

Cassius Dio

**ISTORIA
ROMANA
II**

ΤΩΝ
ΔΙΩΝΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΩΝ
ΡΩΜΑΙΚΩΝ

CASSIUS DIO

ISTORIA
ROMANĂ
II

Traducere și note
DE A PIATKOWSKI

Supracoperta și coperta colecției:
VAL MUNTEANU

CARTEA XLV

1 Iată deci ce punea la cale Antonius.

Caius Octavianus Caepias¹ (căci așa se numea fiul Attiei², sora lui Caesar) se născuse la Velitrae, în ținutul volscoilor. Rămas orfan în urma morții tatălui său, Octavius³, a fost crescut în preajma mamei și a fratelui acesteia, Lucius Philippus⁴. Când s-a făcut mare, a trăit în casa lui Caesar, care n-avea copii, și își pusese în Octavius mari speranțe; aici s-a văzut înconjurat cu multă dragoste și grijă părintească, căci Caesar intenționa să-l lase urmașul numelui, al averii și a puterii unice pe care o deținea; aceasta cu atât mai mult cu cât Attia susținea cu tărie că ea îl concepuse pe Caius cu zeul Apollo — deoarece, pe când adormise odată în templul zeului, i s-a părut că s-a unit cu un șarpe; nașterea copilului s-a petrecut la timpul potrivit⁵, după socoteala care începea din acea zi. De asemenea, înainte ca fiul ei să fi văzut lumina zilei, Attia a visat cum măruntaiele ei se înalță spre cer și apoi se răspîndesc pe întreg pământul; chiar în cursul aceleiași nopți, și Octavius a avut o viziune: se făcea că din sexul soției lui se înalță soarele.

Pruncul abia se născuse când senatorul Nigidius Figulus⁶ i-a și prezis puterea suverană. Printre contemporanii săi, Figulus trecea drept cel mai bun cunoscător al configurației boltei cerești, a distanțelor dintre aștri, a influenței pe care o exercită, fie că-și urmează propriile lor orbite, fie că traiectoriile lor se întretaie când sînt în conjuncție sau în opoziție. Aceste preocupări îi atrăseseră învinuirea că practică și anumite rituri oculte.

Așadar, acest Figulus, întîlnindu-se cu Octavius, care, din pricina nașterii copilului întîrziase la adunarea Senatului — (din întîmplare, Senatul tocmai se afla în dezbatere) — îl întrebă de ce a întîrziat. Când află motivul, a strigat cu glas răspicat: „Din tine ni s-a născut un stăpîn!”

Apoi, fiindcă Octavius, adînc tulburat de prezicere, se tot gîndea să ucidă pruncul, Figulus l-a împiedicat spunîndu-i: „Este peste putință ca acest copilăș să aibă o asemenea soartă!”. Iată ce se mai povestea pe atunci.

2 Într-o bună zi, pe cînd Octavius prînzea pe cîmp, un vultur, după ce i-a smuls bucata de piine ce-o ținea în mîna, se înalță ca o săgeată și apoi, lăsîndu-se să cadă, i-o înapoie.

Pe vremea cînd încă mai era copil și locuia la Roma, Cicero îl întrezări în vis, coborînd din cer spre Capitoliu, de-a lungul verigilor unui lanț de aur. Din partea lui Iupiter tînărul a primit în dar un bici. A doua zi, fără măcar să știe cine este, Cicero l-a întîlnit pe Octavius chiar la Capitoliu și, recunoscîndu-l, a povestit celor de față conținutul visului. Catulus⁷, care nici el nu-l zărise vreodată pe Octavius, a visat la rîndul lui, că-i vede, ca prin ceață, pe copiii de neam ales adunați cu toții în Capitoliu, înaintînd în șiruri spre statuia lui Iupiter. În timp ce se desfășura procesiunea, i se păru că Iupiter ar fi aruncat în sînul unui tînăr un chip al Romei⁸. Uimit de această viziune, Catulus a suit spre Capitoliu spre a înalța rugi către zeu; acolo însă a dat peste Octavius, care urcase și el în templu, cu alte gînduri. Apropiînd în mintea lui chipul lui Octavius cu cel apărut în vis, Catulus a rămas îndreptat de adevărul viziunii⁹.

Ceva mai tîrziu, spre sfîrșitul copilăriei, cînd sosise timpul să treacă în rîndul adolescenților, Octavius lua parte la ceremonia îmbrăcării togii virile. Dar iată că toga i s-a descusut pe umeri în ambele părți și a alunecat pînă la picioare. Întîmplarea, în sine, nu prevestea nimic bun; ceva mai mult chiar, avu darul să-i întristeze pe cei de față. Era doar prima dată că tînărul îmbrăca toga virilă. O presimțire îl făcu însă pe Octavius să spună așa: „Este doar un semn că voi avea tot Senatul la picioarele mele”. Presimțirea s-a adevărit întocmai.

Caesar, avînd toate temeierile să-și pună în el mare speranță, îl introduse în clasa patricienilor¹⁰, îl pregăti pentru treburile conducerii de stat și își dădu multă osteneală să-l

educe în spiritul unui om hărăzit să guverneze cu înțelepciune și demnitate un stat atît de întins; îl obligă să urmeze cursuri de retorică nu numai în latinește, ci și în limba noastră*, îl căli în exercițiile militare și îl instrui cu grijă în științele sociale și politice¹¹.

3 Cînd Caesar a fost asasinat, acest Octavius se afla încă la Apollonia, pe țărmurile Mării Ionice, unde își desăvîrșea studiile (aici fusese trimis să-l aștepte pe Caesar, care, între timp, se pregătea pentru expediția împotriva partilor)¹². Vestea celor întîmplate l-a îndurerat, cum era și firesc. Cu toate acestea n-a îndrăznit să pună la cale, de îndată, o mișcare politică; nu aflase nici că fusese instituit fiu și urmaș legiuit. Se zvonca doar că poporul s-ar fi arătat pe deplin de acord cu crima făptuită în ajun. Dar, după ce a trecut marea la Brundisium și a luat cunoștință și de testament și de schimbarea atitudinii oamenilor din popor¹³, nu a mai tărăgănit lucrurile, mai ales că avea la dispoziție mari sume de bani și numeroase trupe care fuseseră trimise înainte, sub propria lui comandă. De îndată își luă numele de Caesar, primi oficial moștenirea ce-i revenea și preluă cîrma treburilor statului.¹⁴

4 Pe acea vreme purtarea lui Octavius a părut în ochii unora lipsită de chibzuință și plină de îndrăzneală. Mai tîrziu însă, cînd lui Octavius toate îi mergeau în plin, aceleiași purtări i s-a spus „vitejie bărbătească“. Cîte pilde pot fi date despre oamenii care au purces la fapte nesăbuite și au dobîndit renumele de oameni cu dreaptă judecată, numai pentru că au răzbit în cele încercate! Alții în schimb, oricît de cuminte au stat și au socotit, s-au văzut trecuți în rîndul celor cu mintea rătăcită, fiindcă cele puse de ei la cale s-au prăbușit.

Oricum, modul lui de a acționa era plin de risc și de primejdie, deoarece, la vîrsta la care se afla (optsprezece ani) abia ieșit din anii copilăriei, conștient că acceptarea moștenirii și a adopțiunii îl expunea doar la invidie și la

* În limba greacă.

clevetiri, n-a încetat să urmărească cu perseverență aceleași țeluri pentru care Caesar își pierduse viața. Asasinarea lui Caesar rămăsese, deocamdată, nepedepsită, dar Octavius nu manifestă nici un fel de teamă față de uci-gași sau față de Lepidus și Antonius. Hotărârile luate de tînăr au fost bine apreciate, pentru că a izbutit să le aducă la îndeplinire. Cu toate acestea, divinitatea i-a prezis fără umbră de îndoială adîncile tulburări care aveau să urmeze de aici înainte. În ziua cînd a intrat în Roma, un curcubeu uriaș învăluia întregul disc solar.

5 În acest chip și-a însușit puterea cel care mai înainte vreme se numise Octavius, încă de pe atunci — Caesar — și, mai tîrziu, Augustus¹⁵. A adus la îndeplinire cu vigoare tinerească și a desăvîrșit cele la care rîvnea, întrecînd avîntul oricărui altuia, cu o înțelepciune mai presus de cea a unui om în vîrstă.

Mai întîi, a intrat în orașul Roma însoțit numai de cîțiva prieteni, fără nici un ceremonial, ca și cum venise să-și preia moștenirea legală, întocmai ca un simplu particular. Apoi, s-a abținut să amenințe pe careva sau să-și arate nemulțumirea față de cele întîmplate. Nici nu a încercat să se răzbune. Departe de a pretinde de la Antonius restituirea sumelor de bani pe care acesta le sustrăsese, îl înconjura cu atenții delicate — deși din partea lui Antonius nu veneau decît ocări și învinuiri nedrepte¹⁶. Într-adevăr, Antonius căuta pe toate căile să-i facă rău cu vorba și cu fapta, prefăcîndu-se doar că sprijină din inimă promulgarea legii curiate după care Octavius ar fi trebuit să intre prin adopțiune în familia lui Caesar¹⁷; în realitate, prin mijlocirea unor tribuni întîrzia votarea, pentru ca nu cumva Octavius, odată devenit urmaș legal al lui Caesar, să depună stăruință pentru obținerea averii ce-i revenea. Totodată, urmărea să-i surpe autoritatea în orice ar fi întreprins.

6 Din pricina unei asemenea purtări, Octavius era adînc mîhnit, dar, cum deocamdată nu se simțea destul de puternic pentru a spune lucrurilor pe nume în deplină sigu-

ranță, răbda și tăcea. Aștepta momentul când avea să câștige definitiv de partea lui mulțimea care, după câte știa, îl ajutase pe părintele său să se înalțe.

Octavius cunoștea prea bine starea de spirit a celor mulți față de moartea lui Caesar și nădăjduia că poporul îl va sprijini cu multă căldură, acum când devenise fiu al celui asasinat. Pe de altă parte, își dădea seama că Antonius era urît din cauza felului cum se purtase în calitatea sa de comandant al cavaleriei și pentru că lăsase nepedepsită fapta ucigașilor. El a încercat, prin urmare, să ajungă tribun, pentru a-și câștiga popularitatea și pentru a-și croi astfel drum spre puterea supremă¹⁸. Cu aceste gânduri a candidat pentru locul de tribun devenit vacant după moartea lui Cinna¹⁹, dar s-a văzut înlăturat prin manevrele oamenilor lui Antonius. Departe de a renunța la luptă, l-a hotărît pe tribunul Tiberius Canutius²⁰ să-l prezinte Adunării Poporului, sub pretextul discutării moștenirii ce-i fusese lăsată de Caesar. După ce a ținut o cuvîntare potrivită cu împrejurările, a făgăduit să treacă de îndată la plata obligațiilor pe care le avea și, pe deasupra, dădu de înțeles că va adăuga, cu de la sine putere, multe alte binefaceri. Apoi, ca să-și atragă mulțimea, organizează el singur, pe cheltuiala sa, jocurile instituite pentru ridicarea templului zeiței Venus — pe care cei însărcinați cu celebrarea lor, încă de pe vremea când Caesar trăia, nu avuseseră grijă să le țină — considerînd aceasta drept o datorie de familie. La fel s-au petrecut lucrurile și cu alergările de cai în cinstea sărbătorii Pariliilor²¹. Din cauza lui Antonius, s-a temut totuși să transporte în amfiteatru scaunul* lui Caesar și coroana bătută cu pietre scumpe, cum prevedea un decret.

7 În toate aceste zile pe cer s-a arătat un astru care cobora de la nord spre sud. Unii oameni numeau steaua „cometă“²² și pretindeau că nu prevestea nimic deosebit. Mulțimea nu putea fi însă convinsă. Cometa a fost închinată memoriei lui Caesar, considerat nemuritor și intrat

* Sella curulis

în rîndul stelelor. Prinzînd curaj, Octavius i-a ridicat un chip de bronz în templul zeiței Venus; pe cap, statuia purta o stea. Cum nu întîmpină nici un fel de opoziție — din pricina temerilor față de mulțimea ce-l sprijinea — aduse la îndeplinire și alte cîteva decrete redactate în cinstea lui Caesar²³. Astfel, numele Iulius a fost dat uneia din lunile anului și, în timpul cît au avut loc ceremoniile religioase consacrate victoriilor, într-o anumită zi s-au adus jertfe în numele lui Caesar. Se înțelege de ce soldații, dintre care unii fuseseră cîștigați prin împărțire de bani, s-au arătat oricînd gata să sară în sprijinul lui Octavius. Zvonul se răspîndi deci repede și lumea se aștepta la noi evenimente, mai ales că Antonius refuzase să accepte o întrevedere cu Octavius, care se pregătea să apară în public, așa cum avea obiceiul să o facă încă de pe cînd trăia Caesar, pe un tribunal înălțat, expus vederii tuturor. Antonius merse pînă acolo că-l smulse cu brutalitate de pe tribunal și puse lictorii să-l alunge.²⁴

8 Supărarea cuprinse toate cercurile influente, îndeosebi pentru că Octavius — cu gîndul de a-l discredita pe Antonius și a-și atrage simpatia poporului — se abținu să mai vină în For după întîmplarea amintită. Antonius, îngrijorat, declară deschis față de cei care puteau să-l audă, că nu avea nici un fel de resentiment, că dimpotrivă, nutrea numai sentimente de sinceră prietenie față de Octavius și că se arăta gata să înlătore umbra oricărei suspiciuni. Cum aceste mărturisiri au ajuns de îndată la urechile lui Caesar, cei doi au căzut de acord să aibă o întrevedere. În ochii unora, după această întîlnire, părea că împăcarea și avusese loc; în fapt — fiecare cunoscînd întocmai ce gîndea celălalt — după cîteva concesii reciproce, consimțiseră la o apropiere numai fiindcă socoteau că nu sosise încă momentul potrivit să-și arate adevăratele intenții. Cîteva zile s-au scurs în bună pace. Nu după multă vreme bănuielile încolțiră însă în ambele tabere, fie că era vorba de trădare propriu-zisă, fie de acușări mincinoase (cum adesea se petrec lucrurile în asemenea ocazii). Și dezbinarea izbucni din nou.

Într-adevăr, atunci cînd oamenii cad la învoială după ce-au fost dușmani de moarte, tot felul de nimicuri, multe, rezultat al simplei întîmplări — stîrnesc noi suspiciuni; într-un cuvînt, datorită vechilor resentimente, orice s-ar petrece este luat drept un lucru făcut dinadins, cu pornire vicleană. În asemenea împrejurări un cuvînt greu de spus îl au și cei care transmit mesajele, atunci cînd primesc însărcinarea să anunțe sau să ducă un mesaj; sub masca bunăvoinței, nu fac altceva decît să ațîțe spiritele. Mare este, fără tăgadă, numărul acelor care doresc să-i vadă învrăjbiți pe puternicii zilei și care, din această pricină, simt o adevărată desfătare cînd observă cîtă ură se poate isca. De îndată sînt gata să se unească cu cei care pun la cale comploturi. Îndeobște, e mai ușor să te lași înșelat de cuvintele potrivite ale unui prieten care nu dă nimic de bănuit, mai ales cînd ai fost victima unor calomnii. Așa s-a întîmplat și cu cei doi oameni de stat. Cu nimic dispuși mai înainte vreme să-și acorde încrederea reciprocă, acum ajunseseră și mai înrăiți în ura ce-și purtau.

9 Antonius, văzînd că Caesar se bucură de tot mai multă trecere din partea mulțimii, a încercat în repetate rînduri să o cîștige de partea lui, pentru a o rupe, dacă ar fi fost cu putință, de interesele acestuia și a o ține la dispoziția lui. Așa de pildă, prezentă un proiect de lege care prevedea numeroase împărțiri de pămînt, între altele și împărțirea suprafeței mlaștinilor Pontine²⁵, ca și cum acest teren ar fi fost gata amenajat pentru a fi cultivat. Cel care a înfățișat proiectul în Adunare era propriul său frate, Lucius Antonius, pe atunci tribun al plebei.

Trei frați Antonii dețineau concomitent în acea vreme demnități publice: Marcus era consul, Lucius tribun, iar Caius pretor. S-a întîmplat așa, mai ales datorită unui concurs de împrejurări; Antoniii au avut posibilitatea să-i destituie din funcțiile lor și să-i înlocuiască pe unii care erau guvernatorii unor populații aliate sau supuse. Afară de mulți ucigași*, din această categorie făceau parte și cei

* Participanții la complotul împotriva lui Caesar

pe care îi considerau credincioși ucigașilor. Pe alții în schimb îi investira cu puterea de guvernator pentru un timp îndelungat, depășind cu mult termenele legale prevăzute de Caesar. În felul acesta, Macedonia, provincie care căzuse la sorti să fie guvernată de Marcus²⁶, a trecut cu cea mai mare ușurință sub comanda lui Caius; Gallia Cisalpină, provincie atribuită lui Decimus Brutus²⁷, înșesată de trupe și de provizii, a trecut în schimb în puterea lui M. Antonius care, pe de-asupra, luă sub comanda lui și legiunile trimise de C. Iulius Caesar ca avangardă la Apollonia. Acestea au fost măsurile care s-au decretat.

Totodată a fost confirmată imunitatea lui Sextus Pompeius, deși această măsură fusese luată încă de pe vremea lui C. Iulius Caesar²⁸. Pompeius dispunea de forțe însemnate. De imunitate s-au bucurat și mulți alții. S-a mai hotărât ca toate sumele de bani în monedă de argint și de aur pe care tezaurul public le preluase din averea părintească a lui Octavius, să fie restituite. Cît despre întinderile de pământ încăpute în majoritatea lor pe mâna lui Antonius, acesta nu mai restituia nimic. Iată care a fost comportarea celor doi.

10 Voi povesti acum ce s-a mai întâmplat cu Sextus²⁹. De îndată ce a scăpat din încercuirea de la Cordoba, s-a îndreptat mai întâi spre Lacetania unde i se pierdu de urmă. Cu toate că a fost urmărit, a putut să se strecoare neobservat, ocrotit cum era de localnici, care venerau memoria tatălui său. Mai târziu, după ce Iulius Caesar a trecut munții în Italia lăsând în Baetica doar un mic număr de trupe, în jurul lui Sextus s-au regrupat și băștinașii și soldații care scăpaseră cu viață din bătălie. Așa a ajuns Sextus să se întoarcă din nou în Baetica, în fruntea unei armate, socotind că era ținutul cel mai nimerit pentru începerea unor noi operații de război. În această regiune se năpusti asupra Cartaginei Iberice (C. Asinius Pollio, guvernatorul provinciei, nu dispunea de întăriri considerabile)³⁰. La dispoziția lui Sextus, mai ales după încetarea din viață a lui Iulius Caesar, se aflau și trupe și cetăți; unii trecuseră de partea lui de bună voie, alții, constrânși

prin forță. În timpul atacului asupra Cartaginei, Pollio profită de absența lui Sextus, și organizează câteva incursiuni de pradă. Sextus însă s-a întors în fruntea unor numeroase forțe și, după ce s-a produs o ciocnire, l-a silit pe C. Asinius Pollio să se retragă; ceilalți soldați ai guvernatorului, deși luptau cu îndrăjire, au fost cuprinși de groază, printr-o întâmplare cu totul neprevăzută, favorabilă lui Sextus; pînă la urmă au fost și ei învinși. Iată cum s-au petrecut lucrurile. Pollio, după ce-și aruncase mantia de comandant pentru a se ascunde mai ușor pe cînd fugea — un alt ostaș, un renumit ofițer de cavalerie care se numea tot Pollio, căzu de pe cal. Așa s-a făcut că în timp ce mantia era ridicată ca trofeu de război, ofițerul cu pricina se afla prăvălit la pămînt. Soldații, unii auzind, alții văzînd ce se petrecea, s-au înșelat și au rămas incredințați că generalul lor pierise. Ei au început retragerea iar Sextus, stăpîn pe victorie, a pus mîna pe aproape întreaga regiune.

Cînd Lepidus³¹ și-a făcut apariția pentru a prelua guvernarea Iberiei, învecinată cu Baetica, Sextus Pompeius era stăpîn pe situație. Lepidus îl convinsese să ajungă la o înțelegere, pentru ca astfel să intre în posesia moștenirii părintești. Antonius, susținîndu-l pe Lepidus și din ură față de Octavius, sprijini promulgarea decretului. În acest chip și în aceste condiții părăsi Sextus teritoriul Spaniei.

11 Fără să fi rupt fățiș unul cu altul, Caesar și Antonius născocceau tot felul de greutăți. De fapt, starea de război se și instituisese; totuși, măcar în aparență, se fereau să o recunoască. Așa se face că la Roma totul se petrecea în afara legii, într-o nemărginită încurcătură. Cei doi păstrau încă relații normale, din timp de pace, dar se găseau deja pe picior de război; lumea avea impresia că întrevede umbra libertății, dar această impresie era dezmințită de actele de guvernămînt.

Aparențele erau de partea lui Antonius. În calitatea sa de consul avea în mod incontestabil mai multă putere. De trecere în ochii oamenilor se bucura însă Caesar, datorită atît filiației sale, cît și speranțelor care mijeau din făgăduielile făcute. Cel mai greu în cumpănă trăgea faptul

că atotputernicul Antonius începuse să fie urît și toate simpatiile se îndreptau spre Octavius Caesar, cel lipsit încă de forță³². De iubit, nu era nici unul din ei. Cum lumea este însă mereu dornică de înnoiri și oricînd gata să-l răstoarne pe cel mai puternic și să-l susțină pe cel călcat în picioare, plebea profită de situația în care erau puși cei doi adversari pentru a-și împlini propriile ei dorințe. Așadar, după ce micșoră autoritatea lui Antonius prin mijlocirea lui Caesar, încercă să-l înlătore și pe acesta din urmă. Veșnic nemulțumită de cei care se găseau în fruntea treburilor statului, plebea lua pe cei mai slabi sub aripa ei protectoare și, folosindu-i ca unelte, îi răsturna pe cei de la putere; apoi îi părăsea și pe cei ridicați din propria-i voință. În acest fel, expunîndu-i pe mai marii zilei rînd pe rînd resentimentelor publice — iubeau și urau, înălțau și prăbușeau pe unii și aceiași.

12 Aceasta era starea de spirit față de Caesar și de Antonius cînd războiul izbucni din următoarea pricină. Antonius se dusese la Brundisium ca să primească trupele care se reîntorceau venind din Macedonia³³. Caesar, la rîndul lui, trimisese și el cîțiva oameni de încredere, cu misiunea de a împărți bani, pentru a-și atrage soldații; el însuși, între timp, se îndreptă spre Campania unde adună o mare mulțime de oameni, îndeosebi pe teritoriul Capuei; toți aceștia primiseră de la tatăl său, drept al cărui răzbunător se dădea, pămînt și dreptul de cetățenie. Le umplu apoi capul cu tot felul de făgăduieli și de îndată le distribuiau cinci sute de drahme. Cu ajutorul acestor oameni își alcătui un corp de armată, denumit *evocati* (în limbă greacă, ar putea fi denumiți *anakletoi*, „cei rechemati“, deoarece, deși fuseseră eliberați din armată, fuseseră din nou chemați în rîndurile ei). Caesar, în fruntea acestor trupe, se grăbi să intre în Roma înainte ca Antonius să se fi întors; aici, se duse în mijlocul poporului, unde spiritele erau bine dispuse în favoarea sa de către Canutius³⁴, și ținu un lung discurs în care aminti ce însemnase Caesar, enumerînd toate realizările acestuia; la urmă, adăugă multe deslușiri și despre sine însuși, e drept, în termeni moderați;

profită de ocazie să strecoare tot felul de acuzații la adresa lui Antonius, lăudă destoinicia trupelor care îl urmăseră, ca și când acestea din propria lor inițiativă veniseră să salveze Roma, îl aleseseră pe el drept conducătorul lor și îi dăduseră însărcinarea să le reprezinte în Adunarea Poporului.

După ce a fost acoperit cu elogii de cei dinadins adunați în acest scop și de trupele ce-l însoțeau — se îndreptă spre Etruria ca să ridice și de acolo noi contingente. Iată care au fost măsurile luate de Caesar.

13 Antonius a fost la început primit cu multă căldură de soldații care se aflau la Brundisium³⁵, deoarece aceștia își închipuiau că vor primi de la el mai mult decât se așteptau de la Caesar. După părerea lor, Antonius era cu mult mai avut decât Octavius. Cum Antonius nu făgădui decât o sută de drahme pentru fiecare ostaș³⁶, s-au produs dezordini; Antonius a poruncit ca unii răzvrățiți să fie executați, printre aceștia se aflau și câțiva centurioni, iar el, împreună cu soția sa, asistară la execuție. Aceste măsuri contribuiră deocamdată la liniștirea spiritelor³⁷. Dar, când porniră la drum spre Gallia* și ajunseră în dreptul Romei, soldații se răsculară din nou și, fără să mai țină seama de ofițerii pe care îi aveau în frunte, trecură în mare număr de partea lui Caesar³⁸. Până și legiunea denumită Martiana, cât și legiunea a patra, în întregime, trecură de partea lui Caesar. Acesta, primindu-le în rîndul trupelor sale și nepregetînd să împartă aceleași sume de bani, a atras de partea lui și pe mulți alții. Pe neașteptate a pus mîna pe toți elefanții de care dispunea Antonius — înlînindu-i pe cînd erau duși în convoaie.

Antonius, după ce în timpul popasului pe care-l făcu la Roma își termină anumite treburi și primi jurămîntul de credință al soldaților cîți îi mai rămăseseră și al senatorilor care îl însoțeau, de teamă ca nu cumva să izbucnească o mișcare și în Gallia, se grăbi să se îndrepte într-acolo. Caesar însă, fără să-i dea răgaz, îl urmări îndeaproape³⁹.

* Gallia Cisalpină.

14 Guvernatorul teritoriului Galliei era Decimus Brutus. Antonius își pusese mari speranțe în el, ca unul care fusese ucigașul lui Iulius Caesar. Iată însă ce s-a întâmplat. Decimus, care avea deplină încredere în Caesar (căci acesta nu formulase nici o amenințare față de ucigași) și vedea în Antonius, om înzestrat cu nespusă ambiție, nu numai dușmanul lui Octavius Caesar, ci și propriul său dușman, cât și al tuturor aceluia care aveau oarecare putere — nu a închinat steagul înaintea lui. La primirea acestei vești, Caesar s-a văzut pus în mare încurcătură, neștiind ce să facă. Ura lui îi cuprindea pe amândoi, dar nu avea cum să se lupte în același timp cu fiecare în parte. Nu era pregătit îndestul ca să atace pe oricare din cei doi și, afară de aceasta, chiar dacă ar fi avut curajul s-o facă, se temea ca nu cumva să-i împingă spre o raliere de forțe și să fie nevoit să lupte împotriva a doi dușmani deodată. Făcându-și deci socotelile, trase concluzia că lupta împotriva lui Antonius începuse, de fapt, sub auspiciu deosebit de amenințătoare. Momentul potrivit pentru răzbunarea tatălui său nu venise încă. Așadar, Octavius se apropie de Decimus. Tînărul Caesar știa prea bine că dacă Decimus ar fi ieșit victorios din situația grea în care se afla, datorită ajutorului primit de la el, pe viitor nu părea a fi un adversar greu de doborât; în schimb, în Antonius vedea un dușman care oricînd putea redeveni puternic. Atît de mare era prăpastia ce-i despărțea.

15 Octavius trimise lui Decimus o solie pentru a-i propune să lege prietenie și să devină aliați, în cazul cînd nu l-ar fi primit pe Marcus Antonius. Această atitudine a avut ca urmare ridicarea unui val de simpatie pentru Octavius Caesar printre locuitorii Romei.

Pe acea vreme, cum sfîrșitul anului se apropia, și cum nici unul din cei doi consuli nu era de față⁴⁰ — Dolabella fusese trimis mai înainte de Antonius în Syria — la propunerea tribunilor au fost aduse în Senat elogiile publice lui Octavius și lui Decimus, cât și soldaților care îl părăsiseră pe Antonius⁴¹.

Pentru a putea ține în deplină liniște ședințele la începutul anului următor și a delibera despre situația nou creată — Senatul a dat o hotărîre ca Adunarea Senatului să fie păzită de gărzi înarmate. Aceste măsuri de prevedere au găsit aprobarea multor altor locuitori ai Romei care pe atunci se găseau în capitală, căci Antonius nu era bine văzut de nimeni, în primul rînd de Cicero⁴². Din sentimente de adîncă și înverșunată ură față de Antonius, Cicero îl cultiva pe Caesar și în măsura în care putea, cu vorba și cu fapta, îl sprijinea pe acesta din urmă, pricinuind numai rău celuilalt⁴³. Din aceeași cauză, deși părăsise capitala pentru a-și însoți fiul, trimis la studii la Atena, se întoarse acasă de îndată ce a fost înștiințat că războiul a izbucnit între cei doi.

16 Iată evenimentele petrecute în cursul acestui an în care, la adînci bătrînețe, s-a stins din viață și Servilius Isauricus⁴⁴. Am amintit acest fapt pentru a pomeni de vîrsta înaintată a lui Isauricus, cît și pentru a observa că romanii de atunci venerau nespus pe cetățenii investiți cu demnități deosebite și nutreau nemărginită ură față de acei care s-ar fi arătat necuviincioși cu aceștia, în împrejurări oricît de neînsemnate. Isauricus, de pildă, mergînd odată pe jos, a întîlnit un călăreț, care, în loc să descalece și să-i facă loc, a dat pîteni calului; după un timp, Isauricus l-a recunoscut pe omul acela pe cînd era judecat în fața unui tribunal; povestind judecătorilor cele întîmplate, acuzatul, fără să i se fi dat măcar cuvîntul — a fost condamnat în unanimitate.

17 În timpul consulatului lui Aulus Hirtius și Caius Vibius (acesta din urmă, deși tatăl său fusese înscris pe tablele de proscriși din timpul lui Sulla, a fost totuși ales consul), Adunarea Senatului s-a întrunit și discuțiile începute în prima zi a lunii⁴⁵ s-au prelungit fără întrerupere timp de încă trei zile. Profund impresionați de războiul care bătea la ușă și de ivirea nenumăratelor prevestiri rele, senatorii nu-și întrerupseră dezbaterile asupra treburilor publice și nu ținură seamă că acele zile erau nefaste. Trăs-

nete căzură adesea și unele din ele lovire pînă și sanctuarul lui Iupiter Capitolinus, care se află în templul Victoriei⁴⁶; se iscă un vînt puternic ale cărui rafale a smuls stelele votive⁴⁷ așezate în jurul templului lui Saturn și a celui al Bunei Credințe, le-a spart în bucăți și a împrăștiat frînturile; aceeași furtună a prăvălit la pămînt și a sfărîmat statuia Minervei Protectoare, închinată de Cicero în Capitoliu înaintea plecării sale în exil⁴⁸. Această întîmplare i-a prevestit lui Cicero însuși sfîrșitul care-l aștepta.

Semnele funeste ce s-au arătat în acel început de an au îngrozit și inimile cetățenilor de rînd. Pe de-asupra a avut loc și un puternic cutremur de pămînt; un taur sacrificat pe altarul zeiței Vesta a sărit în sus după ce fusese înjunghiat de preoții officianți. Afară de aceste semne atît de grăitoare, aș mai putea aminti că cerul a fost brăzdat de o lumină care s-a ridicat dinspre răsărit și a coborît către apus; un astru necunoscut a strălucit pe cer cîteva zile la rînd. Lumina soarelui părea că vrea să se micșoreze și să se stingă; apoi s-a zărit soarele încercuit parcă de trei cununi; spice de foc înconjurau una din cununi, așa că nicicînd vreo altă prevestire nu a fost mai limpede decît aceasta. Trei oameni erau doar atotputernici (mă refer la Caesar, la Lepidus și la Antonius), și, din aceștia trei, singur Caesar dobîndi victoria.

Iată deci cum stăteau lucrurile. În popor circulau tot felul de cîntecele care vesteau prăbușirea regimului republican. Un stol de corbi, pătrunzînd în templul Dioscurilor au nimicit cu ciocurile lor numele consulilor Antonius și Dolabella, înscrise pe o tablă de marmură. Haite de cîini alergau noaptea prin tot orașul, și adăstînd adesea în preajma casei marelui pontif Lepidus, umpleau văzduhul cu urletele lor. Eridanul*, după ce se revărsă din belșug și inundă ținutul prin care curgea, dintr-odată își retrase apele și lăsa pe uscat puzderie de șerpi; de asemenea, nenumărate specii de pești au fost zvîrlite de apele mării spre țarm, în direcția gurii Tibrului. După toate acestea, izbucni și ciuma. Molima bîntuia, ca să zicem așa, în toată Italia.

* Padul

Din această pricină a fost dat un decret în vederea reconstruirii Curiei Hostilia și de umplere cu pământ a baziului unde se ținuse bătălia navală¹⁹.

Cu toate aceste măsuri, grozăvia molimii nu părea că poate fi stăvilită. Printre altele, Vibius, pe când săvârșea sacrificiul obișnuit la Kalende²⁰, pierdu pe unul dintre licitorii săi, care căzu mort pe loc. Se înțelege deci pentru ce senatorii nu-și întrerupseră dezbaterile în acele zile și, printre numeroșii oratori care au luat cuvântul, susținând păreri opuse, a vorbit și Cicero²¹.

18 „Senatori, motivele care m-au hotărât să-mi scurtez lipsa din țară, deși plecasem cu gândul să stau ceva mai mult pe meleaguri străine și care m-au determinat să mă reîntorc în grabă ca să vă fiu de ajutor în cât mai multe privințe, ați avut prilej să le ascultați mai înainte, când am vorbit în fața voastră despre cele ce mă frământau. Într-adevăr, n-aș fi putut răbda să trăiesc sub o putere totalitară, într-un regim de tiranie, în care n-aș fi avut cum să particip la treburile Senatului, nici să vorbesc liber, fără să mă simt în primejdie, în care nici măcar n-am cum să-mi duc viața, pentru binele vostru, fără a o irosi; în altă ordine de idei — dacă s-ar fi ivit cumva prilejul de a înfăptui ceva necesar — n-aș fi pregetat să-mi fac datoria, chiar pîndit de primejdii. După părerea mea, așadar, de datoria unui om cinstit ține și grija de a se cruța pe sine însuși pentru binele obșteșc, de a veghea să nu-și dea viața de prisos. Fie prin vorbe, fie prin fapte, un asemenea om nu trebuie să scape nimic din vedere — chiar dacă în interesul patriei ar fi nevoit să îndure neajunsuri”.

19 „În situația actuală, prin grija lui Caesar, au fost luate numeroase măsuri de prevedere ca atît voi, cît și eu, să putem delibera nestingheriți asupra celor ce avem de îndeplinit. Afară de aceasta, pentru că și voi ați dat un decret ca întrunirile Senatului, deocamdată, să fie străjuite de o gardă înarmată, trebuie ca tot ce avem de discutat și de hotărât să le facem în așa fel încît să reglementăm și

prezentul, să prevedem și viitorul, cu scopul ca niciodată să nu mai fim siliți să emitem decrete în împrejurări asemănătoare. Cît de grele sînt, cît de încărcate de pericole, cîtă chibzuință și grijă necesită cele ce avem de dus la bun sfîrșit ați dovedit că știți prea bine, fie și prin această singură măsură de pază. Desigur, dacă ați fi avut libertatea să țineți dezbaterile în ordinea și în liniștea zilelor obișnuite — n-ar fi fost nevoie să decretați ca Senatul să aibă o gardă⁵². Așadar, ținînd seama de soldații care ne străjuiesc, este de datoria noastră să aducem la îndeplinire o hotărîre importantă, indiferent care, ca să nu ne facem de rîs în ochii lumii după ce am cerut străji sub cuvîntul unor temeri îndreptățite în timp ce noi tot tărăgănam lucrurile, de parcă n-am fi amenințați de nici o primejdie și i-am și adus pe ostași în preajma noastră sub un simplu pretext, chipurile, ca să apere Roma de Antonius, dar, în fapt, pentru a-i dărui aceste trupe alături de care să ne combată; ca și cînd Antonius ar mai avea nevoie de aceste întăriri pentru a spori celelalte legiuni pe care și așa le adună împotriva patriei, cu gîndul ca să nu îndrăzniți nici măcar astăzi să dați vreun decret împotriva lui!"

20 „Mai sînt totuși unii care merg cu nerușinarea pînă acolo încît îndrăznesc să afirme că Antonius nu vine cu război împotriva Romei, care ne socot atît de săraci cu duhul încît își închipuie că, lăsîndu-ne convinși, mai degrabă vom pleca urechea la cuvintele lor, decît vom urmări acțiunile lui Antonius. Și cine oare să fie acela care, închizînd ochii asupra faptelor lui Antonius — acea expediție împotriva aliaților noștri, întreprinsă fără ordinul Senatului sau al Adunării Poporului, încălcările de hotare, asediile unor orașe, amenințările pe care ni le adresează nouă tuturor și speranțele ce-l îndeamnă să săvîrșască toate acestea — ar fi dispus să aleagă calea pierzaniei, pentru a fi ascultat glasul acestor oameni, minciunile lor, prin care caută să ne ametească, spunînd cîte în lună și în stele⁵³. În ce mă privește sînt așa de departe să consider că cele ce săvîrșește sînt fapte de om care respectă legalitatea, fapte de om cinstit, încît, dimpotrivă, ținînd seama

că a renunțat la guvernământul Macedoniei care-i căzuse la sorți și că a preluat samavolnic guvernământul Galliei, asupra căruia nu avea nici un drept — că a preluat comanda legiunilor trimise de Iulius Caesar împotriva partilor, deși în Italia nu exista nici umbră de pericol⁵⁴ — că a părăsit Roma în plină durată a consulatului ce-l exercita, pentru a răspîndi în jur numai jafuri și ruine — susțin că, încă de multă vreme, Antonius este dușmanul nostru, al tuturor!“

21 „Dacă atunci nu v-ați dat poate seama de îndată, dacă nu v-ați manifestat minia pentru fiecare act săvîrșit de Antonius, acel om, chiar din acest motiv, cu atît mai mult trebuie să stîrnească indignarea. Într-adevăr, deși observă comportarea voastră, nu încetează să comită noi nedreptăți și, conștient de posibilitatea de a obține iertare pentru greșelile sale anterioare, merge tot mai departe, plin de nepăsare, din ticăloșie în ticăloșie încît a ajuns la o răscruce unde se cuvine pedepsit fără zăbavă. Pe de altă parte, voi nu mai prididiți să faceți față cerințelor legate de treburile statului atunci cînd prea bine vedeți și vă faceți socoteala că omul care în nenumărate rînduri v-a arătat un adînc dispreț — în împrejurări atît de grele — este peste puțină să fie adus de bună voie la sentimente mai bune, numai prin măsuri blînde și purtare omenească. Se cere așadar, negreșit, fie și împotriva voinței lui, chiar dacă n-ați făcut-o mai înainte, să fie oprit pe calea armelor“.

22 „Deoarece a obținut voturile voastre pentru anumite decrete, parte prin metode de convingere, altele însă prin mijloace violente, să nu credeți că din această pricină a păcătuit mai puțin și că merita o pedeapsă mai blîndă. Dimpotrivă, însuși acest fapt cere ca pedeapsa să-i fie dată în chip exemplar. Pe lîngă că intenționa să pună la cale nenumărate fapte reprobabile, unele le-a și înfăptuit chiar, prin mijlocirea voastră; în schimb, cîștigurile pe care le-a dobîndit de la voi, smulse prin înșelăciune, de la niște oameni neștiutori și neprevăzatori în acțiunile lor,

constrînși să-i dea votul, le-a întors împotriva voastră. Cum altfel să-mi închipui că de bună voie ați renunțat la guvernămîntele distribuite fiecăruia de Iulius Caesar, de Senat, numai pentru a-i îngădui acestui om să împartă după bunul lui plac tot felul de favoruri prietenilor și tovarășilor ce-i are, să-l trimită în Macedonia pe propriul său frate, Caius, și să-și atribuie Gallia, cu legiuni cu tot, trupe pe care nici gînd n-avea să le pună în slujba voastră? Nu vă aduceți aminte cum a făcut tot ce-a vrut în zilele grele și tulburi care au urmat după asasinarea lui Iulius Caesar, cînd vă lua părtași la unele din actele sale⁵⁵, prin viclenii, în momente nepotrivite, sau cînd singur, din propria-i hotărîre, mai făcea pe de-asupra tot felul de samavolnicii, răspîndind groază printre cetățeni? Căci s-a folosit împotriva voastră de ajutorul soldaților, și încă de acela al soldaților barbari⁵⁶! Și să se mai mire cineva dacă în acele vremuri s-au luat anumite măsuri care n-ar fi trebuit luate — cînd nici acum măcar n-avem posibilitatea de a vorbi și de a acționa așa cum se cuvine, fără o gardă în spatele nostru! Dacă și atunci am fi fost înconjurați de o asemenea gardă, Antonius n-ar fi obținut cele ce, se va spune, le-a obținut, și nici mai tîrziu, întărit de succesele obținute, n-ar mai fi putut trece la înlăptuirea planurilor sale.

Așadar, toate cîte se pare că i le-am acordat dînd ascultare poruncilor, constrîngerilor, cu fețele acoperite de lacrimi, nimeni să nu ni le ia în nume de rău, considerîndu-le drept acțiuni legale și îndreptățite. Nici măcar în dreptul privat tot ceea ce apare a fi rezultatul unei constrîngeri nu este socotit valabil“.

23 „Dealtfel, cele ce aveți impresia că le-ați decretat, vă veți convinge că nu sînt lucruri capitale și că nu depășesc uzanțele legale. Ce rău vedeți oare în faptul că Macedonia sau Gallia vor fi guvernate de cutare în locul cutăruia? sau ce supărare dacă unui consul i se acordă comanda unor corpuri de armată? Ceea ce este înșă rău, foarte rău, este că asistăm la pustiirea pămînturilor noastre,

la asedierea cetăților aparținând aliaților, la înarmarea soldaților noștri împotriva noastră, la risipirea averilor noastre în propriul nostru detriment. Iată lucruri pe care nici nu le-ați votat, nici n-ați avut de gând să le decretați. Așadar, dacă l-ați împuternicit pe Antonius prin anumite legi, aceasta să nu însemne că îi îngăduiți să facă și ce nu se cuvine; și nici dacă a obținut din partea voastră câteva concesii, să nu considerați că-și poate permite orice și lua măsuri în afara prevederilor legale. Dimpotrivă, tocmai din acest motiv capital nu merită decît ură și dorință de răzbunare — pentru că a îndrăznit să se folosească împotriva voastră de cinstirea și de bunele sentimente ce i-ați arătat, nu numai în împrejurările actuale, ci și în toate celelalte încercări.

Vă rog să luați seama. Dînd ascultare sfaturilor mele, ați votat legea prin care se stabilea pacea și înțelegerea între păturile sociale. Antonius, oficial numit să se ocupe de aducerea la îndeplinire a acestei hotărîri — s-a comportat în așa fel, luînd ca pretext organizarea funeraliilor lui Iulius Caesar, încît puțin a lipsit să nu dea pradă flăcărilor întreg orașul. Totodată, a poruncit ca numeroși cetățeni să fie uciși. Ați confirmat prin voturile voastre toate donațiile făcute unor anumiți oameni de Caesar și toată legislația acestuia, nu pentru că totul ar fi fost desăvîrșit (multe lasă încă de dorit), ci ținînd seama de avantajul faptului de a nu clinti nimic din loc, pentru ca astfel să se ajungă la o conviețuire lipsită de neîncredere și bănuială⁵⁷. Investit cu putere pentru a aduce la îndeplinire hotărîrile voastre, Antonius a șters dintr-o trăsătură numeroase realizări ale lui Iulius Caesar și, le-a îndocuit cu altele. Ținuturi, dreptul de cetățenie și de imunitate, tot felul de alte privilegii, le-a ridicat de la acei care le dețineau, fie particulari, fie demnitari, fie comunități orașenești, și le-a dăruit altora, lipsiți de asemenea beneficii, falsificînd documentele aflate în testamentul lui Caesar. De la acei care se împotriveau să-i cedeze confisca totul, inclusiv donațiile, iar aceluia care îi satisfăcuseră cererile, le revindea împreună cu bunurile răpite și alte bunuri, de proveniență străină. Prevăzînd ce avea să se îndeplinească, ați

hotărît printr-un decret ca după moartea lui Iulius Caesar să nu se ridice nici un monument comemorativ în cinstea vreunei donații făcute de acesta⁵⁸. Și totuși, hotărîrea a fost încălcată de nenumărate ori, iar Antonius susținea că este necesar să se facă o selecție printre legatele găsite în testamentul lui Caesar și apoi să se treacă la aducerea lor la îndeplinire. În consecință, i-ați îngăduit în mod legal să discute aceste propuneri cu fruntași ai orașului. El însă, fără să-i pese de nimeni, a îndeplinit de capul lui, singur, tot ce-a vrut, cu privire la legislație, la exilați și cîte altele despre care pomeneam adineaori. Acesta este chipul în care Antonius înțelege să se conformeze hotărîrilor voastre“.

24 „S-a mărginit el oare la astfel de încălcări și, în rest, s-a dovedit un diriguitor fără prihană? Unde oare? În ce fel? N-a fost el acela care, împuternicit cu ridicarea și inventarierea sumelor de bani lăsate de Caesar prin testament, în folos obștesc, a prădat acești bani, parte dăruindu-i creditorilor ce-i avea, parte cheltuindu-i în petreceri desfrînate, pînă la ultima lețcaie⁵⁹? E adevărat că nu și-a luat numele de dictator, devenit odios în urma domniei lui Iulius Caesar — nume pe care l-ați șters pentru totdeauna din constituția statului — în stare parcă, prin sine însuși să provoace numai rău. În schimb, investit cu titlul de consul, s-a comportat ca un dictator, fără să țină seama de nimic. N-ați fost voi cei care l-ați proclamat, prin vot, drept magistratul în atribuțiile căruia intra restabilirea bunei înțelegeri? El însă, din proprie inițiativă, a dezlănțuit un război de mari proporții împotriva lui Octavius Caesar și a lui Decimus, pe care voi i-ați încărcat cu elogii; acest act este lipsit de justificare, profund nedrept. Ar mai fi zeci de alte lucruri de spus dacă cineva și-ar da osteneală să cerceteze pas cu pas sarcinile administrative pe care le-ați încredințat lui Antonius, în calitate de consul. El însă, departe de a se comporta conform datoriei, măcar în unele privințe, folosindu-se de puterea cu care fusese investit chiar de voi, a făcut tocmai contrariul de ce trebuia, în pofida intereselor voastre. Așa-

dar, aveți cumva de gând să luați asupra voastră aceste fărădelegi? Mărturisi-veți oare că sînteți făptașii tuturor crimelor, numai pentru că i-ați încredințat ocîrmuirea și dreptul de control în treburile publice? Așa ceva este potrivit bunului simț. Să presupunem că un general sau un trimis plenipotențiar nu își face datoria. Răspunderea faptului nu vă revine vouă, aceluia care l-ați trimis. Ar fi nemaipomenit dacă toți cei care primesc o anumită însărcinare s-ar bucura de cîștiguri și de cinstiri — și ar îngădui ca voi să fiți copleșiți de critici și învinuiri.“

25 „Așadar, nu se cade să-l luați în seamă cînd spune: „Voi doar mi-ați încredințat guvernămîntul Galliei, voi mi-ați poruncit să administrez banii statului, voi mi-ați dat comanda legiunilor întoarse din Macedonia“. Într-adevăr, toate acestea au fost supuse votului, dacă este să spunem lucrurilor pe nume, și dacă nu-i cumva necesar ca Antonius să fie cel pedepsit pentru faptul în sine, adică pentru că v-a silit să votați decretele. Totuși, nici cînd nu i-ați îngăduit pe cale legală să-i readucă pe exilați, să substituie legile, să scoată la mezat dreptul de cetățenie și diferite imunități, să prade averea statului, să jefuiască bunurile aliaților⁶⁰, să semene groaza pe teritoriul cetățitorilor, să încerce a deveni tiranul propriei sale patrii. Nimănui altuia nu i-ați îngăduit să facă tot ce-i trece prin cap, deși ați votat multe decrete în favoarea multora ci, întotdeauna, ați căutat să-i pedepsiți pe acei care se comportau astfel. Dacă veți da ascultare cuvintelor mele, așa s-ar cuveni să-l pedepsiți și pe acesta. Căci s-a purtat întocmai după cum singuri știți și ați văzut cu ochii voștri, nu numai în împrejurările menționate, ci aproape în toate acțiunile pe care le-a înfăptuit de cînd a luat în mîini frînele puterii“.

26 „Voi trece bucuros sub tăcere detaliile legate de viața lui particulară, excesele lipsite de scrupul și lăcomia de care dă dovadă. Dar asta nu înseamnă că nu s-ar putea găsi numeroase și jalnice scăderi și în această latură a existenței lui Antonius! Pe Hercule, mă sfiesc să înșir

lucruri pe care, dealtfel, le știți la fel de bine ca și mine: felul în care și-a petrecut viața încă din copilărie, felul revoltător în care și-a încheiat anii tinereții; tănuitele lui desfrâuri, prostituția pe care nu și-a dat silința să o ascundă; și câte n-a încercat atîta vreme cît a putut-o duce și câte n-a făcut, cînd s-a ivit prilejul! Ce mai orgii, ce mai chefuri, și tot ce urmează după asemenea ticăloșii. Este peste putință ca un om care a crescut într-un mediu atît de imoral, lipsit de simțul pudoarei, să nu-și pîngărească tot cursul vieții. Din acest mediu, în care și-a petrecut viața particulară, a răspîndit infamia și lăcomia de avuții și în viața publică⁶¹.

Pe Iupiter, toate acestea le trec însă cu vederea, cît și călătoria făcută în Egipt, ca să-l întîlnească pe Gabinius⁶², cît și fuga în Gallia, la Iulius Caesar⁶³, ca să nu mi se aducă învinuirea de a fi prea minuțios; aș încerca un sentiment de rușine în fața voastră, cei care, cunoscîndu-i scăderile, l-ați numit totuși tribun al plebei, comandant al cavaleriei, și culmea — pînă și consul! Mă voi mîrgini, deocamdată, să evoc acele sapte spre care s-a lăsat tîrît, acele acte nedemne săvîrșite în timpul acestor magistraturi“.

27 „În calitate de tribun al plebei, mai mult decît oricare altul v-a împiedicat să rezolvați cu bine greutățile întîmpinate. Făcînd mare zarvă, el singur dintre toți s-a opus la împăciuirea comună a cetățenilor. Ceva mai tîrziu, după ce-ați votat, plini de obidă, tocmai datorită acestei purtări, decretule pe care le-ați adoptat — a găsit de cuviință să fugă din oraș, părăsindu-și magistratura, el căruia nici una dintre legi nu-i îngăduia să lipsească o singură noapte. Primit ca transfug în tabăra lui Iulius Caesar, l-a adus împotriva patriei. În ce vă privește, v-a alungat atît din Roma cît și de pe teritoriul Italiei⁶⁴. Pe scurt, el poartă principala răspundere a tuturor suferințelor pe care le-ați îndurat în continuare pe vremea războaielor civile. Dacă, în acea vreme, Antonius n-ar fi acționat împotriva intențiilor voastre, Caesar n-ar fi putut găsi nici un pretext ca să pornească luptele și nici n-ar fi

putut, încălcînd decretule, să strîngă o forță armată destul de însemnată, cu toată îndrăzneala lui nebunească. Poate ar fi renunțat de bună voie la o parte din legiuni sau, poate s-ar fi văzut constrîns să adopte o atitudine mai înțeleaptă. Iată însă că apare Antonius, care îi oferă pretextele, năruind în același timp autoritatea Senatului și încurajînd spiritele revoltate din armată. El a fost acela ce a aruncat sămînta relex care de atunci încă au încolțit⁶⁵, el a fost un flagel comun, nu numai pentru noi, ci aproape pentru întreaga omenire, așa cum odinioară zeii au arătat-o fără înconjur. Pe cînd aducea în fața voastră admirabilele sale legiuni, văzduhul se cutremura de trăsnete și fulgere. Ticălosul, fără să-i pese cîtusi de puțin, deși pretindea că este augur, a rîspîndit, așa cum spuneam, cele mai cumplite rele nu numai în capitală, ci și în întreaga lume.

28 „După toate acestea, mai este oare nevoie să spun cum a făcut de-a rămas în funcția de comandant al caveriei un an întreg, lucru fără precedent pînă acum?⁶⁶ Să amintesc oare că atunci cînd se afla în mijlocul vostru venea beat, că în adunările publice, în timp ce-și ținea cuvîntările, voma chiar din înaltul tribunei⁶⁷? Că tot soiul de desfrînați, bărbați și femei, comedianți, comediantă îl urmau peste tot, pe drumurile Italiei⁶⁸, însoțiți de lictori care purtau fasciile împodobite cu laur? Să mai spun că singur, dintre toți oamenii, a îndrăznit să cumpere bunurile lui Pompeius, scoase la mezat, fără considerație nici față de sine însuși nici față de memoria acestui om? Plin de bucurie, a pus mîna pe averea aceluia pe care astăzi încă îl jelim din suflet. Ceva mai mult. S-a aruncat asupra avutului lui Pompeius ca și asupra multor altor posesiuni străine cu speranța că nu va plăti nici un ban⁶⁹. Pînă la urmă, cu chiu și vai, a fost silit să-și achite datoria, căci chiar și Iulius Caesar l-a recunoscut drept vinovat. Pe de altă parte, tot ce-a agonisit, sume considerabile stoarse prin toate mijloacele posibile, le-a cheltuit la jocuri de noroc, în orgii, le-a mîncat și le-a băut ca o Charybdă⁷⁰. Dar prefer să trec peste asemenea amănunte“.

29 „Ce să mai vorbim despre prejudiciile aduse statului, despre omorurile săvârșite deopotrivă în toate sectoarele capitalei, cum ar putea cineva să tacă, avînd cunoștința de cele petrecute? Vă aduceți aminte cum, nesuferit prin simpla lui înfățișare, s-a făcut în ochii voștri mai nesuferit încă prin actele ce le-a comis? Tocmai el, o Pămînt, o Zei, a îndrăznit pentru prima oară aici, între aceste ziduri ale Romei, în For, în Senat, pînă și în Capitoliu, să îmbrace toga pretextă și să se încingă cu o sabie, să se folosească de lictori și totodată să se înconjoare de o gardă. Apoi, atunci cînd ar fi putut să potolească mișcările de răzvrătire provocate de alte grupări, nu numai că n-a făcut-o, ci a încercat să vă dezbine, deși erați dornici de bună înțelegere, fie prin propriile lui uneltiri, fie prin intermediul altora⁷¹.

Luînd pe rînd partea diferitelor grupări, sau dimpotrivă, luptînd împotriva lor — el s-a făcut în primul rînd vinovat de uciderea atîtor membri ai acestor facțiuni cît și de faptul că nu toate ținuturile din Pont și din Parthia au fost de îndată cucerite după victoria obținută împotriva lui Pharnakes. Din pricina faptelor lui, Iulius Caesar a fost nevoit să revină în mare grabă, fără să fi putut desăvîrși — cu toate că-i stătea în putere — opera începută⁷².

30 „Aceste încercări nu l-au cumințit totuși. În timpul consulatului ce l-a exercitat, a intrat în For gol, da, senatori, gol și înmiresmat, sub cuvînt că sărbătorea Lupercaliile. Ajuns aici, s-a îndreptat însoțit de lictori spre tribună, în fața căreia a început să țină un discurs. Așa ceva, de cînd există Roma, nimeni nu știe să fi făcut vreun consul, vreun pretor, vreun tribun sau un edil. Fără îndoială, Lupercaliile se celebrau pe atunci și el se afla în fruntea Colegiului iulian⁷³. Arta de a ține un discurs o învățase de la Sextus Clodius, care-l instruisese în schimbul a două mii de plethre, dăruite din ținutul Leontinum⁷⁴.

„Dar erai consul, prea bunule (mă adresez ție ca și cum ai fi de față), și nu se cădea, nu-ți era îngăduit într-o asemenea situație să iei cuvîntul în For, înaintea Rostrelor,

de față cu noi toți, ca să ne silești să privim corpul tău minunat, plin și gingaș, să ascultăm totodată cuvintele acelea uluitoare, rostite de o voce care răspîndea miresme impure (prefer să spun cam aceasta despre gura ta, decît altele). Se prea poate ca Lupercaliile să nu fi fost celebrate întocmai cum s-ar fi convenit. Tu însă ai întinat întreaga Romă, ca să nu mai vorbesc de cele ce-ai cuvîntat. Cine oare nu știe că a fi consul înseamnă să ocupi o demnitate aparținînd întregului popor, magistratură a cărei importanță se cuvine pretutindeni respectată, consulului nefiindu-i îngăduit să se înfățișeze fără veșminte sau avînd o atitudine nedemnă?

31 „S-ar putea bănuî, mai degrabă, că Antonius a urmat pilda din vechime dată fie de Horatius, fie de Clelia⁷⁵. Aceasta, îmbrăcată din cap pînă în picioare, a traversat fluviul înot; Horatius, s-a aruncat în valuri fără a-și lepăda armele. Ar fi un lucru admirabil, nu-i așa? Să-i ridicăm o statuie lui Horatius, ca să poată fi văzut cum a sărit, cu arme cu tot, în mijlocul Tibrului, în vreme ce consulul își expune goliciunea în For.

Dar ei, cei de odinioară, ne-au scăpat de la pieire și ne-au eliberat de primejdia robiei. Antonius în schimb, atît cît i-a stat în putere, ne-a suprimat orice urmă de libertate, nimicind temeinic orînduirea democratică, înlocuind consulul cu un stăpîn, dictatorul cu un tiran. Vă amintiți doar, cele ce-a rostit, cînd s-a îndreptat spre tribună, cele ce-a săvîrșit, cînd a urcat treptele? Cel care a îndrăznit, roman fiind, investit cu magistratura consulară, să numească pe altcineva „rege“ al romanilor, în plin For roman, la picioarele tribunei închinată Libertății⁷⁶, de față cu Adunarea poporului, cu Senatul, apoi, să-i așeze de îndată acestuia pe frunte o coroană și să rostească cuvinte mincinoase, în vreme ce-l ascultam cu toții — anume că noi eram aceia care îi dăduserăm însărcinarea să spună și să înfăptuiască asemenea lucruri⁷⁷ — vă întreb, ce alte grozăvii n-ar fi în stare să mai îndrăznească — de la ce fapte cumplite s-ar mai abține?“

32 „Așadar, Antonius, noi am fost cei care te-am înjertit, tocmai noi, care i-am alungat pe Tarquinii, noi, care l-am prețuit pe Brutus, noi, care l-am azvîrlit de pe stîncă pe Capitolinus și l-am condamnat la moarte pe Spurius⁷⁸. Și tot noi te-am însărcinat să saluți pe cineva cu numele de „rege” — după ce, în prealabil, proclamaserăm acest nume ca fiind odios, iar apoi, din aceeași pricină, am suprimat și titulatura de „dictator”? Oare ordinul de a proclama pe cineva tiran l-ai primit tot din partea noastră, noi, care l-am alungat pe Pyrrhus din Italia, care l-am alungat pe Antiochus dincolo de Taurus⁷⁹, care am scăpat Macedonia de sub jugul tiraniei?⁸⁰ Nu, o jur pe fasciile lui Valerius⁸¹ și pe legea Porcia⁸²! nu, o jur pe piciorul lui Horatius⁸³ și pe mîna lui Mucius⁸⁴; nu, pe lancea lui Decius⁸⁵ și pe jungherul lui Brutus⁸⁶! Tu însă, ticălosul ticăloșilor, te-ai milogit, te-ai rugat în genunchi să devii sclav — așa cum a făcut Postumius⁸⁷, ca să fie predat samniților — sau Regulus⁸⁸, ca să fie predat cartaginezilor — sau Curtius⁸⁹, ca să fie prăvălit în prăpastie. Unde găsit-ai oare scris că locuitorii Cretei, după guvernarea lui Brutus, își vor recăpăta libertatea, în vreme ce noi, după moartea lui Caesar, i-am acordat acestuia guvernarea Cretei printr-un decret al Senatului⁹⁰?”

33 „Și acum, după ce ați pătruns miezul funestei lui gîndiri, așa cum s-a manifestat în numeroase împrejurări, deosebit de grave, îl veți lăsa oare nepedepsit? Veți aștepta ca realitatea să vă deschidă ochii de ce este în stare Antonius, înarmat, el, care, fără puterea armelor a săvîrșit astfel de isprăvi? nu cumva sînteți de părere că nu aspira la tiranie, că nici prin gînd nu-i trece să o dobîndească — ci dimpotrivă, că va izgoni din cugetul său această ispită, care i se cuibărise în minte — și că va renunța la speranța de a deveni rege, pentru care, fără să fie tras la răspundere, a luptat și cu vorba, și cu fapta? Cine să fie oare acela care să nu treacă la acțiune într-un moment prielnic, spre propriul lui folos, după ce a susținut, prin viu grai — pentru că la început nu avea alt mijloc — pe

un altul, în cele ce întreprindea? Și cine oare, după ce-a avut îndrăzneala să proclame un tiran peste propria lui patrie și propria lui ființă — n-ar fi dispus la rîndu-i să-și însușească puterea regală?”

34 Prin urmare, dacă pe acea vreme l-ați cruțat, îndreptați-vă ura, acum cel puțin împotriva lui, pentru faptele de odinioară — și feriți-vă de a-i îngădui să aducă la îndeplinire cele ce și-a propus, în caz că toate îi vor merge din plin. Luați seama ca de aici înainte să nu mai aveți nimic a pătimi, trăgînd învățături din isprăvile lui anterioare, rod al unei îndrăzneli nemaipomenite. Cineva ar fi putut răspunde că, pe atunci, Iulius Caesar bine a procedat cînd s-a ferit să primească numele de „rege” și diadema⁹¹. Vina lui Antonius rămîne însă în picioare, căci el i-a oferit cinstiri care lui Caesar nu-i plăceau. A făcut oare Caesar inițial o greșeală cînd a admis să asculte și să privească la așa ceva? Judecînd drept, dacă Caesar a meritat să plătească cu viața această vină, nu s-ar cuveni, cu atît mai mult, ca Antonius, care declară că dorește tirania, să fie hărăzit pierzaniei?⁹² Că așa stau lucrurile reiese cu prisosință și din cele spuse mai înainte dar mai cu seamă dacă-i vom cerceta purtarea din ultima vreme. Din ce oare altă pricină, cînd putea să-și vadă de treabă în tihnă, a încercat să tulbure lucrurile și să stîrnească atîtea patimi? Și de ce, cînd putea rămîne acasă, la adăpost de primejdii, a preferat să pornească o expediție înarmată și să se războiască? Pentru ce, cînd mulți alții nici nu au vrut să se ducă în provinciile atribuite de sorti, acest om, nu numai că-și asumă răspunderea să preia guvernarea Galliei, asupra căreia n-avea nici un drept, ci și constrînge provincia să-l accepte, împotriva voinței locuitorilor? Pentru ce, după hotărîrea lui Decimus Brutus de a se preda, de a-și preda trupele și orașele, Antonius, în loc să-i imite pilda, îl ține pe mai departe asediat?⁹³ Nu văd altă dezlegare decît faptul că pregătește împotriva noastră atît forțele de sub comanda lui Brutus, precum și toate celelalte trupe“.

35 „Deși vedem cu ochii noștri ce se petrece, amînăm mereu să luăm o hotărîre, ne comportăm fără vlagă, pregătăm ascensiunea unui asemenea tiran. Cum să nu ne rușinăm de o asemenea atitudine, cînd înaintașii noștri, crescuți în robie, năzuiau spre libertate — în vreme ce noi care ne-am bucurat de avantajele libertăților politice, căutăm de bună voie să ajungem robi? După ce am sfărîmat cu bucurie monarhia instituită de Caesar — și să recunoaștem că de la Caesar ne-au rămas și multe înfăptuiri bune — să ridicăm în locul acestuia, cu știință, un stăpîn care este cu mult mai prejos decît fostul dictator? După victoriile obținute în urma campaniilor sale, Caesar a cruțat pe mulți. Antonius, în schimb, nici nu a așteptat să pună mîna pe putere, că a și ucis în propria lui casă, de față cu soția care a văzut spectacolul — trei sute de soldați, printre care se aflau și centurioni, cu nimic vinovați⁹⁴. Sîngele acestora a stropit femeia din cap pînă în picioare. Vă întreb atunci, un asemenea om, care s-a comportat atît de crud față de cei pe care ar fi trebuit să-i cîștige de partea lui, nu credeți că, dacă ar birui, ar fi în stare să ne provoace nouă, tuturor, cele mai cumplite suferințe? Pînă acum a dus o viață din cele mai desfrîinate. Cum să ne închipuim că o dată stăpîn pe situație, cu armata în mînă, nu se va deda la cele mai înfiorătoare crime?

36 „Așadar, nu așteptați nepăsători sosirea catastrofei pentru a vă schimba atitudinea. E mai prudent să luați din vreme măsuri, înainte de a cădea pradă suferinții. Este nespus de greu, atunci cînd ți-a stat în putere să preîntîmpini lucrurile rele, să te căiești amar că s-au întîmplat, numai fiindcă le-ai trecut cu vederea. De asemenea, nu e bine ca închizînd ochii asupra celor ce se petrec să simțiți nevoia unui nou Cassius sau a altor Brutii. Ar fi de-a dreptul de rîs ca atunci cînd sîntem pe deplin în stare să ne ajutorăm noi înșine, în împrejurarea de față, să-i căutăm după aceea pe eliberatorii noștri, pe care nu se știe dacă îi vom găsi, mai ales urmînd cărarea pe care mergem. Și cine fi-va oare acela care să-și primejduiască

viața pentru un regim democratic, cînd vede cum gata sîntem să purtăm jugul robiei?

Faptul că Antonius nu se oprește în planurile ce le pune la cale și că atît din depărtare cît și în cele mai mici amănunte caută să-și consolideze poziția împotriva noastră, nu mai este pentru nimeni o taină. Nu are alt țel, cînd se războiește cu Decimus și asediază Mutina, decît acela de a obține o victorie, a deveni stăpîn și pe acele meleaguri, pentru a-și spori forțele împotriva noastră. Căci din partea locuitorilor Mutinei nu a îndurat nici un neajuns care să justifice o răzbunare. În altă ordine de idei, nu dorește să-și însușească tocmai posesiunile lor, numai de dragul unei cuceriri, expunîndu-și viața și îndurînd greutăți, ca în schimb, cu bună știință, să nu se atingă de bunurile noastre, noi care stăpînim și tot ce aparține Mutinei și multe altele. Să așteptăm deci ca Antonius, după ce se va fi întărit prin această cucerire și prin altele încă, să devină un dușman greu de combătut? Să-i dăm crezare cînd ne înșeală tot timpul, ducîndu-ne cu vorba că nu împotriva Romei duce războiul?"

37 „Cine poate fi atît de sărac cu duhul încît să judece situația mai degrabă după cuvintele, decît după faptele lui Antonius, și să se întrebe dacă într-adevăr poartă sau nu război împotriva noastră? În ceea ce mă privește nu-i pentru prima dată — de cînd a fugit din Roma, de cînd a pornit o campanie împotriva aliaților noștri, atacîndu-l pe Brutus și asediind cetățile — că demasc relele intenții ce le are față de noi⁹⁵. Ceva mai mult chiar, mă străduiesc să arăt că și mai înainte, nu numai după moartea lui Caesar, ci și în timpul vieții acestuia, prin purtarea sa nedemnă și josnică, s-a dovedit a fi dușman, un om care uneltește împotriva constituției și a libertății noastre. Cine altul, iubitor de patrie, nutrind ură împotriva tiraniei, ar fi săvîrșit ceva din multele și feluritele nelegiuiri înfăptuite de Antonius? Încă de odinioară și de pretutindeni s-a stabilit vinovăția lui ca dușman. În clipele de față, iată care este situația. Dacă vom acționa de îndată și cît se poate mai repede, hotărîndu-ne să-l pedepsim, vom

reciștiga tot ce-am pierdut din vina noastră; dacă însă vom amîna mereu lucrurile și vom aștepta răbdători pînă ce va mărturisi fățiș că este un trădător — vom greși în toate privințele. Nu va face un asemenea lucru nici măcar atunci cînd se va îndrepta cu trupele sale împotriva Romei, așa cum n-au făcut-o nici Marius, nici Cinna, nici Sulla⁹⁶. Dar, odată stăpîn pe putere, — va reedita toate grozăviile care s-au petrecut pe timpul celor pe care i-am amintit, dacă nu și mai rău. Altul este cîntecul acelor care năzuiesc cu orice preț să înfăptuiască ceva și alta le este purtarea după ce-au izbîndit. Pentru a ajunge la victorie, orice prefăcătorie este bună. Odată țelul atins, nu mai pun nici o frînă la orice dorință ar avea. Apoi, să ținem seama că cei care sînt urmașii unor astfel de oameni, plini de cutezanță, întotdeauna tind să-i depășească, animați de gîndul că sînt hărăziți să facă lucruri extraordinare, neobișnuite, demne doar de ei singuri, acoperind cu dispreț înfăptuirile de mai înainte, pe care le desconsideră“.

38 „În lumina acestor precizări, o senatori, să nu mai zăbovim, nici să nu ne lăsăm furati de o dulce nepăsare în împrejurările de față, ci să ne luăm măsurile de siguranță pentru viitor.

Nu e oare rușinos faptul că Octavius Caesar, abia ieșit din rîndul copiilor și de curînd înscris în tagma adolescenților⁹⁷ să arate o grijă așa de susținută față de binele obștesc, că a mers pînă la a-și cheltui propria-i avere pentru cauza comună și recrutările de soldați⁹⁸, în vreme ce noi nu numai că nu am făcut nimic din cîte ar fi trebuit, dar nu am ridicat nici măcar un deget ca să-l ajutăm — deși prin faptele sale ne-a dovedit cu prisosință bunele sentimente ce le are față de noi? Cine nu știe că Antonius, fără doar și poate, — dacă Octavius Caesar n-ar fi sosit cu soldații recrutați din Campania — s-ar fi azvîrlit asupra Romei tocmai de la Brundisium, tîrînd după sine legiunile ce le avea?⁹⁹ Încă un lucru deosebit de semnificativ. Veteranii se înfățișează și vor să ne susțină în împrejurările prin care trecem fără să țină seama de

vîrstă nici de rănile ce le-au căpătat odinioară, luptînd pentru apărarea noastră. Noi în schimb, departe de a aproba oficial războiul declarat de ei, ne dovedim cu atît mai nevrednici față de cei care se expun primejdiei. Într-adevăr, îi laudăm pe soldații care luînd seama la mîrșăviile lui Antonius l-au părăsit, deși era investit cu funcția consulară, trecînd de partea lui Octavius Caesar, adică de partea noastră. Dar, faptele săvîrșite de acești oșteni, pe care le aplaudăm din toată inima, întîrziem să le sancționăm printr-un decret. Cu toate acestea sîntem recunoscători lui Brutus de a nu-l fi primit de la bun început pe Antonius în Gallia iar acum, pentru acțiunile sale de a-l fi oprit să înainteze în fruntea unei armate. De ce oare nu procedăm și noi la fel ca Brutus? De ce nu-i imităm pe cei a căror prevedere și dreaptă judecată o tot laudăm?

39 „Pentru noi nu rămîn decît două căi de ales: sau să recunoaștem deschis că aceștia, mă refer la Caesar, la Brutus, la veterani, la legiuni, au înțeles greșit, cum stau lucrurile și ca atare se cuvine să-și primească pedeapsa — de vreme ce, fără autorizația votului dat de Senat sau de noi soldații au îndrăznit să-și părăsească consulul, iar Caesar și Brutus, pactizînd laolaltă, să-și înfrățească armele împotriva lui; sau să mărturisim că Antonius încă de multă vreme, prin înseși actele ce le-a comis împotriva noastră, s-a declarat singur dușmanul tuturor și că merită pe deplin, printr-o înțelegere unanimă, să fie aspru pedepsit de forurile îndreptățite¹⁰⁰. Nimeni nu poate nega că această din urmă soluție este nu numai întrucîtva mai dreaptă, ci și mai de folos. Antonius nu știe nici măcar să conducă treburile statului (mă întreb, cum de-ar ști, individ care și-a petrecut viața numai în chefuri și la jocurile de noroc) și nici n-are în preajmă pe cineva de oarecare valoare. Iubește numai pe cei deopotrivă cu el și doar acestora le împărtășește planurile pe care le dezvăluie mai mult sau mai puțin. Și totuși se arată a fi extrem de nesigur pe sine în primejdiile cele mai grave și neîncrezător la culme chiar față de cei mai dragi prieteni. Amîndouă

aceste scăderi nu se potrivesc cu rangul unui comandant, priceput în meseria armelor.

40 „Nu este o taină că după ce a răscolit valurile lup-telor civile împotriva noastră — în perioada care a urmat s-a expus cu nemărginită prudență pericolelor ce-l pîneau. A rămas, din lașitate, cît a putut mai mult la Brundisium. Puțin a lipsit ca Iulius Caesar, părăsit de Antonius, sprijinindu-se pe propriile sale forțe, să nu se prăbușească. În perioada tuturor campaniilor care au urmat, în Egipt, împotriva lui Pharnakes, în Africa, în Iberia — el a stat frumos deoparte. Și cine nu știe că după ce l-a atras pe Clodius de partea sa și s-a folosit, pentru cele mai înfiorătoare acțiuni, de funcția de tribun pe care acesta o deținea, l-ar fi ucis cu propria-i mîna, dacă eu aș fi acceptat să intru în joc¹⁰¹ și că după ce a fost cvestorul lui Caesar, în timpul propreturii din Spania a dictatorului, după ce a fost cooptat în tribunit în pofida părerii generale și mai apoi, deși a primit de la Caesar bani cu nemiluita și cinstiri peste orice închipuire — s-a străduit să-i insuflă dorința de a deveni suveran și, mai mult decît atît, l-a împins spre prăpastia urii celor din jur, de unde i se trage în cea mai mare măsură și moartea“.

41 „Deși așa stau lucrurile, a pretins cîndva că eu am fost cel care am pus la cale asasinarea lui Caesar¹⁰². Peste toate, mai este și așa de nesocotit încît are îndrăzneala, în chip mincinos, să-mi aducă asemenea elogii. Cît despre mine, eu nu pretind că Antonius l-a ucis pe Caesar chiar cu mîna lui (nu fiindcă n-ar fi vrut s-o facă, ci fiindcă s-a temut), dar afirm că dictatorul a pierit în urma acestor uneltiri, puse la cale de Antonius. Căci omul care a încercat să confere complotului urzit împotriva lui Caesar o bază de dreptate a fost acela care l-a chemat cu numele de „rege“, care i-a dăruit diadema, care l-a denunțat față de prietenii săi.¹⁰³ Desigur, personal sînt satisfăcut de dispariția lui Iulius Caesar, eu care în afară de libertate nu am avut nimic de cîștigat; Antonius în schimb se arată profund mîhnit, el, care a risipit întreaga agoniseală a lui

Caesar și a înfăptuit tot felul de incorectitudini la adăpostul mincinos al testamentului lui Caesar, el, care, în cele din urmă, se arată atîta de grăbit ca să preia succesiunea puterii regale“.

42 „Dar, ca să revin la cele ce spuneam, Antonius nu posedă nici una din calitățile unui general strălucit sau ale unui învingător pe cîmpul de bătălie; și nici legiunile care i s-au alăturat nu sînt numeroase și renumite pentru capacitatea lor de luptă. Cei mai vajnici și cei mai buni dintre soldați l-au părăsit¹⁰⁴. Pe Iupiter, nu mai are nici măcar elefanții! Oamenii, cîți îl mai înconjură se dedau, de preferință, batjocurii și jafului, în ținuturile aliaților fără să le mai fie gîndul la război. Cea mai bună dovadă despre natura înclinațiilor lor trebuie căutată în însuși faptul că au rămas sub comanda militară a unui astfel de om, iar dovada lașității ce-i stăpînește — în prelungirea asediului Mutinei — pe care nici acum n-au izbutit s-o cucerească. Aceasta este situația în care se află Antonius și trupele ce-l însoțesc. Situația lui Octavius Caesar și a lui Brutus, cît și aceea a partizanilor lor, este în sine greu de zdruncinat. Caesar, fără îndoială, a atras de partea lui un mare număr dintre soldații lui Antonius, iar Brutus îl ține departe de Gallia. În cazul cînd v-ați hotărî și voi să-i sprijiniți pe Caesar și pe Brutus, mai întîi, aducîndu-le elogii pentru cele ce-au înfăptuit în calitate de cetățeni neînvestiți cu o magistratură, apoi, întărind acțiunile săvîrșite și conferindu-le, pentru viitor, un aspect de legalitate — în cele din urmă, trimițînd la război pe cei doi consuli¹⁰⁵ — este peste putință ca Antonius să se mai bucure de sprijinul acelor care acum îl însoțesc. Să presupunem, prin absurd, că trupele nu-l vor părăsi. Antonius tot va fi copleșit de numărul potrivnicilor reuniți, cărora nu le va putea ține piept. Părerea mea este că de îndată ce va prinde de veste că ați dat aceste decrete va depune armele de bunăvoie și se va pune la dispoziția voastră. Se poate ca, în caz contrariu, să fie făcut prizonier în urma unei singure bătălii.

Iată părerile mele pe care acum le expun față de voi. Dacă aș mai fi fost încă consul, m-aș comporta în toate privințele la fel ca și prima oară — atunci când v-am apărat împotriva lui Catilina și a lui Lentulus¹⁰⁶, ultimul rudă cu Antonius, vrăjmași care vă doreau numai răul^{*}.

43 Să presupunem că cineva dintre cei de față socoate că cele auzite au fost spuse cu dreptă judecată și, cu toate acestea, rămîne la părerea că mai înainte de toate se cuvine să fie trimisă o delegație la Antonius. Apoi, după ce veți fi aflat care-i sînt intențiile — dacă nu cumva, de bunăvoie, este dispus să renunțe la ostilități și să se supună dispozițiilor date de voi — dacă acel cineva s-ar exprima în sensul unei abțineri, și ar fi de acord cu o declarație de război numai în cazul cînd Antonius ar continua să-și mențină atitudinea (într-adevăr, aflu că unii au intenția să vă sfătuiască în acest sens) — în aparență, ar face un lucru foarte lăudabil, dar în fapt, un lucru înjositor și plin de primejdie pentru stat.

Vă întreb, n-ar fi oare rușinos să ne folosim de crainici și de misiuni diplomatice trimise la concetățeni¹⁰⁷? Cînd este vorba despre alte neamuri, se impune, negreșit necesitatea de a lua un prim contact prin mijlocirea solilor și împuterniciților; dar cînd sînt în joc cetățeni care s-au făcut vinovați — aveți datoria de a-i pedepsi fără zăbavă, prin decrete emise împotriva lor, dacă puteți să-i urmăriți pe această cale, în urma unei drepte judecăți, sau pe calea armelor, dacă au ales și ei această cale.

Asemenea oameni sînt doar sclavii voștri, ai poporului și ai legislației, cu vrerea sau fără vrerea lor. Așadar, nu trebuie să-i cruțăm prin vorbe mieroase, nici să-i tratăm ca pe niște oameni liberi, ci să-i urmărim întocmai ca pe sclavii fugari și să-i pedepsim fără milă.

44 „Nu-i oare cutremurător faptul că el n-a pregetat să vă facă rău, iar voi zăboviți într-una să vă răzbunați? De multă vreme are armele în mîna și duce război în adevăratul înțeles al cuvîntului. În acest timp, voi vă pierdeți vremea dînd decrete și trimițînd solii. Pe cel care

l-am surprins de multă vreme că săvârșește acte nedrepte să-l luăm oare cu binișorul, cu silabe și cuvinte? În așteptarea cărei îmbunătățiri? Sperați cumva să-și plece urechea la spuselor voastre sau să resimtă oarecare rușine și respect? Cum s-ar putea întâmpla așa ceva când Antonius a mers atât de departe încât chiar de-ar voi, nu mai este cu putință să se considere, alături de voi cetățean, într-o orînduire democratică.

Dacă în adevăr ar fi vrut să trăiască împreună cu voi în condiții de egalitate și comunitate în drepturi — încă de la bun început n-ar fi trebuit să se apuce de asemenea lucruri. Și dacă a înlăptuit cele ce știți, pentru că și-a pierdut mințile sau fiindcă s-a pripit, oricum ar fi, s-ar fi convenit să renunțe de bunăvoie la greșelile din trecut. Acum, odată ce s-a pus în afara legilor și a constituției și a dobîndit în urma acestei situații oarecare putere și autoritate, nu mai are altă cale de ales și nici nu se mai poate supune decretelor voastre. Este necesar ca un astfel de cetățean să fie pedepsit cu armele pe care chiar el le-a ridicat împotriva voastră“.

45 „Și acum, mai mult ca oricînd, amintiți-vă de acest cuvînt pe care Antonius însuși l-a rostit: „Nu există scăpare dacă nu veți fi învingători“¹⁰⁸ Cei care vă îndeamnă să-i trimiteți o solie nu fac altceva decît să vă întîrzie și, de aici, urmarea este că și aliații voștri nu se mai grăbesc, descurajați de nepăsarea voastră. Antonius, în schimb, este liber să opereze în liniște, așa cum vrea, să-l prindă pe Decimus, să asedieze Mutina, să cucerească toată Gallia¹⁰⁹. Se va întâmpla ca noi să ne trezim lipsiți de orice mijloc de a-l mai constrînge, aflîndu-ne la bunul lui plac, nevoiți să-l cultivăm și să ne închinăm pînă la pămînt înaintea lui. Înainte de a încheia, încă ceva despre trimiterea unei solii. Antonius, dinadins nu v-a lăsat a înțelege ce are de gînd să facă, pentru ca voi cei dintîi să porniți la acțiune. În ce mă privește, și din această pricină și din multe altele, vă sfătuiesc să nu mai întîrziati și să tot amînați ci să începeți, cît mai grabnic, lupta împotriva lui Antonius, făcîndu-vă socoteala că în majoritatea cazurilor îndrep-

tarea situației depinde mai repede de mersul evenimentelor decât de întrebuițarea forței. Spusele mele pot fi pe deplin înțelese numai dacă veți ține seama că eu nu sînt dispus să renunț la pace (dacă într-adevăr asta se cheamă pace) — condiție în care mă bucur de cea mai mare trecere, în care mi-am dobîndit averea și renumele — pentru a vă sfătui să începeți războiul, dacă n-aș socoti această hotărîre cu adevărat folositoare“.

46 „Și pe tine, Calenus¹¹⁰ și pe toți ceilalți care gîndesc ca tine, vă sfătuiesc să îngăduiți Adunării Senatului să voteze în liniște decretele necesare și nu din simpatie personală pentru Antonius să trădați interesele comune tuturor. În ce mă privește, senatori, iată ce gîndesc. Dacă îmi veți da ascultare, din toată inima vreau să ne bucurăm împreună și de libertate, și de siguranța zilei de mîine. Dacă însă veți hotărî altfel, prefer moartea unei astfel de vieți. Niciodată pînă acum teama de moarte nu m-a împiedicat să-mi spun deschis părerile. Și tocmai prin această atitudine am cules cele mai frumoase izbînzii.¹¹¹ Dovadă stau decretele votate cu privire la organizarea de sacrificii și de serbări în cinstea înfăptuirilor din timpul consulatului meu, cinstire fără precedent pentru cineva care nu s-a distins printr-o acțiune pe cîmpul de luptă. Și acum cu atît mai puțin mi-e frică de moarte. Sfirșitul, pentru mine nu ar fi prea timpuriu, mai ales după scurgerea atîtor ani de la încheierea consulatului meu¹¹². Aceleași gînduri, vă amintiți cred, le-am depănat în fața voastră și pe vremea consulatului meu, în scopul de a fi auzit în tot ce aveam de spus, fără nici o clipire în fața morții. Cel mai groaznic lucru care ar putea să mi se întîmple ar fi acela de a mă simți înfricoșat în fața cuiva, pentru soarta voastră și de a primi robia cuiva, alături de voi. De aici socot că ni s-ar trage și nefericirea și prăbușirea, nu numai a trupului nostru, ci și a spiritului, și a bunului nostru renume, datorită singur căruia putem ajunge într-un chip oarecare nemuritori. În schimb, a muri cuvîntînd și acționînd pentru binele vostru, iată ce consider echivalent cu nemurirea“.

47 „Dacă și Antonius ar fi recunoscut acest adevăr, nici-cînd n-ar fi ajuns pînă la asemenea fapte, ci ar fi preferat să moară, aidoma bunicului său¹¹³, decît să se comporte așa cum a făcut Cinna, ucigașul acestuia. Căci nu mult timp după aceea Cinna a fost asasinat la rîndul lui, atît pentru a plăti această crimă, cît și pe celelalte. Iată de ce purtarea lui Antonius mă uimește și în această privință, căci imitînd acțiunile lui Cinna nu se teme, totodată, să n-aibă parte de un sfîrșit asemănător. Bunicul, prin moartea de care a avut parte, îi lăsa ca moștenire lui Antonius posibilitatea de a se impune ca o personalitate. Dar nu mai este demn să fie salvat datorită meritelor strămoșești, el, care n-a avut ambiția să se ia la întrecere cu bunicul lui și nici n-a moștenit nimic din averea părintelui său¹¹⁴. Cine oare nu știe că și în timpul vieții lui Caesar, și după aceea, Antonius a rechemat pe mulți din exil, prin ordine în scris, dar că pe propriul său unchi nu l-a ajutat?¹¹⁵ A readus pe Lenticulus, tovarășul său de jocuri de noroc, cel exilat pentru viața sa nelegiuită; și pe Bambilion, renumit pentru însăși această poreclă¹¹⁶, căruia îi arată nețărmurită dragoste în vreme ce cu cele mai apropiate rude se poartă așa cum am spus, de parcă le-ar purta ură pentru că s-a născut din neamul lor. Așadar, dacă n-a binevoit să primească moștenirea părintească — a pus mîna pe bunurile multor altora unii, pe care nu i-a văzut și nici n-a auzit de ei vreodată, alții, care și astăzi sînt în viață. Pe aceștia i-a jefuit și i-a prădat în așa fel încît nu-i mai poți deosebi de cadavre¹¹⁷.

CARTEA XLVI

1 După acest discurs al lui Cicero, Q. Fufius Calenus¹ se ridică și vorbește astfel: „Departat de mine gândul de a lua apărarea lui Antonius sau de a-l ataca pe Cicero (în nici un caz, în timpul unor dezbateri atât de importante ca cele de față², nu socot că trebuie întreprins ceva în sensul celor două propuneri, ci, fără ocol, fiecare să arate ceea ce găndește; prima propunere este de competența unui tribunal; a doua, de competența unei adunări deliberative); totuși, de vreme ce, împins de ura ce-i dezbină, Cicero a încercat să-l ponegrească în chip și fel pe Antonius — pe care, dacă într-adevăr a fost vinovat, s-ar fi cuvenit să-l dea în judecată — iar apoi a amintit și numele meu, în termeni veninoși, ca și cum pentru el n-ar exista altă cale să-și arate vigoarea talentului decât improșcând cu noroi, fără reținere, pe anumiți oameni — este de datoria mea să spulber anumite acuzații ce mi se aduc și, la rândul meu, să formulez altele; fac acest lucru în scopul ca îndrăzneala ce-l caracterizează — dacă ar fi lipsită de frîul unei contradicții și însoțită de tăcerea mea, care ar putea apărea drept semnul unei conștiințe vinovate — să nu se întoarcă în favoarea lui și ca, pe de altă parte, voi, înșelați de cele ce-a rostit, să nu luați o hotărâre pripită cu privire la Antonius, lăsându-vă tîrîți de șuvoiul pornirilor lui pătimase, în loc să ascultați de vocea rațiunii, în folosul intereselor de stat“.

2 „Vă asigur că nu are nimic altceva de gând decât să ne îndemne iarăși la răscoală, după ce vom fi uitat să mai veghem la măsurile cele mai potrivite pentru asigurarea liniștii publice. Și asta nu o face pentru prima oară. Chiar din prima zi, de cînd a pășit în viața publică, nu a pregetat să întoarcă totul cu susul în jos. N-a fost oare el cel care a înlesnit ciocnirea dintre Caesar și Pompeius și l-a împiedicat pe Pompeius să se împace cu Caesar?“

Și n-a fost tot el omul care v-a îndemnat să votați acel șir de decrete împotriva lui Antonius, datorită cărora l-a învrăjbit cu Caesar, ca apoi să-l sfătuiască pe Pompeius să părăsească Italia și să se strămute în Macedonia³? Nu oare aceasta a fost sorgința tuturor nenorocirilor prin care am trecut de atunci? Dar pe Clodius, prin mâna lui Milo, și pe Caesar, prin intermediul lui Brutus, cine să-i fi ucis⁴? Și cine să fie acela care l-a împins la război pe Catilina împotriva noastră și l-a exterminat pe Lentulus, fără judecată?

3 „Iată de ce mare mi-ar fi mirarea dacă, după ce v-ați fi căit de toate câte le-am înșirat și ați știut să-l pedepsiți așa cum se cuvine, v-ați mai lăsa și acum convinși de acest om, care vorbește și activează întocmai ca înainte. Nu vedeți cum și după moartea lui Caesar, când lucrurile care vă privesc direct s-au mai îndreptat, datorită îndeosebi lui Antonius (adevăr pe care nici Cicero însuși nu-l poate nega), n-a găsit altceva de cuviință decât să plece în călătorie, incredințat că este nepotrivit, ba chiar primejdios pentru el să trăiască alături de noi, în deplină înțelegere. Și, de îndată ce-a fost înștiințat că apele se tulbură iarăși, iată-l că-și ia rămas bun pentru lungă vreme de la fiul său și de la orașul Atena — pentru a se reîntoarce⁵. Dintr-odată, Antonius, pe care-l vorbea numai de bine⁶, devine ținta batjocurilor și insultelor lui. În schimb, ia cu însuflețire partea lui Octavius Caesar, pe al cărui părinte l-a omorât, deși, dacă s-ar ivi prilejul, n-ar pregeta să-i întindă o cursă și acestuia⁷. Este infidel din fire și bun numai să producă vărsări de sânge; are un caracter lipsit de fermitate, veșnic încurcînd și răsturnînd lucrurile; schimbă mereu direcția, întrecînd pînă și întortochierile strîmtorii lîngă care s-a refugiat (atitudine care i-a și atras de altfel epitetul de transfug)⁸. După părerea lui, voi toți ar trebui să-l socotiți prieten sau dușman pe cel pe care-l indică el.

4 „Iată așadar motivele pentru care este bine să vă feriți de acest om, șarlatan și magician, care și-a făcut averea

și și-a consolidat poziția din nefericirea altora. Nu știe altceva decât să ponegrească, să-i târască și să-i sfîșie pe cei cu nimic vinovați, întocmai ca un ciine. Când, în sfîrșit, domnește buna înțelegere, el cade într-o adîncă descurajare și îl vezi cu ochii cum se topește. Nici prietenia, nici înțelegerea dintre noi, nici bunele raporturi cu alții nu sînt în stare să-l satisfacă pe acest faimos orator. Pe ce căi credeți voi oare că s-a îmbogățit? Cum de-a devenit mare om? Din partea tatălui, un piuar, veșnic preocupat de culturile lui de struguri pentru stafide și de livezile lui de măslina, nu poate avea pretenții că este de neam ales sau că a moștenit avere. Părintele era un biet om, care abia ajungea să-și ducă zilele din aceste îndeletniciri și de pe urma meseriei de piuar. Zi și noapte se ghiftuia cu bucatele cele mai de rînd. Educât în acest mediu, înțelegeți acum de ce-și îngăduie să-i calce în picioare pe cei care-i sînt superiori și de ce folosește un vocabular injurios, auzit doar în ateliere și la răs_pîntuii⁹.

5 „Mai am ceva de adăugat. Știindu-te un asemenea om, care ai crescut despuiat — printre semeni despuiati — tot rînind murdăria de oi, de porci, pînă și cea din latrine, ai îndrăznit, spurcatule, să te legi mai întîi de anii tineretii lui Antonius, crescut, așa cum se cuvenea pentru cineva dintr-un neam de vază, cu pedagogi și profesori¹⁰. Ai cutezat apoi să-l acuzi că, atunci cînd a celebrat sărbătoarea patriotică a Lupercaliilor a pătruns gol în For.¹¹ Tu care, datorită meseriei părintești, te foloseai de veșminte străine date la curățat, de care te dezbrăcau trecătorii ce-i întîlneai cînd își recunoșteau lucrurile, lămurește-mă, rogu-te, ce-ar fi trebuit să facă un om învestit nu numai cu funcția de preot, ci și cu cea de conducător al colegiului de preoți? Să nu conducă procesiunea? Să nu țină sărbătoarea? Să nu aducă jertfe conform obiceiului din străbuni? Să nu se arate gol? Să nu se ungă cu ulei? Dar nu aceasta este ceea ce-i imput, zice Cicero, ci faptul că a ținut o cuvîntare în For, în sensul în care a vorbit, fără să fi fost îmbrăcat. Vai, bine le-a mai învățat pe toate, cîte se cuvin sau nu, în atelierul de curățat haine, așa încît

să-și poată da seama dacă cineva a încălcat într-adevăr regulile buneii cuviințe. Doar așa este în stare, pe bună dreptate, să-i aducă aceste învinuiri lui Antonius!”

6 „În ce mă privește, voi spune în continuare, tot ce am de spus; deocamdată, doresc să-i pun o întrebare acestui om. N-ai fost tu oare cel nutrit din nefericirile altora. educat printre dezastrele vecinilor din stînga și din dreapta? Aceasta este pricina pentru care nu cunoști nici o normă demnă de viața unui om liber, că ți-ai constituit aici un soi de Colegiu, întocmai ca femeile stricate, unde tot aștepti pe cîte unul gata să-ți dea cîte ceva. La încemîna ai tot felul de mijlocitori pentru a-ți procura venituri, prin intermediul cărora te silești din răspuțeri să afli cine l-a nedreptățit pe cutare, sau se pare că l-a nedreptățit, cine urăște pe cine, cine și cui întinde curse. Sări mereu în ajutorul unor astfel de cetățeni și aceasta este principala ta sursă de venituri, anume vînzarea de speranțe, care depind de jocul întîmplării. Te străduiești să obții voturile judecătorilor și ca prieten nu-l ai decît pe cel care dă mai mult, iar ca dușmani pe toți oamenii care nu se amestecă în asemenea socoteli sau pe aceia pe care-i bănuiești că se adresează altui avocat.¹² Pe cei pe care-i ții strîns în mîna te prefaci că nici nu-i mai cunoști, că nu-i distingi din mulțime, iar clienților posibili, care-ți ies în cale, le surîzi și le faci temonele, întocmai ca hanșitele“.

7 „Cît mai nimerit ar fi fost pentru tine dacă ai fi devenit un Bambalion — dacă într-adevăr există acest Bambalion — decît să-ți fie ales un astfel de trai, în care trebuie negreșit sau să-ți vinzi cuvîntul pentru a apăra dreptatea sau să-i scapi pe cei vinovați. Și totuși, nici măcar meseria asta nu ești în stare s-o practici cu eleganță, deși ai petrecut trei ani la Atena. Mă întreb unde și cum ai putea-o face, tu care te înfățișezi întotdeauna tremurînd în fața tribunalelor¹⁴, de parcă te pregătești să lupți cu arma în mîna și părăsești tribuna după ce ai bînguit cîteva fraze lipsite de viață, fără să-ți amintești cîte ai pregătit acasă și fără să găsești ceva de spus pe mo-

ment. Când este vorba să susții și să făgăduiești ceva, nimeni nu te întrece în grozăvie, dar în focul dezbaterilor, afară de injuriile și de calomniile ce le împarți, te dovedești extrem de slab și lipsit de personalitate. Crezi oare că nu se știe că nici una din minunatele tale cuvântări, pe care le-ai publicat, n-au fost rostite, și că pe toate le-ai așternut pe hîrtie ceva mai tîrziu, întocmai acelor care meșteresc din lut figuri de generali și comandanți de cavalerie?¹⁵ Dacă nu vrei să dai crezare vorbelor mele, adu-ți aminte în ce chip l-ai acuzat pe Verres¹⁶, cu toate că l-ai tratat după metodele învățate din meșteșugul tatălui tău, atunci cînd urinai... Dar ezit să merg mai departe, de teamă ca nu cumva, înșirînd cu grijă calitățile tale, să nu las impresia că nu am nimic de spus în favoarea mea“.

8 „Voi înceta acum să mai pomenesc despre toate acestea cît și, pe Iupiter, despre afacerea cu Gabinius, pe care, după ce i-ai pus pe cap tot felul de acuzații, l-ai apărat așa de bine că a pierdut procesul.¹⁷ Nici nu mai amintesc de acele scrieri pe care le-ai compus împotriva prietenilor tăi¹⁸, față de care ai o conștiință atît de încărcată, încît nici nu îndrăznești să le publici. Și cu toate acestea, nimic nu-i mai jalnic, mai demn de plîns, decît de a nu putea nega fapte dintre care, cea mai rușinoasă, rămîne mărturisirea.

Dar trec peste acestea pentru a mă putea ocupa de restul acuzațiilor.¹⁹

„Noi, după cum susții, deși am dăruit două mii de plethre* dascălului nostru din ținutul Leontion, n-am învățat nimic vrednic pentru această valoare.²⁰ În schimb, învățătura pe care ai acumulat-o tu, cum să nu stîrnească admirația oricui? Dar despre ce este vorba? Ai învățat să-l pizmuești întotdeauna pe cel mai tare decît tine, să-ți arăți mereu gelozia față de cel care ți-o ia înainte, să-l ponegrești pe cel care îți este preferat, să-l sfîșii în bucăți pe cel care a urcat treptele onorurilor și a ajuns la putere,

* Măsură agricolă. *Plethron*: 29 600 m.

să-i urăști fără distincție pe toți oamenii de bine, să te prefaci că-i iubești numai pe aceia de la care îți închipui că vei avea un ajutor pentru a pune ceva rău la cale. Iată pentru ce veșnic îi asmuți pe cei mai tineri împotriva celor mai în vîrstă și îi părăsești, după ce i-ai tîrît în vîltoarea primejdiilor, pe cei care, indiferent de împrejurări, ți-au acordat încrederea“.

9 „Dovada celor spuse este că n-ai săvîrșit nici o ispravă de seamă, demnă de un om renumit, nici în timp de război, nici în timp de pace. Ce victorii cîștigat-am oare în timpul conducerii tale? Ce ținut am cucerit pe vremea consulatului tău?²¹ Tot înșelînd pe unii și pe alții dintre frunțași și tot umblînd pe căi strîmbe, guvernezi prin intermediul acestora și toate le ticluiești după bunul tău plac: în public, strigi cît te ține gura, proferînd cu glas tare cuvînte ca acestea: „Singur eu vă iubesc“ și, după împrejurări: „... alături de cutare; toți ceilalți, în schimb, vă urăsc!“ sau „Eu singur vă vreau binele, în vreme ce toți ceilalți vă întind felurite curse“ și multe altele asemănătoare. Prin astfel de palavre, pe unii îi trădezi, înălțîndu-i în slăvi și făcîndu-i să se umfle în pene, iar pe ceilalți, cîți au mai rămas, îi înfricoșezi, pentru a-i transforma în acoliți.

Să presupunem că cineva din mijlocul nostru, al tuturor, realizează ceva frumos, bucurîndu-se de succes. De îndată cauți să i te opui, te înscrii să iei cuvîntul la acea problemă și repeți neobosit: „Eu am afirmat mai întîi acest lucru, eu am redactat textul decretului, prin mine s-a ajuns la acest rezultat“. Dacă se întîmplă ceva ce n-ar trebui, te descotorosești de orice răspundere, învinuiești pe toți ceilalți și spui cam așa: „Fost-am eu cumva cel care comanda armata? fost-am eu purtătorul de cuvînt? fost-am eu oare consulul?“ și injuriile continuă să cadă pretutindeni, asupra tuturor, pentru că pui mai mult preț pe forța cuvîntului care ai impresia că îți conferă un aer de sinceritate absolută, decît pe latura utilitară a unui discurs²². În calitatea ta de orator n-ai adus nici o contribuție remarcabilă“.

10 Care să fie oare acel aspect din viața publică pe care tu l-ai îndreptat sau căruia i-ai dat un impuls sănătos? Pe cine oare, într-adevăr vinovat față de stat, l-ai denunțat în fața justiției? Pe care conspirator real l-ai demascat în ochii noștri²³? Ca să las restul la o parte, imputările ce i le aduci lui Antonius reprezintă o acumulare atât de mare de cele mai neînchipuite acuzații încât nici nu există pedeapsă vrednică de ele²⁴. Te-aș întreba pentru ce, atunci când ai observat, după cum afirmi, chiar de la bun început, purtarea lui nevrednică față de noi, de ce nu i-ai făcut nici cea mai mică imputare, nu i-ai adus nici o acuzare? Abia astăzi ne denunciți câte nelegiuiri a săvârșit pe vremea tribunatului său, câte acte de violență a făcut în timpul cât a fost comandantul cavaleriei și câte ticăloșii pe când era consul? Aveai pe atunci deplina libertate să obții pentru Antonius pedeapsa meritată pentru absolut toate greselile ce le-a săvârșit²⁵. În felul acesta ai fi dovedit că ești cu adevărat un om care-și iubește patria, iar noi am fi avut prilejul, fără nici un risc, să ne răzbunăm pentru nedreptățile suferite. Din două una, sau ai aflat încă de atunci cum stau lucrurile și n-ai avut destul curaj să te angajezi în luptă pentru binele nostru sau, nefiind în stare să dovedești vreuna din crimele lui Antonius, zadarnic îl vorbești acum de rău în fel și chip²⁶.

11 „Că așa stau lucrurile — senatori, voi arăta pe larg, analizând fiecare din acțiunile lui Cicero.

Dacă Antonius, pe vremea când era tribun, a luat uneori cuvântul în favoarea lui Caesar, același lucru l-au făcut și Cicero, precum și alții, în favoarea lui Pompeius²⁶. Și atunci, de ce-l acuză pe Antonius că a preferat prietenia lui Caesar, trecînd sub tăcere propria-i atitudine și faptele acelora care unelteau, plini de zel, împotriva lui Caesar? Antonius, pe acea vreme, a împiedicat votarea unor anumite decrete împotriva lui Caesar. Cicero, în schimb, condamna recunoașterea oricărui act în folosul lui Caesar, pretinzînd că această împotrivire o făcea cu aprobarea unanimă a Senatului.

Mai întâi de toate, cum s-ar fi putut ca un singur om* să posede o putere atât de mare? În al doilea rând, dacă într-adevăr a fost condamnat, prin anumite decrete, așa cum pretinde Cicero, anume din această cauză — de ce oare n-a fost și pedepsit? Răspunsul ar fi că a fugit, că s-a refugiat la Caesar²⁷. Dar și tu, Cicero, acum, de curând, n-ai plecat într-o călătorie²⁸, ci ai fugit, așa cum ai mai făcut odată, înainte vreme²⁹. Ar fi bine să nu te pripești să ne acoperi de ocări care se întorc, de îndată, împotriva ta. Căci ceea ce-ai făcut tu atunci, temându-te de judecata tribunalului, nu înseamnă altceva decât că ai plecat în exil, că singur ai recunoscut pedeapsa ce-o meritai. Fără îndoială, rechemarea ta a fost oficială. Prin ce mijloace și prin intermediul cui a fost dat decretul, nu-i nevoie să spun. Dar în Italia n-ai pășit înainte de votarea aceluia decret³⁰. Antonius însă a plecat la Caesar pentru a-i relata cele întâmplate și s-a reîntors fără să fie nevoie de nici un decret. În cele din urmă, el a fost acela care a obținut de la Caesar pacea și prietenia pentru toți cei care se găseau pe atunci pe teritoriul Italiei, condiție de care ar fi avut parte și ceilalți cetățeni, dacă nu ar fi luat calea pribegiei, urmînd sfaturile tale“.

12 „Deci, cu toate că așa stau lucrurile, ai îndrăzneala să afirmi că Antonius l-a împins pe Caesar să-și atace patria, să înceapă războiul civil și că el a devenit principala cauză a tuturor relelor cîte s-au abătut mai târziu pe capul nostru. Tu în schimb, tu cel care ai dăruit lui Pompeius și legiuni străine, și comanda supremă, ai încercat pe toate căile să-l lipsești pe Caesar de legiunile care-i fuseseră atribuite³¹. Tot tu ai fost acela care l-ai sfătuit pe Pompeius și pe consuli să nu accepte propunerile de împăciuire făcute de Caesar și să părăsească Roma, ba chiar și pămîntul Italiei³². Cînd Caesar a intrat în Roma, nici n-ai mai apucat să-l vezi, ci te-ai grăbit să fugi la Pompeius, în Macedonia. Și nici măcar aceluia nu i-ai dat o mîna de ajutor. Trecînd cu vederea cele întâmplate, de îndată ce

* Antonius

norocul nu i-a mai surîs, l-ai părăsit³³. Așa se face că de la bun început n-ai acordat nici un sprijin cauzei lui Pompeius, în ochii tăi mai dreaptă decît cea a lui Caesar. În schimb, după ce ai provocat numai răscoale și ai stîrnit tulburări, ai stat la pîndă, pus la adăpost, ca să-i observi pe adversari. De îndată ce unul s-ar fi prăbușit, de parcă ar fi comis vreo nedreptate prin acest fapt, erai gata pregătît să-l părăsești, ca să te îndrepti spre cel mai puternic, ca și cum acesta ar fi fost cel mai drept.

Astfel, pe lângă celelalte păcate cîte le ai, mai ești și un ingrât, care, nu numai că nu te mulțumești că ai scăpat cu viață, dar, după toate mai te și superi că n-ai fost numit comandant al cavaleriei!“

13 „Culmea este că ai și curajul să spui, cu o conștiință atît de încărcată ca a ta, că Antonius nu trebuia să rămînă timp de un an în postul de comandă a cavaleriei. În acest caz nici Caesar nu trebuia să-și mențină dictatura în tot timpul anului. Dar, fie legal, fie în mod forțat, ambele prelungiri au fost votate, votate de noi și aprobate atît de forul nostru cît și de Adunarea Poporului. Dacă ai vreo critică de adus, Cicero, atacă forurile legislative, în cazul cînd au încălcat uzanțele și nu pe aceia care, pe Iupiter, deoarece s-au arătat demni să primească asemenea cinstiri, au fost onorați în acest mod. Dacă pe acea vreme am fost siliți să procedăm astfel, datorită împrejurărilor atunci actuale, încălcînd obligațiile ce le aveam, de ce mai ridici acum acest cap de acuzare împotriva lui Antonius și n-ai luat atunci cuvîntul pentru a face opoziție, cînd aveai deplină posibilitate? Să-ți spun eu de ce, pe Iupiter, pentru că ți-era frică!

Și atunci, cum stau lucrurile? Tu, fiindcă ai tăcut, să fii iertat pentru lașitatea ta, în vreme ce Antonius, din cauză că ți-a fost preferat, să fie pedepsit pentru curajul arătat. Unde ai mai învățat asemenea principii de dreptate? Și unde oare ai citit astfel de principii de drept?“

14 „Mai departe. Antonius nu s-a purtat cum trebuie pe cînd deținea funcția de comandant al cavaleriei. Dar

pentru ce? Pentru că, susține Cicero, a cumpărat bunurile care aparținuseră lui Pompeius³⁴. Dar de câte ori, mulți alții, n-au cumpărat nenumărate alte bunuri fără ca nimeni să le fi adus o vină din asta? Și apoi să fim drepti, tocmai de aceea există bunuri confiscate, care se scot în vânzare și sînt puse la licitație, pentru ca să-și afle cumpărător.

N-ar fi trebuit ca bunurile lui Pompeius să fie scoase la mezat. În acest caz noi sîntem cei care am greșit, noi cei care am procedat rău, atunci cînd le-am confiscat: altfel spus, pentru a te scuti și pe tine și pe noi de o asemenea învinuire, C. Iulius Caesar a făcut în mod absolut un abuz de putere atunci cînd a poruncit acest lucru. Dar lui Caesar n-ai nimic să-i reproșezi.

Ei bine, aici se vede prostia acestui om. Pe Antonius îl acuză de două lucruri care se bat cap în cap, în primul rînd, că l-a sprijinit pe C. Iulius Caesar în majoritatea acțiunilor sale și că, pentru aceasta, a primit în schimb recompense grase pe care, mai tîrziu, a trebuit să le plătească scump!³⁵ În al doilea rînd, că, fără să fi primit moștenirea pămîntească și după ce a mîncat tot ce posedase, întocmai unei Charybde³⁶ (Cicero evocă mereu amintirea Siciliei de parcă n-ar vrea să ne lase să uităm că acolo a fost exilat)³⁷, a scos în vânzare și a valorificat bunurile achiziționate“.

15 „Acest orator preastrălucit poate fi dovedit că se contrazice nu numai în cele ce-am amintit, dar, pe Iupiter, și în altele, ca de pildă, atunci cînd îl acuză pe Antonius că și-a pus toată energia în slujba lui Caesar și că, în consecință, a devenit principala cauză a războaielor civile; apoi, muștrîndu-l pentru lașitatea ce-a dovedit-o, îl acuză că n-a participat la nici o altă acțiune afară de campania din Tesalia³⁸. Iată și un alt cap de acuzare. Cicero spune că Antonius a readus la Roma pe anumiți exilați și îl blamează că l-a omis din lista acestora pe propriul său unchi, ca și cînd cineva ar putea crede că unchiul lui Antonius n-ar fi fost cea dintîi persoană pe care ar fi rechemat-o, dacă așa ceva i-ar fi stat în putință³⁹. Niciodată Antonius n-a auzit nici cel mai neînsemnat cuvînt de ocară din

partea rudei sale, pe care nici el n-a acuzat-o cu nimic, precum Cicero știe foarte bine. În noianul de neadevăruri și de răutăți cu care l-a copleșit pe Antonius, n-a îndrăznit să strecoare o asemenea înșinuare. Dar acesta este felul în care Cicero, fără discernământ, sloboade întocmai suflării vîntului tot felul de vorbe care-i umblă prin gură. Dar ce nevoie este să mai continui pe această temă?”

16 „Acum, deoarece pe un ton tragic, susține cu îndârjire că Antonius a oferit un spectacol greu de suportat cînd a fost comandantul cavaleriei, folosindu-se peste tot și în orice împrejurare de tăișul săbiei și de autoritatea togei pretexte⁴⁰, de fasciile lictorilor și de puterea soldaților, îl rog pe Cicero să ne spună clar, prin ce anume din toate acestea fost-am noi urgisiți? N-am impresia că ar putea aminti ceva. Dacă ar fi avut cel mai mic pretext, cu acesta și-ar fi început potopul de cuvinte. Lucrurile însă au stat tocmai pe dos. Cei care au răsculat poporul și s-au dovedit a fi capul răutăților era Trebellius și Dolabella⁴¹. Antonius, nu numai că pe acea vreme n-a păcătuit cu nimic, ci dimpotrivă, a făcut pentru noi tot ce i-a stat în putință. Urmarea a fost că i-am încredințat paza orașului⁴² împotriva uneltirilor celor doi, fără ca acest preastrălucit orator (care dealtfel era de față) să scoată un singur cuvînt... Pe atunci se arăta de perfect acord cu noi. Poate cumva să ne amintească ce protest a ridicat cînd l-a văzut pe acest stricat, pe această ființă impură — așa cum el însuși îl insultă pe Antonius⁴³ — împuternicit de către Senat cu o nemărginită autoritate, în ciuda faptului că nu-și îndeplinea îndatoririle? Dar nu are ce arăta. Sînt convins că acest mare orator, patriot desăvîrșit, nu este în stare să ne dea vreo lămurire, el care pretutindeni și în orice împrejurare, repeta neobosit: „Eu, eu singur lupt pentru libertate! și tot singur iau cuvîntul, plin de curaj, pentru a sprijini democrația. Pe mine nici interesul față de prietenii mei, nici teama de dușmani nu mă împiedică să prevăd cele ce pot să vă aducă prejudicii; eu, chiar de-ar fi să mor, cîtă vreme prin discursurile mele vă sînt de folos, ei bine, voi sfîrși cu atît

mai bucuros". Dar nici una din învinuirile pe care le strigă acum n-a îndrăznit atunci să le formuleze. Și aceasta este de la sine înțeles, căci își făcea socoteala că Antonius avea lictorii și toga praetextă în virtutea rînduicelilor strămoșești cu privire la rangul de comandant al cavaleriei; cît despre sabie și soldați, de aceste atribute ale puterii era firesc să se slujească împotriva răsculaților. Și într-adevăr, cîte grozăvii n-ar fi săvîrșit ei oare dacă Antonius nu le-ar fi îngădit prin mijloacele cu care era învestit? Încă și așa s-au mai găsit unii care să nu-i respecte autoritatea".

17 „Faptele dovedesc că măsurile atunci luate, ca și multe altele, în deplină înțelegere cu Caesar, erau pe deplin îndreptățite. Mișcarea de împotrivire față de puterea de stat n-a mers mai departe și Antonius, departe de a fi pedepsit pentru înfăptuirile sale, ceva mai tîrziu a fost ales și consul⁴⁴. Să examinăm acum împreună cum s-a comportat în timpul acestei magistraturi. Veți descoperi, cercetînd cu atenție perioada despre care este vorba, că s-a dovedit extrem de utilă pentru stat. Acest adevăr îl știe foarte bine și Cicero care, neputîndu-și înfrîna invidia, a îndrăznit să-l ponegrească pe Antonius tocmai cu privire la acele lucruri pe care năzuia să le săvîrșească el însuși. Iată deci pricina pentru care a insistat atîta asupra goli-ciunii lui Antonius, asupra parfumului cu care și-a uns trupul, povești vechi pe care le știe toată lumea, nu pentru că toate acestea ar mai fi nevoie să fie amintite, ci în scopul de a umbri prin clevetiri lăturalnice, priceperea și succesele adversarului său⁴⁵. Tocmai acest Antonius, o Pămînt, o Zei (căci voi striga mai cu nădejde decît tine și îi voi invoca pe zei cu mai multă îndreptățire), cînd a văzut că Roma se află de fapt sub jugul unui tiran, căci toate legiunile ascultau de Caesar și că întreg poporul și alături de popor și Senatul, se arătau gata să-i intre în voie, pînă într-acolo că printre alte cinstiri au hotărît prin decret să-l numească dictator pe viață și să-i îngăduie să se bucure de privilegiile regale⁴⁶ da, tocmai Antonius a văzut cel mai limpede lucrurile și a izbutit să-l oprească din drum prin măsuri deosebit de sigure. Caesar a fost

încercat de un sentiment de rușine și s-a temut. Nu a acceptat nici titlul de rege, nici cununa de monarh (insigne pe care intenționa să și le atribuie cu de la sine putere, trecînd peste voința noastră)⁴⁷.

Dacă oricare altul ar spune că a acționat astfel din ordinul lui Caesar, și ar evoca constrîngerea, în acest caz ar dobîndi iertare, nu-i așa oare? Să ne amintim că noi am fost cei care pe atunci am decretat asemenea hotărîri și că soldații erau atotputernici. Antonius, fiindcă pătrunsesse adînc în felul de a gîndi al lui Caesar și fiindcă știa amănunțit cîte plănua dictatorul — l-a întors din cale — în chipul cel mai cuminte cu putință prin sfaturile pe care i le-a dat. Dovadă în acest sens este faptul că Caesar n-a întreprins nimic în vederea trecerii spre monarhie și, ceva mai mult chiar, a trăit în mijlocul nostru al tuturor, fără să fie păzit de o gardă; de aici i s-a tras, în cea mai mare măsură, și tot răul pe care l-a pățit⁴⁸.

18 „Iată deci realizările, o Cicero, Cicerule, Cicerache, Ciceritule⁴⁸, grecușorule⁴⁹ — sau cum dorești să-ți mai spun — acestui necioplit, acestui despuiat, acestui înmiresmat, realizări din care nici una nu-ți aparține, grozavule, priceputule, tu care bei mai mult untdelemn decît vin⁵⁰, tu care îți tragi toga pînă spre călcîie, nu cu gestul obișnuit al histrionilor care, prin figurile pe care le fac, exprimă varietatea simțămîntelor ce-i animă, ci pentru a-ți ascunde urîtenia picioarelor⁵¹. Acest lucru nici măcar nu-l faci dintr-un simț al pudoarei, tu care l-ai bîrfit atîta pe Antonius pentru modul său de viață. Cine nu vede oare finețea tunicilor pe care le porți? Cine nu simte parfumul părului tău alb, îmbibat de ulei mirositor? Și cine oare nu știe că ai repudiat pe prima ta soție, care ți-a dăruit doi copii, ca apoi să iei în căsătorie o fată tînără, deși erai de mult trecut de pragul tinereții, numai pentru a-ți putea achita datoriile cu zestrea ei?⁵² Nici măcar n-ai știut să-i rămîi credincios⁵³, numai ca să o posezi pe Cerellia, femeie mai vîrstnică decît tine cu același număr de ani cît ești tu mai vîrstnic față de fata pe care o luaseși de soție. Ce-

rellia este destinatară unor scrisori pe care ar putea tot așa de bine să le scrie un măscărici sau un limbuto care se ia la întrecere în anecdotă scabroasă cu o femeie de 70 de ani⁵⁴.

Mi-am îngăduit să spun în treacăt, toate acestea, o senatori, pentru ca Cicero să nu plece de aici mai sărăcit în urma celor ce a dat. A îndrăznit, între altele, să-l vorbească de rău pe Antonius pentru un banchet, tocmai el care, după cât pretinde, nu bea decât apă pentru a fi în stare să scrie în miez de noapte discursuri împotriva noastră⁵⁵. Pe fiul său l-a crescut însă într-un mediu de bețivi, așa încât tânărul nu mai este treaz nici ziua nici noaptea⁵⁶. Apoi, a încercat să se lege de gura lui Antonius, el care o viață întreagă s-a dovedit a fi atât de slobod la gură, atât de murdar, că nu i-a cruțat nici pe cei care-i stăteau aproape, mă refer la purtarea nedemnă ce-a avut-o față de soția și de fiica sa, pe care le-a prostituat“.

19 „Dar să trecem peste amănunte. Mă voi reîntoarce de unde am plecat. Acest Antonius, pe care Cicero caută să-l distrugă, văzînd năzuința lui C. Iulius Caesar de a se ridica deasupra prevederilor constituției noastre, tocmai el l-a împiedicat să-și pună planurile în aplicare, chiar prin însăși mijloacele care păreau că-i plac⁵⁷.

Într-adevăr, nimic nu-i face pe unii oameni să ezite în fața unor proiecte pe care le concep cu rea voință decât prefăcuta supunere și aplecarea capului din partea celor îngrijorați de urmări. Acest fapt, și anume conștiința că pun la cale ceva nedrept, îi împiedică să dea deplină crezare unei astfel de false resemnări. Dimpotrivă, au impresia că planurile le sînt demascate, iar rușinea, însoțită de un sentiment de teamă le chinuie inima. Lucruri spuse într-un anume sens le resping drept lingușiri, iar altele, care decurg ca o consecință firească, le consideră demne de atenție, meritînd să fie privite cu toată grija.

Antonius, cunoscînd adînc resorturile sufletului omenesc, a ales cu precădere sărbătoarea Lupercaliilor și procesiunea

care se ține cu acel prilej pentru ca Caesar, distrat, aflându-se în mijlocul unor tradiții sărbătorești, să primească din partea lui o lecție de înțelepciune, fără primejdia unor represalii. Să nu uităm nici ambianța. Forul și tribuna rostrată⁵⁸, pentru ca Caesar să se simtă intimidat de solemnitatea cadrului. Cît privește așa-zisele «porunci» venite din partea poporului, desigur, ele erau o invenție, dar își aveau rostul lor; Caesar, ascultându-le, era silit să mediteze nu la cele ce pronunța Antonius, ci la cele ce, eventual, poporul roman ar fi poruncit cuiva să cuvînteze. Și atunci, vă întreb, cum de-ar fi putut Caesar să-și închipuie că poporul a dat un asemenea ordin, cînd știa foarte bine că nu s-a dat nici un decret în această privință, cînd vedea că nici măcar nu este ovaționat?

Da, trebuia ca această acțiune să aibă loc în Forul Roman, unde adesea noi am dat nenumărate decrete cu privire la libertate, lîngă tribuna rostrată, de unde de mii de ori am luptat în viața politică pentru principiile democrației, în timpul sărbătoririi Lupercaliilor, ca faptul să-i amintească de Romulus!⁵⁹ Este bine că acțiunea a fost inițiată de un consul, cu scopul ca Caesar să mediteze la faptele consulilor de odinioară; îndemnurile pe care acesta le-a auzit erau făcute dinadîns în numele poporului, ca să-l pună pe gînduri, nu era doar vorba despre africani, nici despre galli, nici despre egipteni; el căuta doar să devină tiran peste romani!

Tocmai aceste cuvinte l-au determinat să-și schimbe intențiile, să-și vină în simțiri. Poate că dacă altcineva i-ar fi întins cununa de dictator, nu se știe dacă n-ar fi acceptat-o. Demonstrația lui Antonius nu numai că l-a oprit din drum, dar l-a și înfricoșat, făcîndu-l să tremure.

Iată deci care au fost acțiunile lui Antonius. N-a fost nevoie să-și rupă din întîmplare un picior, pentru ca apoi să fugă, nici să-și ardă mîna, pentru a-l intimida pe Porsenna⁶⁰. El a fost în stare să pună capăt tiraniei lui Caesar datorită unei înțelepciuni și unei îndemînări care au întrecut pînă și lancea lui Decius și pumnalul lui Brutus“.

20 „Cît despre tine Cicero, aş vrea să ştiu, ce-ai făcut tu în timpul consulatului tău, şi nu mă refer la ceva înţelept, sau la ceva bun, ci doar la fapte care să nu merite cea mai cumplită pedeapsă. Oare n-ai fost tu acela care ai adus numai zarvă şi tulburări în oraşul nostru liniştit, unde oamenii trăiau în bună înţelegere? Dar Forul şi Capitoliul — cine l-a umplut cu tot felul de oameni chemaţi în ajutor, printre care se aflau şi sclavi? Pe Catilina, care n-avea altă vină decît aceea de a fi vrut cu orice preţ să se aleagă consul — altfel nici nu văd cu ce-a greşit mai mult — nu l-ai dat pradă unei morţi cumplite? Pe Lentulus şi pe cei care-l însoţeau, nevinovaţi fiind, i-ai distrus cu o cruzime neobişnuită, fără să fi fost judecaţi, fără dovada crimelor ce li se imputau, deşi nu conteneşti să te lauzi, într-una şi pretutindeni, cu ştiinţa ta despre legi şi despre tribunale⁶¹. Dacă cineva şi-ar da osteneala să înlătore aceste pasaje din discursurile tale, n-ar mai rămîne nimic din ele.

L-ai acuzat pe Pompeius că în procesul lui Milo a încălcat litera legii; tu în schimb, nu i-ai acordat lui Lentulus nimic din prerogativele legale, nici una din garanţiile la care avea drept, mai mare sau mai mică, deşi asemenea garanţii sînt stabilite. L-ai azvîrlit în închisoare fără să-i fi îngăduit să se apere, fără judecată, pe el, un om model, la o vîrstă înaintată, care prin tradiţie strămoşască poseda destule mărturii ale devotamentului faţă de patrie. Nici povara anilor, nici obiceiurile sale, nu-l îndemnau să se alătore unei mişcări revoluţionare. Şi oare de ce neajuns s-ar fi izbăvit el în urma unei răsturnări a situaţiei? Şi ce bunuri ar fi putut pune la adăpost, dacă s-ar fi expus cu ochii legaţi primejdiei schimbărilor? Ce arme strînsese, ce aliaţi avea, pentru ca el, un fost consul aflat în funcţie de pretor, fără să fi spus sau să fi auzit o vorbă, să fie aruncat în închisoare şi acolo să-şi găsească pieirea întocmai ca cei mai sinistri răufăcători? Căci aşa stau lucrurile. Acest prea ilustru Tullius ardea de dorinţa să-l ucidă pe descendentul aceluia Lentulus de odinioară fost *princeps Senatus*, tocmai într-un loc denumit aidoma cu el: Tullianum⁶².

21 „Ce măsuri ar fi luat, dacă ar fi avut în mână forța armată cel care a realizat înfăptuiri de pomină numai prin cuvântările ce le-a ținut? Căci la arăt se reduc acțiunile tale strălucite, campaniile tale mărețe. Pentru acestea, ai fost condamnat de alții, nu mai amintesc în ce fel, dar pînă și tu singur ți-ai dat un vot de blam atunci cînd ai plecat în exil înainte de a fi judecat. Și ce altă dovadă mai clară a setei tale de sînge poate exista decît faptul că puțin a lipsit să nu dispari din viață ucis chiar de mîna acelora pentru interesul cărora pretindeai că ai luat măsurile pe care le știm? că te-au înspăimîntat cumplit tocmai aceia despre care afirmai că le-ai făcut aîta bine prin crimele săvîrșite?⁶³ Tu n-ai avut forța să înfrunți acușările care ți s-au adus, nici să răspunzi ceva în favoarea ta, tocmai tu, cel grozav, cel distins, apărătorul altora ci, întocmai ca pe un cîmp de bătaie, ai întors spatele și ți-ai căutat salvarea în fugă. Nerușinarea ta merge pînă acolo că ai încercat să scrii istoria acelor vremuri, care au fost așa cum au fost⁶⁴. Ar fi trebuit, dimpotrivă, să înalți rugi pentru ca nimeni altul să nu ajungă să citească această lucrare, pentru a dobîndi cel puțin un singur cîștig: faptele tale să fie sortite pieirii odată cu tine și ca urmașii să nu păstreze nici o amintire despre cele petrecute.

Ca să vă fac să rîdeți, ascultați vă rog o pildă despre înțelepciunea acestuia. Propunîndu-și să scrie istoria Romei⁶⁵ de la începuturi (căci își închipuie că este de toate, și sofist, și poet, și filozof, și retor și istoric) și-a început opera nu de la fundarea Romei, așa cum au procedat toți cei care s-au dedicat unei asemenea încercări, ci pornind de la consulatul lui! În felul acesta, expunerea era făcută pe dos, începînd cu evenimentele din timpul consulatului său și sfîrșind cu domnia lui Romulus“.

22 „Lămurește-ne, rogu-te, tu care scrii, tu care înfăptuiești asemenea isprăvi, cu ce fel de cuvinte trebuie să se adreseze poporului un om de bine și cu ce fel de acțiuni să i se înfațișeze? Căci te pricepi ca nimeni altul să dai sfaturi în dreapta și în stînga, dar, cînd este vorba să faci

cele cuvenite, dai înapoi. De asemenea, știi să-i critici pe semenii, fără să cauți să te îndrepti pe tine însuși. Ar fi fost mult mai nimerit, decât să-l ponegrești pe Antonius pentru lașitatea lui, să te fi scuturat tu însuși de moleșeala sufletească și trupească de care dai dovadă, iar în loc să te fi apucat a-i azvîrli în față învinuirea că nu-și ține cuvîntul, să nu fi săvîrșit nimic lipsit de lealitate și să nu fi fost un transfug⁶⁶. Îl acuzi, pe de altă parte, că este nerecunoscător. Tu oare n-ai greșit cu nimic față de binefăcătorii tăi⁶⁷? Într-adevăr, printre viciile înnăscute pe care le posedă acest om se numără și ura neîmpăcată ce o poartă aceluia care i-au făcut vreun bine. În rest, pe unii îi cultivă cu asiduitate, în vreme ce uneltește împotriva altora. Ca să trec peste multe altele, după ce a fost iertat din mila lui Caesar și s-a văzut la adăpost, ba încă și înscris în rîndurile patricienilor⁶⁸ — l-a omorît — desigur, nu cu mîna lui (cum ar fi putut-o face, fricos ca o muiere cum îl știm?) ci îndemnîndu-i și pregătindu-i la crimă pe făptași.

Că spun adevărul, o dovedesc chiar ucigașii*. Atunci cînd s-au năpustit în For, cu pumnalele scoase, l-au chemat pe nume, fără întrerupere, strigînd: „Cicero, Cicero...” așa cum toți bine ați auzit⁶⁹. Iată deci că și-a omorît binefăcătorul. Ce să mai vorbim despre Antonius, care i-a înlesnit obținerea sacerdoțiului și i-a salvat viața cînd era cît pe ce să fie omorît, la Brundisium, de soldații răsculați?⁷⁰ Vedeți ce fel de recunoștință îi arată, insultîndu-l, pentru lucruri pe care nici el, nici altcineva, nu s-ar fi gîndit vreodată să le critice, și apostrofîndu-l, pentru ceea ce laudă la alții.

Înțelegeți dar cum îl vede pe tînărul Caesar, care nu are vîrsta pentru a prelua o magistratură sau a ocupa vreuna din funcțiile publice și nici nu a fost investit de noi cu putere oficială⁷¹. Îl vede strîngîndu-și o armată și pornind la război, fără ca noi să fi decretat o asemenea hotărîre și fără să-l fi investit cu o asemenea comandă. Nu numai că nu-i aduce nici o învinuire, dar îl și laudă⁷².

* Ucigașii lui Caius Iulius Caesar.

Astfel, departe de a împărți dreptatea după lege, cele necesare vieții după nevoile comunității, toate le face și le dreg după bunul lui plac. Cele ce ridică în slăvi la unii se prefac în ocări față de alții, meșter neîntrecut cum este să tot spună la minciuni și la pîri răuvoitoare împotriva voastră“.

23 „Veți descoperi că toate cîte le-a săvîrșit Antonius după sfîrșitul lui C. Iulius Caesar s-au bucurat de împuțernicire din partea voastră⁷³. În privința administrării banilor și a cercetării testamentului lui Caesar, cred că este de prisos să mai vorbesc. Pentru ce? Dintr-un punct de vedere, pentru că ar fi de datoria celui care-l moștenește să se străduiască pe această cale; pe de altă parte, dacă într-adevăr s-au ivit nereguli în gestiune, ar fi trebuit de îndată ca ele să fie oprite. Căci nimic nu s-a făcut în ascuns Cicero, ci toate, așa cum tu însuți mărturisești, au fost înscrise pe tăblii așezate în văzul tuturor. Dacă e adevărat că Antonius, așa cum pretinzi, a avut față o comportare atît de nerușinată și a pus mîna pe întreaga Cretă, lăsînd în schimb liberă, după guvernarea lui Brutus, conform pare-se dorinței testamentare a lui Caesar, acea provincie pe care mai tîrziu tot Brutus a căpătat-o de la noi, cum de-ai tăcut?⁷⁴ cum de i-a răbdat inima pe toți ceilalți să tacă? Dar, repet, voi trece peste acestea. Cea mai mare parte din învinuiri nici n-au fost limpede formulate, iar Antonius, singurul în stare să vă informeze întocmai asupra fiecăreia din înfăptuirile sale, nu este de față. Cît despre Macedonia și Gallia, și despre celelalte provincii și legiunile ce le-au fost destinate, există decrete date de voi senatori, conform cărora le-ați atribuit, pe fiecare în parte, tuturor celor în drept⁷⁵; iar lui Antonius i-ați încredințat Gallia și soldații aflați acolo. Și Cicero știe prea bine acest lucru; era doar de față și a participat alături de voi toți la vot. Cu cît ar fi fost mai cuminte să ia atunci cuvîntul pentru a se opune, dacă vreunul din decretele propuse nu ar fi fost corespunzător, și să vă fi deschis ochii asupra neajunsurilor pe care le dezvăluie abia acum decît să tacă în acel moment, trecînd

cu vederea greșelile voastre, ca în schimb astăzi, la adăpostul unor critici adresate lui Antonius, să țintească Senatul!“

24 „Nimeni înzestrat cu bun simț n-ar putea afirma că Antonius v-a forțat mâna când ați votat. De fapt, nici nu posedă trupe atât de însemnate încît să vă silească să treceți la fapte potrivnice convingerilor voastre. Acțiunea întreprinsă de el era numai în interesul statului. Deoarece legiunile fuseseră trimise în vederea unei expediții și se aflau strînse la un loc, căci exista temerea ca nu cumva, la vestea asasinării lui Caesar să se răscoale și, avînd în frunte pe cine știe ce nemernic, să nu pornească iarăși la război — ați hotărît, procedînd cuminte și cu judecată, să-l numiți în fruntea lor pe Antonius, adică pe unul dintre consuli, pe cel care se afla în fruntea acțiunilor pentru bună înțelegere, pe cel care înlăturase cu desăvîrsire dictatura din forma noastră de stat⁷⁶. Iată de ce i-ați și acordat Gallia⁷⁷ în locul Macedoniei pentru ca, aflîndu-se aici, în Italia, să nu poată săvîrși vreo acțiune nefastă și să treacă de îndată la îndeplinirea hotărîrilor voastre“.

25 „Am rostit aceste gînduri în fața voastră ca să știți că cele ce-ați hotărît n-au fost greșite. În privința lui Cicero este destul să-i amintesc că a fost de față la toate aceste acte, atunci cînd s-au petrecut, și că și-a dat votul alături de noi toți, fără ca Antonius să fi avut pe atunci un singur soldat sub comanda sa și, în general, fără să fi fost în stare să ne sperie într-atît ca să ne facă să uităm de vreuna din îndatoririle noastre⁷⁸“.

Totuși, dacă atunci ai tăcut, spune-ne măcar acum ce trebuia să facem în acele împrejurări? Să lăsăm la vatră, legiunile, în plină dezordine? N-ar fi adus oare ele mii de neajunsuri în Macedonia și Italia? Să le fi atribuit altcuiva? Pe cine am fi găsit mai potrivit și mai necesar acestei misiuni decît pe Antonius, consulul, cel care deținea în mîinile sale conducerea întregii Urbe, cel care ne asigurase cu atîta autoritate menținerea înțelegerii dintre noi? N-a dat el oare sute de dovezi de devotamentul pe care

îl arăta binelui obștesc? Să fi ales pe vreunul dintre uci-gași, pentru care nici cum nu exista siguranța să mai rămână în oraș? Pe cineva dintre cei care gîndeau tocmai contrariul? Dar aceștia erau suspectați de toată lumea. Cine îl întrecea pe Antonius în considerație? cine altcineva în experiența dobîndită? Ești însă furios că nu te-am preferat lui. Ce magistratură dețineai oare pe atunci? Ce n-ai fi făcut, dacă ai fi pus mîna pe arme și pe ostași, tu care ai provocat numeroase și grave tulburări în timpul consulatului tău prin contradicțiile pe care dinadins le stîrnești, singurul mijloc ce-l aveai la îndemîină pe acea vreme”.

26 „Dar voi reveni de unde am pornit și anume la faptul că erai de față cînd au fost votate acele proiecte de lege și, ferindu-te să iei vreo hotărîre, te-ai înclinat în fața lor, fără osebite, de parcă le-ai fi găsit desăvîrșite și necesare.

Nicicînd nu ți-a lipsit limbuția; adesea latri fără rost, și nu te lași intimidat de cineva. Și cum de ți-a putut fi frică de un ins lipsit de veșminte, cînd tu nu te temi de un om înarmat? Cum de te-ai lăsat înspăimîntat de un singur om, tu, care nici nu-ți pasă de unul care are la dispoziție nenumărați soldați? Cu toate acestea, te fălești cu faptul că ai un dispreț desăvîrșit față de moarte⁷⁹. Cel puțin, așa tot spui. Dacă așa stau lucrurile, care din doi, senatori, pare că greșește — Antonius, care a preluat comanda forțelor ce i le-ai încredințat sau Octavius Caesar, care a recrutat atîtea trupe pe cont propriu? Antonius, care s-a dus în provincia ce i-ai atribuit-o — sau Brutus, care-l împiedică să pășească pe pămîntul acelei provincii?⁸⁰ Antonius, care dorește să-i silească pe aliații voștri să dea ascultare decretelor ce le-ai emis sau acei care nu-l primesc pe guvernatorul trimis de voi și-l susțin mai departe pe cel revocat în chip oficial? Antonius, care îi ține în frîu pe soldații voștri, sau acei soldați care și-au părăsit comandantul? Antonius, care n-a introdus în incinta Romei pe nici unul din acei ostași încredințați de voi, sau Octavius Caesar, care, zvîrlind bani, i-a convins pe veterani să vină încoace? Cît despre mine, cred că nu

mai este nevoie să mai adaug nici un cuvînt despre faptul că cel dintîi pare să îndeplinească fără greș toate însărcinările primite de la voi și că ceilalți, pentru cele ce au îndrăznit cu de la sine putere, ar merita să fie condamnați la pedeapsa capitală. Din această pricină ați și luat hotărîrea de a vă înconjura de gărzi⁸¹, ca să puteți delibera în liniște asupra împrejurărilor, nu din pricina lui Antonius, care n-a întreprins nici o acțiune în numele lui personal și nu v-a dat nici un prilej de temere. Tot necazul vine din partea aceluia care a strîns o armată împotriva lui Antonius și care, în repetate rînduri, a avut chiar aici, în oraș, un mare număr de soldați sub comanda sa“.

27 „Acestea toate le-am rostit ca să fie auzite de Cicero, pentru că el a început să-mi adreseze învinuiri nedrepte; nu sînt cîtuși de puțin dornic să-mi fac dușmani, așa cum se pricepe el, nici nu mă trage inima să mă amestec în treburile altora, tot cum face el, care se laudă într-una cu o astfel de îndeletnicire⁸².

Acum, vă voi expune de îndată sfaturile mele, fără a-l părăsi pe Antonius și fără a-i cleveti pe Caesar și pe Brutus ci, așa cum se cuvine, întocmai unui om dornic să se pronunțe asupra binelui obștesc. Afirm, așadar, că nu trebuie să-l privim drept dușman pe nici unul dintre cei ce au puterea armată în mîna și nici să examinăm cu de-amănuntul înfăptuirile lor. Împrejurările actuale nu îngăduie să procedăm la un asemenea examen. De vreme ce toți sînt deopotrivă concetățenii noștri, nu înseamnă că dacă vreunul dintre ei întîmpină greutăți, este pierdut pentru noi, iar dacă toate îi merg în plin, trebuie să se ridice în dauna puterii noastre. De aceea socot că se cuvine să-i tratăm fără osebite ca cetățeni și prieteni și să trimitem tuturor mesaje prin care să-i invităm să părăsească armele și să se pună la dispoziția noastră, atît ei cît și armata ce-o dețin. De asemenea, să-i invităm să renunțe la război, împotriva indiferent cui. În urma veștilor pe care le vom primi, vom ridica prin os aceluia gata să ni se supună și vom porni război împotriva îndărătnicilor. Atît simțul dreptății cît și propriul nostru interes ne dic-

tează să nu ne pripim, să nu facem nimic în grabă, ci să așteptăm cu răbdare și, după ce vom fi dat răgaz atât comandanților de oști cât și soldaților să se răzgîndească, abia atunci, dacă războiul nu va putea fi nicicum ocolit, să încredințăm consulilor această sarcină“.

28 „Cît despre tine, Cicero, te sfătuiesc să nu te mai grozăvești așa cum fac femeile, să nu-l mai imiți pe Bamberion⁸³, să te ferești de joaca de-a războiul și, din cauza urii ce-o porți lui Antonius din motive personale, să expui din nou întreaga Urbe la primejdii.

Ai face bine dacă ai ajunge la o înțelegere cu acela cu care adesea ai avut legături de prietenie. În caz că sentimentele tale sînt neclintite, atunci, cel puțin, cruță-ne pe noi. Tu, cel care ai introdus în cercul nostru relații de afecțiune mutuală, nu le năruie acum ci, amintindu-ți de acea zi și de cuvîntarea ce-ai ținut-o în templul Pămîntului, îndreaptă un gând bun și spre acea Concordie în lăcașul căreia ținem acum dezbaterile noastre⁸⁴. O asemenea luare de poziție ar fi în folosul statului și ție ți-ar asigura și mai multă faimă. Să nu-ți închipui că vorbele mari și umflate pot aduce cuiva renume și siguranță. Nu mai pretinde că disprețuiești moartea în speranța că alții te vor copleși cu laude. Cei cu o asemenea comportare, gata parcă să comită cine știe ce nelegiuire, împinși de nebunie, sînt suspectați și urîți de toată lumea. Dimpotrivă, cei care iau seama cu cea mai mare grijă de propria lor bună stare, sînt lăudați și ridicați în slăvi, căci semenii lor consideră că n-ar fi în stare să înfăptuiască ceva ce-ar merita moartea.

Așadar, și tu, dacă vrei cu adevărat ca patria să fie salvată, vorbește, acționează în așa fel încît să poți tu însuși, în primul rînd, ocoli primejdiile și nu, pe Iupiter, să ne tragi și pe noi după tine în prăpastie“.

29 După această cuvîntare a lui Calenus, Cicero nu se mai stăpîni; el personal, fără alegere, folosea întotdeauna față de toată lumea o libertate de exprimare nemărginită dar, din partea altora, nu admitea să i se răspundă la

fel⁸⁵. Și cu acest prilej așadar, omițînd să ia în considerare interesele publice, trecu la injurii aduse lui Calenus, așa încît acea zi se scurse fără nici un rezultat, mai ales din această cauză. În următoarele două zile, după ce mulți alții au luat cuvîntul exprimînd opinii contrare, susținătorii lui Octavius Caesar izbutiră să-și impună punctul de vedere. Senatorii votară în cinstea lui Caesar ridicarea unei statui⁸⁶, îi acordară dreptul de a delibera în Senat, în calitate de fost cvestor⁸⁷, de a candida la celelalte magistraturi cu zece ani mai devreme decît vîrsta fixată de lege, de a primi, din partea visteriei statului sumele de bani pe care le dăduse soldaților, sub cuvînt că deși acționase cu de la sine putere, servise, în fapt, interesele statului atunci cînd îi recrutase; s-a mai hotărît ca soldații, atît cei pe care-i avea sub comanda sa cît și cei care îl părăsiseră pe Antonius⁸⁸, să fie scutiți de aici înainte să mai participe la războaie și să fie împrăprietăriți pe dată.⁸⁹

Trimiseră de asemenea o solie la Antonius⁹⁰ cu porunca de a părăsi legiunile și Gallia și de a pleca în Macedonia. Celor care luptau alături de el li se recomandă ca pînă la o anumită dată să se întoarcă la vetrele lor sau, în caz contrar, să știe că erau considerați dușmani ai statului. Afară de aceasta, acei senatori care primiseră din partea lui Antonius guvernămîntul unor provincii fură eliberați din sarcină⁹¹ și, în locul lor, printr-un *senatus consultum* se hotărî să fie trimiși alți senatori.

Iată ce propuneri s-au votat atunci: ceva mai tîrziu, nu însă după mult timp, înainte de a se cunoaște hotărîrea lui Antonius, senatorii decretară starea de tulburare internă⁹² și părăsiră veșmîntul senatorial. Războiul împotriva lui Antonius a fost încredințat consulilor și lui Octavius Caesar, împuternicit în calitate de pretor. Lepidus și Lucius Munatius Plancus, acesta din urmă guvernator al unei părți din Gallia Transalpină, primiră ordinul de a-i ajuta.

30 „Senatorii i-au oferit astfel lui Antonius, care abia aștepta, prilejul de a dezlănțui ostilitățile. Supărat de conținutul decretelor, Antonius își vărsă focul asupra solilor

arătându-le că nu a fost tratat nici cu dreptate, nici imparțial, față de „adolescent“ (se referea la Octavius Caesar). El trimise la rîndu-i alți soli cu misiunea de a arunca răspunderea ostilităților pe umerii Senatului și cu propuneri care lui îi conveneau de minune, dar care nu puteau fi acceptate de Octavius nici de partizanii acestuia.

Antonius, cu gîndul să nu îndeplinească nimic din cele ce i se porunca, pe deplin conștient că nici ceilalți nu aveau să accepte vreuna din propunerile lui, promitea că se va conforma de îndată tuturor cererilor formulate de Senat — pentru ca astfel, arătîndu-se gata să dea ascultare, să-și lase o porțiță de scăpare; evident, dacă adversarii săi îi respingeau propunerile, ei erau aceia care se grăbeau să pornească războiul... Mai spunea că va părăsi Gallia și că își va licenția legiunile dacă Senatul le-ar acorda aceleași drepturi pe care le votase pentru legiunile lui Caesar. În plus cerea ca Senatul să-i aleagă consuli pe Cassius și pe Marcus Brutus. Cererea avea un scop ascuns. Antonius dorea să și-i apropie, așa ca cei doi să nu-i poarte sentimente ostile pentru comportarea sa față de Decimus, care făcuse parte din conjurație.

31 Antonius formula aceste pretenții știind prea bine că nici una din ele nu era realizabilă. Căci Caesar nicicînd n-ar fi îngăduit ca ucigașii tatălui său să ajungă consuli și nici ca soldații lui Antonius, după ce-ar fi dobîndit aceleași recompense ca proprii lui soldați, să-și iubească și mai mult comandantul. Așadar, departe ca vreuna din propuneri să fie acceptată, Senatul declară din nou război lui Antonius și-i înștiință a doua oară pe cei ce se aflau alături de acesta să-l părăsească, prelungind termenul cu încă o zi. Toți romanii îmbrăcară ținuta de război, chiar și aceia care nu mergeau la luptă, consulilor li se încredință paza Romei⁹³, cu introducerea în decret a cunoscutei formule, *caveant consules ne quid rempublicam capiat*.

Deoarece pentru campania militară era nevoie de bani mulți, toți cetățenii contribuiau cu 25% din veniturile lor, iar senatorii dădură în plus cîte 4 oboli de fiecare cărămidă aflată pe acoperișul casei lor de la Roma, fie că

43 l.e.n.
3 februarie

era vorba de proprietăți sau de locuințe închiriate. Cei foarte înstăriți plătiră afară de aceasta sume deloc neînsemnate, iar un mare număr de cetăți cît și de particulari furnizară în mod gratuit arme și multe altele necesare unei campanii. Pe acea vreme tezaurul public era așa de golit că pînă și jocurile care trebuiau să se țină au fost anulate, cu excepția cîtorva, care s-au ținut datorită caracterului lor sacru.

32 Toți cei care îl sprijineau pe Caesar și îl urau pe Antonius se grăbiră să-și dea consimțămîntul față de hotărîrile luate. Cu toate acestea, majoritatea oamenilor aflați sub povara campaniilor militare și a contribuțiilor bănești erau foarte nemulțumiți, îndeosebi pentru că nu se întrevădea de partea căruia din cei doi va fi victoria: în schimb, era clar ca lumina zilei că ei urmau oricum să ajungă robii învingătorului.

Dintre numeroșii susținători ai lui Antonius, unii, printre care tribunii plebei și cîțiva pretori, au părăsit Roma și s-au îndreptat spre el, fără să se ascundă; alții însă au rămas pe loc (printre aceștia se afla și Calenus) și au făcut tot ce le-a stat în putință în favoarea lui, fie pe căi lăturalnice, fie prin acțiuni publice de justificare a hotărîrilor ce le luase. Prin urmare, nici măcar nu se grăbiră să-și schimbe îmbrăcămintea, ci convinseră din nou senatul să trimită la Antonius o altă delegație, din rîndul căreia să facă parte și Cicero. Pretextînd că Cicero va izbuti să-l convingă să înceapă tratativele, încercau, de fapt, să-l înlătore din calea lor. Acesta, înțelegîndu-le intenția, se înfricoșă și nu îndrăzni să se predea armelor lui Antonius⁹⁴. Din această cauză nici unul dintre ceilalți soli nu mai plecă din oraș.

33 În vreme ce se petreceau aceste lucruri, pentru Roma, și pentru însuși consulul Vibius, se arătară din nou cîteva semne prevestitoare, cîtuși de puțin neînsemnate.

În toiuł ultimii adunări, după care a și pornit la război, pe cînd consulul rostea o parte din cuvîntarea sa, un oarecare, avînd boala care se numește sacră⁹⁵, s-a prăbușit la

pământ; o statuie care îl înfățișa pe consul, lucrată din aramă, aflată în vestibulul casei sale, se răsturnă de la sine, chiar în ziua și în clipa când pleca în fruntea oastei. Cît privește victimele sacrificate înainte de plecarea la război, prezicătorii n-au fost în stare să vadă nimic limpede, din pricina abundenței sîngelui scurs; între timp, cineva care se apropia aducîndu-i o frunză de palmier, a alunecat în sîngele răspîndit pe jos și, în căzătură, a mînjit frunza. Acestea sînt prevestirile la adresa lui Vibius.

Dacă ele s-ar fi petrecut pe cînd era doar cetățean particular, nu l-ar fi privit decît pe el singur; cum însă ocupa demnitatea de consul — prevestirile îi priveau deopotrivă pe toți cetățenii.

Un lucru asemănător s-a întîmplat și cu statuia Mamei Zeilor, cea de pe Palatin (căci, îndreptată mai înainte vreme cu fața spre răsărit, s-a întors cu de la sine putere spre apus), precum și cu statuia Minervei, venerată la Mutina⁹⁶, localitate lîngă care s-au dat cele mai crîncene lupte (statuia a vărsat mult sînge, iar apoi lapte). Să nu uităm nici faptul că cei doi consuli au părăsit Roma înainte de Sărbătorile Latine⁹⁷; niciodată, cînd s-a întîmplat așa ceva, lucrurile n-au ieșit bine.

Pe atunci, așadar, fără osebite, au pierit și amîndoi consuli, și o mare mulțime de plebei, care de îndată, care mai tîrziu, precum și numeroși oameni din rîndul cavalerilor și a Senatului, mai ales fruntașii acestor ordine. Pe de o parte luptele, pe de alta proscriciunile de la Roma, reintroduse după modelul lui Sulla, au secerat tot ce însemna floarea ordinilor senatorial și ecvestru, cruțînd numai pe făptașii lor.

34 Principala cauză a calamităților erau senatorii înșiși. În loc să-și aleagă drept conducător, cum s-ar fi convenit, un om cu mintea întreagă, căruia să-i acorde tot sprijinul, n-au făcut nimic în această direcție; după ce ridicau la putere cînd pe unul, cînd pe altul, asmuțîndu-i astfel împotriva celorlalți, senatorii se străduiau apoi să-i răstoarne. Așa s-a ajuns că Senatul nu mai avea nici un prieten, ci numai dușmani. Într-adevăr, există oameni care

nu se comportă în același fel față de cei care i-au jignit și față de cei care le-au făcut vreun bine; poate chiar fără voia lor, își amintesc de furia care i-a încercat, ca în schimb să uite de bună voie pe cei cărora le sînt îndatorati. În ultimul caz, încearcă un sentiment de înjosire, de teamă să nu treacă în ochii lumii drept beneficiarii bunăvoinței altora — bănuți fiind că ar fi mai slabi decît binefăcătorii lor; altfel, fierb de supărare, ca și cînd ar fi acuzați de lașitate — de parcă s-ar găsi cineva în stare să-i creadă incapabili să lase răul nepedepsit.

Senatorii, tot ezitînd pe cine să aleagă, aderînd azi la o grupare, mîine la alta, votînd decrete cînd în favoarea cînd în defavoarea aceluiași, au avut mult de suferit de pe urma nemulțumirii stîrnite, mult și de pe urma propriilor lor greșeli. De fapt, substratul războiului purtat era unul și același pentru toți; răsturnarea guvernării poporului și instaurarea absolutismului.

În această luptă în care unii erau destinați să devină sclavii unui anumit stăpîn, iar alții erau curioși să afle care dintre ei va fi acel stăpîn, amîndouă părțile au contribuit deopotrivă la nimicirea orînduirii publice, iar din partea providenței⁹⁸ fiecare s-a ales cu faima ce-i fusese hărăzită. Cei cărora toate le-au mers din plin au fost considerați prevăzători și buni patrioți; alții, fiindcă au căzut, au primit numele de dușmani ai patriei și de negați.

Iată pînă unde ajunsese starea de lucruri la Roma.

35 Voi povesti amănunțit cele ce s-au întîmplat căci, după părerea mea, se poate foarte bine trage o învățătură, mai ales dacă te străduiești să explici faptele pe cale rațională, pentru a le pune în adevărata lor lumină și să controlezi justetea raționamentelor prin potrivirea acestora cu faptele⁹⁹.

Antonius continua asediul Mutinei unde se afla Decimus pentru că, cinstit vorbind, nu se învoia să-i cedeze Gallia Cisalpină dar, după cîte pretindea, fiindcă fusese unul din ucigașii lui Caesar¹⁰⁰. Deoarece adevăratul motiv al războiului nu-i aducea nici o glorie, și în același timp observa

că poporul urmărește atent acțiunile lui Caesar, ca să vadă ce va face pentru răzbunarea morții tatălui său, menținea mereu pe prim plan acest pretext al războiului. Nu exista nici o îndoială că era vorba de un plan pentru a pune mâna pe Gallia Cisalpină, și singur s-a dat de gol când a propus să fie aleși consuli Cassius și Marcus Brutus. Căci numai în interesul său personal putea să formuleze două cereri care se bateau cap în cap.

Cît despre Octavius Caesar, acesta a pornit împotriva lui Antonius înainte chiar de a fi primit printr-un decret comanda operațiilor¹⁰¹; în privința celor ce a întreprins, nu văd nimic demn de semnalat. Cînd a aflat despre hotărîrile Senatului, a primit bucuros cinstirile ce i se acordaseră, cu atît mai mult cu cît în timpul unui sacrificiu ce-l făcea cu prilejul primirii insignelor și a puterii de pretor, în toate victimele jertfite, în număr de 12, s-au găsit cîte doi ficați¹⁰². Pe de altă parte era grozav de tulburat la vestea că o nouă delegație de purtători de cuvînt va fi trimisă la Antonius în loc ca acestuia să i se declare de îndată un război prin surprindere. Era mai ales supărat fiindcă aflase despre încercările consulilor, făcute în particular, ca să ajungă la o înțelegere cu dușmanul, cît și de existența unor mesaje adresate de Antonius unora dintre senatori, care, deși interceptate, fuseseră predate de consuli destinatarilor, fără ca el să știe ceva. Se adăuga și faptul că, invocînd timpul nefavorabil al iernii, consulii conduceau operațiile fără tragere de inimă și tot amîneau atacul. Cu toate acestea, Caesar, neavînd cum să dovedească cele ce știa — căci nici nu voia să și-i îndepărteze și nici nu avea căderea să acționeze pe calea persuasiunii sau pe cea a violenței — în deplină liniște își așeză tabăra de iarnă în Forum Corneliu¹⁰³, unde rămase pînă în momentul cînd începu să se teamă pentru soarta lui Decimus.

36 Acesta, mai înainte vreme, se apăruse cu hotărîre împotriva lui Antonius. Dar într-o bună zi, bănuind că emisarii ai lui Antonius fuseseră trimiși în oraș pentru a-i corupe pe soldați, îi întruni pe toți cîți erau de față și,

după ce le adresă câteva cuvinte, dădu poruncă, prin crainici, indicînd un anumit loc, ca ostașii să se grupeze într-o parte iar cetățenii particulari în partea opusă. Astfel, oamenii lui Antonius, puși în încurcătură încotro să se îndrepte, rămaseră izolați, iar Decimus îi demască și îi prinde. Urmarea a fost că Antonius îl împresură din toate părțile.

Caesar, temîndu-se atunci ca Decimus să nu fie capturat prin forță sau să nu ajungă la tratative din lipsă de provizii — îl sili pe Hirtius să pornească alături de sine în ajutorul asediaților. Vibius, în acest timp, se găsea încă la Roma reținut de recrutările ce le făcea și ocupat cu abrogarea legilor lui Antonius¹⁰⁴. Îndreptîndu-se laolaltă spre Bononia¹⁰⁵, părăsită de garnizoana ce o păzea, cei doi au intrat în oraș fără nici o împotrivire și apoi au izbutit să alunge cavaleria dușmană care încerca să-i întîmpine. Totuși, cursul fluviului aflat în apropierea Mutinei și detașamentele de ostași așezate pe țărmuri nu le îngăduiră să înainteze dincolo de acest obstacol¹⁰⁶. În dorința de a atrage atenția lui Decimus asupra prezenței lor, pentru ca nu cumva acesta să încerce vreun demers în vederea înțelegerii, aprinseră mai întîi torțe în vîrfurile arborilor foarte înalți; cum însă Decimus tot nu înțelegea — după ce au scris un mesaj de câteva rînduri pe o foaie subțire de plumb, au făcut-o sul întocmai ca pe o foaie de papirus și au încredințat-o unui înotător sub apă ca s-o ducă noaptea. Decimus, fiind astfel încunoștințat de prezența lor și aflînd de ajutorul ce i-l făgăduiau, le răspunse la rîndul lui în același chip. Din acel moment nu încetară să-și facă cunoscute planurile unii altora.

37 Antonius, văzînd că Decimus nu avea de gînd să se predea, lăsa asediul pe seama fratelui său, Lucius, iar el porni să-i înfrunte pe Octavius Caesar și pe Hirtius. Rivalii își instalează taberele față în față. Timp de mai multe zile avură loc câteva ciocniri între călăreți, fără importanță și fără rezultat, pînă ce, călăreții galli, pe care Caesar îi cîștigase de partea sa împreună cu elefanții¹⁰⁷,

înclinare iarăși de partea lui Antonius. Ieșind din tabără împreună cu ceilalți, simulară un atac inițiat de ei împotriva dușmanilor ce-i întâmpinau dar, fără întârziere, se întoarseră din drum și, împotriva așteptărilor, se năpustiră asupra ostașilor care veneau din urmă fără să bănuiască nimic, omorînd în dreapta și în stînga. După acest incident, cîteva detașamente de cercetași, trimise din ambele tabere, ajunseră să se încaiere și de aici, cum ai lor le săriră în ajutor, se iscă o luptă aprigă din care Antonius ieși învingător. Mîndru de această izbîndă și aflînd că Vibius se apropia, dădu ordin de atac împotriva întăriturii celor aflați în tabăra adversă, încredințat că dacă ar fi apucat s-o cucerească, ar fi dus mai ușor la bun sfîrșit lupta. Totuși, deoarece adversarii stăteau mereu de veghe, pe de o parte din pricina necazurilor ce-i încercaseră iar pe de alta însufleții de speranța sosirii lui Vibius, Antonius lăsă în fața taberei dușmane parte din armata sa, cu ordin să provoace un atac pentru ca să se creadă că el însuși se află în fruntea operațiilor și, totodată, ca să evite să fie surprins pe la spate. După ce dădu aceste dispoziții, părăsi pe ascuns locul ațînîndu-i calea lui Vibius care venea dinspre Bononia. Întinzîndu-i o cursă, izbuti să-l rănească și îi ucise cea mai mare parte a soldaților, iar pe cei rămași în viață îi încercui în șanțurile de apărare unde se adăpostiseră. Și fără doar și poate i-ar fi nimicit pe toți dacă ar fi început cea mai mică acțiune de asediu. Cum nu dobîndi nici un succes la primul atac asupra întăriturii, de teamă să nu zăbovească prea mult și astfel, între timp să le dea prilej lui Caesar cît și celorlalți să cîștige o victorie, se întoarse iarăși împotriva lor.

Hirtius, ieșindu-i în cale lui Antonius după ce acesta făcuse două marșuri și se simțea obosit în urma luptei date, peste toate luat și prin surprindere, căci nu se mai aștepta ca dușmanul să aibă îndrăzneala să-l atace după victoria repurtată, îl învinse în mod categoric. Cînd se răspîndi vestea despre cele petrecute, Caesar rămase în tabără ca să asigure paza, în vreme ce Hirtius se năpusti împotriva lui Antonius.

43 l.e.m.

38 După înfrîngerea lui Antonius, nu numai Hirtius, dar și Vibius, deși nu se descurcase tocmai onorabil în luptă, și alături de ei Octavius Caesar, care nici măcar nu participase la operații — au fost onorați cu titlul de *imperator* din partea soldaților și a Senatului¹⁰⁸. Celor ce luptaseră alături de ei și căzuseră pe cîmpul de luptă li se acordă printr-un decret cinstea unei înmormîntări pe cheltuiala statului, iar copiilor și rudelor ce le aveau toate recompensele cuvenite, dacă ar fi rămas în viață¹⁰⁹.

În vremea aceasta, Pontius Aquila¹¹⁰, care făcea parte din grupul ucigașilor și lupta sub ordinele lui Decimus, îl învinse într-o serie de lupte pe Titus Munatius Plancus, care îl hărțuia, iar Decimus, după ce un senator îl părăsise pentru a trece de partea lui Antonius, departe de a-și arăta mînia față de acesta, îi trimise tot mobilierul și tot ce mai lăsase în urmă la Mutina. Din acel moment soldații lui Antonius începură să-l părăsească și mișcări asemănătoare se produsură printre partizanii ce-i avusese pînă atunci la Roma.

Caesar și Hirtius prinseră curaj și, înaintînd cu armata împotriva lagărului întărit unde se afla Antonius, îl convocară la luptă. Antonius, destul de înfricoșat pentru un timp, stătu în expectativă; apoi, cum primi din partea lui Lepidus o întărire, prinse iarăși curaj. De fapt, Lepidus nu făcuse cunoscut căruia din adversari îi trimitea armata, căci, deși fusese chemat de Senat împotriva lui Antonius, nu încera să-l iubească, fiindu-i rudă de sînge. Iată de ce, totodată și pentru a-și lăsa o porțiță de scăpare fie la unul, fie la celălalt, nu dădu nici un ordin lămurit lui Marcus Silanus, care se afla în fruntea detașamentului trimis. Silanus însă, cunoscîndu-i foarte bine intenția, cu de la sine putere se îndreptă spre Antonius¹¹¹. Cînd primi acest ajutor, prinzînd curaj, Antonius dădu un atac neașteptat, dar după ce mulți căzură de ambele părți, a fost nevoit să o ia la fugă.

39 Pînă la aceste evenimente Octavius Caesar fusese susținut și de către Adunarea Poporului și de către Senat așa că își închipuia că în urma înfrîngerii suferite de An-

tonius va sui treptele demnităților și va fi de îndată numit consul. Căci întâmplarea făcuse ca Hirtius să fie ucis în timpul cuceririi taberei lui Antonius, iar Vibius să fi murit, nu după multă vreme, în urma rănilor primite¹¹². De aici au mai ieșit și vorbe că Caesar le-ar fi grăbit sfârșitul, pentru a pune el mâna pe putere¹¹³.

Senatul, la început, cât timp nu prea era limpede care din cei doi va ieși învingător, anulă toate privilegiile politice acordate mai înainte unor anume cetățeni, privilegiile care nu se încadrau în obiceiurile strămoșești. Prin acest decret, care țintea de fapt pe ambii adversari, Senatul socotea că va ieși cu fața curată, indiferent cine ar fi învins; învinuirea asupra acestor măsuri avea de gând să treacă pe umerii celui doborât. Așadar, Senatul a interzis ca cineva să dețină o magistratură mai mult de un an. Apoi, interzise să fie ales un singur magistrat însărcinat cu procurarea de grâu sau un singur *praefectus annonae*.

Când sosi vestea celor săvârșite, senatorii nu-și ascunseră bucuria ce le-o aducea înfrângerea lui Antonius¹¹⁴. Ei își reluară toga și hotărâră printr-un decret ca timp de șaiszeci de zile să se aducă jertfe de mulțumire. Pe toți cei care luptaseră alături de Antonius îi declarară dușmani ai poporului și le confiscară bunurile, cum dealtfel făcură și cu averea lui Antonius.

40 Cât despre Octavius Caesar, Senatul, departe de a-i acorda prețuire printr-o distincție deosebită, dimpotrivă, se străduia să-l răstoarne, acordându-i în schimb lui Decimus toate favorurile la care Caesar se aștepta¹¹⁵.

Un decret senatorial îi acorda lui Decimus nu numai instituirea de sacrificii publice în cinstea victoriei — ci și triumful; de asemenea, i se încredință în continuare conducerea operațiilor de război și comanda legiunilor, inclusiv cele ale lui Vibius. Se mai hotărî să se acorde soldaților care fuseseră încercuiți împreună cu el laude și recompense, distincții anterior făgăduite oamenilor lui Octavius Caesar, deși cei care-l însoțiseră pe Decimus nu avuseseră nici o contribuție la victorie, ci se mărginiseră să privească lupta de pe metereze. În memoria lui Aquila, răpus în

luptă, se hotărî să se înalțe o statuie; banii pe care acesta îi cheltuisese din propria-i avere pentru a-i strînge lui Decimus detașamente militare fură înapoiți moștenitorilor. Într-un cuvînt, tot ceea ce se realizase în favoarea lui Octavius Caesar, care pornise la luptă împotriva lui Antonius, printr-un simplu decret trecea acum la alții, întorcîndu-se împotriva lui. Ceva mai mult chiar. Pentru a i se lua orice posibilitate de a face vreun rău, oricît ar fi uneltit, toți dușmanii ce-i avea au fost puși să se ridice împotriva lui ca să-l distrugă. Senatul încredință lui Sextus Pompeius flota, acordă Macedonia lui Marcus Brutus, iar Siria lui Cassius, împreună cu ordinul de a conduce războiul împotriva lui Dolabella¹¹⁶. Și s-ar fi mers negreșit pînă acolo încît i s-ar fi luat toate trupele ce le avea dacă Senatul nu s-ar fi temut să dea oficial un asemenea decret, ținînd seama de binecunoscutul devotament ce-l arătau soldații față de Octavius. În lipsă de alte mijloace mai eficace, senatorii au încercat să-i întărească pe ostași ca să se încaiere între ei și apoi să se răscoale împotriva comandantului lor. Se hotărî ca nu toți să primească laude și cinstiri, pentru ca înfumurarea lor să nu devină o primejdie, dar nici ca toți să rămînă fără distincții, trecuți cu vederea și astfel să se înstrăineze în așa măsură încît să ajungă la o înțelegere între ei, constrînși de necesitate. De aceea senatorii aleseră calea de mijloc. Pe unii îi laudară — pe alții nu; unii soldați primiră dreptul de a purta o coroană de frunze de măslin cu prilejul jocurilor, iar alții nu; pe lîngă aceasta, unora li se acordau prin decret bani, și anume două mii cinci sute de denari, iar altora nici măcar un ban de aramă. Prin aceste măsuri Senatul nădăjduia să-i dezbine pe soldați și, odată neînțelegerile izbucnite, să-i slăbească.

41 Cei care au primit însărcinarea să împărtășească aceste hotărîri fură trimiși nu la Caesar, ci la soldați. Foarte contrariat de cele întîmplute, Caesar se prefăcu că îngăduie membrilor delegației să se împrăstie printre soldați, fără ca el să fie de față dar, în asouns, el își instrui oamenii să nu le dea nici un răspuns și să trimită de

43 i.e.u.
aprilie

îndată după dînsul. Ducîndu-se deci în tabără și ascultînd împreună cu ostașii cuvîntul Senatului îl întoarse în așa fel în favoarea lui, încît izbuti să-și atragă bunăvoința tuturor mai mult încă decît înainte. Într-adevăr, soldații care fuseseră cinstiți în mod deosebit nu se bucurau prea mult de această neobișnuită favoare, ci o priveau mai degrabă cu ochi bănuitori. Caesar, fără îndoială, îi întărea în bănuielile lor. Iar cei care nu primiseră nici o distincție nu arătau nici urmă de supărare, ci, ridicînd obiecții față de spiritul în care fusese redactat decretul, judecau că desconsiderarea ce li se arăta îi privea pe toți și își împărțeau necazul cu ceilalți.

La Roma, cînd ajunse vestea celor întîmplate, senatorii se înfricoșară dar, în loc să-l propună pe Octavius Caesar consul, lucru dorit de acesta mai presus de orice, îi acordară numai insignele consulare, pentru ca astfel să aibă dreptul de a participa la dezbaterile foștilor consuli. Cum Caesar nu punea nici un preț pe acest privilegiu, Senatul emise în cele din urmă un decret prin care hotăra să fie deocamdată ales pretor și apoi consul. În felul acesta senatorii își închipuiau că procedau cum nu se poate mai bine cu privire la Caesar care, de fapt, nu era decît un adolescent, un copil — ceea ce ei nu încetau să tot repete; acesta însă, care și așa avea multe pricini să fie foarte nemulțumit — se înfuria mai presus de orice cînd auzea că este numit „copil”¹¹⁷. Urmarea a fost că s-a întors hotărît să se folosească de forța pe care i-o dădeau armele. Începu în taină tratative cu Antonius și-i adună la un loc pe toți cei care fugiseră de pe cîmpul bătăliei, unde el însuși îi învinse, și pe care Senatul îi declarase dușmani publici. În fața lor ținu un discurs plin de ocări adresate deopotrivă Senatului cît și Adunării Poporului.

42 Cetățenii Romei aflînd această veste nu dădură o bucată de vreme prea mare atenție manevrelor lui Octavius Caesar. Cînd însă simțiră că Antonius și Lepidus erau înțeleși între ei, ei începură să-l cultive din nou pe Octavius fără să știe despre schimburile de mesaje pe care acesta le avusese cu Antonius¹¹⁸ și îl numiră comandant al opera-

țiilor pornite împotriva lui Antonius. Caesar acceptă comanda cu speranța că pe această cale va dobândi consulatul; între timp, el se străduia prin toate mijloacele, între altele folosind și influența lui Cicero, ca să fie ales consul. Lui Cicero îi dădu să înțeleagă că îl va lua coleg de consulat¹¹⁹. Cum însă toate erau în van, Caesar își începu pregătirile, de parcă avea de gând să pornească războiul, așa cum fusese hotărât de către Senat. Apoi le întrerupse brusc. Între timp își pregătea soldații, îndemnându-i să jure dintr-odată, cu de la ei putere, că nu vor mai lupta împotriva nici unei legiuni care fusese sub ordinele lui C. Iulius Caesar; prin această măsură îi ajuta pe Lepidus și pe Antonius, căci marea majoritate a soldaților care luptau de partea lor aparținuseră legiunilor caesariene; de asemenea, trimise la Senat o delegație alcătuită din patru sute de membri.

43 Bineînțeles, toate acestea erau doar pretexte. În fond, soldații își revendicau banii ce le fuseseră atribuiți prin decret și cereau ca Octavius Caesar să fie ales consul. Cum Senatul amîna răspunsul sub cuvînt că cererea trebuie examinată cu atenție, atunci delegații cerură dreptul de impunitate pentru un oarecare partizan al lui Antonius, urmînd, mai mult ca sigur, sfaturile lui Octavius. Acest lucru îl făceau nu pentru că ar fi vrut să obțină ceea ce pretindeau — ci numai pentru a încerca bunăvoința Senatului, curioși să știe dacă cererea le va fi satisfăcută și în speranța că li s-ar fi dat prilejul să se înfurie și astfel ei să-și poată arăta supărarea.

Cum n-au izbutit să dobîndească ceea ce pretindeau — (adevărul e că nimeni nu a luat cuvîntul împotriva lor, dar s-au găsit mai mulți senatori care să pretindă concomitent același lucru pentru alții și, deoarece aceste insistențe s-au înmulțit, delegația a fost cuviincios poftită să părăsească locul) — începură să-și manifeste fațăș nemulțumirea; unul din soldați, după ce părăsise incinta Senatului, a pus mîna pe sabie (căci intraseră neînarmați), îi apucă tăișul și zise: „Dacă voi refuzați să-i dați lui Caesar consulatul iată cine i-l va da!” Iar Cicero, luîndu-i atunci

vorba din gură, continuă: „Dacă ne invitați în felul acesta, sigur îl va avea“. Mai târziu cuvîntul rostit cu acel prilej i-a fost fatal¹²⁰. Cît despre Caesar, nu se supără cîtuși de puțin de acțiunea soldatului. Dimpotrivă, depuse o plîngere că delegații fuseseră siliți să-și scoată armele cînd intraseră în Senat și pentru faptul că unul dintre senatori se interesase dacă erau trimișii lui Caesar sau ai legiunilor. De îndată trimise în mare grabă după Antonius și Lepidus (pe acesta din urmă și-l apropiase în calitate de prieten al lui Antonius), iar el însuși, ca și cînd ar fi acționat sub constrîngerea soldaților, porni în marș forțat împotriva Romei, ducînd cu sine toată armata.

44 Un cetățean, care făcea parte din ordinul cavalerilor, și alți cîțiva, bănuți că s-ar fi aflat printre soldații lui Caesar pentru a iscodi — fură măcelăriți, iar proprietățile acelor care aparțineau grupărilor adverse, devastate. Sub masca vinovăției de trădare se comiseră multe alte orori. Senatul, aflînd despre înaintarea trupelor caesariene, trimise banii datorati înainte ca soldații să se fi apropiat, cu gîndul, poate, să-i înduplece să se retragă după ce-și vor fi primit drepturile. Cum însă nu dădeau nici un semn de încetinire a marșului — îl numiră pe Octavius Caesar consul, dar situația nu o îmbunătățiră cu nimic. La această concesie fuseseră doar siliți, nu acționaseră de bună voie, iar soldații nu le arătau nici o simpatie. Ceva mai mult chiar, deoarece se arătaseră înfricoșați de amenințările lor, soldații se dovedeau tot mai îndrăzneți. Înțelegînd cum stau lucrurile, Senatul își schimbă tactica și le trimise poruncă să nu se apropie de Roma, ci să se oprească la o distanță de mai bine de șapte sute cincizeci de stadii. Senatorii își schimbară din nou hainele¹²¹ și încredințară pretorilor paza orașului după formula obișnuită. Gărzi de pază au fost așezate în toate punctele vulnerabile, iar Ianiculum¹²² a fost dinainte ocupat de soldații care se aflau la Roma și de cei sosiți din Africa.

45 Cîtă vreme Octavius Caesar se mai afla pe drum, lucrurile se desfășurară în felul acesta; toți locuitorii Romei

participau de comun acord la hotărârile luate, așa cum este obiceiul mulțimei, grozav de semeață pînă ce nu ajunge să vadă și să simtă apropierea primejdiei. Dar cînd Caesar își anunță prezența în cartierele din preajma zidului de incintă, frica se strecură în sufletele tuturor; la început, de partea lui trecură cîțiva senatori; apoi exemplul lor a fost urmat de numeroși plebei. Iată că și pretorii coborîră de pe Ianiculum făcînd act de supunere împreună cu soldații ce-i aveau sub comandă. Octavius Caesar se făcu astfel stăpîn pe oraș, fără nici o luptă, și primi confirmarea funcției de consul și din partea Adunării Poporului; totodată au fost numiți doi proconsuli în vederea întrunirii Comițiilor, deoarece nu mai era cu putință ca în puținul timp ce mai rămăsese să fie ales după procedura obișnuită un interrege¹²³, însărcinat cu pregătirea Comițiilor, în condiția absenței celor mai mulți magistrați din ordinul patricienilor. Soluția numirii celor doi proconsuli prin intermediul pretorului urban a fost preferată alegerii consulilor prin mijlocirea aceluiași magistrat, deoarece proconsulilor nu li s-a încredințat altceva decît sarcina pregătirii Comițiilor și, prin urmare, nu se putea ivi bănuiala că această funcție ar fi fost de lungă durată. Bineînțeles, totul se întîmpla sub zăngănit de arme, deși Octavius Caesar, ca să nu pară că face uz de forță, se feri să asiste la Adunare — de parcă lumea se temea de persoana lui, nu de puterea ce-o avea.

46 Așa a fost ales Octavius Caesar consul; drept coleg, dacă se poate spune așa, în loc de subaltern, a fost desemnat Quintus Pedius¹²⁴. Caesar era destul de mîndru că la vîrsta lui, lucru ce nu se mai întîmplase încă nimănu¹²⁵, urma să devină consul și, pe lîngă aceasta, deoarece chiar din prima zi a Comițiilor, la intrarea în Cîmpul lui Marte, zărise șase vulturi iar ceva mai tîrziu, pe cînd se adresa soldaților, alți doisprezece¹²⁶. Întorcîndu-și gîndul la Romulus și la prezicerea pe care augurii o făcuseră acestuia — îi încolți în inimă speranța că s-ar putea să dobîndească puterea monarhică a înaintașului său. Totuși, nu îndrăzni să abordeze insignele consulare în calitatea

unui consul ales pentru a doua oară, numai fiindcă le promise oficial cu puțin timp înainte¹²⁷. Această regulă a fost și după aceea respectată cu strictețe, în toate ocaziile asemănătoare, pînă în zilele noastre. Încălcarea ei a făcut-o pentru prima oară abia împăratul Septimius Severus care, după ce l-a onorat pe Plautianus cu insignele consulare, ceva mai târziu, cînd l-a introdus în Senat și l-a numit consul — l-a proclamat consul pentru a doua oară¹²⁸. De la acest împărat, obiceiul a trecut și la alții.

La Roma, Caesar rîndui lucrurile cum crezu de cuviință. În ce privește banii datorăți soldaților, unora le plăti sumele din fondurile convenite, așa cum se hotărîse de către Senat, iar celorlalți soldați le dădu bani, chipurile, din propria sa avere, dar în fapt din tezaurul statului. Așa au căpătat atunci soldații arginți și în această împrejurare. Înțelegînd greșit rostul acestei distribuții — anumiți oameni au socotit de datoria lor să acorde mereu, fără osebire, suma de două mii cinci sute de denari tuturor legiunilor care pătrund în Roma sub amenințarea armelor. Iată de ce și soldații care au pătruns în cetate alături de Septimius Severus pentru a-l răsturna pe Didius Iulianus s-au purtat înspăimîntător și cu el, și cu noi, pretinzînd această sumă. Severus, fără ca ceilalți să fi înțeles de ce soldații cereau mereu bani, îi îmblînzi acordîndu-le suma de două mii cinci sute de denari¹²⁹.

47 Așadar, Octavius Caesar dăruia bani soldaților și le arăta o foarte caldă și sinceră recunoștință căci nu îndrăznea încă să se ducă neînsoțit de o gardă personală la Senat. Acestuia îi arăta o recunoștință prefăcută, de rigoare, de parcă favorurile ce le smulsese cu forța le dobîndise prin bunăvoința membrilor Adunării și le socotea ca făcînd parte din binefacerile lor. Iar senatorii, mîndri față de aceste avansuri, încercau să se arate generoși, și aceleia căruia mai înainte vreme nu voiseră să-i acorde nici măcar rangul de consul — îi dădură dreptul să se bucure la ieșirea din magistratură, de cîte ori se va fi aflat în tabăra militară, de privilegii care depășeau pe acelea ale bărbatilor consulari; pe cel amenințat cu pedeapsa fiindcă

ridicase trupe armate din proprie inițiativă, fără ca cineva să fi dat vreun decret în acest sens, îl însărcinara cu recrutarea de noi trupe; iar acelaia pentru a cărui dezonoare și prăbușire Decimus primise ordinul să pornească război împotriva lui Antonius — îi fură încredințate în afară de propriile sale legiuni și acelea ale lui Decimus. În cele din urmă căpătă și sarcina de a veghea asupra orașului — așa că să poată lua orice măsură ar fi dorit, în chip legal: a fost pînă și adoptat în familia lui Caesar după datinile obișnuite și, pentru acest motiv, își schimbă cognomenul¹³⁰. După unele păreri, și înainte vreme îi plăcea să se denumască Caesar, deoarece acest nume îi fusese lăsat odată cu moștenirea; cu toate acestea numele nu-l purta în chip ferm și nici față de toți, înainte de a-i fi fost acordat definitiv, conform obiceiului strămoșesc. Astfel, începînd numai din acel moment s-a numit Caius Iulius Caesar Octavianus; căci datina cere ca atunci cînd cineva este adoptat, să-și ia un alt nume, după părintele adoptiv, menținîndu-și doar unul din numele sale anterioare, întrucîtva schimbat¹³¹. Așa se petrec lucrurile. În ce mă privește — nu-l voi chema Octavianus, ci Caesar, de vreme ce cognomenul acesta a rămas în vigoare pentru toți romanii cîți ajung să dețină puterea supremă. Și-a mai luat și cognomenul de Augustus¹³², adoptat din același motiv de împărații care i-au urmat; dar despre acest nume va veni vorba cînd voi ajunge cu povestirea la momentul cînd și l-a luat. Pînă atunci mă voi mărgini să folosesc numele de Caesar care îl desemnează în mod limpede pe Octavianus.

48 De îndată ce acest Caesar cîștigă încrederea soldaților și avu Senatul la picioarele sale, își întoarse gîndurile spre răzbunarea tatălui său. Temîndu-se totuși să nu stîrnească furtuna patimilor în rîndurile mulțimii, nu își dezvălui intențiile înainte de a fi terminat plata tuturor datoriilor care rămăseseră neachitate. Cînd, datorită acestor bani, chiar dacă proveneau din contribuții publice și fuseseră ridicați sub cuvînt că sînt necesari războiului, se simți stăpîn pe situație — abia atunci începu urmărirea uciga-

șilor. Totuși, ca să nu se dea de bănuț că pornește această acțiune împotriva cuiva în mod samavolnic, ci numai în limitele legalității, legiferă hotărîrea ca să fie judecați și institui tribunale pentru judecarea celor absenți. Majoritatea, într-adevăr, nu se găseau la fața locului, iar unii aveau încredințate guvernămintele unor provincii; cei rămași la Roma nu îndrăzniră, de frică, să se prezinte și apoi, într-ascuns, părăsiră orașul. Așa s-a făcut că au fost condamnați în lipsă nu numai cei care participaseră direct la uciderea lui Caesar, împreună cu complicii lor, ci și alții, care nu numai că nu uneltiseră împotriva lui Caesar, dar nici nu se aflaseră în capitală pe acea vreme. Hotărîrea fusese luată îndeosebi pentru a lovi în Sextus Pompeius care, departe de a fi avut vreun amestec în complot, n-a fost mai puțin declarat dușman al lui Caesar de vreme ce se afla în război cu el.

Tuturor acestora li se interzise „focul și apa”¹³³, iar bunurile le-a fost confiscate. Cît privește guvernarea provinciilor, dintre care unele se aflau sub comanda cîtorva dintre conspiratori, fără excepție, trecu în mîna credincioșilor lui Caesar.

49 Printre acești acuzați se număra și tribunul poporului Publius Servilius Casca¹³⁴. Parcă ghicind intențiile lui Caesar se grăbise să părăsească Roma înainte ca acesta să fi intrat în oraș. Sub pretext că dispăruse încălcînd legile patriei, el a fost destituit din funcția de tribun al plebei chiar de către colegul său Publius Titius, care întruni în acest scop Adunarea Poporului¹³⁵. Și astfel a fost condamnat. Cum nu la mult după aceea Titius își dădu sfîrșitul, se întări credința într-o constatare făcută încă din vechime: nici unul dintre acei care pînă atunci destituiseră un coleg, nu mai apucase anul. Așa a încetat din viață Brutus, după ce-l destituise pe Collatinus¹³⁶, iar Gracchus a fost înjunghiat după înlăturarea lui Octavius¹³⁷; Cinna, care-i alungase din funcțiile lor de magistrați pe Marullus și pe Flavius¹³⁸ — a pierit destul de curînd în împrejurări tragice. Cît privește pe asasinii lui C. Iulius Caesar, s-au găsit destui care din dorința de a cîștiga bunăvoința fiului

s-au grăbit să le aducă acuzații publice; numeroși alții făceau același lucru numai din lăcomia de a căpăta recompense, căci acuzatorii primeau o parte din banii ridicați din averea celui condamnat, onorurile și funcția ce-o deținea, dacă avea cumva vreuna, precum și scutirea de serviciul militar, atât pentru ei cât și pentru copiii lor și urmașii acestora.

Cei mai mulți dintre judecătorii proceselor condamnău pe cei acuzați pentru ca să fie pe placul lui Octavianus Caesar de care se temeau, deși jucau comedia de a fi procedat cu dreptate. Mai sînt și dintre aceia care-și dădură votul fie în virtutea legilor redactate pentru pedepsirea conjurațiilor, fie amenințați de armele lui Caesar. Cu toate acestea un oarecare senator Iulius Coronas¹³⁹, îl achită în mod public pe Marcus Brutus. Pe dată, senatorul nu mai contenea cu laudele la adresa lui Caesar, care-l crășase de a fi ucis pe loc; dar, mai tîrziu, Coronas a fost trecut pe listele de proscriși . . .

50 Caesar, după ce termină aceste aranjamente, se pregăti, chipurile, să pornească împotriva lui Lepidus și a lui Antonius. Căci Antonius, care fugise de pe cîmpul de luptă, fără să fie urmărit de Caesar — datorită faptului că operațiile de război fuseseră încredințate lui Decimus — și nici de acesta din urmă, care nu dorea să înlătore așa de ușor un adversar al lui Caesar, adunase laolaltă cît s-a putut mai mulți soldați din cei care scăpaseră cu viață și se îndreptase spre Lepidus. Supunîndu-se decretului senatorial, Lepidus se pregătea să-și ducă armata în Italia, dar, între timp primise un nou ordin, ca să rămînă pe loc. Iată ce se întîmplase. Senatorii cînd au aflat că Silanus trecuse de partea lui Antonius, s-au temut ca nu cumva Lepidus și Lucius Plancus să treacă și ei de partea acestuia și le trimise vorbă că nu mai avea nevoie de prezența lor. Totuși, ca să nu dea de bănuț și de aici să se întîmple cine știe ce neajunsuri, le-a ordonat să întemeieze un oraș în care să-i colonizeze pe cei alungați din Vienna Narbonensis de către allobrogi, așezați deocamdată la confluența Ronului cu Araris¹⁴⁰. Și astfel, în timpul

cînd aceștia doi au deținut comanda ei, au întemeiat orașul numit Lugudunum, actualmente numit și Lugdunum¹⁴¹. Acestea s-au întîmplat nu fiindcă Lepidus și Plancus n-ar fi putut — dacă ar fi vrut — să se îndrepte cu forța armelor în Italia (decretele senatoriale aveau deja prea puțină valoare în fața celor care dețineau puterea armată), ci fiindcă, pîndind sfîrșitul conflictului cu Antonius, doreau să treacă în ochii lumii drept niște cetățeni supuși Senatului și, între timp, să-și consolideze propria lor poziție.

51 Fără îndoială că Lepidus l-a copleșit cu ocări pe Silanus pentru că acesta încheiase o alianță cu Antonius; Lepidus nu numai că s-a codit să înceapă de îndată convorbiri cu Antonius, dar a și trimis Senatului scrisori în care îl învinovătea pe Silanus, ceea ce i-a adus dealtfel numai laude și comanda războiului împotriva lui Antonius.

Se înțelege de ce în timpul care s-a mai scurs, nici nu l-a primit, nici nu l-a respins pe Antonius — trecîndu-i cu vederea prezența în imediata sa vecinătate și convorbirile purtate cu soldații din subordinea sa. Personal, s-a ferit însă să stea de vorbă cu Antonius¹⁴². De îndată ce a fost informat despre înțelegerea intervenită între Antonius și Caesar, se alătură și el celor doi. Aflînd despre cele întîmplate, Marcus Iuventius, locotenentul lui Lepidus, încercă la început să-l convingă să renunțe; cum nu izbuti — își ridică viața în văzul soldaților. Pentru acest act, Senatul decretă în cinstea lui elogii, o statuie și funeralii pe cheltuiala statului¹⁴³. Bustul lui Lepidus ridicat pe tribuna din For a fost înlăturat, iar Lepidus declarat dușman public; celor ce-l însoțeau li se dădu un anumit termen după care, dacă nu se hotărau să-l părăsească, urmau să fie tratați ca dușmani ai patriei. Afară de aceste măsuri, senatorii își schimbară din nou haina (căci cu prilejul consulatului lui Octavianus Caesar își reluaseră toga) iar Marcus Brutus, împreună cu Cassius și Sextus¹⁴⁴, au fost trimiși împotriva celor ce căzuseră la învoială: cum păreau că zăbovesc, senatorii încredințară conducerea războiului lui Caesar, fără să fi prins de veste despre coaliția celor trei.

52 Și Caesar se prefăcu că primește această sarcină, cu toate că îi îndemnase pe soldați să-și ia în gura mare angajamentul despre care a fost mai sus vorba. Totuși, nu întreprinse nici o acțiune de atac — nu fiindcă interesele sale s-ar fi confundat cu acelea ale lui Antonius și, prin Antonius, cu cele ale lui Lepidus (puțin îi păsa de acesta din urmă)¹⁴⁵ — ci fiindcă își dădea seama că sînt puternici și că rudenia de sînge îi face să gîndească la fel. Știa prea bine că pe calea forței nu-i poate doborî și nădăjduia că prin mijlocirea lor să-i distrugă pe Cassius și pe Brutus a căror putere se întărise simțitor — ca abia pe urmă să-i învingă și pe ei, dîndu-le prilej să se nimească unul pe altul. Iată de ce, chiar împotriva voinței lui, respecta angajamentele ce-și luase față de ei și se oferă să mijlocească împăcarea lor cu Senatul și cu Adunarea Poporului, fără însă să aducă personal propuneri în acest sens, ca să nu dea de bănuț asupra celor pușe la cale. Așadar — își pușe trupele în mișcare lăsînd să se înțeleagă că va purta războiul împotriva celor doi, iar Quintus¹⁴⁶, ca de la sine putere, veni cu propunerea să li se acorde impunitatea și dreptul de a se reîntoarce. Cu toată această intervenție, impunitatea n-au dobîndit-o decît după ce Senatul împărtași lui Octavianus Caesar noutatea, ca și cînd acesta n-ar fi fost la curent cu evenimentele, și Caesar ticlui în așa fel lucrurile încît să pară că a căzut de acord, silit de cererile soldaților săi.

53 Între timp, Decimus se pușe în mișcare pentru a-i ataca pe Antonius și pe Lepidus și, cum Lucius Plancus fusese desemnat să-i fie coleg de consulat pentru anul viitor¹⁴⁷, îl cîștigă de partea sa. Aflînd însă despre decretul emis împotriva lui Plancus și despre reconcilierea celor trei — plănui să se îndrepte împotriva lui Caesar dar, părăsit de Plancus, care între timp trecuse de partea lui Lepidus și a lui Antonius, hotărî să părăsească Gallia pentru a se îndrepta pe drumuri care străbăteau Illyria spre Macedonia, unde se afla Brutus. În timp ce-și lua toate măsurile necesare, trimise înainte o ceată de ostași. Cum aceștia îmbrățișară cauza lui Caesar iar restul se predară

lui Antonius și Lepidus, care-i hărțuiau neîntrerupt, Decimus, rămas singur, căzu în mâinile unuia din dușmanii săi¹⁴⁸. Înainte de a fi ucis, se văicărea cumplit și își jenea soarta, pînă ce un anume Helvius Blasion, care ținea la el fiindcă făcuseră campanii împreună, se sinucise, neconstrîns de nimeni, în văzul lui. Așa a fost sfîrșitul lui Decimus.

54 Cît despre Antonius și Lepidus își lăsară reprezentanți în Gallia și se îndreptară spre Octavianus Caesar în Italia, ducînd cu ei grosul armatei și trupele cele mai alese. Adevărul era că nu aveau prea mare încredere în el și nici nu doreau să-i fie obligați pentru serviciul făcut, căci le plăcea să-și închipuie că obținuseră impunitatea și dreptul de a se reîntoarce prin propria lor forță și nu prin trecerea de care se bucura Caesar. Mai mult încă, sperau ca prin numărul impunător al legiunilor ce le aveau să-l constrîngă pe Caesar, cît și pe ceilalți, să se supună tuturor dorințelor ce le aveau¹⁴⁹. Cu acest gînd, intențiile prietenești fiind doar o minciună, străbătura țara; pîrjolul și nenorocirile lăsate în urma lor și marele număr de soldați a căror îndrăzneală nu cunoștea margini n-au fost cu nimic mai prejos de împrejurările unei stări de război.

Caesar, însoțit și el de numeroși soldați, le ieși în întîmpinare în preajma Bononiei¹⁵⁰, bine pregătit să-i înfrunte în caz că ar fi fost atacat. Deocamdată nu a fost nevoie de nici o ciocnire a armelor. Cei trei se urau de moarte unul pe altul, dar cum legiunile de care dispuneau erau oarecum egale ca număr, intenționau ca prin ajutorul reciproc ce și-l acordau să se răfuiască mai întîi cu dușmanii comuni. Așa că simulară înțelegerea.

55 La întrunirea la care s-au dus nu erau singuri, ci însoțiți de un număr egal de soldați. Înțîlnirea a avut loc într-o mică insulă a fluviului¹⁵¹ pe care este așezată Bononia așa ca nimeni să nu poată avea nici un fel de contact cu nici unul dintre ei. După ce s-au îndepărtat simțitor de oamenii care-i însoțeau s-au cercetat cu de-amănuntul, ca nu cumva vreunul să aibă ascuns un pumnal la

subțioară. Apoi, după ce schimbare între ei câteva cuvinte cu voce joasă, căzura de acord asupra împărțirii puterii supreme și nimicirii dușmanilor. Ca să nu pară că urmăresc fațis instaurarea oligarhiei și astfel să-și atragă din partea altora numai ură, urmată de rezistență, iată ce au convenit: în vederea administrării și a reorganizării statului toți trei să fie aleși *curatores* și *correctores*, și aceasta nu pe viață, ci numai pe cinci ani¹⁵² — așa încît să poată lua toate măsurile ce-ar fi crezut de cuviință fără să dea socoteală nici Adunării Poporului nici Senatului — și să încredințeze magistraturile, titlurile și distincțiile oricui ar fi dorit. De asemenea, pentru a nu da impresia că-și însușesc toate provinciile, fiecăruia în parte i-au fost încredințate anumite regiuni, lui Octavianus Caesar, amîndouă Libyile, Sardinia și Sicilia, lui Lepidus, toată Hispania și Gallia Narbonensis; lui Antonius restul Galliei, adică atît Cisalpină cît și Transalpină. Așa cum am mai amîntit, Gallia Cisalpină era denumită *Togata*, deoarece față de alte provincii părea mai pacificată și pentru că locuitorii ei începuseră să poarte veșmintele pe care romanii le poartă la oraș; cealaltă Gallie, cea dinspre noi, fusese numită *Comata*, din pricină că galli care o populează se deosebesc de ceilalți prin lungimea părului lor pe care-l lasă să crească în voie¹⁵³.

56 Aceste distribuiri le făcure prin tragere la sorti așa ca ei să pună mîna pe provinciile cele mai puternice și totodată, să lase de înțeles că nu rîvnesc să le stăpînească chiar pe toate; se hotărî apoi ca dușmanii fiecăruia să fie dați pradă morții, ca Lepidus, ales consul în locul lui Decimus să aibă în grijă paza Romei și a restului Italiei — în vreme ce Marcus Antonius și Caesar urmau să se îndrepte cu armata împotriva lui Brutus și a lui Cassius¹⁵⁴. Hotărîrile au fost întărite prin jurăminte. După aceea, întrunindu-și soldații pentru a le împărtași noutățile și a-i lua martori la convențiile încheiate, le comunicară cele ce aveau de spus în cuvinte măsurate și potrivite cu împrejurarea. În același timp, soldații lui Antonius, evident îmboldiți de acesta, lăsară de înțeles că ar privi cu ochi

buni căsătoria lui Octavianus Caesar cu fiica Fulviei, pe care aceasta o avusese cu Clodius, deși Caesar era logodit cu altcineva¹⁵⁵. Și Caesar nu se împotrivi proiectului, căci socotea că o asemenea căsătorie nu avea să-l împiedice cu nimic în acțiunile pe care intenționa să le pornească împotriva lui Antonius. Știa doar că și tatăl său, C. Iulius Caesar, cu toată legătura de rudenie ce-o avusese cu Pompeius¹⁵⁶, nu fusese cu nimic oprit să aducă la împlinire tot ce pusesse la cale împotriva ginerelui său.

CARTEA XLVII

1 După ce s-au sfătuit și s-au legat prin jurământ au pornit în grabă marșul către Roma, sub cuvânt ca toți trei să aibă posibilitatea să conducă în mod egal treburile de stat. În realitate, însă, fiecare era îmboldit de dorința de a-și însuși singur întreaga putere, deși încă de mai multă vreme fuseseră înștiințați, cum nu se poate mai limpede, prin semne prevestitoare, de cele ce aveau să se întâmple¹. Și semnele continuau să rămână la fel de grăitoare. Pentru Lepidus, semnul s-a arătat sub chipul unui șarpe, încolăcit de sabia unui centurion, și a unui lup care, pătrunzând în tabără și apoi în cortul unde prânzea, i-a răsturnat masa. Astfel, lui Lepidus i-au fost dezvăluite puterea ce urma s-o capete dar, totodată, și greutățile ce aveau să-l întâmpine. Pentru Antonius, un val de lapte scurs prin șanțul ce-i înconjura tabăra și o îmbinare de cîntece care au răsunit în noapte, i-au prevestit atît voluptățile ce-l așteptau cît și pieirea ce aveau să-i aducă.

Îată ce li s-a întâmplat înainte de sosirea în Italia. Cît despre Caesar, un vultur, așezîndu-se pe cortul lui imediat după încheierea înțelegerii, a doborît doi corbi care-l atacaseră și încercau să-i smulgă aripile; pasărea i-a vestit victoria asupra celorlalți doi.

2 În astfel de împrejurări au sosit la Roma. Cel dintîi care a sosit a fost Caesar, apoi au ajuns și ceilalți doi, fiecare aparte, însoțiți de toți soldații ce-i aveau. De îndată, prin intermediul tribunilor, au legiferat hotărîrile ce le luaseră². Toate cîte le săvîrșiseră și toate cîte le obținuseră pe calea violenței luau numele de lege și, ceea ce era culmea, li se aducea și prinosul unor îndemnuri, căci trebuiau să fie fierbinte rugați ca să-și îndeplinească planurile. Au fost decretate sacrificii în cinstea lor întocmai ca în zilele de mare bucurie și haina a fost schimbată, de

parcă senatorii nu mai puteau de fericire, cu toate că frica le stăpînea inimile din pricina celor ce se întîmplau și mai cu seamă, din pricina minunilor petrecute. Într-adevăr, însemnele armatei care păzea orașul s-au umplut de pînze de păianjen, au fost văzute arme care s-au ridicat de la pămînt la cer și s-a auzit zăngănitul îngrozitor ce-l produceau. În timpul sărbătorilor lui Esculap, nenumărate roiuri de albine s-au așezat pe vîrfurile templului acestui zeu, iar o ceată mare de vulturi s-a lăsat pe templul Geniului poporului roman iar alta pe templul Concordiei³.

3 Cam aceasta era situația cînd acele crime datorită căroră odinioară Sulla își căpătase o tristă faimă în urma proscricțiilor⁴ au fost reînnoite și orașul întreg se umplu de cadavre. Mulți au căzut victime, unde se întîmpla să se găsească, fie în propriile lor case, fie pe străzi, în piețe sau chiar și în preajma locurilor sfinte. Capetele, ca și înainte vreme, le-au fost expuse pe Rostre, iar trunchiurile, unele, lăsate chiar pe locul crimei, au fost sfîșiate de cîini și de păsări, iar altele au fost zvîrlite în apele fluviului.

Toate măsurile care fuseseră luate pe vremea lui Sulla au fost și acum aplicate — iar în plus s-au afișat două liste, una pentru senatori, iar alta pentru cetățenii de rînd. Cît despre motivarea acestei măsuri n-am putut să aflu nimic, nici de la altcineva nici în urma cercetărilor mele. Singura presupunere cu putință, anume că au fost întocmite în vederea uciderii unui număr cît mai mic de oameni, este puțin plauzibilă, căci victimele, ținînd seama de numărul ridicat al proscricțiilor, au fost cu siguranță mult mai mare. Singura deosebire față de valul precedent de crime a fost separarea numelor aparținînd unor persoane de vază de numele celor mulți; sinistra măsură reprezenta o batjocură cumplită la adresa aceluia care, oricum, aveau să fie omorîți. În schimb, o grămadă de alte grozăvii — deși, după cît se pare și cele precedente nu au fost cu nimic mai prejos din acest punct de vedere — s-au abătut asupra celor năpăstuiți⁵.

4 Pe vremea lui Sulla, făptașii își făceau scut din propria lor îndrăzneală⁶; era doar pentru prima oară că luau parte la o asemenea experiență și nu o făceau cu premeditare. Din această cauză, majoritatea crimelor le săvârșeau nu atât din răutate, ca ceva la care mintea omenească nici nu gândise, ci singură întâmplarea intra în joc; iar victimele, prăbușindu-se sub loviturile unor nenorociri ivite din senin, de care nimeni nu auzise încă, simțeau o oarecare ușurare prin faptul că suferințele la care erau supuși veneau pe neașteptate.

Acum însă, aveau posibilitatea să-și reamintească toate cele comise mai înainte; unii fuseseră ei înșiși călăi, alții văzuseră crimele, o a treia categorie erau cei care aflaseră, în intervalul de timp ce se scursese, detalii exacte; aceștia trăiau în așteptarea unor împrejurări similare, meditănd la ce avea să vină, fie pentru că aveau intenția să treacă la acțiune, fie dintr-o cauză contrară, și anume de frică să n-o pătească. Răuvoitorii, din dorința de a depăși faptele anterioare și de a găsi noi forme de tortură pentru aplicarea planurilor lor, se pretau la niște acțiuni dintre cele mai stranii. Viitoarele victime, stînd și reflectînd la suferințele ce-i așteptau, aproape le trăiau aievea, încît își simțeau sufletele zdrobite înaintea chinurilor trupești.

5 Iată pentru ce situația se dovedea mult mai gravă decît înainte vreme. Se adăuga și faptul că, pe vremuri, căzuseră pradă morții numai dușmanii personali ai lui Sulla și ai persoanelor influente ce-l înconjurau, dar dintre partizanii lui sau din rîndurile oamenilor obișnuiți n-a pierit nimeni în urma poruncilor sale. Așa că, excepție făcînd cei foarte bogați (căci pentru aceștia nu există nici-cînd pace și liniște față de cel atotputernic⁷) — restul cetățenilor n-aveau de ce să se teamă. În cursul celui de al doilea val de execuții, nu numai dușmanii celor trei sau cei avuți erau uciși, ci, lucru nemaipomenit, pînă și cei mai buni prieteni ai lor.

Adevărul este că, în viața particulară, aproape nimeni nu avea nimic de împărțit cu acești bărbați*, așa ca să fie pedepsit cu moartea. Dar mersul treburilor publice și înțelegerile privitoare la împărțirea puterii le atrăseseră prietenii și dușmanii pe viață și pe moarte. Pe toți cei care pactizaseră cu acțiunile vreunuia dintre ei și îi susținuseră cauza, ceilalți îi treceau pe lista neagră. Și așa se întâmpla că unii și aceiași erau totodată prietenii și dușmanii lor. Drept rezultat, dacă vreunul din triumviri se răzbuna în particular pe cei care uneltiseră împotriva lui — toți laolaltă își sacrificau cei mai scumpi prieteni. Căci, după cum țineau cont de atitudinile prietenoase sau de dușmănia ce-și arătau unul altuia — nimeni nu putea să se răzbune pe dușmanul său personal, dacă acesta era prietenul altui triumvir, fără ca în schimb să nu i se cedeze un altul. Și din sentimente de mînie pentru cele întîmplate, și din sentimente de neîncredere care urmau nemijlocit — fără să pună preț pe salvarea vieții unui prieten drag, față de răzbunarea ce-și doreau — schimbau între ei victimele cu cea mai mare ușurință.

6 Așa se făcea că-și cedau unul altuia pe cei mai scumpi prieteni în schimbul celor mai aprigi dușmani și pe cei mai veninoși adversari în schimbul celor mai devotați amici — cînd în număr egal — cînd mai multe suflete pentru unul singur, sau invers, un număr mai mic pentru unul mai mare. Tîrguia se făcea ca la piață, prin adevărate licitații, ca la hala de vechituri. Dacă cineva era găsit pe măsura altcuiva — tîrgul se încheia fără multă vorbă; dar cei care se distingeau prin calitatea lor, prin vreo demnitate ce-o avuseseră sau prin familia căreia aparținuseră, erau jertfiți în schimbul unui număr sporit de victime. Căci, așa cum se petrec lucrurile în războaiele civile de lungă durată, în timpul cărora se întîmplă tot felul de incidente — mulți cădeau sub acuzarea de a fi legați de interesele propriilor lor rude în tumultul răs-

* Triumvirii.

coalelor. Astfel, Antonius se războise cu unchiul său Lucius Caesar⁸, iar Lepidus cu fratele său, Lucius Paullus. E adevărat că aceștia au scăpat cu viață⁹, dar în alte cazuri numeroși alții au fost înjunghiați chiar de prietenii și de neamurile de la care așteptau salvare și respect.

Pentru că teama de ziua în care puteau fi deposedați de premii să nu frîngă elanul asasinilor — într-adevăr, M. Cato, pe vremea cînd fusese cvestor a cerut în favoarea statului toate sumele ridicate de ucigași pentru crimele lor¹⁰ — triumvirii dădură o proclamație în sensul că nimeni dintre ei să nu fie trecut pe o listă publică. Măsura a făcut ca furia distrugerii de vieți omenești să se dezlanțuie și mai tare, lovind deopotrivă cetățeni de rînd și oameni bine situați, fără ca ucigașii să aibă vreun motiv de ură împotriva lor.

Nevoia de bani cît mai mulți — pe care nu aveau altă posibilitate de a-i procura pentru a satisface pretențiile soldaților¹¹ — a dus la un fel de prigoană comună a triumvirilor împotriva celor avuți. Printre multe alte încălcări ale legii — au trecut un biet copil în clasa adolescenților, pentru ca să-l poată executa, sub cuvînt că pășise în rîndul bărbaților.

7 Cele mai multe ticăloșii erau săvîrșite de Antonius și de Lepidus, căci, îndelung onorați de către primul Caesar și mai tot timpul ocupînd magistraturi și funcții de comandanți militari, ei aveau numeroși dușmani. Octavianus Caesar trecea drept părtaș la aceste fapte din pricină că împărțea puterea cu ei, deși el personal n-avea nevoie să ucidă atîta omenire¹². Din firea lui nu era un om crud și, să nu uităm, fusese crescut în spiritul în care înțelegea tatăl său. Apoi, era tînăr, abia de curînd amestecat în vîltoarea politicii. El nu avea încă motive să urască din răspuțeri multe persoane ci, dimpotrivă, dorea să fie iubit. Dovadă că de îndată ce s-a desprins din alianța politică pe care o făcuse cu ceilalți și de îndată ce și-a însușit puterea, nu a mai săvîrșit nimic asemănător. Chiar și în acele vremuri de tristă amintire numărul celor care au pierit din ordinul său a fost infinit mai mic în comparație

cu cel al oamenilor pe care i-a salvat. Față de cei care și-au trădat stăpîinii și prietenii s-a purtat cu multă asprime, dar în schimb s-a arătat cum nu se poate mai îngăduitor față de cei care le-au sărit în ajutor. Iată un exemplu. Tanusia, femeie de viță nobilă, l-a ascuns pe soțul ei, Titus Vinius, care fusese trecut pe listele de proscricție, într-o ladă, în casa unui libert, Philopoimen, pentru ca lumea să creadă că este mort; după aceea — cu ocazia unei serbări populare pe care o rudă de-a ei pusese la cale s-o dea — a ticluit în așa fel lucrurile cu ajutorul Octaviei*, ca dintre triumviri Caesar singur să vină la teatru. Aici, aruncîndu-se la picioarele lui, i-a dezvăluit adevărul și, aducînd lada, l-a scos la lumină pe soțul ei. Caesar, adînc emoționat, i-a iertat pe toți, căci pentru tînuitorii era prevăzută pedeapsa cu moartea, iar pe Philopoimen l-a ridicat la rangul de cavaler¹³.

8 Așadar, Caesar, după cît i-a stat în putere, a salvat pe cît mai mulți. Lepidus i-a îngăduit fratelui său Paullus să se refugieze la Milet¹⁴ și nu s-a arătat intransigent nici cu privire la alții. Singur Antonius ucidea cu deosebită cruzime și fără milă nu numai pe cei proscriși, ci și pe cei care încercau să dea un ajutor vreunuia din ei. Privea cu nesaț capetele lor, chiar dacă ședea la masă, și timp îndelungat se desfăta cu această priveliște nelegiuită și hidoasă. Fulvia, la rîndu-i, din ură a dat pradă morții pe mulți, dintre care pe unii Antonius nici nu-i cunoștea, în anumite cazuri, pentru a le lua banii. Iată cum s-a făcut că văzînd capul unuia a rostit „Pe ăsta nu-l cunoaștem“ . . .¹⁵

Cînd le-a fost adus capul lui Cicero (căci prins în timp ce fugea fusese ucis), Antonius, după ce a proferat multe și cumplite injurii la adresa mortului, a dat ordin ca Rostrele să fie împodobite cu capul oratorului, așezat la vedere, așa ca întocmai din locul de unde îi era auzit cuvîntul, chiar acolo să fie zărit, împreună cu mîna dreaptă care fusese tăiată. Fulvia, înainte ca ordinul să se înde-

* Sora lui Octavianus Caesar.

plinească, luă capul în mâinile sale, și, după ce-l scuipă, îi deschise gura și-i trase limba afară înțepînd-o apoi cu acele de păr pe care le purta în cap. În acest timp cuvintele cele mai ordinare cu puțină curgeau șuvoi...¹⁶

Totuși, și această pereche se îndură să salveze câțiva oameni de la care au stors mai mulți bani decît ar fi sperat să capete în cazul cînd i-ar fi ucis. Și, pentru a nu lăsa goale pe tablele de proscrisi locurile unde fuseseră înscrise numele acestora, au trecut pe alții. Afară de faptul că l-a cruțat pe unchiul său, la rugămintțile fierbinți ale mamei sale, Iulia, Antonius nu a iertat pe nimeni altul în mod cinstit.

9 Cît au ținut vremurile de restriște, crimele au fost în chip diferit duse la îndeplinire, după cum și salvările au fost făcute mereu altfel, de la caz la caz. Mulți au pierit prin mîna celor mai buni prieteni, mulți au fost salvați de cei mai înverșunați dușmani. Unii s-au sinucis, pe alții i-au cruțat chiar următorii, care i-au eliberat simulînd doar omorul. Cîteva trădători ai stăpînilor și ai prietenilor lor și-au primit pedeapsa, iar alții, din același motiv, au fost onorați; unii, care au scăpat viața anumitor proscrisi, au fost supuși caznelor, alții au primit recompense.

Deoarece la putere nu se afla un singur om, ci trei, care se comportau după bunul lor plac și în funcție de propriile lor interese și de faptul că nu aveau aceeași dușmani și prieteni — cum se întîmpla adesea că unul dintre ei voia să-l salveze pe cel pe care celălalt triumvir dorea să-l nimicească și să-l piardă pe cel pe care celălalt hotărîse să-l lase în viață — se înțelege că s-au întîmplat tot felul de lucruri care mai de care mai ciudate, după bunăvoința sau ura ce-o arătau cuiva.

10 Așadar eu, în ce mă privește, voi trece peste detalii și voi evita o relatare amănunțită (căci o astfel de muncă ar fi de prisos și fără folos substanțial pentru lucrarea mea). Voi trece în revistă doar cîteva din întîmplările pe care le consider demne de reținut¹⁷.

Iată un sclav care-și ascunsese stăpînul într-o peșteră; cînd acesta era pe punctul de a pieri, deoarece un alt sclav îl denunțase, sclavul schimbă hainele cu stăpînul său și, astfel îmbrăcat, iese în întîmpinarea urmărilor, lăsîndu-i să creadă că el este stăpînul și își găsește sfîrșitul în urma loviturilor de pumnal. Datorită acestui sacrificiu următorii se întorc — convinși că l-au ucis pe cel ce-l căutau, iar stăpînul, după plecarea lor, s-a refugiat în altă parte.

Iată și o întîmplare cu un sclav care, la rîndul lui, schimbînd întreaga îmbrăcăminte cu cea a stăpînului său, s-a urcat în litiera acoperită, iar stăpînului i-a poruncit s-o poarte pe umăr; mai tîrziu, cînd au fost prinși, sclavul a fost ucis fără măcar să fie zărit, iar stăpînul, trecînd drept un purtător de litieră, a scăpat cu viață¹⁸.

Aceste sacrificii de sine au avut semnificația unui răspuns la vreo binefacere primită din partea unor stăpîni plini de înțelegere. Totuși, un sclav stigmatizat nu numai că nu l-a trădat pe cel care-l stigmatizase, ci s-a străduit din răspuțeri să-l salveze. În vreme ce-l conducea pe furis, a fost văzut și urmărit; sclavul ucide atunci pe cineva la întîmplare și, luîndu-i toga pe care i-o dă stăpînului, așază cadavrul pe un rug, iar el se îmbracă cu haina stăpînului și în deget își trece inelul acestuia. Apoi merge în fața urmărilor și, mințindu-i că și-a ucis stăpînul pe cînd fugea, este crezut în urma dovezilor ce le-a adus: rămășițele pămîntești ale aceluia ucis și urmele stigmatelor. L-a scăpat de la moarte pe stăpîn și a fost copleșit de cinstiri.

Aceste acțiuni n-au lăsat în urma lor amintirea numelor celor ce le-au săvîrșit. Pe Hosidius Geta l-a salvat fiul său, care i-a celebrat funeraliile, ca și cînd ar fi fost mort; Quintus Cicero, fratele lui Marcus, a fost ținut ascuns și salvat de fiul lui, atît cît i-a stat acestuia în puțință. Băiatul, într-adevăr, a tăinuit ascunzătoarea tatălui său, așa că acesta nu a putut fi găsit; pus la cele mai grele cazne, tot n-a suflat o vorbă; iar Quintus cînd a aflat ce se petrecea, plin de admirație și de milă, s-a înfățișat de bunăvoie și s-a predat ucigașilor.

11 Am dat destule pilde strălucite de virtute și pietate care s-au petrecut pe acea vreme.

În schimb, Popilius Laenas l-a ucis pe Marcus Cicero, deși acesta era binefăcătorul lui¹⁹, căci îl apăraseră în fața unui tribunal; și, pentru ca despre isprava lui nu numai să se ducă vestea, dar ca oamenii să vadă cu ochii — a căutat să aducă dovada omorului comis; alături de capul lui Cicero și-a așezat propriul bust, împodobit cu o cunună, pe care se afla săpată o inscripție amintind de numele și de fapta ce-o săvîrșise. Prin această măsură se făcu atîta de plăcut lui Antonius, încît retribuția ce-o primi depășea cu mult suma săgăduită.

M. Terentius Varro²⁰ nu greșise cu nimic dar, cum avea aproape același nume cu unul din proscriși, afară de prenume, s-a temut să n-o pățească întocmai ca Cinna²¹. În consecință, pentru ca apropierea de nume să devină de notorietate publică, a pus un afiș. Pe acea vreme era tribun al poporului. Faptul a stîrnit comentarii și mult haz.

Cît de instabile pot fi lucrurile în viață se dovedește și din următoarea întîmplare. Lucius Philascius, proscris pentru prima oară de Sulla și scăpat cu viață, s-a văzut iarăși trecut în listele de proscripție și, de astă dată, a fost ucis. În schimb, Marcus Valerius Messala²², condamnat la moarte de către Antonius, nu numai că a trăit pus la adăpost, dar mai tîrziu a fost ales chiar consul în locul lui Antonius²³. Astfel, din situații care păreau fără ieșire, mulți s-au descurcat fără să pățească nimic și nu mai puțini ca număr din cei care credeau că se află în siguranță, au pierit. Iată pentru ce nu trebuie să te lași pradă disperării în fața unor nenorociri neașteptate, să-ți pierzi orice speranță, dar nici să te lași cuprins de o bucurie nepotrivită, atunci cînd ai parte de o fericire căzută din cer. Cel mai bun lucru în ambele cazuri este să adopți o atitudine de mijloc și să aștepti ce va aduce viitorul, oțelindu-ți judecata și la bine și la rău.

12 Așa s-au petrecut deci lucrurile în acele vremuri. Numeroși cetățeni, dintre cei care nu fuseseră trecuți pe

listele de proscripții, au fost suprimați din cauza unor răfuieli personale sau fiindcă erau bogați; numeroși alții, ale căror nume fuseseră afișate — nu numai că au scăpat cu viață — dar s-au și reîntors la căminele lor, ba unii dintre ei au dobândit și magistraturi.

Locurile de refugiu pentru cei proscriși erau pe lângă Brutus, Cassius și îndeosebi, la Sextus²¹. Într-adevăr, majoritatea s-au refugiat pe lângă acesta din urmă. Desemnata mai înainte să comande flota, atotputernic o bucată de vreme peste întinsul mărilor, Sextus dobândise forțe ce-i stăteau la dispoziție, deși ulterior Octavianus Caesar i-a luat comanda. Era stăpîn peste Sicilia, cînd și numele lui fu trecut pe lista proscrișilor. Cu prilejul masacrelor a fost de mare ajutor aceluia a căror soartă o împărțase. Aflîndu-se mereu în preajma coastelor Italiei, trimitea emisari la Roma precum și în alte orașe, anunțînd că oferă salvatorilor dublu decît aveau să primească ucigașii, iar proscrișilor le punea la dispoziție adăpost, ajutor, bani și onoruri. Așa s-a întîmplat că mulți au venit la el.

13 Numărul aceluia care au fost proscriși, acela al victimelor sau acela al fugarilor scăpați de prigoană, nici acum nu pot să-l consemnez în scris; numele multora dintre cei trecuți pe listele de proscripții au fost șterse, iar în locul lor, ceva mai tîrziu, au fost înscrisi mulți alții; și, chiar dintre cei rămași pe liste, nu puțini au fost salvați, în vreme ce numeroși alții și-au pierdut viața.

Pe cei uciși nu era voie să-i jelești; multă lume a plătit scump această îndrăzneală. În cele din urmă, cînd valul de nenorociri a biruit orice atitudine prefăcută și cînd nimeni, nici măcar cei mai curajoși nu au mai putut rezista cu fruntea sus, umbra unei triste deznădejdi se întinse peste tot, peste fapte și cuvinte. Cu prilejul sărbătorilor de Anul Nou, romanii nu mai voiau să țină nici o festivitate, dacă n-ar fi primit printr-un edict dispoziția de a se veseli — sub amenințarea cu moartea dacă s-ar fi sustras poruncii. Și astfel, oamenii erau siliți să se bucure de calamitățile publice, de parcă ar fi dat de fericire . . .²⁵

Dar la ce bun să mai relatez acest fapt dacă, printre altele, le-au fost decretate și coroane civice (mă refer la triumvirii), socotiți fiind drept binefăcătorii și salvatorii Romei? Căci triumvirii erau de părere că n-aveau de ce să fie acuzați pentru că omorâseră colea, câțiva oameni, ci doreau să fie laudați că n-au ucis prea mulți. În fața Adunării Poporului, au declarat fățiș că ei nu s-au luat la întrecere cu acele cruzimi de pe vremea lui Marius și Sulla — dar că nici n-au imitat clemența lui Caesar, așa ca să fie luați în derîdere și, de aici, să devină ținta unor comploturi.

Cam astfel de lucruri s-au petrecut pe vremea crimelor împotriva celor proscriși.

14 Multe lucruri de neînchipuit s-au petrecut și cu privire la averile altor cetățeni.

Triumvirii, deși au făgăduit că vor înapoia soțiilor celor uciși zestrea, copiilor de sex masculin o zecime din averea ce le revenea, iar celor de sex feminin a douăzecea parte — ca să pară drepti și milostivi — în realitate, cu puține excepții, nu s-au ținut de cuvînt, pentru a nu mai vorbi de felul cum au jefuit fără frică de pedeapsă aproape toate bunurile care aparțineau celorlalți cetățeni²⁶. De pildă, au pretins o sumă anuală pentru dreptul de a locui la Roma, cît și în alte locuri din Italia, și anume, plata integrală pe un an de la chiriași și pe un semestru de la proprietari, conform unei prealabile valorificări a imobilului; sau, ca să dau un alt exemplu, proprietarilor de pămînt le-au pretins jumătate din veniturile lor. Ceva mai mult, au poruncit localităților care găzduiau taberele de iarnă ale soldaților să-i întrețină pe cheltuiala lor, iar în ținuturile ai căror locuitori se împotriveau, își trimiteau pretutindeni trupele, întocmai ca într-un teritoriu ocupat. Sub pretext că oamenii nu se conformaseră în ziua fixată dispozițiilor date, îi socoteau dușmani și le confiscau și ce bruma de avere le mai rămăsese.

În dorința de a-și asigura devotamentul soldaților, triumvirii, pentru a le asigura răsplata viitoarelor servicii, le îngăduiau să săvîrșească acte de prădăciune, promițîndu-le

totodată că le vor pune la dispoziție ținuturi și orașe. În acest scop numiră, într-adevăr, prin decret, persoane însărcinate cu împărțirea pământurilor și cu fondarea de colonii. Prin astfel de măsuri își asigurau fidelitatea soldaților.

Cît despre comandanți, pe unii îi momeau cu posesiunile confiscate de la cei uciși — fie că le vindeau pe un preț de nimic, fie că le dădeau gratuit; altora, le atribuiau magistraturile și sacerdoțiile dispăruților. De asemenea, cu scopul ca fără nici o temere să pună ei cei dinții mîna pe cele mai frumoase moșii și case și, totodată, să dăruiască soldaților tot ce aceștia își doreau, decretară că nimeni altul afară de cumpărători, să nu se apropie de locul licitației. Contravenientul era pasibil de pedeapsa cu moartea. Cît despre eventualii cumpărători, erau în așa fel puși în fața celor ce li se ofereau spre cumpărare și li se cerea un preț atît de mare — încît pofta de a deveni proprietari le trecea de îndată.

15 Iată deci care era situația cu privire la proprietăți. Cît despre magistraturi și sacerdoții, ocupate anterior de cei uciși, cei trei le împărțeau după bunul lor plac, fără să țină seama de nici o normă legală. Au numit consuli — după ce Octavianus părăsise această magistratură (pe care o dorise atît de mult că aproape era gata să dezlănțuie un război — acum însă se retrăsese de bună voie) pe un oarecare altul și pe P. Ventidius²⁷, deși acesta era un pretor, iar în locul lui au numit pe unul dintre edili. Apoi, destituindu-i pe toți ceilalți pretori, care mai aveau doar cinci zile pînă la ieșirea din funcție, i-au trimis în provincii în calitate de guvernatori și, în locul lor, au numit pe alții.

Au abrogat anumite legi, ratificînd altele. Și, ca să nu mai lungesc vorba, în toate celelalte direcții au luat numai măsurile pe care le-au crezut de cuviință. E adevărat că nu și-au luat titulaturi devenite odioase²⁸, abolite tocmai din această pricină, dar în schimb se comportau în treburile publice cum îi duceau capul și bunul plac, așa că monarhia lui Iulius Caesar ajunsese să fie considerată drept vreme de aur.

Iată cu ce s-au ocupat în acel an. Amintesc că au hotărât printr-un decret și ridicarea unui templu în cinstea lui Sarapis și Isidei²⁹.

16 Sub consulatul lui M. Lepidus și Lucius Plancus au fost publicate noi tabele de proscritii, prin care nimeni nu mai era condamnat la moarte, dar cei rămași în viață se vedeau despuiați de orice avut³⁰.

Triumvirii, din nevoie de bani, deoarece datorau mult unui mare număr de soldați, pe de altă parte, pentru că banii le curgeau printre degete pentru înfăptuirile curente și pentru că își făceau socoteala că vor avea nevoie de sume și mai însemnate în vederea cheltuielilor necesare expedițiilor ce plănuiau — au început iarăși să strângă contribuții.

Cu toate acestea, nici impozitele, mai înainte vreme abolite, pe atunci iarăși reînființate, pentru a nu mai vorbi de cele nou adăugate, nici contribuțiile, care curgeau asupra proprietăților de pământ și asupra posesiunii de sclavi, nu apăseau atât de greu pe cugetele oamenilor; toți erau în schimb profund iritați de înscrierea pe aceste tabele a numelor acelora care păstrasera un venit oricât de mic — nu numai din rîndul senatorilor și al cavalerilor, ci și din rîndul libertilor, indiferent dacă erau bărbați sau femei — sub obligația să cedeze o zecime³¹. În aparență, fiecare cetățean era dator să contribuie cu o zecime din averea personală; în fapt, nimănui nu-i era lăsată nici măcar o zecime.

Iată deci cum stăteau lucrurile. Deoarece nu-i obligau pe proprietari la plata unei sume fixate în raport cu valoarea bunurilor ce aveau, ci evaluarea era lăsată pe seama acestora, de aici urmau tot felul de acuzații samavolnice, pornite de la bănuiala că nu au prețuit averea pe cît făcea și, bineînțeles, li se lua și restul.

17 Dacă se întâmpla ca anumiți cetățeni să scape de această obligație, prin faptul că ajunseseră la sapă de lemn de pe urma contribuțiilor și că duceau o mare lipsă de bani, nici ei nu erau scutiți de cele mai crunte lipsuri. Iată și un alt aspect al situației atunci create, destul de greu de

relatat, dar și mai greu de îndurat: s-a dat posibilitatea, celor care s-au învoit, să-și cedeze întreaga lor avere statului pentru ca mai târziu să ceară înapoi a treia parte; așa ceva însemna să nu mai dobândești absolut nimic și, în plus, să ai numai bătaie de cap. Cum de putea fi recuperată treimea din avere când, în mod evident, celelalte două treimi erau prădate prin constrângere, mai ales în condiții de vânzare pe un preț de nimic? Pe de o parte, marele număr de bunuri imobiliare scoase la licitație într-un moment când oamenii nu aveau nici bani de aur, nici bani de argint, când cei care ar mai fi putut cumpăra câte ceva nu îndrăzneau să negocieze pentru a nu pierde și ce le mai rămăsese, făceau ca prețurile să scadă într-una; la aceasta se mai adăuga și privilegiul acordat soldaților de a cumpăra totul sub prețul real³².

Așa s-a întâmplat că din rîndurile cetățenilor particulari nimeni nu a fost în stare să-și salveze un lucru de valoare, fie el cît de mic. În afara celor înșirate mai exista și obligația să se procure sclavi pentru flotă. Cine nu-i avea, trebuia să-i cumpere. Senatorii se îngrijeau în plus de întreținerea drumurilor din propriile lor venituri.

Excepție făceau doar cei care mînuiau armele, toate avantajele materiale acordîndu-li-se numai lor. Să nu ne închipuim însă că se mulțumeau cu solda, deși era mai mult decît bună, nici cu primele, foarte numeroase, nici cu recompensele primite în urma omorurilor, nici cu luarea în stăpînire a terenurilor arabile lăsate, într-un fel oarecare, la libera lor alegere. Peste toate unii pretindeau și obțineau averile celor decedați, iar alții se introduceau cu forța în familiile oămenilor în vîrstă, lipsiți de copii. Pînă într-acolo au mers cu lăcomia și nerușinarea, încît unul din ei a îndrăznit să pretindă de la Octavianus Caesar averea mamei acestuia, Attia, care decedase și fusese înmormîntată pe cheltuiala publică³³.

18 Iată, așadar, care a fost comportarea triumvirilor. Totodată, venerau memoria primului Caesar prin toate mijloacele de care dispuneau. Aceste măsuri aveau un anume rost. Deoarece triumvirii ținteau puterea supremă și

năzuiau s-o obțină își propuseseră să-i urmărească pe ceilalți ucigași ai lui Caesar cu înverșunare, pentru ca în acest fel să-și asigure pe viitor impunitatea faptelor ce săvârșeau și siguranța personală. Tot ce ținea de cinstirea memoriei lui Caesar era în mare grabă îndeplinit de cei trei, cu nădejdea că odată și odată să fie și ei prețuiți în același fel. Din această cauză îngrămădeau asupra defunctului vechile distincții acordate odinioară, la care adăugau altele noi.

În ziua Noului An³⁴ au depus un jurământ și au pus și pe alții să jure, pentru consfințirea tuturor actelor îndeplinite de primul Caesar (această practică se menține și acum cu privire la toți cei care preiau puterea sau care au deținut-o, cu condiția să nu fi fost puși sub acuzația de infamie). Astfel, i-au înălțat un mic templu în For*, chiar pe locul în care trupul îi fusese ars și au organizat o procesiune, în timpul unor jocuri în circ, cu prilejul cărora au înfățișat statuia lui Caesar împreună cu aceea a zeiței Venus³⁵. Când o victorie era anunțată, indiferent de unde, prin decret se hotăra să se facă suplicații către zei, în chip distinct: unele, pentru învingător, altele pentru Caesar, deși acesta era mort³⁶. De asemenea, au constrâns pe toți să-i sărbătorească ziua de naștere încununăți cu laur și arborînd un aer de veselie. În acest sens au decretat ca oamenii de rînd care s-ar fi sustras de la aceste îndatoriri să fie lipsiți de dreptul de a locui în căminele lor**, iar senatorii și descendenții lor să plătească o amendă de două sute cincizeci de mii³⁷. Mai mult încă, jocurile lui Apollo³⁷ întîmplîndu-se să cadă în aceeași zi, au decretat ca ziua de naștere a lui Caesar să fie sărbătorită în ajun, deoarece un anumit oracol sibillin interzicea să se țină sărbătoarea în cinstea unui alt zeu decît Apollo.

19 Acestea au fost măsurile luate pentru preamărirea lui Caesar iar ziua în care el a fost asasinat, zi în care

* Un *heroon*

** De dreptul focului: în sensul că erau blestemați.

*** De suplinit: denari.

dintotdeauna Senatul se întrunise, a fost decretată ca nefastă³⁸. Încăperea în care a căzut victimă conjurațiilor au închis-o de îndată, iar mai târziu au amenajat-o ca latrină³⁹. Clădirea Senatului, care a primit numele de Iulia, după Iulius Caesar, au construit-o, conform unui decret, în preajma așa-numitului Comitum⁴⁰. Afară de acestea au interzis ca vreuna din imaginile defunctului, de parcă ar fi fost cu adevărat o divinitate, să fie purtată în pompa funebră a rudelor decedate, așa cum era datina din străbuni și cum a rămas pînă astăzi. Cel care s-ar fi refugiat în templul lui Caesar pentru a cere impunitate era ocrotit de primejdia de a fi alungat sau smuls cu forța, privilegiu pe care nu-l avea nici unul dintre ceilalți zei, cu excepția timpului cînd a domnit Romulus. De fapt, acel loc de pe vremea regalității, cu numele de Asylum⁴¹, odată cu creșterea populației nu și-a mai păstrat funcția; a fost închis de jur împrejur, așa ca nimeni să nu mai poată pătrunde, în nici un chip.

Triumvirii decernară așadar lui Caesar aceste cinstiri și Vestalelor dreptul de a ieși, fiecare în parte, însoțită de un lictor. Această ultimă măsură a fost luată deoarece una din ele, întorcîndu-se seara târziu acasă de la o cină fusese acostată de către cineva care n-o recunoscuse. Magistratii care ocupau funcțiile urbane au fost numiți pentru mai mulți ani. În acest fel, partizanii triumvirilor primeau un semn de prețuire și, totodată, triumvirii căpătau puțința de a-și întări poziția prin asigurarea unui control cît mai îndelungat asupra treburilor publice, succesiunea magistratilor nemaiconstituind prilej de îngrijorare.

20 După ce-au terminat de luat hotărîrile pe care le-am expus, Lepidus a rămas la Roma pentru a se ocupa de conducerea Urbei și a Italiei, așa cum am menționat. Caesar și Antonius își porniră campaniile.

Brutus și Cassius, la început, după înțelegerea cu Antonius și cu toți ceilalți, coborîseră în For și continuau să-și exercite funcția de pretori cu aceeași pompă ca și mai înainte. Mai târziu însă, cînd unii cetățeni începură să dea semne de supărare în legătură cu asasinarea lui Caesar, cei

44 I.e.n.
marie-aprilie

doi părăsira Roma ca și cum grăbeau să ajungă în provinciile ce le fuseseră atribuite spre conducere, deși Cassius era încă pretor urban și nu apucase să celebreze sărbătorile lui Apollo⁴². Sărbătorile au fost totuși ținute în absența lui, cu mare fast, sub patronajul colegului său de magistratură, Antonius⁴³; Cassius, în loc să se înbarce și să părăsească de îndată coastele Italiei, a întârziat în Campania pe lângă Brutus, pentru a supraveghea desfășurarea evenimentelor. Au trimis și unele scrisori către Adunarea Poporului în calitatea lor de pretori pînă ce Octavianus începu să se preocupe mai cu atenție de treburile publice și să-și apropie mulțimea. Abia atunci, dîndu-și ei seama că forma de guvernămînt democratic era definitiv pierdută, și temîndu-se de Octavianus, au părăsit teritoriul Italiei⁴⁴. Atenienii i-au primit cu un fast deosebit. Pentru cele ce înfăptuiseră erau cinstiți de aproape toate orașele, iar atenienii au decretat în cinstea lor înălțarea unor statui de aramă, lîngă cele ale lui Harmodios și Aristogeiton⁴⁵, ca niște demni emuli ai acestora.

21 Între timp, aflînd că Octavianus Caesar devenea tot mai puternic, Brutus și Cassius renunțară la Creta și la Bithynia⁴⁶, provincii unde fuseseră trimiși, dîndu-și seama că de pe aici nu puteau dobîndi nici un fel de ajutor. În schimb, ei se îndreptară spre Syria și, respectiv, spre Macedonia, provincii cu care n-aveau nimic de-a face⁴⁷, dar întru totul ademenitoare din punct de vedere al banilor și al trupelor ce se găseau acolo, ca să nu mai vorbim de poziția ce-o aveau. Cassius s-a îndreptat spre Syria, ca la niște prieteni și aliați de pe vremea campaniei lui Crassus⁴⁸; Brutus își atrase Grecia și Macedonia de partea sa; într-adevăr, unii i se raliau încrezători în faima acțiunilor sale de odinioară și cu speranța că pe viitor își va reinnoi victoriile; pe de altă parte, Brutus primi în rîndurile armatei sale numeroși soldați care rătăceau de colo pînă colo după bătălia de la Pharsalus, cît și pe oamenii veniți împreună cu Dolabella și abandonati, fie că fuseseră bolnavi, fie că se răzvrătiseră; din partea lui Trebonius, care se afla în Asia, primi ajutoare bănești⁴⁹.

Aşa se făcu că pe greci îi supuse fără nici o împotrivire, mai ales că nici nu aveau armată care să însemne ceva. În Macedonia intră tocmai în acel moment cînd Quintus Hortensius, care guvernase provincia mai înainte vreme, se pregătea de plecare, iar Caius Antonius sosise de curînd; nici aici însă nu întîmpină opoziție. Hortensius se ralie trupelor sale, iar Antonius, stînjedit de creșterea puterii politice a lui Caesar la Roma, rămînea fără sprijin. Vatinius, care comanda partea din Illyria vecină cu Macedonia, plecă de aici spre Dyrrachium și îl cuceri. El fusese un adversar al lui Brutus în luptele civile, unde nu s-a dovedit în stare să-i țină piept; soldații ce-i avea îl urau și îl disprețuiau, fiindcă era bolnăvicios; trecînd de partea lui Brutus, acesta îi primi în rîndurile armatei sale și, cu efectivele astfel mărite, porni la atac împotriva lui C. Antonius, aflat la Apollonia. Acesta îi ieși în întîmpinare, dar Brutus îi cîștigă soldații de partea sa; pe Antonius, refugiat în fortăreață, îl încercui, apoi îl prinse de viu în urma unei trădări, fără însă să-i pricinuiască vreun rău⁵⁰.

22 După aceste isprăvi, cînd se văzu stăpîn pe toată Macedonia și pe tot Epirul, trimise vești Senatului, expunînd cele ce înfăptuise, și pentru a i se pune la dispoziție împreună cu provinciile și trupele ce le avea. Senatorii (care începeau să-l privească pe Caesar cu ochi bănuitori), l-au copleșit pe Brutus cu laude și i-au poruncit să ia comanda asupra tuturor provinciilor din regiune. Cînd acesta și-a văzut autoritatea de comandant întărită printr-un decret senatorial, prinse și mai mult curaj, iar populațiile supuse Romei se arătară gata să-i acorde ajutor nelimitat.

Atîta vreme cît se părea că Octavianus Caesar luptă împotriva lui Marcus Antonius, Brutus nu conținu să-i trimită îndemnuri să se împotrivescă lui Antonius și în schimb să se împace cu el. Între timp s-a pregătit să plece în Italia, pe mare, și să debarce acolo unde l-ar fi convocat Senatul⁵¹. Cînd însă, la Roma, Caesar se simți stăpîn pe situație și începu să-i pedepsească fățiș pe ucigașii tatălui său, Brutus nu se mai gîndi la plecare, ci la mijlocul cel mai bun de a respinge atacurile lui Caesar. Mace-

donia o guvernă cu multă înțelegere pentru nevoile provinciei, așa cum procedă dealtfel și cu celelalte provincii, și izbuti să recâștige încrederea acelor legiuni răsculate împotriva lui Antonius.

23 Căci iată ce se întâmplase. Caius Antonius, deși nu fusese deposedat de către Brutus de însemnele preturii, în loc să fie mulțumit cu liniștea de care se bucura în urma dreptului de impunitate ce-i conferea magistratura, a început să stârnească răzmeriță printre soldații lui Brutus; demascat în unelțirile sale înainte de a fi provocat un rău ireparabil și pus sub supraveghere în libertate, după ce i se luaseră însemnele de pretor, așa ca să nu mai încerce noi acte de răsccoală, nu numai că nu se astîmpără, dar își reîncepu manevrele cu atîta ardoare, încît unii soldați ajunseră să se încaiere între ei, iar alții înaintară spre Apollonia, unde se afla el, cu gîndul să-l răpească. Acest plan nu izbutiră totuși să-l ducă la bun sfîrșit, căci Brutus, încunoștințat de ce avea să se întîmple prin cîteva scrisori pe care pusese mîna, l-a scos pe Antonius pe furiș din oraș, transportîndu-l într-o litieră acoperită, ca pe cineva bolnav. Soldații, neputîndu-l găsi și temîndu-se de Brutus, au ocupat o colină care domina orașul. Brutus, după ce a ajuns la o înțelegere cu ei, pedepsi pe cîteva dintre cei mai îndrăzneți cu moartea, iar pe alții îi goni din armata ce-l însoțea. Pe ceilalți îi asmuți în așa fel, încît îi determină să-i prindă și să-i ucidă pe cei alungați, de parcă aceștia ar fi fost principalii vinovați ai răscoarei. De asemenea, soldații începură să-i învinuiască pe cvestorul și pe legații din armata lui Antonius.

24 Brutus nu-i dădu pe mîna soldaților pe nici unul din cei acuzați, ci, imbarcîndu-i pe corăbii, chipurile cu gîndul să-i înece, îi trimise la loc sigur.

Temîndu-se totuși ca nu cumva soldații să-și schimbe iarăși dispoziția dacă ar fi aflat de cele ce se petreceau la Roma, de unde soseau știri care mai de care mai înfricoșătoare, îl lăsă pe C. Antonius la Apollonia, încredințîndu-l unui anume Caius Clodius. El personal, luînd cu sine cea

mai numeroasă și mai puternică parte din armată, se strămută în nordul Macedoniei și de aici se imbarcă ceva mai târziu pentru Asia, cu intenția de a-i conduce pe soldați cât mai departe de Italia și de a-i întreține pe cheltuiala populației locale, supuse Romei.

Printre alți aliați pe care îi câștigă se număra și Deiotarus⁵², deși foarte înaintat în vîrstă; lui Cassius însă regele îi refuzase ajutorul. În timpul petrecut de Brutus în Asia, Gellius Publicola unelti împotriva sa, iar Marcus Antonius încercă să-și răpească fratele, trimițînd o ceată de oameni. Clodius, în neputință de a mai asigura paza prizonierului, îl ucise, fie că hotărîrea a fost luată chiar de el, fie din înșărcinarea lui Brutus. Circula zvonul că Brutus, la început, se preocupa intens de buna stare a captivului, dar că mai târziu, după ce a aflat că Decimus a pierit, nu s-a mai interesat cîtuși de puțin de soarta acestuia⁵³. Gellius, bineînțeles, a fost dat în vileag, dar n-a pățit nimic din ce putea să-l aștepte; Brutus îl socotise dintotdeauna în rîndul celor mai dragi prieteni și, cum știa că fratele lui, Marcus Messala⁵⁴, era foarte legat de Cassius, l-a iertat. Gellius, fără să se lase, puse la cale un complot și împotriva lui Cassius; dar nici acum nu păți nimic. Pricina a fost că mama lui, Pola, prinzînd de veste de complot și temîndu-se pentru viața lui Cassius (căci îl iubea foarte mult), cât și pentru soarta fiului ei, amenințat să fie descoperit, dezvăluia de bună voie lui Cassius complotul și, în schimb, obținu salvarea fiului ei. Cu toate acestea mai cinstit tot nu izbuti a-l face, căci Gellius îi părăsi pe binefăcătorii săi și trecu în tabăra lui Octavianus Caesar și a lui M. Antonius.

25 Așadar, Brutus, de îndată ce fu încunoștințat de încercarea lui Marcus Antonius și de uciderea fratelui acestuia, se temu ca nu cumva în Macedonia în timpul absenței lui, să izbucnească o nouă răscoală. Se grăbi să se întoarcă în Europa, unde cuceri ținutul care aparținuse lui Sadalas⁵⁵ (căci acesta, mort fără urmași, lăsase țara moștenire romanilor); totodată îi atacă pe bessii, cu intenția să-i pedepsească, dacă i-ar fi stat în putință pentru tot răul ce-l pricinuiseră și, în același timp, să-și dobîndească numele

și faima unui general învingător*, așa încât să poată duce mai cu ușurință războiul pe care îl plănuia împotriva lui Octavianus Caesar și a lui Marcus Antonius. Cu ajutorul neprecupețit al lui Rhaskyporis⁵⁶, unul din regii de prin partea locului, izbuti să aducă la îndeplinire ambele planuri. De aici, trecînd în Macedonia, își impuse dominația peste tot teritoriul provinciei și apoi se reîntoarse în Asia.

Acestea au fost faptele de arme ale lui Brutus. Pe monedele pe care le-a bătut înfățișa propriul său chip și un *pileum*⁵⁷, precum și două pumnale, pentru a dovedi prin această efigie, ca și prin inscripția ce-o însoțea, că el își eliberase patria împreună cu Cassius.

26 În același timp, Cassius, depășindu-l pe Dolabella, trecu în Asia pentru a se întâlni cu Trebonius și, după ce primi bani de la acesta, atrase de partea sa numeroși soldați din cavaleria pe care Dolabella o trimise înainte în Syria, precum și pe mulți alții din rîndurile asiaticilor și a cilicienilor. În continuare îl sili pe Tarcondimotos⁵⁸ și pe tarsieni să-i devină aliați, cu toată împotrivirea acestora, căci tarsienii erau într-atît de devotați primului Caesar și prin el, și celui de al doilea — încît merseră pînă acolo că-și schimbaseră numele orașului lor în Iuliopolis, după numele lui Caesar.

Cassius, după ce luă aceste măsuri, intră în Syria și aici se făcu stăpîn fără nici o ciocnire armată peste populațiile și trupele care se aflau în provincie. Iată care era pe atunci situația în Syria⁵⁹: Caecilius Bassus, un cavaler care luptase sub ordinele lui Pompeius și se retrăsese în orașul Tyr, își ducea zilele pe aici, fără ca nimeni să știe de el, lucrînd în cartierul comercial. Guvernator al Syriei era Sextus⁶⁰, unul din cvestorii lui C. Iulius Caesar, și rudă cu el, căruia Caesar pe drumul său de întoarcere din Egipt, cînd întreprinsese expediția împotriva lui Pharnakes, îi încredințase conducerea tuturor acestor regiuni.

Bassus, la început, stătu liniștit, prea bucuros că era lăsat să trăiască: cînd însă în juru-i începură să se strîngă

Anul 44 –
43 Iarua

43 I.e.n.

46 I.e.n.

* Imperator.

cîtiva cetățeni romani de același rang cu el și cînd izbuti să atragă de partea sa soldați din efectivele lui Sextus, veniți pe rînd pentru paza orașului — cum din Africa soseau tot felul de vești rele despre mișcările lui C. Iulius Caesar⁶¹ — Bassus nu se mulțumi cu situația lui prezentă, ci, fie pentru a-i sprijini pe partizanii lui Scipio, Cato și Pompeius, fie pentru a-și croi pentru sine drum spre putere, provocă o răscoală. Demascat de Sextus înainte de a-și isprăvi pregătirile, Bassus a declarat că nu face altceva decît să strîngă ajutoare pentru regele Mithridates al Pergamului, împotriva Bosforului. Izbutind a se face crezut, a fost pus în libertate. Și așa, după acest incident, se apucă să plăsmuiască o scrisoare pe care pretindea că Scipio i-o trimisese lui, de unde reieșea că Caesar fusese învins și pierise pe pămîntul Africii și că, după cîte spunea el, guvernămîntul Siriei îi fusese încredințat. De aici n-a mai fost decît un pas pînă la cucerirea orașului Tyr cu ajutorul acelor pe care-i atrăsese în acest joc. Din regiunea Tyrului se îndreptă spre tabăra legiunilor lui Sextus, îl atacă pe neașteptate și, rănit în lupte, s-a văzut învins. După ce suferi această înfrîngere, nu mai încercă să-l atace cu forță armată, ci, trimițînd în rîndurile ostașilor lui Sextus oameni de-ai lui, ajunse într-atît să le tulbure mințile, încît cîtiva dintre ei își uciseră generalul cu propria lor mîna.

27 După moartea lui Sextus, Bassus, cu puține excepții, adună în juru-i toate trupele din regiune, pornind în urmărirea legiunilor care se aflau în tabăra de iarnă de la Apameea. Aceste legiuni, pe care nu izbutise să și le alăture, plecaseră în Cilicia înaintea sosirii lui.

Reîntors în Syria, își luă titlul de pretor și întări cu fortificații orașul Apameea pentru a-și pregăti aici o bază a operațiilor de război. În acest scop recrută nu numai tineri din rîndul oamenilor liberi ci și dintre sclavi, strînse bani și își procură armament. Pe cînd făcea aceste pregătiri, un anume Caius Antistius⁶² îl încercui și începu un asediu. După încăierări în care nici unul nu se dovedi mai puternic decît celălalt și nu dobîndiră nici un succes însemnat, fără să fi ajuns la o înțelegere, încetară ostilitățile

pentru a-și aduce întăriri. Lui Antistius i se alăturară acei dintre localnici care erau partizani ai lui C. Iulius Caesar precum și soldați de la Roma, trimiși chiar de Caesar; de partea lui Bassus trecu arabul Alchaudonios⁶³. Acesta, după cum am relatat, ajunsese mai înainte vreme, la o înțelegere cu Lucius și ulterior îi ajutase pe părți împotriva lui Crassus. În acea împrejurare, chemat de ambele părți, s-a înfățișat în mijlocul orașului și al legiunilor; înainte de a le da vreun răspuns celor ce-l solicitau. Își puse alianța la mezin și, deoarece Bassus oferea suma cea mai mare, trecu de partea acestuia; în cursul luptei, datorită arcașilor ce-i avea, dobîndi un însemnat avantaj. Părții săriră și ei în ajutorul lui Bassus care îi chemase, fără însă să rămînă multă vreme, din cauza timpului nefavorabil. De aceea Bassus nici nu făcu cine știe ce ispravă. După ce deținu superioritatea armelor un timp oarecare a fost apoi încercuit de Marcus Crispus și de L. Staius Marcus⁶⁴.

28 Așa stăteau lucrurile cînd își făcu apariția Cassius, care de îndată cîștigă de partea sa toate orașele, datorită atît faimei de care se bucurase pe cînd fusese cvestor cît și strălucitului său renume în celelalte privințe⁶⁵. Fără nici o dificultate el își alătură legiunile lui Bassus precum și legiunile celorlalți. Deasupra taberei militare în care își așezase toate trupele la un loc, se porni însă din senin o ploaie torențială. În timpul averșelor, mistreți care s-au năpustit deodată pe toate porțile lagărului militar începură să răstoarne totul din loc, făcînd mare tărăboi. Unii au văzut în acest semn un indiciu al puterii momentane a lui Cassius și al întorsăturii pe care aveau s-o ia lucrurile.

Stăpîn peste Syria, Cassius atacă Iudeea, după ce aflase că soldații lăsați de Caesar în Egipt se îndreaptă într-acolo; pe aceștia, cît și pe iudei, îi făcu să treacă în tabăra lui fără nici o strădanie. Apoi, fără să le facă nici un rău, îi lăsă să plece pe Bassus, pe Crispus cît și pe alții care nu se arătau dispuși să i se alătore. Cît despre Staius, îi confirmă demnitatea avută atunci cînd trecuse de partea lui și, în plus, îi încredință comanda flotei.

Iată deci că într-un scurt răstimp puterea lui Cassius crescuse simțitor și el îi scrisese lui Octavianus Caesar în vederea unei împăcări, iar Senatului îi trimisese vești asemănătoare cu cele ale lui Brutus. Ca urmare, Senatul îi întări printr-un decret guvernarea Siriei și îi încredință comanda în campania împotriva lui Dolabella⁶⁶.

43 I.e.n.
aprilie

29 Acesta fusese însărcinat să guverneze Siria și pornise să-și îndeplinească misiunea pe când încă mai era consul⁶⁷. Zăbovind pe drumurile Macedoniei și ale Traciei pentru a ajunge în provincia Asia, și-a prelungit prea mult șederea pe aceste meleaguri. Vestea despre decretul senatorial îl ajunsese când încă se mai găsea pe acolo. Urmarea a fost că nu s-a mai dus în Siria ci, rămânând în Asia, l-a câștigat așa de bine pe Trebonius de partea sa, încât și-a atras faima unui om plin de cea mai mare bunăvoință; Trebonius, nesilit de nimeni, i-a pus la dispoziție hrană pentru armata sa și, fără nici o teamă, întreținea cu Dolabella raporturi de bună conviețuire. Deoarece Trebonius îi arăta o deplină încredere și nu mai lua nici o măsură de precauție, Dolabella cuceri Smyrna pe neașteptate, într-o singură noapte, și după ce-l omorî pe Trebonius, îi zvîrli capul la picioarele statuii lui Caesar. Apoi puse mâna pe întreaga provincie Asia.

La Roma, când se află despre acțiunile lui Dolabella, senatorii îi declarară război⁶⁸. Pe vremea aceea Octavianus Caesar încă nu-l doborîse pe Antonius, nici nu preluase puterea la Roma. Celor ce-l însoțeau li se dădu un anumit termen ca să-l părăsească pe Dolabella, sub amenințarea că vor avea aceeași soartă ca și el; consuli primiră sarcina să preia comanda acțiunilor de represalii și a războiului împotriva lui, pe toate fronturile, de îndată ce vor fi isprăvit cu îndreptarea situației interne. Despre Cassius încă nu se știa că ținea sub autoritatea sa Siria. Ca să nu-și extindă puterea în timpul scurs pînă la sosirea consulilor, dădură ordin guvernatorilor din ținuturile învecinate să ia măsurile de cuviință. Când mai târziu senatorii au fost puși la curent cu cele ce înfăptuise Cassius, înainte ca guver-

natorii să fi întreprins ceva, au votat *senatus-consultum* despre care am pomenit.

30 Dolabella, după cum spuneam, făcându-se astfel stăpîn peste Asia, se îndrepta spre Cilicia, în vreme ce Cassius se găsea încă în Palestina și, după ce luă în stăpînire orașul Tarsos, predat de bună voie de locuitori, cucerii cîteva garnizoane lășate de Cassius pe țărmurile mării Egee, ca pe urmă să năvălească în Siria. La Antiochia însă a fost oprit în înaintarea sa de către soldații care păzeau orașul. În schimb, izbuti să-și alătore Laodiceea fără vărsare de sînge, din cauza prieteniei pe care localnicii o aveau pentru primul Caesar.

Atotputernic timp de cîteva zile (printre alte succese flota pe care o avea sosise în mare grabă din Asia), străbătu ținutul care ducea spre Arados cu intenția de a-și procura și de acolo bani și corăbii. Aici însă, prins în mijlocul unei mici suite, trecu printr-o primejdie de moarte. Reușind să scape, se întîlni cu Cassius care îi ieșea în cale și, atacat de acesta, fu învins. Închizîndu-se în Laodiceea, rezistă asediului fără a stabili nici un mijloc de legătură cu uscatul (printre alte populații localnice, părții îl sprijineau pe Cassius); în schimb rezistă foarte bine datorită corăbiilor puse la dispoziția lui de cetățile din Asia și corăbiilor egiptene trimise de Cleopatra, cît și datorită fondurilor bănești trimise tot de ea⁶⁹. Totul se desfășura mulțumitor pînă ce Staius își strînsese flota și, navigînd spre portul Laodiceii îi învinse pe cei care i se împotriviră și le închise ieșirea spre mare. Văzîndu-se lipsit de aprovizionare din ambele părți, Dolabella se văzu nevoit să-și croiască drum prin blocadă, căci cele necesare nu mai puteau fi nicidecum procurate. Respîns însă cu violență în interiorul cetății și dîndu-și seama că era pe punctul de a fi extrădat, s-a temut să nu fie prins de viu și atunci s-a sinucis. Împreună cu el s-a sinucis și locotenentul său, Marcus Octavius⁷⁰. Cassius dispuse ca cei doi să fie înmormîntați, deși ei zvirlișeră cadavrul lui Trebonius fără să-l înmormînteze. Cei care luptaseră alături de ei și scăpaseră cu viață, deși fuseseră declarați dușmani de către compatrioții de la Ro-

ma, dobândiră iertare și dreptul de impunitate. Nici locuitorii Laodiceii nu pătiră nimic, afară doar că fură impuși să plătească o sumă de bani. De asemenea, nimeni altcineva dintre cei care rînd pe rînd conspiraseră împotriva lui Cassius nu a fost pedepsit.

31 Între timp, locuitorii din Tarsos încercară să oprească trecerea lui Tillius Cimber⁷¹, unul din ucigașii lui Caesar, peste lanțul munților Taurus. Cimber, pe atunci guvernator al Bithyniei, venea în ajutorul lui Cassius. Tarsienii, părăsind de frică trecătorile*, făcură de îndată un tratat de înțelegere cu Cimber, căci crezuseră că acesta are mari forțe la dispoziție. După aceea, dîndu-și seama de puținătatea trupelor ce-l însoțeau, nu l-au mai primit în oraș, nici nu s-au mai arătat dispuși să-i procure provizii. Cimber, după ce s-a întărit într-un lagăr destinat unui atac împotriva lor, a plecat spre Syria, socotind că era mai în câștig să-i vină lui Cassius în ajutor decît să cucerească singur orașul. Tarsienii însă îl înfruntară printr-un atac armat și se năpustiră spre Adana, localitate vecină cu ei, dar veșnic învrăjbită, sub motiv că susține cauza lui Cassius.

De îndată ce Cassius a aflat despre cele ce se petreceau, la început, pe cînd Dolabella mai era încă în viață, l-a trimis pe Lucius Rufus împotriva lor. Mai tîrziu sosi la fața locului în persoană și, pentru că ei se predaseră în acest timp lui Rufus, nu le făcu nici cel mai mic rău, dar în schimb le luă toți banii ce-i aveau, și de la particulari și din tezaurul public⁷². Așa se face că tarsienii (care aveau știre de ce se petrecea la Roma) au primit laude din partea triumvirilor și asigurarea unei despăgubiri pentru tot ce pierduseră. Cleopatra, pentru ajutorul pe care îl trimisese lui Dolabella, obținu ca fiul ei, denumit Ptolemaios, pe care ea pretindea că-l avusese cu Caesar și de aceea îl chema pe numele de Caesarion⁷³ să fie recunoscut rege al Egiptului.

* Pylai din Taurus.

32 Cassius, după ce termină cele ce avea de hotărît în Syria și în Cilicia, plecă în Asia pentru a-l întâlni pe Brutus, căci, de îndată ce aflară de înțelegerea dintre cei trei și fură la curent cu cele puse la cale de triumviri împotriva lor, s-au întrunit aici și au început să-și coordoneze acțiunile printr-o înțelegere și mai strânsă⁷⁴. Avînd aceeași cauză pentru care porneau războiul, asumîndu-și aceleași riscuri și, deocamdată, însuflețiți încă de idealul de a lupta pentru libertatea poporului roman, se arătau din toată inima dornici să-i nimicească pe triumviri, care săvîrșiseră fapte de nedescris. Zelul ce-l depuneau în toate planurile și în toate acțiunile lor comune creștea din zi în zi.

În general, au hotărît să se ducă în Macedonia pentru ca aici să-i oprească pe triumviri în înaintarea lor sau să încerce de a trece chiar ei în Italia, luînd-o înaintea celorlalți. Cum însă se spunea că triumvirii erau prinși de treburile pe care voiau să le termine la Roma și cum credeau că Sextus, care îi pîndea îndeaproape pe triumviri, le va da acestora îndeajuns de furcă⁷⁵, n-au trecut de îndată la acțiune ci, străbătînd țara în lung și în lat, trimițînd mereu solii la alți șefi, pe care încă nu izbutiseră să-i cîștige pentru cauza lor, adunau bani și soldați.

33 Fără nici o zăbavă, toți dinaștii de prin partea locului, chiar și cei nebăgați în seamă mai înainte vreme, au căzut la învoială cu Brutus și Cassius. Ariobarzanes însă, rhodienii și lycienii⁷⁶, deși nu le făceau opoziție, nu s-au arătat dispuși să încheie o alianță cu ei. Bănuți că ar ține cu dușmanii, deoarece avuseseră parte numai de bine de la primul Caesar și, din teamă ca nu cumva la plecarea lor toți aceștia să stîrnească tulburări și să-i îndemne și pe alții la răscoală, Brutus și Cassius au hotărît să-i atace. Ei sperau că, de vreme ce aveau o superioritate zdrobitoare și se arătau gata să fie cît se poate de generoși, îi vor convinge destul de ușor sau îi vor sili să le dea ascultare.

Cassius, deși rhodienii aveau o părere deosebit de bună despre marina lor, încît avuseseră curajul să-l întâmpine în

apropierea coastelor continentului și să-i arate cătușele pe care le aduseseră cu sine pentru a demonstra că vor lua mulți prinși de vii, îi zdrobi într-o bătălie navală care se desfășură mai întâi în apropiere de Myndos și apoi chiar în apele insulei Rhodos⁷⁷. Bătălia a fost câștigată datorită ajutorului dat de Statius⁷⁸ și fiindcă numărul și mărimea corăbiilor romane au fost hotărâtoare față de experiența adversarului.

După victorie, Cassius pătrunse pe insulă și nu pricini nici un rău (dealtfel locuitorii nu-i arătară împotrivire și el însuși, datorită timpului petrecut în Rhodos, pe vremea când își făcuse studiile, era plin de bunăvoință față de ei); le rechiziționă însă vasele, banii și obiectele sacre, afară de carul lui Helios. Pe Ariobarzanes însă, pe care-l prinse, îl condamnă la moarte⁷⁹.

34 Brutus, pe de altă parte, obținu o mare victorie asupra armatelor reunite ale lycienilor, care-l întâmpinară în fața fruntariilor țării; apoi prinse pe lycienii refugiați într-o fortăreață și îi luă prizonieri chiar după primul atac. După aceea, fără nici o împotrivire, își întinse stăpânirea peste majoritatea orașelor lyciene, cu excepția orașului Xanthos, care îi închise porțile și pe care îl împresură⁸⁰. Apărătorii orașului, trecând pe neașteptate la atac și zvirlind torțe aprinse asupra mașinilor de război, în vreme ce aruncau o ploaie de săgeți și de suliți, i-au creat o situație deosebit de critică. Și fără doar și poate Brutus ar fi fost nimicit fără cruțare, dacă soldații săi n-ar fi avut curajul să se năpustească prin foc și să se încaiere cu inamicul, luat prin surprindere. Lycienii, ușor înarmați, au fost respinși în spatele zidurilor cetății, iar romanii, sărind asupra lor, le incendiară câteva locuințe și băgară groaza în rîndurile acelor care priveau la ce se întâmplă. Cei aflați la o distanță mai mare avură impresia că în urma atacului romanii erau stăpîni pe situație. Așa s-a făcut că locuitorii au dat pradă flăcărilor și celelalte cartiere ale orașului cu de la sine putere și, cei mai mulți dintre ei, s-au omorât unii pe alții.

De aici Brutus se îndreptă spre Patara⁸¹, unde îi îndemnă pe locuitori să-i fie prieteni; cum aceștia nu se supuneau (căci sclavii și cei lipsiți de mijloace dintre oamenii liberi, unii, care dobândiseră libertatea, alții, abolirea datoriilor, se opuneau cu înverșunare la încheierea unui tratat)⁸² mai întâi, Brutus trimise la ei prizonieri xanthieni, căci mulți erau încuscriți cu patarieni prin căsătorie, cu speranța că prin mijlocirea acestora îi va determina să treacă de partea lui. Cum însă nu dădeau semne că s-ar răzgîndi, deși Brutus dădu drumul din captivitate rudelor fiecărui patarian, ridică chiar sub zidul cetății într-un loc sigur o incintă vizibilă, unde îi aduse unul câte unul pe fruntașii xanthieni, pe care-i scotea la vînzare, nădăjduind astfel că va putea să-i înduplece pe patarieni. Deoarece nici acum patarieni nu trecură de partea lui, după ce vîndu ca robi cîtiva xanthieni, îi eliberă pe toți ceilalți. Cei închiși în cetate, văzînd ce se petrecea, au încetat să se mai împotrivescă și, de îndată, s-au predat lui Brutus, văzînd în el un om înzestrat cu virtuți. Afară de o contribuție bănească, nu primiră altă pedeapsă. Mynienii săvîrșiră același lucru ca și cei din Patara după ce Brutus îl eliberă pe strategul lor în rada portului. Și în acest fel, încetul cu încetul, toate celelalte localități se supuseră.

35 După ce amîndoi au săvîrșit cele ce-am povestit, s-au întors iarăși în Asia; apoi au avut un schimb de păreri în care au discutat deschis toate motivele de suspiciune ce-i dezbinau, izvorîte din calomniile, așa cum se întîmplă de obicei în asemenea împrejurări; după ce au risipit neînțelegerile, s-au îndreptat în grabă spre Macedonia⁸³.

Caius Norbanus și Decidius Saxa⁸⁴ le-o luaseră însă înaintea. Cei doi trecuseră marea Ionică înainte de sosirea lui Staius, ocupaseră întreg ținutul pînă la Pangaion și își instalaseră tabăra în vecinătatea localității Philippi. Acest oraș este situat la poalele munților Pangaion și Symbolon⁸⁵. Ultimul masiv de munți este numit *Symbolon* fiindcă tocmai aici masivul „leagă” un alt lanț muntos care se întinde departe, pînă în interiorul țării; pe unul din versanți

42 l.c.n.

este străjuit de orașul Neapolis*, pe celălalt de Philippi. Neapolis era orientat spre mare, aflându-se pe țărmul din fața insulei Thasos; celălalt oraș a fost ridicat într-o cîmpie, dincolo de șirul muntos. Prin acest teritoriu Brutus și Cassius nu s-au încumetat să treacă, căci Saxa și Norbanus apucaseră să ocupe trecătoarea cea mai scurtă; în schimb, după un ocol pe firul unei alte trecători mult mai lungi, ajunseră la un loc denumit Crenides**, unde găsiră o garnizoană de strajă. Forțînd trecerea, au ajuns în fine în cîmpia de dincolo de munți și, în timp ce se apropiau de oraș, urmînd direcția înălțimilor, fiecare și-a așezat tabăra aparte, dacă se poate spune așa, căci de fapt au ridicat o singură întăritură. Taberele le-au menținut despărțite în două unități distincte pentru ca soldații să poată fi mai ușor instruiți și comandați. Cu toate acestea, deși întreg spațiul ce-i despărțea era încercuit cu șanțuri și palisade, ambele tabere dispuneau de unul și același zid de incintă așa că securitatea lor depindea în comun doar de această singură întăritură.

36 Superioritatea lor numerică față de dușmanii atunci de față era evidentă. Au cucerit fără greutate masivul Symbolon, după ce-au alungat pe dușmani din locurile unde se fortificaseră; această victorie le-a înlesnit procurarea mai lesnicioasă de provizii pe calea mării, în vreme ce din cîmpie luau cele necesare în urma unor incursiuni de pradă⁸⁶. Norbanus și Saxa, în acest răstimp, n-au îndrăznit să pornească împotriva lor o acțiune de amploare, care să angajeze toată armata ci, cînd se ivea prilejul, trimiteau împotriva lor la atac pîlcuri de călăreți, evitînd acțiunile decisive. Planul lor era să-și folosească armata mai degrabă pentru pază decît s-o expună pericolelor; în vremea aceasta trimiseră în mare grabă veste lui Caesar și Antonius, rugîndu-i să le vină în ajutor. Aceștia — atîta timp cît primeau informații despre activitatea lui Cassius și a lui Brutus,

* Azi Cavalla.

** Fintînile.

ocupați cu rhodienii și lycienii — aveau impresia că cei doi sînt încă departe de a porni războiul împotriva lor și, fără grabă, îi trimiseseră înainte de Saxa și Norbanus în Macedonia. Cînd însă și-au dat seama că Rhodosul și Lycia au căzut, decretată elogii pentru rezistența depusă și promisă o recompensă bănească. Ei înșiși porniră de îndată la drum părăsind Roma. Întîrziind însă, Antonius la Brundisium, unde a fost împiedicat să treacă de către Statius iar Octavianus Caesar la Rhegium, unde s-a izbit de Sextus, care controla Sicilia și încerca să treacă în Italia, au fost nevoiți să-și amîne sosirea.

37 Cum Sextus nu părea să fie un adversar ușor de înlăturat și cum amenințarea din partea lui Cassius și Brutus creștea îngrijorător, lăsară o parte din armată pentru paza Italiei, iar ei înșiși împreună cu grosul trupelor, traversară Marea Ionică fără nici un incident⁸⁷.

Caesar, îmbolnăvindu-se la Dyrrachium, a fost lăsat în urmă⁸⁸. Antonius goni spre Philippi și de îndată întări considerabil forțele partizanilor săi; din nefericire, înfrînt într-o încăierare cu trupe ale adversarului, trimise cu misiunea să strîngă grîne, își pierdu și el încrederea în forțele lui. Caesar, de îndată ce află întîmplarea, temîndu-se deopotrivă de o înfrîngere a lui Antonius, dacă acesta ar fi atacat singur, cît și de o victorie (în prima variantă îi vedea pe Brutus și pe Cassius atotputernici, împotriva lui, în cea de a doua, pe Antonius), își zori înaintarea, deși era departe de a se fi restabilit. Sosirea lui însufleți totuși considerabil pe soldații lui Antonius și, cum se părea că n-ar fi fost cuminte să nu-și așeze taberele laolaltă, își reuniră cele trei corpuri de armată⁸⁹ într-un singur loc și ridicară o singură întăritură. Adversarii, aflîndu-se acum față în față, au avut loc mici atacuri, organizate de ambele părți, așa cum se obișnuiește, urmate de contraatacuri. O vreme oarecare nu s-a angajat nici un fel de bătălie cu formații organizate de luptă, cu toate că atît Octavianus Caesar cît și Antonius ardeau de nerăbdare să pornească la treabă: adevărul era că din punct de vedere al forțelor ei erau mult mai puternici decît dușmanul⁹⁰; proviziile lor

însă erau cu totul neîndestulătoare, deoarece marea, din cauza flotei lui Sextus care-i hărțuia într-una, nu era o cale pe care să fi devenit stăpîni.

38 Așadar, din motivele amintite și din pricina lui Sextus, stăpîn peste Sicilia și dornic de a trece în Italia, Caesar și Antonius simțeau cum le arde pămîntul sub picioare. Teamă lor cea mare era ca nu cumva întîrzierea să-i dea prilej lui Sextus de a pune mîna pe Italia și de aici să vină în Macedonia⁹¹. În ce-i privește pe Cassius și pe Brutus, nu aveau de ce să amîne ciocnirea, căci în măsura în care erau mai slabi din punct de vedere al pregătirii fizice a soldaților, această lipsă era suplinită de marele număr de oameni pe care-i aveau la dispoziție. Totuși, cîntărind situația adversarilor în raport cu a lor (zilnic le soseau noi întăriri și hrană din belșug, adusă pe vase de transport), amîneau mereu ziua cea mare, în speranța unei victorii fără primejdii și fără sacrificii de vieți omenești. Fiind oameni care-și iubeau aprig neamul și cum luptau împotriva unor concetățeni, grija lor învăluia deopotrivă pe cei din tabăra dușmană cît și pe propriii lor ostași. Dorința lor fierbinte era ca atît unii cît și ceilalți să-și salveze viața și să dobîndească libertatea⁹². De aceea, pentru o bucată de timp nu luară nici o hotărîre, căci ei nu voiau să se ajungă la o ciocnire a celor două tabere dușmane. În ciuda dorinței lor însă, pentru că trupele ce aveau — alcătuite în majoritate din populații supuse și tot arătînd semne de plictis, ba chiar și de dispreț pentru așa adversari care făceau în interiorul castrelor obișnuita ceremonie de lustrum* înainte de a lupta, de parcă le-ar fi fost teamă de ce avea să se întîmple — nu mai răbdau să aștepte și, cum afară de aceasta, circulau tot felul de vorbe că dacă vor fi într-una amînați, soldații străini aveau de gînd să părăsească locul și să se împrăștie, Brutus și Cassius s-au văzut nevoiți să înceapă ostilitățile.

* Ceremonia de purificare; în gr.: τὸ καθάρσιον.

39 N-ar fi nepotrivit dacă cineva și-ar închipui bătălia ce s-a dat ca deosebit de crâncenă, depășindu-le pe toate celelalte care au avut loc în cursul războaielor civile. Și aceasta nu fiindcă s-ar fi deosebit de alte înfruntări prin numărul combatanților sau prin calitățile dovedite (adeseori s-au întâlnit adversari și mai numeroși, și mai de valoare), ci fiindcă lupta se dădea pentru libertatea și supraviețuirea republicii, lucru care nu se mai întâmplase pînă atunci³⁹. Într-adevăr, romanii se ciocneau pentru a nu știu cîta oară unii cu alții, ca și în alte dăți; dar acele lupte din trecut făceau să se decidă cui îi vor da ascultare; acum însă una din părțile învrăjbite îi ducea pe combatanți spre dominația unuia singur, iar cealaltă se străduia din răspuț să-i îndrepte pe calea conducerii colective. De aici și ideea că poporul roman, deși n-a fost înfrînt de nici un neam străin (toți supușii sau aliații poporului roman, care pe atunci li s-au alăturat, nu reprezentau altceva decît un fel de adaus la efectivul cetățenesc), niciodată n-a mai izbutit să-și recîștige pe deplin libertatea cuvîntului. Devenit totodată mai puternic și mai slab decît sine însuși, poporul roman s-a prăbușit și a contribuit la propria sa prăbușire. Așa a început, de fapt, înstrăinarea de spiritul democrației și întărirea monarhiei. Cu aceasta nu afirm că bătălia nu a adus și un oarecare profit celor învinși. Ce-ar mai putea oare spune istoricul despre cei care au luptat în tabere adverse decît că cei învinși au fost romani și că Octavianus Caesar a ieșit victorios? Dealtfel, în stadiul în care se afla republica romană pe acea vreme, o înțelegere între cetățeni nici că mai era cu putință. Căci nu este posibil ca un guvernămînt democratic, lipsit de forță, după ce a ajuns la un asemenea punct în dezvoltarea sa politică, să mai fie în stare de a lua măsuri pline de cumințenie. Soarta Romei, sclavia sau pieirea ei, era inevitabilă în urma luptelor aidoma unele cu altele, ciocniri care nu se mai terminau, determinate de motive din cele mai felurite.

40 Din semnele care s-au arătat atunci romanilor reiese limpede că acea bătălie a fost pentru popor de o însemnă-

tate covârșitoare. Divinitatea, așa cum obișnuiește întotdeauna să prevestească întâmplările ieșite din comun, a prezis și atunci fără greș întreaga desfășurare a evenimentelor, atît la Roma cît și în Macedonia, începînd din acel moment⁹⁴.

În capitală, discul soarelui cînd se micșora, devenind mic de tot, cînd creștea ajungînd de trei ori pe cît fusese. Cîteodată, strălucea și în timpul nopții. Trăsnetele, afară de multe alte locuri unde căzura, au lovit și altarul lui Zeus Nikaios*; dîre strălucitoare brazdară cerul, iar din grădinile lui Caesar și din cele ale lui Antonius, învecinate pe malul Tibrului, s-au făcut auzite sunete de trompetă, zăngănit de arme și strigăte aidoma aceluia din taberele de război. Mai mult decît atît, un cîine care tîrșise leșul unui alt cîine pînă în fața templului Demetrei, a săpat o groapă cu ghearele și a îngropat acolo leșul. Un copilăș s-a născut cu zece degete la fiecare mîină, iar o catîrcă a fătat o făptură cu dublă natură; partea din față semăna cu înfățișarea unui cal, cea din spate cu a unui catîr. Carul zeiței Athena s-a sfărîmat pe cînd se întorcea de la jocurile de circ spre Capitoliu⁹⁵; statuia lui Iupiter, așezată pe muntele Albanus, lăsa să-i curgă sînge din umărul drept și din mîna dreaptă chiar în timpul sărbătorilor**. Acestea au fost semnele trimise de divinitate. Pe lîngă toate unele ape, chiar în ținutul pe unde curgeau, fie că au secat, de n-a mai rămas nici urmă de ele, fie că au început să curgă în susul văii.

Pe cît se pare, la semnele de mai sus s-au adăugat și o sumedenie de acțiuni săvîrșite de oameni, așa cum a vrut înțimplarea.

În timpul sărbătorilor, de pildă, prefectul Urbei a prezidat Latiariile⁹⁶, cu toate că nu era nici de datoria lui, nici la vremea obișnuită, edilii urbani au organizat în cinstea zeiței Demeter jocuri de gladiatori în locul obișnuitelor curse de care. Cam acestea au fost cele ce s-au petrecut în Roma. Înainte vreme, cît și după aceea, la Roma circu-

* Iupiter „Învîgătorul“, al cărui templu se afla pe Palatin.

** Sărbători Latine.

lau cîntecele în care se prevestea răsturnarea guvernămîntului republican. În Macedonia (căci tot de Macedonia se socotește că ține Pangeul și ținutul din preajmă), roiuri nesfîrșite de albine înconjură lagărul militar al lui Cassius și în timpul unei lustrații cineva, din greșală, îi puse pe cap coroana tocmai pe dos⁹⁷. Un copil, purtînd o Victorie, se împiedică și căzu în cursul unei procesiuni din acelea cum obișnuiesc să facă soldații. Dar, mai presus de orice, ceea ce le-a prevestit sfîrșitul tragic, în așa fel că pînă și adversarii lor au observat fenomenul, au fost stolurile de vulturi și alte soiuri de păsări care se hrănesc cu cadavre, stoluri care se roteau numai de-asupra taberei lor și-și aținteau privirea numai asupra lor, scoțînd țipete și fluierături⁹⁸.

41 Pentru cei din Macedonia, așadar, acestea au fost semnele prevestitoare de rău. Pentru cealaltă tabără nu s-a arătat nici un miracol⁹⁹, după cîte știm, dar iată ce vedenii au avut oamenii prin mijlocirea viselor. Un thessalian a visat că primul Caesar i-a poruncit să-l înștiințeze pe urmașul său că lupta va avea loc poimîine și că, în acest scop, să ia cu sine unul din stindardele pe care le purtase el, pe cînd era dictator. Datorită acestui sfat s-a întîmplat ca Octavianus Caesar de îndată să-și pună pe deget inelul părintelui său pe care apoi l-a purtat adesea. Iată deci ce-a văzut în vis acel om. Medicului care-l însoțea pe Octavianus i s-a părut că Athena îi poruncește cu tărie să-l scoată pe bolnav din cort, deși era departe de a se însănătoși, și să-l așeze în fața rîndurilor de soldați, gata de atac. Tocmai acest lucru l-a salvat pe Octavianus. Căci, ceea ce pentru alții ar fi însemnat salvarea — și anume faptul de a rămîne în tabăra de război și la adăpostul întăriturii, în vreme ce îmbrăcarea armelor și participarea la luptă echivala cu un pericol de moarte — pentru Octavianus s-a dovedit a fi tocmai contrariul. Din clipa în care a părăsit întări-tura și a început să se adreseze luptătorilor, deși abia se ținea pe picioare, chiar și fără arme, a fost cum nu se poate mai clar că se afla în afară de orice pericol¹⁰⁰.

42 Iată cum s-au petrecut lucrurile. Nu se căzuse la nici un acord asupra zilei cînd avea să fie dat atacul. Totuși, parcă ar fi fost înțeleși, toți își luară armele în zorii zilei și înaintară plini de avînt, întocmai unor luptători de circ, pînă spre mijlocul cîmpiei care separa cele două tabere, unde, în deplină liniște începură să-și alcătuiască liniile de luptă¹⁰¹. Cînd s-au aflat față în față, au fost rostite cuvîntări de încurajare către soldații ambelor armate — ici unor grupuri compacte, colo unor grupuri răzlețe, atît de către comandanți, cît și de ofițerii în subordine, discursuri în care s-au spus multe lucruri necesare în ajunul unui pericol de moarte, dar și multe lucruri privitoare la consecințele bătăliei, așa cum obișnuiesc să facă oamenii care întîmpină pericole neîntîrziate, cu inima îndoită de grija viitorului. Toate celelalte pregătiri au fost făcute în același spirit, deoarece de ambele părți se aflau romani, însoțiți de aliații lor.

O singură deosebire am putea s-o vedem în faptul că partizanii lui Brutus puneau accentul pe libertate și pe democrație, pe eliberarea de sub jugul tiraniei și al despotismului, scoțînd în evidență superioritatea egalității în fața legilor și demascînd arbitrarul faptelor petrecute în timpul guvernării monarhice — stare de lucruri pe care o trăiseră personal sau despre care auziseră de la alții. Ei se străduiau să demonstreze, prin exemple, fiecare din tezele ce le înfățișau, bazate pe opoziția dintre bine și rău, iar pe soldați îi implorau să urmeze căile binelui și să se abată de la rău, să se apropie cu dragoste de tot ceea ce este valoros și să nu accepte compromisuri¹⁰². Cealaltă parte își îndemna soldații să treacă la pedepsirea ucigașilor lui Caesar, să-și însușească posesiunile adversarilor, să tindă cu ardoare la obținerea dominației asupra tuturor cetățenilor. Afară de aceasta, ceea ce contribuia într-o măsură hotărîtoare la îndîrjirea spiritelor era făgăduiala ca fiecare să primească o recompensă de cinci mii de denari.

43 După aceste alocuțiuni, soldaților li s-au împărțit mai întîi tăblițele distinctive (pe cele ale lui Brutus se afla gravat cuvîntul „libertate“; pe cele ale părții adverse,

un cuvînt oarecare¹⁰³; apoi, de fiecare parte s-a făcut auzit sunetul unei singure trompete căruia i-au răspuns și celelalte, în ordinea următoare: cele dintii care au sunat au fost trompetele care, dintr-un loc circular, ordonau ca oamenii să-și ocupe locul în formația de luptă și să fie gata de a porni la acțiune; acestora le-au urmat sunetele instrumentelor care-i îndemneau pe soldați să pornească plini de avînt și să lovească cu sete.

Cînd sunetele s-au stins, se așternu dintr-odată o liniște desăvîrșită, pentru ca după o clipă oamenii să scoată strigăte sălbaticе și să pornească în rînduri strînse unii împotriva celorlalți, răcnind într-un singur glas. Soldații legiunilor, făcînd auzit strigătul lor de luptă, își izbiră cu putere lăncile de scuturile dușmanilor, ochindu-se unii pe alții; tot așa făceau praștierii și arcașii, care-și aruncau săgețile și pietrele. La rîndul ei, cavaleria porni în iureș, iar falanga celor greu înarmați îi urma îndeaproape pentru a intra și ea în luptă.

44 Ciocnirea a fost crîncenă, săbiile au tăiat în carne vie, la început soldații luînd seama să nu fie atinși și cău-tînd doar să-și rănească adversarii (desigur, însă, erau și din aceia care doreau în același timp să-și ucidă vrăjmașii și astfel să scape cu viață); mai tîrziu însă, cînd învîlmășeala era în toi, cînd spiritele s-au încins, soldații, fără a-și pierde capul, continuau să meargă în deplină ordine, dar fără să mai țină seama de salvarea lor personală, împinși de o singură dorință, aceea de a-și nimici adversarii și de a-și croi drum mereu înainte. Se mai întîmpla ca unii să-și zvîrle scutul și, înșfăcîndu-i pe dușmani, fie că le trăgeau de pe cap coifurile și îi loveau cu sete în spate, fie că îi despuiau de arme și le străpungeau pieptul. Alții, smulgînd săbiile de la vrăjmași, le înfingeau în corpurile acestora, ca la niște oameni dezarmați ce erau. Alții, în sfîrșit, își expuneau rănirii o anumită parte a trupului, așa ca să se poată folosi mai lesne de părțile nevătămate. S-au văzut și ostași care înghesuindu-se între ei se împiedicau reciproc, stînjenindu-și loviturile, și piereau din pricina strînsorii prea mari la care erau supuși, ei și armele lor.

Unii mureau în urma unei singure lovituri, alții, după mai multe, fără să-și mai dea seama de rănilor primite, căci moartea nu le mai dădea răgaz să simtă vreo durere. Tot așa, nu mai aveau cum să se tîngue de soarta crudă ce-i lovise, căci vreme să mai sufere nu le mai era hărăzită. Cel care-l ucidea pe un altul, în bucuria care-l năpădea, nu-i mai trecea prin minte că și el, poate de îndată, avea să fie mort! Oamenii cădeau într-una și presărau pămîntul fără să mai știe nimic, fără să înțeleagă ceva din năpasta abătută asupra lor.

45 Ambele părți încheștate în luptă nu cedau nimic; n-au fost retrageri și nici urmăriri, ci, fiecare pe locul unde se afla, rănea și era rănit, ucidea, era ucis, și tot așa pînă spre miezul zilei. Și, cum se întîmplă în asemenea împrejurări, dacă absolut toți s-ar fi încăierat ca toți ceilalți, sau dacă Brutus ar fi întîmpinat pe Antonius iar Cassius pe Octavianus, cu siguranță că lupta n-ar fi ajuns la nici un rezultat¹⁰⁴. Ce s-a întîmplat însă? Brutus a forțat pozițiile lui Octavianus Caesar, acesta fiind prea slab ca să țină comanda, iar Antonius l-a învins pe Cassius, departe de a-i fi egal în știința armelor. Cu acel prilej n-a existat nici înfrîngere, nici victorie deplină, ci în ambele tabere s-au înregistrat pe rînd succese și înfrîngeri. Amîndoi adversarii, într-adevăr, au învins și au fost învinși, au pus pe fugă pe cei care îi înfruntau și au luat-o la fugă; s-au văzut deopotrivă și la unii și la alții urmăriri și retrageri, iar de fiecare parte tabăra militară a fost cucerită. Din pricina mulțimii cîtă frunză și iarbă, cîmpia era aproape în întregime plină de luptători, așa încît aceștia nu puteau să se zărească unii pe alții. În toiul luptei nu era cu putință ca cineva să știe ce se petrece în afară de ceea ce îl privea direct. Așa că atunci cînd s-a produs ruptura rîndurilor — oamenii au pornit în fugă în direcții opuse, spre propriile lor întărituri — la distanță mare unele de altele — fără să-și mai dea osteneala să afle de cele ce se petreceau în spate. Din această cauză, cît și datorită norilor de praf ce se ridicau spre cer, rezultatul luptei nu s-a știut. Cei care învinseseră erau convinși că bătălia

fusese pe deplin cîştigată, iar cei învinşi socoteau că totul era pierdut. Desfăşurarea luptei n-a fost cu adevărat cunoscută înainte de prădarea taberelor și înainte de clipa cînd învingătorii, care se întorceau spre tabăra lor de război, să se fi întîlnit unii cu alții.

46 Dacă ar fi să judecăm cum s-a petrecut bătălia, am putea afirma că amîndouă părțile au învins și au fost învinse. După ce totul s-a terminat, n-au mai avut loc noi ciocniri, dar, de îndată ce oamenii s-au recules după întoarcerea lor spre lagăre și au înțeles ce se întîmplase, s-au retras la adăpostul întăriturilor fără să mai îndrăznească vreo acțiune, oricît de neînsemnată. Amîndouă părțile au înregistrat victorii și au suferit înfrîngeri, prin aceea că lagărul întărit al lui Octavianus Caesar și al lui Antonius, cu tot ce cuprindea în incinta lui a fost cucerit în întregime, de unde rezultă cu prisosință că prevestirea visului s-a realizat; dacă Caesar ar fi rămas în lagăr și-ar fi găsit fără doar și poate sfîrșitul, împreună cu ceilalți¹⁰⁵; de asemenea, Cassius, care scăpase viu și nevătămat din luptă, după ce-și pierduse tabăra, a putut să se refugieze în alt loc; bănuind însă că și Brutus fusese înfrînt și că o parte din învingători se năpustesc asupra lui, se grăbi să întîmpine moartea. Trimise un centurion în recunoaștere cu misiunea să-l înștiințeze despre poziția pe care o deținea Brutus și despre ce făcea. Cum centurionul care se întîlnise cu niște călăreți trimiși de Brutus ca să-l caute pe Cassius se întorcea foarte liniștit, însoțit de un escadron — ca unul care se știa ferit de orice amenințare și la adăpost de primejdii — Cassius, zărindu-i de departe, și-a imaginat că sînt un grup de dușmani și atunci i-a poruncit lui Pandarus* unul din libertii săi, să-l ucidă. Centurionul¹⁰⁶, cînd a aflat că prin lipsa lui de grabă a fost cauza morții lui Cassius, s-a sinucis peste cadavrul comandantului său¹⁰⁷.

* In text, Pindarus.

47 În urma celor întâmplate Brutus trimise de îndată la Thasos, pe ascuns, corpul lui Cassius, ezitînd să-l înmormînteze în locurile unde își luase zilele, de teamă ca ceremonia înmormîntării să nu aștearnă jale și descurajarea în rîndurile armatei¹⁰⁸. Luînd sub comanda sa pe cei rămași în viață din legiunile lui Cassius, îi îmbărbătă prin cuvinte de încurajare și încercă să-i despăgubească de pierderile suferite printr-o donație de bani. Apoi, își mută comandamentul în tabăra lor, deoarece avea o poziție favorabilă pentru atac și, de aici, își hărțuia mereu adversarii, ca să nu le dea răgaz să răsufle și făcea unele incursiuni nocturne în lagărul acestora. Intenția lui Brutus nu era însă să mai angajeze o bătălie la cîmp deschis. El spera, prin trecerea timpului, să le macine capacitatea de apărare, fără primejdie pentru sine și astfel se mîrginea să-i hărțuie și să nu le dea pace, la vreme de noapte. O dată a abătut și cursul unui rîu spre tabăra dușmană, inundînd o mare porțiune a lucrărilor de apărare.

În acest timp Caesar și Antonius duceau mare lipsă de alimente și bani, ceea ce nu le îngăduia să suplinească pierderile suferite de soldați în urma prădăciunilor organizate de Brutus. Afară de aceasta, forțele armate care veneau în ajutorul lor, îmbarcate pe vase din portul Brundisium au fost nimicite de Staius¹⁰⁹. Din cauza că nu aveau nici o putință de a-și muta pozițiile sau de a se întoarce în Italia, își puseră toate speranțele în soarta armelor chiar cu prețul vieții; acum intra în joc nu numai obținerea unei victorii, ci și propria lor salvare, pentru a preîntîmpina răspîndirea știrii despre dezastrul maritim atît în rîndul propriei lor oștiri cît și în rîndul oștirii dușmane¹¹⁰.

48 Deoarece Brutus nu accepta o luptă corp la corp, ei făcură în așa fel încît în lagărul de război al acestuia să fie răspîndite manifeste prin care îi îndemnau pe soldați să le fie favorabili (manifestele conțineau și unele făgăduieli) sau, de nu, să înceapă lupta, dacă le mai rămăsesse o brumă de curaj. În timpul acestei întîrzieri, cîteva deta-

șamente de călăreți celti trecură de la Octavianus și Antonius la Brutus iar de partea acestora au mai trecut Amyntas, un general al lui Deiotarus și Rhaskyporis¹¹¹. E drept că acesta din urmă, după cum afirmă unii istorici, s-a retras de îndată, întorcându-se în țara lui. Brutus, temându-se ca după exemplele celor doi să nu se găsească și alții care să-i imite, a hotărât în fine să accepte provocarea. Cum în tabăra lui se găseau numeroși prinși de război și cum nu putea să asigure paza acestora în decursul bătăliei și nici să aibă încredere în ei că nu-i vor face nici un rău, îi omorî aproape pe toți, constrâns de nevoie și împotriva principiilor lui. Aceasta cu atât mai mult cu cât adversarii îi uciseseră ostașii pe care-i prinseseră de vii. După această măsură porni să-i întâmpine pe dușmani.

Cele două oștiri se aflau în poziție de luptă, când doi vulturi, zburînd deasupra lor, au început să se bată și prevestiră celor interesați rezultatul războiului. Aidoma aceluia vultur care, rotindu-se deasupra lui Brutus, la un moment dat, sleit de puteri, a fost pus pe fugă, tot așa și legiunile lui, vreme îndelungată luptînd la egalitate cu dușmanul, fură în cele din urmă învinse și avură grele pierderi în oameni. Cavaleria, de asemenea, deși a luptat cu mult curaj, a fost la rîndul ei nevoită să cedeze. Învingătorii urmăreau grupurile de fugari, răspîndite pretutindeni pe cîmpie, dar nu uciseră pe nimeni și nu luară nici un prizonier. Totuși, împingîndu-i în cursul nopții, tot mai departe, grupuri după grupuri, nu le îngăduiră nicidecum să-și refacă rîndurile¹¹².

49 Brutus încercă zadarnic să răzbată pînă la tabăra sa, căci se retrăsese într-un loc întărit de configurația terenului. Neizbutind să ajungă și, în plus, aflînd că unii dintre soldații săi căzuseră la înțelegere cu dușmanul învingător, își pierdu orice speranță. Deznădăjduit, disprețuind captivitatea, își găsi și el scăparea în moarte și, după ce cu glas tare strigă întocmai lui Hercules:

„O virtute, demnă de jale! Nu ești decît o vorbă în
vînt . . .

Eu te-am cultivat ca pe un lucru a ceea, iar tu
te-ai dovedit a fi roaba întîmplării . . .”¹¹³

a poruncit unuia dintre însoțitorii săi să-lucidă.

Trupul lui a fost înmormîntat de Antonius, dar capul
i-a fost trimis la Roma; cu toate acestea, în timpul traver-
sării, corabia care-l transporta a fost surprinsă de furtună
și s-a scufundat în adîncuri.

După sfîrșitul lui Brutus, grosul armatei care luptase
sub ordinea lui se grăbi să profite de impunitatea ce se
anunțase și trecu de partea cealaltă. Cît despre Porcia,
ea muri înghițind cărbuni aprinși¹¹⁴. Dintre oamenii de
vază înveștiți cu magistraturi sau dintre cei care făcuseră
parte din conjurație, de asemenea, dintre cei pe a căror
viață se puseseră premii, majoritatea s-au sinucis de în-
dată. Alții, cum a fost Favonius de pildă, au fost asasi-
nați, după ce fuseseră prinși; cît despre cei care au scăpat,
după ce pe diferite căi au ajuns la țărmlul mării, s-au
îndreptat apoi spre Sextus căruia i s-au raliat¹¹⁵.

CARTEA XLVIII

1 Așa s-au săvârșit din viață Brutus și Cassius, străpunși de aceleași pumnale cu care puseseră capăt vieții lui Caesar¹; ceilalți participanți la complotul împotriva lui Caesar, unii mai înainte², alții chiar cu acel prilej³, alții după aceste evenimente⁴, cu mici excepții, au pierit cu toții, după cum cerea dreptatea și a hotărât divinitatea să-i pedepsească cu suferințe meritate, ca unii care-l omorâseră pe binefăcătorul lor, om care-și depășise semenii și în virtute și în noroc⁵.

Deocamdată, Octavianus Caesar și Antonius îl tratară de sus pe Lepidus, considerînd că nu participase la victorie alături de ei. Dar, nu peste multă vreme aveau să se înfrunte unul cu altul, căci într-adevăr, este greu ca trei sau chiar doi oameni politici de același rang, deveniți atotputernici în urma unui război, să se înțeleagă între ei. Și din această pricină, toate cîte le înfăptuiseră pînă atunci, de comun acord, în vederea nimicirii adversarilor ce-i aveau, iată că acum începură să le privească drept răsplata ambiției ce-i înverșuna⁶. De îndată s-a purces la împărțirea stăpînirii. Lui Octavianus i-au revenit Iberia și Numidia, iar lui Antonius, Gallia și Africa; cei doi s-au înțeles de asemenea între ei ca Africa să-i fie cedată lui Lepidus, în cazul cînd acesta ar fi dat semne de supărare pentru cele întîmplate⁷.

2 La sorți au tras numai aceste singure provincii, deoarece Sardinia și Sicilia se aflau încă sub stăpînirea lui Sextus⁸, iar în celelalte provincii din afara Italiei domnea dezordinea. Nu mai este nevoie să spun că Italia rămînea întotdeauna în afara acestor trageri la sorți. Triumvirii ținură discursuri în care arătară că nu luptau cîtuși de puțin ca să dobîndească puterea asupra peninsulei, ci ca să o slujească.

Așadar, îngăduind ca treburile în aceste regiuni să rămână sub oblăduirea comună, Antonius își luă sarcina reprimării acelor care în război nu fuseseră de partea lor precum și strângerea de bani necesari plății sumelor făgăduite. Octavianus se oferi să-l zdrobească pe Lepidus, dacă ar fi încercat vreo mișcare, să pornească operații de război împotriva lui Sextus și să împartă pământ veteranilor care luptaseră în rîndurile armatei ce-i sprijinise, așa cum se prinseseră prin legămînt. Acești soldați fură de îndată lăsați la vatră. Afară de cele hotărîte, Octavianus îi trimise lui Antonius două din legiunile care aparțineau efectivelor sale de război, iar Antonius îi promise că le va înlocui prin alte două legiuni, staționate pe acea vreme în Italia⁹.

După ce s-au înțeles asupra acestor condiții pe care le-au așternut în scris și le-au însemnat cu pecețile personale, au schimbat între ei sigiliile pentru ca, prin acest mijloc, să aibă dovezi la îndemîină în cazul încercării unui viclesug. După încheierea asigurărilor ce și le-au dat, Antonius plecă în Asia, iar Octavianus în Italia.

3 Pe cînd se afla pe drum și în timpul călătoriei pe mare, boala lui Caesar se agravă cu atîta virulență încît la Roma se răspîndi de îndată vestea că ar fi murit¹⁰. Cu toate acestea, se bănuia că întîrzierea lui s-ar fi datorat nu atît unor motive de sănătate, ci în mare măsură fiindcă pregătea o lovitură: ca urmare, oamenii se așteptau la cine știe ce alte necazuri.

În cinstea triumvirilor, deși cu prilejul victoriei fuseseră decretate nenumărate onoruri, cinstiri care, dealtfel, ar fi fost decretate și pentru ceilalți, dacă victoria le-ar fi revenit (căci în asemenea împrejurări toată lumea atacă vehement pe cel care se află la pămînt și înalță în slăvi pe învingător) s-a hotărît, fără entuziasm dealtfel, să li se aducă jertfe aproape în tot cursul anului. De fapt, acest lucru le-a fost cerut de Caesar în semn de mulțumire pentru pedepsirea ucigașilor. Întîrzierea lui Caesar făcea însă ca lumea să vorbească în fel și chip, iar sentimentele față de el erau foarte împărțite. Printre altele, unii răs-

pîndeau zvonul că a murit și vestea stîrnea bucurie în inimile multora; alții, susțineau că pune ceva rău la cale și ca atare băgau groaza în numeroase pături de cetățeni. Urmarea a fost că oamenii începură să-și ascundă avuțiile și să ia seama la ce aveau de făcut; s-au găsit și din aceia care căutau cu înfrigurare încotro ar fi mai bine să se refugieze. În sfîrșit, și aceștia erau cei mai mulți, înnebuniți de frică, își pierdeau capul, de parcă erau gata, gata, să fie măcelăriți. Numărul acelor care încă își păstrau cumpătul era restrîns și extrem de mic. Datorită distrugerilor nemăsurate și de tot felul în bani și în oameni, petrecute înainte vreme, faptul că triumvirii deveniseră atotputernici contribuia la întărirea credinței că oamenii puteau să se aștepte la orice, asemănător cu sau chiar mai rău decît ceea ce fusese.

Din această cauză Caesar, temîndu-se să nu izbucnească tulburări, mai ales că Lepidus se afla de față la Roma, trimise un mesaj Senatului în care îl îndemna să aibă curaj, făgăduind că se va comporta în toate privințele după exemplul tatălui său, adică cu blîndețe și omenie.

Iată deci evenimentele petrecute în acea vreme.

4 În anul care a urmat, cu numele, au fost aleși consuli Publius Servilius și Lucius Antonius¹¹, în fapt consulii erau Octavianus Caesar și Fulvia¹². Aceasta din urmă, soacră a lui Caesar și soția lui Antonius, nici nu-l lua în seamă pe Lepidus, din cauza nepăsării de care dădea dovadă¹³, și ținea singură în mîna treburile statului, în așa fel, că nici Senatul, nici Adunarea Poporului nu îndrăzneau să ia vreo hotărîre împotriva voinței ei. Iată un exemplu. Nimeni n-a consimțit să fie celebrat triumful lui Lucius asupra unor anumite populații din zona Alpilor, sub pretext că le-ar fi învins — lucru la care Lucius ținea nespus — cîta vreme Fulvia s-a împotrivit. Cînd însă și-a schimbat gîndul, înduplecată de rugămintele lui, toți au votat pentru triumf. Așa încît, dacă aparent Lucius Antonius a fost onorat și a primit cinstea unui triumf pentru victoria împotriva unor populații pe care pretindea că le-a învins (căci nici nu săvîrșise ceva demn de a fi încununat printr-un

41 I.e.n

triumf și, ca să fim drepti, nici măcar nu fusese comandant suprem prin acele ținuturi), în realitate Fulvia era aceea căreia îi reveneau aceste cinstiri. Pe deplin îndreptățită, Fulvia se mândrea cu acest succes mult mai mult decât Lucius, căci faptul de a da cuiva voie să-și celebreze triumful era mai important decât acela de a celebra triumful primit prin mijlocirea altcuiva. Afară că Lucius a îmbrăcat toga triumfală și s-a urcat pe carul de ceremonie, săvârșind și celelalte acte prevăzute în asemenea împrejurări, Fulvia a lăsat impresia că s-a slujit de prezența lui Lucius ca de aceea a unui subaltern pentru a celebra sărbătoarea. Triumful a avut loc în prima zi a anului. Din această pricină Lucius se tot lăuda că este egalul lui Marius, pentru că și-a celebrat triumful chiar în ziua de anul nou¹⁴, an în care pentru prima oară fusese ales consul. Pe lângă toate, se credea chiar superior lui Marius, spunând că el și-a depus de bună voie ornamentele triumfului și că a convocat Senatul în ținuta obișnuită, în vreme ce Marius a procedat astfel numai atunci când a fost constrins. Mai adăuga că precursorului său îi fusese oferită o singură, sau poate nici o coroană, în timp ce lui îi fuseseră dăruite, printre multe altele, câte o coroană de fiecare trib din Adunarea Poporului, lucru nemaipomenit până atunci... Și toate se datorau numai Fulviei și banilor pe care ea îi împărțise pe ascuns în dreapta și în stînga...

5 Așadar, în anul acela Octavianus Caesar sosi la Roma și, după săvârșirea practicilor legale cu privire la victorie, își îndreaptă atenția spre guvernare și spre buna gospodărire a treburilor obștești. Lepidus, pe de-o parte, din teamă față de el, pe de alta, din slăbiciune de caracter, nu încerca nici o împotrăvire. Cît despre Lucius și Fulvia, ca unii care se socoteau drept rude cu Caesar și părtași la conducere, la început nu dădură semne de neliniște. Cu trecerea vremii se văzură totuși pe poziții diferite; cei doi, fiindcă nu căpătaseră partea ce i se cuvenea lui Antonius din împărțirea ogoarelor, iar Caesar, pentru că nu primise în schimb de la ei legiunile făgăduite¹⁵. De aici, legătura

de rudenie care fusese încheiată printr-o căsătorie, se destramă și ei ajunseră la un război pe față.

Octavianus Caesar, neputînd îndura caracterul nesuferit al soacrei sale (căci dorea să pară că mai degrabă cu ea nu se înțelege decît cu Antonius) îi trimise îndărăt fiica, ca și cînd ar fi rămas neprihănită — lucru ce-l întărea prin jurămint — fără să-și bată prea mult capul dacă lumea credea sau nu că o fată care stătuse atîta vreme în casa lui mai putea fi neatinsă sau dacă nu cumva trecea drept un om socotit, care luase de mult această hotărîre, pentru a-și rezerva viitorul.

După acest eveniment între ei se spulberă orice urmă de prietenie. Lucius, sprijinit de Fulvia, se făcu stăpîn peste treburile publice dînd a înțelege că activa în interesul lui Marcus și că nu consimte să lase nimic din mîna (din venerație pentru fratele său își luă și cognomenul acestuia, *Pietas*¹⁶); Caesar, după acest conflict, se lerea totuși să aducă învinuiri lui Marcus, ca nu cumva acesta din urmă, care administra provincii în Asia, să pornească cu război împotriva lui. El se mărginea să-i învinuiască pe Lucius și pe Fulvia și le ținea piept din răspuțeri, de parcă acestea toate cei doi le-ar fi făcut împotriva voinței lui Marcus și ar fi năzuit să ajungă la o putere de sine stătătoare.

6 Speranța cea mai stăruitoare părțile învrăjbite și-o puneau în împărțirile de pămînt, deci iată cauza de unde au început mai întîi conflictele.

Octavianus Caesar, conform înțelegerii la care se căzuse după victorie, dorea să facă el însuși distribuția de pămînt tuturor acelor soldați care luptaseră alături de sine și de Antonius, pentru a-și atrage simpatia lor; Lucius și Fulvia socoteau că se cuvenea ca ei personal să facă împărțirea loturilor pe teritoriul ce le revenea și ca tot ei să trimită coloni în municipii, pentru a-și asigura astfel forța de luptă. Ambele părți considerau însă că cel mai potrivit mijloc de a-i satisface pe cei care luptaseră alături de ei era acela de a le dărui bunurile celor lipsiți de arme. Cum împotriva așteptărilor izbucniră mari nemulțumiri, ce tindeau să se îndrepte spre un război civil — căci Caesar,

cu excepția pământurilor căpătate ca recompensă de veterani sau a moșiilor cumpărate din fondul public rechiziționa pe tot cuprinsul Italiei de la proprietari loturile ce le aveau, împreună cu toate acareturile și sclavii ce se găseau pentru a le atribui partizanilor săi (se înțelege că cei despuiți de posesiuni erau mai mult decât furioși împotriva lui)¹⁷ — Fulvia și consulul își schimbă dintr-odată tactica, cu speranța că vor găsi sprijin sporit în rîndurile celor nedreptățiți. Așa că preocupările lor față de cei care trebuiau să capete pământ se micșorară simțitor pentru a se concentra în schimb asupra acelorora, mult mai numeroși, care manifestau o mînie justificată față de modul cum erau deposedați. De aici au ajuns să-i ia sub protecția lor pe fiecare în parte, pentru ca apoi să-i adune și să-i organizeze. Nu e deci de mirare că cei care mai înainte vreme se temuseră de Octavianus Caesar, începură iarăși să ridice capul, simțindu-se acum sub protecție; în mintea lor încolțea bănuiala că aceste manevre se petreceau cu consimțămîntul lui Marcus și, ca atare, nu mai îngăduiră să li se ia nimic din cele ce le aparținuseră.

7 Iată așadar că Lucius și Fulvia îi momeau pe acești oameni atrăgîndu-i de partea lor fără a-i supăra cu nimic pe ceilalți, adică pe cei care se aflau de partea lui Octavianus. Metoda lor nu consta în negarea activității de împărțire a pământurilor; ei se mulțumeau să susțină că pământurile confiscate de la adversari prisoseau pentru acest scop — întărindu-și spusele cu exemple de moșii și bunuri mobiliare, unele, încă în curs de lichidare, altele, gata vîndute, din care, repetau ei mereu, parte ar fi putut fi dăruite soldaților, parte transformate în bani lichizi. Și, dacă pînă în cele din urmă nici aceste valori n-ar fi ajuns — cei doi se arătau dispuși să-i țină pe toți cu sufletul la gură, prinși în mreaja iluziilor unor bogății ce urmau să curgă din Asia.

Se înțelege că urmarea acestor uneltiri a fost o revărsare de ură asupra lui Caesar, care rechiziționa fără milă bunurile de la posesori și aducea tuturor numai necazuri și primejdii, ură resimțită de amîndouă categoriile despre care

am vorbit. Între timp, Lucius și Fulvia — ca unii care nu despuiaseră pe nimeni de avere și al căror program prevedea îndeplinirea integrală a îndatoririlor față de cei care urinau să fie împrumutați numai din fondurile ce ei le aveau la dispoziție, câștigau de partea lor și pe unii și pe alții. Situația lui Caesar deveni astfel nespuse de grea, mai ales că pe acea vreme bîntuia foametea, datorită închiderii accesului pe mare spre Sicilia, unde se afla Sextus, precum și opririi liberii treceri prin Golful Ionic, străjuit de Cnaeus Domitius Ahenobarbus¹⁸. Acesta era unul dintre ucigașii care, după ce scăpase teafăr din bătălia de la Philippi, își strînsese o flotă, cu ajutorul căreia a dominat apele Golfului o bucată de vreme și a pricinuit mult rău adversarilor săi.

8 Pe Caesar aceste manevre îl supărau cumplit, mai ales că în certurile care izbucneau între foștii combatanți, senatori și grosul proprietarilor de pămînt (astfel de conflicte erau dese, deoarece miza pusă în joc era foarte mare), nu putea să sprijine pe nimeni fără a-și primejdi situația. Era peste putință să fie pe placul ambelor părți — adică a celor dispuși la violență și a celor care cereau să fie lăsați în pace, a celor dornici să-și însușească bunuri străine și a celor care nu voiau altceva decît să-și păstreze cele ce aveau. De cîte ori susținea cauza unora sau a celorlalți, așa cum dictau împrejurările, își atrăgea ura părții nemulțumite și, pentru serviciile aduse, avea parte de mai puțină recunoștință în comparație cu resentimentele ce le stîrnea. Căci așa se petreceau lucrurile. Cei care primeau bunurile distribuite le socoteau ca un dar ce li se cuvenea și, ca atare, nici nu le trecea prin minte să le considere drept o binefacere; ceilalți, era firesc să fie foc de supărați cînd se vedeau despuiați de averea lor. Iar Octavianus Caesar continua să se pună rău cu toată lumea, cînd acuzat că este de partea plebei, cînd că este de partea soldaților.

Cum lucrurile stăteau pe loc din această cauză și, în plus, Caesar trăgea învățături din cele întîmplăte, fu silit a recunoaște că armele nu puteau în nici un chip să-i aducă

simpatia celor năpăstuiți — ci doar nimicirea a tot ce se dovedea în stare să-i țină piept — și că era peste putință să constrângă pe cineva să-l iubească, dacă acesta nu voia. Astfel, împotriva voinței lui, s-a văzut nevoit să cedeze și se abținu să mai confişte ceva din bunurile senatorilor (căci inițial intenționase să împartă absolut tot ce aparțineau senatorilor, fără excepție, punându-le întrebări ca acestea: „De unde da-vom noi oare recompensele meritate celor ce-au luptat alături de noi?” de parcă cineva îi poruncise să poarte războiul și să făgăduiască soldaților marea cu sarea). Cît despre celelalte confiscări, se feri să se atingă de moșiile pe care le posedau femeile cu titlul de viitoare zestre sau de acele loturi de pămînt a căror suprafață era mai mică decît cea a loturilor distribuite fiecărui veteran în parte.

9 Comportîndu-se mai omenos, Senatul și cei care nu fuseseră cu nimic atinși, începură să aibă față de el sentimente de simpatie. În schimb, soldații care luptaseră de partea lui, considerînd că actele de cruțare și de respect față de aceste persoane echivalează cu lipsa de respect și cu o frustrare a propriilor lor interese, ca unii ce urmau să capete mai puțin, se înfurieră și uciseră numeroși centurioni și chiar soldați din rîndurile lor, care, binevoitori față de Caesar, încercau să domolească tumultul. Puțin a lipsit să nu-l dea gata pe Caesar însuși, făcînd din orice un pretext destul de grav pentru a-și da frîu liber mîniei¹⁹. Și resentimentele însoțite de violență n-au încetat mai înainte de recunoașterea oficială a posedării pămîntului atribuit rudelor ce le aveau cît și părinților sau copiilor celor căzuți în lupte. Urmarea acestui act a fost creșterea popularității lui Caesar printre soldați, dar, din același motiv, plebea se arăta iarăși profund nemulțumită. S-a ajuns la ciocniri, luptele de stradă nu mai conteneau, așa că și de-o parte, și de alta au fost mulți morți și răniți. Soldații aveau deprinderea mînuirii armelor și experiența războiului, civilii însă îi dovedeau numeric și prin iscusința cu care aruncau proiectilele de pe acoperișurile caselor, ceea ce a provocat incendierea a numeroase locuințe.

De aici a rezultat necesitatea amânării încasărilor unor chirii anuale, înlesnire acordată locuitorilor din Capitală pînă la suma de cinci sute de denari și locuitorilor de pe tot întinsul Italiei pînă la un sfert din această sumă. Căci pretutindeni unde adversarii se întîmplau să se înfrunte, adică mai în toate orașele, se încingeau bătăi.

10 În toiul acestor evenimente, soldații trimiși înainte de Octavianus Caesar în Iberia stîrniră zarvă la Placentia și nu se potoliră decît atunci cînd au primit bani de la localnici²⁰. Afară de aceasta, Calenus și Ventidius, guvernatori ai Galliei Transalpine, îi împiedicară să treacă munții²¹.

Caesar, încolțit, se temu de o înfrîngere și se arătă dispus să se împace cu Fulvia și cu Consulul. Deoarece tot ce încerca în această direcție pe cale particulară și în propriul său nume nu dădu rezultate, se văzu nevoit să se întoarcă spre soldați, și duse tratative de reconciliere prin mijlocirea acestora²². Ceilalți doi însă, încurajați de aceste demersuri, cum își atrăseseră pentru cauza lor pe cei deposedați de pămînturi, începură să ia măsuri; Lucius, alcătuia reuniuni, convocîndu-i pe foștii proprietari din toate părțile pe unde cutreiera țara, pentru ca să-i desprindă de orice influență a lui Caesar; Fulvia cuceri Praeneste și, ajutată de senatorii și cavalerii care o înconjurau, se consultă cu ei asupra tuturor hotărîrilor ce trebuiau luate și trimitea ordine în dreapta și în stînga. Ce să ne mai mirăm că încingea sabia, dădea cuvinte de ordine la soldați, le ținea discursuri numeroase — așa că pînă și în aceste lucruri i se opunea din răspuseri lui Octavianus!²³.

11 Cum Octavianus Caesar nu avea nici o posibilitate de a-i clinti (căci le era mult inferior nu numai ca putere, ci și ca trecerea de care se bucurau, datorită faptului că el supărase pe mulți, în vreme ce ei inspirau încredere) — în nenumărate rînduri, prin intermediul unor prieteni, îi îndemnă, în numele său personal, să ajungă la o înțelegere; cum nu obținu nimic, trimise o delegație din rîn-

durile foștilor luptători. El nădăjduia că va izbuti să-i convingă pe Fulvia și pe Lucius că după ce va pune ordine în treburile curente pe viitor va fi în stare să le țină piept. În caz de nereușită, își făcea socoteala că în ochii lumii nu el, ci ei vor trece drept cauza dezbinărilor. Ceea ce s-a și întâmplat. Fiindcă n-a ajuns la nici un rezultat cu delegația de soldați — trimise senatori cărora le expuse înțelegerile intervenite în prealabil între el și Antonius, luându-i drept arbitri ai conflictului. Dar nici pe această cale nu s-a rezolvat nimic. Cei doi, când formulau pretenții nesfârșite, pe care știau că Caesar nici gând n-avea să le îndeplinească, când susțineau că tot ceea ce făceau era întocmai cu instrucțiunile primite de la Marcus Antonius. În consecință, Caesar se văzu nevoit să se întoarcă din nou spre foștii săi luptători.

12 Aceștia, după cererea ce le-a fost adresată, s-au dus la Roma în număr mare, de parcă aveau de împărtășit ceva Adunării Poporului și Senatului, fără să le pese de nimic. Strângându-se cu toții pe Capitoliu, pretinseră să li se citească convențiile încheiate între Antonius și Caesar. Ei confirmară aceste convenții și, printr-un scrutin, se declarară judecători îndreptățiți ai neînțelegerilor ivite între cei doi²⁴. Această hotărîre au scris-o pe tăblițe pe care le-au parafat și le-au încredințat spre păstrare Vestalelor²⁵. Lui Caesar, care era de față, cât și celorlalți doi, prin intermediul unei solii, le puseră în vedere să se prezinte la Gabii, la ziua hotărîită, pentru a fi supuși judecării. Deoarece Caesar s-a arătat gata să fie cercetat în cursul procedurii, iar ceilalți, cu toate că făgăduiseră că se vor înfățișa, n-au venit, fie din teamă, fie că subestimau Adunarea (disprețuind adînc Adunarea soldaților, o denumeau în batjocură, printre altele, Senatul *Caliga**, de la încălțăminte militară pe care aceștia obișnuiau să o poarte) — soldații au votat pentru vinovăția lui Lucius și a Fulviei și se declarară de partea lui Octavianus Caesar. Apoi,

* Senatul „tăpăloagă”; *caliga* era încălțăminte militară a soldaților romani, alcătuită dintr-o talpă, fixată prin curele.

după mai multe întruniri deliberative, hotărîră să reînceapă războiul și să se pregătească de luptă fără zăbavă. În primul rînd au strîns bani de pretutindeni de unde s-a putut, chiar și de la temple; au ridicat în acest scop toate ofrandele care puteau fi valorificate în bani, atît în templele din Italia, aflată sub puterea lor, cît și de la Roma²⁶. Din Gallia Togata*, care se afla pe acea vreme sub jurisdicția Italiei, așa că nimeni** nu era desemnat prin lege, în calitate de guvernator al Provinciei, să se ocupe de hrana soldaților care se aflau dincoace de Alpi, le sosiră de asemenea bani și ajutoare în oameni.

13 În vreme ce Octavianus Caesar se pregătea, Fulvia și Lucius nu se lăsau nici ei mai prejos, își procurau de asemenea cele necesare unei campanii și strîngeau de zor oaste. Între timp, ambele părți duceau o susținută activitate diplomatică, trimițînd peste tot soldați și tribuni militari. În această competiție, cînd izbuteau s-o ia înainte, cînd rămîneau fără rezultate.

Voi trece peste nenumăratele amănunte ale competiției, deoarece nu s-a petrecut nimic important nici demn să ne rețină atenția. Așa că mă voi mărgini să expun pe scurt faptele care merită oarecare interes²⁷.

Octavianus Caesar, pornind o campanie împotriva Nursiei, localitate din ținutul Sabinilor, alungă de pe poziții garnizoana așezată în avanposturi, dar fu oprit să intre în oraș prin rezistența organizată de Tisienus Gallus. Nevoit să se retragă spre Umbria, s-a oprit în fața orașului Sentinum, pe care, deși l-a asediat, n-a reușit să-l cucerască²⁸. Lucius, între timp, sub diferite pretexte, trimitea într-una pe ascuns soldați la Roma, îndreptîndu-i spre prietenii pe care îi avea. Ceva mai tîrziu, și-a făcut apariția în persoană, pe neașteptate, și, după ce-a învins corpul de cavalerie venit împotriva sa, i-a respins pe infanteriști în incinta Urbei. Apoi, cu ajutorul soldaților introduși anterior, care s-au aruncat asupra apărătorilor,

* Gallia Cisalpină; cf. XLVI, 55.

** Textul este incert. Se subînțelege: nimeni altul decît triumvirii.

a ocupat Roma, căci nici Lepidus, căruia îi era încredințată paza Urbei, datorită indolenței sale înnăscute nu s-a ostenit să ia vreo măsură, nici consulul Servilius, om prea comod din fire²⁹. Când află de cele întâmplate, Octavianus Caesar îl lăsa pe Quintus Salvidienus Rufus la asediul orașului Sentinum, iar el se îndreptă în mare grabă spre Roma³⁰. La vestea sosirii adversarului, Lucius îi aținu calea, după ce în prealabil, la adăpostul unui decret, anunțase că pleacă împotriva lui Caesar întocmai cum ar fi plecat la război. Îmbrăcat în ținută de campanie, luă cuvântul în For, lucru nemaipomenit pînă atunci³¹. Cu toate acestea, Octavianus Caesar tot a fost primit în Roma fără împotrivire armată și, după ce-l urmări pe Lucius, fără a putea să-l ajungă, se reîntoarce și luă măsurile necesare pentru întărirea garnizoanei.

În vremea aceasta Rufus, de îndată ce Octavianus Caesar s-a îndepărtat de Sentinum, iar Caius Furnius, însărcinat cu paza întăriturii, a plecat la rîndu-i în urmărirea lui Caesar și se afla la o mare distanță³², s-a năpustit pe neașteptate asupra acelora care se aflau în interior și, capturînd orașul, îl trecu prin foc și sabie. Locuitorii Nursiei se grăbiră să ajungă la o înțelegere mai înainte de a li se întâmpla aceeași nenorocire; totuși, pentru că în timpul funeraliilor celor căzuți în lupta împotriva lui Octavianus Caesar au săpat pe monumentele funerare inscripții în care consemnau că aceștia și-au dat viața pentru libertate — au fost pedepsiți cu o amendă atît de mare, încît s-au văzut nevoiți să-și părăsească orașul și locurile de baștină. Iată deci ce au făcut locuitorii din Nursia.

14 Lucius, de îndată ce a părăsit Roma, se îndreptă spre Gallia³³ dar, cum fu silit să se oprească din drum, se întoarce spre Perusia*, oraș din Etruria. Aici, mai întîi, l-au asediat ofițerii aflați în subordinea lui Caesar³⁴, care i-au tăiat drumul, apoi asediul a fost preluat de Caesar însuși. Lucrurile însă trăgăneau, căci ținutul prin natura

* Perugia.

sa era fortificat, aprovizionarea populației nu suferea, iar călăreții trimiși înainte vreme de Lucius, în timpul cât încercuirea nu fusese încă deplină, provocau asediatorilor mari neajunsuri; pe deasupra, ținutul era apărat cu hotărâre și de mulți alți ostași care se strânseseră din diferite părți. Așa că s-au dat numeroase lupte, când împotriva acestor trupe, atacate pe rînd, cînd la poalele zidului de întăritură. Situația s-a prelungit pînă cînd, în pofida superiorității numerice a trupelor lui Lucius, foametea și-a spus cuvîntul. Lucius și cîțiva din partizanii săi mai apropiați, au scăpat cu viață³⁵, dar majoritatea senatorilor și a cavalerilor ce-l însoțeau au fost condamnați la moarte. Conform obiceiului, sentința nu a fost executată în chip obișnuit, ci, un număr de patru sute de cavaleri, alături de senatori, printre care se afla și Tiberius Canutius (aceiași care odinioară, tribun fiind, a întrunit plebea în favoarea lui Octavianus)³⁶ au fost conduși la altarul închinat memoriei primului Caesar, unde au fost sacrificați.

Cei mai mulți dintre perusini și dintre ceilalți care au fost prinși împreună cu ei au fost de asemenea dați pradă morții, iar orașul, cu excepția templului lui Vulcan și a unui monument al Iunonei, a fost în întregime incendiat³⁷. Statuia Iunonei, salvată printr-o întâmplare, a fost transportată la Roma, în urma unui vis avut de Caesar și, numai datorită ei li s-a îngăduit celor care s-au arătat dispuși, să mai rămînă în oraș, cu titlul de coloni, cu condiția să nu li se acorde teren cultivabil peste șapte stadii și jumătate.

15 Ocuparea acestui oraș, petrecută pe vremea celui de-al doilea consulat al lui Cnaeus Calvinius și a primului consulat al lui Asinius Pollio, a atras după sine, mai cu forța mai de bună voie, și celelalte localități din Italia de partea lui Octavianus Caesar. Urmarea a fost că Fulvia, împreună cu copiii, s-a refugiat la soțul ei³⁸, în vreme ce numeroși alți fruntași s-au strîns fie pe lîngă Antonius, fie pe lîngă Sextus, în Sicilia.

Iulia, mama celor doi Antonii, se îndreptă la început spre Sicilia și se văzu primită cu deosebită prietenie de

către Sextus care, ceva mai târziu, o rugă să plece în fruntea unei delegații la fiul ei, Marcus, în calitate de purtătoare a unor mesaje de prietenie.

Împreună cu cei care părăseau atunci pământul Italiei pentru a se alătura lui Antonius se afla și Claudius Tiberius Nero, comandantul unui corp de armată din Campania. Când vîntul începu să sufle favorabil de partea lui Octavianus Caesar, Claudius Tiberius plecă împreună cu soția sa, Livia Drusilla, și fiul lor, Tiberius Claudius Nero, situație care se înscrie printre cele mai stranii, căci această Livia, fugind atunci din calea lui Octavianus, tocmai ea l-a luat apoi de bărbat³⁹ și acel Tiberius, care împreună cu părinții săi părăsea țara, a preluat de la Octavianus Caesar puterea imperială. Dar toate acestea aveau să se îndeplinească mai târziu.

16 Deocamdată, locuitorii Romei își reluă hainele din timp de pace (pe care le părăsiseră fără să existe vreun decret senatorial, ci numai datorită constrîngerii venite din partea Adunării Poporului), începură din nou să țină sărbătorile și îl însoțiră pe Octavianus, care își făcu intrarea în urbe, îmbrăcat în toga triumfală. El a fost cinstit cu o coroană de laur, pe care avea dreptul s-o poarte în toate împrejurările în care cei onorați cu acordarea triumfului obișnuiesc să o așeze pe cap.

Octavianus Caesar, după ce puse ordine în treburile din Italia și eliberă Golful Ionic (căci Domitius⁴⁰, dîndu-și seama că nu putea realiza nimic prin propriile lui forțe, s-a îndreptat, cu flota ce-o avea, spre Antonius) — tocmai se pregătea să înceapă o campanie împotriva lui Sextus. Totuși, informat asupra forțelor ce-i stăteau lui Sextus la dispoziție și despre tratativele începute cu Antonius, prin mijlocirea mamei acestuia și a soliei ce-o trimisese, s-a temut să nu ajungă la un război cu amîndoi deodată și, socotindu-l pe Sextus drept un om mai de încredere și, eventual, mai puternic decît Antonius — îngădui ca Mucia, mama lui Sextus Pompeius, să plece în Sicilia și se căsătorească cu sora lui L. Scribonius Libo, socrul lui Sextus⁴¹. Prin

acest act de bunăvoință și prin înrudirea ce-o contractase, nădăjduia să-i câștige prietenia.

17 Sextus, atunci când părăsise teritoriul Hispaniei, conform convențiilor încheiate cu Lepidus, nu după mult timp primise în schimb comanda supremă a flotei⁴². Octavianus îl înlăturase apoi de la comandă, dar Sextus nu cedase, continuând să rămână în fruntea flotei. Mai mult chiar, el îndrăzni să-și îndrepte corăbiile spre țărmul Italiei. În cele din urmă, cum partizanii lui Octavianus puseseră stăpânire pe Italia, de îndată ce află că fusese trecut pe lista ucigașilor tatălui acestuia, Sextus se feri să se mai apropie de continent, mulțumindu-se să navigheze în jurul insulelor⁴³. El aștepta cu nerăbdare desfășurarea evenimentelor și își procura subsistența fără să comită nici o samavolnicie. Ca unul care nu avusese nici un amestec în complot, nădăjduia că va veni și ziua când va fi rechemat de însuși Octavianus Caesar⁴⁴. Abia când numele lui a fost afișat pe lista criminalilor și a aflat că viața îi era în primejdie iminentă, abia atunci a renunțat să mai creadă într-o porțiță de scăpare deschisă de Caesar și a început să se pregătească de război. Principala sa preocupare a fost construcția de trireme. De asemenea, primea la sine pe fugari și își atrăgea bunăvoința piraiților, iar pe cei exilați îi lua sub protecția sa⁴⁵.

În urma acestor măsuri, în scurtă vreme se văzu puternic și stăpîn al apelor care scaldă Italia; pătrundea în porturile italiene, lua cu sine corăbiile ancorate și făcea prădăciuni. Cum treburile îi mergeau din plin, ajunsese în fruntea a numeroși soldați și, cu destui bani la dispoziție, se îndreptă pe mare spre Sicilia. Aici, cuceri fără nici o împotrivire Mylae și Tyndaris⁴⁶, dar a fost respins de la Messina de Pompeius Bithynicus⁴⁷, pe acea vreme guvernatorul Siciliei. Cu toate acestea Sextus nu abandona cu desăvîrșire asediul Messinei și, repetînd incursiunile pe teritoriul orașului, tăindu-i aprovizionarea, alăturîndu-și neobosit pe cei care veneau să dea ajutor orașului, pe unii amenințîndu-i că vor avea aceeași soartă ca cei din Messina, pe alții, decimîndu-i în cursul unor atacuri neașteptate,

44 I.e.n.

43 I.e.n.

ajunse să-l captureze pe cvestor cu banii ce-i erau încredințați, pentru ca pînă la urmă să cucerească și Messina, să-l ia prizonier și pe Bithynicus, care conveni să se predea, cu condiția să împărtășească la egalitate cu Sextus comanda supremă.

Sextus, cu acel prilej, nu-i pricinui nici o neplăcere lui Bithynicus. Locuitorilor din Messina le confiscă însă armele și banii. După acest eveniment, cuceri Syracuse și alte cîteva localități, din care își strînse numeroase trupe și o foarte puternică flotă de război. Quintus Cornificius⁴⁹ îi trimise ceva soldați din Africa și în felul acesta puterea lui Sextus crescuse considerabil.

42 i.e.n. 18 Caesar Octavianus, pînă atunci nu arăta nici un fel de interes față de Sextus, parte din dispreț⁴⁹, parte datorită conjuncturii în care fusese prins. Cînd însă foametea începu să bîntuie la Roma și cînd Sextus încercă o lovitură împotriva Italiei — Caesar dădu dispoziții să se pregătească o flotă de război și îl trimise înainte, la Rhegium, pe Salvidienus Rufus, însoțit de un puternic detașament de luptă. Rufus izbuti să-l alunge pe Sextus din Italia și, după retragerea acestuia în Sicilia, încercă să construiască nave din piei de vită, întocmai aceluia care plutesc pe Ocean; scheletul unei asemenea corăbii era alcătuit din nuiele, iar pe dinafară era prins într-o piele de bou crudă, în forma unui scut sferic. Cum încercarea stîrni rîsul și cum Rufus se convinse că va fi periculos dacă ar trece strîmtoarea cu asemenea ambarcațiuni, renunță la fabricarea lor și se avîntă pe mare cu flota care fusese pregătită și care tocmai sosise. Totuși, traversarea dădu greș.

Octavianus Caesar, care asista la desfășurarea bătăliei navale și o privea cu atenție (căci toate acestea s-au petrecut pe vremea expediției spre Macedonia)⁵⁰ s-a arătat adînc nemulțumit, îndeosebi pentru că a fost înfrînt chiar de la prima lui încercare de atac. Din această cauză n-a mai îndrăznit să forțeze trecerea, deși cea mai mare parte a flotei scăpase nevătămată.

După nenumărate alte încercări făcute pe furiș, la gîndul că odată ce va fi pus piciorul pe insulă va învinge, grație

superiorității zdrobitoare a pedestrimii sale, deoarece nu făcu nici o ispravă, insula fiind pretutindeni foarte bine păzită, lăsă pe seama altora să vegheze asupra Siciliei iar el se îndreptă spre Brundisium, unde se afla Antonius. De aici, cu ajutorul corăbiilor ce le avea, traversă Golful Ionic.

19 Sextus rămase așadar stăpînul întregii insule și îl ucise pe Bithynicus sub cuvînt că a conspirat împotriva lui. El dădu spectacole ca și cînd ar fi repurtat o victorie și organiză în strîmtoare, chiar în fața orașului Rhegium — așa ca și adversarii săi să poată privi — o bătălie navală, susținută de prinșii de război, în care porunci să se înfrunte în bătaie de joc la adresa lui Rufus, cîteva corăbii construite din lemn, cu altele construite din piele. Ulterior, construi numeroase alte vase de război și se înstăpîni pe tot litoralul insulei; plin de fumuri și de încredere, merse pînă acolo încît se credea chiar fiul lui Neptun, pentru că tatăl său deținuse odinioară comanda-mentul întregii mări⁵¹.

Iată faptele pe care le-a săvîrșit atîta vreme cît Cassius și Brutus se menținuseră încă. După moartea acestora, printre alți refugiați care au venit la el se afla și Lucius Staius⁵². Sextus, la început, îl primi cu bucurie, căci aducea cu sine trupele pe care le avusese sub comandă. Mai tîrziu, însă, văzînd în el un om de acțiune și de suflet, l-a ucis, aducîndu-i învinuirea de trădare. Din acel moment, preluînd comanda flotei lui Staius și a unei mulțimi de sclavi care soseau mereu din Italia, își mări considerabil puterea. Atît de multă lume se refugia în Sicilia, încît Vestalele, oficiînd sacrificii, se rugau zeilor să contenească revărsarea de refugiați.

20 Iată deci motivele pentru care Caesar dorea să se reconcilieze cu Sextus care-i primea la sine pe fugari, căuta prietenia lui Antonius⁵³ și jefuia coastele Italiei. Neizbutînd în această încercare, ordonă lui Marcus Vipsanius Agrippa să pornească război împotriva lui Sextus, iar el însuși plecă în Gallia.

Aflînd ce se petrece, Sextus pîndi momentul cînd Agrippa era ocupat cu ținerea jocurilor în cinstea lui Apollo, căci Agrippa era pretor și, printre multe alte manifestări strălucite deoarece era foarte prieten cu Octavianus Caesar, organizase pe o durată de două zile jocuri de circ, mîndrindu-se cu prezentarea așa-numitei cavalcade troiene⁵⁴, la care participau copii de patricieni.

În acest timp Sextus trecu în Italia și își continuă jafurile pînă la sosirea lui Agrippa. Lășînd garnizoane în unele fortificații, în cele din urmă părăsi continentul. Cît despre Octavianus, așa cum s-a menționat, el încercase încă de mai înainte vreme să cucerească Gallia Transalpină prin mijlocirea altora. Neizbutind, din pricina lui Calenus și a celorlalți partizani ai lui Antonius, cu prilejul amintit mai sus, se văzu nevoit să cucerească el însuși Gallia, deoarece îl găsi pe Calenus mort, în urma unei boli⁵⁵. Atragerea de partea sa a legiunilor nu i-a mai dat nici o bătaie de cap. Între timp, văzîndu-l pe Lepidus foarte supărat de a fi fost lipsit de partea de putere ce i se acordase⁵⁶, îl trimise în Africa, din dorința de a și-l face mai binevoitor. Înscenarea lăsa să se creadă că Lepidus primise provincia numai de la el, nu și de la Antonius.

44 I.e.n. 21 În această parte a Libyei romanii aveau două provincii ai căror guvernatori, înainte de instituirea triumviratului, erau Titus Sextius, căruia i se încredințase Numidia, Cornificius și Decimus Laelius, însărcinați cu administrarea celeilalte provincii⁵⁷, Sextius era omul lui Antonius, iar ceilalți doi, partizani ai lui Caesar. Așa că Sextius se aștepta ca cei doi adversari ai săi să intre în Numidia (căci avea la dispoziție forțe mult superioare) și se pregătea intens să se apere în hotarele provinciei ce governa. Cum Cornificius și Laelius nu se hotărau, Sextius începu să-i desconsidere. Peste toate era îmboldit, zice-se, și de o juncă, care i-ar fi vorbit în grai omenesc, poruncindu-i să-și aducă planurile la îndeplinire, cît și de un vis în care i s-ar fi înfățișat un taur, îngropat pe teritoriul orașului Tucca; lui Sextius i s-a părut că taurul îl sfătuia să-i dezgroape craniul pe care apoi să-l plimbe de jur împrejur

în vârful unei sulite, drept simbol al unei așteptate victorii. Ca atare, Sextius nu mai stătu la îndoială, mai ales că descoperi taurul chiar în acel ținut în care îi indica visul, și întreprinse cu de la sine putere o expediție în Africa⁵⁸.

Chiar de la prima lovitură cucerii Hadrumentum și alte 43 l.e.n.
cîteva ținuturi, asupra cărora căzu pe neașteptate; apoi, pentru că în urma acestei izbînzi nu mai luă măsurile de apărare necesare, căzu într-o cursă pregătită de cvestorul locului și pierdu o mare parte din armată, nevoit fiind să se retragă în Numidia. Cum acest insucces s-a petrecut pe cînd era fără capul de taur pe lîngă sine, își explică în acest mod înfrîngerea și se pregăti pentru o nouă expediție.

Între timp, adversarii săi o luară înainte și pătrunseră în provincia lui Sextius. Cei doi guvernatori asediază Cirta iar cvestorul năvăli asupra lui cu călărima și, rămînînd învingător în urma unei ciocniri a călăreților, atrase de partea lui și pe cvestorul lui Sextius.

După ce aceste încăierări au luat sfîrșit, Sextius se avîntă iarăși într-o încercare periculoasă, deoarece primise în ajutor forțe proaspete. El izbuti să-l învingă la rîndul lui pe cvestorul dușman și îl închise pe Laelius, care cutreiera ținutul, într-un fort. Cît despre Cornificius, sosit în ajutor, înșelîndu-l prin vestea falsă că l-ar fi prins pe Laelius, la descurajat în așa măsură încît l-a învins și l-a ucis în lupta ce s-a dat. Aceeași soartă a avut și Laelius, care ieșise din întăritură cu gîndul ca să-l surprindă pe inamic pe la spate⁵⁹.

22 Cînd a terminat operațiile de luptă, Sextius se văzu stăpîn peste Africa și, fără nici un alt incident, guvernă peste amîndouă provinciile pînă în momentul cînd Octavianus Caesar, dobîndind guvernămîntul provinciilor în urma tratatelor încheiate cu Antonius și cu Lepidus, îl numi aici pe Caius Fuficius Phango. Cu acel prilej Sextius predă guvernarea fără nici o împotrivire.

Totuși, atunci cînd a avut loc bătălia împotriva lui 42 l.e.n.
Brutus și Cassius, cînd Octavianus Caesar și Antonius își

împărțiră întreg teritoriul stăpînit de romani și Caesar primi Numidia iar Antonius, Africa⁶⁰ — căci Lepidus figura în triumvirat doar cu numele și cel mai adesea numele lui nici măcar nu era trecut în decrete⁶¹ — cînd, așadar, se întîmplară toate acestea iar Fulvia îi porunci lui Sextius să ia în stăpînire Africa (e drept că zăbovise peste măsură în Libya sub pretext că e încă iarnă — de fapt, conștient că mari schimbări aveau să se petreacă în curînd), el nu reuși să-l convingă pe Phango să părăsească ținutul. În schimb, își făcu prieteni pe localnicii care-l urau de moarte pe Phango, căci acesta fusese mercenar. Așa cum am mai spus, mulți de teapa lui Phango fuseseră primiți în rîndurile senatorilor. Peste toate, era și un guvernator rău.

Urmarea a fost că Phango s-a retras în Numidia, unde îi pedepsi cu multă cruzime pe locuitorii Cirtelor pentru că făcuseră haz de înfrîngerea lui. Arabion, șeful unor triburi barbare din vecinătate, care, după ce fusese la început de partea lui Laelius și mai tîrziu îmbrățișase cauza lui Sextius, a fost alungat din domnie, deoarece refuzase să-i devină aliat⁶². Cum Arabion căuta adăpost pe lîngă Sextius, Phango îi ceru extrădarea pe care nu o obținu. Plin de mînie, năvăli în Africa și pustii ținutul. Sextius, la rîndul său, îl atacă, și Phango se văzu învins după repetate ciocniri fără mare importanță. Din această pricină a fost silit să se retragă iarăși în Numidia. Sextius însă îl urmări, plin de speranța că îl va zdrobi peste puțină vreme grație îndeosebi cavaleriei lui Arabion; totuși, bănuind ceva necurat, îl ucise prin trădare pe Arabion și se abținu să mai întreprindă ceva. Călăreții celui ucis, supărați de moartea șefului lor, îl părăsiră pe Sextius și cei mai mulți dintre ei trecură de partea lui Phango.

23 Deocamdată, cei doi, Phango și Sextius, ca și cînd orice pricină de război dintre ei s-ar fi spulberat — ajunseră la o înțelegere. Cu timpul — Phango băgînd de seamă că Sextius nu se aștepta la o încălcare a tratatului, intră în hotarele Africii. Aici, încăierarea care a avut loc nu a dus inițial la nici un rezultat, cînd unii, cînd alții fiind

pe rînd învingători și învinși (căci Phango obținut avantaj grație cavaleriei numide ce-o avea la dispoziție, iar Sextius, datorită legionarilor romani); așa încît ambele castre au fost prădate pe rînd, fără ca vreunul din combatanți să știe ce s-a întîmplat cu tovarășii lui de arme. Abia cînd fiecare se reîntoarce la pozițiile lui, înțeleseseră ce s-a petrecut și lupta începu din nou. Cavaleria numizilor retrăgîndu-se din competiție, Phango se refugie în munți. Aici, în timpul nopții, auzind tropotul greoi al unei turme de bivoli, crezu că este atacat de cavaleria dușmană și se sinucise.

În felul acesta Sextius puse stăpînire fără greutate pe tot întinsul provinciei și cuceri Zama prin înfometare, după o lungă rezistență. Din acea vreme preluă iarăși guvernarea ambelor provincii, pînă la sosirea lui Lepidus. Sextius nu luă nici o măsură de împotrivire față de noul sosit, fie pentru a se arăta de acord cu Antonius, fie pentru că forțele armate ce le avea la dispoziție erau cu mult inferioare celor ale lui Lepidus. Dimpotrivă, se abținut de la orice violență și, înclinîndu-se în fața necesității, socoti cuminte să intre în grațiile lui Lepidus. Și în acest fel Lepidus luă sub guvernarea sa ambele provincii. Iată deci cum s-au desfășurat lucrurile⁶³.

24 Cam în aceeași vreme, după desfășurarea bătăliei de la Philippi, Marcus Antonius trecu pe pămîntul Asiei și aici, cutreierînd el însuși unele ținuturi, trimițînd oameni de-ai lui în alte părți, scotea la mezat orașele și vindea regatele. În același timp, îndrăgostindu-se de Cleopatra, pe care o văzuse în Cilicia, uită cu totul de ceea ce se cheamă buna cuviință⁶⁴. El se transformă în sclavul egiptencei și se desfăta cu patima ce-o nutrea pentru ea. Între multe alte lucruri nebunești pe care le-a făcut, în starea în care se găsea, îi ucise pe frații acestei femei pe care-i smulse din templul zeiței Artemis de la Efes⁶⁵. În cele din urmă, lăsîndu-l pe Plancus în provincia Asia, și pe Saxa în Siria⁶⁶, el plecă în Egipt. De aici mai ales au izvorît multe și grave tulburări. De pildă, locuitorii insulei Arados nu se învoiră nici în ruptul capului să se supună ordinelor

transmise prin oamenii lui Antonius, care aveau sarcina să ridice contribuții, și, ceva mai mult chiar, omorîră cîțiva dintre ei. Parții, încă de mai înainte vreme răsculați, se îndîrjiră și mai și împotriva puterii romane. Cei care-i conduceau erau Labienus și Pacorus, acesta din urmă fiul lui Orodes, celălalt, fiul lui Titus Labienus⁶⁷.

Iată cum s-a făcut că Labienus a ajuns la parți și că s-a înțeles cu Pacorus în sprijinul ce avea să i-l dea. Se înțimplase ca el să lupte în rîndurile armatei lui Cassius și a lui Brutus. Trimis la Orodes înaintea bătăliei⁶⁸, ca să obțină ceva ajutoare, trecut cu vederea, și-a pierdut multă vreme la curtea regelui part, care, deși nici gînd n-avea să-și ia vreun angajament, nici bine nu-i venea să-l refuze. Cînd, mai tîrziu, sosi vestea înfrîngerii și învingătorii lăsau să se înțeleagă că nu vor cruța pe nici unul dintre aceia care luptaseră împotriva lor, Labienus rămase la barbari, prețuind mai degrabă viața pe aceste meleaguri decît pieirea în patria sa.

Acest Labienus, așadar, de îndată ce-și dădu seama că Antonius a lăsat frîul din mîină, că este peste cap de îndrăgostit și că a luat calea Egiptului, i-a convins pe parți să-i atace pe romani. Legiunile lor, pretindea el, parte erau complet distruse, parte decimate; restul armatei, după cîte spunea Labienus, se revoltase și se pregătea de un nou război civil.

N-a fost greu prin urmare să-l convingă pe rege să încalce Syria și ținuturile învecinate în timp ce Octavianus se afla în plină activitate în Italia și lua măsuri împotriva lui Sextius iar Antonius, în Egipt, se lăsa dus de valul pasiunii sale. Așa că Labienus își asumă sarcina de a conduce el războiul și făgădui că va provoca la răscoală multe alte populații, deoarece nici alții nu-i puteau suferi pe romanii care nu aduceau cu sine decît neîntrerupte nenorociri.

25 Tot susținînd astfel de propuneri, îl hotărî, în sfîrșit, pe rege să înceapă războiul și să-i încredințeze numeroase forțe armate, precum și pe fiul său, Pacorus. Împreună cu acesta se năpusti asupra Feniciei. Alungat de sub zi-

durile Apameei, oraș pe care-l atacase, Labienus își apropie unele garnizoane din ținut, care se predară de bună voie, căci soldații din aceste locuri erau foști tovarăși de luptă ai lui Cassius și Brutus. Antonius îi primise în rîndul legiunilor sale și, datorită experienței ce-o aveau în urma staționării în Siria, le încredințase paza provinciei. Ca niște vechi tovarăși de arme ce erau, Labienus nu întîmpină nici o greutate să-i atragă de partea sa, afară de Saxa, comandantul lor de pe atunci (acesta, frate al comandantului suprem și deținînd funcția de cvestor, singur el nu trecu de partea lui Labienus)⁶⁹.

Pe Saxa, datorită numărului superior, cît și vitejiei cavaleriei sale, Labienus îl bătu într-o luptă la cîmp deschis și apoi îl urmări pas cu pas pe cînd se pierdea în noapte, fugind departe de zidurile întăriturii. Temîndu-se ca oamenii ce-l însoțeau să nu îmbrățișeze cauza lui Labienus, care îi momea într-una cu mesaje azvîrlite în lagăr cu ajutorul săgeților, Saxa, într-adevăr, se îndepărta cît mai repede. Odată stăpîn pe situație Labienus ucise un mare număr dintre ostașii care i se împotriviseră. Între timp, Saxa se refugiase la Antiochia. Orașul Apameea, bănuind că Saxa ar fi murit, își încetă rezistența, iar Labienus îl cuceri. Ceva mai tîrziu cuceri și Antiochia, părăsită de Saxa. În cele din urmă, după ce-l fugări fără răgaz pînă în Cilicia, îl prinse și îl omorî⁷⁰.

26 După moartea lui Saxa, Pacorus puse stăpînire pe tot teritoriul Siriei, cu excepția Tyrului; căci romanii cîți mai rămăseseră și acei locuitori ai ținutului care țineau cu ei apucaseră să-l ocupe și, nici prin convingere, nici prin violență, nu putură ajunge la vreun rezultat (căci Pacorus și partizanii săi nu aveau corăbii). Așadar, locuitorii Tyrului își păstrară independența⁷¹.

Devenit stăpîn peste celelalte ținuturi, Pacorus năvăli în Palestina și îl răsturnă pe Hyrcanos⁷², însărcinat de către romani cu guvernarea acestei provincii. În locul acestuia îl ridică pe fratele lui, pe Aristobul⁷³, respectînd datina țării.

Labienuș, între timp, puse mîna pe Cilicia și aduse sub ascultarea sa orașele de pe continentul Asiei (căci Plancus, speriat, își strămutase sediul în insule), afară de Stratonikeia. Majoritatea se supuseră fără a rezista. Mylasa și Alabanda însă le cuceri, expunîndu-se unor primejdii. Locuitorii din aceste orașe primiseră, într-adevăr, o garnizoană trimisă de Labienus. Dar, după ce i-au ucis pe acești soldați cu prilejul unei sărbători, se răscurară. Prin urmare, după ce izbuti să cucerească Alabanda, îi pedepsi groaznic pe locuitori și rase de pe suprafața pămîntului Mylasa, părășită de locuitorii ei. Cît despre Stratonikeia, prelungi asediul în fața porților cetății, fără a izbuti în nici un chip s-o cucerească.

Labienuș luă biruri grele de pe la localnici, jefui templele și se decretă singur *Imperator*⁷⁴, luîndu-și titlul de *Parthicus*, practică cu desăvîrșire împotriva obiceiurilor romane. Căci acest cognomen îl luase după populația pe care o condusesse la luptă împotriva romanilor, de parcă ar fi fost învingătorul parților, nu al unor concetățeni⁷⁵.

27 Antonius avea cunoștință de cele ce se petreceau — întocmai cum știa și cursul evenimentelor din Italia (căci nimic din toate acestea nu-i scăpa); totuși, nu s-a dovedit în stare să ia măsuri la timp în nici o privință: prins cum era în mrejele iubirii și în beții, nu s-a mai gîndit nici la aliați, nici la dușmani.

Atîta vreme cît se simțise în inferioritate și năzuia să ajungă în primele rînduri, el urmărise cu încordare mersul lucrurilor. Dar, odată ajuns la putere, nu s-a mai ocupat de nimic așa cum trebuie, subjugat de Cleopatra și de ceilalți egipteni, pînă cînd voința i-a fost total anihilată. Constrîns într-un tîrziu să revină la realitate, s-a îndreptat în sfîrșit pe mare spre Tyr, chipurile, ca să dea o mîna de ajutor⁷⁶.

Cînd însă văzu că celelalte ținuturi din jur apucaseră să fie cucerite, îi părăsi pe tyrieni, sub cuvînt că avea intenția să înceapă un război împotriva lui Sextus Pompeius, deși, pentru a-și justifica încetineala, se prefăcea că examinează și situația creată pe frontul cu parții. În felul acesta

nu a dat ajutor nici aliaților săi, din cauza lui Sextus, nici Italiei, din cauza partilor. S-a mulțumit să plutească de-a lungul coastelor pînă în Asia și apoi să treacă în Grecia unde s-a întîlnit cu mama și cu soția sa⁷⁷, l-a proclamat pe Octavianus Caesar dușman al poporului și a încheiat un tratat de prietenie cu Sextus. După aceea, traversînd spre Italia, puse mîna pe Sipontum⁷⁸ și asedie Brundisium, care refuză să se predea.

28 Aceasta a fost activitatea lui Antonius. Octavianus care se și reîntorsese din Gallia își adună forțele și îl trimise pe Publius Servilius Rullus la Brundisium și pe Agrippa la Sipontum. Acesta din urmă cuceri orașul prin violență. Antonius însă căzu ca un trăznet asupra trupelor lui Servilius, nimici mare parte din ele și izbuti să atragă de partea sa pe mulți alții.

Neînțelegerile grave izbucnite între cei doi triumviri, urmate de ciocniri armate, ajutoarele care le tot cereau de la orașe și de la veterani, de acolo de unde socoteau că ar putea trage un ce folos, tulburară adînc întreaga Italie, îndeosebi Roma. Unii trecură imediat de partea unuia din rivali, alții, ezitau încă. Iată însă că în vreme ce Antonius și Caesar, împreună cu cei pregătiți să lupte pentru ei nu luaseră încă nici o măsură concretă, Fulvia își găsi sfîrșitul la Sicyon, unde își avea reședința. Vina acestei morți căzu asupra lui Antonius, din cauza iubirii ce o avea pentru Cleopatra și a destrăbălării de care dădea dovadă⁷⁹.

De îndată ce evenimentul a fost anunțat, amîndoi adversarii au depus armele și au ajuns la o înțelegere, fie că într-adevăr Fulvia fusese pricina inițială pentru care ajunseseră la război, fie că făceau din moartea ei un pretext pentru a-și masca frica ce și-o inspirau reciproc, forțele și speranțele lor fiind egale. Potrivit acestei noi înțelegeri lui Octavianus Caesar îi reveneau ca parte Sardinia, Dalmația, Iberia și Gallia, lui Antonius toate ținuturile de dincolo de Marea Ionică care, fie în Europa, fie în Asia, erau sub stăpînirea Romei; căci provincia Libya era guvernată de Lepidus, iar Sextus stăpînea Sicilia⁸⁰.

29 Așadar, stăpînirea a fost astfel din nou împărțită și hotărîrea de a duce împreună război împotriva lui Sextus reîmprospătată, cu toate că Antonius, prin mijlocirea unor soli, se legase cu jurămint față de Sextus că va porni împotriva lui Caesar⁸¹. Acest lucru a contribuit în chip hotărîtor la acordarea unei amnistii de către Octavianus Caesar față de toți cei care, în cursul ostilităților împotriva lui Lucius, fratele lui Antonius, trecuseră de partea acestuia⁸²; din numărul celor amnistiați făceau parte și cîțiva uci-gași*, printre alții, Domitius⁸³, precum și toți cei al căror nume fusese trecut pe tabelele de proscricții sau cei care, după ce luptaseră alături de Brutus și de Cassius, trecuseră de partea lui Antonius. Iată deci la ce forme monstruoase poate ajunge încălcarea cuvîntului ca urmare a răscoalelor și a războaielor. Cei care țin în mîină cîrma statului încalcă dreptatea fără să le pese — luînd în considerare prietenia și dușmănia în funcție de interesele și de treburile ce le au mereu. În consecință, pe unii și aceiași oameni îi consideră cînd dușmani, cînd devotați, după împrejurări.

30 După încheierea acestor convenții în lagărele de război, situate în preajma orașului Brundisium, s-au organizat banchete de o parte și de alta; Octavianus dădu o masă soldățească, respectînd tradiția romană; Antonius, un banchet, așa cum ar fi făcut un asiatic și un egiptean⁸⁴.

După împăcare, aparentă cel puțin, soldații care se aflau atunci în tabăra lui Octavianus Caesar, îl înconjură pe Antonius pentru a-i pretinde banii făgăduiți după bătălia de la Philippi. Doar pentru a-i aduna în cantitate cît mai mare — le spusese Antonius — este el nevoit să plece în Asia...

Oamenii, mai mai că erau să-l dea gata pe Antonius care nu se arăta dispus să le satisfacă cererea, dacă Caesar nu i-ar fi oprit, lăsîndu-i să întrevadă o rază de speranță. Ceva mai tîrziu, veteranii care se distinseseră pe cîmpul

* Participanți la complotul împotriva lui C. Iulius Caesar.

de luptă fură trimiși în colonii, ca să li se mute gîndul de la răzmeriță, iar ei își începură pregătirile de război.

Sextus, între timp, sosise în Italia conform înțelegerilor cu Antonius pentru a se război, împreună cu el, împotriva lui Octavianus Caesar. Cînd însă află despre acordul intervenit se grăbi să se întoarcă în Sicilia, nu însă înainte de a-i fi ordonat lui Menas, unul din libertii săi, în care avea toată încrederea, să devasteze cu parte din flota ce i-o încredințase, posesiunile dușmanilor săi⁸⁵. Pus pe treabă, Menas aduse multe stricăciuni în Etruria și-l luă prizonier pe Marcus Titius, fiul lui Titius, unul dintre proscrisii pe atunci refugiat la Sextus. Tînărul, aduna o flotă, pentru a-și croi drum spre putere pe contul lui, și tocmai ancorase în ținutul narbonensilor*. Nu păți însă nici un neajuns, din considerație față de părintele său și din cauza numelui lui Sextus, înscris pe scuturile ostașilor săi⁸⁶. Așa că scăpă cu viață. Cu toate acestea, el nu-i întoarse binele celui ce-l salvase de la moarte, ci, mai tîrziu, porni război împotriva lui și îl ucise.

Cu acel prilej acestea au fost acțiunile lui Menas. Plecînd apoi pe mare spre Sardinia, se ciocni cu Marcus Lurios, guvernatorul insulei⁸⁷. Mai întîi, Menas a fost întors din drum, dar, nu după multă vreme, contrar tuturor așteptărilor, surprinzîndu-l pe adversarul său care-l urmărea în chip imprudent, îl învinse. După înfrîngere, Lurios părăsi insula, iar Menas se înstăpîni în Sardinia prin bună înțelegere: numai în Caralis⁸⁸, unde se refugiaseră un mare număr dintre cei care participaseră la bătălie, pătrunse în urma unui asediu. El îi eliberă pe toți prinșii de război, printre alții și pe un anume Helenos, un libert al lui Octavianus Caesar, la care Caesar ținea foarte mult, fără să pretindă nici o răscumpărare. Binefacerea acordată lui Caesar avea rostul de a-l pregăti pe acesta sufletește în favoarea sa, cu mult înainte, și de a-i asigura astfel un refugiu la caz de nevoie. Iată deci cu ce s-a ocupat Menas⁸⁹.

* Gallia Narbonensis.

31 Locuitorii Romei, de îndată ce Sardinia a fost capturată și coasta italiană supusă pradăciunilor, cînd se văzură lipsiți de aprovizionarea cu grîne, iar foametea, impozitele, nenumărate și felurite, la care se mai adăugau și contribuțiile cerute de la posesorii de sclavi, începură să-i scoată din fire, dădură semne de neliniște. Pe cît se bucuraseră cu prilejul acordului intervenit între Antonius și Octavianus Caesar, considerînd că înțelegerea celor doi le asigură pacea, în aceeași măsură, ba mai mult chiar, se arătau supărați de războiul care se pregătea împotriva lui Sextus Pompeius. După ce însă triumvirii au intrat în Roma călări, așa cum se obișnuiește cu prilejul triumfurilor⁹⁰, după ce au fost împodobiți cu toga triumfală, distincție obținută prin decret de la Adunarea Poporului, și căpătără dreptul să asiste la festivități așezați pe scaune *currules*, iar Octavia, sora lui Caesar⁹¹ cu toate că era însărcinată, a fost hărăzită să devină soția lui Antonius — căci soțul ei se stinsese din viață — dispoziția oamenilor începu să se schimbe. În prealabil, întruniți în adunări sau asistînd la spectacole, ei îi implorau pe triumviri să facă odată pace, iar cererile le manifestau prin strigăte nesfîrșite. Cum nu ajunseră la nici un rezultat, se înstrăinară de triumviri și simpatia lor înclina iarăși spre Sextus. Printre alte semne de bunăvoință ce-i arătau acestuia, cu ocazia jocurilor de circ, de pildă, cîsteau statuia lui Neptun plimbată în procesiune cu ropote de aplauze și manifestau multă bucurie la vederea ei⁹². Cum timp de cîteva zile statuia n-a mai fost scoasă, poporul, zvîrlind cu pietre, alungă din For pe magistrații în funcție, și răsturnă statuile lui Octavianus Caesar și Antonius. În cele din urmă, văzînd că lucrurile stau pe loc, în zelul lor se năpustiră asupra triumvirilor de parcă ar fi vrut să-i omoare. Octavianus, deși înregistrează cîteva răniți printre oamenii din garda sa, își rupse hainele și imploră iertare: Antonius, se purtă față de cei ce-l atacară într-un chip mai dur. Din această pricină, deoarece nemulțumirea era la culme și triumvirii se vedeau amenințați de un viitor sumbru, au fost constrînși, împotriva voinței lor, să înceapă negocieri cu Sextus.

32 Între timp triumvirii, după ce scoaseră din funcție pe pretori și pe consuli, deși anul se apropia de sfârșit⁹³, numără alți magistrați în locul acestora, fără să le pese de puținul timp cât aceștia mai aveau ca să-și exercite funcția. Printre cei ce au preluat atunci consulatul se afla și Lucius Cornelius Balbus, originar din Gades, care-i depășea într-atât pe semenii săi în avuție și generozitate, încât la moartea sa lăsa o donație de 25 de denari fiecărui cetățean roman.

40 I.e.n.
sfârșitul a-
nului

Iată deci înfăptuirile triumvirilor, iar în ultima zi a anului, când întâmplarea făcu să moară un edil, numită de îndată pe un altul, pentru orele câte mai rămăseseră⁹⁴. Pe aceeași vreme cursul apei numită Iulia a fost captat pentru aprovizionarea Urbei și jocurile sacre, făgăduite zeilor ca mulțumire pentru victoria din războiul împotriva ucigașilor, au fost ținute sub privegherea consulilor⁹⁵. Îndatoririle așa-numiților *septemviri epulones*⁹⁶ fură îndeplinite de pontifi, căci nici unul dintre *septemviri* nu se afla pe atunci la Roma. Practica însă s-a încetățenit și a fost deseori repetată.

33 Acestea au fost, prin urmare, întâmplările din cursul acestui an. Să mai adăugăm că Octavianus Caesar a făcut o înmormântare publică fostului său pedagog și libert, Sphairos⁹⁷. De asemenea, l-a condamnat la moarte pe Salvidienus Rufus, sub pretext că ar fi conspirat împotriva lui. Acest Salvidienus, care se trăgea din oameni foarte de jos, pe când păștea turmele și-a văzut capul înconjurat de flăcări; el a fost ridicat de Octavianus Caesar pînă la un asemenea rang, încât a fost numit consul, fără să fi făcut parte din rîndurile Senatului, iar trupul fratelui său, mort înaintea lui, a fost purtat peste un pod durat peste apele Tibrului anume în acest scop. Dar nimic nu este sigur în mersul lucrurilor omenești. Rufus a fost acuzat în plin Senat de însuși Octavianus și apoi tăiat în bucăți, sub învinuirea că ar fi dușmanul lui și al întregului popor⁹⁸. Cu acel prilej s-au adus jertfe sacre și, ceva mai mult, paza orașului a fost încredințată triumvirilor după formula obișnuită de a veghea ca nimic să nu prejudicieze existența Urbei.

40 I.e.n.

41 I.e.n. Cu un an mai înainte, cetățeni care aparțineau ordinului ecvestru doborâseră fiare în arena unde se celebrau jocurile în cinstea lui Apollo și o zi intercalată fusese adăugată, contrar practicilor în uz, cu scopul ca târgul ținut din nouă în nouă zile* să nu coincidă cu Kalendele anului viitor, fapt din cea mai mare vechime ocolit cu multă grijă. Nu-i mai puțin sigur că ulterior s-a procedat iarăși la suprimarea unei zile, așa încât măsurătoarea timpului să coincidă cu hotărârile luate de primul Caesar⁹⁹.

Domnia lui Attalos și cea a lui Deiotarus, săvârșiți din viață în Galatia¹⁰⁰, au fost încredințate unui anume Castor. Legea așa-numită Falcidia, care pînă astăzi încă se bucură de mare autoritate în materie de succesiuni, în virtutea căreia cineva, dacă are neplăceri, indiferent de ce natură, este autorizat să moștenească o pătrime, cu condiția să renunțe la rest, a fost promulgată de Falcidius, pe acea vreme tribun al plebei¹⁰¹. Iată deci principalele evenimente petrecute în acești doi ani.

39 I.e.n. 34 În anul următor, sub consulatul lui Lucius Marcus¹⁰² și Caius Sabinus, actele săvârșite de triumviri din momentul preluării puterii oligarhice au fost ratificate de Adunarea Senatului. S-au mai impus și alte dări afară de cele vechi din cauza cheltuielilor mult mai mari decît fusese stabilit de către primul Caesar. Totuși, deși triumvirii cheltuiau ei înșiși sume uriașe și, în primul rînd, dădeau bani cu nemiluita la soldați, se rușinară parcă să azvîrle de unii singuri sume care depășeau orice statornicire. Așa s-a făcut că Octavianus, cînd și-a ras prima dată barba, a organizat chiar el serbări grandioase și a oferit tuturor celorlalți cetățeni o masă sărbătorească, pe socoteala statului. În timpul care a urmat Octavianus Caesar a apărut întotdeauna cu bărbia rasă, ca toată lumea; el începuse deja s-o iubească pe Livia și din această pricină, chiar în ziua serbărilor, o alungă din casa lui pe Scribonia, deși aceasta îi născuse o fetiță¹⁰³.

* *Nundinae*.

Cheltuielile devenind mult mai împovărătoare decît înainte vreme, iar veniturile, care oricum nu ajungeau, din zi în zi împuținată din pricina războaielor civile în curs, triumvirii stabiliră cîteva noi impozite și primiră în rîndul senatorilor nu numai aliați*, soldați, fii ai libertilor, ci și sclavi. De pildă, un anume Maximus, care candida la cvestură, a fost recunoscut și luat pe sus de stăpînul său. Pentru îndrăzneala de a fi candidat la o magistratură, Maximus scapă fără să pătască nimic. Alt sclav însă, surprins în rîndul pretorilor, a fost azvîrlit cu capul în jos de pe stîncile Capitoline, nu însă înainte de a fi fost eliberat, pentru ca astfel pedeapsa ce i s-a hărăzit să capete oarecare importanță.

35 Pretextul invocat de triumviri pentru crearea unui număr atît de mare de senatori a fost expediția pe care Antonius o pregătea împotriva parților. Din același motiv se grăbiră să desemneze și alți magistrați, pentru o durată de mai mulți ani, iar pe consuli îi numiră pe o perioadă de 8 ani încheiați¹⁰⁴, răsplătind astfel, pe unii, pentru credința ce le-o arătaseră, pe alții atrăgîndu-i de partea lor. N-au mai fost numiți doi consuli, așa cum cerea tradiția, ci pentru prima oară în Comițiile atunci ținute au fost de îndată aleși mai mulți consuli¹⁰⁵. Înainte vreme, s-au mai văzut consuli care și-au exercitat funcția preluînd locul altor consuli, rămași în viață, a unora care nu fuseseră loviți de legile împotriva infamiei sau nu fuseseră destituiți din cine știe ce motiv; dar noii aleși au fost, în fapt, numiți chiar de magistrații instalați în funcție pentru un an, după bunul plac al acestora. De atunci încoace nimeni n-a mai fost ales consul pentru durata de un an; au fost numiți mereu alți consuli pentru intervale de timp mai mult sau mai puțin scurte. Primii intrați în funcție păstrau numele de consul pe toată durata anului (așa cum se întîmplă și acuma); ceilalți, fie la Roma, fie pe teritoriul Italiei, erau numiți de aceștia, indiferent în ce perioadă a guvernării lor,

* *Socii*, adică italici.

practică ce mai dăinuie și astăzi. Cetățenii de rînd cunoșteau doar pe unii dintre aceștia sau pe nici unii și, din această cauză, îi numeau „consuli mai mici”¹⁰⁶. Iată care au fost înfăptuirile triumvirilor la Roma.

36 Triumvirii intrară mai întîi în tratative cu Sextus prin intermediul prietenilor lor pentru a stabili în ce chip și în ce condiții s-ar fi putut ajunge la o înțelegere¹⁰⁷. Apoi se duseră în persoană la Misenum, unde avu loc o întrevedere¹⁰⁸. Octavianus Caesar și Antonius se aflau pe țărmul continentului, iar Sextus pe un fel de dig, în mijlocul mării, dinadins înconjurat de apă ca să-i asigure integritatea în imediata lor apropiere. De față erau toată flota lui Sextus, toată pedestrima triumvirilor. Armata nu asista numai ca să se afle în treabă ci, înarmați pînă în dinți, pedestrașii stăteau pe uscat, gata de luptă iar ceilalți așteptau pe punțile vaselor. Din această dispoziție a trupelor reieșea clar pentru oricine că tratativele începute fuseseră determinate de frica pregătirilor făcute de părțile învrăjbite, prin constrîngere, că triumvirii fuseseră siliți de Adunarea Poporului iar Sextus, de cei care-l înconjurau.

Iată acum și punctele înțelegerii: libertate pentru sclavii fugiți¹⁰⁹ și acordarea dreptului de reîntoarcere pentru refugiați, cu excepția ucigașilor. Acestora din urmă nu li s-a acordat dreptul de a reveni la căminele lor tocmai pentru că unii dintre ei se pregăteau s-o facă și mai ales pentru că despre Sextus însuși se vorbea că ar fi participat la complot¹¹⁰. Dar s-a consemnat în scris că afară de ucigași toți ceilalți puteau să se întoarcă, asigurîndu-li-se imunitatea, precum și înapoierea unui sfert din bunurile confiscate; unora urma să li se acorde de îndată funcția de tribun al poporului și cea de pretor, precum și anume sacerdoșii. Sextus avea să fie ales consul, să fie numit augur, iar din averea părintească s-a hotărît să i se acorde suma de 17 500 000 denari; Sicilia, Sardinia și Achaia¹¹¹ îi erau date spre guvernare pe o perioadă de cinci ani, cu condiția de a nu mai primi la sine sclavi fugari, de a nu-și mai lărgi numărul corăbiilor, de a nu mai întreține garnizoane pe pămîntul Italiei; în schimb, Sextus își lua obligația să asigure pacea în

bazinul maritim de care răspundea și să trimită locuitorilor Romei o anumită cantitate de grâu. Triumvirii i-au acordat în scris termenul de cinci ani, deoarece voiau să lase impresia că și ei personal nu dețineau decât o putere ocazională, și nu una permanentă.

37 După ce s-au înțeles asupra acestor condiții și le-au consemnat în scris, au încredințat documentele Vestalelor; apoi și-au strâns mâinile și s-au îmbrățișat cu căldură. Când s-a întâmplat acest lucru un imens și nesfârșit strigăt de bucurie a țîșnit din pieptul aceluia care se aflau pe țărm și pe corăbii. Fiind de față mulți soldați, dar și mulți cetățeni particulari, ca unii care ajunseseră să nu mai rabde starea de război și să dorească pacea ca pe un bun suprem, cu toții au strigat într-un singur glas, cu așa putere, încât munții au răsunat, întorcînd ecoul: în urma acestui fapt unii au început să tremure, alții au rămas înmărmuriți, mulți au și murit, în vreme ce mulți alții piereau striviți sub picioarele celor din jur sau înăbușiți în înghesuială. Pe de altă parte, oamenii care se aflau pe ambarcațiuni nici n-au mai așteptat să se apropie de țărm, ci săreau în mare, în vreme ce cei de pe țărm se azvîrleau spre ei. Și așa s-a făcut că s-au întîmpinat unii pe alții înot și că s-au îmbrățișat, sărind în apă. Spectacolul era nespum de variat, precum variate erau și sunetele care se auzeau.

Iată-i pe cei care fiind la curent că rudele și prietenii lor trăiesc, văzîndu-i de față, nu mai știau pe ce lume sînt de bucurie; dar iată-i pe cei care-i socotiseră morți pe cei dragi și acum, zărîndu-i, contrar tuturor așteptărilor, rămîneau multă vreme descumpăniți, fără putință de a scoate vreun cuvînt, nevenindu-le să-și creadă ochilor și rugîndu-se zeilor ca cele ce vedeau să fie acelea. Recunoașterea deplină nu se făcea mai înainte de a-i fi chemat pe nume și de a-i fi auzit scoțînd un cuvînt. Fericirea era atît de mare, de parcă cei regăsiți se întorceau de pe tărîmul de apoi și, cum bucuria atîngea firea culmi nebănuite, lucrurile nu se petreceau fără izvor de lacrimi.

Alții în schimb, neînștiințați că ființele cele mai scumpe lor muriseră, în credința că acestea se aflau pe față,

rămase încă în viață, le căutau pretutindeni umblînd încoace și încolo, întrebînd pe oricine le ieșea în cale de soarta lor. Atîta vreme cît nu aflau nimic sigur, semănau unor oameni cu mintea rătăcită, chinuți de îndoială, nădăjduind că-i vor găsi pe cei căutați și totodată temîndu-se ca aceștia să nu fi murit. Dorința de a-i regăsi nu le îngăduia să se descurajeze, iar speranța nu-i lăsa să cadă pradă durerii. Cînd, în sfîrșit, aflau adevărul, își smulgeau părul, își sfîșiau veșmintele, chemau pe nume pe cei dispăruți, ca și cum aceștia ar mai fi putut să audă, iar jalea era aceeași ca și cînd cei dragi ar fi murit sub ochii lor și ar fi fost înmormîntați pe aproape.

Mai erau și dintre cei care n-aveau nimic de-a face cu asemenea emoții, dar nu puteau rămîne indiferenți la suferințele altora. Sau împărtășeau bucuria cuiva, sau plîngeau împreună cu cineva care jalea un mort și astfel, chiar dacă nu erau în cauză, adică nu pierduseră pe cineva din familie, tot nu puteau rămîne de piatră, legați cum erau de semenii lor. Din această pricină toată lumea, stăpînită de aceleași simțăminte, nu mai ținea seama nici de excese, nici de rușine. Ziua întreagă și mare parte din noapte se petrecu în acest chip¹¹².

38 După aceste momente de tulburare oamenii de rînd organizară primiri în ambele tabere, iar conducătorii făcură la fel. Cel dintîi, Sextus Pompeius, îi invită pe triumviri pe corabia sa, iar Octavianus Caesar și Marcus Antonius îl invitară la rîndul lor pe uscat. Sextus îi întrecea într-așa măsură prin forța armată ce-o avea, încît nu se învoi să pună piciorul pe continent mai înainte ca foștii săi adversari să nu se fi suit pe corabia sa. Luînd această măsură, Sextus ar fi putut să-i ucidă pe amîndoi la bordul vasului său, însoțiți cum erau de o mică suită, așa cum dealtfel Menas îl sfătuia s-o facă¹¹³, dar Sextus nu a consimțit la această crimă. Deși împotriva lui Antonius, care pusese stăpînire pe casa lui părintească din Carenae (este vorba despre unul din cartierele Romei) zvîrli o glumă cu subînțeles, (căci denumirea de *Carenae* este aceeași cu cea a pîntecului unei corăbii), zicîndu-i: „iată, acum prînziți și vă

desfățați la *Carenac* — nu dădu nici un alt semn prin care să le arate vreun resentiment. În ziua următoare a fost oaspetele lor și își logodi fiica cu Marcus Marcellus, nepotul lui Caesar¹¹⁴.

În acest fel a fost amînat, pentru moment, războiul ce bătea la ușă¹¹⁵.

39 Cît despre operațiile de război, conduse de Labienus alături de parți, iată cum s-au desfășurat¹¹⁶.

Antonius, pe drumul său de întoarcere din Italia se opri în Grecia, unde zăbovi îndelung, împlinindu-și toate poftele și făcînd mult rău orașelor, cu gîndul ca ele să fie trecute sub guvernarea lui Sextus cît se poate de slăbite¹¹⁷. Afară de multe alte încălcări ale obiceiurilor străbune, comise în acest timp, Antonius își luă numele de „Dionysos cel tînăr” și ceru să fie astfel numit și de cei din jur. Atenienii, pentru acest motiv cît și pentru alte soțoteli, l-au logodit cu zeița Athena¹¹⁸. Antonius răspunse că acceptă căsătoria și, de îndată, pretinse un milion de drachme ca dotă.

În timp ce se ocupa cu asemenea îndeletniciri, îl trimise înainte, în Asia, pe Publius Ventidius¹¹⁹, care îl atacă pe Labienus înainte ca acesta să prindă de veste și, împresurîndu-l prin surpriza atacului și prin numărul legiunilor sale (căci Labienus, lipsit de ajutorul parților se afla singur, numai cu soldații recrutați de prin partea locului), îl alungă fără să fi ajuns la vreo ciocnire și îl fugări pînă în Syria, ținut spre care Labienus se îndrepta luînd cu sine trupele ușor înarmate. Prinzîndu-l din urmă în fața munților Taurus, nu-i mai îngădui să meargă mai departe: aici, desfășurîndu-și taberele de război, combatanții își luară un răgaz de cîteva zile, Labienus așteptîndu-i pe parți, Ventidius, pe soldații cu armament greu.

40 Prin urmare, cînd în aceeași zi ajutoarele sosiră de ambele părți. Ventidius, de teamă față de cavaleria barbarilor, se menținu pe înălțimea unde își avea tabăra. Parții în schimb, bizuindu-se pe mulțimea lor, cît și pe victoriile anterioare, odată cu ivirea zorilor se avîntară în goană spre colina de pămînt ocupată, mai înainte de a fi făcut

joncțiunea cu trupele lui Labienus. Cum nimeni nu le ieși în întâmpinare, suiră partea abruptă a povârnișului. Romanii, de îndată ce părții ajunseră în acel loc, năvăliră asupra lor și îi puseră pe goană în josul colinei. Dintre părți mulți au pierit în cursul luptei, dar mai mulți încă au murit în timpul întoarcerii prin ciocnirea care s-a produs între cei ce veneau la vale și cei care înaintau la deal. Supraviețuitorii s-au refugiat nu spre tabăra lui Labienus, ci spre Cilicia. Ventidius îi urmări pînă în preajma lagărului unde însă se opri, la vederea lui Labienus. Acesta, tocmai își așeza oamenii în linie de bătaie, de parcă ar fi avut de gînd să primească bătălia; dar, dîndu-și seama că soldații erau descumpăniți din cauza fugii barbarilor, nu îndrăzni nici acum să-l înfrunte pe Ventidius și, în cursul nopții, încearcă să plece. Ventidius, cunoscînd din vreme planul lui Labienus prin soldați transfugi, îi ucise mulți oameni în timpul marșului de retragere; pe toți ceilalți, lăsați în urmă de Labienus, îi încorporă în rîndurile trupelor sale.

Labienus, izbuti să scape, după ce-și schimbă hainele, și pentru un timp oarecare se ținu ascuns prin Cilicia: ceva mai tîrziu a fost prins de Demetrios. Acest Demetrios, un libert al primului Caesar, deocamdată numit de Antonius guvernator al Ciprului, făcu cercetări ca să afle unde se ascunde și, după ce-l găsi, îl luă prizonier¹²⁰.

41 După întîmplările petrecute, Ventidius se făcu stăpîn pe Cilicia, restabili ordinea și trimise în recunoaștere spre Aman pe Pupidius Silon, însoțit de un corp de cavalerie. Muntele Aman se află în ținutul megieș care desparte Cilicia de Syria. Drumul de acces peste Aman este atîta de strîmt pe alocuri, încît odinioară, au fost construite porți și ziduri fortificate, de la care se trage și numele ținutului*.

Silon nu putu să cucerească trecătoarea, ba ceva mai mult chiar, încolțit de Pharnapates**, locțiitor al lui Pa-

* Porțile Ciliciei.

** După o altă grafie, Phranapates.

corus care avea în grija sa paza locurilor, trecu prin mare primejdie. Și ar fi pățit-o rău dacă, din întâmplare, Ventidius, aflat prin împrejurimi, nu i-ar fi sărit în ajutor în timpul luptei. Căzînd ca un trăsnet asupra barbarilor luați pe neașteptate și inferiori ca număr, îl ucise pe Pharnapates și un mare număr dintre ei. Și astfel cuceri fără nici o luptă Siria, părăsită de parți, cu excepția Arados-ului, după aceea și Palestina. Însăimîntîndu-l pe Antigonos, regele Palestinei, puse mîna pe ținut fără nici o greutate.

Acestea au fost faptele de arme ale lui Ventidius. De la fiecare în parte ridică însemnate contribuții bănești, îndeosebi de la Antigonos, Antichos și Malchos, nabateul, pentru că se aliase cu Pacorus. Pentru meritele sale nu primi însă nici o distincție din partea Senatului, deoarece nu deținea comanda supremă, ci se afla în subordinea altuia. În schimb, laudele și suplicațiile în cinstea victoriei le primi Antonius.

Locuitorii din Arados, temîndu-se să nu pătimească pentru cele ce îndrăzniseră să facă împotriva lui Antonius, nu se preară lui Ventidius, în ciuda unui asediu îndelungat. Cetatea lor n-a fost cucerită decît mai tîrziu, de către alți generali romani, și cu mare greutate¹²¹.

Concomitent, în ținuturile illyrilor și parthinilor au avut loc mișcări pe care Pollio le înnăbuși cu multă caznă.

42 Tulburări au avut loc de asemenea și în Hispania, la ceretani. Calvinus¹²² îi supuse stăpînirii romane după o serie de succese și de insuccese, acestea din urmă datorite locotenentului său surprins de barbari și abandonat de soldați. Calvinus nu trecu la un atac general împotriva dușmanilor înainte de a-i fi pedepsit pe soldați¹²³. După ce i-a convocat sub un pretext oarecare, i-a înconjurat cu restul trupelor; apoi, decimă două centurii și pedepsi cu asprime un mare număr de centurioni, printre alții și pe așa-numitul *primipilus*¹²⁴. După aceste măsuri, care îi atrase un renume asemănător cu cel al lui Marcus Crassus, relativ la modul cum și-a pedepsit armata, porni în marș împotriva dușmanului și îl spulberă fără nici o greutate. Acest succes îi aduse favoarea unui triumf, cu toate că Iberia se afla sub

gubernarea lui Octavianus Caesar (dar cu recomandarea celor care dețineau conducerea supremă, era posibilă acordarea unui triumf pentru cei aflați în subordine); din aurul pe care orașele obișnuiesc să-l ofere cu un asemenea prilej nu primi decît contribuția orașelor din Spania; iar din cantitatea acceptată, parte cheltui cu pregătirea sărbătoririi, iar cea mai mare sumă o rezervă pentru *Regia*, căci clădirea acestui sfînt lăcaș arsesese pînă în temelii¹²⁵. Datorită lui, *Regia* a fost reclădită și consacrată din nou; printre alte minunate podoabe cu care a înfrumusețat-o, a cerut și niște statui de la Octavianus Caesar, lăsînd să se înțeleagă că urma să le înapoieze. Cînd mai tîrziu Caesar, într-adevăr, le ceru înapoi, Calvinus nu i le mai restituî, răspunzîndu-i cu mult duh că n-are sclavi potriviți pentru un asemenea transport; „trimite tu niște oameni“ — îi zise el lui Caesar — „și ridică-le“. Caesar, de frica unui sacrilegiu, se codi, așa că pînă la urmă le lăsă acolo.

Iată ce s-a întîmplat în acest timp.

32 I.e.n. 43 Pe vremea consulatului lui Appius Claudius și al lui Caius Norbanus, care, pentru întîia dată avură fiecare în parte cîte doi cvestori, plebea se răsculă împotriva publicanilor și a contribuțiilor excesiv de grele. Oamenii îi atacară atît pe ei cît și pe funcționarii ce-i aveau, precum și pe soldații însoțitori, însărcinați să-i ajute la strîngerea banilor. De asemenea, au exercitat funcția de pretor nu mai puțin de 67 de persoane, alese una după alta¹²⁶. Un biet copil, ales cvestor, a intrat chiar de a doua zi în rîndul tinerilor; altul, înscris pe lista senatorilor, a vrut să devină gladiator; bineînțeles, a fost oprit să facă așa ceva și s-a interzis pentru orice membru al Senatului să apară în arenă ca gladiator și pentru orice sclav să devină lictor; arderile de cadavre au fost interzise pe un perimetru de 15 stadii de la marginea orașului.

Chiar și mai înainte de această perioadă s-au întîmplat tot felul de minunății; printre altele, o vîină de ulei a țîșnit pe malul Tibrului, urmată de multe asemenea izvoare. Casa de lemn a lui Romulus, în urma unui sacrificiu oficiat acolo de pontifi, a fost arsă pînă la pămînt; o statuie a

Virtuții¹²⁷, ridicată în fața unor porți, a căzut cu fața la pământ. Cu acest prilej au fost citite cărțile sibilline; cum sfaturile pe care le dădeau se potriveau întocmai, și anume ca statuia să fie coborită în mare, pentru ca apa mării s-o purifice, statuia a fost purtată de pe țărm în larg, atîta cît s-a putut, și lăsată acolo un timp oarecare. Readucerea ei a fost deosebit de grea. Acest fapt a contribuit la creșterea temerilor ce puseseră stăpînire pe romani și inima nu le-a venit la loc mai înainte ca patru lăstare de palmier să fi crescut în jurul templului zeiței și în Forum. Iată ce s-a întîmplat pe atunci. Afară de acestea, Livia a fost luată în căsătorie de Octavianus Caesar.

44 Livia era fiica lui Livius Drusus, cel care fusese trecut pe listele de proscriși și care se omorîse după înfrîngerea din Macedonia¹²⁸. Soție a lui Nero, împreună cu care fugise, așa cum s-a mai spus, era însărcinată în șase luni. Octavianus Caesar, destul de încurcat de această situație, îi consultă pe pontifi, întrebîndu-i dacă era legiuit să ia în căsătorie o femeie gravidă. Răspunsul a fost că în cazul unei îndoieli asupra paternității, ar fi trebuit amînată căsătoria. Cum însă nu exista nici un dubiu, nimic nu împiedica oficierea căsătoriei. E prea posibil ca această dezlegare preoții s-o fi găsit cu adevărat în hotărîrile din bătrîni, dar, oricum, chiar dacă n-ar fi găsit-o tot ar fi pronunțat-o. Însuși fostul soț al Liviei îi dăruie o zestre, întocmai ca un părinte¹²⁹.

În timpul ospățului de nuntă, iată ce li se întîmplă: un copilăș guraliv, unul din acei copii pe care matroanele au obiceiul să-i crească goi, pentru distracția lor, văzînd-o pe Livia alături de Octavianus Caesar și, mai departe de ei, pe Nero, așezat lîngă un alt comesean, înaintă spre ea și îi spuse: „Ce faci aici, stăpînă? soțul tău” — și-l arată cu mîna — „stă acolo!”. Așa s-au petrecut într-adevăr lucrurile.

Livia, în calitatea ei de soție a lui Octavianus Caesar, locuia împreună cu el cînd îl născu pe Claudius Drusus Nero. Caesar ridică pruncul pe brațe și îl trimise tatălui, după care scrise următoarele rînduri în memoriile sale: „Caesar

a restituit tatălui copilul născut de soția sa, Livia“. Nero, la puțin timp după aceasta, sfârșindu-se din viață, îl lăsă pe Octavianus Caesar tutore al acestui copil și al lui Tiberius.

Printre toate cîte treceau din gură în gură se spunea, printre altele, că oamenilor norocoși li se nasc copiii la trei luni¹³⁰. Pînă la urmă vorba a ajuns zicală. Iată deci evenimentele petrecute în capitală.

45 Cam în aceeași vreme, Bogud, regele Mauritaniei, fie la îndemnul lui Antonius, fie după propria sa inspirație, trecu marea spre Iberia, unde aduse multe stricăciuni și la rîndul lui suferi grele pierderi.

Cum între timp locuitorii din ținutul Tingis* s-au răscolat împotriva dominației lui, părăsi Iberia dar nu mai izbuti să-și recapete domnia. Partizanii lui Octavianus Caesar în Iberia și regele Bocchus, care se alăturase răzvrătiților, s-au dovedit mai puternici decît el. Așa că lui Bogud nu-i mai rămase altceva de făcut decît să plece la Antonius și Bocchus puse de îndată stăpînire pe regatul lui; mai tîrziu a fost confirmat de Caesar ca suveran, iar tingitanii căpătără dreptul de cetățenie¹³¹.

Tot în acest timp, dacă nu chiar și ceva mai înainte, Sextus și Caesar începură din nou ostilitățile. Deoarece învoiala la care căzuseră nu fusese perfectată prin voința lor ci prin constrîngere, în realitate, ca să spunem așa, n-au respectat-o nicicînd; încălcînd de îndată înțelegerile, ei au pornit din nou la luptă. Nu începe îndoială că într-un fel sau în altul, chiar dacă n-ar fi găsit nici o pricină, războiul tot ar fi izbucnit. Iată însă care au fost motivele invocate. Menas, care se afla în Sardinia¹³², deținînd chipurile, pe atunci, rangul de pretor, a fost bănuț de Sextus că i-ar fi dat drumul lui Helenus și că ar fi avut o întrevvedere cu Octavianus Caesar. Întrucîtva, Menas era victima calomniilor născocite de cei de un rang cu el, pizmași pe puterea lui. Chemat așadar de Sextus sub cuvînt că i se cerea o jus-

* Tingitania.

tificare a modului cum împărțise grâul și banii administrați, el nu dădu ascultare ordinului și, punînd mîna pe cei trimiși să-l aducă, îi ucise. Grăbindu-se să trimită crainici cu această veste la Caesar, îi predă insula, flota, restul trupelor ce le mai avea și propria sa persoană. Caesar, privindu-l pe Menas cu ochi buni, deoarece susținea că Sextus continuă să primească fugari contrar convențiilor încheiate, să construiască vase de război și să aibă mai departe garnizoane pe pămîntul Italiei, nu-l extrădă pe cel cerut și, mai mult chiar, îl ținu în mare cinste, dîndu-i voie să poarte inele de aur și să fie înscris în rîndul cavalerilor. Iată acum ce înseamnă dreptul de a purta inele de aur¹³³. Nimeni, la romanii de odinioară, nu numai dintre cei care fuseseră sclavi, dar și dintre cei de condiție liberă, nu avea voie, așa cum s-a mai spus, cu excepția senatorilor, să poarte inele de aur. Acesta este motivul pentru care libertii, cărora li se îngăduie de către cel ce deține puterea să poarte inele de aur (deși ei poartă podoabe de aur, sub altă înfățișare), sînt cinstiți pe această cale, semn că se bucură de considerație care depășește condiția lor de liberti și că pot intra în clasa cavalerilor. Așa stau lucrurile cu privire la acest obicei.

46 Sextus, pe de altă parte, afară de această învinuire pe care i-o aducea lui Octavianus Caesar, îl acuza că ar fi dispus devastarea Achaiei¹³⁴, și că nu a respectat angajamentele luate față de el și față de cei înapoiți la vetrele lor. Așa că îl trimise în Italia pe Menecrates, tot unul din libertii săi, și, prin mijlocirea acestuia, devastă unele ținuturi din Campania, printre altele pe cel al orașului Voltur-num. Octavianus Caesar, de îndată ce află întîmplarea, ridică documentele tratatului de pace depuse în templul slujit de vestale și îi rechemă în Italia pe Antonius și pe Lepidus. Lepidus nu se grăbi să dea de îndată ascultare acestui mesaj, dar Antonius veni pînă la Brundisium (căci nu părăsise încă teritoriul Greciei). Cu toate acestea, înainte de a face joncțiunea cu trupele lui Caesar, cantonate în Etruria, plin de temeri la apariția unui lup pătruns în incinta pretoriană, unde fiara îi sfîșiasc cîțiva soldați, se întoarse

din nou în Grecia, pretextând că primejdia iminentă a unui război cu parții îl silea să ia această hotărâre¹³⁵. Față de această atitudine, Caesar, deși își dădea seama că toată greutatea situației era lăsată pe seama lui, așa ca singur să poarte războiul, nu-și dădu frâu liber resentimentelor. Sextus, la rîndul lui, răspîndea zvonul că Antonius nu era de acord ca el să fie atacat și că își vedea cu însuflețire de proiectele ce le avea. Pînă la urmă se îndreptă pe mare spre coastele Italiei, și, aici, debarcînd în diferite puncte, pricinui mult rău și suferi la rîndul său pierderi grele.

Între timp, în apele orașului Cumae avu loc o bătălie pe mare între Menecrates și Calvisius Sabinus. Caesar a pierdut în această bătălie un număr mai mare de corăbii decît ar fi fost normal, căci adversarii erau marinari încercați. Totuși, moartea lui Menecrates care îl atacase pe Menas cu nespusă ură, considerîndu-l un rival, pricinui lui Sextus o pierdere la fel de mare cu cea încercată de Caesar. Așa că Sextus nu revendică victoria și nici Caesar nu se plînsese că a fost învins.

47 Partizanii lui Sextus, temîndu-se ca acesta să nu se întoarcă în Sicilia (Caesar se afla în regiunea orașului Rhegium) descurajați cum erau de moartea lui Menecrates, părăsiră țărmurile orașului Cumae. Sabinus, luîndu-se după ei, îi urmări fără greutate pînă în dreptul promontoriului Scylla, ținînd de coasta italică; dar, în timp ce-l ocolea, se ridică pe neașteptate un vînt aspru care îi sfărîmă de stîncile promontoriului mai multe corăbii, tîrî în fundul apei învolburate alte vase și le împrăstie pe toate celelalte. Sextus, de îndată ce află despre catastrofă, trimise la atac flota sub comanda lui Apollophanes. Acesta, găsimdu-l pe Octavianus Caesar care naviga undeva pe aproape, cu intenția de a trece împreună cu Sabinus spre Sicilia, se năpusti asupra lui. Caesar, în urma incidentului, după ce își rîndui corăbiile una lîngă alta și își așeză pe punți ostașii, în poziție de luptă, — izbuti la început să-l respingă cu vigoare pe Apollophanes. Corăbiile sale, dispuse cu prora înainte, nu lăsau inamicului nici o posibilitate de a ținti fără greș; dimpotrivă, cum erau mai solide și mai înalte,

aveau puțința de a-și arăta superioritatea asupra oricărui adversar ce s-ar fi apropiat, iar ostașii greu înarmați, în luptele corp la corp, dovedeau o incontestabilă îndemnare. Mai târziu însă, Apollophanes adoptă o altă tactică; de câte ori era respins, el își transporta răniții și oamenii oboșiți pe alte corăbii, care veneau din urmă și erau special destinate acestui scop, reîmprospătându-și astfel forțele și repetînd neînterupt atacurile în cursul cărora folosea torțe incendiare. Caesar s-a văzut în consecință silit a face cale întoarsă și a căuta adăpost pe linia coastelor. Cum inamicii nu încetau să-l urmărească pînă și pe uscat, cîteva corăbii ridicară ancora pe neașteptate și trecură la contraatac împotriva dușmanilor luați prin surprindere. Această hotărîre îl împiedică pe Apollophanes să nimicească toate corăbiile prin incendiere ori prin captură; căderea nopții contribui la rîndu-i la întreruperea operațiilor.

48 După această întîmplare, cîtuși de puțin plăcută, o furtună cumplită care se abătu în ziua următoare peste flotele reunite ale lui Caesar și Sabinus, ancorate în același port, făcu ca nenorocirea din ajun să li se pară o nimica toată. Adevărul este că flota lui Sabinus avu mai puțin de suferit. Menas, marinăr încercat, prevăzuse dezlănțuirea stihțiilor și de îndată și-a scos corăbiile, în larg, ancorîndu-le cît se poate de liber, așa ca tensiunea odgoanelor să fie minimă, cu bătaia ramelor în direcția vîntului. În acest fel el evită întinderea excesivă a odgoanelor și, rămînînd pe loc înfruntă orice pală de vînt, oricît de violentă, punînd în mișcare bătaia ramelor. Ceilalți însă, care în ziua precedentă fuseseră greu încercați și nu cunoșteau secretele mării, au fost proiectați de țărmlul din imediata apropiere și au pierdut multe nave. Pe cît îi ajutase în ajun căderea nopții pe atît îi păgubi acum, căci vîntul se înteeți odată cu înserarea. Puterea suflului smulse vasele din ancoră și le împinse spre stîncile țărmlului. Corăbiile, astfel lovite, se făcură țandări, iar marinarii și soldații de-a valma, în neputință să zărească ceva din cauza beznei, asurzii de zgomotul infernal și de rever-

berația ecoului întors de munți, mai ales că șuerul vîntului acoperea orice alt sunet, au pierit în chip jalnic.

Catastrofa l-a determinat pe Octavianus să părăsească Sicilia și să se mulțumească a face de strajă de-a lungul coastelor. Sextus în schimb nu mai putea de fericire și, mai convins ca oricînd că era într-adevăr fiul lui Neptun, umbla îmbrăcat într-o haină lungă, de culoare azurie. În chip de jertfă el aruncă în strîmtoare cai, și, după cîte spun unii, și oameni. El însuși se îndreptă spre Italia, unde făcu cîteva incursiuni, iar pe Apollophanes îl trimise în Libya. Menas, ținîndu-se pe urmele lui Apollophanes, îl ajunse și îi provocă ceva pierderi. Pe de altă parte, cum insulele din preajma Siciliei erau dispuse să treacă de partea lui Sextus — Caesar o luă înainte și ocupă insulele Lipare, ridică pe toți locuitorii de aici și îi transportă în Campania, unde îi așeză lângă Napoli, fără învoirea lor, silindu-i să rămîna aici pe toată durata războiului¹³⁶.

49 În tot timpul acesta, pe tot întinsul Italiei, ca să zicem așa, se construiau de zor corăbii. Caesar aduna sclavi de pretutindeni ca să-i facă vîslași; mai întîi, îi luă pe aceia ai prietenilor săi, de parcă aceștia i-ar fi dăruit de bunăvoie, apoi luă sclavi de la senatori, de la cavaleri, de la plebeii bogați și de pe unde mai apuca. Afară de sclavi recruta ostași, strîngea contribuții bănești de la cetățeni, de la aliați, de la supuși, fie că se găseau înăuntru sau în afara granițelor Italiei. Tot anul în curs cît și anul următor se îndeletnici cu construcția de corăbii, cu adunarea și instruirea vîslașilor, dînd dispoziții și supraveghind totul personal; concomitent, supraveghea și situația din Italia și din Gallia (unde avuseseră loc mișcări). În ce privește echipamentul necesar flotei îl lăsă în grija lui Agrippa, în acest timp comandantul represaliilor împotriva gallilor răzvrățiți. Agrippa era al doilea general roman care trecuse Rinul pentru a conduce operații de război, cînd se văzu rechemat. El a primit onorurile unui triumf și sarcina de a construi cît mai grabnic o flotă, ale cărei echipe urmau să fie antrenate¹³⁷.

37 L.e.n.

M. Agrippa, consul împreună cu Lucius Gallus, nu-și celebră triumful, socotind că era nepotrivit să strălucească în vreme ce lui Octavianus Caesar îi mergea atât de rău. Așa că își îndrepta toată energia spre construcția flotei.

Șantierele navale presărau acum toată coasta Italiei¹³⁸. Cum însă nu se găsea nici o plajă sigură unde corăbiile să fie rînduite la țarm (căci țarmul italic era pe atunci lipsit de porturi aproape pe toată întinderea lui), Agrippa plănui și apoi înfăptui o lucrare măreață. Intrînd în detalii asupra acestei opere, o voi descrie amănunțit, fără a omite stadiul în care se află actualmente.

50 La Cumae, în Campania, între Misenum și Puteoli se află o cîmpie în formă de semilună. Ea este înconjurată de un lanț de munți puțin înalți și golași, afară de cîteva culmi împădurite; în cîmpie se află trei lacuri lungi și întortocheate. Cel dintîi lac se găsește, în afara coroanei de munți, în apropierea așezărilor orășenești; următorul nu este despărțit de primul decît printr-o îngustă limbă de pămînt, iar de-al treilea, un fel de baltă, se află în partea cea mai curbată a semilunei. Balta se numește lacul Avernus, lacul din mijloc Lucrinus iar cel din afara hotarelor tyrrheniene atinge aceste hotare și, de aci, își trage și numele*. În lacul din mijloc, care se află între celelalte două, Agrippa amenajă porturi foarte bine situate pentru rînduirea corăbiilor după ce brăzdă și de-o parte și de alta, prin canale înguste, tăiate în țarm, limba de pămînt care despărțea Lucrinul de apele mării.

În timpul acestor lucrări, de-asupra Avernului apăru un chip de femeie, scaldat în sudoare (fie că era cel al nimfei Calipso, căreia ținutul îi era închinat, meleaguri pe unde, după cît se spune, pătrunsese și Odysseus cu corabia sa, fie că era al altei eroine), de parcă ar fi fost cel al unei ființe adevărate. N-aș putea spune cum de s-a ivit această arătare; totuși, voi relata particularitățile demne de semnalat pe care le-am văzut eu pe acolo.

* Thyrrenaic.

51 Munții, spre partea interioară a semilunei, adică spre lacuri, conțin izvoare de foc puternic și de apă, amestecată cu focul. Nicăieri nu se găsesc izvoare din care să țîșnească aparte, de sine stătător, fie focul, fie apa (într-adevăr, nicăieri nu se vede numai foc sau numai apă rece); din întrepătrunderea lor apa se încălzește, iar focul, datorită elementului umed, se stinge. Apa curge la vale, peste cumpăna munților, pînă ajunge la mare, unde este captată în bazine. Vaporii care se ridică trec prin țevi spre camere așezate la un nivel superior și aici sînt supraîncălziți la para focului. Cu cît se înalță mai sus de sol și de suprafața apei, cu atît sînt mai uscați.

De amîndouă părțile lacului au fost amenajate ansambluri arhitectonice luxoase, unde găsești tot ce-ți dorește inima pentru un trai plăcut și îngrijirea infirmităților.

Afară de edificiile pe care le-am menționat, șirul de munți mai prezintă și următoarea particularitate a solului; focul, neputînd arde în voie (căci prin unirea sa cu vaporii de apă puterea flăcărilor se stinge) dar, păstrîndu-și capacitatea de a desface și de a despărți prin topire tot ceea ce întîlnește în cale, așa se întîmplă că partea grasă a pămîntului se topește sub influența lui, în vreme ce partea dură și osoasă, dacă ne este îngăduită această comparație, rămîne întreagă. Cum bulgării de pămînt sînt în orice caz poroși, dacă se află într-un loc uscat, ei se transformă în pulbere; dacă sînt amestecați cu apă și var, consistența lor crește și, atîta vreme cît se găsesc într-un loc umed, rămîn perfect duri, cu aspect de piatră. Cauza acestui fenomen trebuie căutată în faptul că acea parte din structura lor, susceptibilă să se sfarme sub acțiunea focului, element care aparține însăși naturii ce o au, se dilată și, la un moment dat, se sfărîmă; în schimb, amestecul cu un lichid produce răcirea care, la rîndul ei, prin contractare treptată, determină întărirea amestecului.

Aceasta este natura terenului de la Baiae (căci așa se numește ținutul); în acest loc, așadar, adună Agrippa corăbiile și oamenii, de îndată ce isprăvi canalele de comunicație; apoi echipă navele cu armament și începu să instruiască pe vîslași la rame¹³⁹.

52 Locuitorii Romei, peste toate, au fost tulburați și de semne rele. Printre multe altele câte le-au aflat, a venit și vestea despre lupta care s-a dat între delfini, în preajma Aspisului, oraș de pe coasta Africii, prilej în care animalele au pierit; mai mult decât atât, tot în același loc din fața orașului, păsările au împrăștiat sânge căzut din cer. La Jocurile Romane nici un senator nu a participat la banchetul oferit pe Capitoliu¹⁴⁰, așa cum se obișnuia. Și acest eveniment a fost prin urmare trecut în rîndul întîmplărilor puțin obișnuite. Dar ceea ce i s-a întîmplat Liviei a fost pentru ea o mare bucurie, deși pentru alții a însemnat înfricoșare, căci un vultur i-a aruncat în poală o pasăre albă, purtînd în cioc o crenguță de laur rodit. Livia — pentru că semnul i s-a părut plin de tîlc — a îngrijit pasărea și a plantat laurul. Creanga, prinzînd rădăcini a crescut — așa că pe viitor frunzele ei au și prisosit pentru coroanele celor ce primeau triumful. În ce-o privește, Livia, avea să cuprindă în sînul ei puterea lui Octavianus Caesar și să-l domine în toate privințele.

53 Alți cetățeni în schimb au fost adînc zguduiți nu numai de aceste semne, ci și de înlocuirea magistratilor. Adevărul e că alături de schimbările din rîndurile consuliilor și pretorilor, după un timp oarecare s-au produs înlocuiri și printre cvestori. Cauza acestor modificări era imboldul general nu atât de a fi pentru mai multă vreme magistrat în Italia, cît perspectiva de a te număra printre foștii magistrați, ca astfel să poți ocupa funcții și deține comandamente în afară. Așa s-a întîmplat că anumiți magistrați nu mai erau aleși pe timp determinat, ci numai pe un interval necesar să-și ia numele funcției îndeplinite, pe care o părăsea de îndată ce așa hotărau cei aflați la putere. Mulți intrau și ieșeau din funcție chiar în aceeași zi. S-au găsit și din aceia care, siliți de sărăcie, își părăseau definitiv magistraturile. Și nu mă voi referi la partizanii lui Sextus, oarecum stigmatizați de pedeapsă; iată-l de pildă, pe un anume Marcus Oppius, dornic de a renunța la funcția de edil (fuseseră amîndoi, și el și părintele său în numărul proscrisilor); plebea nu a fost de acord cu

retragerea lui și i-a pus la dispoziție fondurile necesare pentru cheltuielile zilnice cât și pentru cele impuse de funcție. Mai circulă și povestea că niște răufăcători, pătrunzând în mijlocul unui teatru cu măști de actori pe față, ca și cum ar fi avut un rol, au adus și ei o contribuție în bani. Astfel a trăit acest Oppius, iubit de popor, și, atunci când a murit, nu după multă vreme, a fost înmormântat în Cîmpul lui Marte, unde i se înălțase rugul. Senatul, înfuriat de bunele sentimente manifestate de plebe pentru fostul edil, i-a ridicat osemintele care odihneau, contrar regulilor religioase într-un loc consacrat, deși mai înainte vreme, cum a făcut de altfel și mai târziu, a îngăduit înmormântarea multor alora în Cîmpul lui Marte¹⁴¹.

54 În aceeași vreme Antonius se reîntoarce în Italia, venind din Syria, sub pretextul că era gata să ia parte la războiul împotriva lui Sextus, în urma necazurilor suferite de Caesar. În schimb, în loc să se ralieze acestuia, se comportă de parcă mai repede venise să-l supravegheze decît să-i sară în ajutor. Se mărgini să-i dea cîteva corăbii, făgădui că-i va trimite și altele și, în schimbul corăbiilor, primi cîteva legiuni. Apoi Antonius plecă din nou, pregătit, zicea el, să-i atace pe părți¹⁴².

Înainte însă de a ridica ancora, cei doi triumviri s-au acuzat reciproc, mai întîi prin mijlocirea prietenilor, mai târziu cu ocazia unei întîlniri. Cum însă amîndoi erau de părere că momentul potrivit să înceapă ostilitățile nu sosise încă, ocupați cum erau cu alte treburi, au ajuns la un fel de reconciliere, datorită bunelor oficii ale Octaviei îndeosebi¹⁴³. Și pentru ca alianța lor de rudenie să fie strînsă prin legături și mai numeroase, Octavianus își logodi fiica cu Antyllus, fiul lui Antonius¹⁴⁴, iar Antonius, la rîndul lui, logodi pe fiica ce-o avea de la Octavia, cu Domitius, deși acesta, trecut în listele de proscrisi, era unul din ucigașii lui C. Iulius Caesar¹⁴⁵.

Aceste măsuri reciproce nu însemnau decît minciună. Cei doi nu aveau intenția să respecte angajamentele luate; ei jucau doar o comedie dictată de necesitatea împrejurărilor, pe atunci actuale. Antonius, odată ajuns în Corcyra,

o și trimise îndărăt în Italia pe Octavia, sub cuvânt să nu fie expusă la primejdiile pe care el urma să le înfrunte în expediția împotriva partilor. Deocamdată, aceasta a fost conduita ce și-au impus-o, așa cum am relatat. Pe Sextus l-au scos concomitent din sacerdoțiul și din consulatul ce i se acordaseră, în vreme ce propriul lor mandat de conducători îl prelungiră pe încă cinci ani, căci primii cinci trecuseră deja¹⁴⁶.

După aceea Antonius grăbi să ajungă în Syria, iar Octavianus Caesar începu războiul. Totul îi mergea după placul inimii sale, singur Menas, necredincios din fire cum era, veșnic gata să servească pe cel mai tare, în plus mîniat că nu căpătase nici o comandă, ci se afla încă sub ordinele lui Sabinus trecu, iarăși, de partea lui Sextus.

CARTEA XLIX

1 În iarna în care Lucius Gellius și Cocceius Nerva au fost consuli, iată ce s-a petrecut.

36 î.e.n.

De îndată ce construirea flotei s-a terminat și primăvara se apropia, Octavianus Caesar a ridicat ancora din golful Baiae și a pornit de-a lungul coastelor Italiei, nutrind mari speranțe că va putea închide de pretutindeni accesul spre Sicilia. Sub comanda lui se aflau numeroase corăbii, iar cele aparținând lui Antonius intraseră în port¹. Lepidus, deși cu inimă rea, îi promisese și el că îl va ajuta. Cea mai mare încredere Caesar o avea totuși în înălțimea bastimentelor precum și în grosimea bîrnelor din care fuseseră durate coastele corăbiilor. Într-adevăr, construcția fusese concepută în așa fel încît să depășească grosimea și dimensiunile obișnuite, pentru ca navele să poată transporta cît mai mulți soldați (ceva mai mult chiar, transportau și turnuri, pentru ca lupta să se poată desfășura aidoma ca de pe meterezele unei fortărețe); aceste măsuri fuseseră luate pentru ca navele să înfrunte atacurile dușmane și pentru a putea manevra întorcîndu-și ciocurile în cazul unei coliziuni mai violente².

Cu aceste planuri în minte, Caesar se îndrepta spre Sicilia. Pe cînd trecea prin dreptul promontoriului numit Capul Palinurus, a fost surprins de o furtună dezlănțuită, care îi distruse un mare număr de corăbii. Menas, care tocmai își făcuse apariția în vreme ce corăbiile cîte mai rămăseseră se aflau la grea cumpănă, arse un mare număr din ele, iar pe altele le captură.

Dacă acesta, încurajat de noi speranțe, n-ar fi schimbat din nou partida în virtutea promisiunilor că nu va păți nimic și dacă, prefăcîndu-se că a primit la sine corăbii transfuge, n-ar fi predat toată flota ce o comanda — zadarnică ar fi fost toată truda cheltuită de Caesar pentru această expediție pe mare³.

Motivul acestei comportări era ciuda că Sextus nu-i încredințase lui comanda supremă în războiul împotriva lui Lepidus și că îl privea cu ochi bănuitori în tot ce întreprindea.

Caesar însă, și cu acest prilej, îl primi cu brațele deschise, fără însă să-i mai acorde încredere. Așadar, după ce repară navele care suferiseră stricăciuni și-i eliberă pe sclavii care trăgeau la rame — mută o altă parte din echipaje pe corăbiile flotei lui Antonius, care nu prea aveau oameni⁴ (căci mulți din cei care se aflaseră pe puntea corăbiilor pierdute izbutiseră să scape cu viață) — și apoi plecă spre insulele Lipare. Aici își lăsă flota și pe Agrippa, iar el trecu pe continent, cu intenția să-și transporte și legiunile în Sicilia de îndată ce s-ar fi ivit împrejurarea.

2 Aflînd cum stau lucrurile, Sextus se postă la Messina pentru a pîndi traversarea lui Caesar; lui Demochares îi porunci să ancoreze la Mylae, în fața lui Agrippa.

Prin urmare, Demochares și Agrippa își petrecură cea mai mare parte a timpului încercîndu-și reciproc puterile prin manevre de atac, fără însă a îndrăzni să-și pericliteze flotele, în totalitatea lor, într-o angajare de proporții. Cum nu cunoșteau resursele de care dispunea celălalt, în ambele părți se colportau tot felul de zvonuri exagerate și înfricoșătoare despre capacitatea de luptă a adversarului.

În cele din urmă, Agrippa, dîndu-și seama că nu era în avantajul lui să tot aștepte — căci oamenii lui Sextus, ca unii care navigau în apele ținutului lor natal, n-aveau nici un interes să se grăbească, luă cele mai bune corăbii pe care le avea și se repezi pînă la Mylae pentru a face o recunoaștere asupra numărului inamicilor. Deoarece n-a avut prilejul să vadă toate corăbiile dușmane și cum nici una dintre ele nu dădea semne că vrea să treacă la atac — Agrippa resimți numai dispreț și, întors la bază, dădu dispoziții ca a doua zi întreg efectivul de nave pe care le avea la dispoziție să plece spre Mylae. Aceleași simțăminte îl încercau și pe Demochares. Închipuindu-și că Agrippa nu dispunea decît de corăbiile care sosiseră la

Mylae și, văzînd cît erau de greoaie în mers, din pricina mărimii lor neobișnuite, trimise vorbă în plină noapte lui Sextus să vină de îndată, iar el luă măsurile necesare pentru a angaja lupta la Lipare. Iată că zorile se iviră și amîndoi comandantii înaintară unul împotriva celuilalt, fiecare încredințat că întîmpină un adversar inferior ca număr.

3 Cînd însă s-au aflat în imediată apropiere și, contrar așteptărilor, văzură că partea adversă era mult mai numeroasă decît se crezuse — pentru moment s-au tulburat deopotrivă, iar unele corăbii făcură chiar cale întoarsă. După această primă impresie, temîndu-se mai mult de consecințele unei retrageri decît de cele ale unei bătălii în care, cît de cît, tot aveau șansa unei victorii față de o distrugere nimicitoare, care s-ar fi petrecut în timpul fugii, înaintară în șiruri strînse unii către ceilalții și începură lupta navală.

Caesarienii erau superiori prin numărul mare de corăbii; oamenii lui Sextus, prin îndelungata lor experiență în meșteșugul navigației. Primii aveau în favoarea lor înălțimea navelor de război, grosimea bîrnelor din care erau construite ciocurile de corăbii precum și turnurile de atac; ceilalți în schimb știau cum să manevreze și, față de forța bastimentelor caesariene, opuneau îndrăzneala. Majoritatea, fugiți din Italia, nu mai aveau nimic de nădăjduit. Așa se face că, superiori și totodată inferiori unii față de ceilalți, după cum am spus, aveau o putere egală datorită forței materiale cu care porneau înfruntarea. Deopotrivă de puternici, bătălia s-a dat multă vreme fără nici un rezultat pozitiv.

Oamenii lui Sextus cădeau ca trăsnetul asupra adversarilor și adesea izbuteau să avarieze corăbii prin coliziune, lovind puternic și spărgînd în bucăți cu propriile lor nave acele porțiuni din navele dușmane unde nu se aflau rîndurile vîslașilor. La rîndul lor, în cursul încăierării, erau loviți cu proiectilele din vîrfurile turnurilor și se trezeau trași în sus de brațele unor cîngi de fier. Suferințele lor nu erau deci cu nimic mai prejos față de răul ce-l pricinuiau.

Caesarienii, cînd ajungeau la o încăierare corp la corp și puteau să treacă pe punctele adversarilor, dețineau superioritatea, dar pierdeau repede avantajul, ori de cîte ori marinarii lui Sextus, pe punctul de a se scufunda, se aruncau în valuri și, fiindcă știau să înoate perfect, neîmpiedicați de echipament, se cățarau cu ușurință pe puntea altor vase.

În această bătălie viteza navelor și iscusința manevrelor pe mare echivalau cu soliditatea bastimentelor vrăjmașe, astfel că ponderea acestora din urmă egala oarecum ca importanță construcția ușoară a celorlalte⁵.

4 Abia într-un târziu, cînd noaptea începuse să se lase, caesarienii se văzură victorioși. Cu toate acestea nu întreprinseseră nici o urmărire, deoarece, după cîte bănuiesc, și așa este și verosimil, n-ar mai fi putut prinde din urmă pe inamic. Pe de altă parte, nu îndrăzneau să se apropie de țarm, a cărui configurație nu o cunoșteau, iar în față marea era presărată cu rămășițe de corăbii. După spusele unor istoriografi, Agrippa, pentru că lupta în serviciul lui Octavianus și nu în favoarea gloriei sale, a considerat că era îndeajuns cît a făcut, și anume că pusese dușmanul pe fugă⁶. Nu-i mai puțin adevărat că Agrippa obișnuia să spună față de prietenii săi intimi că majoritatea acelor care se află la putere doresc ca nimeni să nu se arate mai capabil decît ei, că aceștia își asumă realizarea sarcinilor lipsite de risc, unde victoria este asigurată, în vreme ce încredințează altora tot ceea ce este mai greu și mai riscant. Dacă se întîmplă să fie constrînși de împrejurări să dea pe seama altora rezolvarea unuia din cazurile lesnicioase, resimt nespūsă tulburare și amărăciune în urma unui succes de prestigiu. Desigur, ei nu doresc ca acești oameni de încredere să fie învinși sau să pătească ceva rău; totuși, preferă, chiar în cazul unei izbînzi depline, ca aceștia să nu se bucure de faimă. Așadar, Agrippa sfătua pe cîine voia să-l asculte, că cel care ține la viața lui și vrea să iasă viu și nevătămat din toate încurcăturile, să aibă grijă ca orice întorsătură favorabilă a lucrurilor să fie pusă pe seama celor mari.

Sînt convins că aceste porniri se află înrădăcinate în firea omului. Și într-adevăr, Agrippa se arăta preocupat de asemenea probleme. Dar nu subscriu la părerea că în acea împrejurare aceasta a fost pricina hotărîrii de a nu-l urmări pe Sextus. Căci, chiar dacă ar fi vrut, și din toată inima, să încerce așa ceva, tot nu ar fi fost în stare să-l ajungă⁷.

5 În timp ce se desfășura această bătălie pe mare, Caesar de îndată ce și-a dat seama că Sextus a părăsit Messina și că strîmtoarea rămăsese lipsită de strajă, nu lăsa să-i scape această cotitură favorabilă în mersul ostilităților ci, îmbarcîndu-se de îndată pe corăbiile trimise de Antonius, înainte pînă la Tauromenion. Din nefericire, soarta nu i-a fost favorabilă. Nimeni nu l-a supărat cu nimic nici în timpul mersului pe mare, nici la debarcare; dimpotrivă, își așeză liniștit tabăra, fără ca cineva să-l stingherească. Dar, după sfîrșitul luptei navale, Sextus se întoarse în mare grabă la Messina unde, aflînd că Caesar era prin preajmă, schimbă în pripă echipajele navelor sale cu oameni odihniți. Apoi începu concomitent o acțiune de atac împotriva caesarienilor și pe mare, cu această flotă, și pe uscat, cu soldații ce-i avea⁸.

Caesar făcu greșeala să nu întîmpine trupele terestre și răspunse atacului pe mare, subestimînd numărul corăbiilor dușmane, de curînd învinse. El pierdu mare parte din flotă, și puțin a lipsit să nu piară și el.

Urmarea a fost că s-a văzut pus în imposibilitatea să mai ajungă la contingentele pe care le comanda în Sicilia și s-a simțit prea fericit de a se vedea odată ajuns pe continent⁹. El personal se afla acum în afară de primejdie — dar gîndul la armata abandonată pe insulă îl chinuia nespus. Și curajul nu i-a revenit mai înainte ca un pește care sări pe neașteptate din valurile mării să-i fi căzut drept la picioare. Convins, în urma acestui fapt cît și datorită unor oracole prevestitoare, că marea îi va reveni sub stăpînire, începu să-și mai vină în fire¹⁰.

6 Sarcina de a merge în grabă în ajutorul ostașilor din Sicilia, care acum erau încercuiți, i-o încredință lui Agrippa. Cum proviziile acestora erau pe sfârșite și ajutor nu se vedea de nicăieri, Cornificius (comandantul aceluia corp), se temu ca nu cumva rămânând pe loc în ținutul unde se afla să nu fie silit să capituleze din cauza foamei. El își făcu socoteala că prin această tactică, adică prin așteptare, n-avea cum să-i provoace pe inamici, indiferent sub a cui conducere s-ar fi găsit ei. Dacă ar fi părăsit poziția, ținând seama și de superioritatea numerică ce-o poseda, nu s-ar fi putut întâmpla decât una din două: sau o ciocnire corp la corp, din care ar fi ieșit învingător, sau, în cazul când inamicul ar fi evitat lupta — puțința de a se retrage la loc sigur, unde ar fi găsit din belșug hrana necesară, eventual, și un ajutor de la Caesar sau de la Agrippa. Așa că dădu foc ambarcațiunilor câte îi mai rămăseseră după bătălia navală, pe care le răsturnase pe uscat ca să-și facă o întăritură, iar apoi, după ce ridică tabăra, începu marșul în direcția orașului Mylae. Drumul deveni un calvar în urma hărțuielilor întreprinse din depărtare de către cavaleria și trupele ușor înarmate ale lui Sextus (căci din imediata apropiere nu îndrăzneau să atace). Dușmanii, când se năpusteau la momentul oportun pentru atac, când se retrăgeau nici nu știi cum. Oamenii lui Cornificius, greu înarmați, nu aveau puțința să-i urmărească, atât din cauza greutateii armelor, cât și datorită faptului că apărau pe marinarii salvați de la înec, care n-aveau nici un fel de arme, făcând cerc în jurul lor. Așa că suferințele lor erau nemărginite, în vreme ce ei nu răspundeau cu nimic. Dacă uneori se mai luau pe urmele atacatorilor, izbuteau să-i pună pe fugă, dar nu era prudent să se avînte prea departe, căci ar fi riscat, pe drumul de întoarcere, izolați cum se aflau de rest, să-i facă pe cei fugăriți mai primejdioși încă decât fuseseră. Prin urmare, în tot cursul drumului, dar mai ales la trecerile peste râuri, se văzură expuși la cele mai mari nenorociri. Mereu încolțiți, înaintînd în grupuri, așa cum se întâmplă în asemenea ocazii, cu grabă și în dezordine, soldații lui Sextus îi loveau, în flancurile descoperite, după cum se ivea prilejul, iar atunci când se

înfundau în regiuni mlăștinoase și brăzdate de ape, îi acopereau cu o ploaie de suliți și săgeți, fie că-i surprindeau înotînd în noroaie, fie străbătînd valurile rezezi.

7 Acest chin îl îndurară timp de trei zile, fără întrerupere. În ziua a patra însă trăiră un adevărat coșmar, mai ales că Sextus se apropiase însoțit de toate legiunile sale. Așa se făcu că cei rămași în viață nici nu se mai gîndeau la cei morți, ci dimpotrivă, în sinea lor îi fereceau că nu mai sînt nevoiți să sufere alături de ei. Deznădejdea îi făcea să dorească a se afla și ei în șirurile acelora de curînd căzuți. Răniții, mulți, mai numeroși încă decît morții — pentru că nimeriți din depărtare de pietroaie și de lănci, neavînd cum să se apere împotriva loviturilor directe oamenii se trezeau acoperiți de răni, fără însă a primi lovituri mortale — erau prada celor mai cumplite dureri, iar prezența lor îi încurca pe tovarășii de arme mai mult chiar decît cea a dușmanilor. Dacă erau transportați, însemna ca cei care-i cărau să piară odată cu ei, iar dacă erau abandonați, vaietele lor jalnice împrăștiu adîncă descurajare în rîndul armatei.

Și ar fi pierit cu toții pînă la ultimul om dacă dușmanii, vrînd nevrînd, nu s-ar fi îndepărtat. Căci Agrippa, după victoria obținută pe mare, se îndreptase spre Lipare. Aici, aflînd că Sextus se refugiase la Messina și că Demochares plecase în altă parte, trecu în Sicilia. După ce cuceri Mylae și Tindaris, trimise un transport de grîne și întărituri la ai săi. Sextus, convins că Agrippa urma să sosească în persoană, s-a îngrozit și s-a grăbit să plece cît mai repede, așa că abandonă ceva materiale și provizii în lagărul ce-l ocupase, din care, soldații lui Cornificius, pu-tîndu-și procura hrană din belșug, au ajuns în cele din urmă cu bine la locul unde se afla Agrippa¹¹.

Caesar îi acoperi cu laude și cu daruri, deși în alte împrejurări, în lumina victoriei obținută de Agrippa, considerat drept cel ce pusese capăt războiului, nici nu s-ar fi uitat la ei. Cornificius, pe de altă parte, se arăta atît de mîndru de salvarea soldaților săi încît și la Roma, ori de cîte ori

cina în oraș, nu mergea pe străzi decît purtat într-o litieră încrustată cu fildeș.

8 Sextus, după ce Octavianus Caesar sosi în Sicilia în urma acestor evenimente, își așază tabăra de luptă față în față, la Artemision. Cu toate acestea, cei doi rivali se feriră să angajeze o bătălie de proporții, mulțumindu-se cu unele ușoare ciocniri de cavalerie. În timp ce oștile se înfruntau, în ajutorul lor sosiră, însoțiți de trupe, Gallus Tisienus, de partea lui Sextus, și Lepidus, de partea lui Caesar¹². Surprins de furtuna despre care am vorbit și de Demochares, Lepidus pierduse destul de multe corăbii și nu izbutise să ajungă de îndată în tabăra lui Caesar. Poate din cauza unor asemenea necazuri sau cu scopul ca Caesar să ducă singur greul luptelor, fie că voia într-adevăr să abată atenția lui Sextus, fapt este că debarcă la Lilybaeum. Și aici, Gallus, trimis de către Sextus, începu să se războiască cu el. Cum n-au ajuns la nici un rezultat decisiv, au plecat spre Artemision. Gallus, își alătură forțele lui Sextus, iar Lepidus avu unele neînțelegeri cu Caesar (căci el, în calitate de coleg, se socotea îndreptățit să împărtășească în toate privințele puterea cu Caesar, în vreme ce, dimpotrivă, se vedea tratat ca un subaltern, în orice împrejurare); de la aceste conflicte, supărat, Lepidus începu să încline pentru Sextus și, prin intermediari, intră cu el în tratative. Caesar, bănuind ceva, dar neîndrăznind pe de o parte să spună lucrurilor pe nume, ca să nu-l combată fățiș pe Lepidus, iar pe de alta, în neputința de a-l ține la curent cu planurile sale, din motive de prudență (ar fi însemnat că îl consideră suspect, dacă nu s-ar mai fi sfătuit cu el, însă nici primejdia de a-i comunica totul nu putea fi subestimată), hotărî să încerce cît mai repede soarta armelor, înainte de a interveni o nouă situație neplăcută, deși, din alte motive, nu avea nici o grabă să înceapă acțiunea. Într-adevăr, Sextus se afla în mare dificultate, lipsit de grîne, lipsit de bani, fapt care-l îndreptățea pe Caesar să spera că nu după multă vreme avea să-l doboare fără nici o luptă.

După această hotărîre, își scoase trupele de combatanți pe uscat, în fața lagărului de război și le dispuse în formație de luptă. Concomitent, Agrippa, părăsind portul, luă și el poziție de atac în largul mării. Sextus, mult inferior ca număr în raport cu forțele desfășurate de adversar, nu-l întîmpină nici pe mare, nici pe uscat. Manevra se repetă timp de cîteva zile. În cele din urmă, temîndu-se să nu fie părăsit de aliații săi pentru o asemenea conduită rușinoasă, Sextus porunci corăbiilor să-l înfrunte pe inamic, căci mai degrabă spera în iscusința flotei, decît în șansele unei bătălii pe uscat.

9 Cînd s-a dat semnalul de luptă și cînd au sunat trompetele, toate corăbiile începură lupta în fața țărmului, iar infanteria ambelor părți se așeză, de asemenea gata de intervenție, în lungul aceluiași țărm — așa că privilegiștea deveni grandioasă¹³. Marea, cît vedeai cu ochii, era înșesată de corăbii. Numărul lor nesfîrșit acoperea într-adevăr o vastă întindere. Fîșia țărmului fusese ocupată de către soldații înarmați, iar ținutul din spate de către gloatele care însoțeau taberele, gata să se încaiere. Așa se făcea că lupta, deși aparent se dădea numai între cei ce se aflau pe mare, în realitate cuprindea toată suflarea de la fața locului. Cei de pe corăbii, știindu-se priviți de tovarășii lor de arme, luptau cu înverșunare sporită: ceilalți, de pe țărm, oricît de departe se aflau, participau și ei oarecum la desfășurarea bătăliei, fie numai prin chipul cum priveau cele ce se întîmplă. Multă vreme șorții înfruntării oscilară cînd de-o parte, cînd de alta (căci fazele acestei bătălii se asemănau în totul cu cele din bătăliile precedente). În tot acest timp, și spiritele ostașilor se aflau într-o balanță care se menținea în echilibru. Oamenii sperau din inimă că odată cu această luptă războiul să se termine de-a binelea; în caz contrariu, cîte unii își închipuiau că obținerea unui avantaj de moment avea cel puțin să-i cruțe pe viitor de mari eforturi, iar alții, în așteptarea victoriei mult dorite, erau încredințați dinainte că nu mai aveau să fie învinși. Așa că toți, pătrunși de curaj, păstrau tăcere pentru a putea privi cele ce se petrec și pentru a

nu-i tulbura pe cei angajați în toiul luptei. Numai din cînd în cînd le scăpa cîte un strigăt înăbușit — fie de îndemn la lupte, fie de implorare a divinității, cînd lăudîndu-i pe ai lor dacă erau victorioși, cînd blestemîndu-i, dacă se lăsau înfrînți. Bineînțeles, aceste strigăte se încrușau de la o tabără la alta, iar îndemnurile erau tocmai pe dos decît cele ale adversarului; mai mult încă, asistai la o adevărată competiție, dornici cum se dovedeau ca ai lor să audă cît mai bine cele ce spuneau iar dușmanul să înțeleagă cît mai puțin sfaturile transmise de susținătorii lui.

10 Cîtă vreme forțele s-au dovedit egale — așa se petrecură lucrurile în ambele tabere — fiecare încercînd să comunice cu ai săi fie numai și prin mimică, de parcă astfel s-ar fi putut face văzuți și înțeleși.

Cînd însă soldații lui Sextus s-au întors din drum¹⁴, atunci, dintr-odată, dintr-un singur impuls, unii au izbucnit în urale, iar ceilalți scoaseră strigăte deznădăjduite. Aceștia din urmă, ca și cum ei înșiși ar fi fost cei învinși, se retraseră dintr-odată spre Messina. Octavianus Caesar, între timp, primea în rîndurile armatei sale pe dezertorii din tabăra învinsă și dădea pradă flăcărilor toate vasele priponite în stufăriș, înaintînd cu îndrăzneală pe mare. Așa că siguranța nu mai exista nici pentru cei care se mai aflau încă pe corăbii, loviți de Agrippa, nici pentru cei ce debarcau pe unde apucau, căci piereau sub loviturile lui Caesar. Cu puține excepții, scăpau doar cei cîți izbutiseră de la bun început să fugă spre Messina. În acest dezastru, Demochares, făcut prizonier, se străpunsese cu pumnalul. Apollophanes, care scăpase cu o corabie nevătămată, s-a predat lui Caesar, cu toate că ar fi putut să fugă. Același lucru l-au făcut și alții, printre care și Gallus¹⁵, împreună cu toți călăreții ce-i comanda și după aceasta, cu parte din infanterie.

11 Așa s-a întîmplat că Sextus, dîndu-și seama de situația desperată în care se afla, copleșit de înfrîngere, plănui să părăsească locul. Luînd cu sine pe fiica ce-o avea¹⁶ și pe cîțiva credincioși, plecă pe mare în timpul

noapții, după ce încărcă banii și lucrurile mai de preț ce-i rămăseseră pe cele mai solide nave din câte le salvase. Niimeni nu îi urmări, căci ridicase ancora pe ascuns, iar Caesar, în acel moment, se afla la grea încercare.

Lepidus atacase zidurile Messinei și, primit de cetățeni în oraș, se ținea numai de incendii și de jafuri¹⁷. Caesar însă, de îndată ce a fost încunoștințat de cele ce se petreceau, se îndreptă în mare grabă spre Messina și puse capăt acestor jalnice încercări; urmarea a fost că Lepidus, înfricoșat, se retrase din oraș și, așezându-și tabăra pe o colină întărită, începu să formuleze tot soiul de învinuiri, enumerând toate nedreptățile câte i se făcuseră, după socotința lui. Între altele, pretindea cele ce-i fuseseră acordate conform primei înțelegeri dintre triumviri și cerea guvernământul Siciliei, în virtutea contribuției aduse de el la cucerirea ei.

Acestea erau pretențiile formulate de Lepidus. Caesar luă cunoștința de ele prin trimișii săi. Pentru unele, cerea să fie despăgubit (avea de altfel la spate trupele aduse cu sine din Libya precum și pe toți oamenii pe care-i lăsase între zidurile Messinei — unde pătrunsesese primul — și cărora le strecuraseră în suflet speranța unor schimbări revoluționare).

12 La aceste cereri Caesar nu ripostă cu nimic. Convins că dreptatea se afla numai și numai de partea sa și de partea armelor¹⁸, în primul rînd, fiindcă se simțea mai puternic decît Lepidus, îl atacă de îndată, pornind cu puține trupe împotriva lui, mînat de gîndul să-l surprindă prin iuțea loviturii — cunoscută fiind lipsa de energie a lui Lepidus — și să atragă pe soldații acestuia de partea sa.

Așa că pătrunse în tabăra lor sub aparența celor mai pașnice intenții — însoțit cum era doar de o gardă personală. Cum nimic din cele ce spunea nu se potrivea cu așteptările lor, soldații își pierdură răbdarea, începură să devină agresivi, ba mai și uciseră cîțiva oameni din suită. Caesar și-a datorat viața numai unui ajutor sosit tocmai la timp¹⁹.

După aceasta el reveni împotriva lor cu toată armata și, încercuindu-i în tranșeele în care se aflau, îi ținu sub

asediu. Plini de temere față de urmările asediului — din respect față de Lepidus nu încercară în comun nici o mișcare de rupere a rîndurilor, dar separat, grupuri, grupuri, începură să-l părăsească și trecură de partea cealaltă. Și așa Lepidus s-a văzut silit să se înfațișeze lui Caesar, îmbrăcat în haine cernite, în calitate de suplicant voluntar²⁰. Din acel moment, lipsit de orice putere politică, i s-a îngăduit să rămână în Italia, însă pus sub supraveghere²¹. Dintre partizanii lui Sextus, cavalerii și senatorii și-au primit pedeapsa, cu puține excepții, iar dintre cei încorporați în armată, oamenii de condiție liberă au fost distribuiți în legiunile lui Caesar iar sclavii înapoiți stăpînilor lor pentru a-și primi răsplata cuvenită; cei ai căror stăpîni n-au mai fost găsiți, au fost crucificați. Orașele care se alăturaseră de bună voie partidei lui Caesar obținură iertare; cele care au rezistat — fură tratate fără milă.

13 În vreme ce evenimentele de la Messina îl rețineau pe Octavianus Caesar — soldații săi găsiră de cuviință să se răscoale. Cum numărul lor nu era deloc neglijabil, îndrăzneala creștea la vederea mulțimii pe care o alcătuiau și, punînd în cumpănă primejdiile ce-i pîneau cu speranțele ce li se dădea, ei se arătau tot mai nesățioși, iar în cursul unor întruniri se consultau asupra dorințelor fiecăruia²².

Deoarece toată această agitație se dovedi fără rezultat (căci Caesar, ferit deocamdată de amenințarea unui adversar în imediată apropiere, nu acordă importanță acestor manifestări), se dedară la acte de indisciplină. Amintindu-i cu brutalitate șirul nesfîrșit de suferințe prin care trecuseră și zvîrlindu-i în față făgăduielile în doi peri pe care le primiseră, ei începură să amenințe înfricoșător, încredințați în sinea lor că aveau să-l joace după cum le era voia.

Cum nu dobîndiră nimic, cerură să fie eliberați din armată — sub pretext că se simțeau epuizați — folosind un ton violent și ridicat. Adevărul era că n-aveau de gînd să plece la vatră (majoritatea erau dealfel oameni în

floarea vârstei), dar, pentru că bănuiau că războiul împotriva lui Antonius bate la ușă, iată motivul pentru care își supraestima serviciile²³. Cele ce nu izbutiseră să dobândească prin cereri repetate se așteptau să le capete prin amenințarea că îl vor părăsi pe Caesar. Totuși nici acest mijloc nu le-a mers. Caesar, deși era conștient că războiul nu putea fi nicidecum evitat, și pricepea foarte limpede intențiile soldaților, se ținu tare și nu le cedă nimic, socotind că un comandant nu trebuie sub nici un cuvânt să-și calce părerile silit de nemulțumirea soldaților săi, știut fiind că de îndată aceștia ar fi fost dispuși să formuleze pretenții din ce în ce mai mari.

14 Prefăcându-se așadar că privește cu înțelegere cere-rile lor, că le consideră rezonabile și omenești — mai întâi îi eliberă pe soldații care luptaseră la Mutina în rîndurile armatei sale împotriva lui Antonius²⁴; apoi, cum ceilalți nu se lăsau bătuți, dădu drumul tuturor aceluia care aveau zece ani de serviciu. Pentru a-i ține în frâu pe cei rămași — dădu o declarație în sensul că nu va mai reprimi pe nimeni din cei licențiați, oricît de mult ar dori ei acest lucru. La auzul acestei proclamații nu mai suflară nici un cuvînt, ci începură să-l asculte fără murmur, deoarece Caesar anunța că față de cei eliberați — cu excepția primei categorii, în care nu-i îngloba pe toți, ci numai pe cei mai de valoare, nu înțelegea să-și țină cuvîntul dat — între altele cu privire la împărțirile de pămînt. În plus, dăruia tuturor celor rămași cîte cinci sute de denari, iar celor care luaseră parte și la luptele navale, o cunună de frunze de măsline. De atunci încolo — lăsă pe fiecare în parte să nutrească tot felul de iluzii, iar centurionilor le dădu a înțelege că urmau să fie cooptați membri ai Senatului din orașele lor de reședință. Locotenenților le dăruia fiecăruia cîte ceva, iar pe Agrippa îl cinsti cu o coroană de aur, împodobită cu ciocuri de corăbii, distincție care pînă atunci nu fusese acordată nimănui și care de atunci încoace nici n-a mai fost. Ceva mai tîrziu, dreptul de a purta în orice ocazie această coroană, amintind de victoria sa navală, ori de cîte ori cei ce obținuseră triumful

se încununau cu frunze de laur . . . * i-a fost întărit printr-un decret al Senatului.

Iată deci cum a izbutit Caesar în acea împrejurare să-și potolească soldații. Baniile le-au fost dați de îndată, iar pământul li s-a distribuit nu mult după aceea. Cum ogoarele aflate în fondul public nu erau suficiente în acest scop, el a cumpărat întinderi de pământ de la locuitorii Campaniei, în raza orașului Capua (căci orașul simțea mare nevoie de coloni) și în schimb le dăruie cursul de apă denumit „Iulia“, fapt care îi bucură mai presus de orice — și ținutul Cnosos-ului, pe care pînă astăzi încă continuă să-l cultive.

Dar toate acestea se întâmplară ceva mai tîrziu. Deocamdată se ocupă de treburile gospodărești ale Siciliei²⁵ și se făcu stăpîn peste cele două Libyii, fără a da vreo luptă, prin mijlocirea lui Statilius Taurus. Lui Antonius îi trimise un număr egal de nave cu acela al vaselor distruse în război²⁶.

36 I.e.n. 15 De îndată ce se răspîndi vestea victoriei lui Caesar se potoliră și mișcările izbucnite în Etruria.

La Roma — într-un singur glas, Senatul îi acordă laude, statui, dreptul de proedrie, ridicarea unui arc de triumf, dreptul de a intra în oraș călare, cel de a purta în permanență o coroană de laur și, pentru aniversarea victoriei repurtate, care urma să fie celebrată în veci prin jertfe aduse în Capitoliu, templul lui Iupiter — un banchet la care puteau lua parte soția și copiii săi²⁷.

Aceste hotărîri au fost luate imediat după victorie, anunțată de altfel la Roma de un soldat dintre cei care se aflau pe atunci în Urbe și care, chiar în acea zi, posedat parcă de un zeu, după ce-a spus și a împlinit tot felul de lucruri, în cele din urmă a alergat spre Capitoliu și și-a depus sabia la picioarele statuii lui Zeus, ca și cum nu mai avea nevoie de tăișul ei; au urmat și alți vestitori, participanți la bătălie, zoriți spre Roma de Caesar însuși.

După sosirea lui Octavianus Caesar, la Roma, el întruni după datina străbună pe cetățeni în afara pomoerium-ului,

* Mică lacună în text.

unde dădu socoteală de faptele săvârșite²⁸ și renunță la unele din onorurile ce i se acordaseră. De asemenea, suspendă plata censului și orice alt impozit s-ar fi datorat tezaurului public pentru timpul anterior războiului civil, anulă câteva impozite și refuză să accepte pontificatul lui Lepidus care i se atribuisse (căci legea străbună interzicea ca sacerdoțiul să fie preluat de la un pontif încă în viață). Cu acest prilej au fost votate în favoarea sa multe alte decrete.

S-au găsit și unii care să răspîndească zvonul că această mărinimie excesivă n-avea alt dedesubt decît să-i acuze pe Antonius și pe Lepidus și să treacă exclusiv pe umerii lor povara nedreptăților săvârșite mai înainte vreme. Alții, în schimb, pretindeau că Octavianus Caesar, în imposibilitatea de a mai storce ceva de la contribuabili, își făcea un titlu de glorie gratuit din această situație fără ieșire. Dar toate nu erau decît vorbe. S-a mai hotărît în Adunare să i se dăruiască o locuință din fondul public, deoarece terenul pe care-l cumpărase pe muntele Palatin, cu intenția de a-și ridica o casă, îl trecuse în patrimoniul statului și îl consacrase lui Apollo, după ce fusese lovit de trăsnet.

Așadar, printr-un decret i s-a dăruit o casă, precum și dreptul de a nu fi insultat nici cu fapta, nici prin cuvinte²⁹. În caz contrariu, cei găsiți vinovați de a fi încălcat decretul, erau pasibili de a suferi aceeași pedeapsă cu cei care insultau un tribun. Ceva mai mult chiar, i s-a îngăduit să se așeze pe aceeași bancă cu tribunii plebei.

16 Acestea au fost onorurile acordate lui Octavianus Caesar din partea Senatului³⁰.

În ce-l privește, îl numi augur printr-un decret special pe Valerius Messala, pe care anterior îl trecuse pe listele de proscriși pentru a fi ucis, peste numărul legal de preoți din acest Colegiu. Locuitorilor din Utica le acordă dreptul de cetățenie. Porunci ca toga tivită cu purpură să nu fie purtată de nimeni altcineva decît de senatori și de magistrați, căci se mai găsiseră aici, colo, câte unii din oamenii de rînd care s-o îmbrace.

În acel an nu a fost ales nici un edil, din pricina lipsei de candidați. Așa că pretorii și tribunii plebei s-au văzut nevoiți să preia sarcinile edilitare. N-a fost numit nici un prefect al Urbei pentru celebrarea Sărbătorilor Latine, ci anumiți pretori au primit însărcinarea să aducă la îndeplinire sarcinile ce reveneau acestui magistrat. Treburile interne ale Romei și cele din tot restul Italiei au fost încredințate unui membru al ordinului cavalerilor, Caius Maecenas, care le administră în acea vreme și mulți ani în continuare⁴¹.

17 Sextus, după ce părăsi postul Messinei, temându-se să nu fie urmărit și bănuindu-i de trădare pe cei care-l însoțeau, apucă să le spună că avea de gând să-și urmeze călătoria pe întinsul apelor mării⁴². Apoi, dând ordin să fie stinse luminile pe care orice corabie pretoriană le aprinde la pupă în timpul navigației nocturne, pentru ca celelalte corăbii să poată s-o urmeze îndeaproape, întoarse propria-i corabie spre Italia și, după ce traversă marea spre Corcyra, de aici plecă spre Cephallenia. Aici însă întâmplarea făcu ca și ceilalți, goniți de o furtună, să se întâlnească iarăși cu el. Convocându-i la sfat, Sextus își dezbracă hainele de comandant și, printre altele, le spuse că, reuniți cum erau, nu aveau nici o posibilitate să se ajute într-o măsură satisfăcătoare unii pe alții, nici să treacă neobservați; în schimb, dacă s-ar fi împrăștiat, aveau mai multe posibilități să scape, care încotro. Așa că îi sfătui pe fiecare în parte să-și caute salvarea cum va crede mai bine de cuviință.

După aceea, deoarece cei mai mulți s-au lăsat convinși și fiecare apucă în altă direcție, părăsind partida, Sextus, cu oamenii câți îi mai rămăseseră, trecu în Asia, cu intenția să se îndrepte de îndată spre tabăra lui Antonius. Odată ajuns la Lesbos, unde află că Antonius pornise într-o expediție împotriva mezilor⁴³ și că Octavianus Caesar se războia cu Lepidus — se gândi că n-ar fi fost rău să-și petreacă iarna aici. Lesbienii îl primiră cu toată dragostea în amintirea părintelui său⁴⁴ și se arătară dispuși să-l găzduiască. De îndată însă ce află că lucrurile mergeau prost pentru

Antonius în Media și cum Caius Furnius, pe atunci guvernator în Asia nu-i arăta nici o simpatie, se hotărî să nu mai rămână locului ci, îmbărbătat de speranța că va putea prelua comanda lui Antonius, fiindcă pe zi ce trecea din Sicilia îi soseau ajutoare tot mai numeroase, iar diverși combatanți, unii, în virtutea gloriei tatălui său, alții, din lipsa de mijloace materiale, se adunau în jurul său, îmbrăcă din nou ținuta de general și își începu pregătirile în vederea cuceririi continentului de pe țărmul opus.

18 Între timp Antonius, care se refugiase într-un ținut prieten³⁵ și care aflate despre măsurile luate de Sextus, îi făgădui impunitate și asistență, cu condiția să depună armele. Sextus răspunse că se arată gata să-i dea ascultare, dar nu făcu nimic în această privință, căci vicisitudinile prin care trecuse Antonius și faptul că acesta se imbarcase de îndată pentru Egipt îi micșoraseră prestigiul în ochii săi. Așa că persistă în proiectele sale inițiale și continuă să trimită delegații la partii³⁶. 36 I.e.n.

Pus la curent cu tot ce se întâmpla, Antonius nu se întoarse din drum, dar își trimise flota împotriva lui Sextus, sub comanda lui Marcus Titius, un transfug care-l părăsise pe Sextus și acum lupta în rândurile armatei lui. Presimțind furtuna și cuprins de temeri (căci era departe de a fi pregătit cum se cuvine), Sextus plecă pe mare și, îndreptându-se încotro credea că îi va fi mai lesne să scape, sosi la Nicomedia unde, surprins de oamenii lui Antonius, încercă să intre în legătură cu el, deoarece mai avea o brumă de speranță în recunoștința aceluia care îi datora numai bine. Cum Antonius nu se arăta dispus să înceapă tratativele, dacă Sextus nu s-ar fi învoit să-i cedeze necondiționat navele ce le avea și restul forțelor armate, renunță la planul de a-și mai găsi salvarea într-o bătălie pe mare și, după ce-și strînse, pe câteva corăbii, bagajele mai greu de transportat, le dădu foc, iar el se pierdu în inima continentului asiatic. Cu toate acestea a fost ajuns din urmă de Titius și de Furnius³⁷ în orașul frigian Midaion unde, încercuit, a fost luat prizonier. Antonius, de îndată ce află că Sextus a fost prins, pe moment, cuprins de furie, dădu ordin subal-

ternilor săi să-lucidă. Apoi, nu după mult timp, se răzgîndi și porni o altă ștafetă cerînd ca viața să-i fie cruțată. Deși purtătorul celei de a doua scrisori ajunsese la destinație înaintea celei dintîi, Titius, care primi la urma ordinul ca Sextus să fie executat, în credința că acest ordin era într-adevăr ultimul, — sau poate că, știind adevărul, n-a vrut să-l respecte — se conformă ordinii în care sosiseră scrisorile și nu intenției lui Antonius.

În acest fel s-a săvîrșit din viață Sextus, sub consulatul lui Lucius Cornificius și al unui oarecare alt Sextus Pompeius³⁸. Octavianus Caesar, cu acest prilej, organizează jocuri de circ și, în cinstea lui Antonius, așază un car de lupte în fața tribunei de unde se țineau cuvîntările, precum și statui în templul Concordiei. Mai mult chiar, îi acordă privilegiul să ia masa în templu, împreună cu soția și copiii săi, privilegiu pe care-l dobîndise și el mai înainte vreme printr-un decret senatorial. Pe atunci Octavianus încă se prefăcea că-i este prieten. În acest fel își exprima, chipurile, compasiunea pentru nenorocirile ce-l întîmpinaseră pe Antonius în campania împotriva părților și, pe de altă parte, încerca să abată ciuda acestuia față de victoria ce-o reputase el și față de cinstirile decretate în favoarea sa. Iată așadar linia de conduită ce adoptase³⁹.

19 Iată acum în ce fel s-au petrecut lucrurile cu Antonius și cu barbarii.

Publius Ventidius, înștiințat că Pacorus adună o armată și că face incursiuni în Siria⁴⁰, s-a înspăimîntat, deoarece pregătirile pentru apărarea orașelor nu fuseseră încă terminate, iar legiunile se găseau răspîndite prin taberele de iarnă. În consecință, iată ce făcu pentru a-l împiedica pe Pacorus să-și continue activitatea și pentru a-i întîrzia cît mai mult planurile războinice.

Încunoștințat că un anume dinast din Canaan⁴¹ — de altfel în bune relații cu el personal — nutrea o deosebită prietenie față de părți, Ventidius, printre alte dovezi de simpatie, îl cinsti ca pe omul cel mai de încredere, îl consultă asupra anumitor planuri, a căror dezvăluire lui nu-i putea aduce nici un prejudiciu, în vreme ce regelui

din Canaan îi insufla astfel credința că îl face părtaș la cele mai secrete proiecte ale sale. După ce-și atinse scopul, Ventidius se prefăcu că-i este teamă ca nu cumva barbarii, părăsind obișnuitul lor vad de trecere peste Eufrat, prin preajma orașului Zeugma, să urmeze un alt drum, în aval, căci pretindea Ventidius — pe acolo cîmpia se dovedea mai prielnică pentru o invazie, în vreme ce calea străjuită de coline era mai ușor de apărat. De aici, pînă la a-l convinge pe Canaanean, n-a fost decît un pas, și așa l-a indus în eroare pe Pacorus, prin intermediul acestuia. Îndreptîndu-se pe ruta de cîmpie, adică pe acolo pe unde Ventidius se prefăcea că nu dorea să-i întîmpine pe părți, adică pe drumul mai lung decît celălalt, regele part dădu astfel răgaz adversarului să-și adune forțele.

20 Datorită acestui șiretlic, după ciocnirea oștilor în Siria Cyrhestică, Ventidius îl învinse pe Pacorus. Pentru că Ventidius nu-i împiedicase pe părți să traverseze fluviul și, după ce trecură nici nu-i atacase de îndată, părții îi socotiră pe romani niște fricoși, lipsiți de tărie. Îmbătați de acest gînd, ei se avîntară spre întăritura romană, deși era așezată pe o înălțime, în credința că o vor cuceri de la prima ciocnire. Cu toate acestea, romanii trecură fulgerător la atac și, cum părții erau călări, fură respinși în josul pantei fără nici o greutate. În cursul luptei ei se apărară vitejește, căci majoritatea lor purtau platoșe; adînc tulburați de neprevăzut, izbindu-se unii de alții, în cele din urmă au fost cu desăvîrșire învinși de pedestrașii greu înarmați și de prăștieri. Loviturile năprasnice pornite din prăștii, de la mare distanță, erau cele mai greu de suportat.

Faptul că în această cumplită încercare Pacorus căzuse pe cîmpul de luptă, le pricinui mult rău. De îndată ce și-au dat seama că cel care-i comanda pierise — puțini au fost cei care au mai luptat cu ardoare pentru a-i lua cadavrul. După ce și aceștia au fost nimiciți, toți ceilalți s-au predat. Unii, dornici să fugă peste pod la casele lor, n-au fost în stare să mai ajungă de partea cealaltă ci, prinși la mijloc, au fost omorîți; alții însă izbutiră să se refugieze la Comagena, la Antiochos. Cît despre celelalte regiuni înalte ale

Siriei, care rămăseseră în expectativă, așteptînd sfîrșitul războiului (Pacorus, datorită dreptății ce o împărțea și blîndeții sale era nespus de iubit, așa cum nicicînd n-a fost iubit vreun rege), Ventidius le supuse fără nici o trudă, trimițînd prin orașe capul fostului rege⁴².

Apoi începu o campanie împotriva lui Antiochos, sub pretext că nu-i predase pe cei care se refugiaseră la el, în fapt pentru că acesta avea nesfîrșite bogății.

21 Între timp își făcu apariția pe neașteptate Antonius, care, nu numai că nu se arată bucuros, ci lăasă frîu liber sentimentelor sale de invidie, sub impresia că Ventidius se acoperise de glorie din propria-i inițiativă. Din această pricină îi luă comanda și nu-l mai folosi la nici o altă acțiune, nici atunci, nici mai tîrziu, deși în urma ambelor fapte de arme ale lui Ventidius el dobîndi dreptul la suplicații și la triumf.

Cetățenii Romei au decretat aceste onoruri lui Antonius deoarece el era comandantul suprem și, în respectul legii, el era răspunzător de rezultatul campaniei. Dar, pe de altă parte i le decernară și lui Ventidius, socotind pe drept cuvînt că prin dispariția lui Pacorus acesta le plătise părților cu vîrf și îndesat nenorocirea petrecută pe vremea lui Crassus, mai ales că amîndouă înfrîngerile au avut loc exact în aceeași zi a anului.

Întîmplarea a făcut ca Ventidius să-și sărbătorească singur triumful — așa după cum singur repurtase victoria (căci Antonius fusese înfrînt înaintea acestui eveniment), iar reputația lui a crescut mai mult încă în urma acestui triumf, precum și în urma soartei sale puțin obișnuite⁴³. Într-adevăr, odinioară el făcuse parte din cortegiul de captivi care însoțise triumful lui Pompeius Strabo⁴⁴ și acum era primul roman cinstit cu un triumf, împotriva părților. Dar toate acestea nu s-au petrecut decît mult mai tîrziu.

22 Deocamdată, Antonius îl atacă pe Antiochos și, după ce-l încercui în Samosata, începu asediul⁴⁵. Cum nu obținea nici un rezultat și timpul trecea, cum, pe de altă parte, bănuia că soldații îi poartă dușmănie din pricina purtării lui nedemne față de Ventidius — intră în tratative secrete cu

Antiochos și plăsmui un tratat de pace pentru a ieși cu fața curată din încurcătură. Așa s-a făcut că nu a luat nici ostateci, afară de doi, și nu dintre oamenii de vază, și nici banii pe care-i pretindea⁴⁶; în schimb, ca să-i facă gustul lui Antiochos, dădu poruncă să fie ucis un anume Alexandros, un transfug care-l părăsise pe rege și trecuse de partea romanilor. După aceste aranjamente trecu în Italia.

Caius Sossius, care primise de la el guvernământul Siriei și al Ciliciei⁴⁷, izbuti să înfrîngă cerbicia locuitorilor din Arados, oraș pînă atunci împresurat, cu populația secerată de foamete și boli, îl învinse în luptă pe Antigonos⁴⁸, care omorîse pe oamenii din garnizoanele romane ce-i fuseseră încredințate și, în urma unui asediu, cuceri Ierusalimul, unde regele se refugiase.

Iudeii provocară nenumărate și grele pierderi romanilor (căci neamul lor se arăta cum nu se poate mai crud la mînie) — dar suferiră la rîndul lor pierderi și mai grele.

Cei dinții prinși au fost apărătorii templului zeului lor. Ceva mai tîrziu căzură în mîinile romanilor și ceilalți, în ziua denumită și pe acea vreme ziua lui Cronos⁴⁹. Atît de puternică era credința ce-i însuflețea pe iudei, încît primii prizonieri, adică cei ce fuseseră luați ca prinși de război odată cu templul, cînd s-a reîntors ziua lui Cronos, l-au implorat pe Sossius să le îngăduie să meargă în templu pentru a săvîrși ritualurile cerute de lege la rînd cu ceilalți.

Antonius încredință guvernarea ținutului unui anume Herodes⁵⁰. Cît despre Antigonos, după ce-l anină de un stîlp, porunci să fie bătut cu vergile — pedeapsă care nu mai fusese aplicată nici unui alt rege de către romani — apoi dădu ordin să fie omorît.

Faptul s-a petrecut sub consulatul lui Claudius și a lui Norbanus⁵¹.

23 În anul următor romanii nu săvîrșiră în Siria nimic demn de semnalat.

Antonius, tot timpul anului, își irosi timpul cu călătoriile spre și din Italia. Sossius, deoarece era în joc prestigiul lui Antonius și nu al său personal — și cum din această pricină se temea să nu-i stîrnească pizma și mînia, își trecea vre-

mea fără să ia măsuri de îndreptare a lucrurilor, pentru ca nu cumva să-i displacă; dimpotrivă, se ferea să întreprindă ceva, tocmai pentru a-i fi pe plac.

În Parthia situația se înrăutăți brusc din cauza unei întâmplări pe care o voi relata îndată. Orodes, regele partilor, împovărat de ani și de durerea pierderii fiului său Pacorus, incredință domnia, încă din viață, lui Phraates, cel mai vîrstnic dintre fiii ce-i rămăseseră⁵². Acesta, odată stăpîn pe putere, se dovedi cel mai nelegiuit dintre oameni. Atrăgîndu-i într-o cursă îi ucise pe toți frații cîți îi avea de la fiica lui Antiochos⁵³, deoarece îi erau superiori și ca virtute și ca neam, în ce privește ramura maternă; nu pregetă să-l omoare pe Orodes însuși, care se topea de jale la cele ce vedea, pentru ca apoi să-i dea pierzaniei și pe cei mai de seamă dintre fruntașii parți. Comise de asemenea multe alte fapte de groază, așa încît, în cele din urmă, numeroși oameni din aristocrația parță îl părăsiră pentru a trece, unii, de partea altcuiva, alții, de partea lui Antonius. Printre aceștia din urmă se număra și Monaises⁵⁴. Faptul s-a petrecut sub consulatul lui Agrippa și al lui Gallus.

36 I.e.n.

24 În restul iernii, consuli fiind Gellius și Nerva⁵⁵, Publius Canidius Crassus pornind împotriva iberilor prin meleagurile lor îl învinse într-o bătălie pe regele acestora, pe Pharnabazes, și izbuti să și-l facă aliat. Împreună cu regele iber pătrunse apoi în ținutul învecinat, în Albania. După ce-l birui în lupte și pe Zober, regele albanilor, îi primi și pe aceștia în rîndul aliaților.

Antonius, plin de el în urma unor astfel de izbînzii⁵⁶ și, afară de aceasta, punîndu-și mari speranțe în Monaises (care îi făgăduise că va lua conducerea unei expediții și că va supune, fără nici o rezistență, cea mai mare parte a ținuturilor ocupate de parți), îi incredință operațiile de război și, printre alte concesii, îi dăruie spre guvernare trei dintre orașele aparținînd Romei, pînă la sfîrșitul ostilităților. Peste toate, îi dădu de înțeles că-l va face rege al parților.

În vreme ce se puneau la cale cele de mai sus, Phraates, înfricoșat, printre altele și datorită faptului că parții nu trecuseră ușor cu vederea dezertarea lui Monaises, intră în tra-

tative cu acesta din urmă, momindu-l în chip și fel, ca pînă la urmă să ajungă a-l întoarce de partea sa. Antonius, înștiințat de cele ce se petreceau, cum era și firesc, s-a înfuriat peste măsură, dar nu-l ucise pe Monaises, deși acesta se afla în mîna lui. Motivul hotărîrii de a-l cruța era gîndul că dacă ar fi săvîrșit execuția, nici unul dintre barbari nu i-ar mai fi fost favorabil. Dar, la amîndoi, atît regelui cît și lui Monaises, le învinse o cursă.

Pe Monaises îl lăsa să plece — ca și cum acesta s-ar fi îndreptat împotriva părților și, împreună cu el, trimise o solie la Phraates. În aparență, oferea pacea, cu condiția ca stindardele și prinșii de război, luați cu prilejul dezastrelui suferit de Crassus să-i fie dați înapoi. Scopul urmărit era însă acela de a-l surprinde pe rege nepregătit, în speranța ajungerii la o înțelegere; în realitate, făcea pregătiri febrile de război.

25 Antonius atinse malurile Eufратului, socotind că va găsi fluviul lipsit de pază. Dimpotrivă, deoarece toate punctele de trecere erau păzite cu mare grijă, făcu cale întoarsă, la sfatul regelui Armeniei Mari, pentru a porni cu război împotriva regelui med Artavasdes, care purta același nume cu regele armean, dar îi era dușman de moarte⁵⁷.

Aici, prinzînd de veste că regele med se afla departe pe meleagurile sale, pentru a veni în ajutorul regelui part, Antonius lăsa în urma sa, sub comanda lui Oppius Stianus, parte din armată și bagajele grele, cu poruncă să-l ajungă cît mai repede, iar el, luînd cu sine cavaleria și elita trupelor de pedestrași, grăbi pasul cu intenția de a cuceri pozițiile dușmanilor dintr-o singură lovitură.

De îndată ce ajunse în goană în fața palatelor regale de la Praaspoi*, ridică întărituri de pămînt și începu pregătirile de atac. Atît regele părților cît și cel al mezilor, încănuștințați de cele ce se petreceau, îl lăsară să-și irosească forțele (căci zidurile reședinței erau puternice și ei dispuneau de numeroși oameni pentru apărarea lor); în

* Phraaspa, capitala Mediei. Lecțiunea Boi-sevain, II, p. 309; p. 344.

schimb, căzînd asupra lui Statianus, luat prin surprindere, ai cărui soldați erau istoviți de mars, îi uciseră toți oamenii afară de Polemon, dinast din Pont, care pe acea vreme lupta de partea lui Antonius. Acesta singurul a fost luat prizonier și apoi eliberat, în schimbul unei mari sume de bani. Cei doi s-au dovedit în stare să săvîrșească astfel de isprăvi numai pentru că regele Armeniei nu a fost de față cînd s-a dat lupta; deși, după cîte pretind unii, ar fi putut să-i ajute pe romani, el n-a făcut-o, și nici nu s-a îndreptat spre Antonius, ci s-a retras în teritoriul lui.

26 Antonius zori să-i dea ajutor lui Statianus chiar de la prima solie ce-i fusese trimisă de subalternul său, dar nu putu ajunge la timp. Afară de cadavre nu mai găsi pe nimeni în viață. Groaza puse stăpînire pe sufletul său la vederea masacrului. Totuși, pentru că nu întîlni nici picior de barbar, în minte și încolți bănuiala că de frică ei pleaseră, și mai prinse puțin curaj. Ceva mai tîrziu după aceea, ajungînd să aibă cu ei o ciocnire, izbuti chiar să-i pună pe fugă. Într-adevăr, prăstierii, mulți la număr, ținînd dincolo de bătaia săgeților — provocară lovituri grele, chiar și în rîndurile soldaților purtători de platoșe — fără însă să provoace și pierderi considerabile în oameni, căci barbarii, călări, se îndepărtau în mare grabă.

Antonius se întoarse atunci din nou spre atacul palatului de la Praaspoi și îl ținu sub asediu. Rezultatele acțiunii nu dădură însă cine știe ce roade. Cei aflați înăuntru se apărau cu vigoare împotriva lui, iar cei rămași în afară nu prea căutau prilejuri de înfruntare. În cursul asediului pierdu mulți oameni, parte, trimițîndu-i să caute și să aducă alimente, mulți alții în urma pedepselor ce le aplica.

La început, atîta timp cît au fost în stare să-și procure singuri hrana, oamenii au făcut față ambelor cerințe — și anume procurarea de hrană în deplină siguranță cît și desfășurarea asediului. Cînd însă toate împrejurimile au fost secătuite și soldații siliți să meargă din ce în ce mai departe după hrană, li se întîmpla, dacă erau trimiși care încotro, în număr mic, nu numai să se întoarcă cu mîna goală, dar și cu rîndurile secerate; dacă plecau mai mulți

laolaltă, ei lăseau întăritura lipsită de apărători și, între timp, barbarii ieșind la atac, distrugeau multe vieți omenești și multe mașini de război.

27 Iată așadar pricina pentru care Antonius distribui tuturor acestor soldați orz în loc de grâu și decimă câteva centurii. Pe scurt, pretextînd că ducea un asediu, suferea toate neajunsurile asediului. Cei care se aflau în interiorul zidurilor pîneau cu mare atenție momentele favorabile pentru a trece de îndată la atac iar dușmanii de prin împrejurimi, atunci cînd îi surprindeau pe cei rămași pe poziții, cu efectivele reduse la jumătate, îi hărțuiau în chip feroce, cînd luîndu-i prin surprindere, cînd retrăgîndu-se fulgerător. Cît privește pe soldații însărcinați să strîngă grîne, nu-i supărau cu nimic pe drumul ce ducea spre centrele de aprovizionare; în schimb, odată răspîndiți prin sate și revenind spre tabără, le cădeau în spate cînd aceștia se așteptau mai puțin.

Cum Antonius, în ciuda greutăților, își prelungea asediul, Phraates, temîndu-se ca pînă la urmă Romanul să nu pricinuiască vreun rău orașului, fie prin propriile lui resurse, fie asigurîndu-și de pe undeva o alianță, l-a convins, prin mijlocirea unei solii, să propună deschis încetarea ostilităților, dîndu-i de înțeles că avea să obțină fără greutate un tratat de pace.

Așa se întîmplă că Phraates începu tratativele cu solii trimiși de Antonius, așezat pe un tron de aur, strîngînd în mînă coarda întinsă a arcului său și proferînd tot felul de ocări la adresa romanilor. În cele din urmă se îndură să le acorde pacea cu condiția ca romanii să-și părăsească de îndată pozițiile. Antonius, la auzul acestei propuneri, temîndu-se de autoritatea lui Phraates și, totodată, în credința că va obține pacea, dacă înțelegea să se retragă, începu să evacueze întăriturile fără însă a distruge nimic din cele ce fuseseră pregătite pentru asediu, ca și cum s-ar fi aflat într-o țară prietenă.

28 În timp ce se retrăgea și aștepta perfectarea tratatelor, mezii îi incendiară mașinile de război și îi dărîmară forti-

36 I.e.n.
(octombrie)

ficațiile. Parții, la rîndul lor, nu numai că nu trimiseră lui Antonius nici un mesaj despre încheierea păcii, ci căzură pe neașteptate asupra romanilor, pricinuindu-le pierderi multe și grele⁵⁸.

Antonius, așadar, cînd își dădu seama că a fost înșelat, nu mai avu curajul să trimită soli la convorbiri (căci nu-și închipuia că avea să obțină încetarea ostilităților în condiții convenabile și nici nu voia să-și descurajeze soldații în urma eșuării tratativelor); pentru că tot apucase să-și ridice tabăra hotărî să se îndrepte spre Armenia.

Apucînd însă un alt drum decît cel pe care veniseră (căci bănuiau pe bună dreptate că accesul le era cu desăvîrșire închis), romanii avură de îndurat multe și stranii suferințe. Înaintînd într-o regiune necunoscută se rătăceau la tot pasul și, peste toate, barbarii, ieșindu-le pretutindeni în cale, ocupau defileurile unde fie săpau șanțuri, fie ridicau piedici. Ei secău peste tot izvoarele de apă și distrugeau pășunile, iar dacă romanii intenționau, din întîmplare, să străbată niște locuri mai prietenoase, prin informații false barbarii îi îndepărtau de acele meleaguri, dîndu-le de înțeles că erau patrule de dușmani. Astfel, ei îi determinau pe romani să apuce pe drumuri unde cursele îi așteptau la tot pasul, așa încît Antonius pierdu mulți oameni, unii căzuți în lupte, alții morți de foame.

29 Situația provoca dezertări. Și poate că ar fi dezertat cu toții, dacă barbarii, pe cei care au îndrăznit să facă acest lucru, nu i-ar fi ucis cu săgeți chiar sub ochii celorlalți. Urmarea a fost că oamenii s-au mai potolit și, nevoia îi învăță, după o simplă întîmplare, să reacționeze într-un anumit fel. Căzînd o dată într-o capcană, timp în care săgețile curgeau ploaie asupra lor, strîngîndu-se scut lîngă scut ei au format broasca țestoasă și s-au lăsat în jos sprijiniți în genunchiul stîng. Barbarii (care pînă atunci nu mai văzuseră așa ceva) și-au închipuit că romanii căzuseră la pămînt în urma rănilor primite și că, pentru a-i sfîrși, nu mai e nevoie decît de o clipire. Aruncîndu-și deci arcurile și descălecînd — puseră mîna pe săbiile lor încovoiate și se apropiară de romani cu gîndul să-i taie

în bucăți. Romanii însă sărind în picioare, formară dintr-odată legiunea la o singură comandă și năvăliră în iureș, dar fiecare în parte, asupra adversarilor ce-i aveau în față. Greu înarmați, luptau împotriva unor oameni ușor înarmați; pregătiți de atac, îi luau prin surprindere pe atacatori; legionarii fiind, se înfruntau cu niște arcași; romani — împotriva unor barbari — era firesc să facă prăpăd, așa că cei dintre dușmani cîți mai scăpaseră cu viață o luară la fugă și încetară definitiv să-i mai urmărească⁵⁹.

30 Iată acum ce înseamnă „broasca țestoasă“ și în ce fel se formează. Poverile, soldații ușor înarmați și cavaleria se rînduiesc la mijlocul armatei; cei dintre soldați greu înarmați, care folosesc scuturi scobite și alungite în formă de semilună, se rînduiesc la margini, întocmai ca într-o lucrare ridicată în cărămidă. Ei acoperă pe soldați și, sub protecția armelor, observă tot ce se petrece în afară. Alți legionari, care posedă scuturi late, se strîng la mijloc și ridică scuturile deasupra capetelor lor dar și peste capetele tuturor celorlalți soldați. Rezultatul este că nu se mai poate vedea nimic altceva pe toată întinderea ocupată de legiune decît scuturi — în vreme ce toți ostașii, datorită strîngerii perfecte a rîndurilor, se află la adăpost de loviturile săgeților. Formația are o coeziune atît de puternică încă s-ar putea merge și pe deasupra, ba ar putea trece și cai, chiar și căruțe încărcate, dacă se încheagă într-un loc adînc și strîmt.

Astfel este așadar schema acestei formații militare și, din această cauză, a primit și denumirea de „broască țestoasă“, atît pentru rezistența cît și pentru desăvîrșita protecție ce-o oferă.

Ea este întrebuințată cu dublu scop: fie cînd legiunea pornește la atacul unei garnizoane și, nu rare ori, în acest caz servește drept sprijin pentru oamenii care se urcă pe ziduri sau, atunci cînd este înconjurată de arcași, toți oamenii se închircesc dintr-odată (pină și caii sînt dresați să se lase în genunchi și să se culce la pămînt) — dînd prin aceasta impresia că sînt istoviți de putere ca apoi,

la apropierea dușmanului, să țîșnească în sus și să-i lovească prin surprindere. Iată deci ce înseamnă această „broască țestoasă“.

31 Antonius, de aici încolo, nu mai avu nimic de pățimit din partea dușmanilor. În schimb, gerurile îl chinuiau cumplit. Iarna era înaintată, iar podișurile Armeniei, străjuite de munți, singura cale prin care avea putință de a ieși la liman, erau acoperite de ghețuri veșnice. Rănilile, numeroase și funeste, se țineau lanț. Cum foarte mulți oameni pieriră și cum mulți alții deveniseră inapți să lupte, Antonius nu mai avu răbdare să asculte amănuntele raporturilor ce i se prezentau și interzise ca cineva să-i mai aducă vreo informație pe această linie⁶⁰. Și, cu toate că era plin de ciudă pe regele Armeniei, care-l părăsise, și împotriva căruia nutrea gânduri de răzbunare, îl cruță, îl cultivă, ca să capete de la el provizii și bani. În cele din urmă, soldații găsiindu-se în imposibilitate să-și urmeze drumul, îndeosebi în plină iarnă, și, totodată, cum suferințele lor se arătau a fi zadarnice, fără să ducă la nici un rezultat (căci Antonius intenționa să se întoarcă curînd în Armenia), Antonius își dublă atențiile față de rege, făcu tot felul de promisiuni, doar, doar avea să obțină îngăduința de a poposi în ținuturile lui. Pretextul invocat era că avea de gând, în primăvară, să pornească iarăși împotriva partilor.

Iată însă că îi sosiră bani și din partea Cleopatrei, așa încît putu împărți cîte treizeci și cinci de denari fiecărui legionar și celorlalți partea care le revenea. Deoarece sumele trimise nu erau îndeajuns pentru plata soldelor, mai adăugă ceva din propriile lui fonduri, atribuindu-și întreaga cheltuială, iar Cleopatrei faima acestui act de generozitate. Adevărul era că impusese partizanilor săi grele sacrificii și storsese noi contribuții bănești de la aliați. După aceste măsuri, plecă spre Egipt.

32 Cei de la Roma erau la curent cu absolut tot ce se petrecea, nu atît fiindcă Antonius spunea adevărul în dările de seamă pe care le trimetea (căci avea grijă să ascundă

toate vicisitudinile și, unele din ele, le înfățișa tocmai pe dos, ca pe niște succese), ci fiindcă zvonul aducea cu sine adevărul. Octavianus Caesar și susținătorii săi, la rîndul lor, făceau tot ce le sta în putință să capete informații exacte, pe care apoi le răspîndeau, deși în public se fereau să aducă vreo învinuire ci, dimpotrivă, ei aduceau jertfe și organizau sărbătoriri. Atîta vreme cît Caesar se mai afla încă sub amenințarea loviturilor lui Sextus Pompeius, punerea sub acuzare a lui Antonius nu era nici eficace, nici oportună.

Prin urmare acestea au fost înfăptuirile lui Antonius și afară de acestea, îl investi pe Amyntas cu stăpînirea Galatiei, deși omul nu fusese altceva decît secretarul lui Deiotarus⁶¹, la care adăugă porțiuni din Lycaonia și din Pamfilia. Lui Archelaos îi mări teritoriul cu acea parte din Cappadocia de unde îl alungase pe Ariarathes. Acest Archelaos, din partea tatălui, era coborîtor din acei Archelai care luptaseră împotriva romanilor, iar dinspre mamă, din curtezana Glaphyra⁶².

Adevărul era că faptele amintite au contribuit cel mai puțin la proasta faimă ce-și făcuse Antonius pe lîngă concetățenii săi, căci puțin obișnuitele cheltuieli pe care le făcea erau din punga unor străini. Ceea ce-l făcu odios erau relațiile sale cu Cleopatra⁶³, deoarece creștea copiii ce-i avea de la ea, doi mai mari, Alexandru și Cleopatra, care se născuseră gemeni, și unul mai mic, Ptolemeu, supranumit Filadelful⁶⁴. La aceasta se adăuga faptul că le cedase o mare porțiune din Arabia, din teritoriile care aparținuseră lui Malchos cît și din cele care erau în stăpînirea itureilor (de asemenea, îl trimise la moarte pe Lysanias, pe care-l făcuse el însuși regele lor, sub cuvînt că îl favorizase pe Pacorus), precum și teritorii întinse din Fenicia, din Palestina, parte din Creta, Cyrene și Cypru. Iată deci ce hotărî atunci Antonius⁶⁵.

33 În anul următor, consuli fiind Pompeius și Cornificius, întreprinse o expediție împotriva regelui Armeniei, punîndu-și mari speranțe în regele Mediei, acesta din urmă fiind profund supărat pe Phraates, deoarece nu primise

35. I.e.n

cine știe ce din prăzile de război, nici alt semn de cinstire⁶⁶. Dornic să se răzbune pe armean, pentru că îi adusese pe romani în țară, el îl trimise pe Polemon la Antonius ca să-i ceară prietenia și alianța. Antonius, nespun de bucuros de întorsătura lucrurilor, încheie un tratat de amiciție, iar lui Polemon, ca recompensă pentru misiunea ce-o îndeplinesc, îi dăruie mai târziu ca răsplată Armenia Mică⁶⁷.

Mai întâi, îl invită pe regele Armeniei să vină în Egipt, în calitate de prieten, cu gândul ca aici, punând mâna pe el, să-l ucidă fără nici o greutate; armeanul însă, bănuitor, nu acceptă invitația. Atunci Antonius născoci alt tertip pentru a-l atrage în cursă. Pe față nu lăsa să se întrevadă nimic din ura ce i-o purta, ca să nu dea naștere la un motiv de război. El porni cu armata din Egipt, ca și când ar fi mers împotriva partilor, ca să-l surprindă pe regele Armeniei cât mai nepregătit. Pe drum însă fu înștiințat că Octavia sosea de la Roma. Așa că nu merse mai departe, ci din contra, făcu cale întoarsă, cu toate că îi porunci soției sale să se întoarcă de îndată acasă. Faptul nu-l împiedică ceva mai târziu să accepte darurile trimise de Octavia și soldații pe care aceasta îi ceruse de la fratele ei în vederea expediției proiectate. Din nefericire, mai mult decît oricînd Antonius se afla înrobît de iubirea ce nutrea pentru Cleopatra și de farmecele ei.

34 Între timp, deoarece Sextus pierise și starea de lucruri din Libya cerea să fie rînduită, Octavianus Caesar se duse în Sicilia cu intenția ca de aici să traverseze marea. Întîrziind în insulă din pricina furtunii, renunță la traversare. Salassienii, tauriscii, liburnii și iapyzii* care încă de multă vreme nu se împăcau cîtuși de puțin cu stăpînirea romană, dintr-odată nu mai acceptară să plătească dările și, năvălind în răstimpuri în ținuturile învecinate, aduceau mari pagube. Pe acea vreme însă, profitînd de absența lui Octavianus Caesar, ei se răsculară fățiș⁶⁸.

Caesar, întors din drum de evenimente, își începu pregătirile de campanie și, pentru că unii dintre soldații licen-

* Iapozii.

țiați fără nici o recompensă în urma răzmeriții la care luaseră parte se arătau iarăși doritori să ia armele, alcătui o legiune de sine stătătoare ca astfel, rămași între ei, izolați de restul trupelor, oamenii să nu mai aibă prilejul de a mai corupe pe cineva, iar în cazul când ar mai fi încercat să pună ceva la cale — să fie de îndată supravegheați. Cum spiritele nu se arătau cîtuși de puțin potolite, Caesar trimise un mic număr dintre ei în Gallia și anume dintre cei mai în vîrstă, în calitate de coloni. Intenția lui era ca astfel să le dea speranțe și să-i liniștească. Îndrăzneala lor însă nu conțeni și atunci Caesar se văzu nevoit să execute cîțiva legionari. Apoi, față de actele de indisciplină — ca ripostă la hotărîrile luate — îi convocă la o adunare de parcă ar fi fost vorba de altceva și, înconjurîndu-i cu armată, le luă armele și renunță la serviciile lor. Abia atunci, dîndu-și pe deplin seama de propria lor slăbiciune și de poziția hotărîtă a lui Caesar, își schimbă bară cu adevărat atitudinea și, după nenumărate rugăminți, fură în cele din urmă reprimiți să ia parte la campanie. Adevărul era că Caesar, ducînd lipsă de soldați și temîndu-se ca nu cumva Antonius să-i atragă de partea lui, declară că îi iartă; mai tîrziu ei se dovediră de mare folos în toate împrejurările.

35 Deocamdată, Octavianus Caesar încredință subalternilor misiunea de a-i supune pe alții, iar el personal se îndreaptă cu armată împotriva iapyzilor. Pe cei care locuiau dincoace de munți, nu departe de țărmurile mării, îi aduse fără greutate la ascultare. Locuitorii de pe înălțimi și de pe pantele munților fură însă foarte greu de domolit. Închizîndu-se în Metulon⁶⁹, cea mai de seamă așezare ce-o aveau, ei respinseră multe atacuri ale romanilor și le incendiară numeroase mașini de război. Ba îl răniră și pe Octavianus în vreme ce acesta încerca să iasă dintr-un turn de lemn pentru a se sui pe zidul din incintă. În cele din urmă, fiindcă Octavianus nici nu se gîdea să se îndeparteze, ci dimpotrivă, chema în ajutor alte forțe armate, s-au prefăcut că vor să stea de vorbă; primind în citadelă gărzi romane, în timpul nopții îi uciseră pe toți romanii

și dădură foc locuințelor. După această faptă începură să se sinucidă, în vreme ce alții își ucideau soțiile și copiii, așa încît în mîna lui Octavianus Caesar nu mai căzu nimeni, mai ales că secera morții îi atinse nu numai pe aceștia, ci și pe cei care fuseseră prinși de vii și care nu așteptară mult ca să-și ia singuri viața de bună voie.

36 După nimicirea locuitorilor din Metulon au fost suse și alte populații, care n-au săvîrșit nimic demn de amintit. Caesar, în continuare, se îndreptă împotriva panonilor, nu pentru că ar fi avut să le aducă vreo învinuire (căci interesele sale nu fuseseră cu nimic încălcate din acea parte), ci cu simplul scop ca să-și hrănească legiunile din bunurile altora și totodată, să le călească în luptă, pornind de la premisa că este îngăduit față de cei mai slabi tot ceea ce este pe placul acelor care dețin superioritatea armelor.

Pannonii locuiesc un ținut în preajma Dalmației, chiar de-a lungul malurilor Istmului, începînd de la Noricum pînă spre Mysia* care se află în Europa. Modul lor de existență este extrem de sărăcăcios, cum nu mai vezi pe lume (căci nu sînt favorizați nici de calitatea pămîntului, nici de climă; la ei nu crește nici măslinul, nici vița de vie, aceasta din urmă doar în măsură infimă și producătoare a unui vin foarte prost — dat fiind că cea mai mare parte a vieții lor se petrece într-un climat cum nu se poate mai aspru. Singurele cereale din care-și extrag hrana și băutura sînt orzul și meiul). Din aceste pricini ei sînt socotiți cei mai viteji din cîți oameni cunoaștem. Repede la mînie, sînt oricînd gata la crimă, ca niște ființe care n-au nimic sfînt pe lume. Toate acestea le știu nu din auzite, nici din relatările altora, ci din propria-mi experiență deoarece am fost guvernatorul lor, căci după prefectura pe care am deținut-o în Africa, am fost numit în Dalmația, ținut unde și tatăl meu a fost prefect pentru un timp oarecare, avînd sub administrația lui și așa-numita Pannodia de Sus⁷⁰. Iată deci motivul pentru care scriu aceste rînduri despre

* Moesia.

populațiile de pe meleagurile amintite, în deplină cunoștință a situației.

Numele lor se trage de la faptul că își confecționează hainele, cu mâneci largi, din bucăți de mantale pe care le croiesc și le denumesc cu un cuvânt specific locului. Oricare ar fi adevărul, acesta sau altul, așa se numesc*. Unii istorici greci, necunoscînd realitățile, i-au denumit Paeoni, denumire veche care nu era dată populațiilor din Pannonia, ci acelorora din regiunea Rodope și din preajma actualei Macedonii, care se întinde pînă la mare. Din această pricină eu îi voi denumi pe aceștia din urmă „Paeoni“, iar pe ceilalți „pannoni“, corespunzător cu numele pe care și-l dau ei înșiși și pe care îl folosesc și romanii⁷¹.

37 În expediția pe care Octavianus Caesar a pornit-o împotriva lor, la început n-a întreprins vreo stricăciune, n-a îngăduit jafurile, cu toate că localnicii își părăsiseră așezările din cîmpie. Speranța lui Octavianus era că îi va face să se supună de bunăvoie; cînd însă începură să-l hărțuiască în drumul ce-l făcea spre Siscia, Octavianus s-a înfuriat și le-a pîrjolit pămîntul, luînd cu sine cîtă pradă puteau oamenii săi să care.

Ajungînd în apropierea orașului lor de reședință, locuitorii, sfătuiți de mai marii lor, începură de îndată tratativele și îi dădură ostateci; după aceasta însă ei închiseră porțile și asediul începu. Zidurile cetății erau groase dar toată speranța lor și-o puneau în cele două fluvii navigabile. Într-adevăr, fluviul numit Colops⁷², care curge foarte aproape de zidul de incintă al cetății, se varsă în Sava, care trece prin vecinătate și, pînă astăzi încă, înconjură toată cetatea, deoarece Tiberius i-a amenajat albia în acest scop, așa încît apele se reîntorc la vechiul lor curs⁷³. Pe acea vreme însă Colopsul trecea chiar pe la baza fortificațiilor, în timp ce Sava, curgînd la o oarecare distanță lăsa la mijloc un loc gol, fortificat cu palisade și tranșee.

* Pannoni.

Octavianus Caesar, așadar, luînd ambarcațiuni confecționate de aliații săi de prin partea locului și, conducîndu-le prin Istros spre Sava, apoi de aici spre Colops, atacă cetatea concomitent și cu trupele de pedestrași și cu ajutorul corăbiilor. De asemenea, susținu cîteva bătălii navale chiar în oraș. Barbarii, la rîndul lor, construindu-și și ei vase dintr-un singur trunchi de copac, făcură față atacului și, în cursul bătăliilor pe apele fluviului, uciseră între alții pe Menas, libertul lui Sextus⁷⁴, iar pe uscat se apărau cu îndrjire în fața lui Caesar, izbutind să-l respingă. Situația a durat pînă cînd anumiți aliați ai lor căzură în cursă și fură uciși. Și atunci, descurajați, renunțară la rezistență.

În felul acesta, după ce au capitulat, a fost supus și restul Pannoniei.

38 După întîmplările povestite, Octavianus îl lăasă acolo pe Fufius Geminus cu ceva armată, iar el se întoarse la Roma. Aici amîna celebrarea triumfului care i se decretase și acordă Octaviei cît și Liviei dreptul de a li se ridica statui, de a-și administra averea fără nici o tutelă și privilegiul de a fi inviolabile, întocmai tribunilor poporului⁷⁵.

În timp ce se pregătea să plece în Britania, unde voia să înceapă operații de război, întocmai cum făcuse odinioară și părintele său, și pe cînd se afla pe drum, ajuns departe în ținuturile Galliei — după acea iarnă în care Antonius fusese ales consul pentru a doua oară iar Lucius Libon pentru prima oară, — iată că unele dintre populațiile de curînd supuse, împreună cu dalmații, se răsculară. Geminus, deși fusese alungat din Siscia, prin lupte grele izbuti în cele din urmă să recucerească Pannonia. De asemenea, pe ceilalți răsculați îi potoli Valerius Messala. În ce-i privește pe dalmați, mai întîi Agrippa, apoi Caesar, conduseră campanii împotriva lor. După multe suferințe de nespus, pînă într-atît că Octavianus Caesar însuși a fost rănit⁷⁶, iar unii soldați primiră făină de orz în loc de făină de grîu, în vreme ce alții, din pricina dezer-

34 I.e.n.

tărilor, au fost decimați⁷⁷, izbutiră în cele din urmă să înfrîngă cerbicia celor mai mulți dintre ei. Împotriva celor cîți mai rămăseseră se război Statilius Taurus⁷⁸.

39 Între timp, Antonius renunță la consulat chiar din ziua cînd intră în funcție, lăsînd în locu-i pe Lucius Sempronius Atratinus. De aici se trage că anumiți istorici îl numesc pe acesta din urmă în șirul consulilor — și nu pe Antonius.

Făcînd tot ce-i stătea în putință ca să se răzbune pe regele Armeniei cu cît mai puțină osteneală, îi ceru fiica, prin mijlocirea unui anume Quintus Dellius⁷⁹, un fost favorit de-al lui, ca pentru a o căsători cu fiul său, Alexandros, însoțind cererea de tot felul de promisiuni. În cele din urmă, cînd se imprimăvara, sosi pe neașteptate la Nicopolis oraș întemeiat de Pompeius, și aici, îl invită să vină pe regele Armeniei, chipurile ca să se consulte cu el și să acționeze în comun împreună împotriva părților. Acesta, plin de bănuieli, evită cursa ce i se întinsese, așa că Antonius se văzu nevoit să-l trimită iarăși pe Dellius în misiune. El însuși, nici mai mult nici mai puțin, se îndreptă în mare grabă spre Artaxata. Și așa, într-un târziu, datorită insistențelor din partea prietenilor lui Antonius, cît și prin frica ce i-o inspira armata, cum scrisorile și acțiunile lui Antonius se arătau în totul a fi cele ale unui prieten, izbuti să-l facă pe rege să vină în tabăra romană. De îndată ce sosi îl și făcu prizonier. La început, regele se afla sub pază, însă fără lanțuri. Antonius îl purtă prin locurile unde-și avea tezaurile, doar să pună mîna pe bogății fără vărsare de sînge. El motiva reținerea regelui ca necesară pentru nimic altceva decît pentru a-i constrînge pe armeni să-i plătească tribut, dacă voiau să-și răscumpere monarhul și să-i salveze tronul. Cum cei care păzeau comorile nu i se supuseră, iar ceilalți, care aveau puterea armelor îl aleseră ca rege, în locul prizonierului, pe fiul său cel mai mare, pe Artaxes⁸⁰, Antonius porunci ca regele să fie aruncat în lanțuri de argint. Pe cît se părea, era rușine să legi cu lanțuri de fier un om care fusese rege.

40 După aceasta, mai cu mila, mai cu sila, izbuti să pună stăpânire pe toată Armenia. Artaxes, după ce susținu o luptă împotriva romanilor și se văzu învins, se refugie la curtea regelui part.

Cînd termină această campanie și după ce-și logodi fiul cu fiica regelui med⁸¹, pentru a și-l face cît mai devotat posibil, Antonius se reîntoarce în Egipt, părăsind tabăra de război din Armenia. Printre alte prăzi bogate ducea cu sine pe regele Armeniei, împreună cu soția și copiii săi. Prizonierii regali au fost puși să deschidă un soi de cortegiu triumfal, împreună cu alți prinși de război, la intrarea în Alexandria, în vreme ce Antonius apărea suit pe un car de război. Printre multe alte favoruri și plăceri pe care i le făcu Cleopatrei, îl mîna în fața ei pe regele armean, însoțit de familie, pus în lanțuri de aur. Cleopatra stătea așezată în mijlocul mulțimii, pe o tribună înaltă, încrustată cu argint, pe un scaun cu totul și cu totul de aur*. Barbarii însă nu se ploconiră, oricît fură siliți să facă acest lucru și oricîte promisiuni li se făcură⁸². Dimpotrivă, datorită faptului că și-au îngăduit s-o strige pe nume, și-au creat faima unor suflete alese, deși în urma acestei îndrăzneli au avut mult de suferit.

41 După aceasta, Antonius dădu un banchet public la Alexandria și o așeză pe Cleopatra și pe copiii ei în mijlocul Adunării poporului. Apoi, după ce rosti un scurt discurs, porunci ca ea să fie numită „regina reginelor”, iar Ptolemeu, căruia i se zicea Caesarion, „regele regilor”⁸³.

34 I.e.n. Făcînd o nouă distribuire a guvernămintelor le dăruî și Egiptul și Ciprul⁸⁴. El spunea întruna că Cleopatra fusese soția primului Caesar, că Ptolemeu era într-adevăr fiul acestuia, dînd a se înțelege că proceda astfel pentru a-i venera memoria; scopul urmărit era însă de a coborî prestigiul lui Caesar Octavianus, care nu era decît fiul prin adopțiune al lui Caesar, nu fiul său adevărat.

* *O sella currulis.*

Așadar, acestea au fost teritoriile pe care le atribui Cleopatrei și lui Caesarion. Cît privește propriii săi copii pe care-i avea cu Cleopatra⁸⁵, făgădui că-i va da lui Ptolemeu Syria, și toată regiunea care se întinde de la Euftrat pînă la Hellespont, Cleopatrei, Libya, învecinată cu Cyrenai-ca, iar fratelui lor, Alexandros, Armenia și ținuturile de dincolo de Euftrat, pînă la fruntariile Indiilor. După cum se vede dispunea de aceste teritorii ca și cum le-ar fi avut în stăpînirea sa. Și nu se mulțumi să rostească aceste hotărîri la Alexandria, ci se apucă să le trimită și la Roma, cu gîndul să capete de la Senat ratificarea lor oficială.

Bineînțeles, nici una din scrisorile sale nu a fost citită în public. Consulii Domitius și Sossius, care dețineau atunci această magistratură și care-i erau foarte devotați, nu s-au învoit să facă lectura acestor scrisori, oricîte presiuni făcu Octavianus Caesar în vederea dării lor în vileag⁸⁶. Cum consulii și-au impus punctul de vedere, Caesar obținu și el ca să nu fie date publicității scrisorile sale cu privire la regele Armeniei, pe care-l compătimea, deoarece tratase cu el în ascuns împotriva lui Antonius, al cărui triumf îi făcuse mult sînge rău.

Antonius, care luase astfel de măsuri, îndrăzni să scrie Senatului că dorește să renunțe la comanda ce-o deținea și să transfere toate sarcinile ce-i reveneau Senatului și Adunării Poporului. Adevărul era că nici gînd n-avea să facă așa ceva. Ceea ce urmărea, prin speranțele ce le lăsa să se întrevadă, era ca romanii să-l constrîngă pe Octavianus Caesar, care se afla în patrie, să depună armele înaintea lui sau, în cazul unui refuz, să-l discrediteze.

42 Iată deci evenimentele din acea vreme la care se adaugă serbările organizate de consuli în cinstea Afroditei Născătoarea*. În timpul Sărbătorilor Latine**, copii care nu ajunseseră încă la pubertate, din rîndul clasei cavalerilor, și nu al clasei senatorilor, au fost aleși de Octavianus

* *Venus Genitrix*, cîntată de Lucretius în primele versuri din poemul său *De Natura Rerum*, cartea I.

** *Feriae Latinae*.

Caesar să joace rolul de prefecti ai Urbei^{*87}. Paulus Aemilius Lepidus ridică pe propria sa cheltuială porticul denumit al lui Paulus^{**88} și îl și inaugură în timpul consulatului său; căci a fost consul pentru o vreme în acest an. La rîndul lui, Agrippa, tot pe cheltuiala sa, repuse în funcțiune apeductul pe unde curgeau apele râului Marcia, abandonat din cauza deteriorării conductelor, și aduse apă curentă în mai multe părți ale Romei⁸⁹. Aceștia doi, în ciuda generoaselor investiții făcute din averea personală, au rămas la locul lor și au știut să păstreze măsura; alții în schimb, care dețineau cine știe ce comandament lipsit de importanță, au manevrat în așa fel — unii, susținuți de Antonius, alții, de Caesar — ca să obțină de la Senat triumful. Mai mult chiar, folosindu-se de acest pretext, au pretins de la diverse populații mult aur, necesar chipurile pentru coroane.

33 I.e.n. 43 În anul următor Agrippa preluă magistratura de edil de bună voie. Cu acest prilej, aduse îmbunătățiri tuturor clădirilor de uz public, tuturor drumurilor, fără să ia nici un ban din tezaurul public. De asemenea, procedă la o asanare a cloacelor și le canaliză pînă la Tibru⁹⁰. Observînd că la jocurile de circ oamenii nu puteau ține minte numărul alergărilor, institui delfinii și semnele în formă ovală, frumos lucrate, pentru ca datorită lor tot omul să știe cîte ture s-a alergat⁹¹. În plus, dăruie tuturor untdelemn și sare și lăasă liberă intrarea, în tot timpul anului, la băile frecventate de bărbați, cît și la cele frecventate de femei⁹². Iar pentru jocurile numeroase și variate ce le-a organizat, așa încît vîlăstarele senatorilor avură prilejul să joace din nou cavalcada troiană^{**93} — tocmai pînă și bărbieri, ca nimeni să nu cheltuiască nimic pentru asistența la serbări⁹⁴. În sfîrșit, a aruncat peste capetele spectatorilor bilete cîștigătoare, care aduceau unuia bani, altuia o togă, altuia indiferent ce alt dar; în aceeași ordine de idei menționez că a depus tot felul de mărfuri în mijlocul arenei, îndemnînd pe oameni să tabere asupra lor.

* *Praefectus Urbi*.

** Jocul „ca la Troia”.

Iată deci înfăptuirile lui Agrippa, la care se adaugă și alungarea astrologilor și a șarlatanilor din Roma⁹⁵. Tot cam în acele zile apără un decret prin care se interzicea darea în judecată a vreunui membru al Senatului, sub învinuirea de tilhărie; și așa, cei care se aflau pe atunci în această situație au fost scoși din cauză, iar altora li s-a dat pentru mai târziu libertatea de a face rău, fără nici o teamă de pedeapsă.

Octavianus Caesar (ales consul pentru a doua oară împreună cu Lucius Tullius), după pilda dată de Antonius, renunță la consulat chiar din prima zi⁹⁶ și, prin mijlocirea unui decret, trecu în ordinul senatorial câteva persoane din rîndul plebei. Deoarece Lucius Asellius, care deținea rangul de pretor, a dorit să fie eliberat din funcție din cauza stării șubrede a sănătății sale, Caesar îl numi pe fiul pretorului în locul acestuia. Un al doilea pretor încetînd din viață în ultima zi a magistraturii sale, alese pe un altul doar pentru câteva ore. La moartea regelui Bocchus nu a mai dat la nimeni domnia, ci trecu regatul în numărul provinciilor romane⁹⁷. Și cum dalmații fuseseră cu totul domoliți, din prăzile luate de la ei ridică porticele și biblioteca denumită *Octaviana*, după numele surorii sale.

44 În acest timp, Antonius înainta cu armata pînă la Araxes, cu intenția de a porni o expediție împotriva parților, dar se mulțumi să încheie cu Medul⁹⁸ un tratat de prietenie, prin care se angajau reciproc să-și dea ajutor, Antonius, împotriva parților, Medul, împotriva lui Octavianus Caesar, în care scop schimbară între ei cîteva soldați⁹⁹.

Regele part primi unele regiuni din Armenia de curînd supusă iar Antonius o luă în chip de viitoare noră pe fiica acestuia, pe Iotape, pentru fiul său Alexandros, cît și stindardele capturate în lupta împotriva lui Statianus. În continuare, Antonius dăruie lui Polemon¹⁰⁰ Mica Armenia, așa cum am mai spus și, după bunul său plac, îl numi consul, ca de îndată să-l destituie. Apoi plecă însoțit

de legiunile sale în direcția Ioniei și a Greciei, pentru a începe războiul împotriva lui Octavianus Caesar¹⁰¹.

Regele med, la început, cu ajutorul romanilor ce-i erau aliați, îi învinse pe parți și pe Artaxes, care mersese împotriva lui. Cum Antonius își rechemase soldații și, peste toate, reținuse și trupele regelui, medul a fost învins la rîndul lui și luat prizonier iar Armenia, laolaltă cu Media, a fost astfel cucerită.

CARTEA L

1 Poporul roman își pierduse guvernarea democratică* fără însă să ajungă cu desăvârșire sub jugul monarhiei¹.

Antonius și Octavianus Caesar dețineau în mod egal puterea administrativă, cu toate că cea mai mare parte a teritoriilor le revenise prin sorti iar ceea ce mai rămăsese, chipurile, era comun². În realitate, fiecare din ei se străduia prin mijloace proprii și pe cât putea să capete preponderență asupra celuilalt.

După aceasta însă — Sextus Pompeius odată sfârșit din viață, regele Armeniei capturat, populațiile vrăjmașe lui Octavianus Caesar pacificate³, iar regele părților intimidat — iată că cei doi au întors armele sățis unul împotriva celuilalt și poporul a fost înrobît cu desăvârșire⁴. Iată care au fost cauzele și pretextele acțiunilor începute de ei⁵. Antonius îl învinuia pe Octavianus Caesar că l-a frustrat pe Lepidus de guvernământul atribuit⁶ și că și-a însușit teritoriul și armata acestuia cît și armata lui Sextus, care ar fi trebuit să le revină în comun. Așa că pretindea să i se dea jumătatea cuvenită, precum și jumătate din trupele recrutate de Caesar în acele părți din Italia considerate ca aflîndu-se sub oblăduirea amîndurora. Caesar, la rîndul său, printre alte învinuiri, îi amintea lui Antonius că posedă Egiptul, fără să-l fi obținut prin tragere la sorti⁷, că l-ar fi ucis pe Sextus⁸, căruia zicea el — fusese dispus să-i acorde iertare și că, prin înșelarea, capturarea și punerea în lanțuri a regelui Armeniei, săvîrșise un act de infamie care se răsrîngea asupra poporului roman⁹. De asemenea, cerea să i se atribuie jumătatea prăzilor și, mai presus de toate, nu-i trecea cu vederea lui Antonius pe Cleopatra, copiii ce-i avea cu ea, darurile făcute acestora, îndeosebi îndrăzneala de a-l fi recunoscut pe Caesarion și de a-l fi introdus în neamul lui Caesar¹⁰.

* Republicană.

2 Acestea erau deci învinuirile reciproce ce și le aduceau și, oarecum, răspunsurile date, unele, prin mijlocirea unor emisari particulari, altele chiar în public. Bineînțeles, Octavianus Caesar ținea discursuri, iar Antonius trimitea scrisori. Totodată, neînțelegerile existente serveau drept prilej pentru dese schimbări de solii, care aveau un dublu scop: acela de a da o aparență cât mai legitimă acuzărilor, dar și sarcina de a culege informații din tabăra adversă.

Între timp strîngeau de zor fonduri bănești, ca pentru cu totul altceva, și desăvîrșeau pregătirile de război, de parcă ar fi pornit împotriva altor dușmani. Situația a durat pînă ce Cnaeus Domitius și C. Sossius, amîndoi membri ai partidei lui Antonius, au fost aleși consuli. Din acel moment adversarii au dat cărțile pe față și războiul a fost declarat. Iată cum s-au petrecut lucrurile. Domitius¹¹, ca unul care trecuse prin multe și grele încercări, nu a făcut nici o tentativă fățișă de a strica echilibrul; Sossius, în schimb, om care nu cunoscuse restriștea, chiar în prima zi a kalendelor îl lauda în gura mare pe Antonius și căuta să-l discrediteze pe Octavianus Caesar. Și era gata, pe moment, să pună la vot un decret împotriva acestuia, dacă tribunul Nonius Balbus nu l-ar fi oprit. Caesar, care nu era străin de ce i se pregătea și care nu voia să pară că închide ochii, dar nici că prin opoziția sa provoacă scînteia unui conflict armat, nu s-a dus atunci în Senat ci a căutat să plece pentru un timp din Roma. Sub un pretext oarecare s-a îndepărtat de capitală atît pentru motivul menționat, dar și ca să aibă răgazul necesar de a medita asupra celor ce-i fuseseră anunțate — așa ca să acționeze cum trebuie, după ce va fi chibzuit îndelung.

Cînd mai tîrziu a revenit la Roma, a convocat Senatul unde, înconjurat de gărzi și de prieteni înarmați cu pumnale ascunse, s-a așezat pe scaun (*sella currulis*) între cei doi consuli¹²; aici a ținut un lung discurs despre propria lui poziție, în termeni moderați, și a vorbit la fel de mult despre atitudinea lui Sossius și a lui Antonius, acuzîndu-i fără să se ridice în picioare. Devreme ce absolut nimeni, inclusiv cei doi consuli, nu a îndrăznit să scoată vreo vorbă,

Caesar a poruncit ca Senatul să se întrunească din nou, la o zi fixată, pentru ca el să dea în vileag prin lectura unor documente greșelile săvârșite de Antonius. Consulii, neîndrăznind să-l contrazică, dar nici simțindu-se în stare să păstreze tăcere — au părăsit pe ascuns orașul și s-au grăbit apoi să se îndrepte spre Antonius. Pe urmele lor au venit nu puțini alți senatori. La vestea acestei dezertări Caesar declară că le-a dat deplină libertate să plece — ca să nu se zică că a fost părăsit de ei în urma unei măsurii abuzive — și că îngăduia tuturor acelor care doreau să meargă la Antonius să părăsească țara, fără nici o teamă de represalii¹³.

3 Pe de altă parte situația atât de gravă creată de aceștia a fost compensată de noi dezertări, de astă dată din partea lui Antonius. Printre cei care l-au părăsit pe Antonius și au trecut de partea lui Caesar se aflau atât Titius, cât și Plancus¹⁴, deși se bucuraseră de marea prețuire a lui Antonius și îi cunoșteau planurile ascunse. Deoarece consulii au procedat așa cum s-a arătat și, afară de aceasta, Caesar, chiar în absența lor a convocat Senatul, ședință în care a citit și a vorbit tot ce-a vrut, Antonius, aflând cele petrecute, a convocat și el un fel de Senat, alcătuit din câți membri erau de față¹⁵. După nenumărate cuvântări, pro și contra, Antonius s-a hotărât pentru război și a repudiat-o pe Octavia¹⁶. La auzul acestor decizii, cei doi, fie și din ură pentru Cleopatra, au părăsit partida. Octavianus Caesar i-a primit cum nu se poate mai bine și, datorită lor, a aflat toate câte le săvârșea și punea la cale Antonius, dispozițiile sale testamentare precum și numele aceluia care le deținea; doar Titius și Plancus fuseseră cei care le întăriseră cu pecetea lor. Înfuriat peste măsură de aceste dezvăluiri, Caesar nu a pregetat să caute testamentul, să pună mâna pe el, să-l aducă în Senat, în cele din urmă chiar în Adunarea Poporului, unde i-a dat citire¹⁷. Paragrafele din care era întocmit testamentul erau în așa fel redactate încât să nu conțină nici un fel de învinuire, în pofida profundei ilegalități săvârșite de Antonius. În schimb, Antonius îl recunoștea deschis pe Caesarion drept

fiu al lui C. Iulius Caesar, iar copiilor pe care-i avusese de la egipteană le acordă niște daruri nemaipomenite și lăsa cu limba de moarte ca rămășițele sale pămîntesti să fie înmormîntate la Alexandria, împreună cu cele ale Cleopatrei.

4 Peste măsură de supărați la auzul acestor dispoziții, senatorii s-au convins că și celelalte zvonuri puteau fi adevărate, conform cărora se zicea că în cazul unei victorii a lui Antonius orașul lor ar fi fost închinat Cleopatrei, iar sediul puterii mutat în Egipt. Stupoarea și mînia au căpătat o asemenea amploare încît toți, fără excepție, nu numai adversarii lui Antonius, ci și senatorii a căror simpatie oscila, pînă și prietenii săi cei mai devotați — au început să-l condamne cu vehemență; într-adevăr, sub efectul celor auzite, în urma lecturii testamentului, cît și din dorința de a spulbera neîncrederea lui Caesar, și aceștia țineau isonul celorlalți. Urmarea a fost că ei l-au scos pe Antonius din rîndul candidaților pentru consulat, listă pe care fusese înscris, și i-au retras orice altă atribuție guvernamentală. În mod public s-au abținut să-l declare dușman, din teamă față de partizanii săi. Motivul era necesitatea, în cazul cînd aceștia nu l-ar fi părăsit pe Antonius, să fie și ei declarați dușmani publici. În realitate, așa stăteau lucrurile.

Senatul decretă impunitate și elogii pentru acei partizani ai lui Antonius care i-ar fi abandonat partida și declară pe față război împotriva Cleopatrei¹⁸. Apoi, senatorii schimbă toga cu haina de doliu de parcă războiul și începuse. Mergînd la templul zeiței Bellona, săvîrșiră după datină toate riturile prevăzute înaintea izbucnirii unui conflict. Caesar însuși a săvîrșit ceremonia¹⁹, în calitate de *fetialis*. În aparență, toate acestea erau împotriva Cleopatrei. În fapt, ele îl ținteau pe Antonius.

5 Adevărul era că regina izbutise să-l înrobească în așa măsură pe Antonius încît ajunsese să-l convingă a primi sarcina de gymnasiarh al alexandrinilor, în vreme ce ea era recunoscută de Antonius în calitate de regină și stă-

pînă²⁰. Pretinse de asemenea să aibă soldați romani în garda personală și ca numele ei să fie înscris pe scuturile tuturor soldaților²¹. Pe Antonius îl însoțea în For, dădea dispoziții împreună cu el pentru pregătirea festivităților, participa la examinarea pricinilor de judecată și putea fi văzută călare, alături de generalul roman, prin diferite orașe. Alte dăți regina era purtată pe sus, într-un fel de *sella currulis*, iar Antonius o însoțea mergînd pe jos, împreună cu eunucii. Taberei pretoriene în care locuia îi dădea numele de *basilion** și, din cînd în cînd, se încingea cu o sabie încovoiată²². Antonius nu se sflia să-și schimbe haina cu un port străin de îmbrăcămîntea romană și putea fi văzut, chiar și în public, cum stătea întins pe un pat încrustat cu aur, asemănător unei *sella currulis*. Peste toate era pictat sau înfățișat în opere plastice alături de Cleopatra, el, întruchipîndu-l pe Osiris sau pe Dionysos, ea, pretinzînd că este Luna sau Isis²³. De aici se trage și zvonul că Antonius și-a pierdut mințile, vrăjit de farmecele făcute de regină. De reținut este că afară de Antonius, Cleopatra îi vrăjise și îi legase la ochi pe toți ceilalți care se aflau în preajma generalului²⁴ și aveau oarecare trecere, pînă la a-i face să nădăjduiască că era destinată să domnească asupra românilor. Cînd cineva trebuia să depună un jurămint solemn — înălța o rugă fierbinte ca regina să ajungă a împărți dreptatea în Capitoliu²⁵.

6 Din aceste pricini Senatul a decretat război Cleopatrei. Împotriva lui Antonius, deocamdată, nu a fost dată nici o proclamație în același sens, senatorii dîndu-și bine seama că acesta oricum avea să participe la ostilități (căci în nici un caz Antonius n-avea de gînd s-o trădeze pe Cleopatra în favoarea lui Caesar). Intenția lor era să-l învinuiască că, de bună voie, s-a raliat cu egipteanca împotriva patriei, fără ca nimeni de acasă să-i fi pricinuit cel mai mic neajuns, fie și în calitate de particular.

În amîndouă taberele adverse se recrutau de zor combatanți, de oriunde puteau fi găsiți, se strîngeau fonduri

* Tabără regală.

bănești și se adunau în grabă tot felul de materiale de război. În ansamblul lor, pregătirile se învederau cu mult mai importante față de cele dinainte vreme, căci un număr însemnat de populații participau la război de partea fiecăruia.

Lui Octavianus Caesar i se raliase Italia. El obținuse sprijinul tuturor coloniilor, inclusiv a celor întemeiate de Antonius, din care unele îl urmăreau intimidat din cauza numărului redus de locuitori, iar altele, pentru că se bucuraseră de privilegii; printre alte măsuri, Caesar procedă la o nouă fundare a Bononiei, la care a participat în persoană, pentru ca numele său să treacă drept acela al fondatorului coloniei²⁶. Italia, așadar, Gallia, Iberia, Illyria și Libya, atît cei care fuseseră romanizați de mai înainte vreme, cu excepția Cyrenaiceii, cît și cei care se aflaseră sub dominația lui Bogud și Bocchus²⁷; în plus, Sardinia și Sicilia, precum și celelalte insule învecinate teritoriilor continentale pe care le-am înșirat, îmbrățișară cauza lui Octavianus Caesar.

De partea lui Antonius se aflau toate neamurile din Asia cîte erau supuse de romani, cele din Tracia²⁸, Grecia și Macedonia, egiptenii și locuitorii din Cyrenaica, împreună cu megieșii lor și cu insularii de prin împrejurimi, toți regii și toți dinastii, ca să zic așa, care gravitau în orbita imperiului roman aflat sub puterea lui Antonius. Unii, participau personal, alții prin intermediari.

Ambii rivali resimțeau o atît de mare dorință de a învinge încît, amîndoi, pretinseră jurăminte de credință de la cei care le erau aliați.

7 Prin urmare acestea erau forțele de care dispuneau. Antonius depuse un jurămint în fața soldaților săi că avea să ducă un război necrușător dar, pe de altă parte, își luă angajamentul că în curs de două luni după victorie să renunțe la exercitarea puterii, pe care urma să o predea Senatului și Adunării Poporului. Cu mare greutate, după această declarație, s-a lăsat convins de cîțiva prieteni să nu-și pună planul în aplicare decît într-un interval de șase luni, pentru a avea răgazul necesar să le rînduiască

pe toate după cuviință. Antonius, cu toate că era de la sine înțeles că nici gând n-avea să-și respecte cuvântul, răspîndi aceste declarații ca și cum nici nu s-ar fi putut să nu iasă învingător²⁹. Într-adevăr, el vedea că forțele ce-i stăteau la dispoziție erau mult superioare numericește și spera ca prin corupție să poată slăbi poziția dușmanilor săi. Începu așadar să trimită peste tot aur, în primul rînd în Italia și la Roma, cu gândul să stîrnească răscoale și să-și apropie oamenii. Octavianus Caesar resimți atunci nevoia să-și dubleze vigilența prin întărirea gărzilor armate și să distribuie bani soldaților săi.

8 În vreme ce se desfășurau astfel de pregătiri febrile tot felul de zvonuri tulburau liniștea oamenilor, iar zeii dădură multe semne al căror înțeles era cum nu se poate mai limpede. Iată, de pildă, intrarea unei maimuțe în templul zeiței Ceres, pe cînd se aducea un sacrificiu, și panica pe care a stîrnit-o în interiorul templului; o bufniță se așază din zbor mai întîi pe templul Concordiei pentru ca apoi, de aici, să treacă pe toate celelalte temple, cele mai sacre, ca să zic așa; în cele din urmă, izgonită de peste tot, pasărea se instalează pe lăcașul Geniului Poporului, de unde n-a putut fi nici prinsă, nici alungată, decît seara tîrziu. La circ, targa lui Iupiter³⁰ s-a frînt cu prilejul jocurilor romane, iar o torță aprinsă brăzdă cerul Greciei deasupra mării timp de mai multe zile. Nenumărate accidente au survenit în urma unei furtuni dezlănțuite care a făcut să se prăbușească atît un trofeu ridicat pe Aventin, cît și o statuie a Victoriei, înălțată pe scena unui teatru. De asemenea, podul de lemn s-a prăbușit în întregime³¹. Afară de aceste necazuri, multe alte bunuri au fost mistuite de foc. Etna avu o erupție puternică și provocă mari pagube orașelor și cîmpiilor învecinate.

Romanii, văzînd și auzînd cîte se întîmplau, și-au amintit, privitor la timpurile ce le trăiau, de prezicerea legată de apariția unui șarpe înaripat. În Etruria, într-adevăr, cu puțin timp mai înainte, un dragon bicefal, lung de 85 de coți, s-a arătat pe neașteptate și, după ce-a săvîrșit mult rău, a fost lovit de trăsnet.

Desigur, aceste prevestiri aveau un șart pentru toată lumea. Părțile învrăjbite erau deopotrivă, și unii, și alții, romani; în cele ce aveau să se întâmple mulți urmau să cadă de ambele părți iar toți supraviețuitorii să ajungă în puterea învingătorului. Cît despre Antonius, căderea lui a fost prezisă chiar de copiii din Roma³². Împărțiți în două tabere, fără ca nimeni să-i învețe, și-au zis, unii antonieni, iar alții caesarieni. În încăierările lor care au durat două zile, în cele din urmă învinși au fost cei care-și luaseră numele de antonieni. Pînă și pierirea lui Antonius a fost anunțată de o statuie ridicată în cinstea lui pe muntele Albanus, lîngă o altă statuie, a lui Iupiter. Deși făurită din piatră, statuia a vărsat mult sînge.

9 Toți stăteau cu sufletul la gură în așteptarea evenimentelor dar, pînă la sfîrșitul aceluia an³³, nu se mai petrecu nimic. Caesar rămase pe loc în Italia, reținut și de faptul că aflase despre banii trimiși de Antonius; de aceea nu s-a hotărît să-l atace înainte de sosirea iernii. Antonius, dimpotrivă, porni în iureș, de parcă ar fi avut intenția să poarte război pe pămîntul Italiei împotriva unor oameni neavizați; totuși, cînd ajunse în insula Corcyra și află că vasele de război care fuseseră trimise să-l supravegheze se aflau ancorate la poalele munților Ceraunieni³⁴ — bănuind că însuși Caesar îl întîmpinase, însoțit de toată flota. Așa încît, în loc să meargă mai departe, făcu cale-ntoarsă pe mare spre Pelopones (toamna se și făcea simțită) și își stabilă tabăra de iarnă la Patrai. Trupele le trimise în toate părțile, cu scopul de a păzi ținutul, dar și pentru a-și procura mai lesnicios mijloacele de trai.

Între timp se găsiră anumiți senatori cît și cetățeni de rînd care să-i părăsească de bună voie, fie pe unul, fie pe celălalt dintre cei doi adversari, pentru a trece în tabăra adversă. Caesar puse mîna pe o iscoadă, pe Lucius Messius, și — cu toate că acesta se numărase printre prizonierii făcuți odinioară la Perugia — îi dădu drumul după ce îi arată toată armata ce-o avea. De asemenea lui Antonius îi trimise o misivă prin care-i lăsa latitudinea să aleagă una din următoarele două soluții: sau să se îndepărteze de

țarmul mării cale cît un călăreț poate parcurge într-o zi, și să-i dea lui posibilitatea de a înainta nestîngenit, cu condiția ca întîlnirea decisivă să aibă loc în decurs de cinci zile; a doua propunere era ca Antonius însuși să revină pe teritoriul Italiei, în aceleași condiții. Desigur, Caesar nu-și închipuia că astfel de propuneri puteau avea sorti de izbîndă (Antonius chiar și făcu mare haz de ideile lui Caesar și declară: «Dar cine oare ne va judeca dacă se va săvîrși vreo faptă în afara celor stabilite?»). Intenția lui se mărginea la a insufla curaj propriilor lui soldați și în a băga groaza în adversari³⁵.

10 Consuli designați pentru anul următor erau Octavianus Caesar și Antonius, deoarece ei fuseseră desemnați pentru această funcție atunci cînd se hotărîseră toate magistraturile pe o durată de opt ani³⁶. Și iată că acesta era ultimul an din perioada prevăzută. Dar Antonius, cum am menționat, fusese destituit din funcție; așa că, în locul lui, coleg de consulat al lui Caesar deveni Valerius Messala³⁷, cel care odinioară fusese proscris de tribunii plebei.

Odată cu aceste evenimente, un om oarecare, neîntreg la minte, sări în mijlocul unei festivități care se desfășura în arena teatrului și, după ce smulse coroana primului Caesar³⁸, se împodobi cu ea, punîndu-și-o pe cap. Drept care a fost sfîșiat în bucăți de cei din jur. Un lup, năvălind în templul Fortunei, a fost prins și omorît cu cuțitele. Un cîine prinse și ucise un alt cîine în plin circ, lîngă grajdul cailor, și apoi îl mîncă. Iar focul, printre alte edificii, nu puține la număr, distruse o mare parte din circ, templu zeiței Ceres și un alt templu adiacent, al Speranței. După cît se pare, incendiul a fost opera libertilor, deoarece, toți cei care aparțineau acestei stări, se aflau în Italia și posedau o proprietate de 50 000 de denari sau mai mult — fuseseră impuși să plătească un impozit echivalent cu a opta parte din această sumă. De aici mare zarvă, crime, incendii, care se țineau lanț, provocate de liberti. Și aceștia nu s-au potolit pînă ce n-au fost cumințiți prin forța armelor.

După aceste întâmplări, și oamenii liberi care aveau proprietăți de pământ în Italia, înfricoșați, s-au liniștit, fără să mai protesteze cînd și lor li s-a impus să verse în vistieria statului a patra parte din venitul lor anual — deși aveau intenția să înceapă mișcări protestatare. Fără a mai îndrăzni să se revolte, ei suportară povara birului abținîndu-se să ia arbele, deși erau adînc nemulțumiți. Din pricina acestei situații, părerea unanimă a fost că libertii au pus focul, cu gînd criminal; catastrofa a fost totuși trecută în rîndul marilor semne miraculoase, ținîndu-se seama de numărul ridicat al edificiilor mistuite de flăcări.

11 Cu toată apariția unor astfel de semne — Octavianus Caesar și Antonius nu s-au speriat și nici nu și-au strămutat gîndul de la luptă. Folosind anotimpul rece în scopul de a face recunoașteri, n-au încetat o clipă să se hărțuiască reciproc (căci Caesar părăsise pe mare Brundisium și se îndreptase spre apele insulei Corcyra, cu scopul să-i ia prin surprindere pe oamenii lui Antonius, care ancoraseră în fața promontoriului Actium. Surprins însă de un vînt neprielnic, care-i provoacă pierderi, se văzu silit să se retragă. Odată cu sosirea primăverii, Antonius nu dădea nicidecum semne că ar dori să înceapă vreo mișcare (adevărul era că marinarii suiți pe triremele sale, adunătură de oameni din tot felul de nații, iernaseră departe de el și nu aveau nici un antrenament, iar bolile și dezertările le diminuaseră mult numărul); Agrippa, pe de altă parte, care cucerise Methone după un atac fulgerător, unde l-a ucis pe Bogua^{39*}, persista în căutarea de locuri propice pentru ancorarea corăbiilor de transport și pentru debarcarea de trupe pe tot întinsul coastelor maritime ale Greciei — lucru care-l îngrijora foarte pe Antonius. Caesar, la rîndul său, prinzînd curaj în această conjunctură favorabilă lui, dornic să beneficieze cît mai iute de elanul unei armate strălucit antrenate și să angajeze bătălia, de preferință pe

32 l.e.n.
(Iarna)

* Lecțiunea Boissevain. Despre înfățișarea acestui nume la Dio Cassius și la alți istorici de limbă greacă, cf. Boissevain, p. 25 și p. 332.

coastele Greciei, în apropierea teritoriilor stăpânite de Antonius, în loc de pământul Italiei, nu departe de Roma — chemă laolaltă pe toți militarii care puteau să-i fie de vreun folos, precum și pe aceia dintre senatori și cavaleri care se bucurau de prestigiu. Întrunirea urma să aibă loc la Brundisium. De la militari aveau să ceară cooperarea, de la ceilalți să nu provoace acțiuni subversive, în lipsă de supraveghere. Principalul însă era să dovedească oamenilor că cea mai numeroasă și mai aleasă parte a cetățenilor romani se află într-un deplin consens cu el. În continuare, după ce dădu dispoziții tuturor să-și ia cu ei un anumit număr de sclavi și hrana necesară — cu excepția militarilor — trecu marea Ionică însoțit de toată această gloată.

12 Pe aceștia nu-i duse nici în Pelopones, nici împotriva lui Antonius ci la Actium, unde se găsea adăpostit grosul flotei lui Antonius. Intenția lui era să vadă dacă nu cumva putea s-o atragă de partea lui, mai cu voie, mai cu forță. Din această cauză își debarcă infanteria la poalele munților Ceraunieni și, cucerind în persoană, cu corăbiile ce le comanda insula Corcyra de unde fugise garnizoana, se instalează în Golful Dulce, astfel numit deoarece apele-i sînt îndulcite de fluviul care se varsă aici; în acest loc își stabilește baza maritimă și de aici porni cu flota spre promontoriul Actium. Cum nimeni nu-l întâmpina și nici nu apărea pentru convorbiri, cu toate că el propunea mereu una din două, fie o consfătuire, fie o bătălie (Antonius nu avea încredere într-o întrevvedere, iar perspectiva unei bătălii îl neliniștea) — puse stăpînire pe acel ținut în care astăzi se găsește Nicopolis⁴⁰. Își instalează aici tabăra de război pe o înălțime de unde se deschide o largă perspectivă asupra întregului ținut — și anume spre întinderea mării din exterior, spre Paxos, cît și asupra golfului Ambraciei, incluzînd partea de mijloc care adăpostește porturile orientate spre Nicopolis. Caesar își întări poziția și ridică ziduri care porneau de la fortificație și se întindeau pînă spre un port din afară, Comaros. Apoi începu să supravegheze și să țină sub asediu Actium, și pe mare și pe uscat. Am mai auzit,

în legătură cu acest asediu, că Caesar ar fi transportat peste incinta de apărare trireme aduse din marea exterioară. Amplasarea lor în golf s-a făcut cu ajutorul unor piei de animale, neargăsite și îmbibate cu ulei, care au slujit drept mijloc de plutire și tracțiune.

N-am însă absolut nici o știre referitoare la acțiunea acestor nave în golful cu pricina așa că nu pot acorda credit unei asemenea povești; adevărul este că nu era lucru de glumă să faci să treacă printr-un loc atât de strîmt și de accidentat trireme transportate pe piei de animale. Cu toate acestea așa se spune că s-au petrecut lucrurile.

Actium găzduiește un templu al lui Apollo și se află așezat în fața gurii acelei limbi de pământ care închide golful Ambraciei, drept în fața porturilor din vecinătatea localității Nicopolis. Limba de pământ, de o lățime egală, se prelungeste mult în lungul strîmtorii și, atât acest promontoriu cît și toate împrejurimile sînt deosebit de favorabile pentru ancorat corăbiile și pentru adăpostirea lor⁴¹.

Soldații lui Antonius apucaseră să ocupe aceste poziții și înălțaseră turnuri de apărare de amîndouă părțile gurii de acces. Mijlecul strîmtorii era înțesat de corăbiile lor așa că puteau în deplină siguranță să iasă și să se reîntoarcă în golf. Grosul trupelor își instalase taberele în acea parte a promontoriului unde se află templul, într-un ținut lipsit de accidente de teren, întins, deosebit de propice pentru desfășurarea unei bătălii sau pentru așezarea unui lagăr de luptă. De aici însă s-a tras în mare măsură molima care a bîntuit în lunile de iarnă și cu o adevărată furie în timpul verii.

13 Antonius, așadar, de îndată ce a fost încunoștințat de sosirea lui Caesar, fără să mai stea mult pe gînduri s-a grăbit să ajungă la Actium împreună cu suita sa⁴². Dru-mul l-a făcut nu mult mai tîrziu decît Caesar, totuși nu s-a hotărît de îndată să dea piept cu adversarul său, cu toate că acesta își așeza mereu legiunile în poziție de luptă în fața taberei de război a lui Antonius. De asemenea, Caesar ataca deseori cu navele sale pe antonieni, punînd mîna pe convoaiele lor de transport, cu scopul să provoace

începerea mării bătălii numai cu trupele atunci de față, înainte ca forțele credincioase lui Antonius să se strângă toate la un loc. Iată motivul principal pentru care acesta nu voia să riște pe o singură miză, ci, timp de multe zile, s-a mulțumit cu încercări și mici încăierări, pînă ce legiunile sale au fost reunite.

Avînd în vedere situația creată și faptul că Octavianus Caesar nici el nu se arăta dispus să înceapă imediat lupta — Antonius traversă promontoriul și își așază tabăra nu departe de cea a lui Caesar. Apoi își trimise cavaleria să ocupe malurile golfului de jur împrejur, ca să-l asedieze pe Caesar din ambele părți. Acesta din urmă stătea liniștit și nu înțelegea să se mai expună cu bună știință la nici un fel de pericol. El trimise în Grecia și în Macedonia oameni de încredere, ca Antonius să fie atras într-acolo. Planul se desfășura întocmai cînd Agrippa, apărînd dintr-odată în apele insulei Leucade o cuceră împreună cu efectivele navale care se găseau acolo, cuceri Patrai după ce în prealabil îl învinsese într-o bătălie navală pe Quintus Nasidius⁴³. Mai tîrziu ceva ocupă și portul Corintului.

După toate întîmplările acestea, Marcus Titius și Statilius Taurus⁴⁴ au învins cavaleria lui Antonius într-o incursiune făcută pe neașteptate și au izbutit să-l atragă de partea lor pe regele Paflagoniei, Philadelphos. Tot în același timp și Cn. Domitius, din ură față de Cleopatra părăsi partida lui Antonius⁴⁵ (deși prezența lui n-a mai fost de nici un folos lui Octavianus Caesar, căci îmbolnăvindu-se, a murit curînd; totuși, hotărîrea lui de a pleca avea semnificația recunoașterii unei cauze pierdute și a fost urmată de multe alte defecțiuni de același fel). Consecința a fost că Antonius începu să-și piardă siguranța de sine, să bănuiască pe toată lumea și să ordone cîteva execuții. Printre victimele sale s-a aflat și Iamblichos, un dinast arab, pe care l-a torturat, precum și senatorul Quintus Postumius, lăsat pe mîna onora cu ordin să-l sfîșie. În cele din urmă, de teamă ca nu cumva Quintus Dellius⁴⁶ și Amyntas, Galatul⁴⁷, să prefere partida lui Caesar (aceștia fuseseră trimiși în Macedonia și în Tracia⁴⁸ ca să re-

cruteze mercenari), plecă în întâmpinarea lor sub pretext să-i ajute în caz că ar fi fost atacați de inamic.

14 Tot cam în acest timp se dădu o bătălie navală. Sossius, în vreme ce Lucius Tarrius⁴⁹ se afla cu corăbiile ancorate într-o radă, în speranța că va realiza o ispravă strașnică dacă-l va ataca pe Tarrius înainte de sosirea lui Agrippa (căci Agrippa deținea comanda supremă peste întreaga flotă), porni la atac în largul mării odată cu ivirea zorilor. La adăpostul unei ceți pînă în pămînt, care-l împiedica pe Tarrius să observe numărul corăbiilor dușmane și să se îndepărteze, izbuti pe moment, chiar de la primul atac, să-l facă să fugă. În urmărirea ce avu loc nu izbuti totuși să-l ajungă, căci Agrippa, ieșind din întâmplare în calea lui Tarrius, Sossius, nu numai că nu raportă nici o victorie, ci, dimpotrivă, își pierdu viața împreună cu Tarcondimontos⁵⁰ și cu mulți alții.

Antonius, din această cauză, cît și datorită faptului că el însuși, întors de pe unde fusese, s-a văzut învins într-o luptă de cavalerie cu posturile avansate ale lui Caesar — s-a hotărît să nu-și mai mențină tabăra de război. Părăsind în toiul nopții împrejurimile din fața taberei adverse, se retrase de cealaltă parte a promontoriului, unde se aflau cantonate majoritatea trupelor ce le avea și, deoarece începu să ducă lipsă în aprovizionare — convoaiele cu grîne fiind oprite — a convocat un sfat pentru a decide dacă e mai bine să se expună primejdiei, rămînînd pe loc sau să amîne bătălia, mutîndu-se în altă parte.

15 După tot felul de discuții, părerea Cleopatrei avu cîștig de cauză. Sfatul ei era ca în locurile cele mai prielnice ale ținutului să fie așezate garnizoane, iar oamenii, cîți ar fi rămas, să-i însoțească pe ea și pe Antonius în Egipt, plecînd pe mare⁵¹. Ea susținu acest punct de vedere fiindcă era adînc îngrijorată în urma unor semne rele. Rîndunele își făcuseră cuibul în jurul cortului ei și în corabia pre-

* Lecțiunea Boissevain după *Vulgata*. Alte manuscrise, Tarquinius; Voss: Arruntius, după Plutarh *Antonius*, XLVI.

toriană pe care se afla; dintr-o bucată de ceară a curs lapte și sânge; statuile ridicate în cinstea lor de atenieni pe Acropole, sub forma unor statui de zei, fuseseră prăvălite de pe soclu, în teatru, de căderea trăsnetului. Din pricina acestor prevestiri, la care se adăuga descurajarea armatei, bîntuită de boli⁵², Cleopatra era plină de temeri și starea aceasta de spirit i-o transmisese și lui Antonius. Totuși, cei doi nu voiau să plece pe mare pe ascuns, dar nici dînd de veste tuturor, ca niște fugari. Dorința lor era să nu stîrnească panică în rîndul aliaților. Pregătiți parcă pentru a susține o luptă navală, se arătau gata să-și forțeze trecerea, în cazul unor încercări de a fi opriți. Prima măsură luată a fost aceea de a alege cele mai bune bastimente, deoarece numărul marinarilor scăzuse simțitor ca urmare a molimei și prin dezertări. Restul corăbiilor fură incendiate⁵³. Apoi, în cursul nopții au transportat pe furiș pe vasele cruțate de foc toate valorile ce le aveau. Cînd operația s-a terminat, Antonius și-a întrunit soldații și le-a vorbit astfel:

16 „Soldați⁵⁴, toate cîte era necesar, din partea mea, să le procur pentru această campanie, toate au fost asigurate prin pregătirile ce le-am făcut. Aici de față se află la un loc o armată numeroasă, a fost adunată floarea trupelor furnizate de popoarele supuse și aliate; tot aici avem și oameni în stare să susțină orice gen de luptă luat în considerație în strategia noastră; cît despre voi, sînteți în așa măsură căliți în lupte, încît fiecare unitate militară în parte se dovedește singură în stare de a îngrozi inamicul. Vedeți și voi ce forță navală avem, ce fel de legionari, călăreți, prăștieri, lăncieri, arcași pedestri și arcași călări; multe din aceste corpuri de elită lipsesc cu totul din rîndul adversarilor noștri, iar cele pe care le au încorporate se prezintă inferioare ca număr și mult mai slab pregătite. Nici resursele lor bănești nu-s îndestulătoare. Atîta cît au la dispoziție provine din impozitele stoarse de la populație și nici nu va ajunge pentru multă vreme. Contribuabilii siliți să verse dările au devenit prin aceasta mai favorabili cauzei noastre decît cauzei celor care-i storc de bani. Urmarea este că față de ei domnește o stare de spirit puțin bine-

voitoare, la care se adaugă și o revoltă fățișă. Resursele noastre în schimb, provenite din surplusuri, nici n-au suferit pe nimeni și ne vor fi de folos nouă, tuturor.

17 Față de aceste nemărginite și importante condiții, am ezitat dacă mai am sau nu de spus ceva despre mine, care să prezinte vreun interes. De vreme ce însă există un lucru de cel mai mare preț în ochii tuturor oamenilor când este vorba despre forța necesară într-un război — mă refer la prezența binevenită a unui general de valoare în fruntea unor trupe dispuse să lupte vitejește — socot că este de datoria mea să spun și despre mine câteva cuvinte, strict necesare pentru a vă face să înțelegeți mai bine cum stau lucrurile. Singuri, ei bine, sînteți pe deplin capabili, în conjunctura în care vă găsiți să învingeți și fără un bun comandant. Eu, la rîndul meu, sînt și eu în stare, singur, chiar cu soldați lipsiți de bravură, să fac față situației. Sînt la o vîrstă când majoritatea oamenilor au atins deplina maturitate a trupului și a judecății⁵⁵, când individul se află la adăpost de impulsurile tinereții, dar și de epuizarea bătrîneții, la vîrsta mijlocie care ține și de tinerețe și de bătrînețe, când te simți în deplinătatea forțelor. Mai mult decît atît, sînt tributar atît unor calități înnăscute cît și unor deprinderi însușite prin educație, care m-au făcut să recunosc tot ceea ce este de folos și să fiu capabil de a mă exprima cu ușurință. În ce privește experiența, care-i face pînă și pe cei săraci cu duhul și pe cei lipsiți de învățatură să pară a fi demni de oarecare prețuire, eu am dobîndit-o datorită celor mai felurite sarcini politice și militare; încă din cea mai fragedă vîrstă și pînă în zilele ce le trăim nicicînd n-am pregetat să accept o sarcină. Adesea am servit sub comanda altora, adesea am comandat eu însumi. Din aceste experiențe de viață am învățat în ce măsură și cum trebuie să comand, pînă unde și în ce fel trebuie să aduc la îndeplinire ordinele. Am resimțit teama, am resimțit avîntul nebunesc; și așa am ajuns nici să nu mă mai tem din senin, dar nici să mă angajez în acțiuni primejdioase. Am cunoscut succesul și înfrîngerea. Din toate acestea am

învăţat să nu mă las abătut de nimic ce s-ar întâmpla, nici să devin dispreţuitor⁵⁶.

18 Mă adresez unor oameni care pot să mă înţeleagă atunci cînd vă iau drept martori a celor ce ascultaţi. N-am nici un motiv să mă mîndresc în pene (acordul vostru îmi este prea de ajuns pentru bunul meu renume). O fac numai în scopul ca din cele ce înfăţişez să reiasă cu cît îi întrecem în pregătire pe adversarii noştri. Mai slabi decît noi numeric, şi ca forţe în oameni, şi ca resurse băneşti, şi ca pregătire în toate compartimentele — punctul lor cel mai vulnerabil îl reprezintă însăşi vîrsta şi lipsa de experienţă a celui ce-i comandă. Despre acest lucru nu simt însă nevoia să intru în amănunte, să vorbesc despre fiecare aspect al chestiunii. Mă voi mărgini să amintesc esenţialul, pe care dealtfel îl cunoaşteţi, şi anume că Caesar este un om cu o sănătate şubredă şi că nicicînd n-a repurtat o victorie răsunătoare în luptă, nici pe uscat, nici pe mare. Chiar în bătălia de la Philippi, în una şi aceeaşi luptă ca să dau un singur exemplu, eu am fost învingătorul, iar el a fost învins⁵⁷. La o atare distanţă ne aflăm unul de altul. În cele mai multe împrejurări victoriile aparţin celor mai bine pregătiţi. Dacă şi adversarii noştri posedă o forţă oarecare, ea trebuie luată în considerare numai în legătură cu legiunile care se află pe continent. Cît priveşte corăbiile, nu întrevăd nici o posibilitate de înfruntare cu flota noastră. Observaţi doar şi voi înşivă mărimea şi soliditatea corăbiilor noastre. Chiar dacă am presupune că inamicul ne-ar opune un număr egal de corăbii, ale noastre n-au cum să fie avariate nici de atacurile date frontal, nici de cele din flanc. Grosimea bîrnelor din care sînt construite, înălţimea însăşi a corăbiilor — chiar dacă nimeni nu s-ar găsi de pază la bord — singure ar rezista atacurilor. Cum, atunci, izbuti-va cineva să ajungă la o luptă corp la corp cu atîţia arcaşi şi prăştieri îmbarcaţi pe corăbii, care, pe deasupra, vor putea ţinti inamicul, din înălţimea turnurilor? presupunînd că un adversar s-ar apropia, cum să nu fie scufundat de însăşi bătaia ramelor? cum să nu fie cople-

șit de ploaia de lovituri ce vine de pe punțile și turnurile corăbiilor noastre?⁵⁸.

19 Faptul că Agrippa a repercutat o victorie navală în apele Siciliei⁵⁹ să nu vă facă să credeți că el posedă și virtute militară. Lupta s-a dat atunci nu împotriva lui Sextus Pompeius, ci a sclavilor săi⁶⁰, nu împotriva unei flote pregătite întocmai ca a noastră, ci cu efective navale mult diferite. Dacă s-ar găsi cineva care să pretuiască excesiv acea victorie a caesarienilor — drept ar fi să pună în cumpănă și înfrângerea lui Caesar însuși, mă refer la bătălia în care a fost învins de Sextus⁶¹. Și astfel va ajunge la concluzia că raportul de forțe nu este nici măcar de la egal la egal, ci că noi sîntem cu mult mai numeroși și mai puternici decît ei, în toate privințele. În general vorbind, ce loc important ocupă Sicilia în configurația imperiului* nostru, sau ce însemnătate avea armata lui Sextus în contextul pregătirii noastre militare, ca să îndreptățească temeri față de forțele armate ale lui Caesar, care au rămas aceleași, nici mai numeroase, nici perfecționate? Sînt oare justificate astfel de sentimente, ținînd seama de succesele lor, față de încrederea deplină în puterea noastră, dacă ne gîndim la modul cum au fost ei bătuiți?

Pornind de la aceste considerente, eu n-am vrut să ne expunem primejdiei într-o bătălie pe uscat, adică pe un teren unde totuși se pare că inamicul are oarecare forță, tocmai pentru ca nimeni dintre voi, în cazul unei înfrîngerii parțiale în cursul acestui angajament, să nu se simtă descurajat. Dimpotrivă, mă gîndesc să-l înfrunt pe adversar într-o bătălie navală. Pe mare, superioritatea noastră este vădită și numărul de vase ce-l posedăm îl întrece pe al lor. Odată învingători într-o bătălie navală, putem să ne batem joc de infanteria lor⁶². Știți doar foarte bine că pentru fiecare din noi miza cea mare a cîștigării războiului de aici vine, de la înfruntarea flotelor. Dacă vom izbuti să-i doborîm pe mare nu mai avem nimic de temut din partea restului armatei; prinși de jur împrejur, întocmai ca într-o

* În sensul stăpînirii politice.

insulă, deoarece noi îi vom înconjura ca într-un cerc prin trupele noastre, foametea, dacă nu altceva, va fi deajuns ca să punem mîna pe ei.

20 Faptul că nu vom lupta pentru nimica toată și nici pentru ceva lipsit de importanță, că, dimpotrivă, sînt în joc avantaje imense, dacă ne vom dovedi inimoși, și că putem s-o pășim rău de tot, dacă ne vom lăsa pe tînjală — socot de prisos să mai amintesc.

Ce s-ar alege de noi dacă inamicii ar învinge, ei care au ucis, ca să zic așa, pe toți partizanii de oarecare însemnătate ai lui Sextus⁶³ și au dat pierzaniei pe mulți alții care, alături de Lepidus, le-au slujit interesele? De ce oare spun acestea cînd pe însuși Lepidus, care n-a greșit cu nimic — ba pe lîngă toate a și luptat alături de ei, l-au înlăturat de la orice comandă și îl tratează ca pe un prizonier oarecare, ținut sub pază⁶⁴? Pe toți libertii cîți se află în Italia și, afară de aceștia, pe toți posesorii de pămînt, i-au supus la asemenea biruri încît, pe unii dintre ei i-au silit să pună mîna pe arme. Urmarea a fost că numeroși proprietari și-au pierdut viața⁶⁵. Dar este oare cu puțină să ne cruțe pe noi, ei, care n-au cruțat nici pe aliații lor? Sta-vor ei deoparte de bunurile noastre, ei care au pretins biruri de la cei mai apropiați lor? Vor avea oare milă de cineva odată învingători cînd au avut o asemenea comportare înainte chiar de a fi dobîndit puterea? Și, ca să nu-mi mai pierd vremea trecînd în revistă toate cîte au cutezat să facă altora, pentru a mă rezuma la cele ce-au îndrăznit împotriva noastră — cine nu știe că eu, desemnat a fi părtaș la conducere și coleg al lui Octavianus Caesar, eu, care am preluat în chip egal cu el răspunderea conducerii de stat obținînd aceleași cinstiri și aceleași sarcini administrative, pe care le-am îndeplinit vreme atît de îndelungată, am fost înlăturat de la toate acestea — în măsura în care lucrul a depins de Caesar — și, din comandant am ajuns un simplu cetățean, ba încă un cetățean dezonorat, în loc de un consul⁶⁶. Dar cele întîmplate nu vin din partea Adunării Poporului și nici din partea Senatului (cum oare s-ar fi putut petrece așa ceva cînd cei doi consuli, însoțiți și de

alții, pentru a nu fi siliți să participe la un astfel de vot, au părăsit fățiș Roma?)⁶⁷; autorul lor este Octavianus Caesar însuși și cei care-l înconjură. Aceștia nu-și dau seama că i-au înlesnit prilejul să-și exercite puterile de monarh asupra lor în primul rînd. Octavianus, care a îndrăznit să pună mîna pe dispozițiile mele testamentare, să le deschidă și să le citească în public, eu fiind încă în viață, avînd la dispoziție o armată numeroasă, învingător al regelui Armeniei — cum vă puteți închipui că se va arăta milostiv față de voi sau de oricine altul? Unul ca el, care s-a purtat astfel cu mine, prietenul, conmeseanul, ruda lui⁶⁸, cum de s-ar putea arăta omenos față de alții, pentru care nu simte nici o afecțiune?

21 Dacă-ar fi să ne călăuzim după decretule pe care le-a dat, amenințarea lui fățișă pe voi vă atinge (căci pe cei mai mulți dintre voi i-a declarat deschis dușmani); în ce mă privește, n-a anunțat oficial nimic asemănător, deși se războiește cu mine și nu ostenește să se poarte în așa fel de parcă aș fi gata învins, mai mult chiar, ucis. Așa stînd lucrurile, dacă mie mi-a făcut una ca asta, pe care în chip perfid nici acum nu mă recunoaște ca dușman, nu va avea nici un scrupul de conștiință față de voi, cu care mărturisește fără ocol că se află în stare de război.

Atunci, de ce oare dorește să ridice armele, fără osebire împotriva noastră a tuturor, în vreme ce în decretul ce l-a dat declară că poartă război împotriva unora și nu împotriva altora? Pe Zeus, acest lucru nu-l face pentru a stabili o diferență între noi, nici pentru a ne trata, în caz de victorie, pe unii într-un fel și pe alții în altul, ci numai din plăcerea de a vîrî discordie între noi și de a ne face astfel mai slabi decît sîntem. Doar nu este în neștiință de cauză. Buna noastră înțelegere, perfecta coordonare a mișcărilor noastre înseamnă că el nu va putea nicidecum și nicicînd să-și dovedească superioritatea. În clipa cînd vom fi dezbi-nați — cînd unii vor trage într-o parte și alții în alta, victoria lui va fi asigurată. Iată deci cum se explică felul în care se poartă față de noi.

22 Așadar, după cum eu și romanii care-mi susțin cauza, deși decretul senatorial ne asigură o anumită impunitate, prevedem primejdia și pătrundem sensul cursei ce ni se întinde, fără a vă lăsa la voia întâmplării și fără a fi mînați de vreun interes particular, tot așa și voi, cei pe care Caesar nu neagă că vă consideră drept dușmani, mai mult chiar, drept cei mai mari dușmani, trebuie, judecînd toate acestea și considerînd comune primejdiile ce le înfruntăm și speranțele ce ne animă, să puneți umărul și să ne sprijiniți din toate puterile, să arătați alături de noi întreaga măsură a curajului vostru, însuflețiți, cum spuneam, de gîndul celor două posibilități: ce vom avea de suferit, în cazul unei înfrîngeri și ce vom dobîndi, în urma unei victorii.

Neîndoielnic, faptul de a nu suferi nici un fel de brutalități și umilințe, dacă scăpăm de înfrîngere, este deosebit de important. Dar cel mai însemnat lucru este acela de a face tot ce-ți poștește inima, știindu-te învingător.

Ar fi deosebit de rușinos ca noi să alegem partea rea în locul avantajelor, cînd sîntem atît de numeroși și atît de capabili, cînd avem arme, bani, corăbii, cai și — cînd ne stă la îndemîină să redăm libertatea pînă și dușmanilor noștri — să preferăm a fi sclavi, laolaltă cu ei. Într-adevăr, aceasta este prăpaștia care ne separă pe Caesar și pe mine. El năzuiește să vă țină sub jugul monarhiei în vreme ce eu vreau să-i eliberez pînă și pe cei ce țin cu el, așa cum dealtfel am mărturisit și mi-am întărit spusele prin jurăminte⁶⁹. Prin urmare, soldați, însuflețiți la gîndul că vom lupta deopotrivă pentru interesul ambelor părți, că vom dobîndi bunuri ce vor fi comune tuturor, să ne străduim în momentul de față să învingem, ca astfel să ne asigurăm de-a pururi fericirea“.

23 După ce rosti cam astfel de îndemnuri, Antonius porunci ca toți fruntașii dintre partizanii săi să se urce pe corăbii, de teamă ca nu cumva, lăsați fără supraveghere, să încerce o mișcare împotriva lui, așa cum făcuseră Dellius și alți cîțiva trădători. Pe corăbii îmbarcă de asemenea numeroși arcași, prăștieri și legionari; deoarece una din principalele cauze ale înfrîngerii lui Sextus fusese mărimea

bastimentelor lui Octavianus Caesar și mulțimea soldaților imbarcați pe ele⁷⁰, Antonius își construise vasele de război mult mai înalte decât cele ale inamicilor (pusese să se construiască puține trireme, câteva corăbii cu patru și cu zece rînduri de rame, iar toate celelalte vase erau de mărime medie). Pe punțile corăbiilor ridică turnuri înalte și le echipă cu mulți oameni, ca să aibă puțința să lupte întocmai ca de pe metereze.

Caesar observa atent pregătirile lor și lua măsuri corespunzătoare. Aflînd însă amănunte despre intențiile inamicului atît de la alții cît și de la Dellius, își adună și el armata și vorbi astfel:

24 „Soldați, deoarece constat și din cele ce-am învățat prin tradiție, și din cele ce-am învățat din propria mea experiență, anume că respectul dreptății și atitudinea pioasă asigură cele mai numeroase și mai însemnate izbînzii în timp de război — mai mult chiar, în toate întreprinderile umane — acelor care își diriguiesc gîndirea și acțiunea în conformitate cu acest punct de vedere, ei bine, de aceea m-am văzut și eu pus în fața unor probleme grave, pe care vă invit să le luați și voi în considerare.

Deși, fără doar și poate, posedăm o forță impresionantă ca număr și pregătire, de la care oricine are dreptul să aștepte victoria⁷¹, chiar dacă ar socoti cauza noastră mai puțin justă decât este — nu-i mai puțin adevărat că deplina mea încredere mi-am pus-o mai puțin în această forță decât în motivarea cauzelor care au dus la izbucnirea acestui război. Mă refer la faptul că romani fiind, stăpînitori ai celei mai întinse și mai înfloritoare părți a lumii populate, ne vedem disprețuiți și călcați în picioare de o egipteană, lucru nedemn de strămoșii noștri, de cei care i-au nimicit pe Pyrrhus, pe Filip, pe Perseu, pe Antiochos, de cei care i-au zdrobit pe numanți și pe cartaginezi, care i-au tăiat în bucăți pe cimbri și pe ambroni; lucru nedemn și pentru noi, care i-am supus pe Galli⁷² și am înfrînt cerbicia panonilor⁷³, care am înaintat pînă la Istru, am trecut Rinul și am străbătut marea care ne separă de britani. Cum să nu resimtă o sfîșietoare durere toți aceștia,

înfăptuitori a celor ce-am enumerat, dacă ar afla că noi am ajuns de rîsul unei femei ordinare? Iar noi, cum de-am putea ocoli rușinea, dacă — după ce ne-am arătat tuturor superiori în viteză, am suporta cu inima senină batjocura acestor oameni care, pe Hercules! niște alexandrini fiind, niște egipteni (ce altceva s-ar putea spune despre ei mai infamant sau mai plin de adevăr?) care venerază tîrtoarele și alte lighioane, întocmai ca pe zei, și care își mumifică morții în credința imortalității, oameni plini de obrăznicie și aroganță, dar slabi la fire cînd e vorba să-și arate virtuțile războinice și, ceea ce este cel mai important, înrobiți unei femei, în loc să dea ascultare unui bărbat — au îndrăznit să năzuiască la bunurile noastre și au încercat să le dobîndească prin propriul nostru ajutor? S-ar părea că sîntem gata, prin bună voia noastră să-i facem părtași la fericirea de care ne bucurăm!⁷⁴.

25 Cine oare nu s-ar întrista profund văzînd soldați romani făcînd de gardă reginei unor asemenea oameni? Cine n-ar ofta de durere, auzind că senatori și cavaleri romani o lingușesc, întocmai unor eunuci⁷⁵? În sfîrșit, cui nu i-ar da lacrimile — auzindu-l și văzîndu-l cu ochii pe Antonius, de două ori consul⁷⁶, în repetate rînduri *imperator*, bărbat de stat căruia, alături de mine, i-a fost încredințată cîrma treburilor politice⁷⁷, în mîinile căruia au fost încredințate atîtea orașe, atîtea legiuni — părăsind acum toate obiceiurile împămîntenite din bătrîni pentru a urma cu nespusă tragere de inimă datini străine și barbare?⁷⁸. Uitînd de respectul datorat legilor noastre, zeilor noștri strămoșești, se prosternă la picioarele acelei ființe pămîntești de parcă ea ar fi Isis sau Selene. Copiii ce-are de la ea îi numește Soarele și Luna și, culmea culmilor, el însuși și-a luat denumirea de Osiris și de Dionysos⁷⁹. De aici n-a mai lipsit mult să dispună după plac, de parcă ar fi fost stăpînitorul întregului pămînt și al întregii mări — de soarta unor insule întregi și a unor ținuturi continentale⁸⁰; știi prea bine, ostași, că cele ce vă spun vă par de necrezut, de felul unui basm. Dar tocmai de aceea mînia voastră trebuie să fie cu atît mai aprigă. Dacă nu vă vine

a crede cele ce-ați auzit, din nefericire prea adevărate — și dacă acel desfrînat săvîrșește fapte în fața cărora nu poate exista cineva care, aflîndu-le, să nu-l doară inima, mă întreb cum oare, pe drept cuvînt, să nu vă ieșiți din fire?

26 Cu toate acestea, la început, solitudinea mea pentru el a fost de așa natură încît l-am făcut părtaş la conducerea noastră și i-am dat în căsătorie pe propria mea soră, ca să nu mai vorbesc de legiunile trimise în ajutor⁸¹; apoi, după trecerea vremii, m-am purtat cu el atît de binevoitor, atît de prietenos, că nici insultele aduse surorii mele⁸², nici nepăsarea dovedită față de copiii rezultați din această căsătorie⁸³, nici preferința arătată egiptencii față de Octavia, nici faptul că i-a înzestrat pe copiii ce i-a avut cu Cleopatra cu tot — hai să zicem așa — ce vă aparține, nici nimic altceva, după cum vedeți, nu m-a determinat să-i declar război. Motivul acestei conduite este că, mai întîi, am socotit că Antonius și Cleopatra nu trebuie tratați în același fel; ea, de neam străin, se cuvenea de îndată să fie considerată drept dușman; Antonius în schimb, cetățean roman, era de presupus că putea să-și vină în simțiri⁸⁴. Pe urmă am sperat că, fie și fără voia lui, își va revizui atitudinea în urma decretelor date cu privire la Cleopatra, călcîndu-și pe inimă. Din asemenea considerente nu i-am declarat nici un fel de ostilitate.

Deoarece însă trece cu vederea toate acestea și le disprețuiește, și nu vrea să fie absolvit de vină, în ciuda indulgenței noastre, nici nu vrea să fie compătimit, deși se bucură de afecțiunea noastră plină de milă, ci dimpotrivă, sau din prostie, sau din rătăcire a minții (căci sînt înclinat să dau crezare celor ce am auzit — o nume că a fost vrăjit de acea josnică faptură)⁸⁵, nu ține seama de binefacerile și de omenia ce i-o arătăm, înrobit cum este de acea femeie — vă întreb, cînd el se ridică cu război împotriva noastră și împotriva patriei, și de dragul Cleopatrei se expune, unor pericole pe care le înfruntă nesilit de nimeni, ce altceva ne mai rămîne, decît datoria de a ne apăra față de el, apărîndu-ne de Cleopatra?

27 Nimeni, dealtfel, să nu-l mai considere drept roman; nu-i decît un egiptean oarecare; să nu-l mai chemați pe numele de Antonius, ci pe acela de Serapion⁸⁶ și să nu-l mai considerați drept un fost consul sau un fost comandant de oști, el care nu-i decît un gimnasiarh⁸⁷! De bună voie doar și-a asumat aceste atribute în locul celorlalte, azvîrlind departe de sine toate datinile străbune. În schimb, a devenit unul din cîntăreții de cimbală de la Canobos⁸⁸.

Pe de altă parte, să n-aud că cineva se teme de el, de parcă prezența lui ar însemna ceva în balanța războiului; căci vrednicia lui cu nimic nu s-a arătat, după cum bine știți, voi cei care l-ați învins la Mutina⁸⁹, nici în războiul precedent. Dacă atunci a dovedit o licărire de curaj datorită sprijinului avut în campanie din partea noastră, știți iarăși prea bine că acum această licărire s-a stins în urma schimbării felului său de viață. Este doar peste puțină cînd cineva duce o viață de desfătări regale, lăsîndu-se în voia unei moliciuni femeiești, să mai gîndească și să activeze ca un bărbat; așa fel de viață duci, așa deprinderi pun stăpînire pe tine. Altă cale nu există. Dovada este că în tot acest timp n-a purtat decît un singur război, n-a condus decît o singură expediție și a nimicit viețile foarte multor cetățeni în lupte. De la Praaspoi s-a retras în chipul cel mai rușinos⁹⁰, lăsînd în urmă pe cînd fugea, nenumărați oameni.

Dacă cineva dintre noi, să presupunem, ar fi obligat să danseze, strîmbîndu-se, sau să joace *Kordax-ul*⁹¹, nu încape îndoială că ar lua un premiu mai mic decît Antonius, care și-a dat toată silința să învețe astfel de lucruri. Dar cînd trebuie să-l înfrunte în arta luptei și a strategiei, cine se mai teme de el? Vigoarea lui trupească? a scăzut, și forțele lui fizice se resimt. Puterea de gîndire? s-a efeminat, și s-a degradat prin modul lui destrăbălat de viață. Cît privește pietatea față de zeii noștri? Se războiește și împotriva lor, și împotriva patriei. Cuvîntul de credință dat aliaților? Cine nu știe oare cum l-a aruncat în lanțuri pe regele Armeniei după ce l-a înșelat?⁹² Mărinimia lui față de prieteni? Cine n-a văzut cum aceștia au fost sortiți piei-

rii din ordinele lui? Renumele ce-l are la ostași? Ei bine, aș vrea și eu să văd unul care să mai creadă în el. Dovadă este că zilnic numeroși oameni trec de partea noastră. Părerea mea este că toți concetățenii noștri vor face același lucru ca și mai înainte, cînd el s-a îndreptat de la Brundisium spre Gallia⁹³. Atîta vreme cît sperau că se vor îmbogăți fără risc, unii i-au fost partizani cu cea mai mare plăcere. A lupta însă împotriva noastră, cei de un sînge, pentru alții care nu le sînt apropiați în nici un fel, mai ales cînd au toată libertatea de a veni la noi ca să se bucure de siguranță și mulțumire, iată că la așa ceva nu se mai învoiesc.

28 S-ar putea spune că are mulți aliați, mulți bani. Știut este însă că sîntem deprinși să-i învingem pe cei ce locuiesc continentul asiatic; martori ne stau Scipio Asiaticus, Sulla cel fericit, Lucullus⁹⁴, Pompeius, Caesar — propriul meu tată — voi înșivă, voi care i-ați învins pe cei care au luptat alături de Brutus și Cassius. Deoarece așa stau lucrurile, în măsura în care bănuiți că bogățiile lor depășesc avutul vostru, cu atît mai aprig străduiți-vă să vi le însușiți! Pentru o miză de mare preț merită să dai o mare bătălie . . .

Totuși, aș dori să vă spun că n-aveți sarcină mai măreață în fața voastră decît să apărați renumele dobîndit de înaintașii voștri, să cultivați cu sîrg sentimentul iubirii de patrie, să răzbunați insulta adusă de cei care v-au părăsit, să-i respingeți pe cei care-și bat joc de voi, să comandați lumii întregi după ce veți fi învingători, să nu treceți cu vederea ca o femeie, oricine ar fi ea, să se măsoare cu un bărbat.

Voi, cîți sînteți acum de față, care adesea ați luptat împotriva tauriscilor, iapyzilor⁹⁵, dalmaților, pannonilor⁹⁶ — numai pentru a pune stăpînire pe cine știe ce fortificații lipsite de însemnătate sau pe vreun pămînt deșert — și i-ați înfrînt pe toți, deși aceste populații sînt unanim recunoscute ca deosebit de războinice; pe Iupiter, voi, care ați luptat împotriva lui Sextus — numai pentru a-i smulge Sicilia — cît și împotriva lui Antonius însuși, cu singurul

scop de a dobîndi Mutina, învingîndu-i deopotrivă, care față de o femeie ce rîvnește să vă ia tot ce posedati, față de soțul ei, care dăruiește copiilor ei bunurile care vă aparțin, față de prea frumoșii lor tovarăși de petrecere și de acei comeseni, pe care ei înșiși îi califică drept niște desfrînați — vă veți arăta mai puțin curajoși? Mă întreb de ce? Din cauza numărului lor? Dar se știe că nicicînd mulțimea oamenilor nu a întrecut valoarea războinică. Din cauza neamului? Dar grija lor a fost mai degrabă de a purta în spinare poveri, decît aceea de a se război. Din cauza experienței ce-au dobîndit-o? Îndemînarea lor se vede mai bine cînd trag la rame decît în luptele navale. Eu personal resimt o adîncă rușine că vom avea de luptat împotriva unor astfel de oameni, pe care, chiar dacă îi vom învinge, nume bun nu vom dobîndi, în vreme ce eventualitatea unei înfrîngerii, ne va acoperi de infamie.

29 Să nu credeți cumva că mulțimea corăbiilor ce le au sau grosimea bîrnelor din care sînt construite pot fi puse în balanță cu virtutea voastră războinică. Care corabie fără oameni, rănit-a oare sau ucis-a pe cineva? Și vă mai întreb cum de se poate ca prin înșăși înălțimea lor și grosimea pereților, aceste corăbii să nu devină o piedică în calea manevrelor și să nu se arate nesupuse comenzilor date de cîrmaci? Ce folos vedeți pentru cei ce luptă suiți pe asemenea vase cînd se află în imposibilitate de a se strecura din încăierare, de a înconjura bătălia, așa cum cer regulile strategiei navale? Să nu uitați că ei, în mijlocul mării n-au intenția să ne întîmpine cu pedestriimea în front, ca pe uscat, și nici nu sînt pregătiți să susțină un atac de parcă s-ar găsi în situația unor asediați, închiși într-o fortăreață. Pentru noi însă, o asemenea situație ar fi nemaipomenit de prielnică, mă refer la un asediu împotriva unor întărituri de lemn. Dacă corăbiile lor vor rămîne ca țintuite pe loc — noi vom avea toată libertatea să le spargem pereții cu ciocul corăbiilor noastre, să le producem avarii de la distanță cu ajutorul mașinilor noastre și să le incendiem azvîrlind asupra lor o ploaie de foc și de săgeți incendiare. În cazul cînd s-ar încumeta să

execute o manevră — adversarii n-ar putea ajunge din urmă nici una din navele noastre de război și nici n-ar fi în stare să scape de urmărirea noastră, dacă ar încerca să-și schimbe direcția. Corăbiile lor s-ar dovedi mult prea greoaie pentru o cursă rapidă, din pricina construcției lor masive, în vreme ce profilul lor prea înalt le face pradă ușoară tuturor atacurilor.

30 Mai este oare nevoie să lungesc vorba despre toate acestea cînd, în repetate rînduri, cu prilejul ciocnirilor pe care le-am avut cu ei, și în apele insulei Leucade, și de curînd, prin preajma locurilor unde ne aflam, nu numai că nu le-am fost cu nimic inferiori, ci dimpotrivă, peste tot ne-am dovedit calitatea? Prindeți deci inimă nu atît la auzul vorbelor mele, ci gîndindu-vă la propriile voastre fapte de arme, animați de dorința de a pune definitiv capăt războiului. Știți doar prea bine că de-i vom învinge astăzi, pentru voi nu se va mai ivi nici o greutate; căci așa-i făcută firea omenească; dacă omul se înșală în așteptări de la primele sale strădanii, devine tot mai descurajat pe măsură ce întîmpină noi greutăți.

Pe pămînt, față de adversar, superioritatea noastră este incontestabilă; merge pînă acolo că tot îi vom învinge, chiar dacă n-ar suferi nici o pierdere. Ei cunosc într-atît de bine raportul de forțe încît (n-am să vă ascund cele ce-am aflat) — se află într-o stare de profundă descurajare după înfrîngerile suferite și au pierdut orice speranță că vor mai găsi scăpare, dacă rămîn pe continent. Iată așadar pentru ce încercă să fugă pe unde pot și ieșirea lor în larg nu înseamnă că doresc să accepte lupta navală, ci să se îndepărteze cît mai repede. Dealtfel, au îngrămădit pe bordul navelor cele mai alese și mai prețioase din bunurile ce le posedă cu gîndul ca, de va fi posibil, să le ia cu sine în fuga lor⁹⁷. Așadar, deoarece ei înșiși recunosc că sînt mai slabi decît noi ca forțe și toată nădejdea și-au pus-o doar într-o victorie navală — să nu-i lăsăm să dispară plutind pe mare într-o direcție necunoscută, ci să-i învingem chiar aici și să le confiscăm tot avutul!⁹⁸.

31 Astfel a vorbit Octavianus Caesar. După ce-și ținu cuvântarea, se gândi că n-ar fi rău să le îngăduie dușmanilor liberă trecere pentru ca astfel să le cadă din spate în timp ce ei ar fi fugit (bizuindu-se pe iuteala corăbiilor lor, Caesar spera să-i ajungă cât mai repede din urmă; afară de aceasta, își făcea socoteala că de îndată ce intenția de a scăpa cu față curată a partizanilor lui Antonius ar fi fost dovedită, va izbuti fără nici o altă ciocnire sîngeroasă să atragă la sine restul trupelor). A fost oprit însă de Agrippa, care se temea ca flota adversarului, gata să facă uz de pînzele întinse, să nu se distanțeze de urmăritori și a renunțat la acest plan. Dealul prinsese curaj în urma unei ploi torențiale, însoțită de grindină, care s-a abătut numai asupra flotei lui Antonius, semănînd panică. Așa că trăgea nădejde într-o victorie ușoară.

După ce îmbarcă cât mai mulți pedestrași pe corăbii și îi distribui la posturi de comandă pe toți cei în care avea încredere, suindu-i pe nave rapide de legătură în scopul de a comunica din mers combatanților dispozițiile privind desfășurarea luptei și de a-l anunța operativ asupra măsurilor necesare — așteaptă cu răbdare ieșirea în larg a adversarului.

Corăbiile lui Antonius, la semnalul trâmbiței, ridicară ancora și se așezară în rînduri strînse, la mică distanță de intrarea în golf⁹⁹. Cum nu se observa nici o mișcare, Caesar înaintă la atac cu intenția de a angaja bătălia, dacă va întîmpina rezistență, sau de a-i sili să se retragă. Deoarece însă oamenii lui Antonius nici nu treceau la contraatac, nici nu dădeau înapoi, ci continuau să-și strîngă cât mai tare rîndurile — Caesar nu mai știu ce hotărîre să ia și, după ce porunci vîslașilor să-ți țină pregătite ramele în apă — așteptă cîtăva vreme. Apoi, dintr-odată, desfășurînd la un semnal dat aripile flotei sale, nădărdui că va fi în stare să strîngă cleștele sau de nu, cel puțin, să rupă rîndurile inamicului. Antonius, cum era și firesc, temîndu-se de efectele manevrei de încercuire, înfruntă pe atacanți cu toate forțele ce le avea la dispoziție și, împotriva voinței lui, fu silit să accepte lupta.

32 Înaintînd în acest fel la atac, adversarii începură bătălia navală, amîndouă părțile adresînd combatanților cuvinte pline de îmbărbătare, prin care făceau apel la îndemînarea și la curajul acestora, ca să nu mai vorbim de încurajările și sfaturile care se încrucișau, strigate de cei rămași pe mal.

Tactica lor de luptă nu era aceeași. Caesarienii, ca unii care aveau nave mai mici și mai rapide — se foloseau cu precădere de vîsle și se avîntau la atac acoperiți din toate părțile, cu siguranța că aveau să scape nevătămați; fie că izbuteau să scufunde vreo corabie dușmană, fie că nu, își luau de îndată un răgaz înainte de a începe lupta corp la corp. Lovitura care urma era îndreptată fulgerător, fie asupra aceluiași echipaj, din nou atacat, fie asupra altuia, cel dintîi fiind abandonat; și după ce le provocau și acestora ceva avarii, atît cît se putea în cursul unui scurt angajament, se strecurau spre alții, și iarăși tot așa, mereu spre alții, ca să-i izbească luați prin deplină surprindere. Ca unii care se temeau de forța de șoc a lăncilor aruncate din depărtare, temători și de rezultatul unei încăierări corp la corp, caesarienii nu se încumetau să treacă la abordaj și nici să angajeze o luptă directă ci, strecurîndu-se fără veste pe lîngă flancurile corăbiilor mari, așa ca să scape din bătaia lăncilor și a săgeților, și mărginindu-se să le avarieze și să le scoată din linia de luptă, pentru a evita să fie surprinși, grăbeau apoi spre zona ferită de proiectile.

Dar nici antonienii nu se lăsau. Ei aruncau o ploaie de pietre și de arme asupra corăbiilor ce le veneau în întîmpinare și azvîrleau cîrlige de fier pe bordul acelor care se încumetau să-i abordeze. Dacă izbuteau să le nimerească, se dovedeau superiori, dacă greșeau ținta, spărturile suferite de nava pe care erau îmbarcați îi făceau să se scufunde. Se mai întîmpla și să devină pradă ușoară pentru alți dușmani ce-i atacau în vreme ce ei să străduiau să evite catastrofa. Într-adevăr, asupra uneia și aceleiași corăbii lovite, se năpusteau dintr-odată două, dacă nu chiar trei nave dușmane — care își dădeau toată osteneala să producă cît mai multe avarii. Suferința celor atacați era cumplită.

În tabăra caesarienilor greul, truda mare a luptelor re-
 venea cîrmacilor și vîslașilor; la antonieni, soldaților îm-
 barcați. Primii, erau asemenea unor călăreți pe care acum
 îi vezi că atacă, acum îi vezi că dau înapoi din cauza ma-
 nevrelor de înaintare și de retragere ce le execută; ceilalți,
 erau aidoma soldaților greu înarmați, pregătiți să se apere
 de loviturile inamicului care se apropie, depunînd toate
 eforturile să-i stăvilească avîntul. Așa se făcea că avanta-
 jele erau cînd de o parte, cînd de alta, caesarienii izbutind
 să atingă în mers șirurile de rame ale corăbiilor dușmane
 și să le sfărîme, iar ceilalți să-i înece pe caesarieni sub
 povara pietrelor și a altor mijloace mecanice zvrîlitate de
 sus, de pe bord. Oamenii lui Antonius se aflau în infe-
 rioritate dacă nu se dovedeau în stare să provoace vreun
 rău corăbiilor inamice care se îndreptau spre ei, în vreme
 ce pentru caesarieni, situația se înrăutățea brusc, dacă nu
 izbuteau să scufunde vasul atacat, căci n-aveau cum să
 lupte de la egal la egal atunci cînd harponul adversarilor
 le atingea puntea.

33 Bătălia navală dura de multă vreme fără ca balanța
 să încline într-o parte sau în cealaltă. Nici una din cele
 două tabere vrăjmașe nu izbutea să smulgă victoria, cînd
 sfîrșitul veni în felul următor. Cleopatra, al cărei vas se
 afla în bătaia valurilor ridicate de furia bătăliei ce se des-
 fășura la o oarecare distanță, n-a mai putut suporta nesig-
 uranța unei așteptări îndelungate, care nu ducea la nimic
 ci, consumată de neliniștea ce-o ținea cu sufletul la gură,
 neliniște specific feminină și de înțeles la o egip-
 teană, stare la care se adăuga spaima alimentată de
 veștile contradictorii — dădu ordin de pornire neîntîr-
 ziată corăbiei pe care se afla ea însăși. Apoi înălță
 semnalul de plecare pentru supușii ei¹⁰⁰. În consecin-
 ță, egiptenii își desfășurară de îndată pînzele și înain-
 tară spre larg, favorizați și de suflul unui vînt care, din în-
 tîmplare, tocmai atunci începuse să bată. Antonius, încre-
 dințat că egiptenii nu fugeau în urma unui ordin, ci mî-
 nați de teamă, ca unii care se văzuseră învinși, se luă după
 ei. Acesta a fost momentul cînd și restul combatanților pier-

dură curajul și rupseră rîndurile; dornici să scape și ei într-un fel oarecare — unii strîngeau pînzele iar alții prăbușeau în apa turnurile și tot ce se mai găsea pe punte, pentru ca astfel, ușurați de lest, să poată fugi cît mai lesne. Adversarii, în vreme ce antonienii erau ocupați cu asemenea îndeletniciri, năpustindu-se mai mulți deodată asupra unei singure corăbii, luptau concomitent și din depărtare și din imediată apropiere. Deoarece nu aveau pînze, pregătiți fiind numai pentru lupta navală, ei nu-i urmăreau pe acei care apucaseră să fugă. Așa s-a făcut că încleștarea a devenit extrem de variată, cu faze deosebit de rapide, norocul trecînd cînd de-o parte, cînd de alta.

Partizanii lui Caesar erau în situația să avarieze de jur împrejur carena corăbiilor dușmane. Ei frîngeau lopețile, smulgeau cîrmele din loc apoi, urcîndu-se pe punte, pe unii din soldați îi înșfăceau cu amîndouă mîinile și îi trăgeau în jos, în vreme ce respingeau atacurile altora, luptînd pe viață și pe moarte, numărul lor fiind egal cu al aceloră ce-i întîmpinau. Antonienii nu se lăsau nici ei. Pe atacatori îi dădeau îndărăt cu ajutorul unor cîngi, îi loveau cu sete, folosindu-se de topoare, în sfîrșit, prăvăleau asupra acestora bolovani și cîte alte proiectile strînse tocmai în acest scop. Cînd dușmanii izbuteau să se suie pe punte — îi azvîrleau îndărăt, iar dacă lupta se încingea — atacau vitejește.

Priveliștea oferită de această bătălie în curs semăna, păstrînd proporțiile, cu asediul unor ziduri întărite sau cu asediul unei puzderii de insulițe ieșite din mare. Atît de uriașe erau sfortările unora să se cațere la bordul corăbiilor inamice, încît se înfățișau întocmai ca la un asediu de pe uscat. Plini de însuflețire, în sprijinul lor aduceau tot ce le-ar fi putut fi de folos pentru a-și atinge scopul. Ceilalți, în schimb, îi respingeau cu vigoare, mînuind și ei la rîndul lor orice mijloc obișnuit în asemenea împrejurări.

34 Așadar, lupta se dădea cu succese și înfrîngeri alternative. Octavianus Caesar, nemaștiind ce măsură să ia — trimise după torțe aprinse în lagărul său. Mai înainte nu

fusesse de acord să se folosească torțele, cu gândul ca să cruțe banii*; atunci însă, dîndu-și seama că nu avea altă cale de ales pentru a smulge victoria — recurse la acest mijloc ca la singura posibilitate ce o mai întrezărea pentru a ieși din impas. Și, din acel moment, înfațișarea bătăliei căpătă un alt aspect. Oamenii lui Caesar, atacînd toți deodată corăbiile inamice, zvîrleau o ploaie de săgeți purtătoare de foc asupra dușmanului, îl ținteau cu torțe aprinse și revărsau asupra-i, din depărtare, cazane pline cu cărbuni încinși și smoală, pe care le manevrau cu ajutorul unor macarale. Cei atacați, încercau, de la caz la caz, să respingă aceste atacuri; atunci cînd unele din proiectiile inflamabile căzute peste corăbiile incendiau lemnul și vîlvătaia flăcărilor se ridica de îndată — cum se întîmplă pe orice corabie, marinarii, pentru a stinge incendiul se foloseau de apa potabilă pe care o aveau la bord; uneori, izbuteau să mai stingă flăcările — iar cînd apa se termina, scoteau alta din mare, cu gălețile. Dacă, să zicem, ar fi turnat din belșug și neconținut apă de mare — poate că ar fi izbutit să domolească focul prin cantitatea de apă; din păcate, în imposibilitate de a face pretutendeni față situației — căci nu aveau la îndemîna nici căldări suficiente, nici de dimensiuni mari — peste toate, tulburați cum erau, le ridicau pe jumătate goale — nu numai că nu scoteau apă cîta le trebuia, ci, dimpotrivă, mai rău ațîtau flăcările. Într-adevăr, apa mării fiind sărată — în cazul cînd este răspîndită în cantitate mică peste para focului, o face să crească și mai puternic. Cînd prin acest mijloc și-au dat seama că nu pot să răzbească pojarul, au început să-l înăbușe cu hainele groase ce le aveau și cu mormane de cadavre. Pentru un timp, forța incendiului părea stăvilită prin aceste mijloace și parcă intervenise un oarecare calm. Apoi însă, printre altele datorită și unui vînt năpraznic care începuse, focul a izbucnit cu și mai

* Banii care se aflau pe corăbiile lui Antonius, pregătite să iasă în larg.

mare strălucire în mare măsură întezit de materialele cu care fusese alimentat.

Atîta vreme cît numai o porțiune dintr-o navă era mistuită de incendiu, parte din echipaj lupta cu flăcările și se avînta în mijlocul lor; unii dădeau lovituri de topor, alții transportau ce se putea salva, parte din obiecte le aruncau în mare, parte în capul dușmanilor cu speranța că doar aveau să-i vatăme într-un fel. Restul oamenilor, retrași pe partea încă intactă a punții, se străduiau din răsuputeri să tragă spre ei cîte o corabie de-a adversarilor, folosindu-se fie de cîngile de fier, fie de lăncile lungi, în primul rînd pentru a încerca să sară pe bordul ei sau, cel puțin, în caz de nereușită, să-i dea foc prin manevra de abordaj.

35 Cum caesarienii, ferindu-se de această primejdie ce-i pîndea și pe ei, nu se mai apropiau de vasele cuprinse de flăcări — focul încinse de jur împrejur pereții navelor și pătrunse în partea de jos a bastimentelor. Atunci se petrecu un lucru groaznic pentru oamenii lui Antonius. Unii, îndeosebi marinarii, piereau înăbușiți de fumul gros, mai înainte chiar de a fi fost atinși de căldura flăcărilor; alții, în schimb, erau arși de vii întocmai ca într-un cuptor. Au fost și oameni carbonizați din cauza armurii încinse pînă la incandescență. Cei care încercau să evite asemenea suferințe sau cei pe jumătate arși, își azvîrleau armele și armura, dar în schimb erau răniți de proiectilele ce cădeau ploaie asupra lor; nici soarta acelor care se aruncau în valuri nu era mai bună, sufocați cum erau sau înghițiți de adîncuri, unde se scufundau sub loviturile adversarilor, sau sfîșiați de monștrii mării. Așa cum se întîmplă în asemenea catastrofe, singuri aceia piereau mai puțin chinuitor cîți apucau să moară înainte de a fi avut ceva de suferit din chinurile ce-i așteptau, unii, omorîndu-se reciproc, alții sinucigîndu-se. Într-adevăr aceștia n-au mai avut de îndurat nici un fel de tortură și cadavrele lor au fost arse împreună cu corabia lor cu tot, întocmai ca pe rug.

La vederea acestor scene, caesarieni, la început s-au abținut să mai atace corăbiile inamice, ca și cum unele dintre ele ar mai fi fost în stare să opună rezistență; ulterior, când focul a cuprins vasele și oamenii nu mai dovedeau să se salveze, darămite să mai provoace vreo pierdere inamicului, în grabă s-au îndreptat și ei la atac, cu gândul să mai apuce a salva ceva din bani, și, dacă se mai putea, să stingă focul pe care ei înșiși îl aprinseseră. Așa s-a făcut însă că mulți pieriră cu vasele lor cu tot, mistuiți de flăcări, în cursul acțiunilor de jaf¹⁰¹.

CARTEA LI

1 Astfel s-a desfășurat bătălia navală între Antonius și Octavianus Caesar în cea de a doua zi a lunii septembrie¹. Această dată n-am consemnat-o din alte motive (niciodată doar nu obișnuiesc să dau date) ci numai pentru că atunci pentru prima oară Octavianus a preluat singur întreaga putere. Prin urmare și numărătoarea anilor cîți a domnit începe exact din această zi².

Și tot în cinstea acelei zile Octavianus Caesar a adus ca prinos lui Apollo din Actium o corabie cu trei rînduri de rame, una cu patru rînduri, altele cu șase rînduri, altele pînă la zece rînduri de rame, alese din șirul celor capturate. De asemenea a ridicat un templu în cinstea zeului³, mai mare încă decît cel care se afla pe acele meleaguri și a instituit concursuri de poezie, muzică și atletism, alergări de care, concursurile care se țin din cinci în cinci ani, denumite „sacre“ (căci sub acest nume sînt cunoscute acele concursuri însoțite de banchete). Acestor jocuri Octavianus Caesar le-a dat numele de „actiace“⁴.

Pe locul unde își avusese tabăra întemeie un oraș, prin masarea într-un singur teritoriu a populațiilor din împrejurimi și prin colonizări, căruia îi dădu numele de Nicopolis. Iar perimetrul în care își avusese cortul îl pavă cu blocuri de piatră rectangulară și îl împodobi cu ciocuri de corăbii capturate de la inamic, după ce în prealabil înălțase lui Apollo o statuie în aer liber, drept în mijlocul acestei piețe⁵.

Dar toate acestea s-au întîmplat mai tîrziu. Atunci Octavianus Caesar se grăbi să trimită în urmărirea lui Antonius și a Cleopatrei o parte din flotă; caesarieni se luară pe urmele fugarilor pînă ce aceștia nu se mai văzură și ei fură siliți să se întoarcă. Cu restul flotei ce-o reținuse Caesar captură lagărul de război al antonienilor fără să întîmpine nici cea mai mică rezistență, din cauza micului

număr de apărători și, în continuare, ajungând din urmă și pe ceilalți ostași ai lui Antonius, care se îndreptau spre Macedonia, îi alătură trupelor sale fără să întâmpine nici o rezistență. Dintre comandanți, majoritatea plecaseră; romanii se refugiaseră la Antonius, ceilalți aliați se îndreptaseră spre casele lor. Aceștia din urmă nu mai luară armele împotriva lui Caesar ci, în deplină liniște, și ei, și neamurile care mai înainte vreme cunoscuseră stăpînirea romană, începură să ducă tratative, unii de îndată, alții ceva mai târziu.

2 Octavianus Caesar impuse orașele la grele contribuții bănești și abolii pînă și umbra de autoritate a Adunărilor față de cetățenii respectivi. Cît despre stăpînitorii și regii localnici toți, cu excepția lui Amyntas și Archelaos, fură deposedați de teritoriile pe care le căpătaseră de la Antonius⁶; Philopator, fiul lui Tarcondimotos⁷; Lycomedes, dinast din regiunea Pontului cappadocian, și Alexandros, fratele lui Iamblichos⁸, fură înlăturați; pe ultimul, pentru că primise domnia ca un fel de mită în schimbul acuzării fratelui său, îl duse în lanțuri în cortegiul triumfal și apoi îl ucise. Domnia lui Lykomedes o trecu unui anume Medeus, ca răsplată fiindcă îi desprinsese pe mysii din Asia⁹ de contingentele lui Antonius înainte de începerea bătăliei navale și apoi, împreună cu ei, luptase împotriva antonienilor.

Locuitorii din Cydonia și cei din Lappea¹⁰ căpătară libertatea, deoarece îi dăduseră concursul. Mai mult decît atît, ajută la refacerea Lappeei care fusese distrusă.

Pe mulți dintre senatorii și cavalerii, precum și dintre cetățenii marcanți care pactizaseră cu Antonius, îi pedepsi cu o contribuție bănească, pe mulți alții îi și ucise, iar pe alții îi iertă. În numărul acestora din urmă un caz ieșit din comun era acela al lui Sossius¹¹: cu toate că, în repetate rînduri luptase împotriva lui Octavianus Caesar, deși și atunci fugise și stătea ascuns, descoperit ceva mai târziu, iată că tot a scăpat cu viață; același lucru s-a întîmplat cu un oarecare Marcus Scaurus; frate după mamă cu Sextus¹², condamnat la moarte, a fost salvat datorită

rugăminților mamei sale Mucia. Dintre numele celor care au fost pedepsiți, amintirea a reținut îndeosebi pe acelea din familia Aquilia Flora și pe acela al lui Curio; acesta, deoarece era fiul acelui Curio care odinioară pactizase și făcuse multe servicii primului Caesar¹³, Florii, pentru că în pofida ordinului dat ca să piară numai unul din ei, și anume cel asupra căruia avea să cadă sortul, au pierit amândoi; ei erau tată și fiu; cum tatăl, înainte de a trece la tragerea la sorti, s-a oferit de bună voie celui ce trebuia să ucidă, fiul, cuprins de o imensă durere, se sinucise și căzu peste cadavrul părintelui său¹⁴.

3 În acest chip și-au găsit pieirea. Cît despre grosul trupelor lui Antonius, el a fost repartizat în efectivul legiunilor lui Caesar și ulterior, fără a primi nici un ban, cetățenii care depășiseră vârsta serviciului militar, indiferent de tabăra în care luptaseră, au fost repatriati în Italia. Restul soldaților, cîți mai rămăseseră, au fost împrăștiați.

Cauza acestei măsuri trebuie căutată în faptul că după victoria de la Actium, în Sicilia, se iviseră tulburări și lui Octavianus Caesar îi era frică să nu se producă noi nemulțumiri¹⁵; iată deci pentru ce s-a grăbit să-i înlătore pe unii definitiv din armată, iar pe ceilalți, masați laolaltă, să-i împrăștie, înainte de a se ivi prilejul indiferent căruia fel de protest. Păstrînd încă bănuielile lui cu privire la libertți, îi iertă cu toate acestea de vărsămîntul către stat a unei părimi din contribuția la care erau impuși. Libertții însă, departe de a se mai arăta nemulțumiți în urma impunerilor la care fuseseră supuși, dimpotrivă, ca și cum parcă ei primiseră în dar ceea ce datorau, își manifestau bucuria¹⁶.

Soldații rămași în serviciu, ținuți în frîu de tribunii militari, majoritatea însă visînd la bogățiile Egiptului, nu întreprinseseră nici o tentativă de răscoală. Dar acei militari care obținuseră victoria luptînd de partea lui Octavianus Caesar și fuseseră licențiați din armată, fără să fi primit nici o recompensă, începură să se agite. Într-adevăr, nu după mult timp provocară unele tulburări, deși între timp Caesar, țînîndu-i sub observație și temîndu-se ca nu

cumva să ia în derîdere autoritatea lui Maecenas, care pe atunci gîra conducerea treburilor de stat la Roma și în Italia, deoarece acesta era un simplu cavaler, îl trimise în Italia pe Agrippa, sub un pretext oarecare. Atît lui Agrippa, cît și lui Maecenas le acordă un credit așa de mare, încît ambii erau autorizați să citească mesajele trimise de Caesar Senatului și altor destinatari înaintea tuturor și, mai mult chiar, să introducă orice modificare ar fi dorit. În acest scop ei primiseră de la Octavianus Caesar un inel cu sigiliu ca să aibă puțința să sigileze scrisorile. Într-adevăr, la acea vreme Caesar comandase un sigiliu în dublu exemplar, de care se folosea cu precădere. Pe amîndouă inelele era gravat unul și același sfinx. Ceva mai tîrziu, gravă pe sigiliul personal propriul său portret, și cu acest sigiliu semna în mod obișnuit. În afară de Galba, toți succesorii lui s-au folosit de acest sigiliu. Galba avea un sigiliu moștenit din familie, care reprezenta un cîine, aplecîndu-se peste prora unei corăbii. Dealtfel Octavianus Caesar obișnuia să le scrie lui Maecenas și lui Agrippa, cît și altor prieteni foarte apropiați, ori de cîte ori dorea să le transmită ceva secret, înlocuind literele din care erau formate cuvintele cu literele imediat următoare¹⁷.

4 Caesar, ca și cum nu mai avea de ce se teme din partea veteranilor, începu să se ocupe de treburile politice și obștești din Grecia și luă parte la misterele celebrate în cinstea celor două zeițe¹⁸. Apoi, ducîndu-se în Asia, rîndui și pe aici lucrurile, în așteptarea înfrigurată a veștilor despre Antonius. Nu prea era exact informat încotro se îndreptase acesta și stătea în expectativă, pregătit să se năpustească pe urmele lui, de îndată ce-ar fi primit vești sigure. Cum între timp în mijlocul soldaților licențiați izbucniseră nemulțumiri serioase — deoarece prea era mare depărtarea ce-l separa de ei — de frică ca nu cumva aceștia să facă cine știe ce pozne, dacă s-ar fi găsit un conducător, încredința altora sarcina de a-l căuta pe Antonius, iar el grăbi spre Italia, chiar în mijlocul iernii, cînd a fost ales pentru a patra oară consul, împreună cu Marcus Crassus. Acesta, deși simpatizant al lui Sextus

Pompeius și al lui Antonius, a fost ales consul pe acea vreme alături de Caesar, fără măcar să fi deținut în prealabil pretura.

Caesar odată ajuns la Brundisium, nu înaintă mai departe. Senatul, aflînd de sosirea lui pe mare, cu excepția tribunilor și a pretorilor, rămași la Roma printr-o hotărîre senatorială, venise în unanimitate să-l întîmpine, iar cavalerii cît și mare parte din plebea urbană, însoțiți de mulți alții, veniți în delegații sau de bună voie, se aflau și ei la fața locului. Din pricina acestei sosiri cît și din pricina entuziasmului stîrnit, nimeni nu mai avea de gînd să pună la cale vreo răzvrătire. Pîna și soldații, unii, plini de teamă, alții, cu speranța în suflet, alții convocați, veniră și ei la Brundisium. Caesar distribui unora bani, iar acelora care făcuseră toate campaniile de partea lui, le dăruie în plus și pămînt. Populații italice care sprijiniseră cauza lui Antonius au fost alungate de pe domeniile ce le posedau, iar orașele și proprietățile lor funciare fură date ca recompensă soldaților¹⁹. În schimb, majoritatea celor deposedați primiră dreptul de a se strămuta pe teritoriul orașului Dyrrachium, la Philippi sau în altă parte. Ceilalți primiră chipurile bani pentru pămînturile confiscate²⁰ sau trebui să se mulțumească cu simple făgăduieli. Într-adevăr, Caesar dobîndise multe bunuri în urma victoriei repurtate, dar cheltuielile de război depășeau aceste sume. Iată motivul pentru care se văzu silit să scoată în vînzare atît propriile lui posesiuni cît și pe cele ale susținătorilor săi. Eventual, dacă cineva ar fi dorit să cumpere ceva din aceste proprietăți, sau dacă ar fi dorit să facă vreun schimb, avea astfel toate înlesnirile. Totuși, nimic nu s-a vîndut, nici nu s-a efectuat vreun schimb. Mă întreb, cine oare s-ar fi încumetat să încheie asemenea acte, fie de cumpărare, fie de schimb? Caesar însă, folosindu-se de împrejurare, găsi cel mai nimerit pretext de a-și amîna făgăduielile, pe care dealfel le respectă mai tîrziu, cu ajutorul prăzilor de război luate din Egipt.

5 Caesar, după ce rîndui toate aceste socoteli, luă și alte măsuri urgente. El acordă, deși nu era permis, acelora care

obținuseră un oarecare drept de impunitate, permisiunea de a-și stabili domiciliul și pe teritoriul Italiei. De votul Adunării, care rămăsese la Roma, nu ținu cîtuși de puțin seama. Apoi, în cea de-a treizecea zi de la sosirea sa²¹, ridică din nou ancora în direcția Greciei și, din cauza vremii neprielnice, își trase corăbiile peste istmul din Pelopones²² așa ca să ajungă cît mai repede în Asia. Astfel, Antonius și Cleopatra aflară dintr-odată două vești diferite, și că plecase și că se întorsese.

Atunci cînd ei părăsiseră în grabă locul bătăliei navale, navigaseră împreună pînă spre țărmurile Peloponesului. De aici înainte, după ce îi licențiară pe unii partizani în care nu aveau încredere (mulți plecaseră chiar și fără dezlegare), Cleopatra se grăbi să se întoarcă în Egipt, de teamă ca nu cumva știrea dezastrului suferit de ea și de Antonius să provoace răscoale. Căutînd să-și asigure călătoria pe mare, încunună cu flori prorele corăbiilor, de parcă se întorcea victorioasă, și porunci flautiștilor să intoneze imnuri triumfale. De îndată ce se văzu în Siguranță, porunci să fie omorîți o sumedenie de fruntași, dintre cei care niciodată nu o iubiseră și care acum, în urma înfrîngerii suferite de regină, începuseră să ridice capul. Totodată, își însuși bogății imense prin confiscarea averii celor uciși, precum și din confiscarea unor bunuri particulare și publice, fără a cruța nici inviolabilitatea celor mai inaccesibile* lăcașuri sfinte. Cu acești bani strînse armate și căută să-și asigure alianțe în jur²³.

Pe regele Armeniei îl omorî²⁴, iar capul acestuia îl trimise regelui Mediei²⁵, ca și cum acesta s-ar fi arătat gata, în urma unei asemenea fapte ticăloase, să-i ajute pe ea și pe Antonius.

Cît despre Antonius, el se îndreptă spre Libya, către Pinarius Scarpus și trupele care fuseseră lăsate împreună cu acesta spre paza Egiptului. Pinarius însă, departe de a-l primi cu brațele deschise** ... tăie în bucăți pe emi-

* În text τῶν ἱερῶν ἁβύτων, adică lăcaș interzis să fie violat de stăpînitorii Egiptului. Boissevain, II, p. 356.

** Lacună în text.

sarii lui Antonius, iar pe unii din soldații pe care-i comanda, pentru că se revoltaseră în fața măsurii luate, îi pedepsi cu moartea. Și așa Antonius se văzu nevoit să-și întoarcă pașii spre Alexandria, fără să fi realizat ceva important.

6 În vreme ce pregătirile de război se făceau cu înfrigurare, cei doi își înscriseră fiii, Cleopatra pe Caesarion, iar Antonius pe Antyllus, pe care-l avea de la Fulvia, în rîndul efebilor. Ideea era că egiptenii, de îndată ce-ar fi știut că se află sub ocîrmuirea regească a unui bărbat — ar fi prins curaj, iar ceilalți, avîndu-i pe cei doi tineri drept conducători, în cazul cînd li s-ar fi întîmplat vreo nenorocire, ar fi rezistat cu bărbăție. Din nefericire însă tocmai acest lucru a dus la pierzania tinerilor căci Octavianus Caesar, datorită faptului că băieții fusese răscuși în rîndul bărbatilor, și dețineau un drept virtual la domnie, nu a cruțat viața nici unuia din ei²⁶.

Dar să revenim la Antonius și la Cleopatra, care se pregăteau să lupte și pe mare și pe uscat în Egipt — în care scop chemau în ajutor populațiile învecinate și regii care le erau prieteni. Concomitent, luau toate măsurile necesare ca să poată fugi pe mare, nici mai mult nici mai puțin decît în Hispania, unde sperau să poată cîștiga de partea lor prin bani populația băștinașă, sau, după un alt plan, să se îndrepte spre țărmurile Mării Roșii²⁷.

Cu gîndul să țină cît mai îndelung ascunse aceste proiecte, fie cu intenția de a-l înșela pe Octavianus Caesar, fie pentru a-l atrage într-o cursă și a-l ucide — ei trimiseră solii la Caesar în vederea deschiderii convorbirilor pentru pace. Solii duceau cu ei și mari sume de bani pentru cei ce-l însoțeau pe Caesar. Fără să știe Antonius, Cleopatra îi trimise lui Octavianus un sceptru și o coroană de aur, precum și scaunul regal — ca și cum prin intermediul acestor obiecte îi recunoștea puterea suverană. Regina urmărea să-și atragă mila binevoitoare a lui Caesar în cazul cînd Antonius n-ar fi putut evita ura-i implacabilă.

Caesar primi darurile, pe care le consideră ca un semn al viitorului, și nu răspunse nimic solicitărilor lui Antonius.

Cleopatrei însă, fățiș, printre alte amenințări, îi transmise că „dacă s-ar învoi să-și părăsească puterea armată și cea regală, va medita la ce hotărîre să ia în legătură cu soarta ei”; în taină însă îi transmise că: „de-l va ucide pe Antonius, va dobîndi impunitatea și domnia neștirbită”²⁸.

7 În timp ce se petreceau toate acestea, corăbiile masate în Golful Arabic, gata de a porni spre Marea Roșie, au fost incendiate de arabii cîștigați de Quintus Didius, guvernatorul Siriei²⁹. La rîndul lor, populațiile și regii care făgăduiseră ajutor³⁰, fără excepție, dădură toți înapoi.

Pentru mine rămîne totuși un lucru de mirare cum de s-a putut ca numeroși prieteni, deși se bucuraseră de nenumărate binefaceri din partea lor, i-au părăsit — în vreme ce simpli gladiatori, de cea mai umilă condiție socială — au dat dovadă de un deplin devotament față de ei și au luptat pînă la capăt, plini de ardoare. Acești oameni, antrenati la Cyzic pentru jocurile triumfului pe care Antonius și Cleopatra sperau să-l obțină după victoria împotriva lui Octavianus Caesar, de îndată ce prinseră veste de cele întîmplute, grăbiră spre Egipt ca să le dea ajutor. Ei provocară multe pierderi lui Amyntas, care se găsea în Galatia, fiilor lui Tarcondimotos, care-i atacară în Cilicia, mari prieteni ai lui Antonius și ai Cleopatrei, dar care atunci trecuseră de partea omului zilei, precum multe pierderi făcură și printre soldații lui Didius, ce le aținu calea. Cu toată îndrăzneala lor nu-și putură totuși croi drum pînă în Egipt. După ce fură încercuți fără scăpare, nu acceptară nici un compromis, deși Didius le promisese fel de fel de înlesniri. Dimpotrivă, ei trimiseră după Antonius, nădăjduind că aveau să dea lupta cu mai mult succes pe teritoriul Siriei, sub comanda acestuia. Ulterior, cum Antonius nu-și făcu apariția, nici nu trimise vreo înștiințare, încredințați astfel că el pierise, în ciuda voinței lor se văzură siliți să ducă tratative, cu condiția ca niciodată să nu mai lupte în calitate de gladiatori. Didius le fixă ca loc de așezare Dàphne, lîngă Antiochia, unde rămaseră pînă ce situația lor a fost adusă la cunoștința lui Octavianus Caesar. Unii din ei, ceva mai tîrziu, înșelați de Messala fură împraștiați

care încotro, sub cuvînt că urmau să fie integrați în rîndul soldaților din diverse legiuni. Într-un mod oarecare însă, cînd s-a ivit ocazia potrivită, au fost nimiciți.

8 Antonius și Cleopatra, auzind de la solii lor mesaje pe care Octavianus Caesar le adresase amîndorura, au trimis noi delegații, Cleopatra, cu făgăduieli că-i va da lui Caesar mulți bani, iar Antonius amintind de prietenia și de înrudirea lor; mai mult încă, Antonius încerca oarecum să justifice legătura lui cu egipteanca și enumera acele prilejuri de odinioară cînd el și Caesar își dovediseră bune sentimente, precum și unele amintiri plăcute din tinerețe.

În cele din urmă Antonius îl extrădă pe Publius Turullius, un senator care făcuse parte din ceata asasinilor lui Caesar și care, pe atunci, se găsea în cele mai bune relații de prietenie cu el. De asemenea, îl anunță pe Caesar că el personal este gata să-și ia viața, dacă acest fapt ar fi salvat-o pe a Cleopatrei.

Octavianus Caesar porunci ca Turullius să fie omorît. Întîmplarea a făcut ca acesta, care tăiasse pentru construirea flotei o pădure sacră din insula Cos, închinată zeului Asclepios, să-și primească pedeapsa tocmai aici și astfel, după cîte s-a crezut, zeul să fie răzbunat³¹. Cu toate acestea, Antonius încă nu primi nici un răspuns. La a treia ambasadă, însoțită de fiul lui Antonius, de Antyllus, purtător a unei mari cantități de aur, Caesar își însuși banii și-l trimise acasă pe Antyllus, cu mîna goală, tot fără să dea vreun răspuns.

În schimb, Cleopatrei, așa cum se petrecuseră lucrurile prima oară, și a doua, și a treia oară, îi transmise amenințări dar și unele promisiuni. De teamă însă ca cei doi să nu ridice iarăși capul, în cazul cînd ar fi pierdut speranța de a mai dobîndi îndurare din partea lui, și să încerce o redresare a situației prin propriile lor forțe, sau să se îmbarce spre Iberia și Gallia, sau să nimicească averile ce le aveau, mai mult decît fabuloase, după cîte auzise³² (căci Cleopatra își strînsese toate avuțiile într-un monument, ridicat în incinta reședinței sale regale, și amenința, că dacă i se va atinge un fir de păr le va da foc la toate, împreună

cu ea), Caesar îl trimise la Cleopatra pe Thyrsus, un libert de-al său, cu misiunea s-o convingă, prin tot felul de vorbe dulci, că și el era îndrăgostit de ea. Ţelul urmărit era ca regina, ca una care se credea iubită de toți bărbații, să-l sacrifice pe Antonius și să se cruțe pe sine, împreună cu banii ei. Și lucrurile așa s-au întâmplat³³.

9 Dar mai înainte de aceste întâmplări, Antonius, aflând că Cornelius Gallus preluase și conducerea trupelor lui Scarpus și că, cu ajutorul acestora, printr-o mișcare fulgerătoare pusese mîna pe Paraetonium, în loc să se îndrepte spre Syria, așa cum avusese de gînd, chemat fiind de gladiatori, grăbi spre Gallus, mînat de speranța că-i va atrage pe soldații acestuia de partea sa, fără nici o luptă³⁴. Într-adevăr, oamenii de aici, care luptaseră sub ordinele lui, îi arătau oarecare bunăvoință. În cazul unui eșec, Antonius se gîndea să folosească forța, deoarece era însoțit de o numeroasă armată și pe mare și pe uscat. Totuși el nu izbuti să intre în tratative cu ei, deși înainte pînă sub zidurile cetății și strigă cît putu de tare. Gallus poruncise trîmbițașilor să sune și astfel nimeni nu putu auzi nimic. Mai mult chiar, Antonius a fost înfrînt în urma unui atac neașteptat, și după aceasta suferi pierderi și într-o ciocnire pe mare. În timpul nopții, Gallus poruncise să se întindă pe sub apă niște lanțuri grele, care opreau intrarea în gura portului. Pe de altă parte retrase orice gardă care putea fi observată de inamic și îi îngădui să pătrundă în port, plin de încredere și fără nici o teamă. Cînd însă antonienii ajunseră în port, Gallus trase de lanțuri cu ajutorul unor macarale și, înconjurînd dintr-odată vasele, fără scăpare, și de pe uscat, și din partea cartierelor locuite și din larg, u-nora le dădu foc, iar pe altele le scufundă.

Concomitent cu aceste întâmplări, Caesar puse mîna pe Pelusium, în aparență, luat prin forța armelor, în fapt predat prin trădarea Cleopatrei³⁵. Regina, de îndată ce-și dădu seama că nimeni nu le mai serea în ajutor și că era peste putință ca Caesar să fie învins, plecînd urechea și la vorbele transmise prin Thyrsus, crezu într-adevăr că era iubită. Mai întîi de toate ea tocmai asta urmărea și, în al doilea rînd,

ea fusese doar aceea care-i înrobise deopotrivă și pe tatăl lui Caesar și pe Antonius. De aici încolo își făcu iluzii că va obține nu numai impunitate, ci și domnia Egiptului, dacă s-ar fi putut, chiar întreg imperiul roman³⁶. Cedă prin urmare de îndată Pelusium lui Octavianus Caesar și apoi, când acesta se îndreaptă spre Alexandria, ea dădu pe ascuns ordin locuitorilor să nu organizeze nici o împotrivire, oricât de vehement i-ar fi îndemnat prin viu grai să treacă la acțiune.

10 Antonius, pe drumul de întoarcere de la Paraetonium, pus în fața căderii orașului Pelusium, îl întâmpină pe Octavianus Caesar în preajma Alexandriei și, surprinzându-l într-un moment de oboseală, în urma unui marș îndelungat, îl învinse într-o luptă dată de cavalerie. Prinzând curaj, cum aruncase și manifeste în tabăra lui Octavianus Caesar cu ajutorul săgeților, prin care săgăduia o mie cinci sute de drachme fiecărui soldat, își aruncă și pedestrirea în luptă, dar fu învins. Caesar, fără să se sfiiască, citi el însuși conținutul manifestelor în fața soldaților, avînd grijă să-l denunțe pe Antonius. Totodată, inspiră oamenilor un sentiment de rușine față de trădare, avînt pentru propria sa cauză, așa încît aceștia, cuprinși de mînie că au fost puși la încercare, cît și din dorința de a dovedi că nu sînt niște lași arătară un zel deosebit.

Antonius, împotriva așteptărilor, văzîndu-se învins, o luă în direcția flotei și dădu ordine în vederea unei înfruntări pe mare sau, oricum, pentru pregătirea unei călătorii spre Iberia. Când înțelese ce se petrece, Cleopatra își retrase de îndată oamenii de pe corăbii și, fără să piardă vremea, alergă spre monumentul sacru sub cuvînt că, temîndu-se de răzbunarea lui Caesar, dorește într-un chip oarecare să termine cu viața. În realitate, era o încercare de a-l atrage acolo și pe Antonius.

În sufletul acestuia încolțise bănuiala că era trădat, totuși, iubirea nu-l lăsă să creadă. Un sentiment de milă covîrșitoare pentru Cleopatra nu-i mai îngăduia, ca să spun așa, să se gîndească la sine³⁷. Cleopatra, pe deplin conștientă de acest lucru, nădăjduia că atunci cînd Antonius ar fi

aflat vestea morții ei nu avea să-i mai supraviețuiască, ci de îndată ar fi murit și el. Iată deci motivul pentru care ea alergă spre monument, însoțită doar de un eunuc și de două dintre femeile sale. De aici îl înștiință pe Antonius că și-a pus capăt zilelor. La primirea mesajului, Antonius nu mai stătu pe gânduri ci dori din toată inima să-i urmeze în moarte. La început, îl imploră pe unul dintre cei de față să-l ucidă. Cum însă acesta, după ce trase pumnalul din teacă, se sinucise³⁸, Antonius, voi să dea pildă de curaj asemănător, dar își provocă numai o rană. El căzu cu fața în jos și cei ce-l înconjurau crezură că este mort.

Incidentul provocă mare zarvă; Cleopatra, auzind zvonul glasurilor, scoase capul pe fereastra de sus a monumentului, căci porțile, odată închise, nu mai puteau fi deschise decât printr-un mecanism, iar partea de sus a monumentului, spre acoperiș, nu era încă pe deplin terminată³⁹. Cîteva persoane o zăriră cum se uita de sus și începură să strige. Antonius auzi aceste țipete și, cînd află că ea trăiește încă, se ridică în picioare, ca și cum mai găsea încă puterea să trăiască. Sîngele însă curgea abundant din rană, luîndu-i orice speranță de salvare. Atunci el îi rugă pe cei care asistaseră la această scenă să-l ducă spre monument și să-l ridice în sus cu ajutorul scripetelor cu care erau ridicate și blocurile de piatră. Și așa se sfîrși Antonius, acolo sus, în brațele Cleopatrei⁴⁰.

11 Cît despre ea, mai păstra încă ceva încredere în Octavianus Caesar, pe care-l înștiință de îndată asupra celor întîmplate, fără însă să fie pe deplin sigură că nu i se va întîmpla ceva rău. Așa că rămase mai departe la adăpost, cu gîndul să-și răscumpere impunitatea și regatul, în cazul cînd n-ar fi existat alt mijloc de salvare, prin amenințarea că-și va distruge avuțiile. Chiar și în împrejurările nespuse de grele prin care trecea, ea nu pierdu din vedere domnia și se arăta gata să aleagă moartea, cît mai avea încă numele de regină și insignele regale decât să ducă viața unei femei obișnuite⁴¹. Nu încapă îndoială că avea gata pregătit mijloacele pentru a-și incendia bunurile, precum și vipere și alte soiuri de tîrîtoare, pentru ea personal, a căror mușcă-

tură veninoasă o încercase odinioară asupra oamenilor, ca să-și dea seama de modul în care ucideau fiecare victimă în parte. Caesar, pe altă parte, ardea de dorința de a pune mâna pe tezaur și de a o prinde în viață pe Cleopatra, pentru a o duce vie în cortegiul său triumfal. Cu toate acestea nu voia să treacă drept un om care se coboară la o înșelăciune, și nici să-i dea unele garanții, ca să o poată trata întocmai unei prizoniere de război sau întocmai unei femei duse în captivitate oarecum împotriva voinței ei. Din această cauză, după ce dădu instrucțiuni precise asupra celor ce trebuiau să spună și să facă, îl trimise la Cleopatra pe C. Proculeius, cavaler roman, și pe libertul său, Epaphroditos. Și așa, aceștia, luînd legătura cu Cleopatra și tot discutînd cu ea lucruri de bun simț, dintr-odată, înainte de a se fi ajuns la vreun acord, o făcură prizonieră. Din acel moment, după ce înlăturară tot ceea ce i-ar fi stat la îndemîină să se sinucidă, îi îngăduiră să rămîină pe loc încă vreo cîteva zile, pentru a asista la îmbălsămarea trupului lui Antonius. Apoi regina a fost condusă în palatul ei, fără să i se suprime nimic din suita obișnuită, nici din efectivul de oameni ce-o slujea. Țelul urmărit era acela de a i se spori speranțele în ceea ce ea își dorea și înlăturarea oricărui atentat la propria-i viață. Așa s-a făcut că atunci cînd regina și-a manifestat dorința de a-l vedea pe Octavianus și de a sta de vorbă cu el, obținu de îndată întrevederea. Mai mult chiar, pentru ca bănuielile ei să fie pe deplin înlăturate, Octavianus Caesar făgădui că va veni el s-o vadă.

12 Prin urmare, după ce-și împodobi cu mult gust încăperea și cu revărsare de bogății patul, după ce se găti cu deosebită îngrijire pentru acest interior (haina ei de doliu o făcea cu atît mai atrăgătoare) — se așeză pe patul pregătit, de care sprijinise tot felul de portrete cu chipul tatălui lui Caesar, în vreme ce în sîn își vîrîse toate scrisorile primite de la acesta⁴².

Cînd Octavianus Caesar își făcu apariția, ea îmbujorată, îl întîmpină cu aceste cuvinte: „Stăpîne, fii bine venit! divinitatea ți-a dat acest dar pe care mie mi l-a luat. Dar

vezi cu ochii pe părintele tău, așa cum adesea a venit la mine; ai auzit, de asemenea, că printre alte cinstiri ce mi-a acordat, m-a recunoscut ca regină a Egiptului. Ca să afli chiar de la el ce gîndea despre mine, ia și citește aceste scrisori pe care mi le-a trimis, scrise chiar de mîna lui⁴³. În vreme ce rostea îndemnul, îi citea, pe sărite, cuvinte de iubire ce-i fuseseră adresate de primul Caesar. Cînd izbucnea în lacrimi și acoperea de sărutări scrisorile, cînd se arunca în genunchi în fața portretelor ce-l închipuiau și se prosterna în fața lor. Apoi îl privea cu coada ochiului pe Caesar, pe sub pleoape, ofta din adîncul inimii și, printre suspine, lăsa să se audă cîte o exclamație, ca acestea: „Vai mie, Caesar, la ce-mi mai sînt bune scrisorile tale?” sau, schimbînd vorba: „Dar pentru mine tu viețuiești încă, în făptura fiului tău?” apoi iarăși: „O, de-aș fi murit înaintea ta!” și iarăși: „Dar avîndu-l pe el, te am doar pe tine!”.

Tot sporovăind în fel și chip, însoțindu-și cuvintele cu gesturi, îi arunca dulci priviri și încerca să-l fărmece cu vorba. Caesar însă pricepu că nu era sigură pe ea și că încerca să-l înduioșeze; cu toate acestea nu se preta la jocul ei, ci își ținu ochii în pămînt, mulțumindu-se să spună doar atît: „Ai încredere, Doamnă, ține-ți fruntea sus, nu vei avea de suferit nici un neajuns”. Cleopatra însă, cu inima sfîșiată de durere pentru că Octavianus Caesar nu o privise, nici nu-i spusese ceva în legătură cu domnia ei sau vreun cuvînt de dragoste, îi căzu în genunchi și îl imploră: „Viața, Caesar nici n-o mai vreau, nici n-o mai rabd! Îți cer o singură favoare, în amintirea tatălui tău: deoarece, după ce i-am aparținut, divinitatea a vrut să fiu a lui Antonius — lasă-mă acum să mor împreună cu el...” „Vai mie, de ce n-am pierit îndată după Caesar! Dacă așa mi-a fost mie scris să pățimesc, trimite-mă spre Antonius — nu mă pizmui că doresc să-i împărtășesc mormîntul pentru ca, din cauza lui murind, să pot locui împreună cu el pe tărîmul de dincolo” ...

13 Acestea fost-au frazele meșteșugite prin care ea în-
cerca să înmoaie inima lui Octavianus Caesar. Dar el păstră

tăcere desăvîrșită. De teamă totuși să nu-și pună capăt zilelor o îndemnă din nou să aibă curaj și nici nu-i suprimă ceva din serviciile ce-o înconjurau. Dimpotrivă, porunci să fie bine îngrijită, tocmai ca să strălucească în mijlocul cortegiului său triumfal⁴⁴. Cleopatra însă își dădu seama cam ce urmărea și, considerînd că o asemenea umilință era mai greu de îndurat decît mii de feluri de a muri, începu cu adevărat să dorească moartea. Ca atare, îl rugă insistent pe Caesar să-i sfîrșească viața într-un fel oarecare și făcu nenumărate încercări de sinucidere. Cum nimic nu-i izbutea, se prefăcu că se răzgîndește, ca și cînd își pusese mari speranțe și în Caesar și în Livia⁴⁵. Spunea mereu că este gata să traverseze marea și tot pregătea felurite podoabe pe care le punea deoparte, chipurile, daruri pentru Livia. Dacă ar fi izbutit cumva să fie crezută că și-a mutat gîndul de la moarte și ar fi fost mai puțin supravegheată, ar fi putut să-și curme chinul. Lucru care se și întîmplă. Cînd toți cei însărcinați cu paza ei, printre care și Epaphroditos, fură convinși că într-adevăr așa gîndește, mai slăbiră ceva din vigilență. Abia atunci luă ea toate măsurile ca să moară cît mai ușor cu putință. După ce-i încredință lui Epaphroditos un sul închis și pecetluit, scrisoare prin care-i cerea lui Octavianus Caesar să fie înmormîntată alături de Antonius, pentru ca prin acest pretext, ca și cum misiva avea cu totul alt conținut, să-l îndepărteze din cale, trecu la înfăptuirea planului ce și-l făcuse. Îmbrăcată în rochia cea mai frumoasă pe care-o avea, gătită cu podoabe neasemuite în valoarea lor și ținînd în mînă sceptrul regesc, a murit.

14 Nimeni n-a știut cu adevărat cum s-au petrecut lucrurile. Singure niște întenături ușoare au fost descoperite pe unul din brațe. Se spune că întepăturile proveneau de la o viperă, care i-a fost adusă într-o hydrie* sau într-un buchet de flori; alții însă susțin că s-a folosit de un ac de păr, cu care obișnuia să-și ridice pletele, pe care-l înmuiase într-un venin așa de puternic încît, fără să lase pe corp

* Vas de ceramică, pentru păstrat apa.

nici urmă de rană, acul, în cazul unui eventual contact cu sîngele, putea să provoace o moarte imediată și lipsită de durere. După cum obișnuia, pînă atunci nu se despărțise niciodată de acest ac, purtat în păr; atunci însă, făcîndu-și o mică înțepătură, îl înfipse pînă la sînge⁴⁶.

Așa s-a sfîrșit Cleopatra, împreună cu cele două sluji-toare ale ei⁴⁷, sau într-un chip foarte apropiat de această versiune; căci eunucul, de îndată ce regina a fost ridicată, s-a lăsat de bunăvoie mușcat de reptile și, după această ispravă, s-a repezit spre un sarcofag pe care și-l pregătise mai dinainte. Octavianus Caesar, auzind despre sfîrșitul reginei, s-a arătat profund emoționat, i-a văzut trupul neînsuflețit și a poruncit să fie grabnic aduse contraotrăvuri și cîtiva *psylli*, în speranța că tot s-ar mai fi putut face ceva. *Psyllii* sînt numai bărbați (nici o femeie nu se naște cu acest dar)⁴⁸. Ei pot într-o clipită, înainte ca moartea să se producă, să sugă dintr-o rană tot veninul unei mușcături de șarpe, oricare ar fi specia acestuia, fără ca ei înșiși să fie cîtuși de puțin afectați. *Psyllii* se nasc unii din alții și dovedesc că progenitura este într-adevăr a lor, fie aruncînd de îndată noul născut printre șerpi, fie aruncîndu-i scutecele în mijlocul jivinelor. Tîrîtoarele nu fac nici un rău pruncului și, cînd simt scutecele lui, cad în amorfie. Iată deci cum se petrecură lucrurile.

Octavianus Caesar, neputînd în nici un chip s-o readucă pe Cleopatra la viață, și-a exprimat admirația și compătimirea pentru soarta ei, în vreme ce resimțea o durere adîncă, ca și cum ar fi fost lipsit de toată faima care-i revenea în urma victoriei.

15 Antonius și Cleopatra, pricină a multor rele atît pentru egipteni cît și pentru romani, astfel au luptat și astfel s-au sfîrșit. Au fost îmbălsămați cu aceleași mijloace și îngropați în același mormînt⁴⁹.

Iată care a fost firea și soarta lor, așa cum voi încerca să arăt.

Antonius nu era cu nimic mai prejos decît alții cînd era vorba despre datorie și totuși a săvîrșit multe lucruri fără

rost; în anumite împrejurări s-a distins prin vitejia ce-a arătat, iar lașitatea l-a împins spre nenumărate înfrîngeri; era deopotrivă un om plin de mărinimie, dar și slugarnic; jefuia bunurile altora și cheltuia nebunește propria-i avere; fără temei compătimea pe mulți, iar pe mai mulți încă îi pedepsea pe nedrept. Așa s-a făcut că dintr-un om neînsemnat a devenit extrem de puternic, dintr-un om lipsit de mijloace, un mare bogătaș, fără să apuce să se bucure de nici unul din aceste două avantaje. Aflîndu-se pe pragul realizării speranței că va deține singur puterea supremă la Roma, s-a sinucis.

În ce-o privește pe Cleopatra, femeie nesățioasă cînd era vorba de plăcerile Afroditei, a cărei lăcomie de bani crescuse neîncetat, cînd mînată de o sete nestinsă după glorie, cînd de o îndrăzneală fără margini, a dobîndit regatul Egiptului prin meșteșugul ei în arta iubirii; sperînd să dobîndească domnia asupra romanilor, prin același mijloc, a dat greș, și a pierdut și stăpînirea asupra Egiptului. A supus farmecului ei pe doi din cei mai de seamă oameni ai timpului, dar și-a pus capăt zilelor din cauza celui de-al treilea.

Iată deci cîteva lămuriri despre Antonius și Cleopatra. Dintre copiii lor, Antyllus, deși logodit cu fiica lui Octavianus Caesar și refugiat la altarul pe care Cleopatra îl dedicase tatălui acestuia într-un mic templu, a fost de îndată străpuns cu săbiile⁵⁰. Caesarion, în drum spre Etiopia, a fost prins și suprimat⁵¹. Cleopatra, l-a luat însă în căsătorie pe Iuba, fiul lui Iuba⁵². Octavianus Caesar, i-a dat-o de soție pentru că Iuba fusese crescut în Italia și luptase alături de el. Iuba, odată cu tînăra Cleopatra, a dobîndit și regatul părintesc. De hatîrul tinerei perechi Octavianus cruță viața lui Alexandros și a lui Ptolemaios⁵³.

Nepoatelor sale, fiicele Octaviei și ale lui Antonius, crescute și educate de mama lor, le constitui o zestre din moștenirea părintească. În ce-l privește pe Iullus, fiul lui Antonius și al Fulviei, porunci libertîilor acestuia să-i dăruiască de îndată tot ceea ce i s-ar fi convenit după lege să moștenească după moartea lor⁵⁴.

16 Dintre cei care pînă atunci susținuseră cauza lui Antonius, pe unii îi pedepsi, pe alții îi absolvi de vină — fie din proprie inițiativă, fie la intervenția prietenilor. Deoarece în preajma lui Antonius au fost găsiți mulți copii de domnitori și de regi, unii din aceștia reținuți cu forța, de la caz la caz îi trimise acasă, îi căsători între ei, pe cîtiva îi reținu lîngă el. Voi trece sub tăcere pe toți aceștia, cu excepția a două persoane al căror nume îl voi cita: a predat de bunăvoie pe Iopata regelui Mediei care, după înfrîngerea suferită, s-a refugiat la el⁵⁵; în schimb, nu s-a învoit să-i predea lui Artaxerxes pe frații acestuia, deși regele i-a cerut⁵⁶, pentru că monarhul omorîse pe romanii rămași în Armenia.

Iată deci ce hotărîri s-au luat cu privire la acești osteteci.

Pe egipteni și pe alexandrini îi iertă pe toți, așa că nimeni n-a primit pedeapsa cu moartea. Nu-i mai puțin adevărat că Octavianus Caesar a considerat că n-ar fi fost potrivit să se ia vreo măsură drastică împotriva lor, dat fiind marele lor număr și ținînd seama de neprețuitele și numeroasele servicii aduse în folosul Romei. Ca să dea o explicație acestei mărinimii, invocă numele zeului Serapis, al lui Alexandru, întemeietorul orașului, în al treilea rînd cuvîntul bun al lui Areios, concetățeanul lor și fostul lui profesor de filozofie, în preajma căruia petrecuse multă vreme⁵⁷.

Discursul prin care le acorda iertarea îl pronunță în limba greacă pentru a se face înțeles de ei⁵⁸. După care a vizitat sarcofagul unde se afla corpul lui Alexandru⁵⁹ și l-a atins în așa fel încît, după cît se spune, i-a spart o bucățică din nas. Apoi, cu toate că alexandrinii în zelul lor au vrut să-i arate și mumiile Ptolemeilor, a refuzat să le vadă, spunînd: „am venit să văd un rege, nu niște morți“. Din același motiv n-a vrut să viziteze locul unde se afla boul Apis. „Obişnuiesc să mă prosternez în fața zeilor“, a zis Caesar, „nu în fața boilor“.

17 Din acea vreme Egiptul a devenit un stat tributar⁶⁰ și guvernămîntul țării a fost încredințat lui Cornelius Gal-

lus. Datorită excesului de populație a orașelor și a teritoriilor rurale, lipsei de seriozitate și de simț de răspundere în privința modului lor de trai, ținând seama de volumul comerțului cu grâne și de bogăția țării — Octavianus Caesar nu îndrăzni să încredințeze vreunei persoane de rang senatorial conducerea și nici măcar să-i încuviințeze libertatea de a călători în Egipt, fără o prealabilă autorizație semnată de mâna lui⁶¹. Pe de altă parte, nu acordă nici egiptenilor dreptul de a fi senatori la Roma, ci porunci ca fiecare district să se autoguverneze, iar alexandrinilor le ordonă să se descurce în treburile publice fără un senat⁶². Dintre instituțiile care le-au fost hărăzite — toate au rămas în vigoare pînă în zilele noastre — numai că la Alexandria a luat ființă un senat cu începere din timpul împăratului Severus⁶³, ai cărui reprezentanți au fost înscriși pentru prima oară în rîndurile Senatului de la Roma sub fiul acestuia, Antonius*. Astfel a fost înrobit Egiptul.

Toți cei care au mai încercat să se opună au fost după un timp oarecare potoliți, așa cum dealtfel divinitatea le-a prezis-o foarte clar. Căci au căzut ploii nu numai cu apă, pe acolo pe unde nu s-a văzut nici strop de ploaie, ci și cu sînge. Concomitent cu norii care se scuturau au apărut și arme. S-au auzit dintr-o parte și din alta bătăi de surle și de tobe, sunete de flaute și trîmbițe. Un șarpe de o mărime uriașă, arătîndu-se dintr-odată în ochii lor, începu să șuiere într-un chip de nedescris. Tot pe acea vreme s-au arătat comete și apariții ale unor morți. Statuile s-au întristat, iar Apis mugi trist, de țî se rupea inima, și lăcrimă. Iată deci cum s-au petrecut lucrurile.

În palatul regal au fost găsite multe bogății, căci Cleopatra, ridicînd, ca să zicem așa, toate ofrandele, chiar și pe cele din templele cele mai sacre — apucase să adune pentru romani prăzile, fără să le mai dea acestora prilej să săvîrșească vreo profanare⁶⁴. Alte cantități de bani au fost strînse și de la fiecare dintre cei puși sub acuzare, indiferent pentru ce. Afară de aceste contribuții, toți ceilalți locu-

* Caracalla.

itori cărora nu li se putea aduce o anume învinuire, au fost impuși să plătească două părți din posesiunile lor⁶⁵.

Banii astfel strânși au mers la plata soldelor datorate tuturor soldaților. Cît despre cei care-l însoțeau atunci pe Octavianus Caesar, fiecăruia i s-au distribuit două sute cincizeci de drachme, numai să nu jefuiască orașul. Datornicii fură scutiți de orice obligație, iar aceleora dintre senatori și cavaleri care luaseră parte la lupte le fură dăruite tot felul de bunuri. Pe scurt, imperiul roman s-a îmbogățit și templele romanilor s-au înfrumusețat⁶⁶.

18 Octavianus Caesar, după ce și-a încheiat activitățile mai sus menționate și a întemeiat o așezare orășenească chiar pe locul unde se dăduse bătălia, dîndu-i același nume și instituind aici aceleași jocuri ca în colonia mai înainte înființată⁶⁷, a drenat unele canale, a săpat altele noi și a gospodărit regiunea cu tot ceea ce avea nevoie. Apoi a plecat spre Asia, prin Syria, și a iernat acolo, ocupîndu-se îndeaproape de rînduirea treburilor fiecăruia dintre supușii Romei precum și de situația părților, unde se iviseră mari frămîntări interne. Într-adevăr, un anume Tiridates, adversar al lui Phraates, de multă vreme se opunea puterii romane, încă de pe vremea cînd Antonius mai însemna ceva, chiar și după bătălia navală; acesta nu numai că nu accepta să se alieze cu vreunul din cei doi adversari care-i solicitau prietenia, dar nici nu le răspunse nimic altceva decît că va chibzui⁶⁸. Pretextul ce-l invoca era că n-are răgaz să se ocupe de problemele Egiptului. În realitate, aștepta ca cei doi să-și macine forțele luptînd unul împotriva celuilalt. După sfîrșitul lui Antonius, Tiridates, învins, s-a refugiat în Syria în vreme ce Phraates, învingător, a trimis o solie la romani. Caesar îi trată pe soli cu multă deferență și, fără a-i promite nici un ajutor lui Tiridates, îi îngădui totuși să se stabilească în Syria; pe unul din fiii lui Phraates, pe care-l luase în custodie, îl duse însă la Roma unde băiatul rămase ca ostatic.

19 Și mai înainte vreme, și în acest răstimp, romanii rămași acasă au dat o sumedenie de decrete în cinstea victoriei

navale. Lui Octavianus Caesar i-a fost acordat triumful, ca și cum ar fi obținut victoria asupra Cleopatrei⁶⁹; de asemenea, în cinstea lui a fost ridicat un arc de triumf la Brundisium, împodobit cu trofee, și un altul în Forul roman. Printr-un alt decret s-a hotărât ca pragul micului templu închinat familiei Iulia să fie decorat cu ciocurile de corăbii desprinse de la corăbiile capturate și ca aici să se celebreze din cinci în cinci ani jocuri comemorative. Cu prilejul zilei de naștere a lui Octavianus Caesar și a zilei în care s-a anunțat victoria ce-o obținuse s-a hotărât să se aducă jertfe și ca vestalele, Senatul, întreg poporul Romei, cu femei și copii, să-i iasă în întâmpinare atunci când s-ar fi înapoiat⁷⁰. Este de prisos să mai înșir câte rugi, statui, dreptul de proedrie și câte altele de acest fel i s-au mai acordat.

Acestea au fost decretetele emise pentru a-l onora pe Octavianus Caesar, chiar din prima zi, odată cu hotărârea de a se aboli și a se șterge insignele lui Antonius⁷¹. Ziua în care acesta se născuse a fost declarată zi nefastă, iar cei din familia lui nu mai avură voie, fără excepție, să poarte prenumele de Marcus. Când însă sosi vestea că Antonius a murit (și vestea a ajuns tocmai în acea perioadă a anului când fiul lui Cicero era consul, întâmplare pe care unii nu o socotiră străină de voința divinității, deoarece tatăl consulului fusese dat pradă morții îndeosebi datorită lui Antonius), — Senatul decretă în plus pentru Octavianus Caesar coroane, multe zile de suplicații și un al doilea triumf, ca și cum ar fi fost cuceritorul Egiptului. Numele lui Antonius și al celorlalți romani care fuseseră învinși împreună cu Antonius nici mai înainte, nici atunci n-au fost pomenite, pentru a evita necesitatea celebrării unei victorii asupra acestora⁷². Ziua în care Alexandria a fost luată a fost declarată zi fastă și început pentru numărătoarea oficială a următorilor ani. Octavianus Caesar a obținut dreptul de a fi tribun pe viață⁷³ și de a acorda asistență acelor care ar fi apelat la bunăvoința lui atât în incinta pomoerium-ului cât și în afara lui, pe o distanță de opt jumătăți de stadiu, autoritate pe care nu o mai deținea nici unul din ceilalți tribuni⁷⁴. Avea în plus și dreptul să judece apelurile și

să-și dea votul în toate tribunalele, întocmai ca zeița Atena. Preoții și preotesele trebuiau să-i pomenească numele în toate rugăciunile înălțate pentru popor, pentru Senat și pentru el personal. În orice adunare festivă, la banchete, nu numai la cele publice ci și la cele particulare, toți oaspeții aveau datoria să aducă libații pentru Octavianus Caesar. Iată așadar decretul care s-a dat atunci.

- 29 l.c.n. 20 În anul când Octavianus Caesar era consul împreună cu Sextus Apuleius toate înfăptuirile sale au fost confirmate prin depunere de jurământ la începutul lunii ianuarie. Ceva mai târziu, după sosirea documentelor privitoare la parți — Senatul a hotărât ca numele lui Octavianus Caesar să fie citat în cîntările religioase alături de cele ale zeilor și ca unul din triburi să fie chemat, după el, *Iulia*⁷⁵; Octavianus Caesar urma să se bucure de privilegiul de a purta coroana triumfală la toate serbările iar senatorii care-i împărtășiseră victoriile aveau dreptul să-l însoțească în cortegiu, îmbrăcați în togă de ceremonie; ziua în care intrase în Roma s-a hotărât să fie decretată pentru eternitate zi sacră, celebrată prin jertfe aduse de întregul popor; Octavianus Caesar avea dreptul să numească pe preoți și să depășească numărul legal, oricînd ar fi dorit. Această practică, transmisă de la el încoace, s-a dezvoltat fără limite, așa încît consider inutil să mai vorbesc despre numărul preoților⁷⁶.

Octavianus Caesar a acceptat toate aceste cinstiri afară de cîteva din ele. În privința decretului ca toată populația orașului să-i iasă în cale, a pretins cu energie ca așa ceva să nu se întîmple. Mai presus însă de toate aceste măsuri decretate în cinstea lui, s-a bucurat nespus de faptul că porțile templului lui Ianus au fost închise⁷⁷, în semn că toate războaiele se terminaseră. Tot atunci s-a procedat la consultarea augurilor pentru bună stare și sănătate; pînă la această dată o asemenea practică fusese părăsită, din motivele pe care le-am expus⁷⁸.

Adevărul era că trevirii, care tîrșiseră după ei și pe celți*, precum și cantabrii, vacceii și asturii nu depuseseră

* germani.

încă armele; primii au fost însă supuși de Taurus Statilius, iar pe ceilalți i-a potolit Nonius Gallus. În ciuda acestor represalii la fiecare din neamurile mai sus înșirate continuau să izbucnească dese tulburări. Cum n-au ajuns la nici un rezultat care să însemne ceva, nici romanii nu considerau că se află în stare de război și nici eu n-am nimic deosebit să consemnez despre ei.

Între timp, Octavianus Caesar, printre alte dispoziții pe care le-a luat, a îngăduit să se instituie la Efes și la Niceea incinte sacre închinat Romei și lui Caesar, tatăl său, căruia îi dădu denumirea de „erou”⁷⁹. Aceste orașe treceau drept cele mai renumite în Asia și în Bithynia. Romanii care își stabiliseră domiciliul în regiunile mai sus numite primiră dispoziția să onoreze aceste divinități, iar străinilor, pe care Caesar îi desemna sub numele de „greci”, le îngădui să-i ridice lui personal anumite incinte; este vorba despre asiaticii din Pergam și despre bithynienii din Nicomedia. Această hotărâre, atunci luată și de atunci respectată, a ființat și sub ceilalți împărați rămânând în vigoare nu numai la populațiile de limbă greacă, ci și la toate neamurile căzute sub stăpânirea romană⁸⁰. În inima Romei și chiar în restul Italiei nu s-a ivit nimeni încă din cei ce-au însemnat ceva pe lumea asta care să îndrăznească un lucru asemănător. Și, cu toate acestea, după sfârșitul lor din viață, și aici se obișnuiește să se aducă tot felul de onoruri aidoma zeilor, celor care au împărățit cu dreptate, ba uneori li se ridică și sanctuare⁸¹.

Evenimentele despre care este vorba s-au petrecut în timp de iarnă. Pergamenii au primit și ei dreptul să celebreze jocurile sacre instituite în cinstea templului lui Caesar⁸².

21 Când a sosit vara, Octavianus Caesar a traversat Grecia și de aici a trecut în Italia. Intrarea sa la Roma a fost sărbătorită după cât se spune, prin jertfe aduse de cetățeni și de consulul Valerius Potitus⁸³ — căci Octavianus Caesar a deținut consulatul pe toată durata anului, așa cum îl deținea dealtfel de doi ani încoace — în vreme ce Potitus era succesorul lui Sextus. 29 l.e.n.

Potitus, pe cheltuiala publică și pe a lui personală, a organizat o jertfă de tauri cu prilejul sosirii lui Caesar — închinată poporului și Senatului, lucru fără precedent, care nu se mai petrecuse sub consulatul nici unui alt consul. După ceremonie, Caesar a încărcat cu elogi și onoruri pe cei ce luptaseră sub ordinele sale. Agrippa, între alte distincții, a fost cinstit prin acordarea unui stindard de culoare albastră, pentru a evoca victoria navală ce-o reputase⁶⁴; și soldații primiră de la Caesar unele distincții, iar oamenii din popor primiră fiecare câte o sută de drachme*, întâi bărbații, cei înscriși în listele censitare, apoi și adolescenții, pentru că în numărul lor se afla și nepotul său, Marcus⁶⁵.

Alară de aceste daruri, deoarece nu a acceptat din partea orașelor italice aurul ce i se datora sub formă de coroane, și mai mult decât atât, deoarece a restituit toate sumele pe care el însuși le datora, fără să mai pretindă banii pe care alții îi datorau lui — așa cum am mai amintit — romanii au uitat de toate neajunsurile și au privit cu plăcere serbările triumfului său, de parcă toți cei pe care-i învinsese erau de neam străin. O cantitate așa de mare de bani a fost dintr-o dată pusă în circulație în toate cartierele Romei, încât valoarea proprietăților crescă și împrumuturile, care mai înainte se luau bucură cu un procent de o drachmă**, nu s-au mai contractat decât cu o dobândă egală cu o a treia parte din drachmă⁶⁶, Caesar, în prima zi a triumfului, și-a sărbătorit victoria asupra panonilor, dalmaților, Iapydiei și vecinilor acestui ținut, precum și supunerea unor neamuri celtice*** și gallice. Intr-adevăr, Caius Carinas adusese ordine printre morini și alte câteva populații care sprijiniseră rășcoala acestora și respinsese atacurile suebilor veniți dincoace de Rin pentru a purta război. Pentru aceste fapte de arme Carinas obțină și el triumful, deși părintele său, ucis de către Sulla,

* denari.

** 1 denar.

*** germanice.

constituia o piedică pentru ca el, precum și alții din aceeași categorie cu el să dețină magistraturi⁸⁷. Caesar sărbătorii unul și același triumf deoarece, de drept, gloria victoriei revenea comandai supreme ce o deținea.

Iată deci care au fost victoriile ce s-au sărbătorit în prima zi. În ziua a doua — a urmat comemorarea victoriei de la Actium, iar în a treia, s-a celebrat supunerea Egiptului. Și celelalte cortegii triumfale au fost remarcabile ca strălucire, datorită prăzilor aduse din această țară (atît de multe prăzi fuseseră strînse că ajungeau pentru toate cortegiile); dar cel mai bogat și cel mai valoros cortegiu în privința obiectelor expuse a fost cel care celebra victoria asupra Egiptului. Printre alte minunății a fost adusă și Cleopatra, întinsă pe un pat, cu înfățișarea ce-o avea în clipa morții⁸⁸, așa că într-un chip oarecare și ea putea fi văzută alături de ceilalți prinși de război; Alexandros Helios și Cleopatra Selene, copiii ei, o însoțeau.

În urma cortegiilor venea însuși Octavianus Caesar, suit pe un car de război. El săvîrși toate ceremoniile cuvenite, dar trecu cu vederea prezența colegului său de consulat⁸⁹ și a celorlalți magistrați care, contrar uzanței, veneau în urma lui împreună cu senatorii ce-i fuseseră tovarăși de luptă. Datina cerea ca senatorii să conducă șirul, iar magistrații să vină în urma lor.

22 După săvîrșirea acestor ceremonii, Octavianus Caesar sfinți templul Atenei, supranumit Calcidicul, și inaugură Curia Iulia, ridicată în cinstea tatălui său⁹⁰. Aici înălță statuia Victoriei, care și acum se află în Curie, cu scopul de a demonstra, pe cît se pare, că de la ea și-a dobîndit domnia. Statuia Victoriei aparținuse tarentinilor. De la Tarent fusese adusă la Roma, așezată pe un soclu în Curie și decorată cu prăzi egiptene. Același privilegiu a fost acordat și cultului instituit în cinstea lui Iulius Caesar, căruia tot atunci i s-a ridicat un mic templu; și în acest templu au fost atîrnate sub formă de ofrande numeroase prăzi de război, în vreme ce altele au fost închinat lui Zeus Capitolinul, Herei și Atenei; toate celelalte ofrande cîte, după

cum se credea, fuseseră depuse aici de mai înainte vreme, au fost ridicate deopotrivă cu cele ce se aflau în acel moment, în urma unui decret senatorial, sub cuvânt că erau impure. Și așa s-a făcut că regina Cleopatra, deși fusese învinsă și luată în captivitate, a fost glorificată numai pentru că insignele ei au ajuns să fie depuse în templele noastre. Chipul ei, turnat în aur, poate fi văzut în templul Afroditei⁹¹.

Cu prilejul sfințirii micului templu, s-au organizat tot felul de întreceri, iar copiii patricienilor au participat la cavalcada troiană⁹². Bărbații, grupați după ordinul căruia aparțineau, s-au întrecut în curse de cai și curse de care trase de doi și de patru cai. Un anume Quintus Vitellius, de rang senatorial, a susținut o luptă individuală. Au fost ucise tot soiul de animale sălbatice și ierbivore, alături de un rinocer și un hipopotam, pentru prima oară văzuți de locuitorii Romei. Cum arată un hipopotam se găsec destui care să povestească; mai mulți încă l-au și văzut; rinocerul însă seamănă cu elefantul în multe privințe, numai că are un corn așezat drept pe nas, de unde și numele ce-l poartă. Acestea au fost așadar animalele introduse în arenă. De asemenea numeroase cete de daci și de suebi s-au luptat între ele. „Suebi sînt de neam celt* iar ceilalți au caracteristici comune cu scii; primii, ca să dăm un amănunt exact, locuiesc dincolo de Rin, căci mulți alți locuitori din aceste regiuni se denumesc după acești suebi; dacii ocupă ambele maluri ale Istrului, cu deosebirea că parte din ei, care locuiesc încoace de Istru, spre teritoriul ocupat de triballi, sînt înglobați în guvernămîntul Mysiei** și sînt cunoscuți sub numele de mysi***, excepție făcînd triburile învecinate care nu-i denumesc astfel. Cei care se află spre miazănoapte de fluviu se numesc daci, unii își zic geți, sau traci, căci aparțin neamului dac care odinioară a populat cu așezări împrejurimile muntelui Rhodope.

* germanic.

** Moesia.

*** Moesi.

Acești daci, despre care este vorba, trimiseseră soli la Caesar și mai înainte vreme; cum nu obținuseră nimic din cele ce cereau au înclinat spre Antonius, fără însă să-i aducă vreun ajutor substanțial, dată fiind dezbinarea ce domnea între ei. De atunci, vremea a trecut și unii, prinși de război, au fost opuși suebilor în jocurile de gladiatori⁹³.

Spectacolele, în ansamblul lor s-au desfășurat timp de mai multe zile⁹⁴, cum era și firesc. Nu s-a produs nici o întrerupere, deși Octavianus Caesar nu s-a simțit prea bine cu sănătatea. În lipsa lui, jocurile s-au ținut în prezența altor demnitari. În timpul desfășurării lor senatorii, pe rând, au dat petreceri în fiecare zi, în vestibulul propriilor lor case; nu știu care să fi fost motivul ce i-a determinat să procedeze așa, căci izvoarele nu consemnează nimic în această privință.

23 Pe vremea celui de-al patrulea consulat al lui Caesar, Statilius Taurus ridică, pe cheltuiala sa, în câmpul lui Marte, un circ, construit din piatră cu scopul ca aici să se țină jocuri cinegetice. Circul a fost oficial inaugurat printr-o luptă de gladiatori. Datorită acestei mărinimii, Taurus a dobândit de la Adunarea Poporului dreptul să numească în fiecare an un pretor.

Concomitent cu aceste evenimente, Marcus Crassus, trimis în Macedonia și în Grecia, a început o campanie împotriva dacilor și a bastarnilor⁹⁵. Cine sînt dacii și pentru ce erau ei pedepsiți s-a spus ceva mai înainte. Bastarnii, fără tăgadă, sînt socotiți a fi triburi scite. Pe atunci, trecînd Istrul, au pus mîna pe Mysia care se află pe malul celălalt și, ceva mai tîrziu, s-au făcut stăpîni și peste triburile tribalilor învecinați cu Mysia, precum și peste acele ale dardanilor. Atîta vreme cît s-au mărginit la aceste atacuri, n-au avut nimic de-a face cu romanii; după ce-au trecut dincolo de coamele muntelui Haemus și au început să devasteze Tracia unde locuiesc dentheleții, ținut care se afla în legături de prietenie cu Roma, Crassus, în parte pentru a-l ajuta pe Sitas, un rege al dentheleților care-și pierduse vederea, dar îndeosebi temîndu-se de soarta Ma-

cedoniei, le ieși în întâmpinare. Marșul lui Crassus avu un efect de trăsnet asupra barbarilor, care se grăbiră să părăsească ținutul fără nici o luptă.

Crassus, fără să stea pe gânduri, se luă pe urmele lor. În vreme ce bastarnii zoreau spre casă, generalul roman cuceri teritoriul denumit Segetica* și năvăli în Mysia pe care o dădu pradă soldaților săi; deoarece la un moment dat, sub zidurile unei fortărețe puternice pe care o atacase, a suferit o înfrângere — căci mysii ieșiseră la contraatac crezând că oamenii trimiși în recunoaștere erau singuri — Crassus grăbi în ajutorul alor săi cu tot restul armatei și îi tăie în bucăți, după care cuceri locul întărit, în urma unui asediu⁹⁶.

24 Pe când Crassus era reținut la acest asediu, bastarnii s-au oprit din fugă și au poposit pe malurile fluviului Kebros** pentru a vedea ce se mai întâmplă⁹⁷. Când, odată învingător asupra mysilor, generalul își îndreptă armele împotriva lor, ei trimiseră soli cu rugămintea să nu-i mai fugărească, ca unii care nici când n-au pricinuit vreun rău romanilor, Crassus reținu pe lângă el delegația, sub pretext că avea să le dea un răspuns abia în ziua următoare, dar altfel se purtă cu multă bunăvoință. Apoi îi îmbătă criță pentru a afla de la ei toate planurile ce le aveau. Din păcate, tot neamul sciților nutrește pentru vin o patimă nestăvilită și nu rezistă mult timp la băutura. Crassus, între timp, noaptea, se furișă spre o pădure la liziera căreia își așeză cercetașii. Pe ostași îi lăsă în schimb să se odihnească. După care, bastarnii, socotind că cercetașii sînt singuri, năvăliră asupra acestora și îi alungară spre inima pădurii ținîndu-se strîns de urmele lor; când aceștia se apropiară de pădure și când fură puși pe goană Crassus imici mulți bastarni; barbarii s-au împiedicat în fuga lor de căruțele lăsate în spate și, mai mult decît atît, dornici

* Serdica? Mommsen, *Rom. Geschichte*³, V, 12. Boissevain, III, p. 375.

** Emendație a lui A. Müllenhoff, acceptată de Boissevain, II, p. 375.

să-și salveze femeile și copiii, au avut mult de suferit. Crassus l-a omorât cu mâna lui pe căpetenia bastarnilor, pe Deldon. Dacă ar fi avut rangul de comandant suprem, ar fi dobândit chiar dreptul să depună armele spoliatoe în templul lui Iupiter Feretrianul, în chip de *spolia opima**. Iată deci cum s-au petrecut lucrurile. Cît despre ceilalți bastarni, unii, pîșiți într-o pădurice sacră, au căzut victime flăcărilor care au cuprins pădurea de jur împrejur, alții, care năvăliseră în întăritură au fost făcuți prizonieri, iar alții au pierit, parte, căzînd în fluviul Istru, parte, rătăcindu-se prin ținut. Cîțiva dintre ei totuși, scăpînd nevătămați, au ocupat un loc fortificat și dădură mult de lucru lui Crassus, care în zadar i-a atacat timp de mai multe zile. Mai tîrziu însă, datorită sprijinului venit din partea lui Rholes, căpetenia unor triburi getice, i-a biruit și pe aceștia. Rholes, mergînd la Octavianus Caesar, a fost distins cu titlul de prieten și aliat al său, pentru ajutorul ce-l dăduse⁹⁸. Robii de război au fost distribuiți soldaților.

25 La încheierea acestor operații, Crassus s-a îndreptat împotriva mysilor și, mai cu binele, mai cu amenințări, întrebuintînd pe alocuri și forța, i-a adus pe toți, cu puține excepții, sub dominația romană, cu prețul unor eforturi deosebite, nu lipsite de risc.

Atunci, cum iarna era în toi, se retrase într-un ținut prieten, după ce pătîmi din pricina frigului și mai mult încă din pricina tracilor, prin teritoriul cărora se întorcea, chipurile ca printr-un teritoriu al unor aliați. Experiența l-a îndemnat să ia hotărîrea să se mărginească la succesele obținute. Jertfe și suplicații i-au fost acordate și lui Crassus, nu numai lui Octavianus Caesar, pentru meritele sale. După cîte spun unele izvoare, Crassus n-a obținut totuși titlul de *imperator*** , acordat lui Octavianus Caesar singur.

⁹⁸ I. c.n.
(iarua)

* Prada cea mai bogată, cea mai valoroasă. *Spolia opima* erau oficial denumite spoliile luate de comandantul care ucidă cu mâna lui pe căpetenia vrăjmașă. Un asemenea comandant avea dreptul să aspire la titlul de *imperator*.

** Comandant suprem.

Nu după multă vreme, bastarnii, deși dezorientați de necazurile prin care trecuseră și convinși că generalul roman nu mai avea să-i lovească și-au întors din nou armele spre denteheți și spre Sitas, pe care-l considerau principala cauză a relelor ce se abătuseră asupra lor; și Crassus s-a văzut astfel nevoit să înceapă o nouă campanie. Înaintînd vijelios, lovi pe barbari cînd aceștia se așteptau mai puțin și, după ce-i învinse, le impuse condițiile pe care le-a vrut.

Odată ce pusese iarăși mîna pe arme, Crassus a fost cuprins de dorința să se răzbune și pe acei traci care-l supăraseră pe drumul întoarcerii sale din Mysia. Tocmai atunci umblau zvonuri că tracii ridică fortificații și se pregătesc de război. După ce zdrobi rezistența maedilor* și a serdilor, neamuri trace, și tăie mîinile prizonierilor, izbuti să-i subjuge, la capătul a multor dificultăți. Apoi devastă tot ținutul afară de pămînturile odryșilor. El cruță numai această populație din două motive: fiindcă odryșii cultivau religia dionysiacă și pentru că l-au întîmpinat fără arme. Acestora le acordă stăpînirea ținutului în care s-a extins cultul zeului Dionysos, luîndu-l de sub jurisdicția bessilor care-l avuseseră mai înainte.

26 Pe cînd era prins cu aceste treburi, căpetenia de triburi Rholes, în conflict cu Dapyx, îi ceru ajutorul⁹⁹. Crassus, răspunzînd la chemare, dădu peste cap cavaleria inamică, împingînd-o peste pedestrași și, prin această manevră, i-a înfricoșat în așa măsură încît, fără să se dea nici o luptă, îi măcelări și pe călăreți, și pe pedestrași, în timp ce fugeau în dezordine. După dezastru, Dapyx s-a refugiat într-un loc întărit unde a fost asediat de Crassus. În plin asediu, un om oarecare, de sus de pe ziduri, dînd binețe în limba greacă generalului roman, a intrat în vorbă cu el și s-a înțeles să-i predea fortăreața. Barbarii, astfel prinși în capcană, s-au năpustit unii împotriva celorlalți și Dapyx a murit împreună cu mulți alții. Totuși, luînd prizonier pe fratele regelui, Crassus nu numai că nu i-a

* Lecțiunea Boissevain, II, p. 376.

făcut nici un rău, dar l-a pus și în libertate. După eliberarea prizonierului, s-a îndreptat spre peștera numită Keiras¹⁰⁰ *. Peștera, într-atît de vastă și de puternică încît, după cum spun legendele, pînă și titanii se refugiaseră aici după înfrîngerea suferită din partea zeilor, fusese luată în stăpînire de localnici, care, în număr însemnat, își căraseră înăuntrul ei avuțiile mai de preț și toate turmele.

După ce descoperi toate gurile peșterii, ieșiri întortochiate și greu de găsit, Crassus le zidi și în acest fel îi sili pe refugiați să se predea, pe calea înfometării. Cum lucrurile îi mergeau în plin, romanul nu mai cruță nici celelalte triburi gete, cu toate că nu avuseseră nimic de-a face cu Dapyx, ci înaintă împotriva fortăreței Genucla — cea mai puternic întărită de pe teritoriul aflat sub stăpînirea lui Zyraxes¹⁰¹. Motivul acestei incursiuni era zvonul că aici s-ar fi aflat steagurile capturate de bastarni de la Caius Antonius, în preajma Histriei¹⁰². Și, conducînd atacul concomitent pe uscat și de pe apa Istrului (căci fortăreața era ridicată pe malul fluviului), izbuti în scurt timp, deși Zyraxes nu era de față, însă cu mari greutăți, să cucerească fortăreața. Șeful get, într-adevăr, de îndată ce fusese încunoștințat de înaintarea lui Crassus, părăsise ținutul îndreptîndu-se spre sciți, în căutare de alianță. Dar n-a mai apucat să se întoarcă.

27 Iată evenimentele de prin părțile getilor. Cît despre aceia dintre mysii supuși care au încercat să ridice capul, au fost readuși la ordine de alți comandanți. În schimb, Crassus se îndreptă el însuși cu forțele sale împotriva artacilor și a altor cîteva triburi, care nici nu fuseseră subjugate vreodată, nici nu dădeau semne că ar fi dispuse să-l întîmpine cu prietenie, fălindu-se cu situația lor și îndemnîndu-i și pe alții la vrăjmășie și răscoală. Toate acestea s-au petrecut însă în decursul timpului. Cît despre mine, eu le scriu așa cum au fost transmise de tradiție, numele inclusiv. Odinioară, mysii și geții locuiau tot ținutul care se întinde între Haemus și Istru. Cu trecerea anilor,

* Keiris, Boissevain, II, 377.

unele populații și-au mai schimbat numele. Mai târziu, toate regiunile câte sînt tăiate de cursul inferior al râului Sava, care se varsă în Istru mai sus de Dalmația și mai sus de Macedonia și de Tracia, separîndu-se de Pannonia, au căpătat numele de Mysia¹⁰³ *. În aceste regiuni se află numeroase populații, și cei odinioară cunoscuți sub numele de triballi, și cei cunoscuți în zilele noastre sub acela de dardani.

* Moesia.

CARTEA LII

1 Acestea au fost pe vremea regalității și a republicii, cît și în timpul dictaturilor care au urmat, faptele săvîrșite și întîmplările prin care au trecut romanii timp de șapte sute douăzeci și cinci de ani.

Cu începere de la această dată s-au văzut cu adevărat supuși unui guvernămînt monarhic, deși Caesar medita să depună armele și să încredințeze conducerea statului în mîinile Senatului și a poporului¹. S-a consultat pe această temă cu Agrippa și Maecenas — cu care împărtășea cele mai ascunse proiecte ale sale. Cel dintîi Agrippa luă cuvîntul și îi vorbi așa:²

2 Caesar, nu te mira dacă voi încerca să-ți abat gîndul de la monarhie, deși — dacă ai dobîndi-o, eu personal n-aș avea decît de cîștigat în toate privințele. Dacă cel puțin s-ar dovedi pentru tine de vreun folos — fii sigur că aș sprijini-o din toată inima. Dar, constatînd că nu oferă nimic pe această linie nici celor ce dețin puterea nici prietenilor acestora, că dimpotrivă, acoliții culeg roadele indiferent de ce și-ar dori, feriiți de invidie și de primjdie, în vreme ce atotputernicii devin ținta manifestărilor de pizmă și de ură — am judecat că e bine, așa cum am procedat și în alte împrejurări să nu țin seamă de interesul meu personal, ci în primul rînd de al tău, și de interesul general.

Să examinăm în liniște toate atributele monarhiei și să ne îndreptăm într-acolo unde ne va conduce raționamentul nostru; nimeni nu va pretinde, și în nici un chip, că sîntem obligați să optăm pentru monarhie — dacă se va dovedi lipsită de avantaje. Altfel, am fi expuși fie la învinuirea că sîntem mai prejos de tot ceea ce am înfăptuit și că în urma succeselor ne-am ieșit din minți, fie că dintr-o veche dorință de a pune mîna pe putere ne-am slujit de numele tatălui tău și de sentimentul de pietate

ce i-l purtăm — că am împins în prim plan Adunarea poporului și Senatul, nu pentru a-i pune la adăpost față de cei care unelteau împotriva lor, ci pentru a ni-i înrobi. Amîndouă aceste ipostaze sînt la fel de vinovate. Într-adevăr, cine oare n-ar fi cuprins de indignare văzîndu-ne că una spunem și alta gîndim? Cum să nu sporească ura față de noi, acum, în aceste împrejurări? N-ar fi fost mai bine să ne fi exprimat dintr-un bun început dorința, deschis, și să ne fi îndreptat fără șovăire spre monarhie? Comiterea unui act de violență se presupune că este în conformitate cu natura omenească, chiar dacă pare a izvorî din ambiție. Oricine o ia înainte, indiferent în ce domeniu, este îndreptățit să creadă că reprezintă ceva mai mult față de cei ce-au rămas în urmă; iar dacă izbuteste în ceea ce și-a pus în gînd, faptul este atribuit puterii lui sufletești; dacă însă dă greș — voinței instabile a divinității. În schimb cel care întreprinde un asemenea act, pornit din viclenie și răutate, mai întîi este considerat un înșelător, un om nedrept și degenerat sufletește, un om cu o conduită dubioasă (lucruri care, o știm prea bine, n-ai răbda ca nimeni să le rostească sau să le gîndească despre tine, nici dacă ar fi să stăpînești lumea întregă, cu acest preț) pentru ca mai tîrziu, cînd a dobîndit ceea ce-a urmărit, să fie considerat drept unul care nu și-a satisfăcut decît propria-i ambiție, iar în cazul cînd nu a izbutit, drept unul care n-a primit pe cap decît o binemerită păcoste.

3 Aceasta fiind situația, tot n-am fi cu nimic mai puțin expuși la învinuiri, chiar dacă nici prin gînd nu ne-a trecut așa ceva de la început și anume că, acum, am ajuns să dorim puterea.

A te lăsa învins de împrejurările prezentului, a nu ști să te stăpînești, a nu face uz în mod înțelept de darurile providenței, iată un fapt mult mai de condamnat decît acela de a nedreptăți pe cineva din simplul motiv că ție îți merge rău; anumiți oameni, destul de des, se văd nevoiți în urma ghinionului ce-l au, să se facă vinovați în ciuda voinței lor, pentru a profita de moment; alții însă, cu bună știință, incapabili de a se domina, ajung să se

comporte contrar pînă și propriului lor interes. Cei ce nu posedă nici un fel de simplitate sufletească și nici nu sînt în stare să stăpînească moderat bunurile hărăzite lor — cum de și-ar imagina cineva că astfel de persoane vor putea comanda altora, așa cum se cuvine, sau că ar alege soluția justă în caz de vitregie a vremurilor? Pentru că noi nu facem parte din nici una din aceste categorii și cum nu simțim dorința de a săvîrși ceva lipsit de rațiune, ci, dimpotrivă, ne arătăm gata să adoptăm orice hotărîre luată în urma unor deliberații și anume aceea care ni s-a părut cea mai bună, să trecem acum și la o discuție asupra ei³. Voi căuta să vorbesc cu deplină libertate; în primul rînd eu nici n-aș putea vorbi altfel și, știm prea bine, nici ție nu-ți place să apleci urechea la minciuni înflorite cu lingușiri.

4 Egalitatea în drepturi este un cuvînt de bun augur iar înfăptuirea ei, un lucru cum nu se poate mai drept. Într-adevăr, de ce n-ar fi drept ca oameni care au dobîndit aceeași natură, care sînt înrudiți prin legături de sînge, crescuți în aceleași obiceiuri și educați în spiritul aceluiași legi, care își pun cu toții laolaltă în slujba patriei puterea trupurilor și a sufletelor, de ce n-ar fi drept să împartă și celelalte în comun? Cum de-ar putea exista ceva mai de preț decît judecata de valoare făcută după nici un alt criteriu afară de acela al meritului personal? Egalitatea în naștere pretinde egalitatea condițiilor de trai; dacă cineva o dobîndește, ea se arată plină de mulțumire, dacă nu, se arată îndurerată. Orice faptură omenească, pentru că porcede de la zei și se va întoarce la zei, privește în sus și nu vrea să rămîna pe vecie la porunca unuia și aceluiași stăpîn, nici nu rabdă să fie mereu pârtașă la munci, primejdii, cheltuieli, lipsită fiind în schimb de comunitatea bunurilor. În cazul cînd va fi silită să îndure o astfel de situație prinde ură pe asupritor și, dacă i se ivește ocazia, se răzbună crunt pe ceea ce urăște. Toți se cred îndreptățiți să comande și, din această cauză, suportă, pe rînd, să li se dea ordine. Nu se învoiesc însă să fie călcați în picioare și, din această pricină, nici ei

Înșiși nu sînt siliți să oprească pe semenii lor. Se bucură de cinstiturile acordate de cei care sînt cinstiti la fel și încuviințează pe deplin pedepsele aplicate în virtutea legislației. Dacă aceasta este guvernarea de care au parte, ei consideră că toate bunurile și toate adversitățile sînt comune, nu vor să se întîmple nici cel mai mic neajuns vreunui din cetățeni și aspiră în comun, rugîndu-se la zei, să capete toți laolaltă ceea ce este mai de preț. Să zicem că cineva are o însușire deosebită pe care o pune în valoare oricînd i se cere, o exercită cu însuflețire și o dezvăluie cu cea mai mare satisfacție; iar dacă o recunoaște la altcineva — pe acela îl încurajează nesilit de nimeni, se arată plin de ardoare să-i creeze condiții și-l prețuiește în chip deosebit. Dacă însă cineva săvîrșește o faptă reprobabilă, fiecare concetățean îl detestă; iar dacă i se întîmplă un necaz, fiecare îl compătimizește socotind că pedeapsa aplicată și rușinea ce decurge se răsfrîng asupra întregii cetăți.

5 Iată deci cum este orînduirea guvernării democratice. În guvernămintele tiranice lucrurile se întîmplă tocmai pe dos. Dar nu merită să mai lungesc cele ce am de spus. Principalul e că nimeni nu vrea să pară că știe ceva, nici că posedă vreun bun oarecare. În majoritatea cazurilor, buna stare atrage după sine inimicizia celor ce dețin puterea. Făcîndu-și în consecință o regulă de viață după chipul și asemănarea conducătorului, cetățeanul de rînd o adoptă, în lacoma lui rîvnă de a dobîndi astfel, fără pericol, ceea ce-și dorește. Și, din această cauză, cei mai mulți nu grăbesc decît după interesele lor personale, urăsc pe toți ceilalți, făcînd din succesele altora o dramă personală și din nenorocirile acestora un cîștig personal.

Așa stînd lucrurile nu văd ce te-ar putea îndemna, dînd ascultare rațiunii, să năzuiești spre puterea monarhică. Afară de faptul că o asemenea guvernare este odioasă pentru masele populare, ea ar putea deveni, pentru tine personal, cu mult mai greu de suportat. Nu vezi oare în ce măsură statul nostru și problemele de stat sînt pradă unor profunde tulburări, pînă și azi? Este greu ca grosul populației, care a trăit atîția ani în libertate să-și piardă

acest privilegiu; greu este și ca aliații alături de supușii noștri — dintre care unii de multă vreme sînt guvernați după principii democratice, iar alții au fost eliberați chiar de noi înșine — să fie din nou subjugați și readuși la starea de robie, mai cu seamă în condițiile în care ne aflăm, încercuți de dușmani.

6 Pentru ca să încep cu cel mai puțin însemnat început de drum, este necesar ca tu să-ți procuri de pretutindeni cît mai mulți bani; este peste putință ca veniturile actuale să ajungă pentru toate nevoile și pentru hrana soldaților⁵. Așa se petrec lucrurile în statele cu regim republican; nu este posibil pentru un guvernămînt să subsiste fără cheltuieli. Adevărat este însă că în acele state cetățenii, de bunăvoie oferă contribuții bănești deosebit de însemnate — făcînd din acest lucru un act de onoare, în schimbul căruia sînt cinstiți în mod deosebit. Dacă, uneori sînt necesare unele contribuții bănești din partea tuturor cetățenilor, aceștia — dinainte convingși și plătind dări pentru propria lor cauză, scot banii de îndată. În regimurile monarhice, din contra, oamenii cred că șeful statului, ca unul care-i depășește în avuții, are singur datoria să facă cheltuieli, înclinați cum sînt să-i facă cu mare exactitate socoteala veniturilor în vreme ce uită să o facă și pe aceea a cheltuielilor. În particular, dintr-o pornire generoasă, ei nu sînt dispuși să dea nimic și nu îndeplinesc cu bună voință nici îndatoririle obștești. Mai mult decît atît, acest lucru nici nu este dorit de nimeni (căci sub nici un cuvînt cetățeanul de rînd n-ar mărturisi deschis că este bogat) și nu convine nici celui ce deține puterea. Și e firesc să se întîmple așa. Dacă un altul ar dobîndi în rîndul concetățenilor săi faima unui iubitor de cetate — ar începe să devină îngîmfat și să pună la cale cine știe ce mișcări. În sfîrșit, un alt aspect împovărător pentru cei mulți este și acela că ei duc în spate tot greul, iar cîștigul este cules de alții. Într-un guvernămînt republican, contribuabilii sînt în majoritatea lor și cei ce îndeplinesc serviciul militar — așa încît, într-un fel oarecare aceștia reprimesc banii oferți statului. În monarhii dimpotrivă, alții sînt — în mare vorbind — cei ce

cultivă pământul, alții cei care exercită diverse meserii, alții care sînt marinari, alții care sînt funcționari de stat, oameni de la care se ridică și grosul contribuțiilor bănești; în schimb, cei ce au armele în mîna și încasează solde, sînt diferiți.

7 Iată prin urmare unul din aspecte. Așa cum se prezintă, îți ridică totuși probleme. Să examinăm acum un altul⁶.

Este negreșit necesar să se găsească metodele potrivite pentru ca făcătorii de rele să fie totdeauna pedepsiți; cei mai mulți nu se cumîntesc nici în urma avertismentelor, nici pe calea exemplului bun, ci este strict necesar să fie condamnați fie la degradare civică, la exil sau la moarte. Situația este firească într-un imperiu de așa întindere, care cuprinde un număr atît de mare de locuitori, mai ales într-un timp de prefaceri constituționale. Dacă vei numi pentru toți aceștia alți judecători, fii sigur că oamenii legii se vor grăbi să-i absolve de orice vină, îndeosebi pe cei cîți tu îi vei fi considerat drept dușmani. Să fim înțeleși. Oamenii legii își iau un oarecare aer de independență cînd este vorba să acționeze în contrazicere cu părerea cîrmuitorului. Dacă se mai întîmplă și ca unii răufăcători să fie prinși și condamnați, asupra votului judecătorilor planează bănuiala că ar fi fost dat din porunca ta. Dacă, în caz contrar, vei prelua tu însuți justiția în mîinile tale, te vei vedea silit să pedepsești pe mulți dintre egalii tăi în rang, lucru cu totul nepotrivit, după care se va spune că pe unii îi judeci dintr-o toană de mînie mai degrabă decît în spiritul dreptății. Nimeni nu este convins că cei care au în puterea lor forța de constrîngere pot împărți sentințe judecătorești în spiritul dreptății. Dimpotrivă, toți sînt încredințați că monarhii, dintr-un sentiment de rușine, flutură în fața adevărului un fel de schițe, o vagă umbră a unei constituții, pentru a aduce la îndeplinire propriile lor dorințe la adăpostul numelui unui tribunal legal.

Așa se petrec lucrurile în regimul monarhic. În regimul republican, dacă cineva cade sub o învinuire de drept civil, apără o cauză particulară în fața unor judecători

de o condiție egală cu a lui; dacă este vorba de o acuzare privind statul, și pentru acest inculpat se constituie un juriu alcătuit din egali săi, desemnat prin tragere la sorti. Așa se face că oamenii acceptă mai ușor hotărârile luate de un asemenea complet de judecată, socotind că nu au avut nimic de suferit nici în urma unei atitudini de forță, nici de câștigat datorită bunăvoinței din partea judecătorului.

8 Există însă mulți alții, în afara categoriei acelor care se fac vinovați cu ceva, distinși prin originea lor, prin avere, prin alte merite — oameni care nu pot fi calificați drept răi, dar care prin modul lor de a gândi nu optează pentru monarhie. Orice stăpînitor neîngăduindu-le să crească în număr n-ar putea trăi în deplină liniște; pe de altă parte, încercările de opreliște, n-ar însemna o măsură dreaptă. Ce vei face cu această categorie de oameni? Cum îi vei câștiga de partea ta? Prin încercarea de a le ridica privilegiile de neam, de a le micșora averile și de a le reduce libertatea de gândire n-ai să obții nici un fel de bunăvoință din partea supușilor. Și cum de-ar fi cu puțință s-o dobîndești cînd nu s-ar permite nici să aparții unui neam renumit, nici să te îmbogățești prin căi cinstite, nici să te arăți că ești puternic, cu inima vitează și cu mintea ascuțită? Totuși, de vei îngădui ca toate aceste însușiri să se dezvolte fiecare în parte, n-ai să mai ajungi să le controlezi cu ușurință.

Dacă, să zicem, s-ar dovedi de ajuns ca tu singur să faci față onorabil, la momentul oportun, și în treburile politice și în cele militare — fără să ai nevoie de nici un fel de cooperare în vreuna din problemele care s-ar ivi — am sta altfel de vorbă. Așa însă cum se prezintă acum situația este strict necesar să te bucuri de sprijinul multora, dată fiind întinderea lumii peste care domnești⁷. Și se cuvine ca toți aceștia să se dovedească și inimoși și cu mintea întregă. Prin urmare, dacă vei încredința unor astfel de oameni legiunile și funcțiile cheie, te vei vedea amenințat de primejdia de a fi răsturnat și, odată cu tine, guvernarea ta. Căci nu este cu puțință să se nască un bărbat de seamă lipsit de lumina cugetării și nici ca acesta

să dobândească o înaltă putere de judecată din deprinderi servile; și nici nu este de conceput că un astfel de om în deplină maturitate a judecării să nu dorească din toată inima libertatea și să urască orice formă a despotismului. De nu te vei învoi să încredințezi nici o sarcină acestor oameni, ci vei pune în fruntea treburilor obștești niște nevolnici, niște oameni luați la întâmplare, nu vei întârzia să-ți atragi resentimentul celor dintâi, în care n-ai avut încredere și, tot așa, nu va lipsi mult pînă vei da greș în marile încercări ce le vei întreprinde. Ce lucru pozitiv putea-va oare să săvîrșească un om lipsit de educație, de origine obscură? dintre dușmani chiar, cine nu l-ar acoperi de dispreț? iar dintre aliați, cine oare i-ar acorda încredere? De asemenea, dintre militari, cine fi-va acela care să accepte să lupte sub comanda unui astfel de om?

Cîte consecințe funeste se ivesc pe urma acestuia — cred că nu mai este nicicum nevoie să ți le înșir, ție, care le știi prea bine. Totuși, e de datoria mea să mai adaug un singur lucru, și anume că, un atare personaj, chiar de n-ar face absolut nimic din cele ce se cer îndeplinite, tot ți-ar dăuna mai mult decît dușmanii ce-i ai; dimpotrivă, dacă ar realiza cîte unele din cele ce se cuvin — ar deveni el însuși o sursă de primejdii pentru tine, ținînd seama de strîmba lui judecată, om needucat cum se dovedește.

9 „Într-un guvernămînt republican un asemenea lucru nu este cu putință, ci, cu cît mai mulți se îmbogățesc și își dovedesc virtuțile, în aceeași măsură ei înșiși depun eforturi sporite și contribuie la consolidarea statului. Iar acesta se folosește de serviciile lor, bucurîndu-se, afară dacă s-ar găsi cineva să năzuiască după puterea tiraniei. Pe acesta însă concetățenii săi îl pedepsesc exemplar.

Că așa stau lucrurile, că statele cu guvernămînt republican sînt mult superioare monarhiilor este dovedit de exemplul Greciei. Cîtă vreme grecii au avut forme de guvernămînt monarhic, n-au realizat nimic de seamă; cînd însă mai tîrziu au început să trăiască după celălalt mod de guvernare, faima lor s-a răspîndit peste tot. Faptul se verifică și prin examinarea situației altor grupări de

oameni. Cei care au rămas pînă astăzi încă sub jugul tiraniei, sînt mereu înrobiți și mereu pun la cale comploturi împotriva conducătorilor. Ceilalți în schimb care au instituit magistraturi anuale sau cu o durată mai lungă în timp — continuă să trăiască liberi și neatîrnați. Dar de ce trebuie oare să facem apel la exemple străine de noi, cînd avem propriile noastre experiențe de viață? Noi înșine, romanii, după ce am cunoscut mai înainte vreme diferite forme de guvernămînt, în decursul timpului, deoarece am avut mult și greu de pătimit, am început să dorim cu ardoare libertatea și, după ce-am dobîndit-o, am ajuns la un asemenea grad de dezvoltare sprijinindu-ne pe nici o altă forță decît pe privilegiile de care omul se bucură într-o republică, datorită cărora Senatul formulează propuneri, Adunarea Poporului le ratifică⁸, serviciul militar este satisfăcut cu însuflețire și sarcinile de comandant sînt solicitate. Din toate acestea nimic nu s-ar putea realiza într-un guvernămînt tiranic. Iată pentru ce romanii de odinioară au resimțit pentru tiranie o atît de mare ură încît au considerat-o drept o formă de stat blestemată.

10 Afară de acestea, dacă este necesar să aduc în discuție și avantajele care decurg pentru tine personal — cum ai să rezisti oare, zi și noapte, fără întrerupere, să veghezi la conducerea unor sectoare atît de importante? Cum ai să faci față cu o sănătate atît de șubredă? De care dintre bunurile omenești te vei mai putea bucura? Cum oare, lipsit de ele, vei mai putea ști ce-i fericirea? În ce putea-vei să-ți găsești o desfătare adevărată? Și mă întreb, cînd oare vei fi ferit de supărări violente? Este neapărat nevoie atunci cînd ai o stăpînire atît de întinsă să te gîndești la multe și să te temi de multe; să te bucuri de viață plăcută într-o măsură cît mai mică, iar în schimb întotdeauna și pretutindeni să vezi și să auzi, să faci și să ți se împlină lucrurile cele mai neplăcute. De aici se trage, după cîte cred, că și grecii și unii dintre barbari n-au acceptat formele de guvernămînt dinastice care li s-au acordat.

Luînd în considerare cele ce ți-am spus — meditează înainte de a intra în toiul lucrurilor. Este extrem de greu, Jacă nu chiar imposibil, să ieși la suprafață odată ce te-ai angajat pe această cale. Nu te lăsa înșelat nici de mărimea puterii, nici de abundența cîștigurilor, nici de numărul ridicat al gărzilor, nici de puzderia slujitorilor. Cei care pot mult au și multe treburi. Cei care posedă multe avuții sînt nevoiți să facă cheltuieli corespunzătoare. Mulțimea gardienilor este strînsă în vederea combaterii mulțimii conspiratorilor. Cît despre lingușitori, aceștia mai degrabă ar nenoroci pe cineva decît l-ar salva. Așa încît nici un om întreg la minte n-ar dori să dețină singur, în mîna lui, toate firele conducerii.

11 Deoarece astfel de oameni au posibilitatea și să-i îmbogățească și să-i salveze pe unii, ba chiar să și aducă multe alte servicii și, pe Iupiter, pentru că le este îngăduit să comită acte de violență și să facă rău oricui doresc — iată că cineva și-ar putea închipui că tirania merită, din această cauză, tot zbuțiumul. Acesta însă se înșală amar. Și nici n-am nevoie să-ți spun cît de rușinoase, cîte primejdii ascund, cît sînt de urite manifestările de aroganță și pricinuirea de rău atît din partea zeilor cît și a oamenilor! Dacă n-ar fi altceva la mijloc decît felul tău de a fi, tot nu vād cum ai putea să preferi guvernămîntul monarhic, ținînd seama de motivele invocate. Prefer acum să-ți vorbesc nu despre tot ce-ar face cineva care ar mînuî cum nu se poate mai rău lucrurile — ci despre cîte sînt siliți să facă și să tragă acei ce răspund de sarcinile încredințate cu toată seriozitatea.

Cealaltă față a medaliei, desigur, posibilitatea de a face bine fără preget, este o condiție deosebit de prețioasă. Cînd ea se întîlnește la un simplu particular — devine și frumoasă și plină de sens, și renumită și sigură. În sînul guvernărilor monarhice însă — în primul rînd — nu trage în balanță cît celelalte dezavantaje la un loc așa ca cineva, de hatîrul ei, să opteze pentru latura neplăcută, mai ales cînd se vede nevoit să acorde altora tot profitul, de pe urma lor iar el să aibă parte numai de necazuri.

12 Mai departe. Acest lucru nu-i deloc simplu, cum ar crede cineva. Nimeni n-ar putea răspunde tuturor solicitatorilor care pretind cine știe ce. Toți cei care se cred în drept să capete ceva de la monarh — toți, fără excepție, sînt oameni, chiar dacă pe moment nu li se datorează absolut nimic pentru vreo binefacere. Fiecare însă, cum e și firesc, se autoadmira și vrea să capete și el un avantaj oarecare din partea aceluia care poate să-l acorde (mă refer la onoruri și la posturi de comandă, cîteodată mai este vorba și de bani); ceea ce însă monarhul își poate permite să acorde — toate se află într-un număr nesatisfăcător față de mulțimea exagerată a cerințelor.

Dacă așa stau lucrurile ele implică totuși manifestări de ură din partea aceluia lipsiți de cele dorite, manifestări care depășesc dovezile de simpatie din partea celor ce le dobîndesc. Unii, într-adevăr, ca și cum n-ar căpăta decît ceea ce li se cuvine — se cred îndreptățiți să nu-și arate cine știe ce recunoștință față de cel de la care primesc privilegiile, ca unii care nu găsesc nimic extraordinar în această bunăvoință; mai mult încă, resimt parcă un fel de sfială să facă așa ceva, ca nu cumva să apară în această ipostază drept nedemni de un regim preferențial. Cît despre ceilalți — nenorocoși în speranțele ce-au nutrit — suferă din două puncte de vedere: pe de-o parte, au impresia că sînt frustrați de ceva ce le aparține (căci toți își închipuie că se și află în posesia celor ce doresc); pe de altă parte — dacă ar trece cu vederea, nepăsători, neîndeplinirea proiectelor de viitor, ar rămîne în ideea că ei înșiși își recunosc cine știe ce greșală.

Este evident că cel ce distribuie în spiritul echității asemenea privilegiile, înainte de orice ține seama de calitățile fiecăruia. Pe unii îi onorează cu atenția sa, pe alții îi mai trece cu vederea; așa încît, după părerea ce și-o formează, insuflă unora încredere iar altora indignare, izvorîta din însăși conștiința propriei lor valori.

Faptul de a lua măsuri de precauție, pe această linie — și anume încercarea de a distribui favoruri fără a ține seama de criterii prestabilite — ar duce la o gravă eroare.

Oamenii răi, onorați așa cum nu se cuvine, ar deveni și mai răi, trecînd în ochii semenilor drept niște persoane onorabile, demne de laudă sau ca niște personaje de temut, pe care trebuie să le cultivi prin orice mijloace. Cei cumsecade în schimb, dîndu-și seama că nu sînt cu nimic mai prețuiți decît cei răi, că sînt deopotrivă tratați cu aceștia, cînd văd regimul de egalitate care se aplică atît lor cît și celorlalți — se necăjesc într-o măsură care întrece cu mult bucuria resimțită cînd ei sînt prețuiți prin cine știe ce distincție. Și așa se întîmplă că lumea începe să renunțe la practica lucrurilor mai bune pentru a adera cu pasiune la tot ce-i mai rău.

Iată deci că prin distribuirea de onoruri nici cei ce le acordă nu se aleg cu nimic bun, iar cei ce le primesc devin mai josnici încă decît au fost. Așa încît această funcție, care convine de minune unora în regimurile monarhice, pentru tine n-ar reprezenta decît o sursă de nefericite plictiseli.

13 Gîndește-te dar bine la problemele de acest fel și la altele asemănătoare, pe care ți le-am expus puțin mai înainte, pentru a ajunge la o concluzie, atîta vreme cît mai poți s-o faci — restituind poporului armele, provinciile, magistraturile și fondurile bănești. De vei acționa de bunăvoie, nesilit de nimeni, vei deveni cel mai renumit, totodată cel mai ferit de primejdii dintre toți oamenii. Dacă vei aștepta însă ca asupra-ți să se exercite presiuni violente — nu se știe ce nenorocire te așteaptă, cît de curînd, însoțită de o faimă tristă.

Dovadă a celor spuse stau Marius, Sulla și Metellus, Pompeius îndeosebi, care, pe măsură ce-au pus mîna pe putere, la început, n-au vrut să domnească și, datorită acestei atitudini, n-au avut nimic de suferit. Mai tîrziu însă, Cinna și Carbo, celălalt Marius, Sertorius, Pompeius însuși, împinși de ambiția de a institui monarhia, au pierit în chip jalnic, căci greu este, într-adevăr, ca acest stat, care s-a aflat atîta amar de ani sub un regim republican, care are sub guvernarea sa atîta puzderie de oameni, să accepte a fi înrobit de cineva. Ai auzit, fără îndoială, că

l-au exilat pe Camillus pentru că a folosit cai albi la carul său triumfal⁹; știi de asemenea că Scipio a fost demis, deoarece l-au condamnat pentru o anumită atitudine de ambiție trufașă¹⁰; amintește-ți și de modul cum poporul s-a comportat față de tatăl tău, pentru că a trezit bănuiala că ar aspira la monarhie. Și totuși, nu poți pretinde că au existat alți oameni care să-i întrecă pe aceștia. Cu toate acestea sfatul meu nu înseamnă ca tu să renunți așa, dintr-odată, la conducerea treburilor de stat — ci să iei măsuri pentru traducerea în viață a tot ce-ar fi de folos sectorului public și anume să reglementezi cele ce se cer prin decrete și legi, așa cum odinioară a făcut și Sulla. Chiar dacă unele din aceste hotărâri au căzut cu trecerea vremii, altele în schimb, mai numeroase și mai importante au rezistat. Și să nu-mi spui că pînă și în aceste condiții nu se vor găsi unii care să producă tulburări interne. Îți voi răspunde iarăși că oamenii cu atît mai mult n-ar suferi un regim absolutist¹¹. Căci dacă am fi în stare să prevedem toate cîte pot cădea pe capul oamenilor — ar fi de neînțeles din partea noastră să ne temem mai mult de acele dezbinări care se ivesc în regimurile republicane decît de tiraniile generate de regimurile monarhice. Dealtfel, nici n-am încercat să spun ceva despre urmările funeste ale acestor mișcări și nici n-am vrut să mă hazardez într-o discuție asupra unui lucru care se pretează atît de ușor la critici. Intenția mea se mărginește la a-ți demonstra ce fel este, prin natura lui, acest lucru, așa încît nici oamenii de bine...*

14 ...nici nu sînt în stare, prin libertatea cuvîntului ce o au, să-i convingă cu ușurință pe cei care nu sînt deopotrivă cu ei. Cît privește acțiunile — nici aici nu izbutesc, datorită divergențelor de păreri. Prin urmare, dacă într-adevăr ai la inimă interesele patriei pentru care ai dus atîtea războaie, pentru care n-ai pregeta să-ți dai bucuros și viața schimbă radical, înfrumusețează țara, pentru o cît mai bună guvernare a ei¹².

* Lacună în text.

Faptul de a îngădui unora să facă și să spună tot ce le trece prin cap, dacă este raportat la persoane responsabile, devine o sursă de fericire pentru toată lumea; dacă e însă vorba despre niște iresponsabili, devine un adevărat blestem. Iată de ce acela care tolerează asemenea putere în mîna unor astfel de oameni întinde o sabie unui copil care, peste toate, este și nebun. Cel ce însă dă această libertate aceluia din prima categorie, salvează împreună cu toate celelalte la un loc și propriile lor persoane și pe cei care nu se învoiesc la așa ceva.

Părerea mea, de aceea, este ca tu să nu te lași înșelat de frumusețea cuvintelor goale, ci, după ce vei fi luat seama la rezultate — curmă din rădăcini îndrăzneala mulțimii și ia în mîinile tale, încredințînd-o totodată și celor mai buni, cîrma statului — așa ca cei mai înțelepți cetățeni să facă parte din rîndurile Senatului, cei mai iscusiți generali să dețină comanda armatei, iar cei mai vigouroși și mai lipsiți de mijloace materiale să poată intra în armată și să lupte ca mercenari¹³. În acest fel, cu acest mod de organizare, fiecare îndeplinindu-și cu însuflețire sarcina și arătîndu-se gata să răspundă cu promptitudine serviciilor aduse de alții¹⁴, nu vor simți scăderile care îi fac să nu fie la înălțime în unele privințe și vor ajunge să dobîndească adevărata democrație, o libertate sigură. Acea libertate, care este acordată mulțimii, devine cea mai amară robie a omului de bine, aducătoare de pieire și pentru unii, și pentru alții. Aceasta din urmă însă, care prețuiește gîndul înțelept oriunde-l întîlnește și împarte tuturor răsplata egală, conform cu valoarea lor — îi face pe toți cei ce înțeleg să o respecte deopotrivă de mulțumiți.

15 Să nu cumva să-ți închipui că te îndemn la stăpînire absolută asupra Adunării Poporului și a Senatului după ce îi vei fi înrobît¹⁵. Așa ceva nici eu n-aș fi îndrăznit cîndva să spun, nici tu să-l faci. Numai acele înfăptuiri ar putea deveni și frumoase, și utile, atît pentru tine cît și pentru stat — precum și activitatea legislativă convenită, în ansamblul ei, de care te-ai ocupa personal, ajutat de cei mai destoinici cetățeni — cînd nu va mai exista

nici contradicție, nici opoziție din partea nimănui față de măsurile luate. Dirijarea operațiilor de război conform cu deliberările voastre ar duce la executarea pe moment, fără nici o împotrivire din partea cuiva, a ordinelor primite. Alegerea magistraților ar sta în puterea voastră și tot voi ați fi aceia care ați delimita cinstirile de pedepse — așa încît orice hotărîre luată în urma sfatului ținut de tine și de egalii tăi să capete de îndată puterea de lege, iar dușmanii să fie combătuți într-ascuns și la momentul potrivit. Cei care își asumă răspunderi să fie desemnați nu prin vot sau prin concurență, cei merituoși să fie răsplătiți într-un spirit lipsit de invidie, iar nemernicii pedepsiți fără putere de ripostă din partea lor. În felul acesta treburile obștești pot fi cum nu se poate mai bine conduse — fără a fi dezbătute în public, nici lăsate la bunul plac al unor intriganți, nici primejduite de goana după căpătuire¹⁶. Iar noi am putea gusta în tihnă bunurile care ne sînt puse la dispoziție, la adăpost de pericolul războaielor și de răskoale nelegiuite. Aceste aspecte neplăcute le posedă în schimb orice guvernare democratică, căci cei mai puternici decît alții, aspirînd la primul loc, angajînd în solda lor pe cei mai slabi — răstoarnă totul cu susul în jos; multe lucruri reprobabile de acest fel, s-au petrecut și pe la noi și alt mijloc de a le curma nu există. Mărturie în acest sens: de atîta vreme nu facem altceva decît ne războim și ne ținem de răskoale. Cauza este marea mulțime a populației și extinderea treburilor noastre de stat; populația, alcătuită din cele mai felurite neamuri, cu caracteristici deosebite unele de altele, este extrem de diversă și prin năzuințele și prin dorințele ce le are¹⁷. Și aspectele negative despre care vorbeam s-au înrădăcinat atîta de profund încît este extrem de greu să pui ordine acolo unde nu există.

16 Că nu spun decît adevăruri, o dovedesc cele întîmplate. Cîtă vreme n-am fost prea numeroși și nici nu ne-am deosebit de vecinii noștri prin vreo ispravă extraordinară, am avut parte de un guvernămînt bun și am supus puterii noastre aproape întreaga Italie. De cînd însă am depășit

granițele ei și am străbătut multe continente și multe insule — și am răspîndit peste tot pămîntul și toată marea faima numelui și a puterii noastre — n-am mai avut parte de nimica bun. Ci mai întîi răscoalele au început aici la noi acasă, în interiorul incintei, apoi molima aceasta am dus-o mai departe, și în taberele legiunilor. Iată pentru ce orașul nostru, întocmai unei mari corăbii de transport, încărcată cu o mulțime pestriță, dar lipsită de cîrmaci, purtată de zbuciumul furtunii timp de multe generații, saltă pe valuri și e purtată de colo pînă colo întocmai unui bastiment lipsit de lest.¹⁸

Nu trece deci cu vederea această corabie bătută de vînturi aspre (căci vezi doar cum începe să ia apă) și nu o lăsa să se sfarme în bucăți lovită de-un colț de stîncă (căci este destul de șubredă și multă vreme nu va mai putea rezista). De vreme ce zeii, în mila lor pentru ea, te-au așezat în chip de diriguitor și de conducător al ei, nu-ți trăda patria pentru ca, după cum în prezent, datorită ție, a mai apucat să respire, tot așa și mai tîrziu, să-și ducă traiul în siguranță.

17 Sînt încredințat că de multă vreme ești pătruns de cîtă dreptate am cînd te sfătuiesc, susținînd că poporul trebuie condus de un singur om. Deoarece așa stau lucrurile — fii gata, plin de însuflețire, să-ți asumi răspunderea conducerii statului sau, mai degrabă, n-o lăsa din mînă. Căci deliberările noastre actuale nu privesc modul cum să-ți însușești puterea, ci cum să n-o pierzi și, pe lîngă aceasta, cum să n-o pui în primejdie. Cine, oare, fi-va acela care te va cruța dacă ai să încredințezi treburile publice în mîinile poporului și le vei trece pe seama altuia — după ce în prealabil ai supărat atîta lume și toți, ca să zic așa, sînt contracandidați la puterea supremă? Dintre aceștia nimeni nu va voi nici să te cruțe, pentru cele ce le-ai făcut nici să te lase să supraviețuiești, în calitate de adversar. Dovadă grăitoare este Pompeius care, la încheierea dictaturii sale, a devenit prada batjocurilor și a comploturilor și, de aici, nefiind în stare să-și recapete poziția, a fost suprimat. Chiar și Caesar, propriul tău tată, vrînd să facă întocmai, a pie-

rit înainte de timp. Fără doar și poate și Marius, și Sulla ar fi avut o soartă identică. După câte spun unele izvoare, Sulla, temîndu-se de așa ceva, a apucat totuși să se sinucidă, luînd-o înaintea ucigașilor¹⁹. Cel puțin se știe că numeroase dintre măsurile lui legislative începuseră să fie abolite încă din cursul vieții sale. Așa că și tu imaginează-ți că se vor naște mulți alți Lepidus²⁰, mulți Sertorius, Brutus și Cassius.

18 Luînd seama la cele ce ți-am spus și cîntărind cu grijă toate celelalte aspecte — nu abandona propriile tale proiecte și interesele patriei numai ca să nu treci în ochii unora drept un ambițios, care dorește să pună mîna pe putere. Mai întii de toate, să zicem că s-ar găsi careva bănuitor, o atare năzuință este firească pentru oameni, iar riscul ce-l implică este frumos; apoi, cine oare nu cunoaște constrîngerea ce te-a silit să treci la fapte? De-ar putea fi adusă vreo acuzare în această direcție, s-ar cuveni ca ea, pe cele mai drepte temeiuri, să fie îndreptată împotriva ucigașilor tatălui tău. Dacă ei nu l-ar fi ucis în chip atît de nedrept, atît de tragic, n-ai fi luat armele împotriva lor și nici nu ai fi adunat legiunile, nu te-ai fi raliat cu Antonius și Lepidus și n-ai fi căutat să te răzbuni pe ei²¹. Nimeni nu ignoră că ai săvîrșit toate acestea în spiritul dreptății și fără a încălca legea; dacă s-au săvîrșit mari abuzuri — apoi nu stă în puterea noastră să le înlăturăm, în deplină siguranță. Așa încît, în propriul nostru interes și al statului, să ne supunem soartei²² care ți-a dăruit puterea de monarh. Și să ne arătăm deosebita noastră recunoștință față de ea, nu numai pentru că ne-a izbăvit de relele purcese din războaiele civile, ci și pentru faptul că datorită ei consolidarea constituției ți-a fost încredințată, pentru ca, purtîndu-i de grijă așa cum se cuvine — să dovedești omenirii întregi că toate tulburările au fost provocate de alții, întocmai ca și acțiunile dăunătoare, dar că tu ești un om de nădejde.

De mărimea puterii să nu te sperii. Cu cît este mai întinsă, cu atît poate fi mai ușor păstrată. Este mult mai lesne să veghezi asupra unei asemenea puteri decît s-o dobîndești. Pentru a-ți adjudeca cele ce nu-ți aparțin sînt nece-

sare strădaniei și pericole; pentru salvarea celor existente, ajunge o cât de mică grijă. De asemenea să nu-ți fie teamă că nu vei putea trăi în deplină siguranță într-o asemenea situație, că nu te vei putea bucura de toate bunurile hărăzite oamenilor. Ajunge să dorești a ține cîrma statului după cum te voi povățui. Și nu bănuie că mă îndepărtez de subiectul ce-l deliberăm, de-mi îngăduie să vorbesc despre puterea de stat ceva mai pe larg. Nu voi face așa ceva numai de dragul vorbăriei goale, ci ca să înțelegi pe deplin că domnia în condiții onorabile, pentru un om întreg la minte este și posibilă, și ferită de greutăți și lipsită de risc.

19 Spun așadar că este necesar, dintr-un bun început, să se procedeze la o epurare și la o selectare a corpului senatorial²³, deoarece unele persoane cu totul nepotrivite s-au strecurat în acest corp datorită situației tulburi, pe cînd răscocalele se țineau lanț. Ar fi bine să fie reținuți în acest loc unii care au dat dovadă de anumite virtuți și să fie eliminați toți ceilalți²⁴. Să nu îndepărtezi însă, bizuindu-te numai pe temeiul lipsei de avere, vreun om de valoare; din contra, dă-i banii cîți îi sînt necesari. În locul celor eliminați introdu în Senat pe cei mai nobili, cei mai buni și pe cei mai avuți, după ce îi vei fi ales nu numai de pe teritoriul Italiei, ci și din rîndul aliaților, și chiar din rîndul populațiilor supuse. Îți vei asigura astfel mulți colaboratori și îi vei face să stea liniștiți pe frunțașii din toate provinciile²⁵. Aceste ținuturi nu vor mai găsi motiv de a se răscula, nemaiavînd nici un conducător deosebit prin renume, iar frunțașii de prin acele meleaguri te vor iubi, de vreme ce vor fi devenit părtași cu tine la putere.

Aceleași măsuri ia-le și privitor la ordinul cavalerilor. Introdu în acest ordin pe cei ce se găsesc, pretutindeni, pe locul al doilea ca neam, ca virtute și bogăție, înscriind atît în acest ordin cît și în acela al senatorilor pe toți cîți vei pofti, fără să-ți faci griji despre creșterea numărului lor. Cu cît mai mulți oameni de bine te vor înconjura, în aceeași măsură tu însuți te vei descurca mai ușor în toate treburile obștești ce-ți cad în sarcină și vei izbuti să-i con-

vingi pe supuși că nu este câtuși de puțin nevoie să fie tratați ca sclavii noștri, nici ca unii care ne sînt inferiori, ci că toate bunurile care ne stau la îndemîna, cît și conducerea supremă, sînt împărțite cu ei, așa ca să se bucure de aceasta din urmă ca și cum ar fi a lor. Mă aflu atît de departe de momentul în care aş retracta cele spuse ca fiind neadevărate — încît afirm că este necesar să le acorzi tuturor pînă și dreptul de cetățenie, pentru ca părtași fiind și la acest privilegiu, să ne rămînă aliați fideli, ca și cum ar locui una și aceeași cetate laolaltă cu noi²⁶, începînd să considere această cetate-stat ca singura adevărată, iar propriile lor așezări drept un fel de cîmpuri și așezări rurale. Dar despre acest lucru vom relua discuția într-un chip mai strîns, pentru a vedea ce este practic de făcut, așa ca tu să nu le acorzi pe toate, dintr-o dată.

20 Este necesar să fie recrutați pentru cavalerie tineri de optsprezece ani; căci vigoarea fizică și însușirile sufletești se manifestă în cel mai înalt grad la vîrsta aceasta. În Senat să nu fie aleși cetățeni sub 25 de ani. Cum oare să nu însemne o rușine și chiar o primejdie faptul de a nu îngădui nimănui să-și vadă de propriile-i interese mai înainte de această vîrstă, în timp ce treburile publice sînt încredințate unor oameni de o vîrstă și mai fragedă? După ce-au îndeplinit funcțiile de cvestor și de edil — sau pe aceea de tribun al poporului — iată-i consuli cam pe la treizeci de ani. Aceste singure funcții și pe cele ce le incumbă consulatul — din cauza respectului datorat instituțiilor strămoșești, și ca să nu dai impresia că schimbi fundamental constituția — te sfătuiesc să le păstrezi la Roma, căci așa este necesar. Alege-ți însă singur toți magistrații și nu îngădui să fie aleși nici de Comițiile tribute nici de Adunarea Poporului²⁷. Altfel se vor ridica împotriva ta. Și nici de către Senat, unde ar putea avea loc o mare concurență, însoțită de măsurii. Și nici să nu îngădui reînvierea vechii lor autorități — ca nu cumva mersul istoriei să se repete, ci veghează la cinstirea de care ei se bucură, în vreme ce ai să le slăbești într-atît autoritatea pînă vei atinge limita după care ar înceta să mai fie stimați. Ia seama să sugrumi orice tentativă

de răzvrătire. Acest deziderat se va realiza numai dacă, între altele, îi vei numi în funcții de magistrați urbani, fără cândva să încredințezi vreunuia din ei arme, pe toată durata magistraturii, nici imediat după ieșirea din funcție, ci abia după ce va fi trecut destulă vreme pentru a-ți fi făcut o idee despre fiecare în parte. Astfel, nici unii nu vor mai putea să pună la cale rășcoale, să devină stăpîni pe legiuni în virtutea a cine știe cărui titlu pompos și, timpul scurgîndu-se, situația de simplu particular le va prîi strașnic.

Jocurile să fie ținute de acei magistrați special investiți cu această sarcină; și toate pricinile, afară de crime, să fie judecate pe timpul duratei magistraturii lor la Roma, pe rînd, de toți magistrații; tribunalele să fie alcătuite din restul senatorilor și cavalerilor și, de fapt, totul să fie lăsat pe seama acestora.

21 Numește în funcția de prefect al orașului²⁸ pe unul din fruntașii care să fi parcurs toate treptele magistraturilor. Rolul acestuia să nu încumbe conducerea, în cazul absenței consulilor²⁹, ci să se limiteze la supravegherea strictă a treburilor orașenești și la judecarea proceselor în apel sau trimise indiferent de ce instanță, spre a fi din nou judecate, precum și la judecarea cazurilor care cer pedeapsa capitală, petrecute exclusiv în incinta orașului, cu unele excepții pe care le voi menționa îndată, precum și cazurile aparținînd unei arii pînă la șapte sute cincizeci de stadii în afara orașului.

Un al doilea prefect, ales dintre cetățenii de același rang cu primul — să fie numit pentru a supraveghea și a se ocupa de evidența populației, de starea averilor, de problema moravurilor, atît în rîndul senatorilor cît și în cel al cavalerilor, indiferent dacă este vorba despre bărbați, copii și femei sau de rudele acestora. De datoria lui va fi să îndrepte greșelile care nu merită cine știe ce pedeapsă, care însă, trecute cu vederea, pot deveni cauza unor nesfîrșite și grave necazuri. De asemenea, intră în obligațiile lui să-ți împărtășească tot ce este mai important. O astfel de însărcinare ar trebui încredințată unui senator oarecare, celui mai distins după prefectul orașului, și mai bine încă, vreu-

nuia dintre cavaleri. Iar denumirea acestui magistrat, cel mai logic ar fi să aibă o legătură cu propria ta magistratură, și ca atare să fie numit *subcensor*. Căci este negreșit necesar ca tu să-ți menții înfățișarea în toate magistraturile³⁰.

Acești doi prefecti să funcționeze pe viață, afară dacă unul din ei nu se compromite într-un fel oarecare, sau se îmbolnăvește sau ajunge mult prea bătrîn. Durata îndelungată a unei asemenea magistraturi nu are nimic de temut, deoarece prefectul urban este cu desăvîrșire lipsit de forța armelor, iar celălalt are la dispoziție un mic număr de soldați. Să nu uităm și faptul că majoritatea actelor administrative ce le vor săvîrși se vor desfășura sub ochii tăi. În cazul unei magistraturi ocazionale, este sigur că cei în funcție s-ar codi să ia măsuri împotriva indiferent cui și s-ar teme să procedeze cu energia necesară — prevăzînd întoarcerea la viața de simpli particulari și preluarea puterii de către alții. De aceea e bine ca ei să primească un salariu substanțial, atît pentru osteneala ce și-o dau, cît și pentru demnitatea cu care sînt investiți³¹. Referitor la aceste probleme iată deci părerea ce-o înfățișez.

Cît despre cei care au deținut pretura, să li se încredințeze un proconsulat peste vreunul din ținuturile supuse³². Înainte de a fi exercitat această magistratură nu consider că e bine să devii proconsul. Acei care n-au deținut încă pretura să servească sub ordinele aceloră desemnați de tine, o dată sau de două ori. Abia apoi să fie numiți consuli, dacă și-au îndeplinit conștiincios înșărcinările și după aceea n-au decît să fie ridicați în funcții și mai înalte.

22 Iată prin urmare cele ce te sfătuiesc să rînduiești. De asemenea din punct de vedere administrativ împarte pretutindenii în districte, ținînd seama de neamuri și de populații, teritoriul Italiei care începe de la o distanță de șapte sute cincizeci de stadii depărtare de capitală, precum și toate celelalte teritorii din insule și de pe continente, care se află sub stăpînirea noastră³³. Acordă același statut și tuturor orașelor care au autorizația să se autoconducă, sub directivele unei singure persoane. Aici să fie instalate garnizoane, iar drept comandanți, în toate aceste locuri, tri-

mite pentru fiecare în parte, foști consuli, însoțiți de către doi demnitari care au deținut pretura. Unul dintre aceștia doi să se aplece la expirarea mandatului exercitat la Roma și lui să i se încredințeze supravegherea vieții civile și sarcina aprovizionării; celuilalt, ales dintre cetățenii care au îndeplinit prima funcție, să i se dea în seamă administrarea treburilor publice și comanda militară, cu excepția dreptului de a da sentințe de degradare din drepturile publice și de a condamna la moarte. Astfel de sentințe să fie lăsate pe seama comandantului care a deținut consulatul, afară de cazurile când este vorba de centurionii înscriși în registrele legiurilor și de *primipilari*, fruntași peste trupa soldaților de rând. Să nu îngădui absolut nimănui să pedepsească pe militarii din aceste două categorii pentru ca nu cumva frica de represalii să-i ducă la cine știe ce acțiuni împotriva ta³⁴. Dacă am spus că trebuie să așezi în fruntea ostașilor pe unul din cei doi foști pretori, iată la ce m-am gândit. În cazul când corpurile de oaste alcătuite din străini cuprind doar un mic număr de soldați, sau când legiunile posedă un efectiv redus de cetățeni, lucrurile merg foarte bine; să presupunem însă că două legiuni romane ierneză în unul și același ținut aflat într-o provincie oarecare (căci mai mult decât acest efectiv nu te-aș sfătui să încredințezi unui singur comandant), atunci se va ivi necesitatea ca amândoi foștii pretori, separat unul de celălalt, să se aplece în fruntea legiunilor și să vegheze deopotrivă asupra treburilor obștești și asupra celor civile. Prin urmare, fostul consul* . . . [și aceste treburi] și în plus să judece pricinile judecătorești, atît cele în apel cît și cele trimise în fața lui spre rejudecare de către instanța prezidată de către pretori.

Să nu încerci un sentiment de mirare dacă te îndemn să împarți administrația Italiei în atîtea unități. Întinderea ei teritorială și densitatea populației fac ca supravegherea administrativă centralizată să fie imposibil de îndeplinit în condiții bune. Un magistrat suprem se cuvine să se aplece constant în mijlocul populațiilor ce le guvernează și să nu

* Lacună în text.

traseze celor guvernați decît sarcini posibil de adus la îndeplinire³⁵.

23 Toți cei cărora li se dă o anumită sarcină în administrația publică, în afara teritoriului Romei, să capete un salariu, și anume mai mare pentru cei cu funcții de răspundere, mai redus pentru magistrații inferiori, mediu, pentru cei ce se află între aceste două categorii. Căci nu este de presupus că în străinătate ar putea face față cheltuielilor necesare vieții din propriile lor venituri și nici că ar putea arunca banii în dreapta și în stînga, fără chibzuință, cum se petrec lucrurile acum³⁶.

Magistraturile să nu dureze mai puțin de trei ani, afară de cine știe ce abatere, dar nici mai mult de cinci. Unul din motive este faptul că magistraturile cu o durată de un an și scurte ca întindere, după ce oamenii care le dețin au învățat ce au de făcut, sînt părăsite înainte ca să se ajungă la vreo realizare. Pe de altă parte, magistraturile de lungă durată, care se prelungesc peste măsură, ajung să sucească capul multora și să-i împingă spre revolte. Iată pentru ce consider că nu este potrivit să încredințezi unora, la rînd, funcții de conducere cu mare răspundere.

Nu este nici o diferență dacă-și exercită misiunea în una și aceeași provincie sau dacă și-o exercită succesiv, în mai multe provincii, depășind durata fixată. De altfel, oamenii devin mai buni cînd în activitatea lor se mai ivesc întreruperi, cînd se întorc și pe acasă și își reiau calitatea de simpli particulari.

24 În ce-i privește pe senatori, afirm că acestea sînt obligațiile lor și că în acest mod trebuie să-și facă datoria.

Doi dintre cei mai distinși cavaleri să devină comandanții gărzii care veghează asupra ta³⁷. Este primejdios ca această comandă să fie dată pe seama unui singur om, iar pe seama mai multora ar însemna să fie prilej de discordie. Așadar, comandanții gărzii să fie doi, ca în eventualitatea cînd unul s-ar îmbolnăvi să nu cumva să rămîi lipsit de pază. Alegerea să se oprească la ostași încercați, care au avut de

îndeplinit diferite misiuni. Comanda lor să se extindă asupra gărzilor pretoriene cît și asupra celorlalți soldați de pe toată întinderea Italiei, cu dreptul de a-i condamna la moarte pe aceia dintre soldați care s-ar face vinovați, afară de centurioni și de soldații care se află sub comanda directă a magistraților de rang senatorial. Pe aceștia din urmă să-i judece propriii lor comandanți, așa încît sentința hotărîită să nu poată fi contestată, deoarece comandanții au deplină libertate să distribuie pedepse și recompense; restul soldaților cîți se găsesc în Italia să fie supuși comandai unor ofițeri care au în subordinea lor locotenenți; același statut să fie aplicat și caesarienilor³⁸, cei care se află în serviciul tău personal cît și cei care au dovedit anumite calități. Aceste măsuri sînt potrivite și suficiente pentru a fi aduse la îndeplinire așa încît oamenii să nu devină nepăsători față de obligațiile ce le au, în cazul cînd ar fi încărcăți cu sarcini mai presus decît ar fi cu putință să îndeplinească conștiincios, sau să nu mai facă față tuturor îndatoririlor ce li se impun.

Comanda militară să fie dată pe viață, întocmai ca cea a prefectului urban și cea a censorului secund*; în postul de prefect al pazei de noapte, în acela de prefect al aprovizionării, pentru nevoile pieței³⁹, să fie aleși doi reprezentanți dintre fruntașii ordinului ecvestru care să merite încredere imediat după cei mai sus menționați — așa cum se petrec lucrurile și cu magistrații aparținînd ordinului senatorial.

25 Administrarea finanțelor publice, adică aceea a tezaurului public și aceea a strîngerii impozitelor — atît la Roma, în Italia, cît și în exterior să fie încredințată în totalitatea ei cavalerilor. Aceștia să fie salariați, ca și toți ceilalți aparținînd aceluiași ordin, care au fost investiți cu o anumită funcție în aparatul de stat; salariul să varieze în raport cu importanța și cantitatea planului de încasări⁴⁰. Măsura este justificată de faptul că n-ar fi posibil ca acești funcționari, mai lipsiți de mijloace materiale decît senatorii, să facă față cheltuielilor necesare din propriile lor

* Subcensorul.

fonduri chiar dacă și-ar exercita autoritatea la Roma. Mai mult încă, nu strică, dată fiind nevoia ca treburile stăpînirii să fie îndeplinite de un număr cît mai mare de oameni, să profite de situația nou creată numeroși cavaleri, care, totodată, să capete astfel experiența necesară. În felul acesta cei intrați în slujbă se vor arăta cu atît mai devotați față de tine bucurîndu-se în fel și chip de roadele unor bunuri stăpînite în comun; tu, în schimb, vei trage folosul de a avea mereu la dispoziție, din belșug, pe cei mai destoinici slujbași, pentru indiferent ce funcție va fi nevoie.

În privința Capitalei ar fi deajuns pentru fiecare categorie de impozite, iar în exterior pentru fiecare provincie în parte, să fie numit un singur cavaler, care să ceară ca subalterni atîtia oameni de cît ar fi nevoie, aleși printre cavaleri și libertți. Căci este necesar ca ei să fie sprijiniți în munca lor de astfel de ajutoare pentru ca cei care te slujesc să capete o recompensă pe măsura serviciilor depuse și ca tu să poți, fără nici o restricție, chiar în pofida voinței lor, să fii la curent cu adevărata stare de lucruri, ori de cîte ori legea va fi încălcată.

Oricine aparținînd ordinului cavalerilor va fi parcurs mai multe funcții și se va fi distins în activitatea depusă, așa încît să fie demn de a fi trecut în ordinul senatorilor, vîrsta să nu-i fie o piedică pentru alegerea lui în rîndul senatorilor. Înregistrați în senat pot fi și anumiți ofițeri care au deținut comanda asupra unor centurii dintr-o legiune — afară dacă n-au fost înrolați ca simpli ostași. Ar fi o rușine pentru corpul senatorial, chiar o insultă, dacă ar primi în mijlocul său pe unii care au purtat pe umeri poveri și saci cu cărbuni. În schimb, nimic nu oprește ca Senatul să-i coopteze ca membri pe cei care dintr-un bun început au fost centurioni și s-au făcut cunoscuți prin strălucite fapte de arme⁴¹.

26 Acestea sînt sfaturile ce ți le pot da cu privire la senatori și la cavaleri. Și, pe Iupiter, mă gîndesc la posibilitatea ce li se oferă ca încă de mici copii să frecventeze școlile, iar mai tîrziu, ca adolescenți, să fie inițiați în arta de a manevra caii și armele, avînd la dispoziție profesori spe-

cial plătiți din fonduri publice pentru ambele discipline⁴². Astfel, de îndată ce nu mai sînt copii, trebuie să fie instruiți și deprinși cu toate activitățile ce le au de îndeplinit odată deveniți oameni în puterea cuvîntului, cît mai bine pregătiți pentru cerințele venite din partea ta. Căci un conducător cu adevărat bun, în care îți pui nădejdea, nu trebuie să săvîrșească singur toate îndatoririle ce le are, ci să se străduie ca și alții să devină cît mai destoinici cu putință. Un asemenea țel nu-l vei atinge dacă ai să le îngădui să facă tot ce le trece prin cap, ca pe urmă să-i pedepsești așa cum se cuvine pe vinovați, ci printr-o instrucțiune preliminară, dobîndită înainte ca tinerii să fi apucat pe căi greșite, în toate domeniile în care prin deprinderi s-ar putea face extrem de folositori și lor înșile și ție; în aceeași ordine de idei să nu dai nicicum și nimănui ocazie, nici datorită bogăției, nici originii nobile, nici indiferent cărui alt merit, să facă concesii unor atitudini de lenie, indiferență sau unor înclinații dăunătoare. Mulți, într-adevăr de teamă să nu devină ținta invidiei și a primejdiilor pentru asemenea merite, săvîrșesc tot felul de lucruri nedemne, ca și cînd prin această atitudine ar dobîndi un sprijin în viață; și așa se face că stîrnesc compătimire, de parcă înseși propriile lor greșeli sînt confundate cu lipsa de libertate de a trăi în chip onorabil; iar asupra conducătorului acestor oameni, păgubit de posibilitatea de a avea cadre de nădejde, cade totodată și faima rea a unei asemenea acuze.

Prin urmare, nu trece cu vederea asemenea manifestări, dar nici nu te teme că vreunul din cei crescuți și educați în chipul cum spun eu ar îndrăzni vreodată să pună la cale vreo răscoală.

Dimpotrivă, se cuvine să n-ai încredere în oamenii lipsiți de cultură și educație; cei din această categorie sînt îndemnați cu ușurință să săvîrșească orice, în chipul cel mai lesnicios, inclusiv fapte rușinoase și groaznice, în primul rînd pentru ei și în al doilea pentru societate; ceilalți, mă refer la cei bine crescuți și educați, nu ar opta nicicînd pentru răul făcut cu deliberare împotriva indiferent cui, cu atît mai puțin împotriva acelor care s-au preocupat de creșterea și educația lor. Dacă se mai întîmplă ca

vreunul să devină un om rău, nerecunoscător, acestuia să nu-i încredințezi nici o sarcină de așa natură încît să poată înfăptui ceva ireparabil. În cazul cînd s-ar răzvrăți, să fie dovedit și pedepsit pe loc. Nu te teme de învinuirea de nedreptate față de acest om — de-ai să-mi urmezi întru totul sfaturile. Cu nimic nu vei fi greșit pedepsindu-l pe cel ce-a încălcat legea, întocmai cum nu greșește nici medicul care cauterizează și taie. Vinovatul va fi în unanimitate condamnat de opinia publică ca unul care, după ce-a avut parte de aceeași creștere și educație ca toți ceilalți, a conspirat împotriva ta. Acestea să fie măsurile luate față de senatori și cavaleri.

27 Se cuvine de asemenea să întreții o armată permanentă, cu soldați recrutați din rîndurile cetățenilor, ale neamurilor supuse și ale aliaților — pe alocuri contingente mai numeroase, pe alocuri mai reduse ca număr — repartizate în fiecare provincie, așa cum o cer interesele de stat. Această armată trebuie să se găsească veșnic sub arme și să se antreneze neîntreșcut prin instrucție militară⁴³. Taberele de iarnă să fie ridicate în ținuturile cele mai potrivite. Serviciul militar să fie limitat, așa încît oamenii să se mai bucure de viață și înainte de a fi ajuns la bătrînețe. Căci nu mai sîntem în măsură, departe cum ne aflăm de frontierele noastre periferice, înconjuțați din toate părțile de dușmani, cu care ne învecinăm, să ne folosim de trupe auxiliare strînse după împrejurări. Dacă am acorda tuturor aceluia care sînt la vîrsta serviciului militar dreptul de a purta arme și posibilitatea de a exercita arta militară, din partea lor n-am avea decît răscoale și războaie civile. Să zicem, eventual, că i-am împiedica să învețe mînuitul armelor, și apoi să avem trebuință de sprijinul lor. Nu ne vom găsi atunci în situația de a avea la dispoziție niște soldați neajutorați și neantrenați? Iată deci pentru ce formulez propunerea ca toți ceilalți cetățeni să-și ducă traiul fără a fi înarmați, fără a avea la dispoziție întărituri, în vreme ce tinerii în plinătatea puterilor, cît și cei fără mijloace materiale să fie recrutați și instruiți. Aceștia vor lupta mai bine decît alții, avînd gîndul numai la acest singur lucru, în vre-

me ce restul populației se va îndeletnici cu mai mare înlesnire de treburile din agricultură, cu navigația, precum și cu alte ocupații specifice timpului când domnește pacea, fără ca oamenii să mai fie constrânși a porni la război, aflați la adăpostul apărării ce-o asigură ceilalți. Partea populației în floarea vârstei și în deplină forță fizică, silită de împrejurări să trăiască mai mult din tâlhării, va izbuti să-și câștige pâinea fără mari eforturi și-și va duce pe mai departe traiul, ferită de primejdii.

28 De unde însă bani pentru atîta lume și pentru celelalte cheltuieli necesare? Eu îți voi indica și această cale, adăugînd numai atît: chiar dacă ne-am afla sub o guvernare republicană — nevoia de fonduri s-ar face oricum simțită⁴⁴. Căci nu este cu putință să ne apărăm ființa fără soldați și nici nu putem pretinde ca soldații să presteze gratuit serviciul militar. Așadar, să nu ne lăsăm copleșiți de gânduri negre, ca și cînd numai într-un regim monarhic se simte nevoia strîngerii de bani și nici să încercăm a ne eschiva în numele acestei necesități. Bine este să chibzuim lucrurile în așa fel de parcă ar fi strict necesar — indiferent de forma de guvernămînt — ca cineva să se ocupe cu problema fondurilor bănești.

Prin urmare, părerea mea este că tu, mai întîi de toate, ai îndatorirea de a scoate în vînzare proprietățile care se află în posesia statului (văd că războaiele au făcut ca numărul acestora să fie în creștere). Excepție să facă doar puține bunuri imobiliare și anume acelea care-ți sînt de mare folos și absolut necesare⁴⁵. Toți banii rezultați din vînzări împrumută-i oamenilor, cu procente mijlocii⁴⁶. În acest mod pămîntul va deveni productiv, dat pe mîna unor cultivatori pe cont propriu; aceștia își vor ridica starea materială, iar tezaurul public va dobîndi un venit îndestulător și neseccat.

În al doilea rînd, să iei în considerare, afară de aceste măsuri, și altele, de pildă exploatarea intensivă a minelor, precum și posibilitatea de a-ți procura venituri sigure din indiferent care altă parte. La urmă cîntărește în raport

cu cheltuielile necesare întreținerii unei armate seluritele și multiplele cheltuieli cerute de buna gospodărire a unui oraș, ca să nu mai vorbim de câte cheltuieli va fi nevoie pentru expediții militare de moment și pentru câte alte lucruri neprevăzute ce le aduce ceasul. De aici decurge că trebuie să institui un impozit asupra tuturor formelor de venit ce mai stau la îndemîna acelorora care se bucură de exploatarea bunurilor ce le posedă. De asemenea, așază impozite la toți cei pe care-i guvernăm. Este și drept și așa se și cuvine ca nimeni să nu rămînă scutit de contribuții, nici particular, nici popor, de vreme ce profită ca oricare altul de utilitatea lor⁴⁷.

Numeste pretutîndeni percepatori care în timpul funcției ce-o îndeplinesc să fie însărcinați cu strîngerea a tot ceea ce se cuvine să fie impus în raport cu fiecare venit în parte. Această hotărîre va ușura sarcina ce revine percepătorilor și totodată va procura o nu mai puțin avantajoasă înlesnire contribuabililor. Mă refer în mod special la avantajul ce-l au de a vărsa în rate convenabile banii ce-i datorează, cu care sînt înscriși pe rol, și de a nu se găsi în situația ca să li se ceară dintr-odată după un scurt răgaz, întreaga sumă de bani.

29 Îmi dau seama că se vor găsi și dintr-aceia care vor suporta greu așezarea contribuțiilor și a dărilor. Dar, pe de altă parte, știu — în cazul cînd nu există obiecții de fond — și dacă oamenii pot fi convinși prin fapte, că ei vor aduce toate aceste contribuții bănești pentru a-și asigura un trai lipsit de grijă pentru tot restul vieții și că nu alții, ci ei înșiși, unii, în funcții de magistrați, alții, procuratori, alții, deținînd funcții în armată vor beneficia de grosul banilor strînși prin impozite. Mai știu, ei bine, că îți vor arăta nemărginită recunoștință pentru faptul că sînt obligați să verse o sumă neînsemnată din fondul de impozite, de care altfel n-ar putea beneficia în caz că s-ar afla la grea cumpănă; așa vor sta lucrurile îndeosebi dacă te vor vedea cît de cumpătat îți duci viața, fără nici o cheltuială de prisos. Într-adevăr, cine oare vîzîndu-te strîns la mînă cu propriile tale cheltuieli și larg în pri-

vința cheltuielilor publice nu va plăti dările cu toată bunăvoința — încredințat fiind că buna ta stare reprezintă o garanție pentru propria-i prosperitate? Din aceste impozite vei avea la dispoziție mari sume de bani.

30 În ce privește restul iată ce-ți propun referitor la modul de organizare. Acest Oraș caută să-l împodobești cu toată splendoarea, dă-i o strălucire unică prin tot felul de serbări⁴⁸. Căci este de datoria noastră, care comandăm multora, să-i depășim pe toți în toate; un asemenea prestigiu își are rostul lui, pentru a ne impune în ochii aliaților și pentru a impresiona profund pe dușmani. Așa că rostuieste treburile altor popoare în chipul următor: mai presus de orice să n-aibă sub autoritatea lor nici un alt neam și nici să nu se întrunească vreodată în adunări publice; căci nu-i de crezut că ar pune ceva bun la cale ci s-ar ține fără întreruperi numai de comploturi. Din același motiv afirm că nici la noi poporul nu trebuie lăsat să se adune, fie sub forma unor complete de judecată, fie pentru comițiile în care sînt aleși magistrați, fie în oricare altă întrunire, indiferent de natura ei, în care este necesar să se ia o hotărîre referitoare la treburile de stat⁴⁹. Apoi, sînt de părere să nu se ridice edificii publice al căror număr și mărime să întrecă nevoile curente și nici să se facă cheltuieli exagerate pentru concursuri atletice, numeroase și variate. Scopul unei asemenea moderații este evitarea ruinei financiare pe calea unor competiții inutile și a luptelor pornite dintr-o ambiție absurdă.

Oamenilor să li se dea totuși și anumite jocuri festive și anumite spectacole, afară de alergările de circ care se organizează la noi — avîndu-se în vedere să nu se aducă vreun prejudiciu tezaurului public sau veniturii familiilor particulare, și nici ca vreun cetățean străin să fie constrîns să cheltuiască indiferent cît, pe meleaguri îndepărtate de țara lui, nici ca tuturor acelora care vor fi cîștigat cine știe ce concurs să li se acorde gratuitatea traiului pînă la moarte. Într-adevăr, ar fi absurd ca oamenii cu dare de mîină să fie forțați a suporta cheltuieli în afara hotarelor patriei lor. Celor ce iau parte la concursuri premiile acor-

date de localnici le sînt prea deajuns. Excepție să facă doar atletul care este învingător la jocurile Olimpice sau Pythice, sau la vreo întrecere de pe aici. Se cuvine să se acorde întreținerea pe cheltuială publică numai unor asemenea atleți — așa ca orașele să nu fie în zadar împovărate. Pe de altă parte, este de datoria atletului să nu se antreneze decît în acea ramură a întrecerilor sportive ce-i poate aduce laurii victoriei. Altfel nu strică să rămîna un om capabil de a aduce la îndeplinire ceva mult mai folositor și pentru el însuși și pentru comunitate.

Iată deci opiniile mele despre aceste probleme.

Cît privește jocurile de circ, mă refer la cele a căror performanță nu este însoțită și de jocuri gimnice — nu socot necesar ca desfășurarea unui asemenea spectacol să fie îngăduită în vreun alt oraș. Nu-i nevoie să se arunce în vînt sume imense, iar oamenii să fie împinși spre pasiuni care să-i scoată din minți. Dar cel mai important lucru în această măsură este să se asigure celor care se află sub arme folosirea fără nici o altă competiție a unor cai de rasă. Din acest motiv interzic cu strășnicie ca asemenea manifestări să se desfășoare și în alte părți afară de aici. Cît despre rest — l-am cumpănit eu bine, pentru ca fiecare în parte, organizîndu-și cu bani puțini spectacole agreabile de văzut și de ascultat — să petreacă într-un chip cît mai cuminte, cît mai departe de ispita unei revolte.

Nimeni dintre provinciali să nu posede monedă proprie, măsuri de greutate sau de lungime aparte de ale noastre⁵⁰. Bine este ca toată lumea să se folosească de cele pe care le avem noi. Nici să nu le îngădui să-ți trimită întruna deputații, afară dacă este vorba de o treabă despre care se cuvine să iei cunoștință. Toate dezideratele lor să fie îndreptate spre guvernatorul provinciei și prin intermediul acestuia să-ți fie înfațurate anumite propuneri, asupra cărora urmează să decizi. În acest fel n-au cum să-și risipească banii, să aibă o comportare nedemnă, ci vor primi în mod nemijlocit răspunsurile tale, fără cheltuieli suplimentare și fără cine știe ce plictiseli.

31 Cît despre celelalte măsuri care mai sînt de luat iată, după mine, care ar fi calea cea mai bună de urmat. Mai întîi, soliile trimise de dușmanii noștri, de monarhii și de neamurile aliate, odată sosite acolo, introdu-le în Senat (în această ordine de idei — este și important, și plin de demnitate, faptul ca Senatul să apară în ochii tuturor drept autoritate absolută și să lase impresia adversarilor noștri, nu puțini la număr, că au de-a face cu o autoritate intransigentă); apoi — adu la îndeplinire toate hotărîrile luate în Senat și, în genere, nu da publicității nimic altceva afară de hotărîrile emise de acest for. Astfel vei izbuti să consolidezi și mai mult însemnătatea guvernămîntului tău, iar hotărîrile judecătorești date în spiritul legilor vor dobîndi un spor de încredere și limpezime.

În al treilea rînd — în cazul cînd unii membri ai Senatului, copiii și soțiile lor ar cădea sub învinuirea unei culpe de o gravitate deosebită, care atrage după sine pedepse pentru cel dovedit de vinovăție cum ar fi infamia, exilul și chiar moartea — adu-i în fața judecătîii Senatului fără a fi întreprins nici o anchetă în prealabil și încredințează acestui for cercetarea integrală a cazului⁵¹. Cei care au încălcat legea, demascați în mijlocul unor oameni aparținînd aceleiași categorii sociale ca și ei, vor fi astfel condamnați în afara oricărei suspiciuni de ură venite din partea ta, iar ceilalți membri ai Senatului, văzînd ce se petrece, își vor îndrepta conduita, de frică să nu ajungă și ei în fața unei instanțe publice.

Aceste delictse se încadrează însă numai în acele încălcări ale ordinii publice prevăzute de lege. Judecățile despre care vorbesc, privesc asemenea delictse.

Să zicem însă că cineva te-a insultat în mod grosolan sau că a spus la adresa ta cine știe ce altă necuviință. Nu lua în seamă pe acuzatorul acestui om și nu urmări cazul în justiție. Este rușinos să dai crezare zvonurilor că ai putea fi insultat atunci cînd nu nedreptățești pe nimeni și cînd faci numai bine în stînga și în dreapta. O asemenea atitudine n-o au decît monarhii care se comportă cu răutate⁵²; propria lor conștiință le dictează să dea crezare celor ce se spun. Nu mai puțin dăunător este și a te necăji

pentru astfel de învinuiri care, dacă sînt fondate — este mai bine să nu le aduci; iar dacă sînt false — mai bine e să te faci că nu le știi. Mulți, într-adevăr, din această pricină, și-au atras asupra lor tot felul de vorbe, și mai grele, și mai umflute decît adevărul.

Așa simt eu în inima mea cînd este vorba despre cei învinuiți că s-au făcut vinovați pentru cuvinte insultătoare. Trebuie ca tu să fii mult mai bun, deasupra oricărei forme de injurie și să nu îngădui nici ție însuși, și nici altora, să ajungă la ideea că s-ar putea găsi cineva care să te lezeze în demnitatea ta. Bine este ca oamenii să gîndească despre tine așa cum gîndesc despre zei, și anume că ești inviolabil.

Dacă cineva ar cădea sub acuzația că urzește un complot împotriva ta — ceea ce s-ar putea foarte bine întîmpla — tu personal ferește-te să dai vreun ordin în justiție împotriva acestuia sau să pronunți o condamnare (căci n-ar fi potrivit ca unul și același om să fie totodată și acuzator și judecător); condu-l însă în fața Senatului și dă-i putința să se dezvinovătească; în cazul cînd este dovedit ca vinovat, pedepsește-l, îndulcindu-i însă pe cît este cu putință sentința, pentru ca oamenii să fie pe deplin convinși de greșeala săvîrșită. Căci majoritatea se lasă foarte greu încredințați că un individ neînarmat ar fi capabil să conspire împotriva unuia înzestrat cu arme. Singura modalitate de a aborda în acest chip cazurile conspirative este aceea de a-l pedepsi pe cel dovedit, fără patimă, nu însă și fără clemență, în măsura în care situația o îngăduie. Desigur, mă refer la cazuri care nu privesc o răscoală armată îndreptată fațăș împotriva ta. Un asemenea adversar nu se cuvine să mai fie adus în fața instanțelor judecătorești, ci pedepsit întocmai ca dușmanii.

32 Așa să fie respectate cele de mai sus, precum și celelalte probleme, numeroase și de mare importanță, care privesc mersul treburilor obștești. Adu-le pe toate în fața Senatului.

Treburile obștești e bine să fie rezolvate în comun. Este un lucru sădit în inima oamenilor să se bucure de atenția ce le-o acordă cineva mai sus decît ei, atunci cînd sînt

consultați, avînd sentimentul că-i sînt egali. Același lucru se petrece și cînd oamenii laudă proiectele de legi, formulate de altcineva și aprobate de ei, de parcă ar fi propriile lor proiecte, și la care ajung să țină, de parcă ei înșiși le-ar fi conceput. Cam astfel de probleme afirm eu că ar trebui aduse în deliberarea Senatului. Asupra tuturor celorlalte chestiuni, de aceeași natură, toți senatorii să aibă drept de vot.

Dar, dacă cineva dintre membrii Senatului cade sub o învinuire oarecare, acest drept să nu fie acordat tuturor, excepție făcînd acuzatul care n-a apucat să-și exercite funcția de senator sau se mai află încă în rîndul aceluia care n-au fost altceva decît cvestori. Ar fi nepotrivit ca o persoană care n-a îndeplinit niciodată funcția de tribun al poporului sau pe aceea de edil să voteze împotriva unuia care a deținut aceste magistraturi sau, pe Iupiter, cineva din rîndul acestora să voteze împotriva aceluia care au fost pretori sau aceștia din urmă să voteze împotriva bărbatilor care au fost consuli. În schimb, foștii consuli să aibă îngăduința de a-și exprima părerile cu privire la toți ceilalți, în vreme ce aceștia să nu-și exprime opiniile decît despre egalii și inferiorii lor³³.

33 Judecă tu însuși, în particular, recursurile și cazurile trimise din nou spre judecată de instanțe superioare cum ar fi procuratorii, prefectul orașului, subcensorul, guvernatorii provinciilor, magistratul însărcinat cu procurarea grînelor, prefectul gărzilor de noapte. Nimeni altul să nu aibă o autoritate juridică de sine stătătoare și absolută, așa încît sentința ce-o pronunță să fie inatacabilă în apel. Ocupă-te deci personal de asemenea procese în care sînt implicați cavaleri, centurionii legiunilor, fruntași ai soldaților, cînd este vorba să fie condamnați la moarte sau loviți de o pedeapsă infamantă. În fața autorității tale să fie aduse numai astfel de cazuri și nimeni altcineva cu de la sine putere, din motivele pe care le-am expus, să n-aibă drept de a judeca procese în recurs. Alături de tine să ai în permanență pe cei mai stimați dintre senatori și cavaleri, în plus cîțiva foști consuli și foști pretori, nu întot-

deuna aceeași, în calitate de consilieri juridici, așa ca tu, avînd prilejul să le cunoști mai îndeaproape caracterul în urma acestei conlucrări, să-i poți folosi după merit⁵⁴, iar ei, la rîndul lor, odată familiarizați cu principiile tale de viață și cu proiectele ce le nutrești, să poată merge, astfel pregătiți, în fruntea provinciilor în calitate de guvernatori. Cu toate acestea nu le cere să-și dea fățiș părerea în treburi care pretind o foarte serioasă chibzuială, pentru ca nu cumva, din sfială față de cei de rang superior lor, să nu ezite a-și spune liber cuvîntul. Preferabil este să-și consemneze opiniile în scris, pe tăblițe, pe care după ce le vei fi citit tu singur, pentru ca acestea să nu ajungă să fie cunoscute de nimeni altul, poruncește de îndată să fie șterse. În acest fel ai să ai cea mai bună ocazie de a cunoaște îndeaproape părerea fiecăruia, colaboratorii tăi putînd fi convinși că nu întîlnesc opoziție din partea celorlalți.

Cu toate acestea, pentru practica juridică, pentru treburile de cancelarie, pentru decretele emise de orașe, cît și pentru propunerile făcute de persoane particulare, pentru cîte altele fac parte integrantă din mecanismul administrației publice — ia-ți colaboratori și sfetnici din ordinul cavalerilor⁵⁵. În acest fel toate vor merge ca pe roate, iar tu vei fi ferit de greșeli, nefiind singurul care hotărăște, și nici nu te vei istovi, lucrînd de unul singur. Acordă libertate deplină a cuvîntului oricui dorește să-ți dea indiferent ce fel de sfat, fără a se teme de nimic. În caz că cele spuse îți vor face plăcere — n-ai decît de cîștigat; în caz contrar, dacă nu îți surîde, n-ai nimic de pierdut. Cei care vor dobîndi acordul tău să se bucure de laudele și de prețuirea ta (căci fructificarea ideilor ce le expun va sluji la bunul tău renume); greșelile altora în schimb să nu te mîhnească, deci nu le disprețui, nici nu le condamna. De datoria ta este să iei în seamă intenția, nu să acoperi cu injurii lipsa de izbîndă.

Aceeași linie de conduită respect-o și privitor la sarcinile comandanților în război. Nu-ți da pe față mînia față de nenorocul cuiva care n-a vrut să greșească și nici nu manifestă invidie pentru succesul altuia — așa ca toți să-și pună

viața în primejdie pentru tine cu zel deosebit și cu dăruire, din convingere că nu vor fi pedepsiți în cazul unui eșec și nici victimele unui complot, dacă totul le va merge din plin. Căci mulți oameni, temându-se de invidia ce-o stîrnesc în inima acelorora care dețin cîrma puterii, au preferat să dea greș decît să ducă lucrurile pînă la bun sfîrșit. În acest fel ei și-au dobîndit securitatea personală în vreme ce oprobiul îl îndreptau spre stăpînii lor.

Prin urmare, deoarece ești hărăzit să culegi deopotrivă grosul înfrîngerilor și laurii succesului, vezi bine să nu lași niciodată să se întrevadă sentimente de pizmă, ca impresie față de alții, în fapt, față de tine însuși.

34 Toate cîte dorești ca supușii tăi să le aibă în minte și să le săvîrșescă, toate spune-le și fă-le tu însuși. Numai așa vei izbuti să-i educi, cu mult mai bine decît pe calea constrîngerii prevăzute de rigorile legilor. Prima metodă însuflă avînt, a doua, teamă; individul care vede realizări concrete este mult mai ușor convins că trebuie să imite ce este mai bun decît să se ferească de ispitele răului, opreliște despre care află numai din vorbe. Tu singur îndeplinește cu rigurozitate toate aceste îndatoriri, neîngăduindu-ți nici un fel de slăbiciune, ca unul care știe prea bine că de îndată lumea va fi la curent și cu ce ai de spus, și cu ce-ai realizat. Viața ta se va desfășura ca pe o imensă scenă a unui teatru care nu este altul decît întreg universul⁵⁶. Nu-ți va fi cu putință să ții ascuns nici cel mai mic păcat; nicicînd nu vei fi singur; în preajma ta se vor găsi numeroși martori a tot ce faci, pentru a nu mai vorbi de rest, care se întrec în a afla ce se petrece în viața celor atotputernici. Rezultatul este că de îndată ce vor fi informați că una le spui și alta faci, nu vor mai avea nici o frică de amenințările tale, ci vor trece la imitația conduitei tale.

Supraveghează îndeaproape viața altora fără însă ca cercetările tale să devină supărătoare.

Judecă și toate pricinile posibile de a fi aduse în față ta de alții. Acele procese în care nu se prezintă nici un acuzator nu te prefacă că le cunoști, afară dacă nu afec-

tează interesul obștesc. Astfel de cazuri trebuie urmărite cu atenția cuvenită, chiar dacă nu sînt denunțate.

În ce privește procesele particulare, ia-le în seamă, ca să nu te înșeli vreodată asupra persoanei vreunui subaltern necorespunzător, căruia i s-a dat cine știe ce însărcinare; totuși, nu-ți dezvălui atitudinea. Firea îi îndeamnă pe mulți să greșească — încalcînd legea. Dacă cineva s-ar pune cu tot dinadinsul să-i urmărească, rezultatul ar fi că nepe-depsiți n-ar scăpa decît unul sau doi. Dimpotrivă, dacă omeneste ar amesteca înțelegerea blîndă cu rigorile legii, vinovații s-ar cumiți în cel mai scurt timp. Căci litera legii, deși prevede în chip necesar pedepse aspre, nu este capabilă întotdeauna să depășească natura⁵⁷. Unii oameni, dacă li se lasă iluzia că n-au fost dovediți sau, cumva, dacă sînt pedepsiți moderat, se îndreaptă; alții, se rușinează să fie dați în vileag, iar alții se sfiesc să mai cadă din nou în greșală. Cînd însă păcatele li se dezvăluie, cînd sînt siliți să roșească și cînd sînt pedepsiți dincolo de limitele cuvenite — răstoarnă și calcă în picioare toate rînduirile legale, pradă pornirilor oarbe dictate de natură.

Iată deci că nu este ușor să-i pedepsești pe toți, dar nici nu-i bine să treci cu vederea delictele săvîrșite de anumiți oameni în public.

Te sfătuiesc să te comporți față de greșelile oamenilor în acest fel, excepție cele care nu mai pot fi îndreptate; acțiunile meritorii este în schimb bine să le prețuiești, chiar dincolo de valoarea lor. Prin bunăvoința arătată oamenilor, îi vei face astfel să se abțină pe cît posibil de la acțiuni dăunătoare și să năzuiască spre lucruri bune, ca urmare a mărinimiei ce le-ai arătat. Să n-ai teamă că îți vor lipsi fondurile necesare, sau alte mijloace, prin care să-i răsplătești pe cei ce-au săvîrșit o faptă meritorie (după părerea mea, cei ce se vor dovedi demni să se bucure de recunoștința ta vor fi într-un număr extrem de mic, dacă ținem seama de nemărginita întindere a pămîntului și a mării peste care domnești) și nici să te îngrijezi de comportarea nerecunoscătoare a unora care vor fi primit dovezi de bunătate din partea ta. Nimic nu înrobește și nu aservește mai mult un om, fie el chiar un

străin sau un dușman, decît faptul de a nu fi nedreptățit și, mai mult decît atît, de a-l îndatora prin binefaceri.

35 Acesta este sfatul pe care ți-l dau cu privire la felul cum să te porți cu alții.

Cît despre tine însuși, nu trece cu vederea nici în faptă, nici în vorbă, nimic din cele ce depășesc obișnuitul sau respiră orgoliul, fie că vin din partea altora, fie din partea Senatului. Cinstirea acordată de tine altora înseamnă o podoabă; ție însă nu ți se poate acorda nimic mai presus față de cele ce posezi, fără să se stîrnească în cel mai înalt grad bănuiala că umbli pe cărări strîmbe. Nimeni, într-adevăr, nu poate fi bănuit că de bună voia lui își dă consimțămîntul la asemenea hotărîri în favoarea celui ce deține puterea supremă; la rîndul lui, toate cîte suveranul și le conferă cu de la sine putere, nu numai că nu sînt spre lauda lui, ci provoacă și rîsul.

Pregătește strălucirea ce te va învălui prin acțiuni meritorii. Nu îngădui nicicînd făurirea unor statui de aur sau de argint care să te înfățișeze (nu numai că sînt foarte costisitoare, dar sînt expuse la pericolul unor furturi și nici nu sînt durabile). Ridică alte statui, nepieritoare, pe care aripa morții nu le poate atinge, înălțîndu-le în sufletele oamenilor prin binefacerile ce le aduci⁵⁸. Nu trece cu vederea nici intenția de a se ridica un templu în cinstea ta. Zadarnic se cheltuiesc o groază de bani pentru asemenea lucrări, fonduri ce-ar fi bine să fie investite în opere necesare (bogăția sigură nu rezultă atît din a strînge mult, cît din a nu cheltui mult), în vreme ce bunul renume nu cîștigă nimic de pe urma lor. Virtutea, să luăm seama, pe mulți îi face asemănători zeilor, dar nici un zeu n-a fost vreodată desemnat prin voturi; așa încît, de te vei arăta mărinimos, de te vei comporta ca un monarh bun, întreg pămîntul fi-va pentru tine o incintă sacră, toate orașele fi-vor temple, toți oamenii statui (căci în cugetele lor veșnic fi-vei înălțat cu adîncă venerație); cît despre cei care înțeleg să-și exercite puterea în alt chip, asemenea cinstiri nu numai că nu-i disting, chiar de-am presupune că monumente li s-ar ridica în toate orașele, ci i-ar și

denunța, reprezentînd un fel de trofee comemorative pentru răutatea lor, semne ce evocă nedreptățile săvîrșite. Și, în măsura în care vor rezista trecerii timpului, va dăinui și faima rea ce și-au creat-o.

36 Dacă, năzuiești cu adevărat la imortalitate, acționează așa cum te-am instruit și, în plus, venerază divinitatea peste tot, în orice fel, conform datinelor străbune, constrîngîndu-i și pe alții să le respecte. Urăște-i, pedepsește-i pe cei ce introduc culte străine⁵⁹, nu numai pentru a fi pe placul zeilor, pe care dacă cineva îi disprețuiește, înseamnă că nu mai are nimic sfînt pe lume; motivul principal este că asemenea oameni, care introduc unele noi divinități în locul celor vechi, conving și pe mulți alții să dea ascultare unor alte legiuri față de cele vechi. De aici comploturile, conjurațiile, asociațiile secrete, pe care monarhia nu le poate îngădui sub nici un cuvînt. Și nici nu admite cuiva să propage ateismul sau să se ocupe cu practici vrăjitoarești. Mantica este, într-adevăr, necesară; desigur, numește și haruspici, și auguri, cărora să li se poată adresa cei ce doresc anumite consultații; practica vrăjitoriei nu este însă nicidecum recomandabilă. Astfel de persoane, destul de des, proferînd unele lucruri adevărate, dar de cele mai multe ori minciuni, îndeamnă la răzmeriță pe mulți cetățeni. Același lucru îl săvîrșesc, nu puțini, sub masca studiilor de filozofie; de aceea, opinia mea este să fii cu ochii în patru și la activitatea acestora. Faptul de a fi rămas cu o impresie favorabilă asupra unor bărbați deosebit de înzestrați, ca Areios și Athenodoros, să nu te îndemne a crede că și ceilalți toți care-și zic filozofi sînt asemănători acestora. Unii, vînturînd în ochii oamenilor știința lor găunoasă, aduc mii de neajunsuri atît popoarelor, cît și particularilor.

37 Este de asemenea necesar să te arăți un vajnic apărător al păcii, printr-o hotărîre proprie de a nu rîvni la nimic mai mult față de cele ce stăpînești, fiind totodată pregătît să înfrunți orice situație critică pe calea armelor. Aceasta în scopul ca nimeni să nu vrea, nici să nu încerce

să-ți știrbească autoritatea sau, de-ar încerca s-o facă, să poată fi de îndată pedepsit fără greutate. Și pentru că este necesar și din aceste motive, cât și pentru altele, să se găsească unii care să aplece urechea și să observe toate câte au directă legătură cu domnia ta — așa încît nimic să nu-ți scape din cele ce necesită o anumită pază și o îndreptare a situației — adu-ți aminte că nu trebuie să te încrezi pur și simplu în știrile raportate de iscoade, ci că se impune necesitatea de a le examina cu mare atenție. Se găsesc doar mulți, unii din ură față de anumite persoane, alții din dorința de a pune mîna pe bunurile acestora, unii numai pentru a fi pe placul cine știe cui, alții, pentru faptul de a fi cerut bani și de a nu-i fi primit — care să-i denunțe de crima de a pune la cale răscoale sau, indiferent de ce altă vină, puțin obișnuită, împotriva monarhului — fie în intenție, fie în faptă. Așadar, nu trebuie să iei seamă pe moment, fără un control prealabil, la spusele lor — ci toate se cuvin cîntărite în cea mai mare grijă; întîrzierea în a crede cele raportate te va feri să comiți o mare nedreptate în timp ce graba te-ar putea împinge spre greșeli ireparabile.

Este și o datorie, și o necesitate, ca tu să-i cinstești pe oamenii de bine, chiar dacă ei aparțin păturii libertilor sau din ceata celor care te înconjură. O asemenea purtare îți va aduce și strălucire, și un plus de securitate. Totuși, veghează ca puterea lor să nu devină exagerat de mare, ci ca toți să rămîna cuminte la locul ce-l dețin așa ca să nu se poată spune nimic rău la adresa lor. Tot ceea ce, eventual, vor săvîrși în bine sau în rău, va fi trecut pe seama ta. Așa vei fi judecat de toată lumea, conform cu acele fapte ce vei îngădui sau nu să fie aduse la îndeplinire de acești oameni. Pe de altă parte, nu admite ca cei ce dețin puterea să exploateze pe cineva, dar nici să devină țintă a denunțurilor. Un asemenea gen de acuzație să nu lovească pe nici unul dintre fruntași, numai pentru faptul că are puterea în mîna, dacă omul n-a greșit cu nimic. Pentru cei care aparțin plebei și au suferit vreo nedreptate, dublează-ți strădania să le vii în ajutor, dar nu te pripri să le iei în serios plîngerile. Cercetează amă-

nuțit faptele în sine, cum s-au întâmplat — fără să te arăți bănuitor față de cei de rang superior și fără să dai crezare chiar la tot ce-ți spune un om de o stare mai modestă.

Stimează pe cei se lucrează, pe producătorii de bunuri materiale. În schimb urăște pe netrebniți sau pe cei care se țin de nimicuri — cu scopul ca să-i determini să năzuiască spre activitățile productive și să-i îndepărtezi de cele ce aduc numai pagube. Numai așa pot deveni într-un grad mai înalt oameni de nădejde pentru problemele lor familiale și cetățeni folositori pentru stat.

Este un lucru frumos să reduci la minimum neînțelegerile care se iscă între vecini, să aplanezi cât mai repede conflictele ce-i dezbină; dar cel mai minunat lucru este acela de a curma pornirile războinice ale popoarelor chiar și atunci când puse fiind în slujba domniei tale, a siguranței și a stelei ce te călăuzește — aceste popoare ar încerca să forțeze mâna altora în vederea unor angajamente silnice și a unor cheltuieli excesive; acest lucru e bine să nu le fie îngăduit; curmă din rădăcini răfuielele ce-i dezbină și emulația nesănătoasă și nu permite să-și atribuie niște *cognomina* goale de conținut, nici indiferent ce altă titulatură de la care ar izbucni disensiuni⁶⁰. Toți, fără excepție, se vor supune lesne acestor directive ale tale, cât și altora, fie din domeniul vieții particulare, fie din domeniul vieții publice, cu condiția ca niciodată să nu faci cuiva vreo concesie. Favorurile distrug pînă și cele mai durabile realizări. Din această cauză nu acorda supușilor tăi dreptul de a-ți cere o funcție publică, pe care dealtfel nici nu o vei acorda. Dimpotrivă, străduiește-te să-i constrîngi ca să se ferească cu strășnicie de ispita lucrurilor interzise. Iată cam ce am să-ți comunic despre un asemenea subiect.

38 În rezumat, sfatul meu este să te ferești de a depăși limitele autorității ce o ai și să nu consideri drept o diminuare a ei faptul de a nu fi săvîrșit toate cîte îți stăteau în putere; în măsura în care ai posibilitatea să aduci la îndeplinire tot ceea ce-ți trece prin minte, în aceeași mă-

sură ia seama, cu atît mai atent, să nu vrei decît ceea ce se cuvine. Fă-ți în permanență un scrupulos examen de conștiință dacă acționezi bine sau nu, ce anume trebuie să faci pentru a-ți atrage sau nu dragostea supușilor, cu scopul de a le săvîrși pe unele și a le evita pe altele. Și nu socoti că este îndeajuns — pentru a evita învinuirea că nu încalci această regulă de conduită — dacă nu auzi nici o plîngere, din partea nimănui; în schimb, nici nu răbda ca cineva să-și bată pînă într-atît joc de tine încît să ajungă la injurii publice. O asemenea comportare nimeni să n-o aibă, chiar de va fi fost victima unei nedreptăți flagrante. Tocmai invers, vezi numeroși oameni siliți să-l laude în public pe cei care-i nedreptătesc — luptînd cu propria lor conștiință ca să nu pară că și-au ieșit din fire. Cel ce deține puterea supremă are și datoria să pună la încercare modul de a gândi al altora nu din ceea ce declară ei ci, după cît se poate vedea, după ceea ce simt în sufletul lor.

39 Acestea și altele de același fel aș dori ca tu să îndeplinești. Multe le trec cu vederea deoarece nu este posibil ca să le cuprinzi dintr-odată chiar pe toate. Totuși, voi rezuma esențialul celor deja spuse și a celor ce-au mai rămas de spus. Nu vei greși întru nimic, și vei izbîndi în orice-ai încerca dacă, din propria ta inițiativă, vei săvîrși ceea ce aștepti de la cineva care este stăpînul tău; urmarea va fi că vei putea să-ți duci viața cum nu se poate mai plăcut, ferit de orice primejdii. Într-adevăr, cum să nu te considere toți oamenii, cum să nu te iubească ca pe un tată, ca pe un salvator, dacă te vor vedea că ești la locul tău, că duci o viață cumpătată, că ești aprig la război și iubitor de pace, dacă nici nu vei comite acte de violență, nici nu vei insulta pe nimeni, nici nu vei căuta să te îmbogățești pe spinarea altora, storcîndu-i de bani? Cum să nu te iubească cînd vor vedea că nu te lași pradă trîndăviei în vreme ce pe alții îi vlăguiesti de forțe, că nu ești omul care cedează pasiunilor în vreme ce-i pedepsești cu asprime pe alții, cînd, dimpotrivă, în orice privință, trăiești exact în același fel cu toți ceilalți⁶¹? Așa că, deoarece în tine

însuși ai o pavăză puternică datorită hotărîrii de a nu nedreptăți pe nimeni — fii plin de încredere și pleacă urechea la cuvintele mele care-ți prezic că nu vei fi nicicînd urît, nici victima unor urzeli. Deoarece aceasta e situația, nu se poate să nu duci o viață plăcută. Ce să fie oare mai plăcut, ce să fie mai plin de dulce desfătare decît a putea, în calitatea ta de om care te bucuri de toate bunurile omenești, în spiritul virtuții — să le împărtășești și altora?

40 Luînd seama deci, la cele ce ți-am spus, acum și mai înainte — dă-mi ascultare și nu ocoli norocul care te-a ales dintre toți și te-a așezat în frunte. Dacă te hotărăști cumva pentru forma de guvernămînt a monarhiei, dar ți-e teamă de numele hulit al monarhiei, nu lua titlul de „rege”; guvernează în chip absolut folosind doar numele de *Caesar*. De vei simți nevoia și a altor titluri, îți vor acorda pe acela de *imperator*⁶², așa cum i l-au acordat și tatălui tău; te vor venera și cu alte *cognomina*, fii sigur, așa că te vei bucura de privilegiile regalității fără riscul urii ce-o atrage după sine numele“.

41 După aceste cuvinte, Maecenas își întrerupse cuvîntarea. Octavianus Caesar le mulțumi cu căldură la amîndoi, atît pentru bogăția de idei cît și pentru amploarea expunerii, la care se adăuga o deplină libertate a cuvîntului, dar urmă cu precădere sfaturile lui Maecenas. Cu toate acestea nu puse de îndată în practică chiar toate măsurile așa cum îi fuseseră prezentate, de teamă să nu săvîrșească cine știe ce greșeli, în dorința sa de a trece pe nepregătite la reforme sociale⁶³; se îngriji ca unele schimbări să fie de îndată îndeplinite, iar altele mai tîrziu; unele reforme le mai lăsă și pe seama acelor care aveau să-i urmeze la domnie ca și cum viitoarea lor aplicare urma să aștepte momentul oportun.

Agrippa, în ciuda faptului că își exprimase o părere contrarie, îl sprijini cu mult zel în toate, de parcă el însuși fusese autorul propunerilor.

29 I.e.D. Acestea au fost realizările lui Caesar în acel an, alături de cele cîte am amintit mai înainte în povestirea mea, cînd a fost ales consul pentru a cincea oară⁶⁴ și cînd și-a adăugat titlul de *imperator*. Nu mă refer la acel titlu din bătrîni, conferit unor generali după victorii (căci acel titlu de *Caesar* și-l luase adesea și mai înainte vreme, după cum l-a luat și mai tîrziu, în urma faptelor sale de arme, așa încît a ajuns să dețină de 21 de ori numele de *imperator*), ci la celălalt, prin care este semnificată puterea în stat, întocmai cum fusese decretată lui Caesar, copiilor și urmașilor acestuia⁶⁵.

42 După aceste evenimente, ales censor laolaltă cu Agrippa, printre alte reforme porunci să se cerceteze componența Senatului. Mulți cavaleri, mulți alți oameni care luptau în rîndul pedestrașilor, lipsiți de orice merite, pătrunseseră în Senat în urma războaielor civile. Așa că cifra Adunării Senatului ajunsese pînă la 1 000⁶⁶. Deși Caesar dorea să înlătore o parte din senatori, cu de la sine putere, nu șterse de pe tabule nici un nume ci, după îndemnul ca ei înșiși să-și facă un examen de conștiință devenind judecătorii propriei lor origini și a propriului lor mod de viață — convinse mai întîi un număr de cincizeci să se retragă de bună voie din Senat și apoi constrînse pe alți 140 să le imite gestul. Din acest lot nu i-a tratat cu dispreț pe nici unii, dar a afișat numele ultimilor ieșiți. Pe cei dintîi, pentru că nu întîrziaseră, ci ascultaseră de îndată, îi scuti de blam, așa încît aceștia nu fură excluși în mod public. Prin urmare ei trecură de bună voia lor în rîndul cetățenilor particulari. Pe Quintus Statilius îl îndepărtă cu forța din funcția de tribun, pentru care fusese designat, în contra voinței acestuia⁶⁷. În schimb ridică pe cîțiva alții la rangul de senator și în plus trecu în rîndul foștilor consuli doi membri ai Senatului, pe C. Cluvius și pe C. Furnius⁶⁸, pe motivul că deși fuseseră consuli designați — nu putuseră să-și exercite magistratura din cauza altora care acaparaseră cu silnicie, înaintea lor, consulatul. Completă de asemenea ordinul patricienilor, după ce avu încuviințarea Senatului, deoarece cea mai mare

parte a acestui ordin pierise (căci nimic altceva nu rărește mai mult rîndurile nobilimii ca războaiele civile), ținînd seama și de faptul că patricienii sînt considerați necesari pentru îndeplinirea riturilor de cult religios.

Acestea au fost măsurile ce le-a luat. Mai mult încă, interzise oricărui membru al Senatului să părăsească teritoriul Italiei fără un ordin special din partea lui sau fără a-i da permisiunea⁶⁹. Măsura, de atunci încoace, a fost mereu respectată. Cu excepția Siciliei și a Galliei Narbonensis este interzis pentru senatori să se deplaseze în indiferent care altă direcție. Acolo, din cauza vecinătății, datorită modului de viață pașnic al oamenilor, care nu poartă arme, se acordă permisiunea de a pleca oricînd doresc acelora ce posedă proprietăți, fără a mai fi nevoie de autorizație specială.

Apoi, deoarece a văzut că încă mulți senatori și foști partizani ai lui Antonius păstrau o atitudine de neîncredere față de el — în parte din teamă ca aceștia să nu pună la cale un complot — declară că a dat pradă focului toate scriptele găsite în casele lui Antonius. Adevărul este că nimicise cîteva din ele; majoritatea însă o păstra cu grijă strașnică — așa încît n-a pregetat să se folosească de ele mai tîrziu.

43 Prin urmare, așa s-a comportat Octavianus Caesar. În continuare reîntemeie Cartagina, sub motiv că Lepidus îi înlăturase o parte din efectivul cetățenesc și din această pricină părea că luase orașului dreptul de a mai avea statut de colonie⁷⁰.

Porunci să fie chemat Antiochos din Commagena, învinuit de a fi ucis prin trădare un sol trimis la Roma de fratele regelui, cu care Antiochos era în conflict. Regele a fost adus în fața Senatului și condamnat la moarte⁷¹.

Făcu un schimb cu neapolitanii cărora le cedă unele teritorii în schimbul Capreii, care le aparținuseră din vechime⁷². Insula se afla nu departe de Surrentum, nu este la nimic bună, dar și-a păstrat renumele pînă în zilele noastre din cauza reședinței lui Tiberius⁷³.

CARTEA LIII

1 Acestea au fost evenimentele întâmplăte atunci. În anul următor Caesar Octavianus a girat consulatul pentru a șasea oară și în toate privințele respectă cu strictețe regulile de viață rămase din bătrâni. El acordă colegului său de consulat Agrippa fasciile care se cuveneau rangului său, iar o parte le folosi pentru sine¹; și, la ieșirea din magistratură, reintroduse jurământul, conform tradiției². Dacă a mai îndeplinit aceste formalități din nou, nu am idee, căci pe Agrippa îl stima mai presus de oricine. Fără să stea pe gânduri îi dădu de soție pe nepoata sa³ și îi conferi dreptul să aibă un cort identic cu al său ori de câte ori plecau împreună în campanie. Cuvîntul de ordine era dat de ei amîndoi.

În împrejurarea atunci actuală Caesar Octavianus a săvîrșit toate așa cum se obișnuia și apoi porunci să se înceapă un recensămînt⁴. În tabelele de recensămînt a fost numit *Princeps Senatus*⁵, așa cum este uzanța în cea mai desăvîrșită formă de stat republicană.

A terminat de ridicat și templul lui Apollo, cel care se află pe Palatin, precum și incinta ce-l înconjură, fără să uite depozitele pentru cărți. Apoi celebră sfințirea templului.

Alături de Agrippa organizează jocuri de circ în cinstea victoriei obținute la Actium, serbare hotărîtă prin decret⁶. Cu acest prilej reprezintă cavalcada ca la Troia, apelînd la copiii și la bărbații din ordinul patricienilor. Această serbare se celebra din cinci în cinci ani, atîta vreme cît s-a ținut, trecînd pe rînd în sarcina celor patru colegii de preoți, mă refer la pontifici, la auguri, la septemviri și la quindecemviri.

Tot atunci s-au mai organizat întreceri gimnice, după ce se construiseră pe Cîmpul lui Marte un stadion în lemn. De asemenea o bătălie între gladiatori, aleși dintre prizonieri. Aceste manifestări au durat timp de cîteva zile și

n-au fost întrerupte, cu toate că Caesar s-a îmbolnăvit, deoarece Agrippa și-a luat obligația să ducă la bun sfârșit și sarcinile care-i reveneau lui Caesar Octavianus.

2 Caesar Octavianus, prin urmare, susținu serbările publice pe propria sa cheltuială și, deoarece în tezaurul public nu se mai aflau fonduri monetare, împrumută ceva bani pe care-i dăruie trezoreriei. Pentru administrarea acestor fonduri a hotărât să fie numiți în fiecare an doi bărbați consulari.

Plebei îi distribuie o cantitate de patru ori mai mare de grâne și dăruie unor senatori sume în bani. Într-adevăr, mulți senatori sărăciseră într-o așa măsură încât nimeni dintre ei nu mai voia să audă de edilitate din pricina cheltuielilor apăsătoare⁷; peste toate, nu numai alte atribuții, ci și funcțiile judecătorești care reveneau edililor fuseseră hărăzite, conform obiceiului, cele mai importante praetorului urban, celelalte praetorului pentru străini. Afară de aceste măsuri numi el, personal, praetorul urban — lucru pe care-l repetă de câteva ori. Anulă orice angajamente față de tezaurul public luate înainte de bătălia de la Actium — exceptând cele privind proprietățile de stat⁸ — și arse în foc vechea evidență a datoriilor contractate în contul statului⁹.

În incinta Romei nu admise să se țină misteriile egiptene¹⁰; arată o deosebită solitudine și templelor; pe această linie porunci copiilor și descendenților aceluia care ridicaseră temple din propria lor inițiativă să le restaureze, dacă mai viețuia cineva din familie, cât despre templele celelalte, le ridică din nou el însuși. Cu toate acestea nu-și însuși meritul de a le fi întemeiat — ci îl lăsa integral foștilor ctitori.

Deoarece din cauza frământărilor sociale și a războaielor se produsese multe nereguli și nedreptăți, îndeosebi pe vremea triumviratului său împreună cu Antonius și cu Lepidus¹¹, toate aceste abuzuri le suprimă dintr-un condei printr-un edict. Drept termen de lichidare a hotărât cel de-al șaselea consulat al său¹².

Cîștigîndu-și un renume strălucit în urma acestor acțiuni

și atrăgându-și numai laude — Caesar Octavianus simți dorința de a-și manifesta mărinimia sufletească și sub o altă formă — în parte, pentru a dobîndi un plus de stimă, dar și în scopul de a-și consolida domnia cu deplinul consimțămînt al oamenilor, așa ca să nu lase impresia că au fost siliți cu forța să-l accepte, în pofida voinței lor.

Așa s-a făcut că după ce s-a înțeles pe deplin cu aceia dintre senatori care îi acordau tot sprijinul — pași în Senat, ales pentru a opta oară consul — și citi următoarea declarație¹³:

3 „Știu prea bine, senatori, că voi părea unora din voi 27 I.e.n.
că mă înfățișez cu proiecte cărora nu le acordați credit. Cele ce fiecare om în parte, din auditoriul de față, nu este de acord să fie aduse la îndeplinire — nu pot fi acceptate nici cînd sînt înfățișate de altcineva, și asta cu atît mai mult pentru că tot omul, înclinat cum este să-l pizmuiască pe indiferent cine se află mai presus de el — se arată mai degrabă dispus să nu se încreadă în acele cuvinte care-i depășesc condiția.

Mai mult decît atît, sînt pe deplin conștient că cei ce rostesc lucruri nedemne de crezare — nu izbutesc nici pe departe să fie convingători, ba lasă și impresia că sînt niște oameni neserioși.

Așadar, dacă m-aș apuca să anunț un lucru de natură să nu fiu în stare să-l aduc de îndată la îndeplinire — aș sta mult pe gînduri pînă să dau proiectul publicității, de frică să nu devină o pricină de ură în locul uneia de recunoștință. Acum, de vreme ce propunerea va fi de îndată, și chiar astăzi urmată de punerea ei în practică, mă simt plin de încredere, în nădejdea că nu numai că voi evita de a culege roadele amare al minciunii ci dimpotrivă, că îi voi întrece pe toți oamenii în bun renume:

4 Că stă pe deplin în puterea mea să vă fiu pe veci conducător, vedeți voi înșivă; toți potrivnicii au fost fie suprimați pe calea dreptății, fie aduși la sentimente mai bune datorită clemenței ce le-am arătat; în schimb, toți partizanii mei îmi sînt profund devotați ca urmare a bine-

facerilor de care s-au bucurat și poziția lor s-a întărit prin participarea directă la treburile de stat. Concluzia este că nimeni nu mai dorește tulburări interne și, în cazul cînd s-ar mai ivi așa ceva, cei ce mi-ar sări în ajutor s-ar dovedi cu prisosință gata să-mi ia apărarea. Armata pe care o am sporește ca număr și îmi arată deosebită bunăvoință odată cu garanția forței de care dispune; am și bani, și aliați, și, ceea ce este mai important, atît voi cît și Adunarea Poporului ați adoptat o asemenea atitudine față de mine încît, în deplin acord, doriți din toată inima ca eu să vă fiu conducător.

Cu toate acestea nu voi mai rămîne în fruntea conducerii obștești pentru multă vreme și nimeni nu-mi va reproșa că toate înfăptuirile mele precedente au fost făcute de dragul puterii supreme¹⁴. Renunț la orice prerogative ale puterii și vi le încredințez fără nici un ceremonial — puterea armelor, justiția, provinciile, nu numai acelea pe care mi le-ați acordat, ci și acele provincii pe care eu însumi le-am dobîndit ulterior pentru voi. Scopul acestei acțiuni este ca să înțelegeți limpede, din însăși semnificația faptelor, un lucru, și anume că eu nu mi-am dorit puterea de dragul de a domni — ci, în fapt, pentru că am vrut să răzbun moartea cumplită a tatălui meu și să izbăvesc statul de grelele și repetatele nenorociri prin care a trecut.

5 O, de mi-ar fi fost dat să nu fi avut de îndeplinit aceste îndatoriri, o, ce mi-aș fi dorit ca statul roman să nu fi cerut de la mine un asemenea serviciu — ci generația noastră să fi putut trăi de la bun început întocmai ca odinioară părinții noștri, în pace și înțelegere.

Deoarece însă, pe cît se pare, numai hotărîrea destinului v-a împins spre situația de a avea nevoie de ajutorul brațului meu — deși eram încă tînăr pe acea vreme — și de a mă pune la încercare atîta vreme cît mersul lucrurilor necesita sprijinul meu direct, am înfăptuit totul cu deosebită însuflețire, chiar dincolo de ceea ce s-ar fi cerut de la un tînăr de vîrsta mea, și le-am îndeplinit cum nu se poate mai bine, chiar și peste puterile mele. N-a existat

nimic care să mă întoarcă de la datoria de a vă ajuta atunci când ați fost în primejdie, nici oboseala, nici frica, nici amenințările dușmanilor, nici rugămintele prietenilor, nici mulțimea amenințătoare a răzvrătiților, nici nebunia adversarilor, parcă scoși din minți. M-am dedicat fără a sta pe gânduri cauzei voastre și la bine, și la rău, am săvârșit și am îndurat cele ce știți. Din aceste avatarii eu personal nu m-am ales cu nici un avantaj — afară de acela de a fi salvat patria. În ce vă privește, iată-vă la adăpost de necazuri, cumintiți prin încercări. De vreme ce soarta vă surîde și, prin mijlocirea mea, v-a acordat și o pace lipsită de primejdii, și o înțelegere între clase ferită de răzmerițe, reluați-vă deci și libertatea, și guvernământul republican. Primiți totodată forțele armate și popoarele subjugate, continuați să duceți cîrma statului așa cum ați fost obișnuiți.

6 Să nu fiți mirați dacă așa gîndesc — atunci cînd aveți prilejul să constatați lărgimea mea de vederi, blîndețea și dragostea mea de liniște în orice împrejurare, și cînd vă veți da seama că niciodată n-am acceptat nici un fel de distincție care să întrecă măsura, să depășească nivelul mediu al cetățenilor de rînd, cu toate că voi ați decretat în cinstea mea mulțime de hotărîri onorifice¹⁵. Nu mă acuzați nici de nebunie pentru faptul că, deși îmi stă pe deplin în putere să vă fiu stăpîn, să stăpînesc o întindere atît de mare a acestei lumi, nu voiesc s-o fac. În ce mă privește, dacă ar fi să facem un examen asupra a ce este drept, eu socot că cel mai bun lucru este ca voi să preluați conducerea treburilor voastre; dacă am examina folosul, cel mai avantajos lucru consider că este, pentru mine în primul rînd, să nu mai am bătaie de cap, să nu mai fiu învidiat, să nu mai fiu expus la pericolul comploturilor; iar pentru voi, cel mai de seamă avantaj este să vă bucurați în libertate de un guvernământ chibzuit și agreat; iar dacă am examina bunul renume — pentru care mulți nu pregetă să se războiască și adesea să-și pună viața în primejdie, cum oare nu mi-aș cîștiga suprema faimă prin renunțarea la o conducere de așa însemnătate?

cum de nu mi-aş crea un nume ilustru dacă de bunăvoia mea aş trece de la condiţia de deţinător al unei funcţii de aşa mare răspundere la aceea de simplu particular? Prin urmare, dacă cineva dintre voi se arată neîncrezător că oricine altul ar putea într-adevăr să gândească şi să vorbească aşa — mie, rogu-vă, acordaţi-mi credit. Cu toate că aş avea să înşir nenumărate şi măreţe înfăptuiri de care voi aţi beneficiat din partea mea şi a tatălui meu, în virtutea cărora e plauzibil să cred că ne iubiţi şi ne stimaţi mai presus de oricare alţii — n-am să menţionez nimic altceva mai important, n-am să mă mândresc cu nici o altă decizie mai mult, decît cu aceea că nici el n-a acceptat monarhia, deşi i-aţi oferit-o, în timp ce eu, care o am, renunţ la ea.

7 Cum de s-ar încumeta cineva să pună alături de această atitudine cucerirea Galliei, supunerea Moesiei, subjugarea Egiptului sau înrobirea Pannoniei? Ce să mai vorbim de Pharnakes, de Iuba, de Phraates, de campania din Britannia şi de traversarea Rinului? Nu încapе îndoială că aceste fapte sînt de aşa natură şi de aşa însemnătate încît nu pot fi puse pe acelaşi pedestal cu cele ce-au îndeplinit la un loc, în decursul timpului ce s-a scurs, toţi strămoşii noştri. De asemenea, nimic din trecut nu este potrivit să sufere comparaţie cu acţiunea mea din prezent — nici măcar faptul că am luptat pînă la capăt cu fruntea sus, că am stins vrajba plină de înţelegere omenească în împrejurările atît de grele şi diverse ale războaielor civile, care n-au cruţat pe nimeni, zdrobind fără milă ca pe duşmani, pe oricine ne-a înfruntat, salvîndu-i, ca pe prieteni, pe toţi cei care au închinat steagul. Prin urmare, dacă, să zicem, divinitatea ar hotărî ca statul nostru să treacă iarăşi printr-o boală grea, rugaţi-vă cerului ca desfăşurarea evenimentelor să se petreacă în acelaşi fel. Puterea nemărginită pe care noi am deţinut-o, culmea la care am ajuns prin calităţile şi norocul ce l-am avut — care ne-ar fi dat posibilitatea cu sau fără voia voastră să guvernăm în chip absolut — nu ne-a făcut să ne ieşim din minţi, nici să năzuim după monarhie, ci dimpotrivă, tatăl meu,

atunci cînd i-a fost dăruită a respins-o, iar eu, care am deținut-o, o depun. Astfel de atitudini trec dincolo de omenesc.

Aceste lucruri le spun nu dintr-o lăudăroșenie prostească (de-ar fi fost să trag un profit din cele înșirate n-aș fi deschis gura de la început) — ci numai ca să vedeți că în pofida multor și însemnatelor binefaceri aduse comunității, în pofida temeiurilor ce le-am avea, în particular, de a ne săli cu activitatea noastră, simțim o intensă bucurie îndeosebi pentru că sîntem puși în situația de a nu accepta nici măcar prin constrîngere cele pe care alții le doresc cu orice preț, fie și prin forță.

8 Cine oare este mai mărinimos la suflet¹⁶ decît mine, ca să nu mai pomenesc din nou de răposatul meu tată? unde poate fi găsit un om mai iubit de zei, care, o, Iupiter și Hercules, avînd la dispoziție un număr nesfîrșit de soldați minunați, cetățeni și aliați care țin la mine, stăpîni, cu puține excepții, pe toată marea care se întinde dincoace de coloanele lui Hercules, posesor de orașe și provincii pe toate continentele, nestîngerit de nici un fel de dușman, străin de neam sau de răscoale interne — într-o perioadă cînd voi toți vă bucurați de binefacerile păcii și ale înțelegerii între oameni, cînd vă aflați în plinătatea forțelor și, ceea ce este cel mai important, într-o perioadă cînd sînteți dispuși să-mi dați ascultare de bunăvoie — să părăsească nesilit de nimeni, perfect conștient de ceea ce face, o putere de așa întindere, să se despartă de o posesiune atît de uriașă? Așa încît, dacă Horatius, Mucius, Curtius, Regulus, Decii par a fi fost gata să-și pună viața în primejdie și să moară pentru gloria de a fi înfăptuit ceva măreț și frumos, cum să nu-mi doresc din suflet a îndeplini un lucru mai însemnat încă — prin care, din timpul vieții, să-i pot întrece în faimă și pe cei pe care i-am menționat și, totodată, pe toți ceilalți oameni? Nimeni dintre voi însă să nu-și închipuie că vechii romani aspirau odinioară spre virtute și renume, în vreme ce astăzi bărbăția ar fi dispărut din cetate. De asemenea, departe de voi gîndul că intenționez să vă trădez și să

vă dau pe mîna unor netrebnici, sau să vă las pradă puterii gloatelor — formă de guvernămînt din care nu numai că n-a ieşit nimic bun, ci de aici se trag cele mai mari necazuri pentru toţi oamenii. Vouă dar, vouă, celor mai valoroşi şi mai înţelepţi, vouă vă încredinţez cîrmuirea întregului aparat de stat. Niciodată n-aş alege prima soluţie — chiar de-ar fi să mor de mii de ori sau chiar de-aş fi nevoit să primesc puterea de rege; cealaltă în schimb, o aleg şi în interesul meu, şi în acela al statului. Căci sînt la capătul puterilor şi al rezistenţei. Nici sufletul, nici corpul nu mă mai ajută să merg mai departe şi afară de aceasta prevăd de pe acum invidia, ura, care încolţesc pînă şi împotriva oamenilor celor mai nobili, precum şi comploturile ce le urmează. Iată pentru ce prefer să mă bucur, înconjurat de respect, de condiţia vieţii private decît să guvernez ameninţat de primejdii. Şi treburile obşteşti vor avea de cîştigat dacă vor fi rezolvate în comun, de mai mulţi inşi, concomitent, fără să mai depindă de bunul plac al unuia singur.

9 Din aceste motive vă rog şi vă implor pe toţi să-mi acordaţi totodată încredere şi sprijin — ştiind şi judecînd toate cîte am înfăptuit în folosul vostru şi în timp de război şi în vremea guvernării mele. Cu acest prilej, dacă sînteţi dispuşi să-mi arătaţi întreaga voastră recunoştinţă pentru realizările mele, îngăduiţi-mi de aici înainte să trăiesc în linişte, în calitate de particular¹⁷. Veţi avea putinţa să vă convingeţi că ştiu nu numai să comand, ci să şi ascult şi toate cîte le impun ca sarcini altora, pot şi eu însumi, la rîndul meu, să le îndeplinesc. Am intenţia neabătută să trăiesc în deplină siguranţă şi să nu mai am de suferit nici un neajuns, nici cu fapta, nici cu vorba, din partea nimănui. În așa măsură mă încred în bunăvoinţa voastră, în urma unui examen de conştiinţă. Dar, de mi-ar fi dat să păţesc ceva, așa cum se întîmplă multora (căci este peste putinţă să placi tuturor, mai ales cînd ai fost părtaş la războaie atît de mari, unele în afara graniţelor, altele civile, şi cînd ai girat treburi atît de importante) — sînt foarte dispus să sfîrşesc ca cetăţean particular, fie

și înainte de termenul hotărît de soartă, decît să-mi cîștig nemurirea o dată devenit rege. Nu mai puțin mi-ar aduce faimă și însuși faptul că nu numai n-am ucis pe nimeni pentru a-mi menține dominația — ci că am și murit de timpuriu, pentru a nu deveni rege. Cel ce-ar îndrăzni să mă ucidă, oricum fi-va pedepsit și de divinitate, și de voi, lucru care s-a petrecut cu tatăl meu; el a fost proclamat egal cu zeii și a avut parte de cinstiri eterne; în schimb, ucigașii lui, niște netrebnici, au pierit în chip netrebnic. Nemuritori nu este cu putință să devenim. Totuși, datorită unei vieți frumoase, unui sfîrșit frumos, dobîndim întrucîtva și atributul nemuririi.

Din această cauză și eu, îndeplinind prima condiție și, în speranța că o voi îndeplini și pe cea de-a doua — vă încredințez armata și provinciile, veniturile statului și legile¹⁸, mulțumindu-mă doar să vă atrag atenția să nu vă descurajați nici de grandoarea, nici de greutatea ce le implică treburile de stat, încercînd un sentiment de teamă, și nici să nu le tratați cu ușurință, desconsiderîndu-le, de parcă conducerea lor ar fi o sarcină ușoară.

10 Cu toate acestea n-am să preget să vă înfățișez, pe scurt, cele ce sînt de făcut pentru fiecare din problemele de importanță majoră. Care să fie aceste măsuri?¹⁹ Mai întîi de toate — vegheați cu strictețe la aplicarea legilor în vigoare și nu clintiți nici una din loc. Căci stabilitatea în acest domeniu, cu neajunsurile implicite, tot se adeverește mai avantajoasă față de veșnicile încercări de înnoire, chiar dacă acestea par a fi mai bune. Apoi, ceea ce legile vă înfățișează ca o datorie, și ceea ce vă interzice — respectați totul cu strictețe nu numai în vorbe, ci și în fapte, nu numai în public, ci și în viața privată — așa încît să nu riscați a fi pedepsiți, ci să dobîndiți cinstiri.

Încredințați conducerea provinciilor, și a celor pacificate și a celor unde mai persistă încă războaie, unor oameni a căror probitate și cumințenie nu s-a dezmințit, fără să purtați pică unora dintre ei și fără a încerca să-l săltați pe cutare sau pe cutare — ci luîndu-vă la întrecere în sarcina de

a susține și a propăși ființa statului. Cinstiți pe cei ce se comportă în acest fel și pedepsiți-i pe cei care se dovedesc răi cetățeni. Confundați interesele voastre particulare cu cele ale statului, feriti-vă să aduceți vreun prejudiciu intereselor publice. Păziți cu deosebită grijă averea ce-o pose-dați și nu râvniți pe nici o cale la cele ce nu vi se cuvin. Nu folosiți violența și nu-i stoarceți de bani pe aliați și pe supuși, nu pricinuiți neajunsuri, dar nici să nu vă temeți de dușmani. Fiți veșnic cu arma în mână, dar nu o ridicați unii împotriva altora și nici împotriva acelor care viețuiesc în pace. Întrețineți cu larghețe armata așa încît soldații să n-ajungă, din cauza lipsei, să dorească ceva din cele ce aparțin altora; dar, totodată, țineți-i în frâu și la locul lor, ca nu cumva din îndrăzneala ce o au să iasă cine știe ce rău.

La ce însă să mai lungesc cuvîntul înșirîndu-vă toate cîte sînt de datoria voastră să le împliniți? Este doar lesne să puteți deduce singuri, după cele spuse, ce vă mai rămîne de făcut. Încă un singur lucru mai am de spus, și voi încheia. Dacă veți înțelege să guvernați astfel, veți fi oameni fericiți, și îmi veți aduce numai mulțumiri, mie, care v-am găsit sfîșiati de ura luptelor interne și v-am adus la această stare înfloritoare. De vă veți dovedi incapabili să realizați indiferent care din măsurile menționate, mă veți face să mă căiesc și veți precipita iarăși statul spre nesfîrșite conflicte armate și spre mari primejdii.“

11 În vreme ce Caesar Octavianus dădea citire unor asemenea gînduri, senatorii erau încercați de sentimente foarte deosebite. Un mic număr dintre ei erau la curent cu intențiile lui și așa se făcea că-i dădeau tot sprijinul; din mijlocul celorlalți unii aveau anumite bănuieli în legătură cu cele spuse, alții, le socoteau de bună credință și, cu aceste sentimente împărțite, ambele părți îl admirau deopotrivă, unii, pentru neîntrecuta lui prefăcătorie, ceilalți pentru hotărîrea luată; se găseau și din cei care să se mîhnească pentru modul nehotărît în care trata situația, iar alții pentru că își schimbase direcția de gîndire. Într-adevăr, unii senatori începuseră să urască guvernămîntul democratic, consi-

derîndu-l un regim producător de răscoală și ajunseseră să accepte schimbarea formei de guvernământ. Apoi, ei țineau sincer la Caesar și, cu toate că se deosebeau în sentimentele ce-i animau, atitudinea lor era solidară. Căci, chiar de-ar fi crezut cu adevărat în propunerea lui, de bucurat nu puteau să se bucure nici cei care ar fi vrut, mînați de un sentiment de neîncredere, nici ceilalți, din cauza speranțelor ce le nutreau; și, dacă nu l-ar fi crezut, tot n-ar fi îndrăznit să spună ceva rău despre el sau să-l acuze, fie de frică, fie deoarece nu voiau s-o facă. De aici a urmat că unii, constrînși, alții simulînd sentimente false, toți pînă la urmă, s-au prefăcut că-l cred. S-au găsit și din cei care au ezitat sau n-au vrut să-l laude. În repetate rînduri, în cursul lecturii, și după terminarea ei, s-au auzit strigăte prin care senatorii îl rugau pe Caesar să accepte monarhia, adăugînd tot felul de sfaturi în legătură cu această propunere. Și au ținut-o tot așa pînă cînd, în sfîrșit, l-au silit să preia puterea absolută. Atunci, pe dată, Caesar hotărî să dubleze solda ostașilor din garda praetoriană față de solda cuvenită celorlalți ostași, așa ca să aibă o pază absolut sigură.

În acest mod a dorit el, cu adevărat, să depună puterea monarhică...

12 Așadar, acesta a fost felul în care și-a consolidat puterea²⁰ și pe lîngă Senat, și pe lîngă Adunarea Poporului. Vrînd totuși să dea impresia că este iubit de popor²¹, și-a asumat grija și conducerea tuturor treburilor publice, sub pretext că necesitau oarecare preocupare, dar spuse că nu avea de gînd să guverneze singur toate provinciile și că nici nu avea să păstreze pentru totdeauna guvernarea acelor pe care urma să le preia sub directa lui comandă²². Încredință în schimb pe cele mai puțin importante Senatului, sub cuvînt că erau pașnice și lipsite de pericolul războiului. Pe cele mai puternice le păstra pentru sine, justificînd hotărîrea prin pericolul iminent ce-l prezentau, fie că aveau în vecinătate dușmani, fie că ele înșile aveau încă forța necesară să pună la cale răscoale. În aparență, măsura înlesnea Senatului să culeagă, fără nici un risc, cele mai frumoase roade, în vreme ce el personal își asuma numai greutăți și

27 t.c.n.
13 Ianuarie

primejdii; în fapt, Caesar Octavianus urmărea ca sub acest pretext Senatul să fie lipsit de armată, incapabil de a duce lupta, în timp ce el singur avea să se afle în posesia forțelor armate și să aibă dreptul de a întreține trupe.

Din aceste motive s-a decretat ca Africa, Numidia, Asia și Grecia, împreună cu Epirul, Dalmația, Macedonia, Sicilia, Creta, împreună cu Libya Cyrenaică, Bithynia, împreună cu Pontul, cu care se învecinează, Sardinia și Baetica să fie atribuite Adunării Poporului și Senatului; Caesar Octavianus urma să primească sub jurisdicția sa restul Hispaniei, Tarracona și Lusitania, toată Gallia, adică cea Narbonensis, Lugudunensis, Aquitania și Celtica, precum și coloniile aferente. Cîteva neamuri celtice pe care-i denumim germani, care dețin toată regiunea celtică din preajma Rinului, au făcut ca să primească numele de Germania întreg ținutul, atît partea superioară, adică partea care se întinde de la izvoarele fluviului, cît și cea care se prelungește spre Oceanul britanic. Așadar, aceste provincii, în plus Syria, cea supranumită Koilè, Fenicia și Cilicia, Cyprul, Egiptul ajunseră în acea împrejurare în lotul provinciilor atribuite lui Caesar Octavianus; mai tîrziu în timp, el restituî Adunării Poporului Cyprul și Gallia Narbonensis și în schimb luă Dalmația. Acest transfer s-a repetat apoi și pentru alte cîteva provincii, așa cum o va arăta urmarea acestei povestiri istorice²⁷. Această listă am prezentat-o astfel deoarece actualmente fiecare din provinciile citate este guvernată autonom, în vreme ce în vechime, și mult timp după aceea, două, chiar și trei provincii, erau guvernate de una și aceeași persoană. N-am amintit nici de celelalte provincii cîte au mai rămas, pentru că unele din ele au fost adăugate abia mai tîrziu la Statul roman, iar altele, deși pe atunci fuseseră deja supuse — nu aveau încă un statut de guvernare roman, ci se conduceau după propriile lor rînduieli sau erau încredințate unor monarhi oarecare. Dintre acestea din urmă, cîte după evenimentele menționate au ajuns sub dominație romană, au fost adjudecate împăratului.

Prin urmare aceasta a fost distribuția provinciilor.

13 Caesar Octavianus, cu intenția de a-i ține cât mai departe pe senatori de gândul instaurării unei monarhii, își asumă numai pe zece ani guvernarea provinciilor ce-i fuseseră trecute în seamă. El își luă angajamentul ca în acest interval de timp să introducă acolo deplină liniște și, cu avîntul tineresc ce-l caracteriza, mai spuse că de va ajunge să le pacifice mai curînd, cu atît mai repede avea să le restituie Senatului.

În continuare, cea dintîi măsură a fost să numească numai membri din corpul Senatului în calitate de guvernatori ai provinciilor din ambele categorii²⁴, cu excepția Egiptului (căci în virtutea motivelor pe care le-am menționat, în fruntea Egiptului îl numi pe cavalerul pe care-l știți)²⁵; unii dintre acești guvernatori urmau să-și exercite funcția pe o durată de un an și să fie trași la sorti, afară dacă n-ar fi avut prioritate față de alții datorită unui mare număr de copii sau căsătoriei contractate; voința lui Caesar Octavianus a fost ca acești guvernatori să fie trimiși în provincii după o selecție prealabilă, aleși din ordinul senatorial, fără să aibă dreptul de a încinge sabia, nici pe acela de a purta haina militară²⁶; titulatura de proconsul a fost acordată nu numai foștilor doi consuli ci și aceluia care fuseseră praetori; mai mult chiar, aceluia care candidaseră pentru această magistratură; de asemenea a hotărît ca guvernatorii celor două categorii de provincii să aibă dreptul de a fi însoțiți de un număr egal de lictori, același cu cel hotărît pentru magistrații de la Roma; de datoria lor era să fie învestiți cu insignele demnității lor de îndată ce s-ar fi aflat în afara *pomoerium*-ului și să le poarte neîntrerupt, pe toată durata magistraturii, pînă la întoarcerea în țară.

Cît privește pe ceilalți guvernatori — a hotărît ca ei să fie aleși de el personal, să fie denumiți *legati* și *propraetores*, chiar dacă erau bărbați consulari. Aceste două titulaturi bucurîndu-se de mare trecere pe vremea republicii — conferi titulatura de praetor celor aleși de el — ca fiind un nume tradițional, curent în timp de război încă din cele mai vechi timpuri, denumindu-i însă *propraetores*; celorlalți, le conferi titulatura de consuli — ca unii în sarcina cărora revenau însărcinări mai pașnice, denumindu-i *proconsules*.

Aceste denumiri, adică cea de pretor și cea de consul, le recunosc și în Italia — numindu-i astfel pe toți cîți aveau sarcini în afara hotarelor patriei, ca și cînd țineau într-adevăr locul acelor magistrați. De asemenea, hotărî ca cei desemnați de el cu titlul de proprator să guverneze pe o durată de mai bine de un an, atîta vreme cît va fi crezut el de cuviință; aceștia erau autorizați să poarte haina militară și sabie, ca unii ce aveau dreptul să judece și să condamne pe soldați. Altfel absolut nimeni, nici proconsulul, nici propratorul, nici procuratorul nu are permisiunea de a purta sabie, în cazul cînd nu este învestit cu dreptul de a omorî vreun soldat; pe de altă parte, atît senatorii, cît și cavalerii, cărora li se acordă acest privilegiu, sînt în măsură să exercite acest drept.

Acestea au fost așadar măsurile care s-au luat în acest domeniu.

Toți propratorii, fără excepție, au dreptul să fie însoțiți de șase lictori, pînă și cei care nu se numără în rîndul bărbaților consulari și sînt chemați cu un nume derivat chiar de la această cifră*; și unii, și alții, preiau insignele ornamentale ale magistraturii lor de îndată ce intră în funcție în provincia care li s-a încredințat și, de îndată ce termenul magistraturii a expirat, le depun fără întîrziere.

14 În acest chip și în aceste condiții s-a stabilit să fie trimiși guvernatori din ambele categorii, din rîndul foștilor praetori și al foștilor consuli. Împăratul îi trimitea pe care încotro și oricînd ar fi dorit. Mulți pretori și consuli, încă în funcție, obținură și ei guvernarea unor provincii, lucru care se mai întîmplă și în zilele noastre. Caesar atribui senatorilor, îndeosebi acelora care exercitaseră consulatul, Africa și Asia; celelalte provincii le atribui acelora care fuseseră pretori; tuturor însă le interzise, în comun, să tragă la sorti exercitarea unei guvernări în provincii înainte să se fi scurs cinci ani de la încheierea magistraturii deținute la Roma. Cu timpul, toți cei care s-au aflat într-o asemenea situație, deși numărul lor întrecea pe acela al provinciilor,

* *Sexviri* sau *seviri*, membri ai unui colegiu alcătuit din 6 persoane.

s-a mai întîmplat să participe și ei la tragerea la sorți. Mai tîrziu, deoarece unii dintre ei nu s-au dovedit guvernatori destoinici, provinciile în fruntea cărora se aflaseră au fost adăugate la numărul acelor de sub jurisdicția împăratului și, în felul acesta, pentru aceste provincii tot el este cel care, oarecum, le atribuie guvernămintele; căci împăratul ordonă să participe la tragerea la sorți un număr de persoane egal cu acela al provinciilor și admite numai pe cine vrea el. Unii împărați au mai trimis ca guvernatori magistrați aleși chiar de ei și le îngăduiră să rămîină la cîrma provinciilor chiar mai mult de un an; alți împărați au încredințat provinciile pînă și unor cavaleri, în loc de senatori²⁷.

Aceste hotărîri au fost luate atunci cu privire la acei senatori cărora li se dădea drept de viață și de moarte asupra celor guvernați. Provinciile care sînt numite ale poporului și ale senatului sînt însă atribuite acelor magistrați care n-au acest drept, cum ar fi *quaestores*²⁸, de pildă, ieșiți la sorți, precum și asesorii²⁹ acelor ce dețin o magistratură superioară. Aș putea, fără să greșesc, să-i numesc astfel — nu după numele ce-l poartă — ci ținînd seama de activitatea lor, așa cum am mai spus, pentru că și ceilalți istorici de limbă greacă îi numește *legati*. În cele de mai sus am vorbit însă îndeajuns despre această titulatură. Cît despre asesori, fiecare înalt magistrat își alege pe cine-i convine, cei ce exercită pretura pe unul de același rang cu el sau de un rang inferior; consularii au dreptul să aleagă trei persoane dintre cei de același rang, pe care însă trebuie să-i recunoască și împăratul. S-au mai făcut ceva inovații și cu privire la acești magistrați, dar, cum n-au fost de lungă durată, va fi destul să pomenim de ele la momentul oportun.

15 Așa s-au desfășurat lucrurile cu privire la provinciile atribuite Adunării Poporului. Spre celelalte provincii, cele numite imperiale, unde se află mai mult de o legiune de cetățeni³⁰ — sînt îndreptați pentru a le guverna magistrați aleși de însuși împăratul, în majoritatea lor foști praetori, ba încă și din rîndul foștilor cvestori, eventual dintre cei

care au deținut indiferent ce altă magistratură de importanță medie.

Acestea sînt măsurile referitoare la senatori. Din ordinul cavalerilor, împăratul chibzuiește singur pe cine să numească ca tribuni militari, atît foști senatori dar și din rîndul celorlalți³¹; asupra diferenței dintre aceștia a venit vorba ceva mai înainte³²; pe unii — îi trimite în acele orașe care au drepturi civice depline, iar pe alții în orașele cu populație străină, așa cum fusese statornicit încă de pe vremea primului Caesar. Iar procuratorii³³ (așa sînt denumiți cei care strîng impozitele publice și fac cheltuielile care li se prescriu) sînt trimiși indiferent în ce fel de provincie, fie că aparține împăratului, fie poporului — unii, aleși din ordinul cavalerilor, alții, din rîndurile libertilor, afară de cazul cînd proconsulii își asumă sarcina de a strînge ei înșiși tributurile în regiunile pe care le guvernează.

Tot împăratul dă unele indicații și procuratorilor, și proconsulilor și propretorilor, cu scopul ca să aplice cît mai fidel instrucțiunile primite. Afară de aceasta, tot atunci s-a hotărît că și acestora cît și celorlalți magistrați să le fie acordat un salariu. Odinioară era obiceiul ca anumiți antreprenori³⁴, care lucrau pe lîngă tezaurul public, să-și asume obligația de a procura înalților magistrați toate cele la care erau îndrituiți, prin funcția ce-o dețineau. Pe vremea guvernării lui Caesar Octavianus pentru prima oară acești magistrați au început să primească un salariu stabilit. Această remunerație, se înțelege, n-a fost egală pentru toți aceștia ci fixată în raport cu necesitățile locale; pentru procuratori, în mod special, bunul lor renume este în directă legătură cu cifra banilor prin care sînt răsplătiți. Pentru toți acești magistrați au fost decretate aceleași măsuri, și anume că nu aveau dreptul să facă recrutări, nici să strîngă bani care să depășească limitele prescrise, cu excepția cazului cînd Senatul ar fi dat un decret în acest sens sau împăratul ar fi poruncit. Atunci cînd succesorul urma să se prezinte — de datoria lor era să părăsească de îndată provincia, să nu-și lungească drumul de întoarcere prin popasuri și să se întoarcă acasă în decurs de trei luni.

16 Acestea au fost prin urmare, ca să spunem așa, măsurile atunci hotărâte. În fapt, Caesar Octavianus, deoarece gira departamentul finanțelor (chipurile, tezaurul public era aparte de averea lui personală, dar realitatea era că orice mișcare de fonduri se făcea numai după cum credea el) și era comandantul suprem al armatei, se afla pe punctul de a-și însuși puterea suverană³⁵.

După scurgerea celor zece ani, puterea i s-a prelungit printr-un decret pe încă cinci ani, apoi pe încă cinci, și după aceasta pentru alți zece, și iarăși încă zece, în tot acest interval de cinci ori. Așa încât, prin succesiunea acestor decade a deținut puterea monarhică toată viața³⁶. Acesta este și motivul pentru care împărații care i-au urmat — deși designați ca suverani nu la intervale de timp hotărâte, ci o singură dată pentru toată viața, sărbătoreau în mod solemn împlinirea decadelor, ca și cum atunci puterea le era reînnoită. Datina a rămas în vigoare pînă în zilele noastre.

Caesar Octavianus așadar, încă mai înainte vreme, cu prilejul discursului pe care l-a ținut pentru a respinge monarhia și pentru stabilirea împărțirii provinciilor — promise multe distincții; printre altele i s-a conferit dreptul de a-și planta arbuști de laur în fața reședinței oficiale pe care o ocupa și dreptul de a-și orna locuința cu o coroană de frunze de stejar — ca și cum ar fi posedat calitatea de a-i învinge pe dușmani și a-i salva de la pieire pe concetățeni³⁷. Reședința imperială poartă denumirea de „palat“, nu pentru că s-ar fi stabilit cîndva, printr-un decret să fie astfel denumită — ci numai datorită faptului că Caesar Octavianus locuia pe Palatin și că acolo își avea sediul garda praetoriană³⁸; de asemenea, reședința lui a căpătat un oarecare renume și fiindcă întreaga colină pe care se afla fusese odinioară locuită de Romulus. Și de aceea, chiar dacă împăratul s-ar muta în altă parte, reședința lui păstrează denumirea de „palat“.

După ce Caesar Octavianus a adus la îndeplinire proiectele sale, numele de *Augustus* a fost adăugat la celelalte prin voința Senatului și a Poporului. După consfătuiri asupra unui cognomen cu rezonanță neoficială, cum unii pro-

27 I.e.n.
16 Ianuarie

puneau și făceau opțiuni pentru un nume, iar alții pentru altul, Caesar Octavianus își dorea din toată inima să fie chemat cu numele de „Romulus”. Dându-și totuși seama că putea fi bănuț, după această preferință, că aspiră la tiranie, nu mai insistă, ci acceptă să fie chemat „Augustus”³⁹, ca și cînd condiția lui depășea pe cea a muritorilor de rînd. Într-adevăr, tot ce este deosebit de respectat, deosebit de sfînt, este denumit „august”. De aici se trage că și vorbitorii de limbă greacă l-au numit Σεβαστός, ca pe cineva demn de venerat, de la verbul σεβάεσθαι.

17 În acest chip puterea integrală a Senatului și a Adunării Poporului a trecut în mîinile lui Augustus și, începînd din acel moment, s-a întemeiat monarhia propriu-zisă⁴⁰. Căci această formă de guvernămînt — chiar dacă din cînd în cînd puterea supremă a fost deținută de două, chiar și de trei persoane — poate fi considerată pe drept cuvînt o monarhie. Nu-i mai puțin adevărat că romanii urau în așa măsură acest cuvînt, monarhia, încît au mers pînă acolo că n-au numit pe împărații lor nici dictatori, nici regi, nici într-un alt chip asemănător. Cu toate acestea, cum toate firele guvernării merg spre împărați, nu există modalitate să se sustragă de sub tutela unui guvernămînt monarhic.

Magistraturile care s-au transmis din bătrîni, în respectul legalității — dăinuiesc încă pînă astăzi, afară de censură; și toate sînt executate și rînduite în chipul cel mai simplu, așa cum crede de cuviință cel care deține puterea supremă. Cu scopul ca să pară că nu se bucură de acest privilegiu ca urmare a puterii ce și-au însușit, ci în mod legal — împărații și-au adjudecat toate demnitățile de mare prestigiu din timpul republicii, acceptate de bună voie de Senat și de Adunare, păstrîndu-le titulatura, afară de dictatură. Împărații devin deci de mai multe ori consuli, se intitulează proconsuli de cîte ori ies din *pomoerium*⁴¹, iar titlul de *imperator*, în orice caz, îl dețin nu numai cei care au repurtat o victorie, ci și toți ceilalți care îl iau pentru a pune în evidență deplina lor autoritate⁴², preferîn-

du-l față de numele de „rege” sau de acela de „dictator”. Fără să-și însușească titlurile despre care am vorbit, dat fiind că au fost abolite odată pentru totdeauna din constituție — au grijă să-și consolideze prerogativele lor, sub denumirea titlaturii de „împărat”⁴³. În virtutea acestor titluri doar își iau dreptul de a face recrutări, de a strânge bani, a declara războaie și a încheia pace — a comanda în permanență și pretutindeni trupele de auxiliari și legiunile de cetățeni — așa încît au dreptul în incinta *pomœrium*-ului să condamne la moarte și pe cavaleri și pe senatori, precum să și aducă la îndeplinire toate cîte odinioară erau îngăduite consulilor și tuturor celor care dețineau puterea de stat; în calitate de censori⁴⁴, supraveghează viața și moravurile, făcînd și recensăminte; pe unii cetățeni îi înscriu în ordinul cavalerilor și în cel al senatorilor, pe alții îi șterg, după cum le este voia. Iar datorită faptului că sînt preoți ai tuturor sacerdoțiilor și mai mult încă, pentru că tot ei conferă și altora majoritatea sacerdoțiilor, că în orice caz, chiar dacă treburile de stat au în frunte doi, să zicem chiar trei conducători în același timp — unul din ei tot este mare pontifex — împărații sînt stăpîni de drept ai tuturor lucrurilor sacre și sfînte.

Puterea denumită *tribunicia*, pe care o posedă odinioară floarea cetățenilor romani, le dă dreptul să anuleze orice decizie luată de altcineva, dacă nu sînt de acord cu ea, precum și dreptul de a lua măsuri împotriva batjocurilor ce le sînt adresate; dacă li se pare cumva că sînt cît de puțin jigniți cu fapta sau cu vorba, pot să-l distrugă pe făptaș fără judecată, ca și cînd ar fi blestemat.

Împărații, deoarece toți aparțin ordinului senatorial, nu consideră că le este îngăduit să exercite tribunatul. Totuși, puterea tribunicie și toate atributele ei și-au însușit-o integral și numărătoarea anilor cîți au domnit se face în virtutea ei, ca și cînd ar fi învestiți ca tribuni în fiecare an, laolaltă cu ceilalți tribuni.

Acestea au fost împluternicirile pe care le-au însușit de la regimul republican, așa cum fiecare în parte fusese rînduită, și după cum fusese numită, ca să salveze aparența că tot ce au, le-a fost dăruit.

18 Mai mult încă, împărații își luară și un alt drept, care, făcîș, n-a fost dat nici unuia din romanii de odinioară, și anume acela care le îngăduie să aibă prerogativele tribunilor, precum și altele. Într-adevăr, ei se află în afara prevederilor legale, așa cum se spune pe latinește⁴⁵, adică sînt liberi de orice constrîngere legală și nu sînt constrînși de nici un paragraf al legilor scrise.

În acest fel, prin intermediul titlaturilor republicane și-au asumat întreaga putere de stat, așa încît au ajuns să se afle în posesia a tot ce au regii, afară de povara odioasă a numelui. Căci denumirea de Caesar și cea de Augustus nu le adaugă nici un plus de autoritate particulară⁴⁶. De altfel, prima, pune în evidență succesiunea la tron a urmașilor unei familii, iar cealaltă strălucirea importanței rangului. Mai degrabă cognomenul de „Pater”⁴⁷ le atribuie un fel de autoritate, asupra noastră a tuturor, ca aceea pe care odinioară o aveau capii de familie asupra copiilor. Cu toate acestea obîrșia acestui cognomen n-are nici o legătură cu un asemenea privilegiu. Titlul s-a dat ca un semn de cinstire, ca un omagiu, pentru ca ei să-și iubească supușii ca pe propriii lor copii și aceștia, la rîndul lor, să-i venereze ca pe niște părinți. Atît de importante și de asemenea natură sînt titlurile de care se bucură din plin cei care țin cîrma statului — conform datinelor și tradiției strămoșești respectate încă și pînă acum.

În zilele noastre toate aceste titluri foarte adesea sînt atribuite împăraților în bloc, afară de cel de censor; împăraților de odinioară le erau însă acordate pe rînd, fiecare titlu în parte fiindu-le atribuit printr-un decret. Unii împărați au primit censura conform datinei străvechi; Domițian a primit-o și el, pentru toată viața. Totuși, astăzi, așa ceva nu se mai practică. În fapt, împărații posedă puterea censitară — dar nu mai sînt aleși censori în mod special și nici nu mai poartă titulatura — afară de cazul cînd se fac recensăminte.

19 Forma de stat s-a transformat în acest fel spre mai binele și spre siguranța sporită a cetățenilor. Căci sub nici un cuvînt nu se mai putea ca ființa statului să dăinuiască

sub guvernămînt republican⁴⁸. De asemenea, nu se mai poate ca evenimentele petrecute după aceste întîmplări să mai fie redată în același chip cu cele anterioare. Altă dată, într-adevăr, tot ce se petrecea, și oricît de departe ar fi avut loc, era adus în deliberarea Senatului și a Adunării Poporului. Datorită acestui procedeu toată lumea lua cunoștință de cele întîmplăte — și mulți le și consemnau în scris. Așa se întîmplă că adevărul — indiferent de faptul că în majoritatea cazurilor era redat de unii sub influența temerei sau a simpatiei, a prieteniei și a urii — tot se mai găsește redat într-un chip oarecare atît la autorii care au scris despre unele și aceleași evenimente, cît și în actele oficiale. Începînd însă de atunci, majoritatea lucrurilor a început să se facă în secret, sub pecetea tăcerii. Și chiar dacă unele sînt date publicității, cum nu există posibilitate ca veridicitatea lor să fie controlată, nu sînt demne de încredere. Bineînțeles, există suspiciunea că toate au fost redactate și ticluite după bunul plac al celor ce sînt stăpîni pe viață și a acoliților ce-i sprijină. Datorită acestei stări, multe, care nici nu s-au petrecut, sînt date publicității, în vreme ce multe altele, care într-adevăr au avut loc, nu sînt cunoscute. Într-un cuvînt, nu există absolut nimic care să nu fie făcut cunoscut în altă lumină decît aceea în care s-a petrecut cu adevărat. Nu-i mai puțin adevărat că întinderea imperiului, uriașa îngrămădire a faptelor, îngreiază la maximum evidența lor exactă. La Roma, cît și în ținuturile supuse ei, se întîmplă în fiecare zi, fără întrerupere ca să zicem așa, puzderie de fapte în lupta cu dușmanul, asupra cărora nimeni nu știe nimic precis, afară de autorii lor; mulțimea covârșitoare a cetățenilor nici nu ajung să știe măcar de existența lor. Din această cauză și eu voi relata toate evenimentele ce vor urma de aici înainte (mă refer la cele despre care va fi necesar să vorbesc), așa cum au fost ele date publicității, fie că așa s-au întîmplat, fie altminteri. Vor fi totuși însoțite și de anumite păreri personale, pe cît îmi stă în putință, mai ales în privința acelor fapte asupra cărora am putut strînge o mărturie diferită de zvonurile curente, din numeroasele mele lecturi, din cele ce-am auzit și văzut.

20 Caesar Octavianus, așa cum am spus, a fost supranumit Augustus, și, chiar de îndată, în noaptea care a urmat, s-a arătat un semn nu fără însemnătate: Tibrul, ieșind din albie, a inundat toate câmpiile din jurul Romei, că aproape se putea merge cu barca. După această întâmplare ghicitorii i-au prezis lui Caesar Octavianus că se va ridica la o mare putere și că va avea întreg orașul în puterea lui. Oricît de mari au fost dovezile de devotament ce i s-au arătat, unele pînă la exagerare — un anume Sextus Pacuvius, alții zic Apudius*, îi întrecu pe toți. În incinta Senatului — se închină lui Caesar, prosternîndu-se, în felul cum procedează Iberii⁴⁹. Deoarece Augustus i se împotrivi — Sextus se năpusti spre mulțimea îngrămădită în fața porților, căci era tribun al plebei și, alergînd ca un nebun pe străzi și pe la răspîntii — a silit lumea de față, cît și pe cetățenii cîți mai erau pe acolo — să se închine și ei lui Augustus. De aici și acum încă obișnuim să spunem cînd ne adresăm capului de stat: „Ție ne închinăm“. Același Pacuvius a făcut ca toți cetățenii să aducă jertfe cu acel prilej; mai mult încă, într-o întrunire publică a declarat că îl va lăsa pe Augustus moștenitor legal, instituindu-i o parte egală cu cea a fiului său. Asta nu însemna că era cine știe ce de bogat, dar prin acestea urmărea să-și sporească averea. Lucru care se și întîmplă.

21 Augustus începu cu mare rîvnă să-și îndeplinească sarcinile de stat care îi reveneau în calitate de suveran — de parcă puterea supremă îi fusese încredințată prin consens unanim⁵⁰, și desfășură o largă activitate legislativă. Nu simt nevoia să fac aici o expunere pe larg pentru fiecare lege în parte — afară dacă vreuna din ele are un raport direct cu expunerea mea. Voi proceda la fel și cu privire la evenimentele ulterior întîmplăte — pentru a nu mă pierde în mulțimea detaliilor — înșirînd absolut toate măsurile legislative, cărora nu le acordă o atenție deosebită nici măcar oamenii de specialitate⁵¹. Cu toate acestea Augustus, în domeniul legislativ, nu se limita la părerile lui personale;

* Lecțiunea Boissevain, II, p. 430.

se mai întîmpla ca unele proiecte de legi să mai le și aducă în fața Adunării Poporului, cu scopul ca, dacă unele prevederi nu plăceau, prevenit fiind, să le poată aduce amendamente. Adevărul e că îndemna pe oricine ar fi fost să-l sfătuiască, dacă acesta credea că a găsit o soluție mai bună, și acorda o mare libertate de exprimare; unele articole de lege le și modifica⁵².

De cele mai adesea ori își lua drept consilieri pentru o perioadă de șase luni pe consuli sau pe colegul lui de consulat cînd se întîmpla ca el însuși să fie consul, iar din celelalte înalte magistraturi cîte o singură persoană de fiecare magistratură în parte, precum și un număr de 15 senatori, aleși prin tragere la sorți⁵³. Măsura urmărea ca prin intermediul acestora să pară că întocmește într-un chip oarecare proiectele de legi în comun cu toți ceilalți cetățeni. Se mai întîmpla să și aducă unele chestiuni juridice în dezbaterea întregului Senat. Socotind totuși că este mai bine să chibzuiască în prealabil, în deplină liniște, cu puțini oameni cele mai multe și cele mai importante proiecte de legi, așa și făcea, și, din cînd în cînd, exercita și funcția de judecător asistat de consilierii săi. Senatul, ca și mai înainte vreme, avea propriul lui drept de a judeca și se ocupa cu anumite probleme în materie de solii și de misiuni sosite din partea unor popoare și a unor regi; poporul, la rîndul lui, se întrunea în Comiții și în Adunarea Poporului, fără însă să săvîrșească ceva ce nu i-ar fi plăcut lui Augustus⁵⁴.

În ce privește pe viitorii magistrați, împăratul recomanda dinainte pe unii din ei, pe care-i alegea personal, cît despre alții, admitînd să fie aleși conform vechiului obicei în Adunarea Poporului și în Comiții, era totuși atent să nu fie numiți nici oameni nedemni, nici în urma unor coaliții sau mituirii. În ansamblu, așa și-a organizat Augustus stăpînirea din punct de vedere administrativ.

22 Voi relata acum ceea ce este demn de reținut, pe rînd, ținînd seama de succesiunea consulilor⁵⁵.

În anul pe care l-am menționat mai înainte, Caesar Octavianus, văzînd că drumurile din afara incintei Romei deveniseră impracticabile din cauza neglijenței de a mai fi

reparate, stabili ca acest sector să fie dat în seama unor anumiți senatori, care urmau să suporte cheltuielile necesare. În ce privește Via Flaminia, pentru că intenționa să o transforme într-o șosea strategică, o luă în propria lui grijă. Lucrările au fost de îndată executate și, pentru aceasta, atât pe podul care unește malurile Tibrului, cât și la Ariminium s-au ridicat statui înălțate pe socluri, în cinstea lui Augustus⁵⁶. Celelalte drumuri publice au fost reparate mai târziu, pe cheltuiala statului — pentru că nici unul dintre senatori nu s-a arătat dispus să cheltuiască — sau, dacă vrei, tot pe cheltuiala lui Augustus. Adevărul este că n-aș putea face diferența între tezaurul public și cel al împăratului⁵⁷ — nici măcar ținând seama de faptul că Augustus a poruncit să fie sfărâmate și transformate în monede câteva statui de argint ce-l înfățișau — executate la comanda unor prieteni și a unor popoare⁵⁸, ca să se creadă că, tot ceea ce zicea el că cheltuiește, provine din fondurile lui particulare. Și tocmai din acest motiv n-am intenția să consemnez nici dacă vreunul din împărați a luat ceva sume de bani din tezaurul public, nici dacă a dat el personal. Adevăsură s-a întâmplat și una și alta. Ce nevoie ar fi să ne referim la asemenea operații ca la niște împrumuturi sau daruri, când atât comunitatea cât și împăratul se folosesc în comun de aceste fonduri bănești, fie că aparțin statului, fie casei imperiale?

Îată deci ce a înfăptuit Augustus pe acea vreme. De asemenea, a pornit o campanie de război, chipurile, împotriva Britanniei. Dar, odată ajuns în Gallia, s-a oprit aici căci britannii au crezut de cuviință să-l întâmpine cu o delegație care să ducă tratative, iar starea de lucruri din Gallia se prezenta îngrijorătoare ca urmare a războaielor civile care au izbucnit de îndată după cucerirea provinciei.

Augustus procedă la un recensământ al populației și reglementă starea civilă și politică a locuitorilor. Din Gallia trecu apoi în Iberia unde se ocupă și de organizarea acestei provincii⁵⁹.

26 i.e.n. 23 După aceasta a fost consul pentru a opta oară împreună cu Statilius Taurus, iar Agrippa sfinți incinta de-

numită *Septa*⁶⁰ (căci nu-și luase sarcina de a repara nici un drum public). Acest edificiu, ridicat în Cîmpul lui Marte de către Lepidus, avînd de jur împrejur portice, era destinat întrunirii Comițiilor tribute. Agrippa l-a împodobit cu bănci de piatră și fresce murale și i-a dat numele de *Iulia*, în cinstea lui Augustus. Departe de a-și atrage în urma acestei acțiuni ură și invidie, dimpotrivă, Agrippa cîștigă numai sentimente de stimă și din partea împăratului și din partea tuturor celorlalți (explicația este că, prin sfaturile și ajutorul concret ce-l dădea lui Augustus la hotărîrile cele mai umanitare, mai glorioase și mai de folos, Agrippa nu urmărea nici cel mai mic profit pentru creșterea faimei personale, lăudîndu-se cu ce-a realizat, iar cinstirile de care se bucura din partea împăratului le folosea nu ca instrument al ambiției și bunului plac, ci spre binele suveranului și a obștei)⁶¹. În schimb, Cornelius Gallus și-a ieșit din minți cînd a fost ridicat⁶². A început să spună cîte verzi și uscate pentru a-l defăima pe Augustus și a săvîrșit o mulțime de prostii. Și-a înălțat propriile lui statui în tot Egiptul, dacă pot spune așa, și porunci să se graveze pe piramide toate înfăptuirile sale. Pentru aceste greșeli a fost pus sub acuzare de către Valerius Largus, prietenul bun și commeseanul lui, și decăzut din drepturi de către Augustus, care îi interzise să se stabilească în provinciile imperiale. După acest incident s-au mai găsit mulți alții care să ridice piatra și, împotriva lui Gallus, s-au formulat o sumă de acuzații⁶³; întreg Senatul decretă ca el să fie adus în fața tribunalelor, să fie exilat, bunurile să-i fie confiscate și trecute în patrimoniul lui Augustus, și ca ei, senatorii, să aducă zeilor jertfe. Gallus, în urma acestor măsuri, copleșit de durere, și-a luat viața înainte de a fi fost condamnat.

24 Nestatornicia mulțimii în sentimente poate fi dovedită limpede din aceea că, pentru acest om, pe care pînă atunci îl linguşise, luă o asemenea atitudine încît îl duse în pragul sinuciderii și în schimb, față de Largus, ale cărui acțiuni erau în creștere, începu să arate numai bunăvoință, oricînd gata, dacă și acestuia i s-ar fi întîmplat ceva asemănător, să ia exact aceleași hotărîri ca și pentru Gallus. Procule-

ius⁶⁴, totuși, se comporta astfel față de el: întâlnindu-l odată întâmplător, își apucă gura și nasul cu mâna pentru a-l lăsa să înțeleagă pe cei care erau împreună cu el că pînă și a respira este periculos în prezența acestui om. Altcineva veni dinadins în întîmpinarea lui, deși era un necunoscut, însoțit de martori, și-l întrebă dacă-l recunoaște. La răspunsul negativ al lui Largus, înscrise la notar negația, de parcă pentru un răuvoitor n-ar fi cu puțință să vorbească de rău pînă și pe cineva pe care nu-l cunoaște.

Din păcate, cei mai mulți se grăbesc să imite acțiunile semenilor, fie ele cît de rele, fără să ia seama la ce-i așteaptă. Tot așa, pe acea vreme, și Marcus Egnatius Rufus⁶⁵, care deținea funcția de edil și avusese multe alte acțiuni frumoase, ca de pildă, între alte înfăptuiri chiar în cursul aceluși an, ajutorul neprecupețit ce l-a dat împreună cu sclavii săi și alți oameni tocmiți pe banii lui la reconstruirea caselor mistuite de incendiu — pentru care căpătase din partea Adunării Poporului despăgubirile cuvenite funcției ce-o deținea și fusese ales praetor prin încălcarea prevederilor legale — și-a pierdut bunul simț în urma acestor onoruri și a început să-și bată joc de Augustus. Merse pînă acolo cu insolența că publică un edict prin care anunța că a predat succesoriului său orașul în perfectă stare, fără urmă de stricăciune. În urma acestui act frunțașii vieții publice și îndeosebi Augustus s-au arătat foarte supărați⁶⁶ și împăratul avea curînd să-l învețe minte să nu se creadă mai presus de alții. Pe moment însă se mulțumi să dea dispoziții edililor să vegheze ca să nu mai izbucnească incendii și, în caz contrar, să ia măsuri de stingere a focului.

26 I.e.n. 25 Tot în cursul aceluiași an Polemon, regele Pontului, a fost trecut în lista prietenilor și aliaților poporului roman⁶⁷. De asemenea, dreptul de proedrie a fost acordat senatorilor pentru toate teatrele de pe cuprinsul imperiului.

Augustus, pregătit să treacă cu armata în Britannia, căci locuitorii nu înțelegeau să-i accepte condițiile⁶⁸, a fost ținut pe loc de salassi, care s-au răsculat împotriva lui, cît și de cantabri și asturi, care porniseră cu război.

Salassii locuiesc la poalele Alpilor, cum am mai spus odată⁶⁹, iar celelalte două populații la poalele Pirineilor, și anume, triburile cele mai puternice pe versantul iberic ocupînd și cîmpia care prelungește pantele munților. Din aceste motive Augustus (era acum pentru a noua oară consul împreună cu Marcus Silanus) îl trimise pe Terentius Varro⁷⁰ împotriva salassilor. Acesta, atacîndu-i simultan 25 i.e.n. din sectoare diferite, pentru a nu le permite să devină greu de potolit, dacă ar fi izbutit să se reunească — îi învinse la repezeală, ca pe unii ce nu porneau la luptă decît în pîlcuri reduse ca efectiv. După ce îi sili să se supună, le pretinse o anumită sumă de bani, lăsînd să se înțeleagă că nu avea intenția să le mai facă alt rău. Apoi, răspîndindu-și soldații peste tot, pentru strîngerea banilor datorati, captură pe oamenii tineri și îi vîndu, cu condiția ca nici unul dintre ei să nu fie eliberat timp de 20 de ani. Cele mai mănoase porțiuni ale teritoriului lor au fost dăruite unor soldați pretorienii, de unde și așezarea orășenească se numește Augusta Pretoria⁷¹.

Augustus însuși porni o campanie concomitentă împotriva 25 i.e.n. asturilor și cantabrilor. Și cum nici nu se învoiau să înceapă tratative, datorită puternicei poziții pe care o ocupau pe stîncile abrupte, nici nu primeau lupta, inferiori la număr cum erau, înarmați majoritatea doar cu lănci, peste toate, deseori îl și împiedicau să acționeze, dacă ordona anumite mișcări de trupe, dejucîndu-i planurile favorabile prin cursele ce i le întindeau ascunși în defileuri înguste sau prin păduri dese. Așa că Augustus ajunse la mare cumpănă și, de atîta oboseală și griji, se îmbolnăvi. El se întoarce la Tarracona unde căzu la pat⁷².

Între timp, Caius Antistius porni cu energie împotriva 25 i.e.n. dușmanilor și îi învinse în repetate rînduri. Victoria lui nu însemna că era un strateg mai bun decît Augustus; barbarii însă, subestimîndu-i forțele, merseră cu toții împotriva romanilor și fură zdrobiți. În felul acesta Antistius apucă să cucerească vreo cîteva așezări și apoi, Titus* Carisius intră în Lancia, orașul principal al asturilor,

* Publius? Boissevain, II, p. 434.

care fusese părăsit de locuitori; acestei victorii îi urmau multe altele⁷³.

26 După terminarea acestei campanii⁷⁴, Augustus îi eliberă din armată pe soldații ajunși la termenul serviciului militar și le îngădui să întemeieze în Lusitania o colonie numită Augusta Emerita. Pentru cei încă la vîrsta în stare să presteze serviciul organizează spectacole chiar în incinta taberelor militare prin grija lui Marcellus și a lui Tiberius, ca și cînd aceștia ar fi fost edili. Iar lui Iuba îi dăruie, în schimbul regatului strămoșesc, anumite porțiuni din Gextulia, precum și regatele lui Bocchos și Bogud⁷⁵. Teritoriile fostului său regat fuseseră acum înglobate, în cea mai mare parte, în administrația imperiului roman⁷⁶. Cînd însă Amyntas ajunse la sfîrșitul vieții, moștenirea acestuia nu o lăsa în seama copiilor lui, ci o consideră ca un teritoriu supus⁷⁷. Și în acest fel Galatia, împreună cu Lycaonia, căpătă un prefect roman; în ce privește regiunile din Pamphylia, atribuite înainte vreme lui Amyntas, au fost constituite într-o prefectură aparte.

25 I.e.n. Tot cam în această vreme, Marcus Vinicius⁷⁸, atacînd niște triburi de celți*, pentru că acestea prinseseră și omorîseră cetățeni romani pătrunși prin ținuturile lor cu gîndul să facă negustorie — contribuie și el ca Augustus să capete titlul de *imperator*. Triumful i-a fost decernat și pentru această campanie, și pentru celelalte desfășurate pe atunci. Deoarece însă refuză această cinstire⁷⁹, i s-a ridicat în munții Alpi un arc de triumf și i-a fost dată permisiunea să poarte în prima zi a anului nou, pînă la sfîrșitul vieții, coroana și toga triumfală.

Acestea au fost isprăvile lui Augustus cu prilejul campaniilor sale de război. El închise templul lui Ianus care fusese redeschis în vremea ostilităților⁸⁰.

27 Între timp Agrippa se ocupă cu împodobirea urbei pe cheltuială proprie. El ridică, în amintirea victoriilor sale navale, porticul denumit al lui Neptun, pe care-l împodobi

* germani.

cu fresce înfățișându-i pe argonauți; de asemenea construi termele laconiene, pe care le numi „gymnasiul laconian“ deoarece în acel timp, pe cât se părea, lacedemonienii erau aceia care făceau baie goi și obișnuiau să se frece cu ulei. Tot el desăvârși construcția așa-numitului Pantheon. Templul s-a chemat astfel, e posibil, din cauză că a ridicat, pe lângă statuile zeului Marte și zeiței Venus, o sumedenie de chipuri ale altor divinități; după câte însă cred eu, pentru că are formă rotundă, asemănătoare cu bolta cerului⁸¹. Dorința lui Agrippa a fost să-i înalțe o statuie și lui Augustus în acest loc și să confere edificiului cognomenul acestuia; deoarece Augustus n-a acceptat nici una din aceste cinstiri, Agrippa s-a mulțumit să așeze în templu o statuie a primului Caesar, iar în pronaos statuia lui Augustus și a lui personal. Augustus nu numai că nu-l învinui cu nimic pe Agrippa pentru aceste măsuri (care fuseseră luate nu dintr-o ambiție de a opune faptele lui Agrippa celor ale lui Augustus — ci dintr-un sentiment de caldă afecțiune față de împărat și un zel nedezmințit pentru interesele obștești), ci, din contra, îl prețui și mai mult. Pus în imposibilitate de a celebra nunta fiicei sale Iulia și a lui Marcellus la Roma, ceremonia a fost ținută în lipsa lui, prin procura acordată lui Agrippa⁸²; și, cum locuința de pe muntele Palatin, care mai înainte vreme aparținuse lui Antonius și ulterior fusese dată în folosința lui Agrippa și Messala a căzut pradă unui incendiu, pe Messala îl despăgubi cu bani, iar pe Agrippa îl luă în propria sa casă⁸³. Acesta se arăta mîndru de atîta atenție fără să depășească limitele buneii cuviințe. Și un anume Caius Thoranius s-a bucurat de bune aprecieri deoarece, deținînd funcția de tribun al poporului, l-a luat cu sine la teatru pe părintele său, deși acesta era un simplu libert, și l-a așezat pe banca rezervată tribunilor. Iar Publius Servilius și-a cîștigat și el un bun renume pentru că pe vremea praeturii sale a pus să fie uciși în arena circului trei sute de urși și cam tot atîtea animale sălbatice aduse din Libya.

28 Apoi, Augustus deveni pentru a zecea oară consul împreună cu Caius Norbanus și, la Calende, Senatul depuse 24 l.e.n.

jurământul de credință⁸⁴, confirmându-i înfăptuirile. După ce s-a anunțat oficial că se află în apropierea Romei (căci datorită stării nesatisfăcătoare a sănătății întârziase) și, după ce făgădui că va face un dar de o sută de drahme fiecărui locuitor în parte — dar interzise să se afișeze decretul privitor la această danie mai înainte ca Senatul să-și dea consimțământul — Senatul, în unanimitate, îl scuti de orice respectare a literii legii*. Măsura, așa cum s-a mai spus, avea de scop să-i dea posibilitatea ca în calitate de conducător absolut și singur stăpîn al propriilor lui hotărîri și al legilor să facă tot ce-ar fi dorit și să nu facă ceea ce n-ar fi dorit. Aceste hotărîri au fost votate cînd el încă lipsea. Odată sosit la Roma, în cinstea lui s-au decretat alte hotărîri pentru a i se celebra însănătoșirea și întoarcerea.

Lui Marcellus i s-a dat dreptul să participe la ședințele Senatului așezat laolaltă cu foștii praetori și pe acela de a candida la consulat cu zece ani mai devreme de vîrsta legală; iar lui Tiberius, același drept, cu cinci ani mai devreme pentru fiecare magistratură. De îndată Marcellus a fost numit cvestor, iar Tiberius edil.

Deoarece se simțea lipsă de cvestori, pentru nevoile provinciilor au fost trase la sorti, în acest scop, numele tuturor acelor care pe o perioadă de zece ani înainte nu lucraseră efectiv pe această linie, deși avuseseră titlul de cvestor.

Acestea au fost evenimentele demne de menționat petrecute la Roma.

29 Cantabrii și asturii, de îndată ce Augustus a părăsit Iberia, lăsîndu-l ca guvernator pe Lucius Aemilius⁸⁵, se răsculară iarăși; înainte de a-i da răgaz lui Aemilius să bănuiască ceva, ei trimiseră o delegație la acesta prin care anunțau că sînt dispuși să dea în dar armatei romane grîu și alte alimente; așa că luînd cu sine numeroși soldați, sub cuvînt ca oamenii să transporte poverile, îi conduse într-un ținut care le convenea și îi uciseră. Bucuria lor n-a fost însă de lungă durată. Prin incursiuni în ținuturile lor, prin

* *Princeps legibus solutus.*

incendierea unor orașe și, mai presus de orice, prin tăierea mâinilor prizonierilor luați continuu, au fost repede aduși la tăcere.

Între timp, pe cînd se petreceau aceste evenimente, a avut loc o nouă campanie, care a început și s-a sfîrșit deodată cu cea iberică. Aelius Gallus, prefectul Egiptului⁸⁶, întreprinse o incursiune în Arabia numită cea Fericită, unde rege era Sabos. Întru întîmpinarea lui nu apărură nimeni la început. Înaintarea era totuși anevoioasă căci deșertul, arșița soarelui, apele care aveau un gust neobișnuit, îi chinuiau îngrozitor pe soldați, care începură să piară cu nemiluita. Izbucni o boală care nu semăna cu nici una din cele cunoscute. Simptomele bolii începeau la cap, printr-o uscăciune cumplită; pe mulți îi doboră de îndată, iar la cei ce supraviețuiau cobora spre membrele inferioare, atingînd treptat partea intermediară a corpului, și sfîrșea prin a paraliza picioarele. Alinare față de acest rău nu era afară de un amestec de untdelemn cu vin, mijloc pe care puțini puteau să-l procure, căci țînutul nu produce nici unul din aceste două ingrediente, iar armata nu le avea în cantități suficiente.

Pe lîngă aceste suferințe, romanii au fost atacați și de barbari, care pînă atunci se aflaseră în inferioritate de cîte ori se produsese războaie, ba mai și pierduseră unele țînuturi. Atunci însă, boala devenindu-le un aliat prețios, izbutiră să-și recîștige ce le aparținuse și alungară din țară pe cîți romani mai rămăseseră.

Aceștia au fost cei dinții romani, bănuiesc că și singurii, care au înaintat atît de mult, purtînd război, în inima acestei Arabii. Înaintarea lor a fost împinsă pînă la Adouloi*, țînut renumit prin acele meleaguri.

30 Augustus, deținînd consulatul pentru a unsprezecea oară, împreună cu Calpurnius Piso, a căzut iarăși bolnav pînă într-acolo că nu mai era nici o speranță de a fi salvat. Considerîndu-se pierdut, luă toate măsurile necesare și, după ce-i convocă pe magistrați, pe principalii repre-

* Lecțiunea Boissévain, II, p. 438.

zentanți ai Senatului și ai cavalerilor, nu indică pe nimeni ca succesor, deși cu toții se așteptau să-l prefere pe Marcellus pentru domnie⁸⁷. În schimb se întrețin cu cei de față asupra stării treburilor publice, îi încredință lui Piso⁸⁸ un sul de papirus pe care notase cifre privitoare la forțele armate și la veniturile comune ale imperiului⁸⁹ iar pe mâna lui Agrippa trecut inelul său cu pecete. În ce-l privește, ajuns la punctul de a nu-și mai putea satisface necesitățile naturale, a fost totuși smuls din ghearele morții de Antonius Musa printr-un tratament cu băi și poțiuni reci. Medicul a primit mulți bani pentru această izbândă și din partea lui Augustus, și din partea Senatului, precum și dreptul de a purta inele de aur⁹⁰, deși era un libert. În plus, au căpătat scutire de dări, și el, și colegii lui de breaslă, nu numai cei care trăiau pe acea vreme, ci și cei care urmau să practice pe viitor. Din nefericire, Antonius Musa, care se bucurase de puterea Soartei și a Destinului în succesul ce-l avusese, avea să fie dovedit drept incompetent. Augustus, a fost scăpat de la moarte așa cum am spus; Marcellus însă, îmbolnăvindându-se nu mult timp după aceea, tratat fiind de același Musa, în același fel, a murit. Augustus i-a făcut tânărului funeralii publice, a ținut un discurs funebru așa cum era obiceiul și i-a depus rămășițele pămîntești într-un monument, pe care tocmai îl construia⁹¹. În memoria lui Marcellus dădu numele acestuia teatrului început de Caesar⁹². De asemenea dădu poruncă ca în timpul jocurilor romane să fie transportate în teatru statuia tânărului făurită din aur, o coroană tot de aur și scaunul *currulis*, toate aceste obiecte urmau să fie așezate în mijlocul magistraților care prezidau jocurile. Dar cele ce povestesc nu aveau să se împlină decît ceva mai târziu.

31 Deocamdată Augustus, însănătoșit, își duse dispozițiile testamentare în Senat și voi să le dea citire pentru a demonstra oamenilor că nu desemnase nici un urmaș la domnie⁹³. Cu toate acestea n-a apucat să le citească, deoarece nimeni nu i-a îngăduit. Mirarea pe care a stîrnit-o în rîndurile tuturor era însă mare, căci — deși îl iubea pe Marcellus ca pe un ginere și nepot ce-i era, pînă

într-acolo că afară de numeroase alte cinstiri prin care-l onorase îl sprijinise să dea o deosebită strălucire serbării pe care acesta o organizase pe vremea edilității sale, îngăduind montarea unor ușoare pînze de protecție împotriva soarelui ce-au rămas întinse în For toată vara⁹⁴, sau introducerea în orchestră a unui cavaler care a evoluat ca dansator, cît și a unei femei din lumea bună — nu i-a încredințat lui puterea suverană, ci i-a preferat persoana lui Agrippa. Pe cît se pare, Augustus n-avea încă destulă încredere în puterea de judecată a tînărului, se prea poate să și fi voit să înapoieze poporului libertatea sau, mai știi, urmărea ca Agrippa să primească conducerea de stat de la popor⁹⁵. În orice caz știa că acesta era foarte iubit de oamenii simpli și nu dorea să pară că el este acela care-i transmite puterea.

32 Revenindu-și deci ca stare a sănătății și încunoștințat fiind că Marcellus nu-l mai privea cu ochi buni pe Agrippa în urma celor întîmplate, îl trimise de îndată pe Agrippa în Syria, de teamă să nu izbucnească vreo discuție sau vreo neînțelegere aprigă între cei doi, care se aflau în pragul unui conflict.

Agrippa, care părăsi de îndată Roma, nu ajunsese totuși pînă în Syria, ci arătînd o și mai mare stăpînire de sine, trimise acolo doar pe comandantul din subordinea sa, iar el, personal, rămase în Lesbos.

Acestea au fost înfăptuirile lui Augustus. El numi și zece praetori, ca și cînd n-ar fi simțit nevoia unui număr superior; și procedura se repetă timp de mai mulți ani⁹⁶. Din rîndul acestor praetori, unii urmau să îndeplinească aceleași sarcini ca mai înainte vreme, iar doi trebuiau să se ocupe de administrarea tezaurului, pe durata anilor cît rămîneau în funcție.

După ce rîndui fiecare obligație în parte, părăsi magistratura de consul retrăgîndu-se la reședința ce-o avea la Alba. Motivul era că el însuși — începînd din perioada cînd începuse să instaureze ordinea⁹⁷ — și alături de el majoritatea celorlalți — deținuseră consulatul pe durata unui an întreg. Acum el voia să pună din nou capăt acestei

practici pentru a da posibilitate la cît mai mulți să ajungă la consulat⁹⁸. Hotărîrea și-o aduse la îndeplinire în afara Romei, ca să nu fie împiedicat. Pentru acest lucru a fost lăudat, mai ales că în locul lui îl numi pe Lucius Sestius, partizan nedezmințit al lui Brutus, care făcuse toate campaniile alături de acesta și, fără să-l fi uitat încă pe acea vreme, îi păstra portretele și îi cinstea amintirea. Gestul era o dovadă că Augustus nu numai că nu era ostil sentimentelor de dragoste și fidelitate ale lui Sestius, ci le și prețuia. Pentru această atitudine Senatul decretă ca Augustus să devină *tribun pe viață*, hotărî să aibă dreptul de a aduce în dezbaterea Adunării Senatului, de fiecare dată cînd se întrunea, indiferent ce problemă ar fi avut, chiar dacă nu era consul și, în plus, să dețină odată pentru totdeauna, pînă la sfîrșitul vieții, magistratura proconsulatului, așa încît să nu mai fie obligat la intrarea în încinta pomerium-ului să o depună, nici să o capete din nou⁹⁹. Pe teritoriul provinciilor lui Augustus îi fu recunoscută o putere superioară față de cea a guvernatorilor. Așa se face că și el, și împărații care i-au urmat, și-au exercitat oarecum legal, alături de celelalte puteri, și puterea tribuniciană, fără ca Augustus sau indiferent care alt împărat să fi posedat titlul de tribun.

33 După părerea mea toate aceste cinstiri nu erau expresia lingușirii, ci porneau dintr-un sentiment sincer. Adevărul este că Augustus se purta față de senatori ca față de niște oameni complet liberi. Iată, de pildă, cînd Tiridates în persoană, și o delegație trimisă de Phraates sosită la Roma, pentru a-și expune nemulțumirile reciproce¹⁰⁰, Augustus îi conduse în fața Senatului. Chiar și după aceea, însărcinat de Senat să le aducă la cunoștință rezoluția dată, nu-l extrădă pe Tiridates lui Phraates, căruia în schimb îi înapoie fiul, pe care mai înainte vreme îl luase pe lîngă sine ca ostatic, cu condiția ca regele să-i înapoieze prinșii de război și stindardele legiunilor capturate în catastrofa lui Crassus și în cea a lui Antonius¹⁰¹.

Tot în cursul aceluiași an, la moartea unuia din edilii plebei, Caius Calpurnius, deși fusese mai înainte *aedilis*

currulis, îi urmă în magistratură, întâmplare fără precedent; iar cu prilejul organizării Sărbătorilor Latine¹⁰², doi prefecti urbani își exercitaseră funcția alternativ, unul o zi, celălalt altă zi, ba unul din ei cu toate că era departe de vârsta tinereții, nu renunță nici în ruptul capului la funcție. Livia a fost acuzată de a fi uneltit moartea lui Marcellus, pentru că trecea înaintea fiilor ei. Totuși, această bănuială a fost supusă îndoielilor din pricina molimii care a făcut prăpăd și în cursul aceluși an, și al anului următor, mulți pierzându-și viața în acele împrejurări. Pe atunci (căci întotdeauna se întâmplă ca înainte de asemenea grozăvii să se arate ceva semne), un lup a fost prins în plină Roma, focul și furtuna au adus stricăciuni multor edificii, Tibrul, umflat de ploi, a smuls o punte de lemn, iar orașul a devenit, astfel, navigabil pentru trei zile¹⁰³.

CARTEA LIV

1 În anul următor, an în care au fost consuli M. Marcellus și Lucius Arruntius, urbea a fost iarăși inundată de apele fluviului care s-a revărsat și multe monumente au fost lovite de fulger, între altele statuile din Pantheon, pînă într-atît că lancea din mîna statuiei lui Augustus era aproape să cadă¹. Chinuiți de molimă și de foamete (căci pe tot întinsul Italiei bîntuise molima și nimeni nu mai cultivase pămîntul; pe cît cred, același lucru se petrecuse și în ținuturile din afara granițelor Italiei), romanii, în credința că această năpastă se abătuse asupra lor, nu dînr-un alt motiv ci numai pentru că în acest an nu-l mai aveau drept consul pe Augustus — au vrut să-l învestească ca dictator². După ce-au închis Adunarea Senatului în clădirea Curiei, i-au silit pe senatori să voteze un decret în acest sens, amenințîndu-i că altfel le vor da foc de vii. Apoi, punînd mîna pe cele 24 de fascii, au mers în alai la Augustus, rugîndu-l să primească a fi numit atît dictator cît și prefect al annoniei³, așa cum odinioară fusese Pompeius. Augustus s-a văzut nevoit să accepte ultima magistratură și porunci ca în fiecare an să fie aleși doi bărbați în vederea împărțirii de grîne, din mijlocul acelora care îndeplinisera cu cinci ani mai înainte sarcina de praetori. Dictatura însă nu se învoi s-o primească, ci ajunse pînă acolo că își smulse hainele de pe el, deoarece, indiferent de mijlocul încercat, s-a dovedit neputincios să țină în frîu prin argumente convingătoare sau prin rugăminți presiunile exercitate asupra lui. De fapt, posedînd o putere și onoruri care depășeau treapta unui dictator, avea toată dreptatea să se ferească de invidia și ura ce i-ar fi atras o asemenea denumire⁴.

2 Augustus s-a comportat la fel și atunci cînd au vrut să-l proclame censor pe viață. Căci nu numai că nu a preluat magistratura, ci, de îndată, a și numit în funcția de

censori pe alți doi, și anume pe Paulus Aemilius Lepidus și pe Lucius Munatius Plancus, acesta din urmă, fratele aceluia Plancus care fusese proscris, iar celălalt, adică Lepidus, condamnat el însuși la moarte pe timpul proscricțiilor. Aceștia au fost ultimii cetățeni particulari care au deținut laolaltă această calitate⁵, după cum s-a dat pe moment de înțeles printr-un semn: tribuna, pe care urmau să-și desfășoare activitatea de censori s-a prăbușit în clipa când ei urcau scările, în prima lor zi de magistratură, și s-a făcut țandări. După întâmplare, n-au mai fost numiți alți doi censori în același fel. Chiar și atunci Augustus, cu toată investiția acestora, luă asupra lui multe din atribuțiile ce le reveneau⁶. Așa de pildă, interzise cu desăvârșire ținerea anumitor banchete și recomandă ca altele să fie mult mai sobre. Toate serbările publice le trecu pe seama praetorilor, poruncind, în acest scop⁷, să li se dea sprijin bănesc din fondurile statului; de asemenea, interzise ca unul din ei să cheltuiască din averea personală mai mult decât celălalt sau să organizeze jocuri de gladiatori, sau alte jocuri, fără aprobarea oficială a Senatului; jocurile nu aveau voie să fie ținute mai mult de două ori pe an și nici să folosească mai mult de 120 de oameni⁸. Sarcina de a stinge incendiile o trecu în seama edililor curuli⁹, cărora le dădu ca ajutoare, șase sute de sclavi. Și, pentru că membri ai ordinului ecvestru precum și femei distinse obișnuiau încă pe acea vreme să apară în spectacolele din orchestră¹⁰, el interzise nu numai copiilor de senatori — lucru oprit cu strictețe și mai înainte —, ci și urmașilor acestora, precum și descendenților acelora ce erau cavaleri¹¹, de a mai face de aici înainte ceva asemănător.

3 Luînd aceste hotărâri Augustus s-a desemnat cu numele de legislator și acela de *imperator*¹²; în toate celelalte acțiuni ale sale dădea însă dovadă de modestie, pînă într-acolo că a depus mărturie favorabilă pentru prietenii săi chemați în fața justiției¹³. Iar cînd un anume Marcus Primus, pus sub acuzarea că în calitate de guvernator al Macedoniei s-a războit cu odryssii, începu să se contrazică,

odată spunînd că ar fi pornit acțiunea după îndemnul lui Augustus, altă dată, după acela al lui Marcellus, Augustus merse la tribunal de bună voie și, întreat fiind de pretor, dacă într-adevăr îi dăduse acuzatului sarcina de a porni campania, răspunse negativ. Apărătorul lui Primus, Licinius Murena¹⁴, după ce-i aruncă în obraz multe alte necuviințe, se informă, întrebîndu-l: „Ce faci aici“? și cine te-a chemat?“ la care Augustus se mulțumi să răspundă doar atît: „obștea“. Pentru această atitudine a fost atît de lăudat de oamenii întregi la minte încît i s-a dat dreptul să întrunească Senatul de cîte ori ar fi vrut¹⁵. S-au găsit însă și unii care să-l ia în derîdere. Nu puțini au votat fără să stea pe gînduri achitarea lui Primus, alții au pus la cale un complot împotriva lui Augustus, al cărui cap a fost Fannius Caepio¹⁶. Dar la complot au participat și alții. S-a spus că și Murena făcea parte din conjurație, fie că a fost adevărat, fie simplă învinuire nedreaptă, căci Murena vorbea față de toți într-un fel slobod și trivial¹⁷. Cît despre ceilalți conjurați, cîți n-au mai apărut în fața tribunalului, au fost condamnați în lipsă, la exil*, și apoi, nu după multă vreme, asasinați. Pe Murena nu l-au susținut nici Proculeius¹⁸, fratele său, nici Maecenas, soțul surorii sale¹⁹, deși amîndoi se bucurau de cea mai mare trecere pe lîngă Augustus. Cum unii membri ai tribunalului i-au achitat și pe acești participanți la complot, Augustus a venit cu o lege prin care interzicea votul secret în procesele judecate în lipsă și prevedea unanimitate de voturi pentru condamnarea acuzatului²⁰.

Că aceste dispoziții nu le-a luat sub imperiul mîniei — ci ca pe niște măsuri în folosul comunității — o dovedi din plin. Cum tatăl lui Caepio eliberase pe unul din cei doi sclavi care-l însoțiseră pe fiul lui în exil, pentru că acesta voise să-l apere pe tînăr în momentul cînd avea să fie ucis, iar pe celălalt, care-l trădase, l-a purtat prin mijlocul Forului cu o tăbliță de gît pe care stătea scris de ce avea să fie omorît (apoi l-a și crucificat) — Augustus nu s-a supărat.

* Text incert.

În acele zile ar fi evitat orice fel de învinuire, pînă și din partea aceluia care nu erau de acord cu faptele lui, dacă n-ar fi trecut cu vederea, ca și cum ar fi reputat o victorie, celebrarea unor jertfe decretate în onoarea sa.

4 Tot pe acea vreme a restituit Adunării Poporului guvernarea provinciilor Cypru și Gallia Narbonensis, sub cuvînt că pe aici nu mai era nevoie de forța armelor. În urma acestei măsuri au început să fie trimiși proconsuli și în aceste provincii. Augustus sfinți și templul închinat lui Iupiter supranumit *Tonans*, lăcaș despre care s-au transmis aceste două povești: mai întîi, că în timpul oficierii ceremoniei s-au auzit tunete; după aceea, că Augustus a avut următorul vis: se făcea că oamenii, tot suind spre noul templu pentru a-l venera pe zeu, parte din ei, atrași de numele straniu ce-l purta și de statuia ce-i fusese dedicată, alții, pentru faptul că Augustus era ctitorul — dar în primul rînd fiindcă întîmpinau lăcașul sfînt mai înainte ca ei să ajungă la Capitoliu, lui Augustus i-a apărut în vis Iupiter, stăpînul marelui templu, plin de mînie pentru faptul că el era trecut pe planul al doilea. Augustus i-a răspuns — povestea el — că Zeus tunătorul a fost așezat acolo pentru a-i sta de strajă. Și, de îndată ce s-a făcut ziuă, Augustus porunci ca la statuia noului zeu să fie montate niște clopote²¹, pentru a fi sigur că ceea ce visase a fost adevărat, căci, într-adevăr, paznicii de noapte ai cartierelor poartă clopote, ca să-și transmită semnale, ori de cîte ori doresc. Acestea au fost evenimentele de la Roma.

5 Cam în aceleași vremuri cantabrii și asturii au pornit iarăși cu război²², cei din urmă, din pricina vieții desfrî-nate și a cruzimii lui Carisius, iar cantabrii, fiindcă auziseră de răscoala celorlalți, dar și din dispreț față de Caius Furnius²³, guvernator de curînd sosit, om fără experiență, după cîte credeau, în privința felului cum mergeau treburile pe la ei. Cînd a fost însă vorba să-l vadă la treabă — părerea li s-a schimbat. După ce învinse amîndouă neamurile răsculate (căci sări și în ajutorul lui Carisius) —

le înrobi. Dintre cantabri puțini însă fură prinși de vii²⁴, deoarece de îndată ce își pierduseră speranța să-și mai recapete libertatea, ei nu mai vrură să trăiască ci, unii, după ce mai întâi puseră foc la locuințe, se înjunghiară, alții, se aruncară nesiliți de nimeni în flăcări, iar alții se otrăviră în masă. Așa s-a întâmplat să piară partea cea mai numeroasă și mai sălbatică a neamului cantabrilor. Cît despre asturi, după ce-au fost alungați de la asediul unei localități și apoi învinși într-o luptă, au încetat să se mai împotrivescă și de îndată au fost supuși.

Concomitent cu aceste evenimente, etiopienii, care locuiesc dincolo de Egipt, au înaintat pînă la orașul numit Elephantina, pîrjolind și distrugînd tot ce le ieșea în cale. Conducătoarea lor era Candake. Înștiințați, în acest loc, că C. Petronius, guvernatorul Egiptului, le iese în cale, s-au grăbit să se întoarcă pe unde veniseră, înainte ca Petronius să-i ajungă. Surprinși însă pe drum, au fost învinși și, după victorie, l-au atras mereu pe guvernatorul roman pe urmele lor, pînă în ținuturile unde locuiau. Mergînd și acolo din succes în succes, Petronius le-a cucerit mai multe orașe, printre care și Tanape, reședința regală. Orașul a fost trecut prin foc și sabie și o garnizoană lăsată într-un alt ținut²⁵. Petronius, împiedicat să meargă mai departe din cauza nisipului și a căldurii, neputînd bine nici să rămîna pe loc cu grosul armatei ce-o avea, a început retragerea, ducînd cu sine cele mai multe trupe. Între timp, etiopienii năvălind asupra garnizoanei romane, Petronius merse din nou asupra lor, îi eliberă de la strîmtoare pe ai lui, iar pe Candake o sili să ducă negocieri de pace.

25 l.e.n.

20 - 21
l.e.n.

6 În timp ce se petreceau aceste evenimente, Augustus merse în Sicilia cu intenția să instaureze o viață normală și aici și în celelalte provincii care se țineau lanț pînă în Syria²⁶.

El se afla încă acolo cînd poporul de la Roma s-a ridicat cu mic și mare în cursul alegerilor pentru consuli. Faptul dovedea limpede că era peste putință ca situația să se redreseze sub un guvernămînt democratic. Oricît de mică le era puterea în Comiții și în magistraturile unde ocupau

funcții — partizanii restaurării republicii tot nu încetau să provoace tulburări²⁷.

21 l.c.n.

Unul din cele două locuri pentru consulat era păstrat pentru Augustus și, din această pricină, M. Lollius, la începutul anului, și-a îndeplinit singur îndatoririle, Augustus refuzând ferm consulatul. Quintus Lepidus și Lucius Silanus începură atunci o competiție dîrză pentru locul vacant și, astfel, situația a ajuns la o așa încordare încît oamenii cu bun simț l-au rugat pe Augustus să se înapoieze la Roma. Deoarece acesta n-a acceptat să revină, cum îi trimisese înapoi și pe cei doi candidați care veniseră la el, după ce-i muștră și le ordonă ca amîndoi să nu fie de față în ziua votării — neliniștea, departe de a se potoli, dădu naștere la noi incidente și mișcări de stradă, de așa violență, că abia seara tîrziu Lepidus a fost, în sfîrșit, ales consul. Augustus, foarte supărat de cele ce se petreceau, în neputință de a se ocupa numai de Roma, dar, pe de altă parte, neîndrăznind să o lase fără un conducător, căuta cu înfrigurare pe cineva potrivit să preia răspunderea treburilor din capitală și, în cele din urmă, ajunse la concluzia că nimeni nu era mai potrivit pentru această sarcină decît Agrippa²⁸. În dorința sa de a-l investi cu o autoritate cît mai mare, așa încît să-i ușureze misiunea de a-i conduce pe alții, trimise să-l cheme pe Agrippa și, după ce-l sili să-și repudieze soția, care nu era alta decît propria lui nepoată²⁹, pentru a o lua în căsătorie pe Iulia — îl trimise de îndată înapoi la Roma ca să se căsătorească și să preia conducerea orașului. Printre alte motive ce le va fi avut a precumpănit și sfatul lui Maecenas, pe care Augustus l-a consultat și care, după cît se spune, i-a zis: „L-ai ridicat atît de sus încît sau ți-l faci ginere, sau trebuie să-l ucizi.“

Și Agrippa, afară de alte măsuri bune, potoli mișcărilor pe care încă le mai găsi în toi la Roma, frînă răspîndirea riturilor egiptene care iarăși pătrunseseră în oraș³⁰, interzicînd cu strășnicie practicarea lor pe o rază de șapte stadii și jumătate în zona interioară a cartierelor marginase și, cum n-a putut stăpîni situația cu prilejul investiției prefectului urban, ținută în vederea celebrării Sărbă-

torilor Latine, sărbătorile au fost celebrate în acel an și fără această magistratură³¹. Iată așadar înfăptuirile lui Agrippa.

7 Augustus, după ce rîndui treburile obștești în Sicilia și declară Syracusa colonie romană, împreună cu alte cîteva orașe³², trecu mai departe, în Grecia. Aici onoră cu prezența sa syssitiile, trecu sub stăpînire lacedemoniană insula Cythera*, pentru că Livia petrecuse cîtva timp acolo pe vremea cînd se refugiase din Italia împreună cu soțul și fiul ei³³; atenienilor însă le luă insulele Egina și Eretria, aflate sub stăpînirea acestora, după cît spun unii istorici, din pricina simpatiei pe care o arătaseră lui Antonius. Afară de asta le interzise să mai acorde dreptul de cetățenie în schimbul unei sume de bani³⁴. Și atenienii înțeleșeră că este vorba despre urmarea unei întîmplări de odinioară, legată de statuia zeiței Athena. Să nu uităm că statuia, înălțată pe Acropole, cu fața spre Răsărit s-a întors spre apus și a scuipat sînge.

Așadar, Augustus termină și cu problemele ce le avea în Grecia și plecă în Samos, unde petrecu iarna, pentru ca apoi, de îndată ce se imprimăvără, să treacă în Asia, în timpul cînd au fost consuli Marcus Apuleius și Publius Silius. Și pe aici, și în Bithynia, puse ordine desăvîrșită, fără să le subestimeze prin faptul că aceste provincii, cît și cele precedente, erau puse sub jurisdicția Adunării Poporului³⁵, ci dimpotrivă, dîndu-și tot interesul, ca și cînd făceau parte din propriul său lot. Pe lîngă toate măsurile necesare pentru redresarea lor, unora le acordă și ajutoare bănești în vreme ce altora le impuse dări suplimentare față de tributul datorat. Pe locuitorii din Cyzic îi înrobi, deoarece în cursul unei răscoale bătuseră cu vergile cîtiva cetățeni romani pe care apoi îi și omorîseră³⁶. Aceeași soartă au avut-o și locuitorii din Tyr și din Sidon, care nu se astîmpărau, atunci cînd Augustus ajunsese în Syria.

21-20
l.c.d.

* Textul incert.

8 Între timp, Phraates, temîndu-se ca nu cumva Augustus să pornească împotriva lui, deoarece nu îndeplinesc nici una din obligațiile ce-i reveneau³⁷, îi trimise stindardele și captivii — afară de cîțiva oameni care, de rușine, își luaseră viața sau rămăseseră ascunși prin ținut. Augustus primi prizonierii ca și cînd l-ar fi învins pe regele parților într-un război, ba se și arată foarte satisfăcut, spunînd că tot ceea ce fusese pierdut mai înainte vreme în lupte era acum recîstîgat, fără vărsare de sînge. În consecință porunci să se decreteze ținerea unor jertfe întru cinstirea evenimentului și înălțarea unui templu închinat lui *Mars Ultor*, aidoma templului lui Iupiter Capitolinus de pe Capitoliu — destinat expunerii stindardelor redobîndite — pe care dealtfel l-a și clădit. În plus, își făcu intrarea în Roma călare și a fost sărbătorit printr-un arc de triumf³⁸. Dar toate aceste hotărîri privitoare la succesele despre care a fost vorba n-au fost îndeplinite decît mai tîrziu; pe atunci ales *curator* al drumurilor din împrejurimile Romei — ridică acea coloană denumită *milliarium aureum*³⁹ și numi în funcția de *curatores viarum* foști praetori, care aveau dreptul să fie însoțiți de doi lictori. Iar Iulia dădu naștere unui fiu care primi numele de Caius; s-a hotărît ca în fiecare an ziua de naștere a acestuia să fie sărbătorită printr-un sacrificiu de tauri⁴⁰. Această jertfă s-a ținut în virtutea unui decret, iar edilii, în particular, au organizat cu prilejul zilei de naștere a lui Augustus⁴¹ alergări de cai și vînători de animale sălbatice. Iată deci evenimentele petrecute la Roma.

9 Augustus era preocupat să organizeze viața publică în teritoriile supuse după modelul instituțiilor romane, în vreme ce îngăduia aliaților să mențină o guvernare conformă cu datinile lor. Nu mai socoteau necesar să introducă vreo dispoziție suplimentară nici să mai dobîndească alte noi teritorii ci, pe bună dreptate, era încredințat că cele ce posedă ajungeau cu prisosință și aceste gînduri le împărtășii în scris Senatului. Urmarea a fost că în acea perioadă nu a mai încercat să organizeze operații de război. El a încredințat lui Iamblichos, fiul lui Iamblichos⁴², regatul

părintesc pe care îl avea în Arabia și lui Tarcondimotus, fiul lui Tarcondimotus, regatul din Cilicia⁴³, pe care odinioară îl stăpînise tatăl său, afară de unele regiuni care se întindeau de-a lungul mării; aceste ținuturi, laolaltă cu Armenia Mică, le dăruî în semn de prietenie lui Archelaos⁴⁴, pentru că regele med, care domnise pe aici mai înainte, decedase⁴⁵. Lui Herodes îi încredință tetrarchia unui anume Zenodorus⁴⁶, iar Commagena, deși era încă un copil, o încredință unui oarecare Mithridates, deoarece regele acestei țări îi ucisese tatăl. Cum locuitorii celeilalte Armenii îl învinuiau pe Artaxes și cereau să fie trimis înapoi fratele acestuia, Tigranes, care se afla la Roma — îl trimise pe Tiberius cu misiunea ca pe unul să-l alunge de la domnie, iar pe celălalt să-l urce pe tronul acestei țări⁴⁷. În raport cu pregătirea de război a lui Tiberius pentru acțiunea din Armenia nu s-a întîmplat nimic (căci armenii avuseseră grijă să-l lichideze pe Artaxes înainte de sosirea lui); Tiberius însă dădu evenimentelor o mare importanță, ca și cum ar fi realizat cine știe ce, prin merite personale, mai ales că pentru celebrarea succesului au fost decretate jertfe. Încă de pe atunci Tiberius rîvnea la monarhie⁴⁸, deoarece, pe cînd se apropia de Philippi, se făcu auzit un mare zgomot venit dinspre cîmpul bătăliei, ca și cînd acolo s-ar fi aflat o legiune și, dintr-odată, focul începuse să strălucească pe altarele ridicate odinioară de Antonius în incinta lagărului său. Iată deci motivul pentru care Tiberius nu mai putea de mîndrie.

20 I.e.n.

Cît despre Augustus, el se reîntoarce la Samos și aici își petrecu din nou iarna⁴⁹. Samienilor le dăruî independența ca un fel de răsplată pentru timpul petrecut la ei și luă nu puține măsuri pentru îmbunătățirea modului lor de viață. Indienii — care mai dinainte încă își anunțaseră intențiile de a lega prietenie — încheiară atunci un tratat⁵⁰ trimițînd daruri, printre altele tigri, animale pe care romanii le vedeau atunci pentru prima oară; după cîte cred, și grecii tot așa⁵¹. De asemenea, dăruiră și un tînar fără brațe, așa cum sîntem obișnuiți să vedem hermele. Băiatul, cu toate acestea, se slujea de picioare pentru absolut totul, întocmai ca de mîini. Putea, de pildă, să în-

20-19
I.e.n.

tindă un arc și să trimită săgeata, suna din trompetă, nici eu nu știu cum. Scriu doar ce se spune. Un membru al delegației indiene, Zarmaros, fie că făcea parte din tagma înțelepților și în virtutea acestei apartenențe mînat de iubire pentru glorie, fie că bătrîn, se supunea unui obicei strămoșesc, fie, eventual, pentru că voia să facă o demonstrație în fața lui Augustus și a atenienilor (căci acolo venise, la Atena) — hotărît să-și ia viața — s-a inițiat în misteriile celor două zeițe⁵², deși, după cît se spune, nu la momentul obișnuit pentru inițieri, excepție făcută pentru Augustus care și el s-a inițiat — și apoi s-a aruncat de viu în mijlocul flăcărilor.

- 19 l.e.n. 10 Consulatul în acel an a fost deținut de Caius Sentius; cînd însă a trebuit să fie desemnat colegul lui de consulat (căci Augustus nici de astă dată nu a primit magistratura ce-i fusese destinată) — răzmerița se aprinse iarăși la Roma și crimele apărură odată cu ea, așa încît Senatul se văzu nevoit să decreteze instituirea unei gărzi pentru paza lui Sentius⁵³. Cum Sentius nu voi în nici un chip să-i accepte protecția — senatorii trimiseră delegați la Augustus, fiecare însoțit de doi lictori. Pus la curent cu cele petrecute și dîndu-și seama că nu se putea nici cum ridica o stavilă în fața acestui rău — Augustus, în acea împrejurare nu se comportă cîtuși de puțin la fel ca mai înainte, ci îl numi consul pe unul dintre delegați, anume pe Quintus Lucretius, deși acesta fusese trecut pe listele de proscriși⁵⁴; el personal se grăbi să revină la Roma. Pentru aceste înfăptuiri, precum și pentru altele realizate în timpul absenței sale, în onoarea lui Augustus au fost date fel de fel de decrete, dintre care nu acceptă nimic, afară de înălțarea unui altar, închinat *Fortunei* (Zeița Bunei Întoarceri*) (căci așa a fost denumită), prin care ziua înapoierii sale era trecută în rîndul zilelor sfinte, sub titlul de *Augustalia*. Deoarece oficialitățile și alți cetățeni de vază se pregăteau să-i iasă cu alai în întîmpinare, el intră noaptea în oraș și, în ziua următoare, atribui lui Tiberius onorurile cuve-

* În limba greacă : Ἐπαναγωγός

nite foștilor praetori, iar lui Drusus îi conferi dreptul de a candida la magistraturi, cu cinci ani mai devreme față de vârsta legală. Cum cele înfăptuite în absența sa de răzvrățiți și cele înfăptuite sub imperiul fricii, el fiind de față, nu se potriveau cîtuși de puțin, Augustus a fost numit, în urma unei recomandări, *praejectus morum* pe o durată de cinci ani și căpătă magistratura censurii pe tot atîta timp, precum și puterea consulară, pe viață⁵⁵. Așa s-a făcut că el mergea întotdeauna și pretutindeni însoțit de doisprezece lictori și se așeza pe scaunul *currulis* între consuli, indiferent de trecerea timpului. După ce senatorii decretară aceste hotărîri, îi cerură să treacă la îndreptarea stării de lucruri generală și să aducă orice lege ar fi dorit⁵⁶. Viitoarele legi, care urmau să fie redactate de el, au hotărît să le numească pe loc, chiar din acel moment, legi augustane și să le respecte sub prestare de jurămînt. Augustus primi aceste hotărîri ca pe o datorie de neocolit dar îi scuti pe senatori să depună jurămînt; știa el foarte bine că voturile date din convingere reprezentau o garanție de viitor în respectarea decretelor — chiar și fără depunerea unui jurămînt — și că în caz contrar, chiar dacă senatorii ar fi făcut mii de făgăduieli, nimic nu avea să fie respectat. Iată deci ce realiză Augustus; și tot în acest timp unul dintre edili renunță de bună voie la magistratura ce-o deținea, din lipsă de bani.

11 Trimis între timp din Sicilia la Roma, Agrippa, după ce rîndui cum se cuvenea treburile urgente, a fost numit în fruntea Galliilor, căci în amîndouă Galliile oamenii se răsculau și aveau de suferit necazuri din partea celților*. Odată ce aduse liniște în aceste ținuturi, a trecut în Iberia deoarece cantabrii care fuseseră vînduți ca prizonieri de război își uciseseră fiecare în parte stăpîinii și, întorși la vatra lor, ridicau la răscoală pe mulți alții; cu ajutorul compatrioților ei izbutiseră să se facă stăpîni pe teritorii unde au înălțat fortificații și, de aici, amenințau garnizoanele romane. În expediția întreprinsă împotriva

* Se înțelege aici germanii.

acestora, Agrippa avu necazuri și cu propriii săi soldați. Nu puțini dintre aceștia erau veterani, ajunși la capătul răbdării în urma atîtor campanii ce se țineau lanț. Tîmîndu-se de cantabrii pe care-i considerau greu de învins, ei refuzau să-l mai asculte pe Agrippa. Cu toate acestea, dîndu-le avertismente, cînd luîndu-i cu binele, cînd amenințîndu-i, el izbuti în scurt timp să-i facă să asculte. Din nefericire avu de suferit mai multe înfrîngerii din partea cantabrilor. Aceștia, ca sclavi ai romanilor, dobîndiseră experiență și erau conștienți că pentru ei nu mai există scăpare odată prinși⁵⁷. În cele din urmă însă, după ce pierdu numeroși soldați și după ce înfieră prin pedepse pe numeroși alții, pentru că fuseseră înfrînți (printre altele, interzise unei legiuni întregi denumită Augusta, să se mai numească astfel) — Agrippa izbuti să-i nimicească aproape pe toți dușmanii în floarea vîrstei, ridică armele de la toți cîți mai rămăseseră și le porunci să-și părăsească așezările de pe înălțimi și să coboare spre cîmpie. Totuși, nu trimise Senatului nici o înștiințare despre victoria asupra cantabrilor și nu primi triumful⁵⁸, în ciuda faptului că Augustus dăduse dispoziții să-i fie decernat printr-un decret. Așa cum îi era obiceiul, și în aceste momente se arată cumpătat, iar cînd un consul îi ceru cîndva părerea despre fratele lui, se abținu să spună ceva. După ce aduse în Urbe, pe cheltuială proprie, apa izvorului numit al „Fecioarei“, realizarea o atribui lui Augustus. Și Augustus se bucură în așa măsură de ceea ce înfăptuise Agrippa încît, cu prilejul unei lipse a vinului, pe cînd oamenii făceau mare zarvă și vociferau, răspunse cum nu se putea mai potrivit că Agrippa avusese doar grijă ca nicicînd populația să nu moară de sete.

12 Astfel era Agrippa. Alții ca el, nu pentru că ar fi făcut exact aceleași lucruri — dar unii, să zicem, care au prins bande de pirați, alții, care au reinstaurat ordinea în orașe răsculate — au aspirat cu ardoare la triumf și l-au și celebrat. Nu-i mai puțin adevărat că Augustus a acordat cu generozitate triumful unor comandanți de oști încă de la început și a cinstit pe foarte mulți prin

funeralii pe cheltuiala Statului. Prin urmare, bunul nume al acestora a strălucit prin asemenea onoruri. Agrippa însă a fost întrucîtva înălțat pînă la puterea supremă⁵⁹ chiar de el însuși. Într-adevăr, Augustus, fiind de principiu că interesele de stat necesitau o grijă deosebită și, de teamă, ca nu cumva, așa cum se întîmplă de obicei în asemenea împrejurări, să devină victima unui complot (căci socotea că platoșa subțire pe care adesea o purta sub togă, chiar cînd intra în Senat nu-i putea fi de mare ajutor), mai întîi de toate își prelungi pe încă cinci ani puterea de cap al statului, deoarece perioada de zece ani expirase (acestea s-au petrecut pe vremea consulatului lui Publius și Cnaeus Lentulus)⁶⁰. În continuare, îl învesti pe Agrippa printre alte onoruri prin care îl ridica la un rang egal cu al său, cu puterea tribuniciană, pe o durată egală de timp. Acest număr de ani le era îndeajuns, declară Augustus. Nu mult după aceea preluă pe încă cinci ani puterea supremă⁶¹ așa încît, iarăși se făcură zece ani.

18 I.e.n.

13 După aceste înfăptuiri Augustus trecu în revistă corpul senatorial⁶². Impresia lui era că numărul senatorilor se dovedea a fi încă prea mare. El își dădea seama că majoritatea membrilor Senatului nu aveau nimic sănătos în comportare și verificarea o făcu nu numai pentru că unii își creaseră o tristă faimă prin tot felul de scăderi, ci și dezgustat de lingușirile fără perdea ale altora. De astă dată cum nimeni nu se arăta dispus să părăsească ordinul senatorial, cum se întîmplase mai înainte vreme, Augustus nu voi să-și asume singur responsabilitatea, ci alese treizeci de cetățeni înzestrați cu calități deosebite, cărora le porunci, sub prestare de jurămint, ca și ei să depună același jurămint înainte de a-și începe activitatea; de datoria lor era să înscrie pe tablete, cu excepția propriilor lor rude, numele a cinci senatori pe care aveau să-i selecteze. După această fază procedă la o tragere la sorți în aceste serii de cîte cinci, în așa fel încît să rămînă un singur nume din cele cinci, ales de întîmplare. Senatorul rămas trebuia la rîndul lui să chibzuiască și să înscrie numele altor cinci colegi, pe aceleași tăblițe. Trebuia să se

18 I.e.n.

ajungă la numărul de treizeci atît al celor aleși de colegii lor cît și al acelor rămași prin tragere la sorți. Deoarece unii dintre aceștia din urmă lipseau, alții, aleși tot prin tragere la sorți, îndepliniră îndatoririle ce le reveneau. La început, această procedură se desfășură întocmai, timp de mai multe zile. Cum însă s-au comis unele fraude, Augustus încetă să mai facă înscrierile pe tăblițe în fața cvestorilor și a mai supune seriile de cinci nume unei trageri la sorți; el începu să facă personal selecția membrilor Senatului cîți mai rămăseseră și tot el desemnă pe cei destinați să ocupe locurile vacante⁶³. Pînă la urmă au fost confirmați șase sute de senatori în total.

14 Augustus, de fapt, plănuise să limiteze numărul senatorilor la trei sute, așa cum fusese în vechime, socotind că trebuie să fie foarte mulțumit de a fi găsit atîția bărbați demni de a figura în listele Senatului. Cum însă toată lumea era deopotrivă de nemulțumită, — căci prin faptul că numărul acelor care urmau să fie înscriși pe listele de eliminare întrecea cu mult pe acela al senatorilor rămași în Senat — se răspîndise panica că unii senatori aveau toate șansele să treacă în rîndul cetățenilor particulari, și credința că puteau rămîne mai departe membri ai Senatului le fusese zdruncinată, optă pentru alegerea a șase sute de senatori. Și Augustus nu se mărgini la atît. După un timp oarecare, pentru că printre cei admiși pe lista Senatorilor se aflau încă multe persoane nepotrivite, un oarecare Licinius Regulus, foarte supărat că față de fiul său, și de mulți alții cărora se considera superior, selectați să rămîna în Senat, el fusese eliminat, își rupse hainele în plin Senat, dezgolitându-și trupul, în vreme ce înșira expedițiile la care participase. Apoi arătă senatorilor urmele rănilor ce avusese. La rîndul său, Articuleius Paetus, rămas pe lista senatorilor, se rugă să iasă din Senat pentru a ceda locul tatălui său, care fusese înlăturat. Augustus procedă atunci la o nouă examinare a membrilor Senatului și pe unii îi îndepărtă, pentru a-i chema pe alții în locul acestora.

Cu toate acestea, ținînd seama de faptul că mulți, în conformitate cu scriptele, iar alții, socotindu-l direct vino-

vat, așa cum se întâmplă curent în asemenea ocazii, se considerau pe nedrept înlăturați din Senat, Augustus le îngădui să participe la festivități și la banchete alături de senatori, îmbrăcați în aceeași haină, și ulterior le dădu voie să-și pună candidatura la magistraturi. Cu vremea, majoritatea au izbutit să reintre în Senat, și puțini doar au rămas cu o situație mijlocie, fără a face parte din Senat, dar nici din categoria cetățenilor obișnuiți.

15 După aducerea la îndeplinire a acestor hotărâri, numeroși cetățeni, unii de îndată, alții ceva mai târziu, au fost puși sub acuzația, adevărată sau mincinoasă, că urzesc comploturi împotriva lui și împotriva lui Agrippa. Nu este cu putință însă să știi asemenea lucruri în mod cert, când te afli în afara cercului celor interesați. Multe din represaliile săvârșite de capul statului pentru a se răzbuna, sub pretext că este amenințat de conspirații, fie la ordinele lui personale, fie prin intermediul Senatului, sînt bătute a fi abuzuri nepermise, chiar dacă traducerea lor în viață respectă în cel mai înalt grad calea legalității. În consecință, intenția mea este să consemnez doar cele ce s-au spus referitor la toate faptele de acest fel și, cu excepția unor cazuri evidente, să nu mă străduiesc a căuta adevărul dincolo de cele ce-au fost date publicității, nici să supun discuției dacă ceva s-a întâmplat sau nu conform cu spiritul dreptății sau dacă a fost relatat în chip mincinos sau adevărat. Și acest lucru să rămîna valabil pentru tot ce voi scrie de aici înainte, după cele de pînă acum.

Pe acea vreme, așadar, Augustus dădu diferite persoane pe mîna justiției. În ce-l privea pe Lepidus, îl ura, printre alte motive și pentru faptul că fiul acestuia fusese dovedit că a conspirat împotriva lui și fusese pedepsit⁶⁴. Cu toate acestea n-a socotit de cuviință să-l omoare ci, într-un mod oarecare, cînd se ivea prilejul, îl supunea unor crunte umilinte. Îi porunci, de pildă, împotriva voinței lui, să-și părăsească domiciliul de la țară și să vină la Roma, unde mereu îl chema la întrunirile publice, cu scopul ca batjocura și insultele față de schimbarea intervenită în puterea și con-

siderația de care se bucurase odinioară să-l coste scump; cu el nu se purta altfel de cum s-ar fi comportat față de cineva care nu merită nici o considerație și îi cerea votul la urmă, ultimul dintre toți foștii consuli. Obiceiul era ca votul consultativ să fie luat pe rînd, în ordinea importanței membrilor Senatului; cînd ajungea la foștii consuli — Augustus se adresa, după cum dorea, mai întîi unuia, apoi altuia, apoi unui al treilea și unui al patrulea, și tot așa mai departe; procedeul acesta era respectat și de consuli. Astfel deci îl trata Augustus pe Lepidus. Iar datorită faptului că Antistius Labeo l-a înscris pe Lepidus în listele viitorilor senatori — cu ocazia reviziei ce se făcuse — la început declară că acesta este un sperjur și-l amenință cu pedeapsa, ca mai tîrziu, după ce Labeo spuse: „Ce grozăvie am făcut, menținînd în Senat un om pe care tu, pînă acum chiar, îl tolerezi în calitate de mare pontif?“, să-și potolească mînia. Adevărul este că adesea, și în particular și în public, cînd fusese invitat să preia acest sacerdotiu, Augustus n-a considerat c-ar fi drept să-l preia atîta vreme cît Lepidus mai trăia încă⁶⁵. Și Antistius trecu drept unul care nu spusese ceva nelalocul lui. Altă dată, pe cînd în Senat a fost pusă în discuție necesitatea ca Augustus să fie păzit de o gardă de senatori, care urmau să se schimbe între ei, Labeo, neîndrăznind să se opună, dar nici dispus să fie de acord, spuse: „eu sforăi, și ca atare nu mă pot culca în fața lui Augustus“.

16 Augustus, printre alte legi pe care le aduse, interzise ca anumite persoane dovedite de a fi cumpărat voturile să se prezinte la alegerile de magistrați mai devreme de cinci ani⁶⁶. Pentru celibatari și pentru femeile necăsătorite hotărîi impozite mai simțitoare și, în schimb, stabili premii pentru cei căsătoriți și pentru familiile cu mulți copii⁶⁷. Deoarece numărul bărbaților de condiție liberă întrecea cu mult pe acela al femeilor — îngădui, aceloră ce erau dispuși, să ia în căsătorie libere, cu excepția bărbaților de rang senatorial, dînd dispoziția ca progenitura acestora să fie socotită legitimă. Tot în acest timp, cum în Senat se auziră proteste violente cu privire la conduita imorală a

femeilor și a tinerilor, proteste care sunau întrucîtva ca un fel de justificare pentru faptul că oamenii ezitau să mai contracteze căsătorii, și cum senatorii îl îndemna să ia măsuri de îndreptare și împotriva corupției moravurilor — în fond amară ironie la adresa cuiva care avea mai multe amante —, la început Augustus le răspunse că pe calea cea bună au fost puse lucrurile de primă urgență și că era peste puțină ca în același timp să se aducă ordine și în cele ce mai rămîneau de făcut. Apoi, constrîns, le spuse: „N-aveți decît voi înșivă să vă sfătuiți soțiile și să le porunciți cele ce vreți, așa cum fac și eu cu soția mea“. La auzul acestor cuvinte senatorii își dublară insistențele, din dorința, ziceau ei, să afle ce fel de îndemnuri făcea el către Livia. Atunci Augustus, mai de voie, mai de nevoie, se referi la unele sfaturi despre îmbrăcăminte, despre restul podoabelor, fără să se preocupe cîtusi de puțin de faptul că spusese lui nu se potriveau cu realitatea.

În calitate de censor mai înfăptui ceva asemănător în această direcție. Fiindcă un oarecare tînar ce luase de soție o femeie cîndva măritată, cu care trăise înainte vreme, fusese tîrît la judecată înaintea lui și copleșit de învinuiri, Augustus se văzu pus în încurcătură, neîndrăznind nici să treacă fapta cu vederea, dar nici să pronunțe o sentință. Într-un tîrziu, călcîndu-și pe inimă, se mărgini să rostească: „multe și oribile întîmplări au adus cu sine războaiele civile — așa încît este mai bine să le dăm uitării și de aici înainte să veghem ca să nu se mai întîmple ceva asemănător“. Cum anumiți oameni se logodeau cu copii nevîrstnici, dar se bucurau de avantajele oamenilor căsătoriți, fără, de fapt, să-și asume obligațiile corespunzătoare — Augustus statornici ca nici un angajament matrimonial, care nu s-ar fi împlinit în curs de doi ani să nu devină valabil, ceea ce cu alte cuvinte, înseamnă că exista obligația, pentru cine dorea să profite de o asemenea logodnă, să aleagă pe cineva în vîrstă de cel puțin zece ani. Căci pentru fete, așa cum am mai spus, vîrsta potrivită pentru căsătorie era considerată a fi de la doisprezece ani în sus⁶⁸.

17 După ce termină de reglementat prin lege fiecare din aceste măsuri, hotărî ca în vederea distribuirii de grîne, magistratii aflați în funcție să desemneze, separat unul de altul, o persoană care fusese praetor cu cel puțin trei ani înainte, urmînd ca din numărul celor desemnați, patru din ei, trași pe rînd la sorti, să se ocupe cu împărțirea grînelor. De asemenea, stabili ca mereu de aici înainte, pentru ținerea Sărbătorilor Latine să fie ales un singur prefect și ca scriptele Sibyllei, mult uzate datorită scurgerii anilor, să fie copiate de preoți chiar cu mîna lor⁶⁹, pentru ca nimeni altul să nu aibă prilejul de a le citi.

Dădu dreptul de a solicita magistraturi tuturor acelor care posedau o avere de 100 000 de denari și care puteau, legal, ocupa funcții de magistrat. Inițial, la această sumă se ridica censul ce-l stabilise pentru senatori; ulterior, îl mări pînă la 250 000 drahme⁷⁰. Anumitor cetățeni care duceau o viață exemplară, posedînd însă pe acea vreme mai puțin de 100 000 de drahme și mai tîrziu, sub 250 000 — le puse la dispoziție sumele de bani necesare, în chip *mărinimos*. Și din aceleași motive îngădui acelor praetori, dispuși să cheltuiască, folosirea unor sume de trei ori mai mari decît cele ținute la dispoziția lor de stat⁷¹ pentru pregătirea serbărilor publice. Așa încît, dacă se mai găseau unii care să se supere pentru severitatea legiuirilor aduse de Augustus — datorită acestei mărinimii, cît și faptului că un carecare dansator Pylades, exilat în urma provocării unor tulburări, fusese rechemat — începură să mai uite de necaz. În legătură cu acest incident se spune că Pylades, pe care Augustus îl muștra pentru neînțelegerile ce le avea cu Bathyllos, tot un dansator ca și el, favorit al lui Maecenas, i-a răspuns în chip foarte înțelept: „Nu-i decît în interesul tău, Caesar, ca poporul să-și petreacă timpul ocupîndu-se de noi.”⁷²

Iată deci faptele mai însemnate din acel an.

17 l.e.n. 18 Pe timpul consulatului lui Caius Furnius și al lui Caius Silanus, Agrippa dobîndi un alt fiu, care fu numit Lucius. Augustus îl adoptă de îndată, împreună cu fratele său, Caius, fără să mai aștepte ca băieții să ajungă la

vîrsta bărbăției, ci, de îndată, îi declară urmașii lui legali la putere, așa ca să fie mai puțin expus la comploturi⁷³. Apoi schimbă celebrarea sărbătorii în cinstea Onoarei și a Virtuții în zilele fixate pînă azi. De asemenea dădu ca sarcină acelor care-și celebrau triumful să ridice în amintirea isprăvilor lor războinice un monument clădit din prăzile luate de la dușmani și ținu pentru a vinca oară jocurile seculare⁷⁴. Mai porunci ca avocații să susțină cauzele clienților fără onorariu sau, în caz contrariu, să plătească o amendă de patru ori mai mare decît suma încasată⁷⁵. Magistrații aleși prin sorți pentru a împărți dreptatea n-aveau voie în anul cînd își exercitau funcția să intre în casa cuiva. Și cum senatorii nu se prea grăbeau să participe regulat la ședințele Senatului — mări amenda pentru cei care lipseau fără vreun motiv temeinic⁷⁶.

19 După acestea, sub consulatul lui Lucius Domitius și al lui Publius Scipio, porni în fruntea unei expediții spre Gallia, luînd drept pretext mișcările stîrnite de provocatori.

16 t.e.n.

Adevărul era că devenise multora odios din cauza șederii sale prelungite la Roma — pe de-o parte, fiindcă supărase numeroși cetățeni care încălcaseră legalitatea, pe de alta, fiindcă atunci cînd cruța pe mulți, se vedea silit să încalce propriile sale legiuiri. Așa că hotărî să se îndepărteze, întocmai cum făcuse Solon. S-au mai găsit și unii care au bănuț că pricina acestei plecări nu era alta decît Terentia, soția lui Maecenas⁷⁷, pentru ca fără multă zarvă, într-un ținut străin, să-și poată continua legătura cu ea, deoarece prea se vorbea mult la Roma despre ei. De Terentia era așa de îndrăgostit încît, la un moment dat, o invită să se întreacă în frumusețe cu Livia.

Înainte de a porni, sfînti templul lui Quirinus pe care-l clădise din nou. Menționez faptul, deoarece el a împodobit templul cu 66 de coloane, întocmai anilor cîți a avut de trăit. De aici a ieșit zvonul că Augustus a făcut acest lucru dinadins, și nu întîmplător. Prin urmare consacră atunci acel templu și, cu aprobarea acordată de Senat, organizează prin intermediul lui Tiberius și Drusus jocuri de gladiatori⁷⁸. Și așa, după ce încredința lui Taurus⁷⁹ admi-

nistrarea capitalei, împreună cu restul Italiei (căci pe Agrippa îl trimisese din nou în Syria⁸⁰, iar pe Maecenas, din cauza soției, nu-l mai agrea la fel ca înainte) porni în fruntea oștilor, luându-l cu sine pe Tiberius, deși acesta fusese ales praetor⁸¹. Nu-i mai puțin adevărat că Tiberius și-a exercitat funcția de praetor, căci Drusus, cu toate că fratele său primise insignele praeturii, l-a suplini în toate îndatoririle sale, pe baza unui decret al Senatului.

După plecarea lor din oraș, templul zeiței Tinerețea arse în noaptea următoare. Prin acest semn și prin altele asemănătoare, petrecute mai înainte (un lup se năpustise în for, sosit prin Via Sacra, unde sfîșiase cîțiva oameni; șiruri de furnici se făcură văzute în mare număr nu departe de For; o flacăra se mișcase toată noaptea de la miazăzi spre miazănoapte) oamenii au fost îndemnați să înalțe rugi pentru reîntoarcerea lui Augustus.

Tot pe acea vreme s-au ținut și jocurile cincinale în cinstea domniei lui Augustus, jocuri pe care Agrippa le organiză pe cheltuiala lui, prin mijlocirea colegilor săi, quindecemviri (căci colegiul quindecemvirilor, căruia îi revine, pe rînd, sarcina organizării acestor jocuri îl adoptase ca membru)⁸².

20 Cam în aceeași perioadă au avut loc multe alte războaie. Cammunii și Venonii*, populații din regiunea Alpiilor, au ridicat iarăși armele împotriva romanilor. Învinși de Publius Silius, au fost însă supuși; panonii făcură și ei o incursiune spre Istria⁸³, însoțiți de locuitorii din Noricum, dar, înfrînți cu asprime tot de Silius și de locotenenții acestuia, au încheiat iarăși tratate de pace. Laolaltă cu cei din Noricum, pe care-i îndemnaseră să-i însoțească, au avut parte de una și aceeași sclavie.

Mișcările începute în Dalmația și în Iberia au fost curînd înăbușite. Și Macedonia a fost devastată de către dentheleți și scordisci. Cît privește Tracia, mai întîi Marcus Lollius, venind în ajutorul lui Rhymetalces, unchiul și tutorele co-

* Această grafie la Strabon, IV, 6 (204). Lecțiunea Boissevain. I.I, p. 460. Venini.

piilor lui Cotys⁸⁴ — aduse sub ascultarea sa triburile bes-silor; ceva mai târziu, Lucius Caius, învingându-i pe sarmați din aceleași motive, îi respinse dincolo de Istru⁸⁵.

Dar cel mai important dintre războaiele susținute de romani în aceea vreme, care l-a silit pînă și pe Augustus să iasă din Roma, a fost acela împotriva „celților“. Sugambrii, usipeții și tencterii, au început prin a crucifica chiar pe teritoriul lor cîțiva romani pe care-i prinseseră; nemulțumiți cu atît, au trecut Rinul pîrjolind Germania și Galatia**; cavaleria romană, care se afla pe urmele lor, o atraseră într-o cursă; luîndu-se pe urmele călăreților care fugeau, se întîlniră, pe neașteptate cu Lollius, guvernatorul regiunii, și-l învinseră și pe el. Aflînd cele petrecute, Augustus se năpusti asupra lor, dar nu mai fu nevoit să angajeze o bătălie, căci barbarii, încunoștințați de pregătirile pe care le făcea Lollius și de expediția lui Augustus, se grăbiră să se retragă spre ținuturile lor, încheiară un tratat și dădură ostateci⁸⁶.

21 Din această cauză Augustus nu mai consideră necesar să recurgă la forța armelor. Acest an și-l petrecu în întregime, cît și anul următor, în care au deținut consulatul Marcus Libo și Calpurnius Piso, cu statornicirea anumitor rînduieli. Într-adevăr, Galliile avuseseră mult de suferit și în urma incursiunilor celte*** și datorită unui anume Licinius. După părerea mea, această pacoste le-a fost prevestită gal-lilor mai ales prin apariția unei balene, în lățime de 20 de picioare, de trei ori pe atîta de lungă, asemenea unei femei, cu excepția capului; balena fusese aruncată pe țărm de valurile Oceanului. Cît despre Licinius, acesta nu era altul decît un fost gal; prizonier, trecuse la romani, devenise sclav al lui Caesar și fusese eliberat tot de el. Augustus îl numise în funcția de procurator al Galliei. Licinius, întrunind lăcomia nestăvilită a barbarilor cu considerația de care se bucura un cetățean roman — nimicea tot ceea ce i se

15 l.e.n.

* Germanilor.

** Gallia.

*** Germanice.

năzărea că odinioară depășise propria-i persoană și făcea să dispară orice urmă de autoritate în timpul pe atunci prezent. Așa de pildă, strânse contribuții grele pentru necesitățile funcției cu care fusese investit, dar totodată strânse și însemnate fonduri bănești pentru propriile sale interese. El merse pînă într-acolo cu nemernicia încît, datorită faptului că unii galli plăteau romanilor contribuții lunare, el pretinse ca tributul să fie vărsat de 14 ori*, sub cuvînt că ultima lună a anului, numită Decembrie, în realitate nu era decît a zecea și, ca atare, contribuabilii trebuiau să țină seama și de lunile anului, și de următoarele două, pe care le numea, pe una, Primdecembrie, iar pe cealaltă, Doidecembrie. Bineînțeles, în obligație cădea să aducă banii pentru lunile suplimentare.

Datorită acestei iscusințe Licinius era s-o pătească rău. Gallii, înfățișîndu-se lui Augustus, își exprimară indignarea pînă într-acolo că-l făcură și pe Augustus s-o împărtășească, deși, pe alocuri, acesta încercă să-l acopere pe Licinius; el le spuse că nu știa anumite aspecte ale lucrurilor, se prefăcu că nu crede altele — mai erau și amănunte pe care le ținu numai pentru sine, rușinîndu-se că avea în serviciul său un asemenea procurator. Licinius însă, inventînd un alt subterfugiu, îi jucă pe degete pe toți, în chip desăvîrșit. Cînd își dădu seama că Augustus îl încolțise și că avea să fie pedepsit, îl conduse la locuința lui și, arătîndu-i nenumărate comori de argint și de aur, precum și multe alte obiecte de preț aruncate unele peste altele, îi spuse: „Stăpîne, tot ce vezi, dinadins le-am strîns pentru tine și pentru ceilalți romani, pentru ca băștinașii, posesori ai atîtor bogății, să nu fie îndemnați la răscoală... Nu încape vorbă că pentru tine le-am păstrat și acuma ție ți le încredințez“. Și așa a scăpat Licinius, sub cuvînt că a slăbit puterea barbarilor în folosul lui Augustus⁹⁷.

- 15 **Lo. II.** 22 Iată acum ce-au făcut Drusus și Tiberius între timp⁹⁸. Reții, care locuiesc între Noricum și Gallia, spre Alpii Tri-

* În loc de 12 ori. Anul calendaristic la galli nu corespundea cu cel roman; vezi stabilirea calendarului iulian în XLIII, 26.

dentini, șiruri muntoase care se întind în direcția Italiei, încălcau adesea hotarele Galliei învecinate și făceau jafuri pînă spre regiunile ținînd de Italia. Nu mai puțin pricinuiau mari necazuri aceloră dintre romani sau aceloră dintre aliații lor care erau nevoiți să le traverseze teritoriul. Aceste neajunsuri, deși păreau la prima vedere atacuri obișnuite, față de neamuri cu care nu erau aliați, realitatea era că ei ucideau orice parte bărbătească din mijlocul prizonierilor luați, nu numai băieții care văzuseră lumina zilei, ci și pruncii aflați încă în pîntecele mamei, pe care-i dibuiau prin cine știe ce fel de a ghici.

De aceea Augustus îl trimise mai întîi pe Drusus împotriva lor care, întîmpinîndu-i la poalele munților Tridentini, începu o bătălie și îi împrăstie la repezeală. Ca urmare a succesului obținut, Drusus primi onorurile unui praetor. Alungați apoi departe de hotarele Italiei, cum nu încetau să prade întruna Gallia, Augustus îl trimise și pe Tiberius împotriva lor⁸⁹. Uniți, Drusus și Tiberius atacară în repetate rînduri Retia, fie personal, fie prin intermediul locotenenților în subordine, ba încă Tiberius, traversînd lacul cu ambarcațiuni, din acel moment începu să-i lovească cu atîta forță pe reți încît, în ciocniri separate, fără dificultate, ei izbutiră să-i zdrobească definitiv, dacă ținem seama că aveau de a face numai cu grupări răzlețe unele de altele. Restul populației, slăbită în urma acestei înfrîngerii și descurajată, a fost adusă la ascultare.

Cum reții aveau numeroși bărbați și păreau gata să înceapă noi răzvrătiri, cea mai numeroasă și puternică parte a tineretului Drusus și Tiberius au deportat-o, lăsînd pe loc doar atîția cîți erau necesari să cultive pămîntul, nepuțincioși să se mai ridice la luptă.

23 Chiar în cursul aceluiași an muri Vedius Pollio, bărbat prin nimic altceva demn să fie amintit pentru posteritate (căci se trăgea dintr-un neam de liberti, parvenise să fie înscris în ordinul cavalerilor și nu făcuse în viața lui nimic deosebit), decît prin faptul că devenise vestit pentru bogăția ce-o avea dar și pentru cruzimea lui. Așa încît, datorită acestor atribute, a intrat în istorie. Cîte va fi făcut în

viața lui, ar fi la nesfârșit de povestit; printre altele, mre-nelor învățate să mănânce oameni, pe care le creștea în bazine, le arunca sclavii pe care-i hărăzea morții. Odată, dând un banchet în cinstea lui Augustus, pentru că un tânăr sclav care turna vinul a spart o cupă de cristal, dădu dispoziție să fie azvîrlit la mre-ne, fără să țină seama de prezența înaltului oaspete. Augustus, la picioarele cărui se năpustise sclavul, implorînd îndurare, la început a încercat să-l convingă pe Pollio să nu comită un asemenea act. Cum însă Pollio nici nu voia să audă, „Adu aici“, îi zice Augustus „toate cupele de același fel pe care le-ai achiziționat, precum și alte vase de preț, dacă mai ai, ca să mă bucur de frumusețea lor“. Abia fură aduse obiectele că Augustus și dădu poruncă să fie făcute țandări. Văzînd dezastrul, Pollio, a fost neîndoielnic cuprins de disperare. Față de numărul ridicat al vaselor distruse mînia resimțită pentru pierderea unei singure cupe i s-a risipit însă și nici pe servitor nu mai avu cum să-l pedepsească pentru o faptă săvîrșită de Augustus însuși. Așa că-și înghiți necazul și tăcu. Astfel era acest Pollio care s-a săvîrșit din viață, lăsînd unui mare număr de cetățeni multe bunuri materiale, iar lui Augustus o parte însemnată din averea sa, precum și domeniul de la Pausilypos, aflat între Neapole și Puteoli, cu mențiunea ca acolo să înalțe pentru populație o lucrare de o rară frumusețe⁹⁰. Augustus însă, după ce dărimă pînă în temelii casa lui Pollio, sub pretextul unei noi construcții, așa încît la Roma nici urmă să nu mai rămînă despre acesta în amintirea oamenilor — construi un portic pe care însă nu înscrise numele lui Pollio, ci pe acela al Liviei. Dar toate astea nu s-au petrecut decît ceva mai tîrziu. Pe acea vreme Augustus a înființat numeroase colonii în Gallia și în Iberia⁹¹, și a dăruit libertate locuitorilor din Cyzic; celor din Paphos, greu încercați pe urma unui cutremur le dăruie cu generozitate bani și dreptul, în virtutea unui decret, de a-și intitula orașul Augusta. Am notat aceste amănunte nu pentru faptul că și mai înainte vreme, și după aceasta, Augustus însuși, și alături de el, Senatul, n-ar fi ajutat și alte orașe lovite de nenorociri similare (dacă cineva s-ar apuca să înșire numărul lor ar

însemna să introducă în scrierea istorică o muncă fără de sfârșit), ci pentru că Senatul acorda orașelor în semn de cinstitoare pînă și numele lor eponim, situație diferită de cea de azi, cînd fiecare localitate, inventă după plac în titulatura sa cîte nume dorește, acumulare care atinge proporțiile unei liste⁹².

24 În anul următor consulatul a revenit lui Marcus Crassus și lui Cnaeus Cornelius. Edilii curuli, care renunțaseră la funcția lor din pricina prevestirilor rele date de auguri cu prilejul alegerii de magistrați — și-au asumat-o din nou, prin încălcarea regulilor strămoșești, procedînd la noi alegeri, într-o altă adunare⁹³. Porticul lui Paullus⁹⁴ a luat foc și flăcările s-au extins de aici spre templul Vestei — așa că obiectele sacre au fost transportate de celelalte Vestale pe Palatin, marea preoteasă fiind oarbă. Aici au fost depuse în locuința preotului lui Iupiter. Porticul, ceva mai tîrziu, a fost iarăși ridicat, chipurile sub numele lui Aemilius, ultimul descendent al neamului acelaia ce-l făurise odinioară, în fapt, de către Augustus și de către prietenii lui Paullus.

Tot pe atunci panonii, care se răsculară, au fost din nou aduși la ascultare⁹⁵, iar Alpii Maritimi, regiune pînă la acea vreme ocupată de ligurii porecliți „pletoși“, au căzut și ei sub stăpînirea Romei. De asemenea potolite au fost și mișcările apărute în Bosforul Cimmerian⁹⁶. Un oarecare Scribonius, care pretindea că este un descendent al lui Mithridates și că primise regatul Bosforului de la Augustus — după moartea lui Asandros, o luase în căsătorie pe văduva regelui, numită Dynamis, care moștenise domnia de la soțul ei — încercînd să pună stăpînire pe Bosfor. Dynamis, fiica lui Pharnakes, era într-adevăr nepeată a lui Mithridates. Pus la curent cu intențiile lui Scribonius, Agrippa îl trimise împotriva lui pe Polemon, care stăpînea cealaltă parte a Pontului, dinspre Cappadocia, dar acesta nu ajunsese să-l mai prindă de viu, căci locuitorii Bosforului aflînd de ceea ce urmărea Scribonius, se grăbiseră să-l ucidă. Cu toate acestea — rezistența ce-o întîmpină din partea bosforanilor, temători ca Polemon să nu se înstă-

pînească peste ținuturile lor, îl sili să angajeze o luptă. El obținu o victorie, fără însă să izbutească a-i potoli, pînă cînd Agrippa își făcu apariția la Sinope, amenințînd că va porni fără ocol asupra lor. Atunci rebelii depuseră armele apoi fură dați pe mîna lui Polemon. Dynamis, cu consimțămîntul lui Augustus, deveni soția lui Polemon.

Pentru victoria obținută, s-au adus jertfe de animale în numele lui Agrippa, fără ca totuși triumful ce-i fusese acordat printr-un decret senatorial să se celebreze, căci Agrippa, de la bun început, nu raportase Senatului absolut nimic asupra celor înfăptuite (de unde se trage că și comandanții care i-au urmat, respectînd ca o lege modul de comportare al lui Agrippa, n-au mai trimis nici ei înștiințări scrise Senatului) și nici nu primi acordarea triumfului. Acesta este, după cîte judec eu, motivul pentru care nimănui altcuiva, aflat ulterior într-o situație asemănătoare nu i s-a mai dat dreptul de a celebra un triumf, ci învingătorii au fost nevoiți să se mulțumească doar cu insignele triumfale.

25 Așadar, Augustus, după ce duse la bun sfîrșit toate treburile din ținutul Galliilor, al Germaniei și al Iberiei, cheltuind mari sume de bani, pentru fiecare populație în parte, totodată încasînd impuneri grele de la alții, acordînd unora libertatea și dreptul de cetățenie, iar altora suprimîndu-l — îl lăsă pe Drusus în Germania și se reîntoar-se la Roma sub consulatul lui Tiberius și a lui Quintilius Varus.

13 Le.n.

Vestea reîntoarcerii lui⁹⁷ se răspîndi în oraș chiar în aceleași zile în care Balbus ținea ceremonia de inaugurare a teatrului care și astăzi încă îi poartă numele, prin organizarea unor spectacole. Datorită acestei coincidențe Balbus nu mai putea de mîndrie, de parcă el însuși îl adusese pe Augustus înapoi. Bucuria nu-i era întunecată de faptul că nu putea merge altfel la teatru decît cu barca, împiedicat cum era de puhoaiile de apă provenite din revărsarea Tibrului, mai ales că Tiberius hotărîse, în cinstea teatrului ridicat, ca el, Balbus, să-l inaugureze.

Și Senatul s-a întrunit, prilej de se decreta, printre alte hotărîri, înălțarea unui altar în incinta Curiei⁹⁸, închinat

lui Augustus, care să amintească de reîntoarcerea lui acasă; la acest altar suplicanții, dacă el s-ar fi aflat dincoace de zidurile *pomoerium*-ului, aveau drept de impunitate. Augustus n-a acceptat nici unul din aceste două decrete și se feri și de data asta să fie întâmpinat cu alai. El intră noaptea în oraș, lucru ce-l făcea regulat, ca să spun așa, ori de câte ori pleca fie în apropierea Romei, fie cine știe unde, când pornea în fruntea unei campanii sau se întorcea. Dorința lui era de a nu supăra pe nimeni.

A doua zi primi uralele poporului în reședința de pe Palatin, și, după ce se sui pe Capitoliu, desprinsе ghirlanda de lauri de pe fascii și o depuse pe genunchii lui Iupiter; în tot cursul acelei zile, acordă oamenilor din popor, dreptul de a face baie și a se rade gratuit⁹⁹. În continuare, întrunind Senatul, din cauza răgușelii nu a putut lua cuvântul, dar încredință cvestorului un raport spre a fi citit, care cuprindea o dare de seamă amănunțită asupra acțiunilor sale și hotăra numărul de ani obligatoriu pentru serviciul militar prestat de cetățeni, precum și sumele de bani la care aveau dreptul, la terminarea serviciului militar¹⁰⁰, compensație dată în schimbul pământului pe care soldații nu mai terminau să-l pretindă; intenția era ca oamenii, odată recrutați de aici înainte în condiții dinainte cunoscute, să nu mai aibă ocazie să se răscoale din asemenea motive. Numărul anilor prevăzuți pentru pretorienii era de 12, iar pentru ceilalți de 16. Cît despre soldă, acestora din urmă li se dădea mai puțin, celorlalți mai mult. Pentru moment această reglementare nu produse în rîndurile soldaților nici bucurie, nici supărare, deoarece ei nu trăgeau nădejdea de a obține tot ce pretindeau, dar nici nu-și închipuiau că nu vor obține nimic. Ceilalți cetățeni, la rîndul lor, nutreau speranța de a nu mai fi supuși unor viitoare confiscări de bunuri.

26 Cînd termină cu aceste treburi, Augustus consacră și teatrul denumit al lui Marcellus. Printre alte jocuri care se dădura pentru această festivitate, copiii patricienilor, inclusiv nepotul său, Caius, înfățișară călări cucerirea Troiei și fură ucise șase sute de animale sălbatice aduse din Lybia.

Iullus, fiul lui Antonius, care era pretor, sărbători ziua de naștere a lui Augustus prin alergări de cai și jocuri de vânătoare¹⁰¹, în plus, organizează un banchet în cinstea lui Augustus și a Senatului, în urma unui decret senatorial.

Urmă un nou recensământ al senatorilor deoarece, inițial, censul pentru ordinul senatorial fusese fixat la 100 000 de drachme ca o consecință a sărăcirii multora, ce-și pierduseră averea în cursul războaielor civile. Cu trecerea vremii, însă, oamenii începînd să-și mai încropească veniturile, censul fusese ridicat la 250 000 de drachme¹⁰². Rezultatul a fost că nimeni nu mai consimțea, de bună voie, să intre în ordinul senatorial; pînă și copiii, și descendenții senatorilor, unii, într-adevăr săraci, alții, lipsiți de curaj datorită nenorocirilor îndurate de străbuni, nu numai că nu alergau după cinstea de a fi senator, ci dimpotrivă, chiar cînd erau trecuți pe listele ordinului senatorial, refuzau această stare. Din această cauză, încă pe vremea cînd Augustus lipsea, s-a hotărît printr-un *Senatus consultum* ca așa-numiții *vigintiviri* să fie desemnați din rîndul cavalerilor¹⁰³. De aici a rezultat că nici unul dintre aceștia n-a mai fost înscris în listele censului senatorial dacă nu-și asuma răspunderea unei alte funcții, care să-i dea posibilitatea de a fi transferat pe lista senatorilor. *Vigintiviri* erau magistrați care înlocuiau pe cei 26 de magistrați de odinioară: trei erau însărcinați cu procesele în care se cerea condamnarea la moarte; alți trei, cu supravegherea baterii de monedă; patru aveau obligația de a întreține drumurile din oraș¹⁰⁴, iar ceilalți zece, în urma unei trageri la sorți, participau la ședințele tribunalelor centumvirale. Ceilalți doi magistrați în grija cărora revenea întreținerea drumurilor din afara pomerium-ului și cei patru, trimiși în Campania — fuseseră suprimați. Cum spuneam, această măsură a fost decretată în absența lui Augustus și, pentru că nimeni nu se grăbea să candideze la tribunatul plebei, ca tribuni au fost desemnați prin tragere la sorți cîțiva foști cvestori, care nu depășiseră vîrsta de 40 de ani¹⁰⁵. Cu acest prilej Augustus trecu personal în revistă numărul întregului ordin senatorial, nu se legă cu nimic de persoanele care aveau mai mult de 35 de ani dar, cu excepția cîtorva in-

valizi, îi sili pe toți cîți erau sub această vîrstă și posedau censul cerut, să facă parte din Senat. Celor vizati le pretinse să se înfățișeze în persoană; cît despre bunurile ce le posedau, mărturiile fură luate sub prestare de jurămînt, atît posesorilor cît și martorilor aduși la înfățișare, pentru justificarea modului în care au pierdut averea și a felului lor de trai.

27 Deși era foarte prins cu obligațiile pe care le avea în viața publică, Augustus nu-și nesocotea viața particulară*. Așa de pildă, îl muștră pe Tiberius pentru că la jocurile votive hotărîte în cinstea întoarcerii lui, pe care Tiberius le prezida, îl așezase pe Caius lingă el și, pe de altă parte, muștră și poporul care-l salutase pe băiat prin aplauze și aclamații¹⁰⁶. Iar cînd, după săvîrșirea din viață a lui Lepidus, a fost ales Mare Pontifice, ocazie pentru Senat de a-i decerna anumite onoruri¹⁰⁷, declară că nu era dispus să accepte nici unul și, la insistențele membrilor Senatului, se sculă și părăsi sala de întrunire. Aceste decrete n-au fost ratificate și Augustus nici n-a primit să capete de la Stat o locuință oficială, ci a deschis pentru public o parte din casa lui, deoarece era de datoria Marelui Pontifice să locuiască într-un edificiu public¹⁰⁸. În schimb dăruie Vestalelor casa „regelui sacrificiilor“¹⁰⁹, contingentă cu a lor. Atunci cînd Cornelius Sisenna a fost acuzat cu privire la viața pe care-o ducea soția sa — cînd acesta a spus sus și tare în Senat că a contractat căsătoria cu consimțămîntul și la îndemnul lui Augustus, «principele» s-a înfuriat cumplit, n-a spus absolut nimic, n-a lăsat să-i scape nici un gest, ci doar s-a năpusit afară din Curie, pentru a se reîntoarce curînd. Mai tîrziu, într-o convorbire cu prietenii săi, mărturisii că a preferat această modalitate, deși nu era justă, decît să rămînă pe loc și să se vadă silit să ia cine știe ce măsură drastică.

28 În acest răstimp Agrippa, reîntors din Syria, a fost investit, ca o marcă deosebită de prețuire, cu puterea tri-

* Textul corupt.

12 l.e.n.

buniciană pe încă cinci ani și, trimis de Augustus în Pannonia, unde războiul amenința iarăși să izbucnească¹¹⁰. Puterea ce-o deținea era superioară față de aceea a tuturor comandanților militari din afara granițelor Italiei, indiferent unde s-ar fi aflat ei¹¹¹. Agrippa, în ciuda apropierei anotimpului rece, vreme în care consuli au fost Marcus Valerius și Publius Sulpicius, a dus expediția la bun sfârșit. Cei din Pannonia, sperându-se la apropierea lui și încetînd orice mișcare de rezistență, Agrippa a făcut cale-întoarsă, dar cînd a ajuns în Campania s-a îmbolnăvit. De îndată ce-a aflat vestea, Augustus s-a grăbit să-l vadă — căci întîmplarea făcea să fie ocupat cu organizarea unor jocuri de gladiatori pe care le dădea în numele copiilor săi, cu ocazia sărbătorilor Panathenee¹¹². Cum nu l-a mai găsit în viață — i-a transportat corpul în Capitală unde l-a expus în For¹¹³. Aici i-a rostit elogiul funebru, despărțit de catafalc printr-un paravan lucrat dintr-un văl. De ce a făcut acest lucru eu nu știu¹¹⁴. Se spune că funcția sa de Mare Pontifce îl obliga să procedeze așa sau, după o altă versiune, fiindcă exercita funcția de censor, dar aceste păreri n-au nici un temei; nici Marelui Pontifce nu-i este interzis să privească un mort, nici censorului, afară dacă censorul este pe punctul de a-și încheia recensămintele¹¹⁵; într-adevăr, dacă censorul vede un cadavru înaintea ceremoniei lustrului, toate actele sale sînt neavenite.

Așa săvîrși Augustus această ceremonie iar expunerea trupului lui Agrippa a dat ordin să fie făcută în același chip cum va fi și el mai tîrziu expus pe rug. Apoi îl îngropă în propriul său monument funerar, deși Agrippa căpătase un monument al lui, în Cîmpul lui Marte¹¹⁶.

29 Astfel s-a săvîrșit din viață Agrippa — evident omul cel mai desăvîrșit din cîți i-au fost contemporani, în multe privințe, care s-a folosit de prietenia lui Augustus numai pentru a aduce cele mai mari servicii atît împăratului cît și interesului obștesc. Pe cît depășea prin merit pe alții, pe atît se dădea la o parte, de bună voie, din fața lui Augustus și, în vreme ce își punea toată înțelepciunea și curajul în slujba celor mai înalte interese ale suveranului își

cheltuia creditul de care se bucura și puterea spre binele altora. De aici se trage mai ales că năcicînd n-a fost ca un ghimpe în ochii lui Augustus, nici urît de cei din jur. El consolidă bazele monarhiei pentru Augustus, ca și cum ar fi fost cu adevărat un partizan al acestei forme de guvernămînt, și veni în sprijinul poporului cu înlesniri, prin care se dovedea un partizan înlocat al democrației. După moartea sa lăsa prin testament plebei din Roma grădinile sale și locul de baie ce-i poartă numele, așa încît oamenii să se poată îmbăia gratuit¹¹⁷. În acest scop dăruia lui Augustus cîteva terenuri. Dar Augustus nu numai că cedă poporului aceste terenuri, ci, în plus, ca și cînd ar fi fost voința lui Agrippa, distribui cîte o sută de denari pe cap de locuitor¹¹⁸. Augustus moștenea majoritatea bunurilor lui Agrippa. Printre altele și Chersonesul dinspre Hellespont, care, nici eu nu știu cum, intrase în posesiunea lui Agrippa.

Augustus l-a regretat nespun, vreme îndelungată, și din această cauză i-a cinstit memoria în fața poporului iar pe fiul care i s-a născut postum, îl numi tot Agrippa. Cu toate acestea, deși nici unul dintre cetățenii de vază n-a vrut să participe la ceremoniile instituite, Augustus n-a înțeles să îngăduie celorlalți cetățeni să renunțe la vreuna din datinele strămoșești și el personal organizează lupte de gladiatori. Astfel de spectacole s-au ținut adesea chiar și în lipsa lui Augustus.

Moartea lui Agrippa n-a însemnat numai o mare nenorocire pentru familia sa, ci a devenit o nenorocire pentru toți romanii, semnalată pînă și prin convergența acelor semne rele cîte, de obicei, se întîmplau să fie vestitoare de zile negre. Bufnițele au venit în stoluri peste oraș și trăsnetul a căzut pe casa de pe muntele Alban, spre care se îndreaptă consulii în timpul sacrificiilor¹¹⁹. Un astru care se numește cometă s-a arătat la mare înălțime timp de cîteva zile chiar deasupra Romei pentru ca apoi să se risipească în jerbe strălucitoare. Mai multe clădiri din Roma, printre care și tribuna lui Romulus au căzut pradă focului¹²⁰ după ce niște corbi scăpaseră aici din cioc bucăți de carne friptă, răpitate de pe cine știe ce altar. Așa s-a întîmplat deci cu Agrippa.

30 După aceste evenimente, Augustus, ales pentru încă alți cinci ani supraveghetor al moravurilor¹²¹, cu sarcina de a le îndrepta (căci preluase și această funcție pentru un timp limitat, așa cum se întâmplase și cu monarhia), ordonă ca senatorii să înalțe miresme în cinstea zeilor în incinta Senatului, ori de câte ori țineau ședințe și să nu mai țină nici o ceremonie la intrarea lui în sală, pe de o parte, pentru a-i cinsti astfel pe zei iar pe de alta pentru a le înlesni întrunirea.

Cum foarte puțini mai candidau pentru funcția de tribun al plebei, datorită considerabilei scăderi a prestigiului acestei magistraturi, Augustus a adus o lege prin care autoriza pe magistrații în funcție să propună, fiecare în parte, câte un cavaler dintre aceia al căror venit nu se afla sub două sute cincizeci de mii de denari¹²². Din rîndul celor propuși poporul urma să-și aleagă tribunii care-i lipseau, cu clauza ca aceștia, la expirarea magistraturii, să poată intra, dacă voiau, în ordinul senatorial, iar dacă nu, să se reîntoarcă iarăși la ordinul equestru.

Atunci cînd Asia a avut mare nevoie de ajutor în urma unor cutremure de pămînt Augustus vărsă tezaurului public tributul anual datorat de provincie din propriii săi bani și numi acolo un guvernator pe doi ani, ales de el, nu ieșit prin tragere la sorți¹²³.

Atunci cînd Apuleius și Maecenas au devenit ținta unor insulte într-un tribunal unde se aflau cu prilejul unui proces de adulter, nu ei înșiși implicați în vina comisă — ci numai pentru că luau partea învinuitului cu însuflețire — Augustus s-a dus la tribunal și, luînd loc pe scaunul pretorului — n-a luat nici o măsură severă — dar a interzis acuzatorului să-i mai insulte rudele sau prietenii. Apoi s-a ridicat în picioare. Iar lumea l-a cinstit pentru astfel de gesturi și pentru altele de același fel, prin statui înălțate din contribuție publică, mai ales că dăduse drept bărbaților burlaci și femeilor necăsătorite să asiste împreună cu toți ceilalți la spectacole și să ia parte la banchetul dat în cinstea zilei lui de naștere¹²⁴. Nici unul din aceste două lucruri nu fusese îngăduit pînă atunci.

31 După ce Agrippa murise, bărbat pe care Augustus l-a iubit pentru virtuțile sale și nu constrins de vreo necesitate, el simți nevoia unui colaborator care să-i întrecă pe ceilalți cu mult, și prin onorurile de care s-ar fi bucurat, și prin putere, investit cu dreptul de a lua orice măsură ar fi crezut de cuviință la momentul oportun, fără a deveni ținta invidiei și a comploturilor. În acest scop, deși fără tragere de inimă, îl alege pe Tiberius, deoarece propriii lui nepoți pe atunci nu erau decât copii. Și, după ce-l despărți în mod silnic de soția sa, cu toate că aceasta nu era alta decât fiica lui Agrippa, născută dintr-o altă căsătorie¹²⁵ (ea hrănea la sîn un copil și aștepta pe al doilea) — îl căsătorii cu Iulia și apoi îl trimise în Pannonia. Locuitorii de aici, temători de prestigiul lui Agrippa, stătuseră liniștiți, acum însă, după sfârșitul lui, se răsculară iarăși. Tiberius izbuti să-i domine, atât prin stricăciunile aduse pe teritoriul lor, cât și prin răul pe care-l făcu locuitorilor — folosindu-se din plin de serviciile aduse de scordisci, învecinați cu panonii și la fel înarmați ca ei, dar aliați de credință față de Roma. El le confiscă armele și vîndu ca sclavi aproape toată tinerimea, așa ca tinerii să fie duși departe. Senatul, în urma acestor izbînzi, îi decernă triumful¹²⁶ printr-un decret, dar Augustus nu-i îngădui să-l celebreze, acordîndu-i în schimb, însemnele triumfale.

32 Același lucru se întîmplă și lui Drusus. Sugambrii, și aliații acestora, din cauza absenței lui Augustus și voinței neînfrînte a gallilor de a-și recîștiga libertatea, începuseră iarăși să se războiască¹²⁷. Atunci Drusus o luă înaintea neamurilor supuse și le potoli, după ce, sub pretextul sărbătorii care se ține pînă astăzi încă la Lugudunum, le convocase fruntașii la altarul lui Augustus¹²⁸. Pîndindu-i apoi pe „celți”, cînd treceau Rinul, făcu prăpăd în mijlocul lor. După aceasta străbătu țara spre ținuturile usipeților, care se află chiar lîngă insula batavilor¹²⁹ și, de aici, înaintînd spre ținuturile sugambrilor, aduse multe stricăciuni în dreapta și în stînga. Apoi, coborînd Rinul spre Ocean, izbuti

* Germani.

să-i potolească pe frisi și trecu prin mare pericol cu prilejul unei incursiuni ce făcu pe lacul din ținutul Chaucilor, când corăbiile îi rămaseră pe uscat din pricina refluxului oceanic. Salvat în acea împrejurare de frisi, care-i puseră trupe de pedestrași la dispoziție, pentru a lupta alături de el, începu retragerea (de altfel, sosise și iarna) și, odată reîntors la Roma, sub consulatul lui Quintus Aelius și Paulus Fabius a fost desemnat ca edil, deși deținea de mai multă vreme insignele preturii.

11 Le.n.

33 Odată cu sosirea primăverii Drusus porni iar la război, trecu dincolo de Rin și îi aduse sub ascultarea sa pe usipeți. Construi un pod peste Lupia¹³⁰ și năvăli și în țara sugambrilor pe care, după ce-o străbătu, ajunse mai departe încă la cherusci, pînă la Visurgos¹³¹. Această ispravă a putut s-o ducă la bun sfîrșit pentru că sugambrii, nutrind sentimente dușmănoase împotriva cheruscilor, ca unii care singuri printre vecini nu se învoiseră să le devină aliați — porniseră cu mic și mare împotriva acestora. În acea împrejurare Drusus, pe furiș, le încalcă țara și ar fi trecut și Visurgul dacă n-ar fi dus lipsă în aprovizionare și dacă iarna n-ar fi bătut la ușă. Pe deasupra, un roi de albine se făcu văzut în lagărul lui.

Din pricina acestor lucruri nu înaintă mai departe și, întors în teritoriu prieten, trecu printr-o primejdie de moarte, căci dușmanii îl făcură să sufere mari pierderi întinzîndu-i diferite curse, ba o dată, izbutind să-l blocheze într-un loc strîmt și închis, erau cît pe ce să-l nimicească. Și fără îndoială că l-ar fi distrus în întregime dacă — din dispreț față de romani — considerîndu-i gata prinși în capcană, victime ale primului atac îndreptat împotriva lor, n-ar fi pornit cu toții la luptă în vălmășag. Înfrînți ca urmare a imprudenței lor, dușmanii nu și-au mai recîștigat îndrăzneala, ci îi hărțuiau pe romani numai din depărtare, ferindu-se să se mai apropie. Așa încît Drusus, la rîndul lui, disprețuindu-le dezordinea, a ridicat o fortăreață acolo unde Lupia își unește apele cu Elisonul¹³² și o alta pe teritoriul chattilor, lîngă malurile Rinului.

În urma acestor fapte de arme dobîndi insignele triumfale, dreptul de a intra în Roma călare și puterea proconsulară după ce se va fi terminat perioada preturii pe care o deținea. Titlul de imperator i-a fost atunci conferit de către soldați, cum se întîmplase mai înainte vreme și cu Tiberius, fără însă ca Augustus să i-l recunoască, în ciuda faptului că el și-a mărit numărul titlurilor de imperator în amîndouă cazurile¹³³.

34 În timp ce Drusus era astfel ocupat, sărbătoarea care cădea în atribuțiile sale ca pretor s-a ținut cu mare fast, iar ziua de naștere a lui Augustus a fost de asemenea sărbătorită și în circ, și în alte multe locuri din Roma, prin uciderea de animale sălbatice. Această festivitate, deși nu intra în seria celor hotărîte prin decret, se ținea totuși, ca să zic așa, în fiecare an, organizată de unul din pretori; cît despre Augustalii¹³⁴, care și azi se țin, au fost celebrate atunci pentru prima dată în urma unui *senatus consultum*.

Tiberius îi supuse pe dalmații răsculați și apoi pe panoni, care și ei se ridicaseră la luptă în lipsa lui Tiberius și a grosului de trupe ce-l avusese. El ducea războiul concomitent, împotriva ambelor neamuri, dînd lovituri cînd ici, cînd colo, prin schimbări de front. Și Tiberius a obținut aceleași semne de cinstire ca și Drusus. De aici înainte Dalmația a fost de asemenea trecută sub autoritatea lui Augustus¹³⁵ — ca și cînd în această regiune se simțea nevoia unui guvernămînt militar, atît datorită situației interne, cît și vecinătății cu Pannonia.

Cei doi frați, așadar, aceste fapte de arme au săvîrșit.

În aceleași vremuri, Vologeses, de neam trac, din ramura bessilor, mare preot la ei al lui Dionysos, atrase de partea lui cîțiva credincioși, simulînd adesea entuziasmul divin; cu ajutorul acestora provocă o revoltă și, după ce-l învinse, îl ucise pe Rhascyporis, fiul lui Cotys¹³⁶, iar pe unchiul acestuia, pe Rhymetalkes, ceva mai tîrziu — după ce-l lipsi de sprijinul trupelor ce le avea, făcîndu-l să creadă că aceasta e voia zeului — îl puse pe fugă și-l alungă pînă la Chersones, unde produse pagube însemnate¹³⁷.

Dar în timp ce Vologeses era pornit cu aceste treburi iar sialeții jefuiau Macedonia, Lucius Piso, tocmai din Pamphylia, al cărei guvernator era, a fost însărcinat cu reprimarea acestor mișcări. Bessii, la apropierea lui Piso, de îndată ce-au aflat cum stau lucrurile, s-au grăbit să se întorcă la ei acasă. Guvernatorul roman totuși le încălcă țara și, după ce suferi o primă înfrângere, îi învinse la rîndul său și făcu prăpăd prin locurile lor de baștină cît și prin ținuturile ocupate de triburile care luaseră parte împreună cu ei la răscoală. Atunci, luîndu-și ca aliați pe cei ce doreau să-l însoțească, semănînd groaza în cei ce se împotriveau, ba încă susținînd și unele bătălii, Piso izbuti în cele din urmă să-i supună. Cum și în continuare s-au mai găsit unii care să ridice capul, el i-a adus din nou la ascultare silnică. Pentru aceste fapte lui Piso i s-au atribuit suplicații și insignele triumfale.

35 În timp ce se petreceau aceste evenimente — Augustus dădu dispoziție să se țină un nou recensămînt. Cu acest prilej el declară, ca și orice particular, toate bunurile pe care le poseda. În plus, procedă la o revizie a Senatului¹³⁹.

Constatînd că senatorii nu se adunau întotdeauna în număr satisfăcător — el porunci ca decretul Senatului să fie valabile chiar dacă ar fi fost votate de mai puțin de 400 de participanți la ședință, căci mai înainte vreme nu era îngăduită ratificarea decretelor sub acest număr. Pentru că Senatul și Adunarea Poporului au strîns noi fonduri cu scopul ca să-i ridice statui, Augustus nu îngădui să i se închine nici o statuie, dar în schimb permise să se înalțe statui în cinstea sănătății publice, a înțelegerii și a păcii. Senatul și Adunarea aveau obiceiul să facă mereu acest lucru, la tot pasul, ca să zic așa. În cele din urmă, chiar de anul nou, contribuțiile aduse nu se mai vărsau individual, pe apucate, ci înaintînd în șir, ofereau lui Augustus personal care mai mult, care mai puțin; în schimb și el oferea la rîndul lui un dar gata pregătit, fie în valoare egală, fie depășind ceea ce primise. Obiceiul se instituie nu numai pentru senatori, ci și pentru toți cetățenii. Mai mult chiar, am mai auzit că Augustus, fie ascultînd sfa-

tul unui oracol sau îndemnul unui vis, avea obiceiul să primească de la cei ce-l întâmpinau, într-o anumită zi a anului, și alte sume de bani, pe care simula că le cere¹³⁹. Și acest amănunt — indiferent ce credit i se acordă — astfel este transmis de tradiție.

În același an Augustus a dat-o în căsătorie pe Iulia lui Tiberius și a expus în monumentul funerar al Iuliilor corpul neînsuflețit al surorii sale Octavia, care decedase, menținând și în această împrejurare un vâl între el și mort. Discursul funebru îl pronunță el însuși, iar Drusus vorbi de la înălțimea unei tribune, căci fusese decretat doliul public și senatorii își schimbaseră veșmintele. Trupul Octaviei a fost purtat pe umerii ginerilor ei¹⁴⁰, dar Augustus n-a acceptat toate cinstirile câte fuseseră decretate pentru a-i onora memoria.

36 Cōncomitent cu aceste evenimente a fost ales, pentru prima oară după Merula¹⁴¹, un *flamen Dialis*; cvestorii au primit dispoziția să păstreze sub pază decretele senatoriale de fiecare dată cînd erau ratificate, deoarece tribunii și edilii, în atribuția cărora revenea paza — se achitau de obligații prin mijlocirea subalternilor, de unde au rezultat greșeli și scandal¹⁴². S-a mai decretat ca templul lui Ianus Geminus (între timp redeschis) să fie închis, ca și cînd războaiele s-ar fi terminat. Cu toate acestea templul tot n-a apucat să fie închis, deoarece dacii, trecînd peste Istrul înghețat¹⁴³, au făcut prădăciuni în Pannonia, iar dalmații s-au răscolat, protestînd împotriva dărilor la care fuseseră supuși. Dar pe aceștia i-a adus la ascultare Tiberius, trimis împotriva lor tocmai din Gallia, unde îl însoțise pe Augustus. Cît despre mișcările din ținuturile celților* și chattilor (căci trecuseră de partea sugambrilor și părăsiseră regiunea pe care o stăpîneau și pe care o primiseră de la romani ca să-și facă așezări), Drusus le înăbuși fie prin măsuri severe, fie pe calea supunerii.

După aceasta Tiberius și Drusus s-au întors împreună cu Augustus la Roma (Augustus petrecuse mult timp în Lu-

10 I.e.n.

* Germanilor.

gudunum¹⁴⁴, atent la cele mai mici mișcări ale celților). Aici au adus la îndeplinire cele ce fuseseră decretate în cinstea victoriilor raportate, cât și alte îndatoriri câte le vor mai fi avut.

10 **le.n.** Iată deci evenimentele care au avut loc sub consulatul lui Iullus¹⁴⁵ și al lui Fabius Maximus.

CARTEA LV

1 În anul următor Drusus a fost consul împreună cu Titus Crispinus și nu i se arătară semne deloc bune. Printre multe altele, numeroase temple au fost distruse de furtună și trăsnete — pînă acolo că au fost produse stricăciuni chiar templului lui Iupiter Capitolinul și clădirilor aferente¹.

Fără însă să le dea importanță, Drusus năvăli în ținuturile chattilor și-și împinse incursiunea pînă în Suebia, punînd stăpînire fără nici o dificultate pe teritoriile încălcate și învingînd în lupte sîngeroase pe cei care i se împotriveau. De aici se îndreptă spre cherusci și, după ce trecu Visurgul, merse mai departe încă, pînă la Albion, lăsînd prăpăd în urma lui². Făcu încercarea să treacă apa (Albionul își are izvoarele în munții vandalilor și se varsă în Oceanul nordic aducînd un mare debit de apă) dar nu izbuti. Se mărgini să ridice trofee și apoi începu retragerea, căci o femeie de o înălțime supraomenească, ieșindu-i în cale, îi zise: „Încotro zorești, Drusus, nu-ți este doar dat să le vezi chiar pe toate! Mai bine pleacă! Sfîrșitul isprăvilor dar și al vieții tale se apropie!”³. Faptul că divinitatea a adresat unui muritor asemenea cuvinte este într-adevăr extraordinar, cu toate acestea n-am cum să mă îndoiesc. Prevestirea s-a îndeplinit de îndată, căci Drusus, deși s-a grăbit a face cale întoarsă, a fost doborât de boală pe drum, pînă n-a apucat să ajungă la Rin⁴. O dovadă în plus pentru mine este zvonul că în ajunul morții sale lupii dădeau tîrcoale lagărului și urlau sinistru; de asemenea doi tineri au fost văzuți trecînd în galop chiar prin mijlocul întăriturii⁵, iar bocete de femei se făcură auzite în vreme ce bolta cerească era brăzdată de stele căzătoare. Așa s-au petrecut lucrurile.

2 Fiind din vreme anunțat despre boala lui Drusus, Augustus (căci nu era departe) îl trimise în mare grabă pe

Tiberius care-l găsi încă respirînd și apoi îl aduse mort la Roma. La început, pînă la tabăra de iarnă a armatei, trupul neînsuflețit a fost purtat pe umerii centurionilor și tribunilor militari, iar de aici încolo pe umerii frunțașilor din fiecare oraș⁶.

Expus în For, în memoria lui Drusus s-au ținut două cuvîntări funebre: prima a fost ținută de Tiberius care-i făcu elogiul, chiar în For, iar cealaltă a fost rostită de Augustus în cercul lui Flaminius, deoarece Augustus purtase război în afara incintei, și uzanța religioasă nu-i îngăduia să nu îndeplinească ceremoniile convenite la încheierea unei campanii, în momentul pătrunderii sale în incintă, dincoace de *pomoerium*⁷.

Drusus a fost purtat în Cîmpul lui Marte de cavaleri, și anume de cei care aparținuseră din tată-n fiu ordinului ecvestru cît și de acei care se trăgeau din neam de senatori. Aici, după ce a fost ars pe rug, a fost depus în mausoleul lui Augustus, primind cognomenul de Germanicus atît pentru sine cît și pentru copiii săi, precum și cinstea de a se înălța în amintirea lui statui, un arc de triumf și un cenotaf lîngă malul Rinului. Iar Tiberius, pentru meritul de a-i fi înfrînt din nou pe dalmați și pe panoni, pe care-i învinsese încă de pe cînd trăia Drusus⁸, primi dreptul de a-și sărbători triumful intrînd călare în Roma. El dădu oștețe pentru popor, unele pe Capitoliu, altele în diferite cartiere ale orașului. Concomitent, Livia, împreună cu Iulia, dădură oștețe pentru femei. Aceleași pregătiri se făcură și pentru Drusus. În vederea acestei festivități, Sărbătorile Latine⁹ erau pe punctul de a se ține încă odată, pentru a coincide cu desfășurarea primirii sale triumfale. Dar Drusus se sfîrși din viață mai înainte, iar Livia, în chip de mîngîiere, obținu cinstea de a i se înălța statui fiind înscrisă în rîndul mamelor cu trei copii¹⁰. Căci acelora cărorora divinitatea, fie ei bărbați sau femei, nu le-a hărăzit acest număr de copii, o lege, altă dată prin puterea Senatului, acum, prin puterea imperială, le acordă în anumite cazuri dreptul să se bucure de privilegiile familiilor cu trei copii. Printre aceste privilegii se numără exceptarea de la impozitele pentru cei lipsiți de descendenți și, cu u-

nele excepții, chiar dreptul de a beneficia de alocațiile acordate familiilor cu mulți copii. Aceste dispoziții sînt valabile nu numai pentru oameni, ci și pentru zei¹¹, în vederea moștenirii pe care, eventual, le-ar lăsa-o cineva. Prin urmare așa stau lucrurile în materie de drept familial.

3 Augustus a poruncit ca ședințele Senatului să fie ținute la zile fixe¹². Cum înainte vreme nu fusese nimic stabilit cu precizie în materie de întruniri și cum unii senatori, datorită acestui lucru, lipseau adesea, Augustus hotărî să se țină bilunar ședințe obligatorii, la care urma să se discute chestiuni de primă importanță în prezența tuturor aceluia pe care legea îi chema să se întrunească. Și ca să nu mai invoce cine știe ce pretexte pentru absentare, Augustus mai hotărî ca în zilele cu pricina senatorii să fie scutiți de orice altă obligație, judiciară de pildă, sau indiferent ce altceva. Cît privește numărul de voturi necesar pentru ratificarea decretelor, îl stabilii prin lege, ținînd seama de natura proiectelor aduse, capitol cu capitol ca să zic așa¹³. Totodată mări suma amenzilor impuse aceluia care lipseau de la ședințe fără un motiv întemeiat. Deoarece adesea din cauza marelui număr a unor astfel de încălcări se obișnuia ca penalitățile să nu se aplice, ordonă ca în eventualitatea unor absențe masive să se procedeze la o tragere la sorti și amenda s-o plătească cel ce va fi ieșit mereu al cincilea. El mai expuse numele tuturor senatorilor înscrise pe un *album*, obicei care de atunci, anual, a fost păstrat pînă în zilele noastre.

Acestea au fost măsurile luate de Augustus pentru a asigura prezența senatorilor la ședințe, fie și prin constrîngere. Dacă se mai întîmpla să nu se întrunească atîția membri ai Senatului cît era necesar de fiecare dată — căci, cu excepția acelor ocazii cînd însuși împăratul era de față, în celelalte zile numărul celor aflați la întrunire era cu rigurozitate constatat, și pe acea vreme și după aceea, aproape pentru toate problemele aduse în dezbatere — deliberarea avea totuși loc, hotărîrea era consemnată în scris, fără însă să capete putere de lege, ca în ipostaza validării. Era vorba doar de *auctoritas*¹⁴, pentru a face publică voința celor

care luaseră parte la ședință; la atît se reduce valoarea acestui cuvînt pe care a-l traduce în limba elenă printr-un singur cuvînt corespunzător este peste puțină.

Același lucru se practica și cînd Senatul era convocat în grabă, într-un loc nepotrivit, sau într-o zi neîngăduită, sau fără îndeplinirea formelor de rigoare, chiar și atunci cînd în urma opoziției tribunilor un *senatus consultum* nu putea fi validat — căci Senatul considera că un proiect de lege nu putea fi ținut secret. Ceva mai târziu, ratificarea unei asemenea hotărîri se făcea după obiceiul strămoșesc și purta denumirea de *senatus consultum*. Dar această practică respectată cu strictețe, vreme îndelungată, de cei din vechime, încetul cu încetul a fost dată uitării, ca dealtfel și actele care cad în competența pretorilor. Aceștia din urmă, supărați că nu aveau dreptul să înfățișeze și ei proiecte de lege Senatului, deși superiori ca autoritate tribunilor plebei, au obținut de la Augustus acest drept, de care însă, odată cu trecerea vremii, au fost din nou lipsiți.

4 Aceste hotărîri, cît și altele care au mai fost propuse spre legiferare, Augustus le-a afișat în Senat, expuse pe un Album, înainte de a fi aduse în discuție, iar senatorii au fost invitați să le citească, cum intrau în Senat pe rînd, unul cite unul, așa ca să poată ridica obiecții, dacă ceva nu le-ar fi plăcut sau dacă ar fi dorit să propună ceva mai bun. El dorea în așa măsură să pară cît mai democratic, încît, atunci cînd unul din foștii săi tovarăși de arme îi ceru sprijin într-un proces, mai întîi, îl rugă pe unul din prietenii săi să ia cuvîntul în favoarea solicitantului, lăsînd să se înțeleagă că era foarte ocupat — pentru ca apoi, cînd fostul combatant, plin de mînie, îi spuse: „Eu, însă, ori de cîte ori tu ai avut nevoie de ajutorul brațului meu, nu ți-am trimis pe altul în locul meu, ci eu însumi, pretutindeni, mi-am primejduit viața!“ să meargă la tribunal și să pledeze pentru el¹⁵. Altă dată și-a luat răspunderea de a apăra pe un prieten pus sub acuzare, după ce în prealabil încunoștințat Senatul. Izbuti să-l scape și, departe de a-și arăta resentimentul față de acuzatorul acestuia — deși cel ce acuza vorbise foarte jignitor — îl absolvi de o învi-

nuire cu privire la moravurile ce avea¹⁶; dimpotrivă, spuse că modul slobod de a se exprima al acestuia devenise un fel de necesitate provocată de corupția căreia mulți îi căzuseră pradă. Pe alții în schimb, denunțați că ar fi complotat împotriva lui, îi pedepsi. De asemenea mai numi guvernatori cu titlul de cvestori în regiunea de coastă învecinată cu Roma precum și în alte ținuturi ale Italiei. Această dispoziție administrativă se repetă timp de mai mulți ani.

Pe atunci însă, cum am mai spus-o, refuză să se întoarcă la Roma din cauza morții lui Drusus.

5 În anul următor, în care au fost consuli Asinius Gallus și C. Marcius, Augustus intră în sfârșit în capitală și, contrar obiceiului împămîntenit, depuse coroane de lauri în templul lui Iupiter Feretrius¹⁷. El personal nu oferă nici un fel de festivitate cu prilejul acestor evenimente, deoarece se considera mult mai păgubit prin pierderea lui Drusus decât în câștig în urma victoriilor dobândite. Dar consuli îndeplinesc toate celelalte îndatoriri de circumstanță și organizarea lupte corp la corp între prinșii din război. După aceasta, cum, ba unii, ba alții dintre magistrați au fost puși sub acuzarea că alegerea lor s-a făcut prin dare de mită — Augustus nu deschise nici o anchetă și simulă că n-are idee despre ceea ce se întâmplă. Adevărul este că nu voia să pedepsească pe nimeni și nici să fie silit să-i absolve pe cei dovediți de vină. Ceru însă în schimb acelora care intrau în competiție pentru locurile de magistrat să depună sume de bani înaintea alegerilor, ca un fel de garanție prin care își luau angajamentul de a nu săvârși ceva incorect, căci altfel puteau să-și piardă banii. Toți aplaudară această măsură. Dar când Augustus a propus să nu se mai îngăduie ca sclavii să fie puși la tortură pentru a depune mărturie împotriva stăpînului lor, ori de cîte ori s-ar fi simțit nevoia, ci să fie vînduți patrimoniului public sau chiar lui însuși, așa încît sclavul cercetat să devină străin față de cel învinuit — unii senatori și-au arătat dezaprobarea, sub cuvînt că măsura contravenea legii prin schimbarea de stăpîn a sclavului, iar alții au declarat că era strict necesară,

8 l.e.n.

de vreme ce mulți dintre stăpînii de sclavi* urzesc comploturi și împotriva lui Augustus însuși și împotriva instituțiilor de stat¹⁸.

6 După aceste evenimente Augustus preluă iarăși puterea supremă, chipurile în posesia voinței lui, deși după cîte pretindea el, o părăsise, deoarece cea de-a doua perioadă de zece ani se sfîrșise¹⁹. Apoi începu o campanie împotriva celților**. El însuși se mulțumi să rămînă pe propriul său teritoriu, dar Tiberius traversă Rinul²⁰.

Barbarii, speriați de această desfășurare de forțe, afară de sugambri, trimiseră solii de pace dar nici atunci n-au obținut ceva (căci Augustus nu se învoi să încheie un tratat cu ei fără participarea sugambrilor) și nici mai tîrziu. Pînă în cele din urmă sugambrii trimiseră soli, dar, departe de a se ajunge la o înțelegere, ei pierdură nu numai solii, ci și numeroși alți fruntași. Augustus, într-adevăr, după ce puse mîna pe aceștia, le dădu domiciliu obligatoriu în anumite orașe²¹ și sugambrii, adaptîndu-se greu la noul lor fel de viață, se sinuciseră. În continuare, pentru un timp oarecare, stătură liniștiți, dar apoi plătiră cu vîrf și îndesat romanilor suferințele lor²². Prin urmare Augustus așa înțelese să conducă această campanie, iar soldaților le distribuî cu generozitate sume de bani, dar nu pentru că ar fi re-purtat victorii, deși el își luă titlul de *imperator*, pe care-l conferi și lui Tiberius²³, ci pentru prezența lui Caius în mijlocul lor, care pentru prima oară lua parte la instrucția militară. Pe Tiberius îl avansă la gradul de comandant suprem în locul lui Drusus, îi mulțumi vanitatea acordîndu-i titlul de *imperator* și, ceva mai tîrziu, îl alese din nou consul. De asemenea îl invită, conform unui obicei străvechi, ca înainte de intrarea sa în funcție să publice un edict²⁴ și, în plus, îl onoră prin celebrarea triumfului. El însuși nu acceptă asemenea manifestări; în schimb, primi privilegiul de a asista la alergări de circ organizate în cinstea zilei sale de naștere pînă la sfîrșitul vieții. Mări aria *pomoerium*-ului

* Am adoptat lecțiunea τοῦτων, după Xiphilinus. Boissevain, II, p. 483.

** Germanilor.

și luna *Sextilis* o denumi după sine, *August*; inițial, propunerea fusese ca acest nume să fie dat lunii septembrie, deoarece atunci se născuse, dar el a preferat luna precedentă sub cuvânt că în cursul ei fusese numit consul pentru prima oară și tot atunci dobândise multe și mari victorii²⁵. De aceste onoruri se arăta deosebit de mândru.

7 Moartea lui Maecenas îl afectă profund²⁶. Maecenas nu pregetase să-i aducă tot felul de servicii (de unde se trăgea că-i încredințase vreme îndelungată guvernarea Romei, deși Maecenas nu era decât un simplu cavaler), dar mai presus de toate prezența lui îi slujea să-și potolească izbucnirile de mînie. El avea darul ca întotdeauna să-i liniștească furia și să-l facă să revină la o stare mai calmă. Ca să dau un exemplu, Maecenas, stînd în picioare în fața lui Augustus, care împărțea dreptatea și văzîndu-l gata să pronunțe mai multe condamnări la moarte, se strădui să străbată mulțimea acelor care înconjurau tribunalul și să ajungă aproape de el. Cum nu izbuti, scrise pe o tablă: „Călăule, scoală-te odată de pe scaun!“, pe care i-o aruncă drept în brațe, ca și cum conținutul ar fi fost cu totul altul. Efectul a fost că Augustus n-a mai condamnat pe nimeni la moarte și a părăsit de îndată tribunalul. Nu numai că nu se supără pentru asemenea vorbe, ci făcea chiar haz, deoarece manifestările sale de violență provocate fie de propria lui fire impulsivă, fie de necesitatea lucrurilor, care depășeau uneori limitele permise, erau aduse la justa lor măsură prin libertatea de cuvînt a prietenilor săi.

În aceeași ordine de idei, cea mai bună dovadă a calității sufletești a lui Maecenas este că a rămas prietenul intim al lui Augustus, deși ținea piept temperamentului său furtunos. Era un om iubit și de toți ceilalți. Cu toate că s-a bucurat de cea mai mare trecere pe lângă împărat, pînă la a deține puterea de a atribui onoruri și funcții, nu s-a grozăvit cu această favoare și a rămas toată viața în ordinul cavalerilor. Din toate aceste motive Augustus l-a regretat din suflet, dar și pentru că-l lăsase legatar al averii sale, în ciuda faptului că-l supărase destul pove-

tea cu propria-i soție, cu condiția ca — exceptînd unele mici sume — să dispună de bani, sau nu, după cum ar fi crezut de cuviință în folosul indiferent căruia dintre prieteni.

Astfel de om era Maecenas și așa s-a purtat cu Augustus. El a fost cel dintîi care a construit la Roma un bazin cu apă caldă pentru înot²⁷ și tot el a fost acela care a inventat pentru prima oară semnele pentru o scriere rapidă, pe care le-a predat apoi multor altora prin mijlocirea libertului său Aquila²⁸.

7 i.e.n. 8 Tiberius, la calendele lui ianuarie, dată cînd își începu consulatul alături de Cn. Piso, adună Senatul în Curia Octavia, fiindcă această curie se afla în afară de *pomœrium*²⁹; și, după ce își luă ca sarcină să se ocupe personal de lucrările de restaurare a templului Concordiei, pentru a fi îndreptățit să-și înscrie numele lui și al lui Drusus, își serbă triumful³⁰. Fundația, care a fost denumită Livianum, a fost consacrată zeilor de el împreună cu mama sa. În continuare, Tiberius dădu un banchet la Capitoliu, în cinstea Senatului, iar Livia, pe contul ei, ospătă matroanele.

Nu după multă vreme, cum unele triburi din Germania începură mișcări, Tiberius a plecat în fruntea oștilor, iar serbarea organizată cu prilejul întoarcerii lui Augustus a fost prezidată în locul lui de Caius³¹, împreună cu Piso.

Cîmpul lui Agrippa, afară de locul porticului³², precum și *Deiribitorium**³³, au fost deschise pentru popor de însuși Augustus. Acest edificiu (era cea mai mare clădire din cîte fost-au vreodată, posedînd un singur acoperiș; acum însă, după ce tavanul i-a fost în întregime înlăturat, pentru că nu mai era cu putință să fie iarăși refăcut, a rămas descoperit) fusese lăsat de Agrippa în plină construcție și cu acel prilej a fost terminat. Cît despre porticul din Cîmp, pe care-l făcuse sora lui Agrippa, Polia, cea care adusese unele înfrumusețări și la hippodrom, și această lucrare era departe de a fi gata. În acest timp

* Alte lecțiuni *Diribitorium* sau *Diribetorium* (Xifilinus). Cf. Suetonius, *Claudius*, XVIII. Bois-evain, II, p. 486.

s-au ținut și jocurile de gladiatori în cinstea funeraliilor lui Agrippa. Cu acest prilej, întreaga asistență, afară de Augustus și copiii săi, veni în haine cernite. Gladiatorii luptară individual și în grupuri egale, atât în memoria lui Agrippa, cât și ca o ispășire pentru incendiul care mistuise mai multe clădiri din cele care înconjurau Forul. Cauza focului fusese dată pe seama datornicilor care dinadins îl pregătiseră ca să mai scape întrucîtva de datorii, în cazul cînd ar fi trecut drept păgubiți foarte. Datornicii n-au dobîndit nimic, dar străzile mărginașe și înguste ale Romei căpătără supravegherea unor *curatores* aleși din plebe, pe care-i numim și *magistri viarum*³¹. În anumite zile, acestor magistrați li se acordă să poarte toga praetexta și să fie însoțiți de doi lictori în sectoarele de care răspund. Iar detașamentele de sclavi de pe lîngă edili, în sarcina căzora revine stingerea incendiilor, au fost transferate sub ordinele lor, cu toate că întreg orașul, împărțit în 14 sectoare, cade și în grija edililor, a tribunilor plebei și a pretorilor, după jocul sortilor, obicei care a rămas pînă acum.

Cam atîtea lucruri s-au petrecut în acel an, căci în Germania nu s-a întîmplat nimic deosebit, care să merite o mențiune.

9 În anul următor, cînd au fost consuli Caius Antistius și Laelius Balbus, Augustus, văzîndu-i pe Caius și pe Lucius că erau departe de a-i imita comportarea, ca unii care erau crescuți în vederea conducerii unui stat (băieții nu numai că trăiau într-un prea mare lux, dar căpătaseră și o îndrăzneală supărătoare — Lucius, de pildă, mersese la teatru singur, cu de la sine putere)³⁵ și că prea erau răsfățați de toată lumea la Roma, de unii, din convingere, de alții, din lingușire — de unde se trăgea că pe zi ce trecea ei deveneau tot mai încrezuți (printre alte semne de adulație s-a mers pînă acolo că l-au propus pe Caius pentru funcția de consul, fără ca acesta să fi atins măcar vîrsta adolescenței), s-a arătat foarte supărat³⁶. Și a invocat zeii rugîndu-i ca niciodată să nu se mai ivească acea necesitate a împrăjurărilor, asemănătoare cu cea prin care

trecuse el altă dată, ca să fie nevoie de prezența unui consul sub 20 de ani! Cum cei ce-l propuseseră insistau, spuse că abia atunci cineva ar trebui să-și asume răspunderea acestei magistraturi, când se va simți în stare să ocolească propriile-i greșeli și să depună rezistență presiunilor venite din partea poporului.

După aceasta dădu lui Caius un sacerdotiu oarecare, dreptul de a intra în Senat, precum și dreptul de a lua loc printre senatori la spectacole și la banchete. Din dorința de a-și mai cumiți întrucîtva nepoții*, conferi lui Tiberius puterea tribunicie pe timp de cinci ani și îl însărcină cu conducerea unei campanii împotriva Armeniei, care înțelesese să se ridice la luptă după încetarea din viață a lui Tigraș³⁷. Dar Augustus n-a izbutit altceva decît să-i învrăjbească fără nici un rost și pe tineri și pe Tiberius. Băieții au avut impresia că sînt trecuți cu vederea, iar Tiberius se temea de mînia lor. Așa că Tiberius hotărî să se retragă la Rhodos, sub pretext că dorește să se instruiască — fără să fie însoțit de nimeni altcineva, nici măcar de toți cei ce-l slujeau, pentru a nu mai sta nici în ochii nici în calea lui Caius și a lui Lucius³⁸. Drumul pînă în insulă l-a făcut ca simplu particular, afară de constrîngerea ce-a impus-o locuitorilor din Paros ca să-i vîndă o statuie a Vestei, pe care dorea s-o așeze în templul Concordiei. Odată ajuns la Rhodos n-a săvîrșit nici un act care să-i trădeze firea autoritară, nici n-a făcut vreo declarație în acest sens. Aceasta este cea mai verosimilă cauză a retragerii sale din viața publică. Circulă și zvonul că a luat această hotărîre din pricina soției sale Iulia, deoarece ajunsese să n-o mai poată suferi. Pe Iulia, prin urmare, a lăsat-o la Roma. Unii autori au spus că era jignit fiindcă n-a fost desemnat Caesar; alții, că ar fi fost alungat de Augustus însuși sub cuvînt că ar fi complotat împotriva copiilor săi. Dar ceea ce dovedește clar că nu s-a retras nici din dorința de a studia, nici ca să se arate împotriva decretelor ce-l priveau, sînt actele ce le-a săvîrșit

* Textul ce urmează este reconstituit de editor după *Epitomele* lui Xifilinus și Zonaras. Boissvain, II, pp. 487—489.

după aceea și îndeosebi deschiderea de îndată, fără zăbavă, a dispozițiilor sale testamentare, pentru a le citi mamei sale și lui Augustus. Dar privitor la tot ce întreprindea, oamenii născociau fel de fel de zvonuri.

În anul următor, al doisprezecelea de cînd Augustus era consul, îl înscrise pe Caius în rîndul adolescenților și totodată îl introduse în Senat. De asemenea îl prezentă ca *princeps iuventutis* și îl făcu comandant al cavaleriei. 5 l.e.n.

După scurgerea a încă unui an, și Lucius căpătă aceleași onoruri ca și fratele său³⁹. Cu ocazia unei adunări a Poporului, cînd s-a hotărît să se ia măsuri împotriva unor abuzuri și în acest scop au trimis pe tribunii plebei la Augustus, acesta a venit personal și s-a sfătuit cu oamenii asupra cererii lor. Gestul a produs tuturor mare bucurie*. 2 l.e.n.

10... Augustus reduse la 200 000 numărul nesfîrșit al plebeilor care primeau rație de grâu de la stat și, după cum spun unele izvoare, distribui cîte 60 de denari la fiecare⁴⁰ **. (Lui Marte)^{***} ca el însuși și urmașii săi, de cîte ori ar fi dorit, precum și cei ieșiți din vîrsta copilăriei, care urmau să fie înscriși în listele tinerilor să poată veni aici în deplină libertate, tot de aici trebuiau să plece și cei însărcinați cu diferite magistraturi peste hotare și în același loc Senatul era dator să ia în discuție decretul privitoare la triumfuri⁴¹; (s-a mai hotărît) ca cei care primeau triumful să închine acestui zeu Marte și sceptra și cununa⁴²; că atît aceștia cît și alții care primeau onorurile triumfale să aibă o statuie de bronz în For⁴³. Dacă vreodată s-ar fi adus stindarde de război purtate împotriva dușmanilor, ele aveau să fie depuse în templu și anumite sărbători urmau să fie celebrate întotdeauna de comandanții cavaleriei, chiar pe treptele templului. Foștii censori aveau obligația să bată un cui⁴⁴; iar senatorilor le era îngăduit să se ocupe cu procurarea de cai din aceia care 2 l.e.n.

* Zonaras, 10, 35, p. 421, 10—13. Boissvain, II, p. 489.

** Xifilinus, 100, 30—101, 1.

*** Textul incert. Începînd de aici continuă editarea textului lui Dio. B. II, p. 490.

aleargă la cursele de la circ și să preia paza templului, întocmai cum se hotărîse mai înainte printr-o lege pentru templul lui Apollo și cel al lui Iupiter Capitolinus. După aceste măsuri Augustus consacră lăcașul templului, deși încredințase odată pentru totdeauna lui Caius și Lucius asemenea sarcini de consacrare, care, conform unui obicei vechi, îndeplineau anumite funcții consulare. Caius și Lucius, prin urmare, au asistat la alergările de cai în calitate de persoane oficiale, iar copiii frunțașilor romani, împreună cu fratele lor Agrippa, au înfățișat călări jocul așa-numit „Troia”⁴⁵. Două sute șazeci de lei au fost uciși în circ. În *Septa* s-au organizat jocuri de gladiatori și, într-un loc în care și acum încă se mai văd ceva urme, o luptă navală între perși și ateniieni⁴⁶. Acestea au fost numele convenționale care s-au dat combatanților pe corăbii. De astă dată au învins ateniienii. După aceea s-a tras apă în circuitul lui Flaminius, unde și-au găsit pieirea 36 de crocodili.

Augustus însă n-a deținut consulatul în tot timpul acestor zile; după o scurtă durată, în care și-a îndeplinit funcția, a cedat altcuiva titlul de consul.

... Acestea fost-au măsurile luate în cinstea zeului Marte. În cinstea lui Augustus însuși s-a decretat ținerea unei întreceri sacre la Neapolis, în Campania, sub cuvînt că împăratul ridicase orașul mult încercat de pe urma unui cutremur și a unui incendiu. Adevărul însă era că neapolitanii se arătau singurii dintre locuitorii din apropierea Romei care mai depuneau oarecare interes în păstrarea unor tradiții grecești⁴⁷. Și cognomenul de *Pater* i-a fost acordat în respectul riguros al legii⁴⁸; mai înainte vreme fusese doar aclamat cu acest nume, fără să fi existat un decret. Tot atunci, pentru prima oară, Augustus i-a numit în calitate de prefecti ai gărzilor pretoriene pe Quintus Ostorius Scapula și pe Publius Salvius Aper. Cu această denumire am să mă refer și eu la acești comandanți⁴⁹, dar numai la ei singuri din cîți au căpătat o anumită sarcină, deoarece denumirea s-a impus. Dansatorul Pylades organizează și el o reprezentație, la care însă nu participă personal, din cauza vârstei prea înaintate, dar

asigură regia și-și asumă cheltuielile⁵⁰. Reprezentații organiză și pretorul Quintus Crispinus. N-aș menționa acest amănunt dacă n-ar fi pășit cu acel prilej în orchestră bărbați de rang equestru și femei nu lipsite de bun renume. Augustus însă nu pune nici un preț pe asemenea lucruri. Când însă s-a convins, în urma unor cercetări, târziu de altfel, că fiica sa, Iulia, întrecuse orice măsură, pînă la a participa, noaptea, la banchetele dionisiace unde bea împreună cu toți ceilalți în mijlocul Forului, ba chiar și pe tribuna rostrata, s-a infuriat cumplit. Bănuiia el ceva și mai înainte, cum că viața Iuliei nu este tocmai cum trebuie, totuși nu putea să creadă. Căci cei care dețin conducerea treburilor de stat sînt la curent cu toate mai degrabă, decît cu problemele lor de familie. Celor din preajmă nimic nu le este ascuns din cele ce înfăptuiesc ei; conducătorii în schimb nu pot afla nimic sigur despre aceștia. Atunci însă, aflînd ce se petrecea — mînia i-a fost așa de mare încît n-a mai înăbușit-o pentru sine, acasă, ci a împărțit-o și Senatului⁵¹. În urma acestui act Iulia a fost exilată în insula Pandateria, nu departe de Campania, unde mama ei, Scribonia, o urmă de bună voie, îmbarcîndu-se odată cu ea. Cît privește pe foștii ei amanți, printre care se număra și Iullus Antonius⁵², acuzat că ar fi făcut acest lucru pentru a ajunge la puterea supremă, precum și alți cîțiva tineri din familii de vază, au fost condamnați la moarte*. Alții au scăpat doar cu exilul în insule⁵³. Cum multe alte femei au fost puse sub o acuzare asemănătoare, Augustus n-a mai luat în considerare procesele ce i se înfățișau, ci fixă un timp oarecare înaintea căruia saptele săvîrșite scăpau de cercetări. Deși n-a dovedit nici o indulgență cu privire la propria-i fiică, ci declara c-ar fi preferat să fie tatăl Phoebei decît al Iuliei — pe celelalte femei le-a cruțat. Această Phoebe, fostă libertă a Iuliei și cea care-o ajutase, și-a luat singură viața, mai înainte de a fi pedepsită⁵⁴. Și din acest motiv Augustus o lăuda.

* Textul care urmează pînă la „o lăuda“ este reconstituit de editor după Xifilinus și Excerptele Valesiene, Boissevain, II, pp. 492—494.

1 e.n. ... ei respinseră pe alții care veneau din Egipt, ca să se războiască și nu se lăsară pînă ce împotriva lor n-a fost trimis un tribun din cohorta pretoriană. Acesta, cu timpul, izbuti să țină în frîu încălările ce le făceau așa încît vreme îndelungată nici un senator n-a mai guvernat pe aici vreun oraș⁵⁵.

Odată cu aceste evenimente să menționăm și răscoala celților*. Domitius⁵⁶, mai înainte vreme, pe cînd guverna încă ținuturile învecinate cu Istrul, îi luase sub protecția sa pe hermonduri, care nici eu nu știu cum se strămutaseră din locurile lor de baștină și rățăeau de colo pînă colo în căutare de alte sălașuri, și îi colonizase într-un loc din ținutul marcomanilor. Apoi, trecînd dincolo de Elba, fără să întîmpine nici o împotrivire, a încheiat prietenie cu barbarii de pe acolo și a ridicat un altar în cinstea lui Augustus pe malurile fluviului. Cu acest prilej, traversînd Rinul, însoțit de băștinași, a vrut să readucă la ei acasă cîteva triburi de cherusci ce fuseseră alungați prin mijlocirea altora. Din nefericire, dînd greș, n-a izbutit decît să-i facă de rîs față de ceilalți barbari. Și Domitius în acel an n-a mai întreprins nimic altceva. Din cauza războiului cu parții, care bătea la ușă, nu s-a mai făcut nici o altă campanie împotriva lor.

Cu toate acestea nu s-a mai purtat nici războiul împotriva parților căci Phraatakes, auzind de prezența lui Caius în Syria, în calitate de consul și, afară de asta, avînd bănuielile sale că propriii lui supuși încă dinainte vreme nu-l mai priveau cu ochi buni, se grăbi să intre în tratative cu condiția ca el personal să părăsească Armenia, iar frații lui să se stabilească dincolo de mare. Armenii însă, deși Tigranes pierise în urma unor lupte cu triburi barbare și Erato renunțase la putere — atunci cînd au fost dați sub suveranitatea unui anume Ariobarzanes, de neam med⁵⁷, care odinioară trecuse de partea romanilor alături de Tiridates — tot au pornit la luptă împotriva lor, în anul următor, an în care consulatul a revenit lui P. Vinius și lui P. Varus⁵⁸. Dar altă ispravă demnă de menționat

* Germanilor.

n-au mai realizat. Un anume Addon, care stăpânea Arta-geira⁵⁹, îl momi pe Caius să vină sub zidurile cetății, sub pretext că avea să-i dezvăluie în mare taină ceva privitor la regele parților. Aici îl răni și urmarea a fost un lung asediu la care Addon opuse rezistență. Odată Addon făcut prizonier, numele de *imperator* și-l luă nu numai Augustus, ci și Caius. Atunci Ariobarzanes și, după moartea acestuia, care s-a petrecut destul de curînd, fiul său, Artabazes, primi Armenia de la Augustus și de la Senatul roman. Cît despre Caius, rănit, sănătatea i se înrăutăți și cum de altfel n-avea o constituție fizică prea bună — din momentul șocului suferit și mintea începu să-i rătăcească, contribuind tot mai mult la slăbirea facultăților sale. În cele din urmă Caius hotărî să ducă viața unui simplu particular și dorința lui era să se stabilească pe undeva prin Syria. În urma acestei vești, Augustus s-a arătat foarte amărît, a împărtășit Senatului decizia lui Caius și l-a rugat pe acesta stăruitor să vină cel puțin în Italia unde ar fi avut libertatea de a face ce-ar fi dorit.

3 e.n.

Caius, renunțînd de îndată la toate prerogativele funcției sale, traversă marea pe o corabie spre Lycia și aici se sfîrși din viață, la Limyroi⁶⁰. Dar, precedînd moartea fratelui său, Lucius se stinsese la Marsilia. Lucius, la rîndul lui, și el se pregătea intens pentru viața politică, trimis fiind adesea în dreapta și în stînga. Tot el avea misiunea de a citi scrisorile fratelui său Caius în fața Senatului, ori de cîte ori asista la ședințe. A murit dintr-o dată, îmbolnăvindu-se, așa că nu este de mirare că Livia a fost bănuită de a fi avut un amestec în moartea celor doi frați — mai ales că în aceeași vreme s-a întors și Tiberius de la Rhodos la Roma. Acesta, foarte priceput în mantica astrală, avîndu-l cu sine pe Thrasyllus, om versat în toate tainele astrologiei, știa cu mare exactitate tot ceea ce soarta îi hărăzise atît lui cît și băieților. Circula și anecdota că Tiberius, aflat în Rhodos, nutrea intenția de a-l azvîrli pe Thrasyllus de pe un zid — deoarece astrologul era singurul care știa întocmai tot ceea ce avea el în gînd; cînd a văzut că acesta se întunecă la față, l-a întrebat ce are de-i așa de abătut, la care astrologul ar fi răspuns:

4 e.n.

3 e.n.

„iminența unui pericol“. Plin de mirare, Tiberius nu-și mai puse planul în aplicare. Thrasyllus știa cu așa precizie orice s-ar fi întâmplat încît, observînd din depărtare cum se apropia corabia care aducea lui Tiberius mesajul rechemării sale la Roma din partea mamei lui și a lui Augustus, a spus dinainte ce fel de vești aveau să-i aducă solii⁶¹.

4 e.n. 12 Corpurile lui Lucius și Caius au fost transportate la Roma de către tribunii militari și de către fruntașii din fiecare oraș*. Scuturile și lăncile de aur pe care le primiseră din partea cavalerilor, atunci cînd intraseră în rîndul adolescenților, au fost suspendate în curie. Chemat atunci de popor cu numele de „stăpîn“**, Augustus nu numai că interzise ca cineva să i se adreseze cu acest nume⁶², dar veghea cu strășnicie ca așa ceva să nu se întîmple.

Cum cea de a treia decadă se împlinise pentru el⁶³, primi hegemonia și pentru a patra oară, tot sub aparentă constrîngere. Devenit mai indulgent și mai greoi în reacții, datorită vîrstei, se ferea să mai stîrnească animozități în rîndul senatorilor și nu mai voia să vină în conflict cu nici unul dintre ei⁶⁴.

3 e.n.

Cînd un incendiu mistui casa de pe Palatin, un mare număr de cetățeni dăruiră multe contribuții. El însă nu acceptă de la persoanele oficiale decît un bănuț de aur***, iar de la particulari, o drahmă. Numesc „ban de aur“ acea monedă echivalentă cu 25 de drahme, conform cu denumirea locală. Și unii dintre autorii greci, ale căror cărți le citim pentru a scrie în maniera aticistă, tot așa numesc această monedă⁶⁵. Augustus așadar, construindu-și din nou casa, o deschise în întregime pentru public, fie pentru că fusese săvîrșită prin obol dat de popor, fie pentru că el îndeplinea funcția de mare preot. Intenția lui era să pară că locuiește totodată într-o casă particulară, dar și în una publică⁶⁶.

* Acest capitol a fost reconstituit de editor în urma concordanțelor constatate între Xiphilinus, 103, 3—19 și Zonaras, X, 36. B, II, 496—497.

** În limba greacă: δεσπότης.

*** *Aureus*: χρυσούς.

13 Deoarece poporul insista din răspuțeri pe lângă Augustus să-și recheme fiica, el declară că mai degrabă s-ar amesteca focul cu apa decît s-o aducă înapoi. Atunci oamenii din popor aruncară multe vîlvătai de foc pe apa Tibrului fără ca totuși să dobîndească înțelegere. Mai tîrziu însă făcură atîta zarvă încît, în cele din urmă, Iulia a fost adusă din insulă pe continent.

Cît despre Tiberius, Augustus îl adoptă și îl trimise împotriva celților...⁶⁷ * după ce în prealabil îi acordase puterea tribunicie pe timp de zece ani. Totuși, suspectîndu-l de a avea manifestări trufase și din teamă să nu pună vreun complot la cale, îl sili să-și adopte nepotul, pe Germanicus, deși Tiberius avea și el un fiu⁶⁸. 4 e.n.

Prinzînd curaj în urma acestor măsuri care-i asigurau succesiunea și sprijin la domnie, Augustus a vrut să procedeze la o nouă revizuire a corpului senatorial⁶⁹. După ce alese zece senatori pe care-i stima în mod deosebit, însărcină cu această procedură pe trei dintre ei, aleși prin tragere la sorti. Nu pot spune că s-au găsit mulți care să renunțe la demnitatea lor, așa cum se întîmplase mai înainte, atunci cînd li s-a dat această libertate — dar nici numărul acelor care au fost șterși din registre n-a fost ridicat. Această operație împăratul a realizat-o prin intermediul altora. El personal s-a ocupat de recensămîntul celor care locuiau pe teritoriul Italiei, posesori ai unei averi nu mai mică de cincizeci de mii de drahme⁷⁰. Pe cei care aveau venituri mai modeste, cît și pe cei care locuiau în afară de Italia, nu-i sili să se înscrie în lista recensămîntului, de teamă să nu semene germenii unei revolte. Și, ca să nu dea impresia că face acest recensămînt în calitate de censor⁷¹, pentru motivul pe care l-am menționat mai sus, el găsi acoperire pentru a justifica recensămîntul cît și ținerea ceremoniei jertfelor lustrale în puterea sa proconsulară. Deoarece destul de numeroși tineri aparținînd ordinului senatorial și ecvestru treceau automat în tagma celor săraci, fără să aibă nici o vină, Augustus completă

* Lecțiunea reconstituită după textul lui Suetonius, *Tiberius*, XV. Boissevain, II, p. 408.

pentru majoritatea acestora censul impus ba încă, pentru un număr de 80 completă censul din propriile lui fonduri pînă la 300.000 de drahme⁷². Și cum mulți eliberau mulți sclavi fără nici un criteriu, el stabili vîrsta necesară care se cerea și de la cel ce elibera⁷³, și de la cel care primea libertatea: totodată stabili și drepturile pe care le aveau față de liberiți atît orice cetățean, cît și foștii lor stăpîni.

14 În timp ce lua aceste hotărîri, cîțiva fruntași de la
4 e.n. Roma, printre care și Cnaeus Cornelius, descendent dintr-o fiică a marelui Pompeius, puseseră la cale un complot împotriva lui⁷⁴. Cum se afla în mare încurcătură, impas care nu se mai termina, căci nu voia nici să-i omoare pe conjurați, dîndu-și seama că nu cîștiga nimic în plus pentru asigurarea securității sale, dacă i-ar fi dat pieirii, dar nici să-i elibereze, pentru ca nu cumva această generozitate să devină îndemn și pentru alții să se ridice împotriva lui, Livia, văzîndu-l că stă pe gînduri asupra hotărîrii ce urma să o ia, că ziua era copleșit de grijă iar noaptea somnul nu i se mai lipea de pleoape, îi spuse odată așa: — „Ce se întîmplă, iubite soț?“ „De ce nu mai poți dormi?“ La care Augustus răspunse: — „Cine oare, o, Livia, putea-va sta o clipă măcar liniștit, cînd este înconjurat de atîția dușmani, care nu se mai potolesc, și amenințat de comploturi care se succed unul după altul? Nu vezi oare cîți se împotrivesc autorității mele, precum și puterii ce o deținem? Pedepsele împărțite acelor care au fost judecați, departe de a însemna pentru ei opreliște, dimpotrivă, dau aripi și altora spre noi vărsări de sînge, de parcă ar urmări înfrigurați cine știe ce cîștig“. La care Livia, auzind acestea, spuse: — „Nu e de mirare că se fac comploturi împotriva ta, nici nu e un lucru străin de modul de comportare al oamenilor. Ca unul care deții o putere atît de mare ești nevoit să iei nenumărate măsuri și, cum e firesc, să rănești multe susceptibilități. Nu este cu putință, în calitatea ta de conducător, să fii pe placul tuturor. Este lege că vei fi urît de mulți, oricît de drept diriguitor te-ai arăta. Mult mai numeroși sînt cei dispuși să facă rău decît cei care urmează calea cea dreaptă, mă refer la cei

ale căror dorințe nu-i posibil să le satisfaci. Chiar și dintre cei care au oarecare merite, unii năzuiesc spre multe și mari lucruri, pe care nu le pot dobândi, iar alții se amărăsc când văd că se află într-o situație de inferioritate. Și așa, deopotrivă, toți acuză pe cel ce este stăpînitor. În consecință, n-ai cum să te sustragi răului amenințator ce planează asupra ta, mai mult încă, nici uneltirilor care nu-ți primejduiesc numai ființa, ci și domnia. Fii sigur că dacă ai fi fost un simplu particular, nimeni nu ți-ar fi făcut vreun rău în mod deliberat, fără să fi avut motive de răzbunare; toți însă, toți rîvnesc la autoritatea ce-o deții și la privilegiile pe care le implică — îndeosebi aceia care aparțin păturilor sus-puse — cu mult mai intens față de oamenii din păturile inferioare. Sînt de acord că e vorba de năzuințele unor indivizi nedrepti, lipsiți de judecată. Nu-i mai puțin adevărat că asemenea scăderi sînt sădite în însăși firea lor, așa cum sînt și alte vicii, și că nici pe cale de convingere, nici prin constrîngere n-ai cum să le smulgi din inima anumitor oameni. Nici o lege, nici o temere nu se arată mai puternică decît înclinațiile naturale⁷⁵. Meditînd la aceste adevăruri, nu te mai înfuria la gîndul greșelilor altora. Veghează cu multă luare-aminte și la securitatea ta și la aceea a domniei, așa ca să le putem păstra în deplină siguranță, nu prin pedepse drastice, ci printr-o foarte atentă pază“.

15 La acestea Augustus îi răspunse: „Știu prea bine, Livia, că nimic din ceea ce aparține înfăptuirilor majore nu este la adăpost de invidie și de amenințare, puterea absolută mai puțin decît orice altceva. Dacă n-am avea greutatea de învins, griji, temeri, mai presus de cele ale cetățenilor particulari, am putea fi aidoma zeilor. Pe mine însă tocmai această condiție mă apasă, pentru că lucrurile n-au cum să capete alt curs și nu văd nici o posibilitate de a găsi un remediu“. — „Atunci, zise Livia — deoarece unii indivizi sînt astfel făcuți încît vor cu orice preț să-i lovească pe alții, ei bine, să ne apărăm și noi viața. Avem doar la dispoziție soldați destui, unii, a căror sarcină este să-i țină în frîu pe dușmanii din afară, alții, care con-

stituie o gardă personală, ne stau de strajă⁷⁶, ca să nu mai vorbesc de armata servitorilor. Iată deci o garanție a securității noastre și acasă și în afară.” Augustus însă, luându-i vorba, continuă: — „N-am nevoie să amintesc, cîtuși de puțin, că adesea mulți au căzut victima „credințioșilor“ care îi înconjurau⁷⁷. Afară de alte neajunsuri acesta se arată a fi cel mai apăsător în regimurile monarhice — a-ți fi frică, nu numai de dușmani, cum pățește toată lumea, ci și de prieteni. Doar mult mai numeroși conducători au căzut victima uneltirilor unor astfel de oameni — de vreme ce nu se despart de ei nici zi nici noapte, fie că sînt dezbrăcați, fie că dorm, fie că primesc hrană și băuturi pregătite de mîna acestora — prin comparație cu loviturile primite de la alții, care nu înseamnă nimic pentru ei. Între altele — ca să te aperi de dușmani, ai la îndemînă devotamentul prietenilor; față de aceștia însă n-ai cum să-ți găsești un aliat. Ce ne-a rămas deci? pretutindeni, groază de locurile pustii, groază de mulțime. Fără pază în jurul tău este primejdios, dar o primejdie mai mare încă se poate ascunde în străjerii ce te apără. Oricît de supărător este faptul de a avea dușmani — mai rău este încă a avea „prieteni“, căci este necesar să-i numești pe toți „prieteni“, chiar dacă nu-ți sînt. De se întîmplă să se mai găsească și oameni de inimă, aproape că nu mai ai curajul să le acorzi încredere, așa încît să se stabilească acele relații bizuite pe curățenie sufletească și lipsă de suspiciune. Aceasta echivalează totodată cu o cumplită încercare: să fii nevoit a te apăra de comploturile urzite de alții. Căci să fim drepti, faptul de a fi silit să recurgi fără preget la răzbunări și la pedepse, înseamnă un adevărat canon pentru oamenii de bine“.

16 „Sigur că ai dreptate — răspuse Livia. Totuși, încerc să-ți dau un sfat, dacă ești dispus să-l accepți și dacă nu disprețuiești gîndul că, femeie fiind, îndrăznesc să-ți propun o soluție la care n-ar fi meditat nimeni, nici măcar unul dintre cei mai buni prieteni ai tăi. N-aș zice că nu sînt și ei conștienți de ceea ce doresc să-ți propun — dar nu îndrăznesc să-ți vorbească deschis“. „Vorbește

Italia

doar — spuse Augustus — care este oare acest sfat?“ Iar Livia: „Îți voi vorbi, zise ea, fără nici o reținere, ca una care deopotrivă cu tine împărtășesc și binele și răul, care iau parte la conducere — câtă vreme ești viu și nevătămat — dar amenințată să mă prăbușesc odată cu tine, dacă ai pătimi ceva rău (o, de nu s-ar întâmpla așa ceva!). Dacă natura cumva, natura omenească îi împinge pe unii pe căi greșite chiar împotriva voinței lor, și acestora le este peste putință să i se împotrivescă când ea se dezlănțuie — nu-i mai puțin adevărat că și acele însușiri care la unii sînt prețuite ca pozitive — ca să nu mai pomenesc de răutatea majorității oamenilor — sînt pasibile a-i determina pe mulți să comită nedreptăți. Mîndria neamului din care descind, însumurarea ce le-o dă bogăția, platforma ce-o capătă prin funcția ce-o dețin, încrederea în vitejia ce-i animă — importanța exagerată a puterii lor, pe mulți îi fac să rățăcească drumul drept. Nu e bine să schimbi noblețea pe josnicie, nici sentimentele bărbătești pe lașitate, nici cumițtenia pe nebunie (dealtfel, ar fi și imposibil); nu e bine, pe de altă parte, nici să tai din prisosul unora precum nu trebuie micșorat nici avîntul ambițios al acelor care n-au depășit cu nimic măsura (ar fi nedrept). Grija de a te răzbuna sau cea de a preveni acțiunile răuvoitoare atrage în mod necesar după sine și plictiseli și faimă rea. Deci haide, să schimbăm linia noastră de conduită și să mai iertăm pe cîte unul din cei care ți-au vrut răul. După părerea mea, multe pot fi mai lesne îndreptate pe calea clemenței⁷⁸ decît prin cruzime. Cei care s-au bucurat de generozitatea sufletească a celor care le-a acordat iertarea nu numai că ajung să-i iubească — pînă la apriga dorință de a răspunde întocmai — dar toți semenii lor îl respectă și îl venerază pe binefăcător, încît se ajunge la situația că nimeni nu mai îndrăznește să-l atace. În schimb, cei care nu știu ce-i mila în mînia ce-i orbește sînt detestați de oamenii care le știu de frică și alături de aceștia de toți ceilalți. De aici se trage că pun la cale comploturi, de teamă să n-ajungă ei să fie uciși.

17 Nu vezi oare că pînă și medicii intervin cît mai rar cu operații și fiare înroșite — ca să evite întetirea răului — preferînd terapia prin spălături alinatoare asupra traumelor suferite cît și prin leacuri blînde?⁷⁹ Totuși, să nu crezi că, deoarece există suferințe ale corpului și suferințe ale sufletului, ele sînt aparte unele de altele. Există tot soiul de suferințe asemănătoare oarecum cu cele trupеști și în judecata oamenilor, chiar dacă aceasta este incorporeală; cugetul se strînge de frică și se umflă de mînie. Pe unii supărarea îi doboară, însuflețirea însă îi înalță. Dacă luăm aminte, diferența între aceste suferințe este infimă și tocmai de aceea se cer mijloace de remediere asemănătoare. Un cuvînt bun, spus cînd trebuie, risipește toată înverșunarea aceluia care îl ascultă. Tot așa, iertarea dată la timp, topește pînă și mînia celui mai înverșunat om, după cum pedeapsa hotărîtă din spirit de răzbunare scoate din sărite un om cît de pașnic.

Acțiunile violente duc veșnic la exasperare pe toți oamenii, oricît de drepte ar fi ele, în vreme ce acțiunile binevoitoare îi destind. Din acest motiv, dacă cineva ajunge să fie convins pe cale rațională — se arată mult mai repede dispus să îndure pînă și cele mai teribile lucruri — decît dacă ar fi silit prin brutalitate. În așa măsură amîndouă aceste ipostaze sînt supuse legilor firii încît pînă și printre animalele necuvîntătoare, lipsite de orice rațiune, multe din ele, chiar din cele mai puternice și mai sălbatice încep să se domesticească prin mîngîieri și prin hrana cu care sînt momite, în vreme ce multe altele, dintre animalele extrem de fricoase și de slabe, sînt terorizate și aduse la exasperare prin maltratări și prin frică.

18 N-am pretenția să spun că ar fi necesar să-i cruți pur și simplu pe cei care se fac vinovați. Acel individ plin de îndrăzneală, dornic să-și depășească condiția, cu moravuri și gînduri perverse, stigmatizat de un viciu incurabil și continuu — ei bine, se cuvine tăiat din rădăcini, așa cum tai cîteodată părțile putrede ale corpurilor vii. Dintre ceilalți însă, cîți greșesc, fie cu voie, fie fără, datorită tineretii, lipsei de experiență, neștiinței sau indiferent cărei

alte circumstanțe, pe unii trebuie să-i mustri prin cuvinte tari, pe alții să-i cumințești cu amenințări, în sfârșit, pe alții, să știi cum să-i iei prin indiferent care alt mijloc, nu prea sever. Și întocmai ca în celelalte privinți*... toți pedepsesc mai mult sau mai puțin aspru... În împrejurările de față îți stă în putință să te porți cu moderație, fără să-ți primejduiești viața, pedepsindu-i pe unii prin exil, pe alții prin decăderea din drepturi, pe alții prin amenzi — hotărîndu-le domiciliu obligatoriu în anumite ținuturi sau în anumite orașe. S-a mai văzut cum anumiți oameni au început să se cumințească atunci când și-au dat seama că nu obțin cele după care năzuiau sau când au dat greș în cele ce urmăreau. O situație dezonorantă, o locuință sub orice critică, durerea sufletească și frica de ce va să vină au avut asupra multora o acțiune binefăcătoare. Nu încapе îndoială că un om de viață, cu suflet nobil, ar alege mai degrabă moartea decît să îndure asemenea umilință.

Din cele ce ți-am expus rezultă că răzbunarea față de acești oameni, departe de a îndrepta lucrurile, nu face decît să le agraveze. Iar nouă nu ne pune la dispoziție nici un fel de motivare și nici siguranța că vom trăi în liniște. Așa cum este situația actuală**... dăm impresia că pe mulți îi ucidem din lăcomie pentru averile lor, pe alții de teamă față de curajul lor și, îndeosebi, pe cei mai mulți, dintr-un sentiment meschin de gelozie față de un merit oarecare. Parcă nu-ți vine a crede că cineva care se află stăpîn pe o putere și o forță armată atît de mare — ar putea deveni ținta uneltirilor unui cetățean particular lipsit de arme. Dar se găsesc destui care să răspîndească acest zvon în vreme ce alții pretind că plecăm urechea la tot felul de minciuni și că multe le luăm drept bune, cu totală lipsă de răspundere. După cîte pretind ei, delatorii care se jură că au văzut cu ochii lor și au auzit cu urechile lor tot felul de crime — mînați de ură, de mînie, mituiți cu bani de dușmanii celor pe care-i acuză, alții, dimpotrivă,

* Lacună mică în text.

** Lacună în text.

pentru că nu li s-a cumpărat tăcerea cu bani — se întrec în a spune neadevăruri. Aceștia nu se mărginesc să transmită că anumiți cetățeni săvârșesc lucruri reprobabile, sau că au de gând să le înfăptuiască, ci semnaleză și amănunte despre o discuție, faptul că un interlocutor a tăcut, că un altul a râs, iar un al treilea a plîns!

19 Aș putea să înșir mii de asemenea exemple care, chiar de-ar fi adevărate în majoritatea lor, n-ar trebui să constituie un subiect de preocupări exagerate pentru oamenii de condiție liberă, nici să-ți fie de îndată împărtășite. În neștiință de cauză, n-ai de ce să suferi vreun neajuns, iar faptul de a le asculta n-ar contribui decît să te supere, chiar fără voia ta. Și tocmai acest lucru se cuvine evitat, cu orice preț, mai ales cînd ai calitatea de conducător al altora. Mulți sînt dispuși să creadă — văzîndu-te pradă mîniei — că nenumărați cetățeni sînt condamnați pe nedrept la moarte, unii, fără nici un fel de judecată, alții, în urma unei sentințe ticluite dinainte, de conivență cu juriul. Nici depozitiile martorilor, nici cazurile care-i silesc să vorbească, nici alt mijloc de acest fel nu sînt considerate drept adevăr cînd e vorba despre acești inculpați. Așa stau lucrurile, chiar dacă nu e drept să se petreacă astfel în anumite cazuri, cînd este vorba de toți, ca să zic așa, care au fost condamnați la moarte în asemenea condiții.

Tu, Augustus, nu numai că nu trebuie să comiți nedreptăți — dar nici măcar să nu lași impresia că le comiți. Pentru un cetățean de rînd, ajunge să săvîrșească greșeli; pentru un conducător de stat, se cuvine să fie deasupra oricărei bănueli. Guvernezi doar peste oameni — nu peste animale. Și singurul mijloc ce-l ai la dispoziție pentru a-ți face binevoitori cu adevărat constă în abilitatea de a-i convinge simultan și prin toate eforturile că nici cu voie, nici fără voie, nu ești dispus să faci nedreptăți. Este posibil ca cineva să fie silit a se teme de un altul; pentru a-l iubi, e nevoie să fie pătruns de puterea convingerii. Dar de convins nu poate fi convins decît în urma binefacerilor de care se bucură personal și dacă vede că și

alții sînt în măsură să se împărtășească din roadele bunivoințe. Cel care însă este ros de bănuiala că semenul său a pierit în chip samavolnic — se teme ca nu cumva să pătimească ceva similar și se vede silit să-l urască pe făptaș. A fi urît de cei pe care-i guvernezi, afară că nu servește la nimic, nu aduce nici un câștig. Cei mai mulți oameni consideră că este de datoria tuturor să se răzbune pentru indiferent care ofensă li se aduce numai să nu ajungă de rîsul lumii și, ulterior, acoperiți de ocară; în schimb, cînd este vorba de conducători, ei socot că în obligațiile acestora intră și luarea de măsuri drastice împotriva acelor care atentează la integritatea statului — dar, de intră în joc integritatea personală, așteaptă de la aceștia o atitudine senină față de atentatorii la viața lor — argumentînd că șefii de state nu pot fi luați nici în derîdere, nici supuși unui atac neașteptat, dacă se ține seama de măsurile de securitate de care sînt înconjuțați.

20 Tocmai pentru că am auzit asemenea păreri și le-am acordat atenția cuvenită — cutez să-ți dau sfatul ca sub nici un cuvînt să nu ucizi pe cineva pentru un asemenea motiv. Puterea suverană⁸⁰ a fost instituită în vederea asigurării celor guvernați — așa încît să nu-și pricinuiască daune unii altora și nici să sufere prejudicii din partea unor neamuri străine, dar, pe Zeus! nu ca să îndure neajunsuri de la cei ce o dețin. Cel mai de seamă titlu de glorie nu este să distrugi un mare număr de cetățeni, ci să fii în stare — de este cu putință — să-i salvezi pe toți. Se cuvine, să-i educi prin legi, prin binefaceri și prin pedepse coercitive, ca să se cumițească și, mai mult decît atît, trebuie să-i urmărești și să veghezi să nu poată înfăptui răul în cazul cînd ar avea astfel de intenții⁸¹. Dacă o parte a corpului, să presupunem, se îmbolnăvește, de datoria noastră este să încercăm a îndrepta prin medicație răul ce-o macină, pentru a nu o lăsa să se distrugă. A suporta bărbătește greșelile mulțimii înseamnă a da dovadă de mare și multă înțelepciune, de o remarcabilă putere de stăpînire; atunci însă cînd ești dispus să împarți pedepse după ceea ce merită fiecare, fără să vrei ai să pierzi mai multe vieți

omenești decît s-ar cuveni. De aceea, din aceste pricini, îmi exprim părerea că nimeni din cei care s-au făcut vino-vați de o asemenea culpă să nu fie pedepsiți cu moartea — ci să se încerce a-i aduce la sentimente mai bune pe altă cale — ca să nu mai aibă ocazia a comite nimic ieșit din comun. Căci ce-ar mai putea păcătui un om izolat pe o insulă, sau pe o moșie, sau într-un oraș oarecare, unde n-are la dispoziție nici mulțimea servitorilor, nici bani și unde, de este necesar, poate chiar fi pus sub pază⁸²? Dacă dușmanii cumva s-ar găsi pe aici, pe aproape, sau dacă o anumită porțiune din țărmul mării nu s-ar afla sub stăpînirea noastră, așa ca cineva dintre exilați să poată fugi și să găsească adăpost la dușmani — pentru a ne face rău, sau dacă pe întinsul Italiei ar exista orașe întărite, cu fortificații și cu arme pe care dacă, eventual, cineva le-ar cuceri, ar putea deveni o primejdie pentru noi, ei bine, atunci aș schimba vorba. Cum însă toate orașele sînt dezarmate prin aceste părți și n-au întărituri ridicate în vederea unui asediu⁸³, de asemenea, cum dușmanii sînt la mari depărtări de aceste așezări (căci întinderea nemărginită a mării, a uscatului, munții și fluviile atît de greu de străbătut se găsesc la mijloc) de ce tu sau oricare altul, s-ar teme de cutare sau de cutare, niște oameni lipsiți de arme, simpli particulari, trăind aici chiar în inima statului pe care îl conduci, înconjurați ca într-un cerc de bariera armelor tale? Eu una nu pot crede că s-ar mai găsi cineva căruia să-i treacă prin minte ceva de acest fel și nici, oricît și-ar fi pierdut mințile, că ar fi în stare să pună ceva în practică.

21 Să încercăm, așadar, o experiență chiar în cazul conjurațiilor de față. S-ar putea ca sentimentele lor să se schimbe cu desăvîrșire și să-i aducă și pe alții pe o cale mai bună. Vezi doar, Cornelius este de neam mare și are un nume ilustru. Toate aceste atribute se cuvin a fi ome-nește cîntărite. Taișul sabiei nu rezolvă toate problemele (ar fi un mare bine dacă s-ar dovedi în stare să-i cumin-tească pe unii, să-i convingă, să-i constrîngă a iubi pe cineva în mod sincer); desigur, el este capabil să pună

capăt unei vieți omenești — dar prețul va fi înstrăinarea sufletelor celorlalți. Să nu crezi că prin această drastică pedeapsă cel ce face dreptate câștigă afecțiune sporită din partea celorlalți; tocmai pe dos — cu cât teama ce-o inspiră devine mai puternică, își face mai mulți dușmani. Asta este situația. Cei care însă și-au dobândit iertarea, copleșiți de un sentiment de rușine, trăiesc cu frica ca nu cumva să mai greșească ceva față de binefăcătorii lor și se întrec în a le face tot felul de servicii în nădejdea că vor fi cu prisosință răsplătiți. Când cineva datorează viața aceluia pe care l-a atacat este de părere că bunăvoința ce i s-a arătat echivalează cu asigurarea unui mod de comportament similar pe viitor, indiferent în ce privință.

Așcultă-mă, deci, iubitul meu soț, și schimbă-ți hotărîrea. Procedînd astfel, vei da de înțeles că toate măsurile severe pe care le-ai luat pînă acum au fost impuse de necesitate. Căci nu este cu putință să schimbi într-un stat uriaș ca acesta, regimul republican cu unul monarhic, fără vărsare de sînge. Dacă însă ai să persisti în această direcție, s-ar putea bănuși că acele condamnări la moarte le-ai făcut cu sînge rece.“

22 Augustus ascultă sfaturile Liviei și îi grație pe toți cei învinovați, mulțumindu-se să le facă morală. Pe Cornelius îl numi și consul⁸⁴. După aceasta îi câștigă de partea lui atît pe Cornelius cît și ceilalți oameni în așa măsură încît nimeni n-a mai conspirat vreodată împotriva lui, nici nu s-a mai aflat sub o asemenea acuzare. Iar Livia, care a fost principalul autor al salvării lui Cornelius de la moarte, avea ea însăși să fie învinuită de moartea lui Augustus.

5 e.n. În aceeași vreme, sub consulatul lui Cornelius și Valerius Messala, au avut loc înfricoșătoare cutremure de pămînt, Tibrul dezlănțuit a rupt podul și timp de șapte zile puteai să te plimbi cu barca pe străzile Romei. A avut loc o eclipsă parțială de soare și foametea a făcut prăpăd.

Tot în cursul aceluiași an Agrippa a luat toga virilă fără să primească însă nici una din distincțiile acordate fraților săi⁸⁵. La jocurile de circ atît senatorii cît și cavalerii au

căpătat locuri aparte de restul plebei, practică care și astăzi încă a rămas în vigoare⁸⁶. Și cum aristocrația nu se învoia bucuros să-și dea fiicele pentru a fi preotese ale zeiței Vesta, s-a hotărât prin lege ca și fiicele libertilor să poată deveni preotese⁸⁷. În Senat a avut loc o tragere la sorti a candidatelor, în prezența părinților care aparțineau ordinului ecvestru, dat fiind numărul prea mare al acelor care rîvneau la această onoare. Cu toate acestea nici una din fete n-a fost numită preoteasă a Vestei.

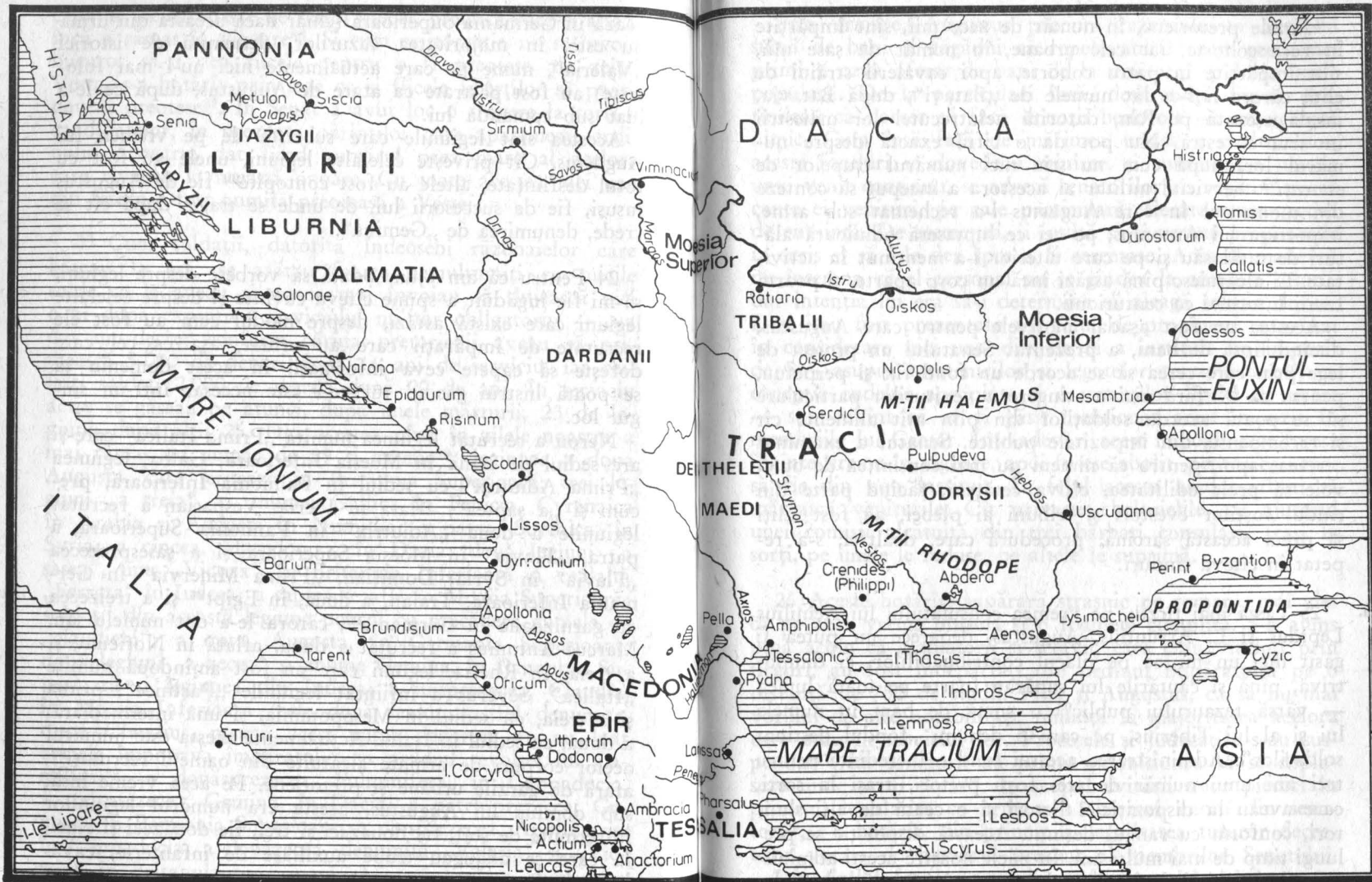
23 Cum soldații, datorită îndeosebi războaielor care băteau la ușă, se arătau foarte nemulțumiți cu micile solde ce le aveau și nu se mai învoiau să slujească nici o zi după expirarea serviciului militar obligatoriu — s-a dat un decret conform căruia pretorienii aveau să primească 5 000 de denari după 16 ani de serviciu, iar ceilalți soldați 2 000 de denari după 20 de ani. În serviciu activ se găseau pe atunci, după unele mărturii, 23 de legiuni, după alții 25. Din acestea pînă în zilele noastre a mai rămas un număr de 19 și anume⁸⁸: legiunea a doua Augusta, care ierneză în Britannia Superioară; trei legiuni „a treia“, și anume: Gallica în Fenicia, Cyrenaica în Arabia și Augusta în Numidia; a patra, Scythica, în Syria; a cincea, Macedonica, în Dacia; două legiuni „a șasea“, una „Victrix“ în Britannia Inferioară și cealaltă „Ferrata“ în Iudeea; a șaptea se află în Moesia Superioară; soldații din această legiune poartă cu precădere numele de „claudieni“; a opta, Augusta, în Germania Superioară; două legiuni „a zecea“ și anume Gemina, în Pannonia Superioară și legiunea din Iudeea; a unsprezecea, Claudia, în Moesia Inferioară (cele două legiuni astfel denumite, după Claudius, poartă acest nume deoarece nu au luat armele împotriva împăratului cu prilejul revoltei lui Camillus)⁸⁹; a douăsprezecea, Fulminifera, în Cappadocia, a treisprezecea, Gemina, în Dacia; a patrusprezecea, Gemina, în Pannonia Superioară; a cinsprezecea, Apollinaris, în Cappadocia; a douăzecea, denumită „Valeria“ și „Victrix“ în Britannia Superioară. Această legiune, după cîte cred, împreună cu legiunea a douăzecișidouă, care ier-

nează în Germania Superioară (chiar dacă aceasta din urmă nu este, în majoritatea cazurilor, denumită de istorici „Valeria“, nume pe care actualmente nici nu-l mai folosește) au fost păstrate ca atare de Augustus, după ce le-a luat sub comanda lui.

Accestea sînt legiunile care subzistă de pe vremea lui Augustus. Cît privește celelalte legiuni, unele au fost cu totul desființate, altele au fost contopite⁹⁰ fie de Augustus însuși, fie de succesorii lui, de unde se trage, după cît se crede, denumirea de „Gemina“.

24 Pentru că am ajuns odată să vorbesc despre legiuni, să-mi fie îngăduit a spune cîteva cuvinte și despre celelalte legiuni care există astăzi, despre modul cum au fost ele recrutate de împărații care au urmat, așa ca cel care dorește să capete ceva informații în acest domeniu să se poată instrui găsind tot ce-i este necesar într-un singur loc.

Neron a recrutat legiunea numită „Prima Italica“ care-și are sediul de iarnă în Moesia Inferioară, Galba, legiunea „Prima Adiutrix“ cu sediul în Pannonia Inferioară, precum și „a șaptea“, aflată în Iberia. Vespasian a recrutat legiunile a doua „Adiutrix“ în Pannonia Superioară, a patra, „Flavia“ în Moesia Superioară și a șasesprezecea „Flavia“ în Syria; Domițian, „Prima Minervia“ în Germania Inferioară, Traian, a doua, în Egipt⁹¹ și a treizecea cu garnizoana în Germania⁹², cărora le-a dat numele său. Marcus Antonius a recrutat a doua, aflată în Noricum, și a treia, în Rhetia, legiuni care au fost amîndouă numite „Italica“. Severus a înființat legiunile „Parthice“, prima și a treia, cu sediul în Mesopotamia, și una intermediară, a doua, cu sediul în Italia. Actualmente acesta este numărul acelor corpuri de armate alcătuite din oameni recrutați⁹³, afară de gărzile urbane și pretoriene. Pe acea vreme însă, sub domnia lui Augustus, acesta era numărul legiunilor întreținute de stat, fie douăzeci și trei, fie douăzeci și cinci, la care se adăugau trupe auxiliare de infanterie, cavalerie și, ocazional, marină. Despre aceste trupe nu am însă amănunte exacte.

Gărzile pretoriene, în număr de zece mii, sînt împărțite în zece cohorte, iar cele urbane, în număr de șase mii, sînt împărțite în patru cohorte, apoi cavalerii străini de elită cărora li s-a dat numele de „Batavi“, după Batavia, insulă așezată pe Rin, datorită neîntrecutei lor măiestrii în arta ecvestră. Nu pot da o cifră exactă despre numărul lor, după cum nu știu nici numărul trupelor de *evocați*⁹⁴. Serviciul militar al acestora a început să conteze din momentul în care Augustus i-a rechemat sub arme, împotriva lui Antonius, pe cei ce luptaseră odinioară alături de tatăl său și pe care ulterior i-a menținut în activitate. Ei alcătuiesc pînă astăzi încă un corp aparte, și poartă fascii întocmai ca centurionii.

Acestea au fost așadar motivele pentru care Augustus, ducînd lipsă de bani, a prezentat Senatului un proiect de lege prin care cerea să se acorde un fond fix și perpetuu, pentru ca — fără nici o atingere a veniturilor particulare să se poată acorda soldaților din plin atît alimente cît și recompense, din impozitele publice. Senatul a examinat cererea; apoi, pentru că nimeni nu mai consimțea de bună voie să preia edilitatea, cîtiva cetățeni, făcînd parte din rîndul foștilor cvestori și tribuni ai plebei, au fost siliți să preia această sarcină, procedură care, dealtfel, s-a repetat în cîteva rînduri.

- 6 I.e.n. 25 Ceva mai tîrziu, pe vremea consulatului lui Aemilius Lepidus și L. Arruntius, Augustus, deoarece nu putea fi găsit nici un mijloc pe placul contribuabililor, ci dimpotrivă, pînă și căutările lui supărau foarte pe toată lumea — vîrșă tezaurului public⁹⁵ o sumă de bani în numele lui și al lui Tiberius, pe care o denumi „fondul destinat soldaților“. Administrarea acestui fond o încredință pentru trei ani unui număr de trei foști pretori, trași la sorți, care aveau la dispoziție 2 lictori și o ceată de alți slujitori, conform cu rangul deținut. Această dispoziție se prelungea timp de mai mulți ani. În zilele noastre acești administratori sînt aleși de împăratul respectiv și își vad de îndatoriri fără a mai fi însoțiți de lictori.

Prin urmare, Augustus procură tezaurului o anumită sumă de bani și făgădui să repete anual acest gest; mai primi și ceva oferte de bani de la unii regi și de la unele populații. De la particulari însă, deși mulți din ei pretindeau că doresc să facă donații benevole — nu acceptă nimic. Cum însă față de mărimea uriașă a cheltuielilor, aceste fonduri se dovedeau minime, și cum simțea nevoia unui venit continuu, se adresă senatorilor cu rugămintea să caute ei venituri, pe cale particulară, fiecare, cum credea de cuviință. De asemenea, îi invită să-și noteze propunerile în scris și să i le dea spre a fi cercetate. Această manevră nu însemna că el personal nu se gândea la anumite soluții, dar intenția lui era să-i determine să aleagă soluția dorită. Deși i-au fost prezentate tot felul de propuneri, n-a luat în considerare nici una din ele ci a instituit un impozit de 5% asupra moștenirilor și legatelor testamentare⁹⁶, cu excepția rudelor apropiate și a urmașilor lipsiți de avere — sub cuvânt că ar fi găsit menționat acest impozit în memoriile lui Caesar. Într-adevăr, acest impozit mai fusese înainte vreme în vigoare, apoi fusese abolit, pentru ca acum să fie din nou instituit. În felul acesta așadar izbuti să mărească veniturile. Cât privește cheltuielile, cu ajutorul unei comisii alcătuită din trei bărbați consulari, trași la sorți, pe unele le reduse, pe altele le suprimă.

26 Aceste hotărâri supărară strașnic pe romani, mai ales că pe acea vreme bîntuia și o foamete cumplită. S-a ajuns pînă acolo că gladiatorii și sclavii, care erau vînduți prin târguri, au fost îndepărtați din ordinul împăratului pe o distanță de 750 de stadii. Pînă și Augustus, ca să nu mai vorbim de alte notabilități, renunță la majoritatea acelor care erau în serviciul lor. Procesele și judecățile s-au suspendat⁹⁷, iar senatorii au primit permisiunea să se deplaseze unde ar fi dorit⁹⁸. În scopul evitării unor piedici în procesul legislativ, ca urmare a absenței unora din senatori⁹⁹, s-a hotărît, din principiu, legalitatea tuturor decretelor votate de numărul prezent al membrilor Senatului.

Din rîndul foștilor consuli au fost numiți cîtiva magistrați cu sarcina de a vinde fiecăruia o cantitate rațional-

zată de grâu și de pâine¹⁰⁰. Iar Augustus dăruie acelor care aveau drept la distribuții gratuite de grâu o cantitate dublă decît cea pe care o primiseră vreodată mai înainte. Cum nici această cantitate nu era de ajuns pentru aceștia, împăratul nu îngăduie ca ziua sa de naștere să fie sărbătorită prin banchete publice¹⁰¹.

Cum în aceeași vreme o întinsă parte a orașului fusese distrusă prin incendii, hotărî ca în șapte puncte diferite să funcționeze pichete de libertei, cu misiunea de a sări în ajutor. Comandant al acestora a fost numit un cavaler¹⁰². Augustus nu avea de gînd să mențină mult timp formațiile de pază contra incendiilor; cu toate acestea, nu le mai desființă, căci își dădu curînd seama de extrema lor utilitate, cît erau de necesare pentru serviciul ce-l îndeplineau, din însăși experiența făcută. Așa că le menținu mai departe. Aceste gărzi există și astăzi, funcționînd sub un regim cu totul special și anume sînt alcătuite din oameni recrutați nu numai din rîndul libertilor ci și din alte clase sociale. La Roma au cohortele lor și primesc o soldă de la stat.

27 Plebea totuși, ca una ce era copleșită de foamete și povara impozitelor, de pierderile în bunuri materiale suferite de pe urma incendiilor, începu să-și arate nemulțumirea. Oamenii cleveteau fără să se ferească, spunînd cuvinte pline de revoltă; în timpul nopții răsăreau și mai numeroase încă inscripții protestatere. Toate acestea, după cît se spunea, se întîmplau la instigația unui anume Publius Rufus¹⁰³, dar Rufus nu era singurul suspect. Într-adevăr, Rufus nu era în stare nici să pună la cale nici să înfăptuiască astfel de lucruri. Alții, după cît se bănuia, folosindu-se de numele lui Rufus, căutau să aprindă scînteia unei revolte. De aceea s-a votat deschiderea unei anchete și s-au instituit premii pentru denunțatori; denunțurile nu întîrziară, ceea ce contribuie la noi tulburări în oraș, care se ținură lanț pînă cînd, în sfîrșit, foametea a fost învinsă. Germanicus Caesar și Tiberius Claudius Neron¹⁰⁴ organizară atunci jocuri de gladiatori, în memoria părintelui lor, Drusus. Această comemorare izbuti să mai potolească spi-

ritele, precum și faptul că Tiberius, când sfinți templul Dioscurilor, nu se mărgini să-și înscrie propriul său nume — Claudianus, în loc de Claudius, din cauza adoptării sale în familia lui Augustus¹⁰⁵ ci îl înscrisese și pe acela al lui Drusus. Dedesubtul era că Tiberius, deși participase alături de fratele său la conducerea operațiilor de război, venea deseori la Roma, de câte ori avea prilej, bineînțeles și cu treburi, dar mai ales de teama ca nu cumva Augustus să prefere pe altcineva în absența lui¹⁰⁶.

Acestea au fost deci evenimentele din acel an. Iar când guvernatorul Achaiei a murit tocmai la mijlocul misiunii ce-o îndeplinea¹⁰⁷, sarcinile guvernamentale au fost încredințate cvestorului și asessorului său, pe care noi îl numim *legatus* — așa cum am mai spus¹⁰⁸ — și anume unuia i s-a dat în grijă partea cuprinsă în interiorul Istmului¹⁰⁹ și celui-lalt restul provinciei. Herodes, regele Palestinei¹¹⁰, pus sub acuzare de către frații săi, a fost exilat într-o localitate dincolo de Alpi, în vreme ce o parte din stăpînirile sale au fost confiscate. 6 e.n.

28 Tot în acele timpuri s-au desfășurat și multe războaie. Pirații au săvârșit atât de multe încălcări, încât, timp de trei ani n-a fost cu puțință ca Sardinia să aibă drept guvernator un senator¹¹¹, ci a fost încredințată unor militari și unor comandanți aparținînd ordinului evestru. Nu puține orașe se răsculară așa că s-a întîmplat, timp de doi ani, ca unii și aceeași guvernatori să fie menținuți în provinciile senatoriale, prin voința împăratului și nu prin tragere la sorți. Provinciile imperiale erau încredințate dealtfel pentru un timp mai îndelungat unora și aceluiași guvernatori¹¹². Totuși, nu voi intra în amănunte despre toate acestea. Multe nu sînt decît fapte sporadice, lipsite de importanță majoră. Redarea lor cu exactitate nu va fi de nici un folos. Mă voi mărgini așadar să recapitulez, afară de evenimentele însemnate, ceea ce merită să fie reținut în memorie.

Isaurii, mai întîi prin acțiuni de jaf, au început un război care s-a dovedit a fi înfricoșător, pînă ce au fost potoliți. Gaetulii, la rîndul lor, supărați împotriva regelui Iuba, totodată neînțelegînd ca și ei să dea ascultare stăpînirii

romane, s-au răsculat împotriva regelui, făcură prăpăd prin ținuturile învecinate și uciseră câțiva generali romani sosiți cu trupe împotriva lor. Pe scurt, puterea lor crescuse pînă într-atît că celui care a izbutit să-i zdrobească, și anume lui Cornelius Cossus, îi aduseră insignele triumfale și un cognomen¹¹³.

Concomitent, Tiberius, însoțit de alți comandanți militari, porni o expediție împotriva celților*. Tiberius a înaintat pînă la Visurgos și apoi pînă la Elba, fără ca în această campanie să se fi ajuns la vreun rezultat deosebit, deși, în urma luptelor aici purtate, nu numai Augustus dobîndi titlul de *imperator*, ci și Tiberius, iar C. Sentius, guvernatorul Germaniei, primi insignele triumfale¹¹⁴; motivarea acestor onoruri a fost cererea repetată a celților de a se încheia un tratat de pace. Adevărata cauză însă, deși celții încălcaseră tratatele cu puțin timp în urmă, era starea de lucruri îngrijorătoare din Dalmația și Pannonia — unde răscoalele căpătaseră o amploare mai mare și necesitau o replică fără întârziere.

29 Striviți sub povara birurilor¹¹⁵, dalmații, de voie, de nevoie, stătuseră mai înainte vreme liniștiți. Dar, cînd Tiberius porni pentru a doua oară o campanie de represalii împotriva celților, iar Valerius Messalinus, guvernatorul din acea vreme al Dalmației și Pannoniei, a primit ordinul să-l însoțească și a luat cu sine grosul armatei ce-o avea la dispoziție — cum primiseră și ei porunca să trimită un contingent — s-au adunat laolaltă în acest scop și, cînd văzură cîte tinerime în floarea vârstei era de față — n-au mai stat pe gînduri. La îndemnul înflăcărate ale unui anume Baton, un *daesidiat*** , la început s-au răsculat doar puține grupuri, care însă izbutiră să-i alunge pe romanii sosiți împotriva lor. După această victorie se înțelege că și ceilalți se ridicară la luptă.

Nu după mult timp breucii, un neam din Pannonia, luîndu-și drept căpetenie pe un alt Baton — atacară Sir-

* Germanilor.

** Lecțiunea Boissevain, II, p. 513.

mium¹¹⁶ și garnizoana romană care se afla aici. Cu toate acestea n-au putut cuceri orașul căci Caecina Severus, guvernatorul provinciei învecinate Mysia*, îi ajunse pe malurile fluviului Drava, sosind în mare grabă, unde îi și învinse după o încăierare sîngeroasă.

Breucii însă, animați de speranța că în curînd puteau să se ridice iarăși din înfrîngerea suferită — deoarece romanii suferiseră pierderi grele —, începură să cheme într-ajutor aliați și așa își îngroșară rîndurile cu toți cei pe care putură să-i convingă. În timpul acesta iată că Baton, dalmatul, care pornise un atac asupra Salonei¹¹⁷, nu mai era în stare să întreprindă nimic cu de la sine putere, fiind grav rănit de o piatră. El se văzu silit să trimită pe alții cu misiunea de a jefui coastele mării pînă la Apollonia și prin aceste meleguri; deși la început a fost învins, în cele din urmă prin meritul oamenilor ce-l sprijineau dobîndi o victorie asupra romanilor trimiși să-i întîmpine¹¹⁸.

30 Tiberius, pus la curent cu cele ce se întîmplau, de teama unei incursiuni în Italia, se reîntoarce din „Celtica“ venind încet, cu grosul trupelor sale pe urmele lui Messalinus, pe care-l trimisese înainte. Baton, aflînd de apropierea lor, deși nu se simțea cîtuși de puțin bine, tăie calea lui Messalinus și, după ce dobîndi un avantaj apreciabil asupra acestuia într-o bătălie în toată regula, a fost învins prin vicleșug. Atunci, el se îndreptă spre celălalt Baton, de neam breuc, și unindu-și forțele în vederea războiului, cuceri muntele Alma. Aici însă au fost înfrînți într-o scurtă încăierare cu Rhymetalkes, rege trac, pe care Severus îl trimisese împotriva lor, dar împotriva lui Severus însuși depuseră o rezistență dîrză¹¹⁹.

Ceva mai tîrziu, cum Severus fusese silit să se reîntoarcă în Mysia din cauza jafurilor făcute de daci și de sauromați¹²⁰, în vreme ce Tiberius și Messalinus întîrziiau la Sicilia — ei încălcară ținuturile aliate cu romanii și atraseră de partea lor pe mulți alții.

* Moesia.

Deși Tiberius se afla prin apropiere¹²¹, aliații se feriră să dea o bătălie cu trupele lui, mulțumindu-se cu jafuri pe care le făceau când ici, când colo. Cunoscând bine ținutul, purtând doar un echipament ușor de război, nu era greu pentru ei să meargă ori unde voiau. Și, cum anotimpul rece se apropia — pagubele ce le aduceau se înmulțeau. Așa că făcură o nouă incursiune pînă în Macedonia. Rhymetalkes însă și fratele acestuia, Rhascyporis, îi decimă într-o bătălie. Cît despre alți răsculați, sub consulatul lui Caecilius Metellus și al lui Licinius Silanus, în urma devastării ținuturilor de baștină, părăsiră locurile natale și se refugiară pe înălțimi de unde, când le venea bine, dădeau lovituri dușmanului pe neașteptate.

31 Aflînd ce se petrecea și bănuindu-l pe Tiberius că într-adins lungea lucrurile, când ar fi putut destul de repede să-i învingă pe răsculați, numai pentru a deține în mîinile sale puterea armelor sub pretextul războiului, Augustus îl trimise pe Germanicus, deși era numai cvestor, împreună cu soldați recrutați nu numai din rîndul oamenilor liberi, ci și dintre liberti¹²². Acestor trupe le-a alăturat sclavi, pe care i-a eliberat, și care îi fuseseră încredințați de stăpînii lor, bărbați și femei, în conformitate cu censul ce-l aveau. De la foștii lor stăpîni sclavii primiseră o rație de hrană pentru șase luni¹²³.

Dar Augustus nu s-a mărginit la această măsură în sprijinul războiului. El asistă și la obișnuita trecere în revistă a cavalerilor în Forum, iar cu prilejul Marilor Jocuri¹²⁴, cum o femeie oarecare își scrijelise pe braț niște semne, în formă de litere, și începuse să facă profeții — cu toate că el își dădea bine seama că totul nu era decît o farsă, femeia nefiind cîtuși de puțin posedată — se prefăcu că dă crezare spuselor ei și îndeplini cu strictețe tot ceea ce putea aduce alinare sufletească mulțimii. Adevărul era că plebea se dovedea agitată și nemulțumită datorită în primul rînd războaielor, dar și lipsei de hrană, care se făcea din nou simțită. În funcția de magistrați, însărcinați cu strîngerea de grîne, numi iarăși doi consulari, care urmau să fie însoțiți de lictori¹²⁵. Deoarece însă avea mare nevoie de bani pentru

a face față cheltuielilor de război cât și pentru întreținerea serviciilor de pază — institui un impozit de 50% asupra vânzării de sclavi și porunci ca sumele de bani atribuite pretorilor pentru jocurile de gladiatori din tezaurul public să nu mai fie plătite¹²⁶.

32 Pe Germanicus l-a însărcinat cu conducerea operațiilor de război în locul lui Agrippa, deoarece acesta din urmă avea niște apucături demne de un sclav și înțelegea să-și petreacă aproape tot timpul la pescuit (de unde îi mai venise și ideea de a-și lua porecla de Poseidon). În plus, tânărul era iute la mînie, o vorbea numai de rău pe Livia, numind-o „mașteră“, ba îndrăznea adesea să-i ceară lui Augustus însuși socoteala asupra bunurilor tatălui său. Pentru că nu dădea semne de cumîntîre, Agrippa a fost exclus din familia lui Augustus, iar averea i-a fost confiscată și vărsată tezaurului militar. El a fost exilat în insula Planasia, aproape de Cyrnos¹²⁷.

Acestea se petreceau, așadar, la Roma. Cît despre Germanicus, care s-a îndreptat spre Pannonia, unde se adunau legiuni din toate părțile, Batonii, care îl pîndiseră îndeaproape pe Severus pe cale de a părăsi Mysia, năvăliră pe neașteptate asupra acestuia în vreme ce-și instala tabăra în apropierea mlaștinilor Volceene. Ei stîrniră panică în rîndurile soldaților aflați în afara împrejmuirii taberei și îi siliră să-și caute în dezordine un refugiu în interior. Cum însă cei fugăriți au fost susținuți de tovarășii lor de arme din tabără, Batonii au fost învinși. După acest atac romanii s-au împărțit pe grupuri care aveau misiunea să încalce concomitent diferite locuri din teritoriul dușman. Ceilalți comandanți militari n-au realizat nimic demn de semnalat, iar Germanicus făcu prăpăd printre mezeini, populație dalmată, după ce în prealabil îi învinsese într-o bătălie.

În acel an acestea fost-au întîmplările mai de seamă.

33 Sub consulatul lui Marcus Furius și al lui Sextus Nonnius, dalmații și panonii și-au exprimat dorința de a începe tratative — datorită în primul rînd foametei cât și

8 e.n.

unei boliști răspîndite în urma lipsei de hrană, căci oamenii mîncaseră tot felul de ierburi și rădăcini necomestibile. Totuși ei nu izbutiră să-și trimită parlamentarii, opriți fiind de cei care știau că n-aveau nici o licărare de speranță în mărinimia romanilor. Așa că rezistența continua. Un a-nume Skenobarbos — simulînd că dorește să dezerteze, trimise vorbă lui Manius Ennius că este gata să treacă de partea cealaltă, dar că frica de tortură îl împiedică să...*

34... (Augustus) își spunea cuvîntul nu printre cei dinții ci printre ultimii, cu scopul de a permite tuturor să-și exprime deschis părerea și pentru ca nimeni (dintre senatori) să nu-și calce pe inimă sub pretext că este nevoit să fie de acord cu vederile lui. Adesea împărțea dreptatea alături de magistrați și, de fiecare dată cînd membrii juriului nu se înțelegeau între ei, votul său era numărat la rînd cu al celorlalți. Pe atunci însă începu să îngăduie Senatului să judece pricinile și fără prezența lui, și nu se mai ducea la ședințele Adunării Poporului. În anul precedent el îi numise direct pe toți magistrații, din pricina stării ostile de spirit care domnea¹²⁸; atunci însă, și în anii care au urmat, s-a mulțumit să afișeze liste cu numele acelor pe care-i susținea. Era în schimb cu atîta luare-aminte la mersul operațiilor de război încît, pentru a se afla mai aproape și pentru a putea da indicațiile necesare cu privire la evenimentele din Dalmația și Pannonia, a plecat la Ariminium. Cînd a părăsit Roma s-au înălțat rugăciuni votive și cînd s-a reîntors s-au făcut sacrificii, de parcă venea dintr-un ținut dușman¹²⁹.

Acestea au fost întîmplările de la Roma.

Între timp, Baton, din neamul breucilor, cel care-l trădase pe Pinnes și ca răsplată pentru fapta sa preluase dominația asupra breucilor, a fost prins de celălalt Baton și condamnat la moarte. Iată cum s-au petrecut lucrurile. Baton, care bănuia ceva cît privește buna-credință a supușilor săi, făcînd un rond pe la toate posturile de pază, cerea ostateci. Celălalt Baton, prinzînd de veste, l-a atras într-o cursă

* Lacună în text.

și după ce l-a învins într-o luptă, l-a închis într-o fortificație. Apoi, punînd mîna pe el, după ce-a fost extrădat de cei din fort, l-a dus la grosul armatei unde, după un vot de condamnare, l-a executat imediat. Dar această execuție a atras după sine răscoala a numeroase triburi de pannoni. Silvanus, mergînd împotriva lor, îi învinse pe breuci și izbuti să aducă sub ascultarea sa și alte triburi¹³⁰. Baton însă, văzînd ce se petrecea, nu-și mai puse nici o speranță în ajutorul Pannoniei, ci, după ce puse mîna și ținu sub pază toate trecătorile care duceau spre Dalmația, o trecu prin foc și sabie. Și așa s-a ajuns că și restul pannonilor — între alte motive și pentru că țara lor era încălcată de Silvanus — să cadă la învoială cu romanii, cu excepția unor cete de jefuitori — lucru obișnuit să se petreacă în asemenea situații tulburi —, care vreme îndelungată se ținură numai de rele. O asemenea stare este firesc să se ivească oriunde — ca să zic așa — și la alte popoare, dar la ei se întîmplă cu precădere. Cetele de tîlhari au fost nimicite de alții.

COMENTARIU

- ¹ Cognomenul *Caepias* (*Copias*)* nu poate fi explicat de comentatori decât ca o greșeală de copist. Cassius Dio este de altfel singurul izvor în care apare acest cognomen alăturat prenumelui *Caius* și numelui *Octavius*. Despre cel pe care-l purta în copilărie, *Augustus*, vezi Suetonius, *Augustus*, VII. Despre numele purtate în cursul carierei politice, Fitzler-Seek, RE, X, (1917) articolul *Iulius* (*Augustus*), pp. 275—276.
- ² Tot din Suetonius, *Augustus*, II, aflăm că Attia era fiica lui Marcus Attius Balbus și a Iuliei, sora lui Caius Caesar; amănunte despre părinții lui Augustus se găsesc în același capitol. Textul grec, ca apozitie la numele Attia, are „sora lui Caesar“. Toate izvoarele sînt însă de acord că Attia era nepoata de soră a lui Caesar.
- ³ Suetonius, *Augustus*, III, și Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 59, sînt de acord că părintele lui Augustus nu aparținea unei familii patriciene, fapt care i-a atras tînărului Octavius numeroase insulte din partea adversarilor săi politici. Caius Octavius, tatăl, a intrat în ordinul senatorilor și s-a înălțat pe scara onorurilor pînă la funcția de praetor. În calitate de *propraetor* a administrat cu cinste și pricepere Macedonia. A fost nevoit să ducă campanii împotriva bes-silor și tracilor. Pe drumul de întoarcere spre Roma, unde urma să-și pună candidatura la consulat, a murit subit; fiul său, Caius Octavius, era pe atunci în vîrstă de numai patru ani. Suetonius, *Augustus*, IV și VIII.
- ⁴ Lucius Marcus Philippus nu era fratele Attiei, ci al doilea soț, care l-a crescut pe micuțul Caius cu dragoste părintească.
- ⁵ În anul 63 la 20 septembrie, în timpul dezbaterilor din Senat împotriva lui Catilina, sub consulatul lui Marcus Tullius Cicero și al lui Caius Antonius. Prevestirile și visele legate de nașterea lui Octavius sînt un decalc după modele similare, de origine orientală. Vezi, de pildă, visul Mandanei, la Herodot, *Istoriu*, I, 107. Aceste prevestiri sînt pe larg expuse la Suetonius, *Augustus*, XCIV.

* Boissevain, II, p. 141, nota 10.

- ⁶ La Suetonius, *loc. cit.*, Publius Nigidius.
- ⁷ Quintus Lutatius Catulus. În anul 63 î.e.n. era *princeps senatus*. Despre Catulus vezi nota 61 la cartea XXXVI.
- ⁸ După Suetonius, *loc. cit.*, Catulus a visat două nopți consecutive visuri diferite. Primul vis, cel relatat de Cassius Dio în acest capitol. Al doilea reprezintă o versiune scurtată a unui vis atribuit lui Cicero, care poate fi citită la Plutarh, în biografia *Augustus*, LI.
- ⁹ Aceste anecdote despre semnele „divine” care au însoțit nașterea și primii ani din viața lui Octavius erau agreeate de împărat, care a favorizat circulația lor în public. După toată probabilitatea, ele circulau încă în anul 28—27 î.e.n., an hotărâtor pentru instaurarea Principatului; Pierre Grenade, *Essai sur les origines du Principat*, Paris, Boccard, 1961, pp. 123—126. Suetonius, *loc. cit.*, citează unul din izvoarele din care a extras astfel de anecdote: *De rebus divinis*, a unui anume Asclepiades Mendes, prezicător celebru.
- ¹⁰ În cap. II din biografia *Augustus*, Suetonius strecoară informația că inițial, în perioada de dominație a regilor etrusci asupra Romei, familia Octavia aparținuse ordinului patricienilor și că ulterior trecuse în rîndurile plebei. Trecerea în ordinul plebei prezenta avantajul candidaturii la *tribunat*.
- ¹¹ O informație asemănătoare, la Velleius Paterculus, II, 59.
- ¹² Suetonius, *Augustus*, VIII adaugă: „dacilor”. Cf. Velleius Paterculus, *loc. cit.* și Appian, *Războaiele civile*, III, 91; Despre planurile lui Caesar de cucerire a Daciei, vezi nota 94, la XLIII.
- ¹³ În cartea XLIV, 34 și 50, Cassius Dio a expus schimbarea de atitudine a populației de la Roma față de ucigașii lui Caesar în urma intervenției lui Marcus Antonius, care a ținut discursul funebru din For.
- ¹⁴ Principalul izvor al modului cum Octavius și-a însușit puterea rămîne Suetonius, *Augustus*, X și urm. Cf. Velleius Paterculus, II, 60 și urm. și Appian, *Războaiele Civile*, III, 11 și urm.
- ¹⁵ Suetonius, în cap. VII al biografiei lui Augustus, specifică împrejurarea în care Senatul i-a acordat acest cognomen, la propunerea lui Munatius Plancus. Istoricul încearcă să înjghebeze și o etimologie a numelui, propunînd două variante: *auctus* (participiu de la *augere*, „a înălța”) și *avium gustus* sau *gestus*: „mișcările păsărilor”; ultima variantă

amintește de practicile *augurilor*, preoți venerați de întreg poporul. Vezi în continuare notele 132 la XLVI și 39 la LIII.

- ¹⁶ Principalul izvor care relatează pe larg relațiile dintre Octavius și Marcus Antonius este biografia lui Plutarh, *Marcus Antonius*, XVI. Cf. Suetonius, *Augustus*, X; Velleius Paterculus, II, 60.
- ¹⁷ Despre procedura intrării într-o familie în calitate de moștenitor legal (*adrogatio*), vezi nota 134 la cartea XXXVII. Pentru ca procedura să fie legală, era nevoie de promulgarea unei legi curiate, emanate din partea poporului, adunat pe curii. Din cartea XLVI, 47, aflăm că această lege, datorită piedicilor puse de Antonius, a fost foarte târziu votată, deși Octavius înaintase din timp actele legale în fața praetorului Caius Antonius, fratele lui Marcus. Vezi Appian, *Războaiele Civile*, III, 14. Despre împrejurările în care a trecut legea, vezi cartea XLVI, 47.
- ¹⁸ *Tribunicia potestas* era prima magistratură vizată de Augustus în drumul său spre puterea supremă; deoarece conjurații nu luaseră nici o măsură concretă pentru restabilirea constituției republicane — fapt de care profitase Marcus Antonius — Octavius nu avea altă cale de ales pentru a intra în viața politică oficială a Romei decât aceea de a ocupa o magistratură importantă, poziție care-i îngăduia să-și spună cuvântul în calitate de moștenitor legal al lui Caesar. Așa cum specifică mai jos Cassius Dio, Octavius a candidat la o magistratură vacantă; calitatea de tribun, îi oferea totodată cel mai bun prilej pentru a-și crea popularitatea în rândurile plebei, condiție strict necesară în lupta ce o ducea împotriva lui Brutus și Cassius. Cf. Suetonius, *Augustus*, X. Vezi în continuare nota 29 la XLIX.
- ¹⁹ Vezi cartea precedentă, cap. 50 și nota 113 la această carte. Acest tribun fusese confundat cu unul din ucigașii lui Caesar și ucis din greșeală de mulțimea înfuriată.
- ²⁰ Același personaj, în cartea XLVIII, 14 poartă prenumele de *Titus*, nu pe acela de *Tiberius*. Corect este însă *Tiberius*, prenume confirmat de Cicero în *Filipice*, III, 9.
- ²¹ Despre aceste sărbători, vezi nota 99 la cartea XLIII. Pariliile, al căror rost inițial era sărbătorirea înființării Romei, slujiseră în ultimii doi ani la comemorarea victoriilor lui Caesar. Despre aceste tatonări ale lui Octavius, cf. Suetonius, *Augustus*, X; Appian, *Războaiele*

- civile*, III, 23. Relațiile dintre Octavius și partida senatorială erau, deocamdată, clare. Deși majoritatea senatorilor, în frunte cu Cicero, doreau instaurarea unui regim politic republican, ura și frica față de Antonius îi sileau pe senatori să recunoască în Octavius moștenitorul legal al lui Caesar, deci cea mai indicată persoană să ducă lupta împotriva lui Marcus Antonius. Bătălia pe care o dădea acum Octavius era pentru câștigarea Adunării Poporului de partea sa.
- ²² Apariția acestei comete este semnalată și de Suetonius, *Caesar*, LXXXVIII.
- ²³ Vezi sfârșitul cap. 44 din cartea XLIII.
- ²⁴ În calitatea sa de moștenitor legal, Octavius, pe când tatăl său adoptiv trăia încă, avea dreptul să se așeze în For, alături de magistrați, pe o *sella curulis*, scaun instalat pe un pedestal (*tribunal*).
- ²⁵ Despre problema asanării mlaștinilor Pontine, vezi cartea XLIV și nota 8 la această carte.
- ²⁶ În acest pasaj din cap. 9 Cassius Dio face o greșeală. El confundă pe Marcus Antonius cu Marcus Iunius Brutus, praetorul, principalul conspirator împotriva lui Caesar, căruia îi revenea guvernarea Macedoniei la ieșirea sa din magistratură. Vezi Cicero, *In Pisonem*, XXXVI; Appian, *Războaiele civile*, III, 24 și 25.
- ²⁷ Despre modul în care Caesar hotărîse ca Decimus Brutus Albinus să se aple în fruntea Galliei Cisalpine, vezi cartea XLIV, 14. Decimus Brutus a luptat cu înverșunare împotriva lui Antonius care, la umbra legalității unor *senatus consulta*, dorea cu orice preț să-i smulgă comanda. În continuare, vezi XLVI, 23, unde este vorba despre un nou decret senatorial cu privire la Gallia.
- ²⁸ Această măsură fu luată încă de Caesar, după bătălia de la Munda, posterior morții fratelui lui Sextus, Cnaeus. Vezi XLIII, cap. 83.
- ²⁹ Cassius Dio reia aici firul povestirii întrerupt în XLIII, 41.
- ³⁰ Vezi anterior XLIII, 32. Cf. Appian, *Războaiele civile*, II, 122. Caius Asinius Pollio, care îl părăsise pe Pompeius și trecuse de partea lui Caesar, a fost un renumit retor și om de litere. El a fost protectorul lui Vergilius și lui îi închină Horatius prima odă din cartea a doua. A rămas în continuare devotat lui Octavius.

- ³¹ M. Lepidus, în urma hotărîrii lui Caesar, guverna laolaltă Gallia Narbonensis și Hispania citerior, adică regiuni din sud-vestul Franței și din nord-estul Spaniei.
- ³² Aceeași idee și la Appian, *Războaiele civile*, III, 28.
- ³³ Appian este mult mai explicit în legătură cu aceste evenimente. În cap. 24 și 25 din cartea a III-a a *Războaielor civile*, Appian amintește că această armată, întâmpinată de Antonius, fusese masată de Caesar în Macedonia în vederea unei expediții pe care o plănuia împotriva Daciei. Vezi mai sus nota 12. Alcătuită din șase legiuni însoțite de arcași și soldați ușor înarmați, armata din Macedonia reprezenta un potențial de război deosebit de puternic. Antonius manevră în așa fel încît, în fața „primejdiei gete”, să fie numit comandant suprem al trupelor din Macedonia. În realitate, legiunile îi erau necesare pentru lupta pe care o pregătea împotriva lui Cassius și a lui Brutus, pregătiți să se înfățișeze în Siria și, respectiv, în Macedonia, în calitate de proconsuli. Așa cum s-a arătat mai sus, la nota 26, Macedonia fusese inițial atribuită lui Marcus Iunius Brutus. Față de încercările tînărului Caesar de a pune mîna pe putere, Antonius socoti necesar să readucă legiunile în Italia. Vezi în continuare notele 46 și 47 la XLVII.
- ³⁴ Același Tiberius Canutius care-l introdusese în Adunarea Poporului. Vezi mai sus nota 20.
- ³⁵ Despre atitudinea trupelor din Macedonia, readuse în Italia de către M. Antonius, vezi Cicero, *Filipice*, VI, 21 și urm. Vezi și Velleius Paterculus, II, 61; Appian, *Războaiele civile*, III, 43.
- ³⁶ În cap. XII al acestei cărți Cassius Dio precizează că tînărul Caesar s-a ținut de cuvînt și a distribuit 500 de denari fiecărui soldat „rechemat”, aflat sub ordinele sale. Antonius oferea deci mult mai puțin decît adversarul său.
- ³⁷ Și în această privință izvorul urmat de Appian este superior versiunii concentrate pe care o citim în *Istoria* lui Cassius Dio. În cap. 27 din cartea a III-a a *Războaielor civile*, Appian relatează pe larg manevrele lui Marcus Antonius pentru a obține comanda supremă a Galliei, în locul lui Decimus Brutus Albinus, părtaș la complotul împotriva lui Caesar. Senatul, conștient că Antonius „vrea să facă din Gallia un bastion împotriva sa”, cum se exprimă Appian, s-a împotrivit din răspuțeri acestui proiect. Marcus Antonius își atinse totuși țelul, cu sprijinul lui

Octavius, cu care se împăcase pentru scurtă vreme, prezentînd în Adunarea Poporului, unde tribunii fuseseră cumpărați de partea sa, proiectul de lege prin care Decimus Brutus era deposedat de Gallia. Vezi cap. 30 din cartea a III-a a *Războaielor civile* de Appian. Acum, cele șase legiuni și trupele auxiliare care staționaseră în Macedonia erau dirijate spre Gallia, împotriva lui Decimus Brutus, hotărît să nu cedeze presiunilor lui Antonius.

- ³⁸ Din nou Appian, *Războaiele civile*, III, 45, mai aproape de adevăr, precizează că defecțiunea despre care este aici vorba s-a produs nu în împrejurimile Romei, ci ale orașului Alba, fără a ne lămuri însă dacă este vorba despre Alba Fucens, din ținutul marsilor, sau despre Alba Pompeia, din Liguria. Antonius, care într-adevăr se afla la Roma, la auzul acestor vești s-a grăbit să se îndrepte spre Alba, dar nu a dobîndit nici un succes. Despre zgîrcenia lui Antonius, nepotrivită cu momentul critic prin care trecea, vezi *loc. cit.*, 43.
- ³⁹ Aceste evenimente sînt relatate pe larg de Appian, *loc. cit.*, 47—48.
- ⁴⁰ Consulii anului 44 fuseseră însuși Caius Iulius Caesar și Marcus Antonius. Iulius Caesar era pentru a cincea oară consul. Din Appian, *Războaiele civile*, II, 122 precum și din cartea XLIII, 51 a *Istoriei* lui Cassius Dio, aflăm însă că Caesar, în ajunul expediției sale împotriva partilor, îl desemnase ca locuitor al său pe Cornelius Dolabella, care nu era altul decît ginerele lui Cicero. După asasinarea lui Caesar, Dolabella trecuse de partea lui Cassius și Brutus. Acum, în mod legal, era consul alături de Antonius. Asupra modului cum devenise Dolabella consul, vezi cartea precedentă, cap. 22.
- ⁴¹ Vezi în continuare cap. 19 și cap. 24 al acestei cărți.
- ⁴² Această atitudine a lui Cicero este scoasă în evidență și de Plutarh, *Cicero*, XIV și *Antonius*, XVI. Vezi *Filipice*, IV, 2.
- ⁴³ În *Filipica* I, 2, Cicero mărturisește dorința sa de a-i reconcilia pe cei doi adversari; să nu uităm că după moartea lui Caesar, Cicero a fost acela care a propus amnistia și împăcarea partidelor politice; vezi cuvîntarea ținută de Cicero în Senat, cartea precedentă, cap. 23—33 și concluziile lui Cassius Dio din cap. 34.
- ⁴⁴ Despre P. Servilius Vatia, care primise cognomenul de Isauricus, vezi nota 50 la cartea XXXVI. Isauricus, cînd s-a stins din viață avea peste 90 de ani.

- ⁴⁵ Este vorba despre ziua de 1 martie, începutul anului la romani.
- ⁴⁶ Dio săvârșește aici o eroare când denumește templul în care se afla statuia lui Iupiter τὸ Νικαίου, „templul Victoriei”. Marele templu de pe Capitoliu era închinat trinității Iupiter, Iuno și Minerva.
- ⁴⁷ Este vorba despre plăcile pe care se gravau sau se afișau textele de legi, decretule, plebiscitele.
- ⁴⁸ Vezi cartea XXXVIII, 17 și nota 41 la această carte.
- ⁴⁹ Despre jocurile navale, organizate în cinstea victoriilor caesariene, vezi cartea XLIII, 23 și nota 47 la această carte. Curia Hostilia era vechea clădire unde se țineau adunările Senatului. Această clădire fusese mistuită de flăcări.
- ⁵⁰ *Kalendae* corespundeau cu prima zi a fiecărei luni.
- ⁵¹ Discursul extrem de lung atribuit de Dio lui Cicero, care ocupă nu mai puțin de 29 de capitole din această carte, este alcătuit dintr-o serie de parafraze după *Filipicele* ciceroniene. Materialul esențial pentru alcătuirea acestui discurs cu teză, urmat în cartea XLVI de un alt discurs, al lui Fufius Calenus ca antiteză, a fost extras îndeosebi din *Filipicele* a II-a, a III-a și a V-a. Ideea directoare a discursului este axată pe strădania de a convinge Senatul de necesitatea ca Antonius să fie proclamat de îndată dușman al patriei și constrâns, pe calea armelor, să se supună hotărârilor Senatului. Nota retorică în acest discurs este deosebit de puternică; un discurs similar, mult mai concentrat, cuprinzând tezele principale din primele *Filipice* se află inserat și la Appian, *Războaiele civile*, III, 52—53. După Appian, Cicero a ținut acest discurs în a treia zi a dezbaterilor. Relativ la duelul oratoric cu Q. Fufius Calenus, vezi mai departe notele 7, 8 și 9 la cartea XLVI. Despre discursul lui Cicero, în versiunea lui Cassius Dio, Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio, op. cit.*, p. 53—55. Relativ la același discurs, Th. Zielinski, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Leipzig-Berlin, 1912, p. 280 și urm.
- ⁵² Cf. *Filipica* III, 5.
- ⁵³ La începutul *Filipicii* a III-a, Cicero denunță pe împăciuitoriști, arătând imposibilitatea găsirii unei soluții de ieșire din impas.
- ⁵⁴ Vezi mai sus notele 33 și 37.

- ⁵⁵ În cap. 6 din *Filipica* a V-a, Cicero propune ca toate legile impuse Senatului spre votare de Antonius, după moartea lui Caesar, să fie abrogate.
- ⁵⁶ Aceleași idei în *Filipica* II, 8, 42, precum și în *Filipica* V, 7.
- ⁵⁷ Cf. *Filipica* II, 39: „Acta enim Caesaris pacis causa (subl. noastră) confirmata sunt a senatu”. În capitolul 7 din *Filipica* I, Cicero declarase deschis că în interesul păcii și al liniștii (*ratio pacis et otii*) socotea acest act ca binevenit.
- ⁵⁸ În realitate, autorul acestui decret era Antonius însuși. Cf. *Filipica* II, 36. Pentru întreg pasajul, cf. Plutarh, *Antonius*, XV.
- ⁵⁹ Pasaj care reproduce aproape cuvânt cu cuvânt paragrafe din cap. 14 și 37 din *Filipica* a II-a.
- ⁶⁰ Aceleași idei, în continuare, cap. 36 din *Filipica* a II-a.
- ⁶¹ Acest portret moral al lui Antonius, îngroșat de Cicero, era în mare măsură real. Plutarh, în biografia *Marcus Antonius* IV și V, acumulează la rîndul său multe trăsături negative atunci cînd încearcă să caracterizeze personalitatea lui Marcus Antonius, care, dealtfel, avea și remarcabile însușiri. Încrederea arătată de C. Iulius Caesar acestui tînăr general nu era gratuită.
- ⁶² Evenimentele la care se referă Cicero au fost povestite de Dio în cartea XXXIX, 56 și urm. și foarte pe scurt, de Plutarh, în *M. Antonius*, III. Cf. *Filipica* II, 19.
- ⁶³ Despre felul cum a părăsit Antonius Roma, în anul 49 î.e.n., și s-a dus în Gallia, la Caesar, pentru a-l preveni de primejdia ce-l aștepta, vezi Plutarh, *M. Antonius*, V și Cassius Dio, XLI, 1—3.
- ⁶⁴ Evenimente povestite de Cassius Dio la începutul cărții XLI, 1.
- ⁶⁵ Această interpretare a faptelor petrecute reprezintă parafrizarea propoziției următoare: „el a fost acela care a aruncat sămînța relexor...”, frază tradusă de Dio din *Filipica* II, 22: *huius luctuosissimi belli semen tu fuisti...*
- ⁶⁶ Tradiția prevedea ca această magistratură, *magister equitum*, comandantul cavaleriei, să dureze numai șase luni, adică un interval egal cu acela al *dictaturii militare*, magistratură creată în mod excepțional; *magister equitum* era numit de *dictator* și nu ales de Comiții.

- Despre numirea lui Antonius ca *magister equitum*, vezi cartea XLII, 21.
- ⁶⁷ Cf. *Filipica* II, 25.
- ⁶⁸ Plutarh, *Marcus Antonius*, IX, aceeași informație; vezi și *Filipica* II, 24.
- ⁶⁹ Cf. *Filipica* II, 26. Plutarh, *Marcus Antonius*, X.
- ⁷⁰ Cf. *Filipica* II, 27: «Quae Charybdis tam vorax? etc...»
- ⁷¹ Aluzie la evenimentele descrise în cartea XLII, 29—32. Acești „alții” din text sînt Lucius Trebellius și Cornelius Dolabella. Vezi cap. 29 din cartea XLII.
- ⁷² Iarăși o interpretare subiectivă, atribuită de Dio lui Cicero, în spiritul *Filipicii* a II-a. Aluzia se referă la evenimentele din anul 47 î.e.n. cînd Caesar, părăsind precipitat Egiptul, s-a întors la Roma unde izbucnise o răscoală. Vezi cartea XLII, 33. Acest pasaj omite să amintească popasul lui Caesar în Egipt, după bătălia de la Pharsalus.
- ⁷³ Vezi cartea XLIV, 11. În acel loc Cassius Dio nu pomenește însă nimic despre ținuta indecentă a lui Antonius.
- ⁷⁴ Cf. *Filipica* II, 17; 34 și 39. Retorul Sextus Clodius fusese profesorul de retorică al lui Antonius. Vezi și *Filipica* III.
- ⁷⁵ Despre patriotismul Horațiilor și al Cleliei, vezi Titus Livius II, 10 și 13.
- ⁷⁶ În limba greacă, „Tribuna Libertății”, pentru că Adunarea Poporului, căreia i se adresau magistrații, era liberă să accepte sau să respingă proiectele de legi. Magistrații romani, aleși pentru un termen limitat, depuneau jurămîntul că vor respecta libertatea de votare.
- ⁷⁷ Cf. XLIV, 11.
- ⁷⁸ Despre aceste personaje de la începuturile istoriei republicii romane vezi *Frag.* B 11, 10—13 din cartea II (Brutus), *Frag.* B 26₂ din cartea VI (Capitolinus) și *Frag.* B 19 din cartea V (Spurius Cassius).
- ⁷⁹ Cf. Cicero, *Pro rege Deiotaro*, 13.
- ⁸⁰ Aluzie la victoriile romane asupra regelui Filip și a fiului său, Perseu. Cucerirea Macedoniei s-a încheiat cu bătălia de la Pydna (168 î.e.n.). Vezi *Frag.* 60 din cartea XVIII și *Frag.* 66₄ din cartea XX.

- ⁸¹ Valerius Publicola, care a poruncit lictorilor să încline fasciile în fața Comițiilor curiate. Vezi *Frag.* B 13₂ din cartea III și Titus Livius, II, 7.
- ⁸² Este vorba despre legea Porcia, propusă de Marcus Porcius Laeca, conform căreia cetățenii romani nu puteau fi condamnați la pedepse corporale și la moarte. Această lege a fost propusă spre sfârșitul sec. II î.e.n. Articolul *Marcus Porcius Laeca*, RE, XXII, 1 (SN), p. 214.
- ⁸³ Legenda pretindea că Horatius Cocles, după ce apăruse ca un erou podul de peste Tibru împotriva atacului samnit (vezi Titus Livius, II, 10), sărise în apă înarmat și își rupsesse un picior. Această versiune se găsește însă la Dionysios din Halicarnas și nu la Titus Livius.
- ⁸⁴ Caius Mucius, supranumit *Scaevola* „Stîngaciul”. Vezi Titus Livius, II, 12, despre încercarea lui Mucius de a-l ucide pe regele etru-c Porsenna, care ataca Roma.
- ⁸⁵ Consulul Publius Decius Mus, care și-a sacrificat viața pentru victoria romanilor împotriva latinilor. Vezi *Frag.* B 35₇₈ din cartea VII și Titus Livius, VII, 9.
- ⁸⁶ Dio se gîndește, probabil, la pumnalul însîngerat pe care Iunius Brutus a jurat că va alunga dinastia Tarquinilor din Roma. Vezi *Frag.* 11₁₀₋₁₈ din cartea II.
- ⁸⁷ Spurius Postumius, răspunzător de înfrîngerea suferită în 433 de romani la Caudium, s-a oferit să fie predat samniților. Vezi Titus Livius, IX, 8 și *Frag.* B 36₁₉ din cartea VIII.
- ⁸⁸ Vezi *Frag.* B 43 din cartea XI despre sacrificiul de sine al lui M. Atilius Regulus, care, devenit prizonier al cartaginezilor și liberat provizoriu de aceștia cu condiția de a-i determina pe romani să primească o pace defavorabilă, nu numai că n-a îndeplinit această condiție, dar a sfătuit Senatul să continue războiul. S-a întors totuși în captivitate, supunîndu-se represaliilor crude ale inamicului.
- ⁸⁹ Vezi *Frag.* B 30₂ din cartea VII și nota 110 la fragmente. Cf. Titus Livius, III, 6.
- ⁹⁰ Parafrază după *Filipica* II, 38. Cf. cap. 97. Așa cum am arătat la nota 26, C. Iulius Caesar hotărîse ca Marcus Iunius Brutus să preia guvernămîntul Macedoniei în calitate de proconsul. Antonius, însă,

care dorea să aibă deplin control asupra Macedoniei, unde se afla cel mai distins corp de armată roman, printr-un decret al Senatului îi atribuisse lui Brutus guvernământul Cretei, iar în Macedonia îl numise guvernator pe fratele său, Caius Antonius. Vezi mai sus cap. 9 la această carte și capitolul 23 din cartea XLVI. Cf. Appian, *Războaiele civile*, III, 12 și 49.

- ⁸¹ Aluzie la întâmplarea povestită în cartea XLIX, 11.
- ⁸² Cf. *Filipica* II, 34: «Ce poate fi mai josnic decât supraviețuirea aceluia care a așezat cununa [pe capul lui Caesar], în vreme ce toți recunosc că dreptă a fost uciderea omului care a refuzat-o?»
- ⁸³ Asediul de la Mutina. *Mutina* (Modena) se află în nordul Italiei în așa-numita *Gallia Cisalpina*. Vezi Appian, *Războaiele civile*, III, 49.
- ⁸⁴ În *Filipica* II, 45. Cicero, făcând o comparație între Caesar și Antonius, aduce elogii deosebite fostului dictator, deși nici un moment nu a încetat să se declare de acord cu fapta ucigașilor lui Caesar. Vezi în continuare capitolul 41 la această carte. Appian, *Războaiele civile*, III, 53 prin intermediul unui discurs atribuit lui Cicero, îl condamnă de asemenea pe Antonius pentru obiceiul de a executa soldați nevinovați, numai pentru a răspîndi teroarea. Vezi mai sus și capitolul 13 la această carte.
- ⁸⁵ Aluzie la primele două *Filipici*, prima ținută în Senat la 2 sept. 44, a doua publicată foarte curînd, în cursul aceleiași luni. Vezi N. I. Barbu, *Istoria literaturii latine*, ed. II, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972, p. 419.
- ⁸⁶ Comparația dintre situația politică de la sfîrșitul anului 44 și cea de la începutul veacului I î.e.n. aparține într-adevăr lui Cicero. Vezi, de pildă, *Filipica* II, 42; V, 6; VIII, 2; IX, 1; XIII, 1.
- ⁸⁷ Pasajul care urmează reprezintă o traducere aproape integrală după *Filipica* III, 21: *Caesar adolescens, paene potius puer, incredibili ac divina mente quadam ac virtute...*
- ⁸⁸ Vezi Appian, *Războaiele civile*, III, 40 și Suetonius, *Augustus*, X.
- ⁸⁹ *Ibidem*.
- ¹⁰⁰ Parafrază după începutul *Filipicei* IV.

- ¹⁰¹ Interpretare tendențioasă, pe care Dio o preia din *Filipica* II, 4, 29 și 32. Despre felul cum Caesar și Antonius l-au cîștigat pe Clodius de partea lor, vezi XXXVIII, 12.
- ¹⁰² Vezi Cicero, *Ad familiares*, XII, 2, *Ad Cassium*: „Antonius mă învinuiește că eu aș fi autorul complotului împotriva lui Caesar, ca să-i ațîțe pe veterani împotriva mea”; Cf. *Filipica* II, 11.
- ¹⁰³ Cf. XLIV, 11.
- ¹⁰⁴ Vezi mai sus, capitolul 13 la această carte.
- ¹⁰⁵ Pe Aulus Hirtius și pe Vibius Pansa, consuli aleși pentru 43 î.e.n. Discursul plăsmuit de Dio după *Filipicele* ciceroniene corespunde, în unele pasaje, *Filipicei* a III-a, ținută de Cicero la 20 dec. 44 î.e.n.; acest îndemn are deci caracterul unei anticipații necorespunzătoare cu momentul cînd a fost, de fapt, rostită *Filipica* III.
- ¹⁰⁶ P. Cornelius Lentulus, fost consul în 71 î.e.n., rudă prin alianță, căci fusese tatăl vitreg al lui M. Antonius, Plutarh, *Antonius*, II. A participat la complotul lui Catilina și a fost executat în urma ordinului lui Cicero. Execuția lui a fost principala cauză a exilării lui Cicero.
- ¹⁰⁷ Aceasta este ideea fundamentală din *Filipica* a V-a, ținută imediat după intrarea în funcție a consurilor Hirtius și Pansa la 1 martie 43. Izvorul urmat de Appian în cartea a III-a a *Războaielor civile*, 50—62, lămurește desfășurarea faptelor. Chiar la 1 martie 43, noii consuli Hirtius și Pansa au convocat Senatul în incinta templului lui Iupiter Capitolinus. Cu acel prilej a pronunțat Cicero *Filipica* V, prin care cerea declararea războiului împotriva lui Antonius. Acțiunea lui Cicero a fost contracarată de Lucius Piso, procuratorul lui Antonius la Roma și de un tribun, numit de Appian doar Salvius. În cele din urmă s-a hotărît trimiterea unei solii la Antonius. Izvorul lui Appian, vădit răuvoitor lui Cicero, pretinde că misiunea a eșuat, deoarece Cicero, însărcinat cu redactarea hotărîrii Senatului, a răstăl-măcit textul. Vezi îndeosebi cap. 61: «Astfel redacta Cicero poruncile Senatului, cu vrăjmășie și tocmai pe dos de cum se hotărîse, mînat nu atît de dușmănia sa, care era destul de mare, ci, după cum se crede, de un duh rău care pregătea mari frămîntări pentru stat și pierzania lui Cicero”.
- ¹⁰⁸ Cuvinte rostite de Antonius în fața templului Dioscurilor; vezi *Filipica* III, 11 și *Filipica* V, 8.

- ¹⁰⁹ Cicero se referă aici nu numai la Gallia Cisalpină, atribuită lui Decimus Brutus, ci și la Gallia Transalpină, guvernată de Munatius Plancus. Acesta din urmă se pronunțase pentru o înțelegere cu Antonius, ceea ce l-a determinat pe Cicero să rostească *Filipica* XIII. Vezi îndeosebi capitolul 20 din această *Filipică*.
- ¹¹⁰ Quintus Fufius Calenus, care în expunerea lui Dio deține locul pe care Lucius Piso îl are în expunerea lui Appian. În mod evident, Dio a urmat un alt izvor decât Appian. La începutul cărții următoare acest Calenus, pe care Cicero însuși îl denuște în *Filipica* XIII, 7 „procuratorul lui Antonius”, ține un discurs împotriva lui Cicero, în totul corespunzător celui al lui Piso la Appian (III, 54—60).
- ¹¹¹ Dio dă aici glas unei sincere și profunde credințe a lui Cicero despre misiunea sa ca om politic, exprimată în nenumărate discursuri, de pildă, *Catilinara* IV, 2; *Filipica* I, 15; *Filipica* III, 14. Totuși, despre șovăielile lui Cicero în adoptarea unei linii politice ferme, vezi N. I. Barbu, *op. cit.*, pp. 397 și 420; 478.
- ¹¹² Idee preluată din capitolul 15 al *Filipicei* I. Deosebit de impresionant este formulată aceeași idee în capitolul 46 din *Filipica* II: „dacă acum aproape douăzeci de ani, chiar în acest templu, am tăgăduit că pentru un consul moartea poate fi prea timpurie, astăzi mă aflu mult mai aproape de adevăr dacă voi tăgădui că nu este prea grăbită pentru a secera pe un bătrîn...”
- ¹¹³ Oratorul Marcus Antonius, asasinat în 87 î.e.n. din porunca lui Cinna și a lui Marius. Despre acest M. Antonius, vezi Plutarh, *Antonius*, I și N. I. Barbu, *op. cit.*, p. 391.
- ¹¹⁴ Vezi de asemenea, Plutarh, *Antonius*, II, despre dezmoștenirea lui Antonius.
- ¹¹⁵ Unchiul lui Antonius, Caius Antonius Hybrida, care fusese consul împreună cu Cicero în 63 î.e.n. și participase la reprimarea conjurației lui Catilina, după care fusese silit să se exileze. Vezi XXXVIII, 10 și notele 25 și 26 la această carte.
- ¹¹⁶ Despre Licinius Lenticula, vezi *Filipica* II, 23 iar despre Bambalion, *Filipica* II, 90 și III, 7. Acesta din urmă, Marcus Fulvius, poreclit „Bambalion” pentru vocea sa răsunătoare și ineptiile ce le spunea, era tatăl Fulviei, soția lui Antonius. Vezi nota 79 și XLVIII.
- ¹¹⁷ Cf. *Filipica* II, 16.

CARTEA XLVI

- ¹ Vezi notele 51 și 110 la cartea XLV. Q. Fufius Calenus era socrul consulului Vibius Pansa, prieten și susținător al lui Antonius.
- ² Vezi cartea XLV, 16.
- ³ Acuzație neîntemeiată. Motivele pe care le avusese Pompeius pentru a părăsi Italia sînt expuse de Dio în cartea XLV, 5—6. Situația politică din anul 49 cînd Caesar s-a îndreptat împotriva Romei este expusă pe larg de F. Miltner în articolul *Cn. Pompeius Magnus*, RE, XXIV, (1952), pp. 2184—2190.
- ⁴ Spre deosebire de acuzația precedentă, Cicero, în capitolele 11 și 12 ale *Filipiceii a II-a*, confirmă această calomnie care circula pe seama sa.
- ⁵ Vezi XLV, 14 și 18 relativ la călătoria lui Cicero spre Grecia.
- ⁶ În diferite pasaje din *Filipice*, îndeosebi în II și III (vezi Appian, *Răz. civile*, III, 4), Cicero nu neagă că inițial sentimentele sale față de Antonius au fost bune. Schimbarea atitudinii sale a fost determinată de mersul evenimentelor. Despre șovăielile lui Cicero în materie de opțiune politică, vezi nota 195 la cartea XXXIX. De astă dată însă oratorul încerca în mod ferm și consecvent să apere libertățile republicane împotriva acelor care se ridicau să le suprimă. Nu o dată atitudinea sa a fost comparată cu cea a lui Demostene.
- ⁷ O acuzație asemănătoare se poate citi la Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 66. Despre ostilitatea unor scriitori din epoca imperială față de Cicero, vezi Theodor Zielinski, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, ed. cit., pp. 281—288, și Karl Büchner, *M. Tullius Cicero*, RE, Seria nouă, XIII, Suppl. VII, A 1, (1939), p. 1267—1269.
- ⁸ Vezi cartea XLI, 18, plecarea lui Cicero la Pompeius și XLII, 10, părăsirea cauzei lui Pompeius. Oratorul însuși, în numeroase scrisori adresate lui Atticus, în ajunul bătăliei de la Pharsalus (48 î.e.n.) mărturisește frământările sale sufletești, dilema ce i se punea: Caesar sau Pompeius? Cf. Plutarh, *Cicero*, XXXVII, XXXVIII și XXXIX. Acuzația de „transfug” a mai fost o dată amintită de Dio în cartea XXXIX, 63. Relativ la literatura anticiceroniană, folosită de Cassius Dio, vezi nota 29 la cartea XXXVIII.

- ⁹ Dio alege pentru discursul veninos atribuit lui Q. Fufius Calenus versiunea cea mai defavorabilă cu privire la originea familiei lui Cicero, pe care a preluat-o din sursele anticiceroniene care-i erau la îndemână. Vezi Plutarh, *Cicero*, I, 2. A. Gabba, în articolul *Note sulla polemica anticiceroniana di Asinio Pollione*, din «*Revista Storica Italiana*» (citată în *Istoria Romană*, vol. I, Note, p. 726) indică principalele surse ale polemicii anticiceroniene: 1. *Invectiva pseudosallustiană*, pe care Th. Zielinski o atribuie lui L. Calpurnius Piso Caesoninus (Consul în 58; cumnatul lui Caesar); coincidențele dintre această *Invectivă* și discursul lui Calenus sînt într-adevăr izbitoare: de pildă, Cassius Dio, XLVI, 3, 5 = *Invectiva*, 41, 1 (relativ la îmbogățirea ilicită a lui Cicero, *op. cit.*, pp. 320—321); 2. *Anti-filipicele* lui Antonius, la care face aluzie Plutarh, *Cicero*, XLI; 3. *Pro Lamia*, scriere polemică atribuită lui Asinius Pollio. A. Gabba (*op. cit.*, p. 323) este de părere că Dio a folosit doar o *Culegere* din aceste scrieri (ο Σύλλογη), alcătuită, probabil, abia în sec. I e.n. Această opinie se bazează pe unele nepotriviri între acuzațiile aduse de Fufius Calenus (recte discursul compus de Dio) și fragmentele ajunse pînă la noi, din textele citate. Deosebit de importante pentru această problemă sînt și studiile mai vechi ale lui H. Haupt, *Dio Cassius*, «*Philologus*», (43) 1884, pp. 679—701, în special pp. 687—688 (Haupt este de părere că Dio a extras acuzațiile aduse lui Cicero din însăși opera oratorului, primele *Filipice*, în care Cicero se apăra împotriva calomniilor ce-l copleșeau, enumerîndu-le) și A. Kurfess, *De Fufii Caleni in Ciceronem oratione*, «*Mnemosyne*», (41) 1913, pp. 148—152. Polemica *Pro Lamia* este editată în *Appendix Sallustiana*, Teubner, Leipzig, 1950 (IV).
- ¹⁰ Despre educația îngrijită, primită de Antonius în casa părinților săi, vezi Plutarh, *M. Antonius*, II.
- ¹¹ Eveniment relatat în cartea XLIV, 6 și înfierat de Cicero, în XLV, 30. Cu acel prilej Antonius favoriza instalarea dictaturii caesariene. Despre Luperalii, vezi notele 16 și 28 la cartea XLIV.
- ¹² Aceste acuzații se referă la meseria de avocat a lui Cicero. Vezi și XXXVIII, 12 despre aceeași problemă.
- ¹³ Relativ la diminutivele și cuvintele batjocoritoare adresate de Calenus lui Cicero, vezi XLV, 47 și nota 116 la această carte.

- ¹⁴ Cf. XL, 54, aluzie la procesul lui Titus Annius Milo, susținut de Cicero.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ Dintre cele șapte *Verrine*, Cicero rostise de fapt numai pe prima și pe a doua. Prima pledoarie, *Divinatio in Caecilium*, era o demascare a relei credințe a lui Q. Caecilius Niger, propus ca acuzator de susținătorii lui Verres; a doua, *Actio prima in Verrem*, deschide propriu-zis șirul acuzărilor împotriva fostului guvernator al Siciliei, formulate de Cicero. N. I. Barbu, *Istoria Literaturii latine*, ed. cit., p. 404.
- ¹⁷ Relativ la procesul lui Gabinius, căruia Cicero i-a luat apărarea în anul 52, vezi XXXIX, 59 și 61, îndeosebi însă 63.
- ¹⁸ Cf. XXXIX, 10 și nota 22 la această carte.
- ¹⁹ Frază care servește drept element de încheiere și de articulare a părților unui discurs. Oratorul trece acum la alte considerații, după ce socoate că a epuizat o anumită temă.
- ²⁰ Replică la acuzațiile aduse anterior de Cicero, XLV, cap. 30.
- ²¹ Calenus susține că renumele unui consulat se evaluează în raport cu victoriile Romei și cu teritoriile dobândite și anexate. Afirmarea echivalează cu o negare a titlurilor de glorie la care aspira Cicero (XLV, 46) în urma demascării complotului lui Catilina.
- ²² Observație de mare importanță teoretică în disputele academice ale vremii, vizînd rostul pentru care este redactat un discurs. Am tradus prin „latură utilitară” cuvîntul τ *δέοντα* care implică și sensul de „răspundere morală”.
- ²³ Revenire, însoțită de un atac violent, la problema meritelor lui Cicero în calitatea sa de consul. În ultima vreme vinovăția lui Catilina a fost repusă în discuție de H. H. Waters în articolul *Cicero, Sallust and Catilina*, „Historia”, XLX, 1970, pp. 195—215. Waters îl acuză pe Cicero că ar fi dorit să devină emulul lui Pompeius, apropiindu-se de Catilina în anul 65 î.e.n. cînd s-a oferit să-l apere în procesul ce i se intentase în calitatea sa de fost guvernator al provinciei Africa.
- ²⁴ Din punct de vedere juridic, într-adevăr, Cicero nici nu seriase nici nu diferențiasse calitativ imputările aduse lui Antonius.

- ²⁵ Afirmație neadevărată. Cicero, pe vremea când Marcus Antonius era tribun al plebei (δημαρχος), izbutise să obțină din partea Senatului ștergerea numelui lui Antonius din lista senatorilor, înainte ca Caesar să fi trecut Rubiconul (XLI, 3).
- ²⁶ În acest capitol, care cuprinde o demonstrație mai largă a învinuirilor aduse anterior, Calenus face aluzie la evenimente pe care le cunoaștem din LXV, 26 și LXI, 2.
- ²⁷ Vezi XLI, 3 și Plutarh, *Antonius*, V.
- ²⁸ Aluzie la încercarea lui Cicero de a părăsi Roma în primăvara anului 44 î.e.n., imediat după asasinarea lui Caesar. Plutarh, *Cicero*, XLIII. Vezi mai sus XLV, 14—15. În *Filipica I*, cap. 2, Cicero explică motivele care l-au determinat să părăsească Roma pînă la intrarea în funcție a noilor consuli pentru anul 43 (calendele lunii ianuarie): frica unui conflict cu Marcus Antonius, ales consul pentru anul în curs, a fost mai puternică decît dorința de a rămîne în arena luptelor politice. În iulie 44 î.e.n. avea intenția să plece la Atena, unde fiul său își făcea studiile, *Ad Atticum*, XIV, 7, 2; 13, 4 etc. Lunile aprilie și mai Cicero le petrecuse la țară. La 17 iulie 44, deoarece plecarea pe mare de la Brundisium se arăta a fi periculoasă (*Filipica I*, 7), a părăsit Pompeianum. La 25 iulie se găsea la Vibo, iar la 28 la Rhegium. La 1 august, după ce a ajuns la Syracusa, unde a poposit o noapte, a fost împiedicat de vînturile potrivnice să-și continue călătoria spre Grecia. Reîntors la Rhegium, unde a primit vești încurajatoare, se înapoiază în Italia și ajunge la Roma la 31 august. Vezi K. Büchner, *M. Tullius Cicero* (als Politiker), RE, *articolul citat*, pp. 1039—1042.
- ²⁹ Adică, întocmai ca atunci cînd a plecat din Roma în anul 58 î.e.n., silit de situația în care se aflase pe vremea tribunatului lui Clodius. Vezi XXXVIII, 17 și notele aferente.
- ³⁰ Decretul de întoarcere a lui Cicero la Roma a fost obținut de la Senat de către Pompeius. Evenimentul a fost povestit de Dio în XXXIX, 8. Să se observe tehnica folosită de Calenus pentru a-l coplesi pe Cicero cu acuzațiile sale; fiecare acuzație este subliniată prin unul sau mai multe subînțelesuri. În cazul de față, Calenus atrage atenția că rechemarea lui Cicero se datora tocmai dușmanului lui Caesar, Pompeius.

- ³¹ Este vorba despre cele două legiuni pe care în 50 î.e.n. C. Iulius Caesar, sub consulatul lui Caius Marcellus și al lui Aemilius Paulus, a consimțit să fie transferate lui Pompeius, cu prilejul pregătirii unei campanii împotriva parților. Vezi XL, 64—66.
- ³² Vezi XLI, 6 și notele la acest capitol.
- ³³ Cu privire la conduita lui Cicero în acest greu impas din viața sa, Karl Büchner, *M. Tullius Cicero*, RE, articolul citat, pp. 1004—1007. Plutarh, *Cicero*, XXXVII și urm. confirmă șovăielile fostului consul semnalate de izvorul folosit de Dio.
- ³⁴ Argumentarea lui Calenus continuă cu analiza fiecărui cap de acuzare adus anterior de Cicero. Este evident că cele două discursuri au fost compuse în deplin respect față de regulile antitetice ale retoricii antice. Cu privire la cumpărarea bunurilor lui Pompeius de către Antonius, vezi nota 69 la cartea XLV.
- ³⁵ Vezi XLII, 50 unde este vorba despre modul în care Caesar, fără să ezite, a pretins acelor care cumpăraseră pe sume derizorii bunuri confiscate, să plătească de îndată diferența. Antonius nu făcea excepție.
- ³⁸ Reluare a cuvintelor rostite de Cicero în XLV, 28. Vezi nota 70 la această carte.
- ³⁷ În *Filipica I*, cap. 3 Cicero recunoaște că în iulie 44 î.e.n. drumul său spre Atena trecea prin Sicilia, dar numai pentru a evita eventualele curse ce i se puteau întinde. Odinioară, când fusese silit să plece în exil (primăvara anului 58 î.e.n.), după ce Clodius devenise atotputernic (vezi *Pro Sestio*, 53), Cicero se gândise într-adevăr să aleagă Sicilia ca loc de refugiu (vezi XXXVIII, 17, nota 43 și Plutarh, *Cicero*, cap. XXII), dar pretorul Caius Vergilius i-a interzis accesul insulei.
- ³⁸ Campania care s-a încheiat cu bătălia de la Pharsalus, XLI, 51—52.
- ³⁹ Vezi XLV, 47 și nota 115 la această carte. Este vorba despre Caius Antonius Hibrida, unchiul lui Marcus Antonius și fostul coleg de consulat al lui Cicero în 63 î.e.n.
- ⁴⁰ Cicero îl învinuise pe Antonius că a deținut în mod abuziv funcția de comandant al cavaleriei (*magister equitum*), un an întreg. Cartea XLV, 28. La sfârșitul cap. XII din prezenta carte Calenus insinuează că Cicero însuși râvnea la această funcție.

- ⁴¹ Vezi XLII, 28 și urm.
- ⁴² Vezi XLII, 29.
- ⁴³ Vezi XLV, 26.
- ⁴⁴ Vezi XLIII, 49.
- ⁴⁵ Vezi XLIV, 11 și XLV, 30.
- ⁴⁶ Vezi XLIV, 8 și precedent, XLIV, 4.
- ⁴⁷ Gestul lui Antonius de a pune coroana pe capul lui Caesar este aici interpretat de Calenus în sensul care-i convine.
- ⁴⁸ Joc de cuvinte, bazat pe alternanța unor diminutive cu formanți diferiți, al căror înțeles are nuanțe semantice batjocoritoare. Cicero înseamnă „bob de năut”. Acest cognomen al familiei lui Marcus Tullius reflectă originea sa dintr-o familie modestă, care se ocupa cu agricultura. După părerea lui Th. Zielinski, *op. cit.*, p. 283, adoptată de Fergus Millar, *A Study of Dio Cassius, op. cit.*, p. 53, Dio reproduce aici întocmai un text grec anticiceronian.
- ⁴⁹ În text, transcris latinește, *graeculus*, diminutiv deseori întrebuițat cu sens ironic în literatura latină, pentru o persoană interesată în literatura și cultura greacă, care s-a îndepărtat de bunele tradiții ale Romei. Cf. Plutarh, *Cicero*, V.
- ⁵⁰ Aluzie la regimul alimentar urmat de orator sau, eventual, după o altă interpretare, aluzie la veghile lui nocturne, închinată meditației și scrisului, când ardea lampa pînă noaptea târziu.
- ⁵¹ În această privință, vezi Macrobius, *Saturnalia*, II, 3 care relatează următoarea anecdotă: «Ia văicărelile lui Cicero că în exil a dus Republica pe umerii săi, Vatinius ar fi spus: — De atunci ai varice!»
- ⁵² Este o aluzie la cea de-a doua căsătorie a lui Cicero cu Publilia, al cărei tutore era. Plutarh, *Cicero*, XLI, 6. Sursa acestor calomnii împotriva lui Cicero pare să fi fost *AntiŃilipicele* lui Marcus Antonius. În această privință vezi G. Jachmann, *Die Invektive gegen Cicero*, „Miscellanea Academiae Berolinensis”, 2, 1 1950, p. 235.
- ⁵³ După Plutarh, *ibidem*, motivul care l-a făcut pe Cicero s-o repudieze pe Publilia ar fi fost bucuria manifestată de tînăra femeie la moartea Tulliei, fiica lui Cicero, care s-a sfîrșit din viață la vîrsta

- de 28 de ani. Căsătoria cu Publilia, după câte lăsa Cicero să se înțeleagă, era doar un aranjament de ordin financiar.
- ⁵⁴ Cerellia, personaj marcant în lumea literelor de la Roma, era o figură influentă, a cărei bunăvoință Cicero o cultiva. Din unele scrisori adresate lui Atticus rezultă că Cicero avea o mare admirație față de această distinsă intelectuală, care manifesta interes pentru scrierile filozofice. Vezi articolul *Cerellia* în RE, III, (10), p. 1284. Despre Cerellia, vezi și Gaston Boissier, în *Cicéron et ses amis*, Paris, Hachette (Bibliothèque d'Histoire), p. 94, f. dată.
- ⁵⁵ Aluzie la învinuirile aduse de Cicero lui Antonius în XLV, 26, când oratorul reproșa lui Antonius excesele acestuia în materie de băutură și desfrâu.
- ⁵⁶ Fiul lui Cicero, Marcus Tullius Cicero, era denumit în glumă *bicongius*, „cel care bea două conge de vin” (o măsură de șase litri; deci 12 litri). Despre purtarea ușuratică a lui Marcus la Atena, căruia Cicero intenționa în vara anului 44 să-i dedice *De Officiis*, ca o completare la cursul de etică ce-l urma, vezi Plutarh, *Cicero*, XXIV și Seneca, *Suasoriae* VII, 13.
- ⁵⁷ Replică la învinuirea adusă de Cicero lui Antonius (XLV, 31 și 32). Calenus susține aici teza promovată de propaganda antoniană, care dorea să spulbere orice învinuire referitoare la năzuințele lui Antonius de a prelua puterea absolută, și anume că acesta, prin îndemnul său insistent din timpul Lupercaliilor ca Caesar să preia puterea, făcute în văzul tuturor, a dejucat proiectele dictatorului de a deveni „rege”.
- ⁵⁸ Tribuna construită și împodobită cu ciocurile corăbiilor cartagineze capturate de romani în 260 î.e.n. simboliza puterea romană. Vezi Titus Livius, *De la Fundarea Romei*, VIII, 13 și Cassius Dio, *Istoria Romană*, vol. I, nota 202 la *Fragmente*.
- ⁵⁹ Romulus, împreună cu fratele său Remus, treceau drept întemeietorii Lupercaliilor. Vezi nota 15 la cartea XLIV.
- ⁶⁰ Aluzie la episodul lui Caius Mucius, poreclit „Scaevola”. Vezi nota 84 la cartea XLV.
- ⁶¹ Vezi mai sus nota 23 la această carte.
- ⁶² Iarăși un joc de cuvinte, de astă dată între numele celei mai groaznice închisori din Roma, *Tullianum*, unde fuseseră aruncați presupușii

partizani ai lui Catilina (vezi nota 94 la cartea XXXVII) și numele familiei lui Cicero: *Tullia*.

- ⁶³ Aluzie la atitudinea senatorilor ostili lui Cicero cu prilejul adoptării proiectului de lege propus de Clodius în 59 î.e.n. (XXXVIII, 14), prevăzând pedepsirea foștilor demnitari care trimiseseră la moarte cetățeni romani, fără avizul Adunării poporului. Vezi XXXVIII, 15–16.
- ⁶⁴ Aluzia se referă la două scrieri ale lui Cicero, pierdute pentru noi: un poem în versuri, *De Consulatu meo*, scris în 60 î.e.n. din care au rămas câteva fragmente (Cicero era dezamăgit că renumitul poet grec Archias nu făcuse el acest lucru, *Pro Archia*, XI, 28); ulterior a scris pe aceeași temă un alt poem, în trei cărți (în 56 î.e.n.). A doua scriere la care, probabil, se referă Calenus este o *Historia Arcana* (în gr. Ἀνέκδοτα), la care medita în anul 59 î.e.n. când Caesar fusese ales consul. Vezi *Ad Atticum*, II, 6, 2; 8, 1; XIV, 14, 5 etc. În această lucrare Cicero dezvăluia multe lucruri și înțelegeri secrete ale anilor 60 î.e.n. Poemele lui Cicero au fost editate de W. W. Ewbank, *The Poems of Cicero*, University of London, 1933, precedate de o *Introducere* și însoțite de un larg *Comentariu*.
- ⁶⁵ După o informație din Plutarh, *Cicero*, XLI, oratorul s-a încumetat să scrie, întocmai ca Titus Livius, o *Istorie* a Romei, de la întemeiere. Cf. *Ad Atticum*, XVI, 13, 2 și *Legile*, I, 2. Despre aceste scrieri pierdute ale lui Cicero, vezi N. I. Barbu, *Istoria literaturii latine*, ed. cit., vol. I, p. 483.
- ⁶⁶ Reluarea acuzației adusă în XXXVI, 27, XXXIX, 63 și în capitolul 3 al acestei cărți. Vezi mai sus nota 8 la această carte.
- ⁶⁷ Aici Calenus se referă la Caius Iulius Caesar, care l-a iertat pe Cicero pentru preferința arătată lui Pompeius în anul 48.
- ⁶⁸ Această observație trebuie înțeleasă în sensul că Iulius Caesar, când a făcut revizia listelor de senatori după 48 î.e.n., l-a introdus în liste și pe Cicero, care aparținea ordinului equestru. Vezi XLIII, 47: „în ordinul patricienilor a integrat de asemenea mulți cetățeni care deținuseră funcția de consul sau exercitaseră orice altă magistratură”. Să nu se uite că Cicero era un *homo novus*.
- ⁶⁹ Cf. XLIV, 20 și nota 50 la această carte. Vezi și explicația lui Cicero în *Filipica* II, 12 cu privire la atitudinea sa după asasinarea lui Caesar.
- ⁷⁰ Într-adevăr, după bătălia de la Pharsalus, când Cicero părăsise partida pompeienilor și aștepta la Brundisium desfășurarea evenimentelor, a

fost surprins aici de soldații lui Caesar, sub comanda lui Antonius, trimiși să apere Italia. Despre modul cum Cicero însuși a interpretat recunoștința pe care o datora lui Antonius, vezi însă *Filipica* II, 2 și 3.

- ⁷¹ Octavianus nu avea nici măcar douăzeci de ani în 43 î.e.n.
- ⁷² Cf. XLV, 38.
- ⁷³ Aceeași remarcă în XLV, 22, relativ la legalitatea măsurilor luate de Antonius, răstălmăcită de Cicero în sensul că împuternicirea lui Antonius din partea Senatului fusese smulsă prin samavolnicie.
- ⁷⁴ Vezi XLV, 32 și nota 90 la această carte.
- ⁷⁵ Vezi XLV 9 și 23 și notele 26 și 27 la această carte.
- ⁷⁶ Dio se referă la cele patru legiuni trimise de Caius Iulius Caesar în Macedonia în vederea pregătirii războiului cu parții. Vezi XLV, 12. Antonius a preluat aceste trupe la Brundisium dar legiunile l-au părăsit în favoarea lui Octavianus, care împărțise bani cu largheță (500 drahme pentru fiecare soldat), XLV, 12; Appian, *Răzb. civile*, III, 27 și 40. Vezi nota 33 la XLV.
- ⁷⁷ Este vorba numai de Gallia Cisalpină al cărei guvernator era Decimus Brutus Albinus. Vezi XLV, 9.
- ⁷⁸ Nu acesta este adevărul. Appian, *Răzb. civile*, III, 4—5 menționează că Antonius, în calitatea sa de consul, se înconjurase cu gărzii armate. Același lucru îl spune de altfel și Cicero în *Filipica* II (passim.).
- ⁷⁹ Intr-adevăr, Cicero mărturisise că propria lui viață nu mai însemna nimic în raport cu necesitatea de a-și spune deschis părerea, *Filipica* XII, 8. Vezi XLV, 46 și nota 111 la această carte.
- ⁸⁰ În *Filipica* III, 4, Cicero specifică că Brutus, spre care se îndrepta Octavianus cu gânduri de alianță, declarase că va respecta autoritatea Senatului. Vezi însă Appian, *Răzb. civile*, III 27 și 30, unde se găsește menționată existența unui plebiscit prin care se hotăra decăderea lui Brutus din funcția de guvernator al Galliei Cisalpine. Confirmarea existenței acestui plebiscit trebuie căutată în discursul fictiv al lui Lucius Piso, *Ibidem*, 55.
- ⁸¹ Vezi XLV, 19 și 21.

- ⁸² Portretul moral al lui Cicero este înfățișat în același sens în cartea XXXVIII, 14 ceea ce dovedește folosirea de către Dio a unuia și aceluiași izvor, răuvoitor oratorului.
- ⁸³ Vezi nota 116 la cartea XLV, 47.
- ⁸⁴ Să se observe schimbarea bruscă de ton prin care se încheie discursul lui Calenus. Injuriile au fost părăsite în favoarea unui ton aproape amical, evocator al bunelor relații de altădată dintre Cicero și Senat. Calenus amintește îndeosebi discursul, plin de cumințenie, după părerea sa, rostit de Cicero în Senat, îndată după asasinarea lui Caesar. Vezi XLIV, 23—24. Ceea ce este de remarcat în finalul acestui discurs, care întrunește teze aparținând propagandei pro Antonio, este utilizarea pe scară largă a unor informații și detalii preluate direct din *Filipice*. Observația aparține lui F. Millar, *op. cit.*, p. 55. Spicuirea acestor detalii n-are, în majoritatea cazurilor, corespondență cu povestirea istorică a lui Dio. Confruntarea lor se face mai degrabă cu biografia Cicero, a lui Plutarh.
- ⁸⁵ Despre caracterul nestăpînit al lui Cicero, vezi și XXXVIII, 4. Oratorul protestează vehement împotriva acuzațiilor ce i se aduceau cu privire la actele politice din timpul consulatului său.
- ⁸⁶ Appian, *Răzb. civile*, III, 51; Velleius Paterculus II, 61 precizează că era vorba despre o statuie ecvestră, cinstire care, anterior, nu se acordase decît lui Sulla, Pompeius și lui Caesar.
- ⁸⁷ Appian, *loc. citat*, „în calitate de fost consul”. Cicero, *Filipica V*, 17, 45 și 46 susține că Octavianus a fost acceptat în Senat în calitate de fost praetor, cu dreptul ca de aici înainte să candideze la orice magistratură ar fi dorit, dacă îndeplinea condiția de a fi fost cvestor un an mai înainte. Titus Livius, *Periochae*, CXVIII, precizează: „i s-a acordat rangul de propretor și insignele consulare”. După Dio însă, aceste onoruri i s-au acordat abia mai târziu, după moartea consulilor Hirtius și Pansa. Vezi în continuare cap. 41. La sfîrșitul acestui capitol Dio menționează că Octavianus a fost însărcinat, alături de consuli, cu conducerea războiului împotriva lui Antonius „în calitate de praetor”. Relativ la nepotrivirile semnalate, vezi E. Schwartz, articolul *Cassius* din RE (III), p. 1712. El atrage atenția asupra inexactității unora din informațiile lui Dio; informațiile corecte ale lui Titus Livius (*Periochae*, *loc. cit.*) sînt în schimb controlabile prin *Res Gestae* I, 1 (ediția H. Volkman, 1942):

Res Publica n [e quid deterimenti, caperet] me pro[praetore] simul cum consulibus providere iussit.

- ⁸⁸ Adică legiunile care se întorseseră din Macedonia. Vezi mai sus nota 76.
- ⁸⁹ Acest pasaj se cuvine confruntat cu lămuririle lui Cicero din aceeași *Filipica V*, mai sus citată, cap. 19. Consulii Hirtius și Pansa trebuiau să se ocupe personal de înființarea unor colonii de veterani și să ia în considerare posibilitatea colonizării pământurilor din *Ager Campanus* (Campania).
- ⁹⁰ Appian, *Războaiele civile*, III, 62 citează componența soliei: Lucius Piso, Lucius Philippus și Servius Sulpicius. Acesta din urmă, eminent jurisconsult, a murit pe drum. Cf. *Filipica V*, 8 și urm.
- ⁹¹ Printre alții, P. Cornelius Dolabella, însărcinat de Antonius, după moartea lui C. Iulius Caesar, cu guvernământul Siriei. În plus, după asasinarea lui Caius Trebonius, Dolabella își întinse cu de la sine putere autoritatea și în provincia Asia. Vezi nota 4C la XLV.
- ⁹² Am tradus prin „stare de tulburare internă” cuvântul grec *ταραχή* care, la rîndul lui, transpune lat. *tumultus*. Senatul n-avea cum folosi termenul „război” (*bellum*) pentru a desemna opoziția armată a lui Antonius. Cf. Cicero, *Filipica V*, 12. E. Schwartz, *loc. cit.*, arată că și de astă dată Dio Cassius greșește. *Decretum tumultus* nu s-a dat decît la întoarcerea soliei trimisă la Antonius și anume la 3 februarie 43. Cf. Cicero, *Filipica VIII*, 3. Nici coincidența între decretarea stării de urgență și misiunea încredințată consulilor nu corespunde adevărului. Cassius Dio a grupat în ședința din 4 ian. 43 î.e.n hotărîri diferite, luate pe parcurs. E. Schwartz, *ibidem*. Concluzia lui Schwartz este că începînd cu această carte, care continuă nemijlocit expunerea modului cum Octavianus și-a însușit treptat puterea, Cassius părăsește tradiția liviană, pentru a urma și alte izvoare, fără prea mare grijă pentru coordonare.
- ⁹³ Ținuta obișnuită în timp de pace era *toga*, mantie bogată în falduri care se purta peste o tunică și un pantalon scurt. Mantia de campanie se numea *sagum*. Comandanții militari purtau însă o mantie distinctivă, *paludamentum*. Informația că abia acum le-a fost încredințată consulilor paza orașului nu este exactă. Formula *caveant consules ne quid respublica capiat* fusese rostită mai înainte, la 4 ianuarie, cînd consulii și Octavianus primiseră misiunea de a con-

- duce campania împotriva lui Antonius. Acum, pe data de 3 febr. 43 s-a decretat starea de urgență. Vezi nota precedentă.
- ⁹⁴ Despre această manevră iată ce scrie Cicero în *Filipica XII*, 8: „Sau poate credeți că sînt de fier? Cum aş putea să mă duc la dînsul, să mă uit în ochii lui, cînd nu demult, în plină adunare, răsplătea cu daruri bogate pe cei care i se păuseră mai îndrăzneți în crime, fălindu-se că va dăruj bunurile mele unui oarecare Petissius din Urbinum?” (trad. de D. Crăciun).
- ⁹⁵ Manifestările unui om bolnav de epilepsie fiind socotite „sacre”, cursul normal al unei adunări sau al unor dezbateri era întrerupt.
- ⁹⁶ Mutina (Modena) unde Decimus Brutus Albinus era asediat de Marcus Antonius, care se îndrepta spre Gallia, venind de la Brundisium.
- ⁹⁷ *Feriae Latinae* spre deosebire de *Feriae Stativae* (sărbătorile fixe, care reveneau anual) erau sărbători hotărîte pentru cazuri excepționale. Înfrîngerea romanilor de la lacul Trasimenus este atribuită de Titus Livius faptului că soldații romani, sub conducerea lui Caius Flaminius, au nesocotit regula de sărbători la timpul cuvenit „Sărbătorilor Latine”.
- ⁹⁸ Rolul „providenței” (τύχη) în mersul evenimentelor istorice, ca și în alte pasaje din Cassius Dio, este considerat aici în lumina doctrinei stoice. În acest context τύχη nu înseamnă „hazard”, „întîmplare” ci „predestinare”.
- ⁹⁹ Deosebit de interesantă mărturie asupra procedeului aplicat în exercițiile de școală retorică care priveau „interpretarea” faptelor (τὰ ἔργα, τὰ πράγματα, printr-o înlănțuire de raționamente (ὁ πραγματικὸς τόπος). Procedeul pare de origine peripatetică, aplicat în exemplele de interpretare oferite de tratatele peripatetice care purtau numele de περὶ ἱστορίας (*Despre istorie*).
- ¹⁰⁰ Vezi Appian, *Răz. civile*, III, 53 și urm., Suetonius, *Augustus*, X—XI.
- ¹⁰¹ În anul 43 î.e.n., luna ianuarie. Articolul *Iulius (Augustus)* din RE, X (Fitzler-Seek), p. 287.
- ¹⁰² O informație similară la Suetonius, *Augustus*, XLV. Plinius, *Naturalis Historia* XI, 37 aduce în plus amănuntul că acest sacrificiu neobișnuit a avut loc la Spoletum.

- ¹⁰³ *Forum Corneliium* (sau *Corneliū*), după numele lui Cornelius Sulla. Aștăzi Imola, în departamentul Emilia.
- ¹⁰⁴ În cartea precedentă Cassius Dio menționase modul cum Antonius și frații săi dețineau magistraturile cheie ale statului și legiferau toate măsurile care le conveneau. Vezi XLV, 9. De asemenea, vezi comentariile lui Cicero în *Filipica* XIV, 2.
- ¹⁰⁵ *Bononia*: Bologna, în Italia Cispadană.
- ¹⁰⁶ În apropierea orașului Modena se află două cursuri de apă: Scultenna (actualmente Pansara) și Gabellus (actualmente Secchia).
- ¹⁰⁷ Despre acești elefanți, care jucau un rol important în operațiile de tactică ale timpului, vezi XLV, 13. Relativ la desfășurarea bătăliei de la Modena, Plutarh, *Antonius*, XVII și Appian, *Răzb. civile*, III, 70—74. Appian, spre deosebire de Cassius Dio, adaugă amănuntul că în lipsa consulilor Aulus Hirtius și Vibius Pansa, Cicero, deși nu era învestit cu prerogativele nici unei magistraturi, agita poporul împotriva lui Antonius, ducând o campanie susținută împotriva acestuia, pînă cînd, un partizan al lui Antonius, Publius Ventidius, strîngînd două legiuni pentru Antonius, a pornit în fruntea acestei armate asupra Romei. Speriat, Cicero a părăsit orașul. Karl Büchner, *M. Tullius Cicero*, RE, articolul citat, p. 1033.
- ¹⁰⁸ Comentariul asupra acestui eveniment la Cicero, *Filipica* XIV, 14. Despre comportarea lui Octavianus, care se retrăsese din lupte după ce Vibius Pansa a fost rănit, și despre comportarea lui meritorie, în timpul celei de-a doua bătălii, Suetonius, *Augustus*, X. Augustus a fost cinstit de 21 de ori cu titlul de *imperator*, *Res Gestae*, ed. cit., IV, 22. Aceasta era prima oară cînd primea titlul.
- ¹⁰⁹ Cf. Cicero, *Filipica* XIV, 14.
- ¹¹⁰ Pontius Aquila este acel tribun al poporului care nu s-a ridicat în picioare în prezența lui C. Iulius Caesar. Suetonius, *Caesar*, LXXII. Despre moartea lui Aquila, căzut pe cîmpul de luptă, vezi mai departe cap. 40.
- ¹¹¹ Opțiune de la sine înțeleasă, deoarece Marcus Iunius Silanus fusese unul din locotenenții lui C. Iulius Caesar, sub comanda căruia luptase în Gallia.

- ¹¹² Evenimentele sînt pe larg rediate de Appian, *loc cit.*, 71—76, cu amănunte dramatice și adăugarea unui discurs către Octavianus, ținut de Vibius Pansa pe patul de moarte.
- ¹¹³ Această acuzație este menționată și de Suetonius, *Augustus*, X. Cf. Tacitus, *Annales*, I, 10.
- ¹¹⁴ În continuare, cap. 42, vezi schimbarea de atitudine a Senatului, în favoarea lui Octavianus.
- ¹¹⁵ Appian, *Răzb. civile*, III, 74 îl învinovățește pe Cicero de a fi determinat această atitudine a Senatului, favorabilă lui Decimus Brutus și ostilă lui Octavianus. Urmînd aceleași surse anticiceroniene ca și Cassius Dio, Appian condamnă intervenția lui Cicero. În realitate, oratorul era sincer convins în lupta pentru reinstaurarea orînduirii republicane, amenințată atît de Antonius cît și de Octavianus.
- ¹¹⁶ Mathias Gelzer, articolul *M. Iunius Brutus* RE, X, I (1917) p. 1002, arată că această măsură a fost sprijinită de Cicero împotriva părerii lui Q. Fufius Calenus. Vezi *Filipica X* și argumentele aduse de Cicero în favoarea sprijinului ce opina să i se acorde lui Marcus Iunius Brutus, în care vedea ultimul bastion al libertăților republicane. Cf. *Ab Brutum*, II, 4.4. Lui Brutus, prin acest decret, i se acorda un *imperium maius*, ceea ce echivala cu comanda supremă a trupelor masate în est.
- ¹¹⁷ Această desconsiderare este menționată în toate izvoarele. «Caesar... își ascunsese totuși mînia și ceru să i se încuviințeze un triumf pentru faptele sale de vitejie. Luat în deridere de Senat, ca unul care avea pretenții prea mari pentru vîrsta sa, Caesar începu să se teamă că după nimicirea lui Antonius va fi tratat și mai rușinos», Appian, *Răzb. civile*, III, 80. Modul în care, la îndemnul lui Cicero, Senatul căuta să-l îndepărteze pe Octavius Caesar din arena politică, sub pretextul tinereții acestuia, a fost asemănat cu încercările lui Demostene de a-l prezenta lumii grecești drept «un copil» pe Alexandru, successorul la domnie al lui Filip. În această privință, D. Kienast, *Augustus und Alexander*, «Gymnasium», LXXXI, 1969, 430—456, care face o sugestivă apropiere între forța oratorică a lui Demostene și unele pasaje din Cicero.
- ¹¹⁸ Realitatea era că Caesar trata cu Lepidus, nu direct cu Antonius; Appian, *loc. cit.*, 81.

- ¹¹⁹ Și în acest capitol Cassius Dio înfățișează într-o manieră mult prea strînsă competiția de la Roma pentru dobîndirea puterii consulare. De un deosebit interes este însă mențiunea referitoare la manevra lui Octavianus de a-l cîștiga pe Cicero de partea sa. Plutarh, *Cicero* XLV, 5, încearcă să explice oferta lui Octavianus drept un gest de recunoștință, ceea ce însă, nu era cazul. Pierre Grenade, *Essai sur les Origines du Principat*, ediția citată, p. 131, explică motivele care l-au îndemnat pe Octavianus să procedeze astfel.
- ¹²⁰ Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVI.
- ¹²¹ Adică toga obișnuită (*praetexta*) cu haina de rigoare în starea de război (*sagum*). Anterior, cap. 39, Cassius Dio menționase iluziile senatorilor că lucrurile revin la normal și renunțarea lor la *sagum*.
- ¹²² Cea mai înaltă colină a Romei, Ianiculum, era locul indicat pentru supravegherea împrejurimilor. Despre aceste evenimente dramatice, Plutarh, *Cicero*, XLV—XLVI; Appian, *Războaiele civile*, III, 91, relatează pe larg întorsătura pe care au luat-o lucrurile la Roma, în favoarea lui Caesar.
- ¹²³ *Interregnum* dura în condiții obișnuite 5 zile. Rostul unei asemenea magistraturi era acela de a întruni Comițiile pentru alegerea consulilor. Împrejurările cînd se crea un *interregnum* erau cu totul excepționale. Ca de obicei, Cassius Dio nu-și dă osteneală să relateze etapele marșului lui Caesar asupra Romei. Pentru completare vezi Appian, *Războai. civile*, III, 89—94. Urmînd în mod consecvent izvoarele anticiceroniene, Appian îl prezintă pe Cicero umilindu-se în fața lui Caesar, iar acesta persiflîndu-l (cap. 92 și 93). „Licăririle de speranță ale lui Cicero într-o răsturnare a situației n-au încetat însă nici acum” (cap. 93). În *Res Gestae*, I, 1, 7 Augustus consemnează că primul său consulat i-a fost acordat de Adunarea Poporului (*Populus*) și nu de Senat (*Senatus*).
- ¹²⁴ Un partizan ferm și credincios al lui Caesar (Appian, *loc. cit.* 94). Vezi în continuare cap. 46 și 52. Alături de Octavianus, Quintus Pedius era ales consul în august 43 î.e.n. cu titulatura: *duoviri consulari potestate*. Fitzler-Seek, *Iulius (Augustus)* RE, X, p. 291.
- ¹²⁵ Cu excepția lui Pompeius, ales consul la vîrsta de 23 de ani, în anul 70 î.e.n. Plutarh, *Pompeius*, XV și XXII. O lege foarte veche, în urma propunerii tribunului Lucius Vellius, prevedea ca vîrstă legală

- pentru consulat, 40 de ani. În fapt, legea a fost încălcată în repetate rânduri.
- ¹²⁶ Octavianus fusese ales consul când s-au arătat cei 12 vulturi. Suetonius, *Augustus*, XCV. Acest semn a fost exploatat de Augustus în favoarea propagandei personale, prin care îi plăcea să se compare cu primul „rege” al Romei, Romulus.
- ¹²⁷ Vezi anterior cap. 41 și, mai departe, cartea XLIX, cap. 43 unde revine problema acestui al doilea consulat, în realitate primul. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXIV.
- ¹²⁸ Fapt cunoscut de însuși Cassius Dio.
- ¹²⁹ *Historia Augusta*, Spartianus, *Septimius Severus*, cap. 40.
- ¹³⁰ Vezi însă Appian, *Răzb. civile*, I, 5: «...și acela care, mai înainte vreme se numea Octavius, însă, trăgându-se din neamul lui Caesar și fiind adoptat de acesta ca fiu, prin testament, a fost denumit, datorită acestui fapt, „Caesar”». Cf. Suetonius, *Augustus*, VII.
- ¹³¹ Să se observe că la începutul cărții XLV Cassius Dio îl numește pe Caesar numai „Octavius”. Despre legea curiată cu privire la adopțiune, vezi nota 25 la cartea XXXIX. Schimbarea numelui celui adoptat, cum susține Cassius Dio, nu era însă obligatorie. Appian, *loc. cit.* 94, atrage atenția că: „Caesar repetă adopțiunea”, deoarece, în fapt, Octavianus mai fusese o dată adoptat de C. Iulius Caesar, pe când dictatorul trăia încă, pe cale testamentară.
- ¹³² Privitor la cognomenul „Augustus”, pentru care Suetonius, *Augustus*, VII încearcă o explicație etimologică, vezi nota 15 la XLV și, mai departe, LIII, 16. Cognomenul „Augustus” a fost acordat după propunerea lui L. Munatius Plancus, și preferat cognomenului „Romulus”, prin care s-ar fi evocat identitatea semnelor augurale la începutul unei domnii.
- ¹³³ Adică li se interzicea revenirea la Roma.
- ¹³⁴ Acesta era tribunul care l-a lovit cel dintâi pe Caius Iulius Caesar atunci când conjurații și-au pus planul în aplicare. Vezi LXIV, 52. Appian, *Răzb. civile*, II, 117. Velleius Paterculus, II, 69, susține că hotărîrea de urmărire a ucigașilor lui Caesar s-ar fi luat la propunerea aceluiași Quintus Pedius pe care Caesar și-l alesese drept coleg de consulat (vezi mai sus nota 124). S-ar putea însă ca Velleius să facă o confuzie. Cf. Appian, III, 96. Cassius Dio, la cap. 52 al acestei cărți,

- se mulțumește să vorbească despre o *rogatio Pedia*, prin care consulul cerea impunitatea ucigașilor.
- ¹³⁵ Absența prelungită a tribunilor plebei nu era îngăduită. Căderea nopții trebuia întotdeauna să-i găsească la Roma.
- ¹³⁶ Vezi Titus Livius, III, 2.
- ¹³⁷ Appian, *Răzb. civile*, I, 12. Marcus Octavius era tribunul care s-a opus proiectelor de legi agrare prezentate de Tiberius Gracchus și a fost destituit din funcție prin votul comițiilor tribute, care sprijineau proiectele cesariene.
- ¹³⁸ C. Helvius Cinna destituise din funcția de tribun pe C. Epidius Marullus și pe L. Flavius Cestius. Confundat cu Cornelius Cinna, unul din ucigașii lui Caesar, a fost înjunghiat în timpul tulburărilor posterioare asasinării lui Caesar. Vezi XLIV, 10 și nota 50 la această carte.
- ¹³⁹ Grafia acestui nume nu este sigură. În biografia *Brutus* a lui Plutarh figurează *Sicilius* (cap. XXVIII). Vezi Boissevain, II, p. 205.
- ¹⁴⁰ Despre aceste evenimente petrecute în anul 61 î.e.n. vezi XXXVII, 47—48.
- ¹⁴¹ Acest act de naștere al orașului Lyon este pus la îndoială, datorită mărturiei lui Seneca (*Epistulae*, XCI), care recunoaște anul 41 î.e.n. ca dată a fundării orașului. Vezi însă articolul lui J. Guey, *A propos de la fondation de Lyon. Dion Cassius et le Sénatus-consulte d'Avril 43 av. J. C.* «Bulletin de la Société des Antiquaires de France», Paris, Klincksiek, 1959 [1961], pp. 128—173.
- ¹⁴² Appian, *Răzb. civile*, III, 83, susține, dimpotrivă, că Lepidus nu era la curent cu aceste întrevederi, din ce în ce mai puțin ascunse. Aceeași părere și la Cicero, *Ad Familiares*, X, 23 și 34.
- ¹⁴³ Numele acestui ofițer era M. Iuventus Laterensis. Velleius Paterculus, II, 63, și Cicero, *Filipice*, IX, 6; XIII, 4.
- ¹⁴⁴ Sextus Pompeius, care nu avusese nici un amestec în complotul împotriva lui Caesar și ca atare nici o legătură cu Brutus și Cassius.
- ¹⁴⁵ Pînă la sfîrșitul vieții lui Lepidus, care a deținut calitatea de mare pontifice, Augustus a nutrit sentimente de profund dispreț față de acesta. Vezi în continuare, LIV, 15.

- ¹⁴⁶ Quintus Pedius, omul lui Caesar. Vezi mai sus nota 134.
- ¹⁴⁷ Adică pentru anul 42. Faptele sînt mult mai pe larg relatate de Appian, *Răzb. civile*, III, 96—97. Dio Cassius trece complet sub tăcere rolul de mijlocitor al lui Asinius Pollio pentru împăcarea lui Antonius cu Lucius Plancus.
- ¹⁴⁸ Numele acestuia, un centurion, era Camillus, căruia Decimus Brutus îi făcuse mult bine. La ordinele lui Antonius, Decimus Brutus a fost decapitat. Appian, *Ibidem*.
- ¹⁴⁹ După o informație din Velleius Paterculus, II, 65 se știe că Antonius îl șantaja pe Octavianus trimițîndu-i vorbă că este dispus să treacă de partea lui Cassius și Marcus Brutus dacă nu i-ar fi acceptat condițiile.
- ¹⁵⁰ Vezi mai sus nota 105.
- ¹⁵¹ Un curs de apă care se numea Renus (astăzi, Reno). După Appian, *Răzb. civile*, IV, 2, întîlnirea a avut loc la Mutina (Modena) pe apa numită Lavinus (sau Lavinium?).
- ¹⁵² După Appian, *loc. cit.*, discuțiile au durat două zile, de dimineață pînă seara. Cuvîntul grec ἐπιμελετής, *curator*, transpune în limba greacă numele unor magistrați ai orașului *curatores*. Dio a înțeles probabil greșit, copiind un anumit izvor, că cei trei rivali, deveniți acum *triumviri rei publicae constituendae* (*Res Gestae*, ed. cit., I, 71), erau în același timp ἐπιμελεταί καὶ διορθωταί = *curatores et correctores*. Explicația acestei greșeli o dă tot textul lui Appian, care, în continuare, sună astfel: „triumvirii au mai hotărît ca magistrații orașului (ἐπιμελεταί) să fie numiți pe cinci ani, nu pe un an, ca pînă acum”. Triumvirii, specifică Appian, aveau puterea unui consul, afirmație corectă prin raportare la *Res Gestae*; ei au preferat această titulatură în locul aceleia de *dictatore*, ținînd îndeosebi seama de existența unei legi care desființase dictatura, propusă de însuși Antonius, îndată după asasinarea lui Caesar, Cicero, *Filipica* I, 3; II, 91 și 115.

Spre deosebire de primul triumvirat, constituit de C. Iulius Caesar, Pompeius și Crassus, care n-a devenit niciodată o instituție oficială (vezi nota 147 la cartea XXXVII), al doilea triumvirat a fost legiferat (printr-o *Lex Titia*) și a luat ființă la 27 noiembrie 43. Vezi nota 2 la cartea XLVII. Durata triumviratului, ca și cea a magistraturilor urbane, era deocamdată prevăzută pe cinci ani; la expirarea acestei perioade,

în anul 37 (sept.-oct.), triumviratul a fost prelungit pe încă cinci ani, dar nu se știe exact dacă a dăinuit pînă la 1 ian. 32 sau pînă la 1 ian. 31, cum susține A. von Premerstein în *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, «Abhandlungen der bayerischen Akademie der Wissenschaften», phil.-hist. Abteilung, N. F. (15), 1937, p. 226. După părerea lui R. Syme, *The Roman Revolution*, ed. cit., p. 225 și urm., situația puterii legale în anul 33 nu era limpede și se poate presupune că Octavianus și Antonius au căutat, fiecare în parte, să-și creeze în cursul anului 32 măcar aparența unei legalități. Despre această problemă, în general Pierre Grenade, *op. cit.*, cap. *La fin du Triumvirat* p. 1—41 și Volker Fadinger *Quellenuntersuchungen zur Geschichte des 2. Triumvirats*, disertație, München, 1969, p. 15 și urm., îndeosebi p. 31. *Begriff, Inhalt und Zweck des Triumvirats*.

¹⁵³ În lat. *comae* = păr.

¹⁵⁴ Cassius Dio omite să dea lista consulilor fixați succesiv pentru prima perioadă cincinală a triumviratului, adică 43—37 î.e.n.

¹⁵⁵ Cu fiica lui Publius Servilius Isauricus, fostul coleg de consulat al lui Caius Iulius Caesar, în anul 48 î.e.n. Vezi cartea XL, I. 43. Suetonius, *Augustus*, LXII. Fiica Fulviei și a fostului ei soț, Publius Clodius, se numea, după tatăl ei, Claudia. Despre repudierea Claudiei; vezi cartea XLVIII, 5.

¹⁵⁶ Pompeius devenise ginerele lui Caesar în anul 59 î.e.n. Vezi XXXVIII, 9.

CARTEA XLVII

¹ Cf. Suetonius, *Augustus*, XC.

² Este vorba de *Lex Titia* (propusă de tribunul Publius Titius), CIL, I², p. 64, prin care triumvirii, Octavianus în primul rînd, căutau să dea o aparență de legalitate actelor și hotărîrilor emenate de triumvirat, puterea politică supremă, de fapt o *potentiae societas*; N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus* (trad. rom.), E.S.P.L.A., 1954, pp. 156—157. În același sens Volker Fadinger, *op. cit.* p. 48 și urm. Vezi Appian, *Război civile*, IV, 7. Așa cum s-a arătat la nota 152, cartea XLVI, triumvirii purtau denumirea de *triumviri rei publicae constituendae. Res Gestae*, ed. cit., I, 7, 43. Legea intra în vigoare începînd de la 27 noiembrie 43 î.e.n. Valabilitatea ei înceta la 31 decembrie 38 î.e.n. Vezi *Res*

Gestae, ed. cit., I, 1, 8—11. Prima fază a triumviratului a durat pînă în anul 37; începînd de la această dată, pînă în 32 î.e.n., deci în ajunul bătăliei de la Actium, Octavianus se va intitula oficial *triumvir iterum*, ceea ce dovedește că în pofida neînțelegerilor grave ce-l separau de Antonius, el respecta prorogarea puterii cu care fusese investit. Nu-i mai puțin adevărat că și ceilalți doi triumviri au continuat, fiecare separat, în cursul anului 32, să se intituleze astfel. O serie de monede dovedește acest lucru pentru M. Antonius, (inclusiv anul 31 î.e.n.) și o inscripție pentru Lepidus: *M. Lepido... triumviro rei publicae constituendae* (De Grassi, *ILLRP* nr. 1276). Abia după victoria sa de la Actium, Octavianus a renunțat la titlul de triumvir, după cum menționează Tacitus (*Annales*, III, 28), mulțumindu-se cu titlul de consul și cu cel de tribun al plebei. Privitor la structura politică și juridică a triumviratului, la fazele prin care a trecut pînă la destrămarea sa definitivă, W. Kolbe, *Der Zweite Triumvirat*, «Hermes» (49), 1914, p. 2 și urm., și V. Fadinger, *op. cit.*, passim (cu biografia completă a problemei).

³ În cartea precedentă, cap. 46, vulturii care-i apar lui Augustus, întocmai ca odinioară lui Romulus (a cărui personalitate Augustus o folosea în scopurile propagandei sale politice), semnificau un viitor strălucit. Vezi nota 126 la cartea XLVI; aici însă grămada compactă a vulturilor, păsări răpitoare, are o semnificație sinistră, mai ales că se așază pe templul Geniului bun al poporului roman.

⁴ Cf. Cassius Dio, *Istoria Romană. Fragmente*, B 109₁₋₂=M 105.

⁵ În istoriografia antică se găsesc ample informații cu privire la crimele odioase comise de triumviri, care, fără nici un scrupul, se învoiau la uciderea celor mai credincioși susținători ai lor. Titus Livius, *Periochae*, CXX, socoate numărul proscrisilor din vremea triumviratului la 30 sute de senatori și 3 000 de cavaleri. Cf. Florus, *Epitome*, II, 16; Plutarh, *Cicero*, XLVI; Antonius, XX—XXI. În capul listei de proscrisi se găsea Cicero. Appian, *Răzb. civile*, IV, 7—11, a transmis, în limba greacă, textul decretului justificativ prin care se instituiau proscrierile. Decretul începea cu următoarea frază: *Marcus Lepidus, Marcus Antonius et Octavius Caesar, electi constituendae et corrigendae reipublicae edicunt sic* (ol χειροτονηθέντες ἀρμῶσαι καὶ διορθῶσαι τὰ κοινὰ etc.). După Appian, *loc. cit.*, 5 și urm., proscripțiile făceau ravagii chiar înainte ca *Lex Titia* să fi intrat în vigoare. Dio lasă să se înțeleagă că triumvirii, în numele răzbunării lui Caius Iulius Caesar, doreau să

dea o aparență de legalitate crimelor săvârșite. Decretul avea un dublu scop: 1. să anihileze orice împotrivire din partea aceluia care mai credeau în posibilitatea reinstaurării regimului republican; 2. să distrugă forțele republicane alăturate lui Brutus și Cassius. Despre proscritii, generalități la N. A. Mașkin, *Principatul*, ed. cit., p. 160 și urm.

- ⁶ Spre deosebire de Appian, care, în cartea IV a *Războaielor civile*, găsește prilej să facă o patetică descriere a crimelor comise de triumviri și de împuțerniciții lor, Dio se mărginește la o comparație retorică între proscritii de la începutul secolului și cele din anul 43 î.e.n. Scopul comparației este de a pune într-o lumină cât mai puternică sporul de cruzime și perfidie care a dominat al doilea val de proscritii.
- ⁷ Vezi Sallustius, *Catilina*, LII și Velleius Paterculus, II, 22. De comun acord, acești istorici îl acuză pe Sulla de a fi dovedit o feroce aviditate de bani. Nu-i mai puțin adevărat că Sulla, în urma proscritiilor, a devenit unul din cei mai bogați oameni ai Republicii.
- ⁸ Lucius Iulius Caesar, unchiul lui Marcus Antonius, era o rudă îndepărtată a lui Caesar; cariera politică a lui Lucius Caesar fusese totuși destul de însemnată. Vezi Münzer, *Lucius Iulius Caesar*, RE, X (n. 143), p. 468 și urm.
- ⁹ Vezi mai departe cap. 8. Lucius Caesar a scăpat datorită insistențelor mamei lui Antonius, care era sora sa. Plutarh, *Antonius*, XX, povestește scena dramatică în care Iulia, mama lui Antonius, l-a salvat pe Lucius, interzicând ucigașilor să intre în casa ei, unde se refugiase cel hăituit. Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 37 Lucius Aemilius Paulus, fratele lui Lepidus, s-a refugiat la Milet. Cu privire la motivele pentru care Lucius Caesar și Lucius Paullus au fost proscritti, vezi Appian, *Răzb. civile*, IV, 12.
- ¹⁰ Aluzie la o informație dată de Plutarh, *Cato*, XVII, despre cinstea și exemplara probitate a lui Marcus Porcius Cato, după proscritiile lui Sulla.
- ¹¹ Izvorul urmat de Cassius Dio insistă mai mult decât cel compilat de Appian asupra factorului principal care a determinat paroxismul crimelor, și anume satisfacerea pretențiilor bănești ale armatei, care amenința să se răscolească.
- ¹² Începând cu acest capitol, tendința de a-l dezvinovăți pe Octavianus de răspunderea crimelor săvârșite denotă fără nici un dubiu că autorul

acestor pagini despre proscripțiile triumvirilor, ales ca izvor de Cassius Dio, făcea parte din cercul proaugustan, încadrându-se propagandei oficiale în favoarea lui Octavianus Caesar, care se înfrunta cu nu mai puțin activa propagandă în favoarea lui Antonius, despre care a fost vorba în Comentarul la cartea precedentă (nota 1 și urm.). În același spirit scrie și Florus, *Epitome*, IV, când consemnează că Octavianus s-a mărginit la urmărirea aceluia ce complotasera împotriva lui C. Iulius Caesar. Nu aceasta era însă părerea unanimă. Suetonius, *Augustus*, XXVII, citează numele unui istoric, contemporan cu el, Iunius Saturninus, exponent al unor păreri diametral opuse despre Octavianus, izvor demn de luat în seamă pentru a înțelege cum se desfășura „războiul ideologic” dintre cei doi adversari.

- ¹³ Această întâmplare, din seria aceluia „fericite”, pe care istoricii retorii le opun întâmplărilor tragice, este povestită și de Suetonius, *Augustus*, XXVII. La Appian, această serie se întinde în cartea a V-a a *Războaielor civile* de la cap. 37 pînă la cap. 51, cuprinzînd cele mai curioase variațiuni pe tema „norocului” anumitor proscriși. Demn de menționat, pentru semnificația ce-o are, este cap. 48 din această serie, în care se menționează că oratorul Verginius a scăpat de soldații-călăi numai datorită „argumentelor” discursului prin care i-a convins să-i cruțe viața.
- ¹⁴ Cf. Appian, *Război. civile*, IV, 37 Lucius Aemilius Paullus, stabilit la Milet, n-a vrut niciodată să se reîntoarcă la Roma, deși a fost rechemat.
- ¹⁵ Contrastul cu aprecierile laudative asupra lui Octavianus, cînd este vorba despre Antonius, pune mai clar încă în evidență poziția antiantoniană a izvorului urmat de Dio.
- ¹⁶ Scenele cumplete descrise mai jos par să aibă un temei de adevăr. Ura Fulviei și a lui Marcus Antonius împotriva lui Cicero, după Plutarh, *Antonius*, II, își avea obirșia înuciderea lui Cornelius Lentulus, unul din principalii conjurați din 63 î.e.n. susținător al lui Catilina (vezi XXXVIII, 30—36 și nota 106 la XLV); Lentulus fusese al doilea soț al Iuliei, mama lui Antonius, iar Fulvia fusese căsătorită cu Clodius, tribunul ucis de Milo (*Ibidem*, X). Nici unul dintre biografii lui Cicero și dintre istoricii care relatează aceste scene (Plutarh și Appian în primul rînd) nu redau întocmai amănunțele culese de Dio, dintr-o sursă evident antiantoniană, deși Plutarh, în general, este de acord cu Cassius Dio asupra crimelor odioase săvîrșite de perechea Fulvia-Antonius.

- ¹⁷ Mult mai succint decît Appian (vezi mai sus nota 13), Cassius Dio, în capitolele 9 și 10 ale acestei cărți, povestește salvări miraculoase de la o moarte crudă din care multe se datoresc puterii de sacrificiu și devotamentului. Această încercare de a reabilita umanitatea, comună la Appian, la Dio, la Plutarh, pentru atenuarea efectului zguduitor al scenelor de groază, era de rigoare în compozițiile retorice ale vremii. Nu este exclus ca toate aceste întâmplări să fi circulat laolaltă, strînse într-un volum mult citit în epoca imperială, timp în care s-au întîmplat atîtea vicisitudini și schimbări de situație în mediul familiilor aristocrate. Faptul că sclavii au mers pînă la sacrificiul vieții lor pentru stăpînii de care erau atașați — temă curentă în aceste istorioare cu substrat moral — trebuie considerat ca o influență stoică, în sensul ștergerii granițelor sociale și morale care separau pe sclavi de oamenii liberi.
- ¹⁸ Întîmplarea, povestită de Valerius Maximus VI, 8, a fost folosită drept pildă morală și de Seneca, în *De Beneficiis*, III, 25.
- ¹⁹ Cf. descrierea pe larg a uciderii lui Cicero de către centurionul Pompeius Laenas, pe care oratorul îl apăraseră cîndva într-un proces, la Appian, *Răzb. civile*, IV, 19—20 și la Plutarh, *Cicero*, XLVIII. După moartea lui Marcus, au căzut victime acelorași călăi Quintus Cicero, fratele căruia Cicero i-a adresat atîtea epistole — precum și fiul acestuia. Ucigașul a primit de la Antonius suma uriașă de 250 000 de denari. Uciderea lui Cicero a avut loc în ziua de 7 decembrie 43 î.e.n.
- ²⁰ Marcus Terentius Varro nu este altcineva decît renumitul om de litere și erudit, mult prețuit de Octavianus, căruia, de fapt, i-a datorat salvarea. Dealtfel, Varro se bucurase înainte vreme și de prețuirea lui C. Iulius Caesar; vezi nota 45 la cartea XLI. Scăpat de furia lui Antonius în repetate rînduri, Varro a trăit pînă la adînci bătrînețe, supraviețuind lui Antonius. Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 47.
- ²¹ Vezi XLIV, 52.
- ²² M. Valerius Messala Corvinus era inițial un partizan al ucigașilor lui Caesar. După bătălia de la Philippi, Messala a predat întreaga flotă lui Antonius și, ulterior, a trecut de partea lui Octavianus Caesar, căruia i-a rămas credincios pînă la moarte, făcînd parte din cercul prietenilor intimi ai acestuia. Despre modul cum Messala l-a salvat și ajutat pe Caesar, amenințat să fie prins de Sextus Pompeiu, vezi Appian, *Răzb. civile*, V, 112 și 113.

- ²³ În anul bătăliei de la Actium (31 î.e.n.). Vezi în continuare cartea I, 10. Messala a fost numit consul în urma destituirii lui M. Antonius, care era consul designat pentru acest an.
- ²⁴ Cassius Dio nu precizează unde se găseau exact Brutus și Cassius în anul bătăliei de la Philippi. Cei doi asasini ai lui Caesar s-au întâlnit mai întâi în Asia Mică (Appian, *Răzb. civile*, IV, 65). Fiecare din ei, separat unul de altul, a purtat diferite operații de război în bazinul oriental al Mediteranei, povestite de Appian în cartea a IV-a a *Războaielor civile* pentru ca, ceva mai târziu, să-și reunească trupele în Macedonia. Printre cei care s-au refugiat la Brutus era și Marcus Cicero, fiul oratorului ucis. Appian, *loc. cit.*, 51. Sextus Pompeius, cel mai tânăr dintre fiii lui Pompeius, pusese stăpânire pe Sicilia (Appian, *loc. cit.*, 83). Dio omite să-l menționeze pe Cn. Cornificius, în Libya (Africa), care de asemenea a salvat mulți proscrisi. Appian (*loc. cit.*, 36) relatează aproape cu aceleași cuvinte ca și Cassius Dio meritele lui Sextus Pompeius în aceste împrejurări vi-tregi, ceea ce dovedește, pentru acest capitol, folosirea unui izvor comun.
- ²⁵ Cf. Cicero, *In Pisonem*, 8 și Seneca, *Consolatio ad Octaviam* referitor la interdicția dată de triumviri ca oamenii să-și manifeste sentimentele de tristețe și descurajare. Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 31.
- ²⁶ Appian (*loc. cit.*, 31—32) adaugă la aceste măsuri și hotărîrea triumvirilor de a confisca averea personală a unui număr de 1400 de femei, aparținînd ordinului senatorial. Femeile s-au adresat mai întâi Fulviei, apoi, cum n-au găsit înțelegere, au organizat o manifestație de protest în For, unde Hortensia a ținut chiar un discurs prin care apăra cauza femeilor frustrate. Lictorii însărcinați de triumviri să împrăștie manifestația n-au izbutit să execute porunca. În cele din urmă femeile au avut cîștig de cauză, iar numărul celor obligate să depună bani s-a redus doar la cîteva sute. Appian, *loc. cit.*, 34. Cetățenii străini, aflați pe teritoriul Italiei, au fost de asemenea greu loviți printr-un edict care prevedea confiscarea a jumătate din avere și impozitele anuale deosebit de grele. *Ibidem*.
- ²⁷ Vezi anterior XLVI, 46. Appian, *Răzb. civile*, IV, 2 precizează că în fond era vorba de un aranjament politic. Octavianus ceda consulatul lui P. Ventidius. Numele colegului de consulat al lui Ventidius era Caius Carrinas.

- ²⁸ Adică titlul de *dictatores*. Vezi mai sus nota 151 la cartea precedentă.
- ²⁹ Vezi cartea XL, 47 relativ la informația că templele acestor divinități, al căror cult fusese interzis la Roma în 52 î.e.n., au fost ridicate în afara incintei orașului. Ulterior, politica imperială de apropiere cu Orientul a îngăduit cu sporită mărinimie răspîndirea cultelor egiptene și orientale în Italia. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, articolul *Religia împăraților în Istoria romană a lui Dio Cassius*, București, Editura științifică, 1969, p. 171 comentează atitudinea critică a lui Octavianus împotriva lui Antonius, care favoriza introducerea cultelor orientale la Roma (Cassius Dio, *Istoria Romană*, L, 25).
- ³⁰ Spre deosebire de celălalt decret, din anul precedent, menționat în capitolul 3 din această carte.
- ³¹ Vezi anterior, cap. 14.
- ³² Aceasta era conjunctura politică și socială în care dictatura militară se întărea considerabil. În Roma republicană pînă la începutul secolului I, armata fusese la dispoziția puterii oligarhice, reprezentată, constituțional, prin Senat. În anul 108 î.e.n. (vezi Plutarh, *Marius*, XVIII—XIX) pentru prima oară în istoria Romei republicane, Adunarea Poporului, trecînd peste autoritatea Senatului, încredințează lui Marius comanda campaniei militare din Africa. Același Marius, în calitatea sa de conducător al celor denumiți *populares*, facțiunea democrată de la Roma, transformă radical compoziția socială a legiunilor romane, încorporînd oameni care pînă atunci, datorită lipsei de mijloace materiale, nu serveau în armată. Războaiele civile care au urmat favorizează recrutările pe bază de soldă, premii și împărțiri de pămînt, proces ireversibil care a dus ulterior spre instaurarea unei noi forme a puterii de stat, dictatura militară.
- ³³ Relativ la funeraliile Atticii, rudă de sînge (soră) cu C. Iulius Caesar, vezi Suetonius, *Augustus*, L, I.
- ³⁴ Adică 1 ianuarie 42 î.e.n.
- ³⁵ Din care, printr-o falsă genealogie, începînd cu Eneas, C. Iulius Caesar pretindea că descinde. Vezi Suetonius, *Caesar*, VI.
- ³⁶ În aceste măsuri se cuvin văzute începuturile cultului imperial la Roma. Caius Iulius Caesar a fost deificat în 42 î.e.n. Vezi D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, Editura științifică, 1969, articolul „Inălțarea” lui Caesar și cultul cîrmuitoarelor, p. 146 și urm.

- ³⁷ *Apollinaria, Ludi Apollinares* se țineau în luna iulie, în zilele de 6 și 13. Caius Iulius Caesar se născuse tocmai în timpul acestor festivități, în anul 101 î.e.n.
- ³⁸ 15 martie. Vezi Suetonius, *Caesar*, LXXXVIII. Suetonius notează amănuntul că această zi a fost denumită *parricidium*, deoarece Caesar primise de la Senatul Roman titlul de *Pater Patriae*. Vezi mai sus XLIV, 4 și nota 6 la această carte.
- ³⁹ Suetonius, *ibidem*.
- ⁴⁰ Cf. XLIV, 5, unde este vorba despre un decret în care se prevedea construirea unei noi clădiri pentru ședințele Senatului, *Curia Iulia*, destinată s-o înlocuiască pe aceea care purtase pe frontispiciu numele lui Lucius Cornelius Sulla. Caesar n-a mai apucat să ridice această Curie. *Comitium* era locul unde se țineau întrunirile Adunării Poporului, în preajma tribunei praetoriene.
- ⁴¹ Vezi Titus Livius, *De la fundarea Romei*, I, 8.
- ⁴² După o mărturie a lui Cicero, *Filipica* II, 18, Marcus Brutus, nu Cassius, era praetor urban. În același sens Plutarh, *Brutus* II. În text este o greșeală, datorită fie lui Dio însuși, fie vreunui copist. Relativ la exactitatea povestirii din aceste capitole, F. Millar, *op. cit.*, cap. *Composition of the History*, p. 54 și urm.
- ⁴³ Caius Antonius, fratele triumvirului. Vezi XLV, 9, detalii despre familia Antonia.
- ⁴⁴ Aceste evenimente sînt povestite întocmai de Appian, *Răzb. civile*, IV, 57.
- ⁴⁵ Cunoscuți sub numele de „tiranoctonii”, Harmodios și Aristogeiton, reprezentați într-un grup statuar conceput de Critias și Nesiotes, sînt tinerii care au pus la cale un complot la Atena împotriva Pisistratizilor Hipparchos și Hippias, în anul 514 î.e.n. Acestui complot i-a căzut victimă doar Hipparchos, iar ucigașii au fost prinși, torturați și, la rîndul lor, uciși.
- ⁴⁶ De fapt, inițial, provinciile care le erau atribuite fuseseră Siria și Macedonia. Vezi notele 26 și 33 la cartea XLV. După plecarea celor doi din Roma, spre nemulțumirea Senatului, Adunarea Poporului a atribuit aceste provincii lui Dolabella și, respectiv, lui Caius Antonius, acordînd ucigașilor guvernarea unor provincii de mai mică însemnătate. La Appian, *Răzb. civile*, IV, 6, Cyrenaica, în loc de Bithynia.

- ⁴⁷ Din hotărîrea Senatului, care contravenea celei luate de Adunarea Poporului, Syria și Macedonia erau redade lui Cassius și Brutus. Cassius Dio n-are deci dreptate cînd scrie „provincii cu care n-aveau nimic de-a face”. În plus, Senatul a dat ordin tuturor unităților militare din bazinul Mediteranei Orientale să se supună lui Cassius și Marcus Brutus, iar pe C. Antonius și pe Dolabella i-au proclamat dușmani ai patriei. Appian, *Răzb. civile*, IV, 58.
- ⁴⁸ Vezi anterior XL, 28. De la Appian (*loc. cit.*, 59) aflăm că pe timpul expediției lui Crassus împotriva parților, Cassius luptase sub ordinele acestuia în calitate de cvestor. Cassius a izbutit să pătrundă în Syria înaintea lui Dolabella și, în curînd, datorită unui concurs de împrejurări favorabile, s-a văzut comandantul a 12 legiuni.
- ⁴⁹ Nu după mult timp Trebonius a fost ucis de Dolabella.
- ⁵⁰ Faptele de arme ale lui Marcus Brutus în această perioadă sînt mai pe larg și mai exact relatate de Appian în *Răzb. civile*, IV, 75.
- ⁵¹ Adevărul este că Senatul îl rechemase deja pe Brutus pentru a interveni în campania împotriva lui Marcus Antonius și Lepidus. Vezi XLVI, 51. Mathias Gelzer, în articolul *Marcus Iunius Brutus*, din RE, X, 1 (1957) p. 1004 califică drept curioasă această rechemare, cînd consulii în funcție, Hirtius și Pansa, primiseră și ei o însărcinare similară. Vezi și Fergus Millar, *op. cit.*, p. 57 și urm.
- ⁵² Regele Deiotarus, unul din monarhii Galatiei asiatice, pentru care Cicero a pledat în 45 (acuzatie de complot împotriva lui Caesar), fusese partizan al lui Pompeius. Vezi nota 103 la XLI.
- ⁵³ În biografia lui Plutarh, *Brutus*, XXVIII, drept ucigaș al lui Caius Antonius este citat fostul guvernator al Macedoniei, Q. Hortensius, fiul oratorului Q. Hortensius Hortalus. Plutarh adaugă că după bătălia de la Philippi, Marcus Antonius l-a ucis pe Hortensius chiar pe mormîntul fratelui său. Executarea lui Caius avea semnificația unui răspuns dat la uciderea lui Decimus Brutus și a lui Cicero, al cărui fiu luptase alături de Brutus și Cassius.
- ⁵⁴ Marcus Valerius Messala Corvinus, așa cum s-a arătat la nota 22, l-a părăsit și el pe Cassius după Philippi pentru a trece de partea lui Marcus Antonius. Ulterior, manifestîndu-și nemulțumirea față de influența crescîndă a Cleopatrei asupra lui Antonius, a trecut în tabăra lui Octavianus, unde a luptat în cursul bătăliei navale de la Actium. Appian, *Răzb. civile*, IV, 38.

- ⁵⁵ Sadalos (Sadalas) este regele trac împotriva căruia Caesar, după victoria asupra lui Pompeius, nu a inițiat nici un fel de represalii (XLI, 63) deși Sadalas îi „fusesse adversar”. Vezi D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, vol. citat, *Romanii la gurile Dunării* (sec. I î.e.n.—I e.n.), p. 302.
- ⁵⁶ Numele Raskyporis (Rhaskuporis), cu varianta Raiskyporis (Rhaiscuporis), apare în inscripțiile pontice încă din secolul III î.e.n., ceea ce dovedește continuitatea unor dinastii aparținând tribului trac al sapeilor. D. M. Pippidi, *Contribuții la Istoria României*, ed. citată, pp. 31—32. Ca și Sadalos (Sadalas) urmaș al „regelui” Cotys din tribul astilor (odrysi), Raskyporis luptase pentru cauza lui Pompeius, iar acum își oferea neprecupețit serviciile lui Brutus. Appian, în plus (*loc. cit.*, 136) certifică atitudinea precaută a lui Raskyporis de a-l îndemna pe fratele său, Raskos, să lupte de partea lui Octavianus și Antonius pentru a-și pune la adăpost regatul, în cazul unui eșec personal. Despre modul cum s-au comportat Raskyporis și Raskos în bătălia de la Philippi, Appian, *loc. cit.*, 87 și 103. Despre dinastiile trace ale sapeilor și astilor, D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, *loc. citat.*
- ⁵⁷ În iarna anului 44/43 Cf. Appian, *Răz. civile*, IV, 58. Comentariul acestor evenimente, la Mathias Gelzer, articolul *Marcus Iunius Brutus*, RE, vol. X 1, p. 1005. Cf. Fergus Millar, *op. cit.*, p. 58.
- ⁵⁸ Vezi mai sus XLI, 63. Numele, la Caesar, *Războiul civil*, III, 4 apare Tarcondarius. Acest Tarcondimotos, care stăpînea o mare parte din Cilicia, dăduse un ajutor substanțial flotei lui Pompeius. Și el se bucurase în trecut de clemența lui C. Iulius Caesar.
- ⁵⁹ Cum e și firesc, Cassius Dio reia aici șirul evenimentelor expuse în cartea XLII, 41—44 și 48, când povestește împrejurările care au dus la cucerirea Egiptului.
- ⁶⁰ Sextus Iulius este caracterizat de Appian drept un tînăr cu mari defecte „influențînd defavorabil legiunea pe care o comanda”. Appian, *Războaiele civile*, IV, 58. A fost ucis de soldații răsculați, la instigația lui Caecilius Bassus.
- ⁶¹ Aluzie la războiul african, descris de Dio în XLIII, 1 și urm. Acest capitol rezumă evenimentele petrecute în anul 46.

- ⁶² Este vorba despre Caius Antistius Reginus, pomenit de Caesar în repetate rânduri în *Războiul gallic*, de pildă în VI, 1. El era un fost locotenent al lui Caesar, care nu părăsese niciodată partida caesariană.
- ⁶³ Relativ la acest șef arab și la rolul pe care l-a jucat în tragica înfrângere a lui Crassus, vezi XXXVI, 2 și XI, 20. Îndelunga și abila participare a lui Alchaudonios la conflictele ce-i angajau pe romani în grele și costisitoare lupte cu populațiile locale ne îndeamnă să-l apreciem drept o personalitate de prim ordin.
- ⁶⁴ Confirmarea exactității numelor aici citate de Cassius Dio o avem la Cicero, *Filipicele*, XI, 12. Cf. *Ad Familiares*, XII, 12 și Appian, *Răzb. civile*, IV, 58. După lecțiunea Boissevain, II, p. 230, Lucius Staius Murcus.
- ⁶⁵ Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 59 și urm. Narațiunea lui Cassius Dio diferă aici considerabil de cea a lui Appian. Relativ la concordanțele stabilite cu alte izvoare istorice, vezi articolul lui E. Schwartz, Cassius, RE, III, p. 1704. Cf. Titus Livius, *Periochae* CXXII, ca principal text de confruntare.
- ⁶⁶ În aprilie 43 î.e.n. Cassius a fost investit de Senat cu un *imperium maius*, vezi nota 116 la XLVI.
- ⁶⁷ P. Cornelius Dolabella, fost partizan al lui Pompeius, trecuse de partea lui C. Iulius Caesar. Appian, *Răzb. civile*, II, 41. În anul 47 î.e.n. el produsese mari tulburări la Roma printr-o lege care prevedea reducerea datoriilor, lege modificată ulterior de Caesar. După moartea lui Caesar a trecut în tabăra lui Cassius și Brutus. Vezi mai sus XLV, 15. A fost consul în 44, anul asasinării lui Caesar. Vezi XLIV, 22 și 55.
- ⁶⁸ În acest capitol, care cuprinde o dare de seamă mult mai largă despre acțiunile lui Dolabella în Syria, față de narațiunea lui Appian, *Răzb. civile*, IV, 58 și urm., Dio a inversat ordinea în povestirea evenimentelor: Trebonius a fost asasinat în ianuarie 43, declarația de război, redactată de Cicero însuși (vezi *Filipica* XI, 12) datează din februarie-martie 43, iar Cassius a primit comanda supremă (*imperium maius*) în aprilie 43. Trebonius, unul din asasinii lui Caesar (de fapt, nu luase parte directă la asasinat, Appian, *Răzb. civile*, II, 117), a căpătat guvernarea Ioniei în 44 î.e.n. (vara). Fergus Millar, *op. cit.*, p. 59.
- ⁶⁹ Participarea Cleopatrei cu ajutoare bănești și trupe la această campanie este mult mai bine comentată de Appian, *Răzb. civile*, IV, 61.

- ⁷⁰ După ce, în prealabil, îi tăiasc capul lui Dolabella, la cererea acestuia; Appian, *loc. citat.*, 62.
- ⁷¹ Vezi Appian, *Răz. civile*, III, 2, relativ la provinciile care au revenit ucigașilor lui Caesar, din numărul cărora făcea parte Tillius Cimber.
- ⁷² Appian, *Răz. civile*, IV, 64 precizează suma ridicată de Cassius: 1 500 de talanți.
- ⁷³ După o informație din Suetonius, *Caesar*, LII, dictatorul ar fi îngăduit oficial Cleopatrei ca acest fiu să poarte numele lui. De reținut este faptul că încă din 43 î.e.n. Cleopatra căuta să consolideze prin orice mijloc puterea Egiptului, ajunsă la culme în timpul triumviratului. Vezi Hans Heinen, *Căsar und Kaisarion* «Historia», XVIII, 2, 1969, pp. 179—203 și H. Volkmann, *Ptolemaios XV (37) RĚ*, XXIII, 2, 1959, p. 1760 care combat îndoielile lui J. Carcopino, *Căsar et Cléopatre*, «Annales de l'École des Hautes Études», Gand, I, 1937 asupra paternității lui C. Iulius Caesar.
- ⁷⁴ Vezi mai sus XLVI, 56. Appian, *loc. cit.*, 63, susține că intenția inițială a lui Cassius ar fi fost aceea de a organiza o expediție de represalii împotriva Egiptului. Brutus însă l-a convins să-și unească forțele cu ale sale în urma veștilor îngrijorătoare primite din Italia.
- ⁷⁵ Relativ la mișcările și atitudinea față de proscriși a lui Sextus Pompeius, vezi mai sus XLVI, 40 și cap. 12 din această carte, precum și cap. 37—38.
- ⁷⁶ În urma victoriei de la Pharsalus, cu prilejul reglementării situației din Orient, Caesar încredinșase lui Ariobarzanes, regele Capadociei, o parte însemnată din Armenia. Vezi XLI, 63. Era firesc, așadar, ca acest dinast să fie împotriva ucigașilor lui Caesar. Pe de altă parte, Rhodosul, după războiul alexandrin, și Lycia aveau la rîndul lor datorii de recunoștință față de Caesar.
- ⁷⁷ Informație unică, dată numai de izvorul folosit de Dio. Appian în schimb povestește amănunțit și cu mai multă exactitate desfășurarea operațiilor de luptă, *loc. cit.*, 66—67, prilej de a introduce și un discurs retoric, adresat de Archelaos din Rhodos, fost profesor de greacă al lui Cassius, celui ce amenința să distrugă orașul.

- ⁷⁸ Lucius Staius Murcus, despre care a fost vorba mai înainte, în cap. 29. Vezi nota 64. În cursul operațiilor de luptă pe mare, din timpul războaielor civile, s-a dovedit mereu același iscusit amiral.
- ⁷⁹ Știre confirmată și de Valerius Maximus, I, 5, 8.
- ⁸⁰ Cu mici diferențe de detalii, campania din Lycia a lui Brutus este povestită în aceeași ordine a evenimentelor de Plutarh, *Brutus*, XXX—XXXII și de Appian, *loc. cit.*, 75—80. Dio restrânge într-o jumătate de capitol ceea ce Appian povestise în cinci. În cap. 75 Appian menționează și faptul că Polemocratia, soția „regelui” Sadalas, între timp asasinat, a trecut în tabăra lui Brutus căruia i-a încredințat pe fiul ei cât și un imens tezaur de aur și argint. D. M. Pippidi, *Din Istoria Dobrogei*, vol. I, p. 302.
- ⁸¹ Patara era portul de acces al orașului Xanthos, Appian, *loc. cit.*, 85.
- ⁸² Acest detaliu interesant despre formele luptei de clasă în orașele elenizate ale Asiei lipsește la Appian, după cum lipsește și anecdota prin care Cassius Dio ilustrează mărnimia lui Brutus. Este posibil ca această anecdotă să fi fost culeasă din literatura anticaesariană, favorabilă lui Brutus și Cassius.
- ⁸³ Întîlnirea, după campaniile conduse separat de cei doi generali, ar fi a doua, în ordine cronologică, dacă ținem seama de Appian, *loc. cit.*, 65 și de cap. 32 din această carte. Appian nu pomenește însă nimic despre neînțelegerile care se iviseră între timp, mulțumindu-se să precizeze că Brutus și Cassius s-au îndreptat nu spre Macedonia, cum scrie Dio, ci spre Ainos și Maroneea, localități din ținutul Bosforului tracic. Cf. Plutarh, *Brutus*, XXXIV—XXXV. Ei s-au oprit în zona golfului Melan, unde și-au trecut trupele în revistă. După versiunea lui Plutarh, *Brutus*, XXVIII, întîlnirea a avut loc la Smyrna, de unde Brutus s-a îndreptat spre Syria, iar Cassius spre Macedonia.
- ⁸⁴ Caius Norbanus și Decidius Saxa fuseseră trimiși de triumviri în Macedonia cu opt legiuni. Părăsind Macedonia, ei se îndreptară spre Tracia „muntoasă” (Appian, *loc. cit.*, 87) unde izbutiră să bareze trecerea armatelor lui Brutus și Cassius din Asia spre Europa, prin strîmtorile controlate de triburile odryse ale corpililor și sapeilor. Așa cum am arătat mai sus (nota 56) Raskyporis, căpetenia sapeilor, era de partea lui Cassius în vreme ce fratele acestuia, Raskos, susținea pe caesarieni. Raskyporis a ajutat legiunile lui Brutus și Cassius să

- ocolască defileul supravegheat de Caius Norbanus (Appian, *loc. cit.*, 104).
- ⁸⁵ Masivele muntoase care separă Macedonia de Tracia (actuala R. P. Bulgaria), „legându-se“ totodată de lanțul munților Rodopi (înțelesul cuvântului *Symbolon* = „nod“).
- ⁸⁶ Desfășurarea bătăliei de la Philippi, povestită de Dio, se cuvine confruntată, afară de textul lui Appian, *Răzb. civile*, IV, 105—131 cu biografia *Brutus*, de Plutarh, XXXVIII—LIII și urm. precum și cu Titus Livius, *Periochae*, CXXVII—CXXXIV. Vezi și Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 70. Cassius dorea să amâne ciocnirea, să câștige timp; dimpotrivă, Brutus a decis să dea atacul, și într-adevăr, el a repercutat o victorie de netăgăduit asupra trupelor lui Octavianus. Superioritatea numerică a trupelor ce le aveau la dispoziție, aproximativ 80 000 de pedestrași și 20 000 de călăreți, îi îndreptățește pe Cassius și pe Brutus să aibă cele mai bune speranțe în victorie. Ei nu și-au coordonat însă acțiunile și n-au avut nici un fel de plan comun. Moartea lui Cassius, prea repede descurajat, a tras după sine și prăbușirea lui Brutus, care rezistase zile în șir. Vezi Frölich articolul *C. Cassius Longinus*, nr. 59 din RE, III (1897), p. 1734—1735.
- ⁸⁷ Al treilea triumvir, Lepidus, rămăsese la Roma, pentru a supraveghea starea de lucruri din Italia. Plutarh, *Antonius*, XXI.
- ⁸⁸ Vezi Plutarh, *Brutus*, XXXVIII. Deși foarte tânăr, Octavianus Caesar era bolnăvicios, suferind de ficat și, probabil, de ulcer. Suetonius, *Augustus*, LXXIX și LXXX. Cu privire la sănătatea lui Augustus, Léon Homo, *Le Haut Empire, Histoire Romaine*, vol. III, Paris, Presses Univ. de France, 1933, p. 22; cf. Seek, articolul *Iulius (Augustus)*, RE, X, p. 296.
- ⁸⁹ Adică corpurile comandate de Octavianus, de Antonius, reunite cu cele ale lui Norbanus și Saxa.
- ⁹⁰ În sensul că aveau soldați odihniți și bine antrenați. Vezi în continuare cap. 38, justificarea acestui argument. Octavianus și Antonius aveau la dispoziție 19 legiuni, un număr egal cu acela al legiunilor aflate sub comanda adversarilor, dar numai 13 000 de călăreți, față de 20 000. Cf. Appian, *loc. cit.*, 108.
- ⁹¹ Legătură de idei cu sfârșitul capitolului 36 din această carte.

- ⁹² Ceremonie de purificare, în cursul căreia se aduceau jertfe în speranța victoriei. Cuvîntul are la bază rădăcina *luo*, „a spăla”, „a purifica”.
- ⁹³ Ideea, foarte importantă, exprimată și de Appian, *loc. cit.*, 108: Considerațiile care urmează în acest capitol pot fi socotite drept o prefigurare a tezelor susținute de Maecenas și Agrippa în discursurile politice inserate în cartea LIII. Ceea ce este demn de reținut în acest capitol se concentrează în legătura dialectică pe care Dio o face între creșterea puterii romane, invincibilă încă, pe plan extern, și măcinarea vechiului aparat de stat republican. Cuvintele: „dealtfel, în stadiul în care se afla republica romană pe acea vreme, o înțelegere între cetățeni nici că mai era cu putință” dovedesc luciditate în judecarea situației politice de la sfîrșitul secolului I î.e.n., formulată într-un spirit opus tendințelor din istoriografia romană a epocii imperiale, favorabilă regimului republican. Vezi J. Bleicken, *Der politische Standpunkt Dios gegenüber die Monarchie*, «Hermes», XC, 1962, pp. 444—467, o pătrunzătoare analiză a poziției ideologice a lui Dio, care pledează pentru o formă de monarhie moderată, sprijinită de ordinul senatorial (p. 455).
- ⁹⁴ După practica sa curentă, Cassius Dio notează sîrguincios și credul datele pe care le-a cules în legătură cu prevestirile sinistre care vesteau sfîrșitul republicii romane. Toate aceste semne, după cum notează Dio la începutul capitolului următor, se refereau numai la forțele republicane care luptau în Macedonia. Aceleași „semne rele” sînt consemnate atît de Appian, cît și de Plutarh, *Brutus* XXXVI, care, în plus, amintesc apariția „geniului rău” al lui Brutus, dîndu-i acestuia întîlnire la Philippi.
- ⁹⁵ Statuile zeilor erau duse la festivități și readuse la temple, în care frumos împodobite, însoțite de procesiuni rituale.
- ⁹⁶ Sacrificii aduse lui Iupiter Latiaris cu prilejul Sărbătorilor Latine. Vezi nota 121 la cartea XLIII. Celebrarea acestor sacrificii nu cădea în mod obișnuit în atribuțiile Prefectului Urbei (*Praefectus Urbi*), însărcinat cu administrarea teritoriului urban. În absența consulilor, Prefectul Urbei putea totuși celebra ceremoniile sacre care durau trei zile. tetul lui Brutus.
- ⁹⁷ Cf. Plutarh, *Brutus*, XXXIX și Appian, *Răz. civile*, IV, 134. Lustrațiile prevedeau încoronarea generalului comandant cu lauri. Cunună, în formă de cerc deschis, a fost atunci așezată invers pe creștetul lui Brutus.

- ⁹⁸ Aceste semne funeste, anterioare bătăliei de la Philippi, au fost strînse la un loc și comentate de Iulius Obsequens, erudit din sec. IV e.n., autor al unui *Liber Prodigiorum* care însuma toate prodigiile citate de Titus Livius în *De la fundarea Romei*. Nu este exclus ca Titus Livius să fi fost și de astă dată principala sursă urmată de Cassius Dio.
- ⁹⁹ Vezi nota 94, „Semnele” rele au ocolit tabăra de război a caesarienilor.
- ¹⁰⁰ Cf. Suetonius, *Augustus*, XCI care relatează diferit (și mai exact) modul în care Caesar și-a găsit salvarea; tabăra de război fiind cucerită în lipsa sa, Octavianus ar fi riscat, dacă rămînea pe loc să fie ucis. Cf. Appian, *loc. cit.*, 90 și propriile mărturii ale lui Octavianus, *Res Gestae*, ed. cit. I, 2, 11—12.
- ¹⁰¹ Descrierea configurației terenului de la Philippi se află la Appian, *loc. cit.*, 105. Așezarea trupelor lui Cassius și Brutus, pe înălțimile din jurul localității Philippi, flancată de bălțile și mlaștinile de la vărsarea Strymonului și de unele ramificații ale munților Rodopi, este prezentată cu deosebită grijă a detaliilor în cap. 106. Aceste elemente de mare importanță pentru înțelegerea modului cum s-a desfășurat bătălia și a cauzelor înfrîngerii lui Cassius lipsesc din narațiunea lui Dio care, în general, preferă dezvoltarea unor pasaje retorice exactității de detaliu.
- ¹⁰² Cassius Dio, datorită economiei compoziționale a acestei cărți, renunță să mai scrie un discurs pe tema libertății și a tiraniei, așa cum a procedat Appian (vezi cuvîntarea lui Caius Cassius, *Răzb. civile*, IV, 90—100), mulțumindu-se cu o succintă recapitulare a principalelor idei, expuse de adversarii triumvirilor. De asemenea, omite să adauge avantajele materiale și făgăduielile prin care Cassius căuta să-și însuflețească oamenii (vezi îndeosebi, Appian, *loc. cit.*, 100), urmate de distribuții efective de bani. Tot la Appian, *loc. cit.*, 117—118, se găsește rezumatul unui discurs al lui Brutus, urmat de o cuvîntare a lui Antonius, 119—120. Antonius (cap. 120) promitea cinci mii de denari fiecărui soldat, de două ori mai mult centurionilor iar tribunilor militari de două ori mai mult decît centurionilor. Discursul din *Răzb. civile*, IV, 126, cînd situația devenise critică în tabăra lui Caesar din cauza lipsei de alimente, deși Appian nu precizează cine l-a ținut, poate, eventual, fi atribuit lui Octavianus. Anterior, în XLV, 12 și 13, Dio semnalase nemulțumirea soldaților aflați sub ordinele lui Antonius, care primiseră numai 100 de drahme de cap de om.

- ¹⁰³ După mărturia lui Valerius Maximus, *Istoria Romană*, I, 5, 3 acest cuvânt de ordine era „Apollo”. Conform narațiunii istorice a lui Appian și Plutarh, *loc. citate*, „Apollo” era cuvântul de ordine dat de Brutus.
- ¹⁰⁴ Prin comparație cu celelalte izvoare care descriu fazele bătăliei de la Philippi, și anume: Appian, *loc. cit.*, Plutarh, *Brutus*, Titus Livius, *Periochae*, CXXIV, Velleius Paterculus, II, 70, Florus, IV, 7, această apreciere justă asupra greșelilor de tactică a celor doi comandanți, care nu-și coordonaseră mișcările de trupe, se află numai la Dio. Observația este bună, iar descrierea confuziei care s-a produs pe câmpul de luptă, în prima etapă a bătăliei, de un real merit. Dacă acest capitol, cât și cele care urmează sînt lipsite de indicațiile necesare asupra așezării taberelor lui Brutus și Cassius și a modului cum a început bătălia, valoarea lor literară, cu tot manierismul retoric pe care Dio nu-l poate ocoli, este incontestabilă.
- ¹⁰⁵ Vezi mai sus nota 100. Cf. Plutarh, *Brutus*, XI.
- ¹⁰⁶ Numele acestui centurion era Titinius; Cf. Plutarh, *Brutus*, XLIII; Appian, *loc. cit.*, 113, Valerius Maximus, IX, 9, 2 și Velleius Paterculus, II, 70.
- ¹⁰⁷ Sfîrșitul lui Cassius, cu oarecare deosebire, este povestit întocmai de istoricii greci și latini citați la nota precedentă. Plutarh, *Caesar*, LXIX și Cassius Dio, în continuare XLVIII, 1, adaugă amănuntul că Pandarus l-ar fi ucis pe Cassius cu același pumnal cu care fusese asasinat Caesar. După Velleius Paterculus, *loc. citat*, prin tăierea capului.
- ¹⁰⁸ Appian, *loc. cit.*, 114, observă că Brutus, prin această măsură, evita nu numai descurajarea din taberele peste care rămăsese singur comandant, dar urmărea ca inamicul să nu observe nimic din cele întîmplate. Poziția lui Brutus, asigurat din punct de vedere al aprovizionării, continuă să rămînă superioară față de cea a adversarilor săi. Fără să se uite la bani, fără să-și piardă cumpătul, Brutus se pregătea febril prin manevre de hărțuială și lucrări strategice pentru marea și ultima înfruntare.
- ¹⁰⁹ Lucius Staius Murcus. Vezi mai sus cap. 28 și notele 64 și 78. Murcus l-a întîmpinat în Marea Ionică, în fruntea unei flote de 130 de trireme pe Domitius Calvinus, care transporta de la Brundisium două legiuni, dintre care una, „Martiana”, era renumită pentru valoarea ei. În această

- bătălie navală, Murcus a făcut mulți prizonieri; Domitius însă a izbutit să se salveze și să se întoarcă la Brundisium; Appian, *loc. citat.*, 115—116.
- ¹¹⁰ Izvoarele citate sînt unanime în aprecierea lipsei de alimente și a epidemiilor izbucnite în tabăra lui Octavianus și a lui Antonius drept factor principal în angajarea bătăliei finale de la Philippi și a rezultatului la care s-a ajuns.
- ¹¹¹ Așa cum am arătat într-o notă precedentă, regele odrys, înțeles cu fratele său Raskos, cu toate că era un partizan prețios pentru cauza lui Brutus și Cassius, s-a retras din luptă cînd a văzut de partea cui înclină balanța; Appian menționează că, după bătălie, Raskos a obținut ca recompensă iertarea lui Raskyporis, *loc. citat.*, 126. Amyntas, un fruntaș din Galatia, care juca un anume rol la curtea regelui Deiotarus, a fost ulterior răsplătit de Antonius cu tronul acestei țări. Vezi mai departe XLIX, 32.
- ¹¹² Și în acest capitol Dio rezumă în cîteva rînduri ceea ce Appian povestește pe larg. Nimic nu-l îndreptățește pe Brutus să fie descurajat înaintea bătăliei finale. Nu-i mai puțin adevărat că a fost nevoit să accepte lupta în pofida voinței lui. Legiunile sale, care luptau în formația obișnuită (masate în șiruri), au fost dislocate de forța de șoc a legiunilor adverse. Antonius a desăvîrșit victoria, semănînd deruta (Appian, *loc. citat.*, 129). Brutus, retras în munți cu patru legiuni, și-a dat seama că partida era definitiv pierdută. Octavianus, deși bolnav în cursul bătăliei decisive, și-a îndeplinit misiunea asumată și a ocupat tabăra lui Brutus. Este neîndoielnic că Antonius și Octavianus, spre deosebire de Brutus și Cassius, au acționat în strînsă colaborare, Antonius asumîndu-și de fapt conducerea operațiilor de război, ceea ce a contribuit nu în mică măsură la succesul final.
- ¹¹³ Citat dintr-un poet tragic neidentificat. Brutus era un om cultivat, prieten al retoricii și filozofiei. Appian, *loc. citat.*, 130 și Plutarh, *Antonius*, LI sînt de acord că Brutus, atunci cînd s-a retras în munți, ar fi rostit un vers din Euripide, *Medeea*, v. 332: „O Zeus, să nu scape de mînia ta făptașii acestor rele!” fapt de care Antonius și-a adus aminte în zilele grele din Egipt, precedente morții sale. Adevărul istoric este că Antonius, care-l aprecia pe Brutus pentru meritele sale politice și militare, l-a cinstit, după ce i-a descoperit cadavrul, cu onorurile cuvenite unui general roman iar rămășițele pămîntești le-a trimis la Roma.

- ¹¹⁴ Porcia, întocmai ca și părintele ei Marcus Porcius Cato (vezi XLIII, II) a avut parte de un sfârșit tragic. Ea luase parte activă la conjurație, neputând uita moartea lui Cato. Moartea ei a rămas o pildă pentru posteritate.
- ¹¹⁵ Bătălia de la Philippi, cu toată inferioritatea numerică și dezavantajele suferite de cei din tabăra lui Octavianus și Antonius, dintre care boala lui Octavianus nu era din cele mai neînsemnate, s-a încheiat prin înfrângerea lui Brutus și Cassius datorită lipsei de înțelegere desăvârșită dintre cei doi comandanți și a unui plan comun de acțiune. Urmările politice ale acestei uriașe înfruntări de forțe au fost multiple și pe planuri diferite. Cassius Dio omite să amintească, în capitolul de încheiere al acestei cărți, că numeroși partizani și soldați care luptaseră de partea lui Brutus s-au grăbit să treacă de partea lui Octavianus și Antonius. Printre aceștia se afla și Horațiu (care evocă faptul în *Ode*, II, 7). Favonius (vezi anterior XXXVIII, 7), dușman neîmpăcat al lui Antonius, ar fi fost dispus să se predea lui Octavianus (Suetonius, *Augustus*, XIII), dar n-a fost cruțat de Antonius. L. Staius Murcus, stăpîn pe o flotă puternică și victorioasă a pus-o la dispoziția lui Sextus Pompeius. Appian, *Răzb. civile*, V, 2 și Velleius Paterculus, II, 73. Să nu oitem a semnala observația lui Appian, *Răzb. civile*, IV, 133, asupra compoziției armatelor lui Brutus și Cassius, în majoritatea lor foști caesarieni. Este firesc să bănuim că aceștia nu luptau numai pentru restaurarea „libertăților” democratice, cum lasă Appian să se înțeleagă, ci atrași de avantajele oferite de conjurați. Vezi mai sus nota 102. Cea mai bună dovadă în acest sens poate fi găsită în pătrunzătoarea analiză făcută de același Appian, în capitolul 17 din *Răzb. civile*, V, asupra cauzelor care au contribuit la recrutările de oameni pentru aceste războaie. Nu este deci de mirare că o schimbare de front, ca să zicem așa, era un lucru obișnuit, care s-a perpetuat și în luptele dintre triumviri.

CARTEA XLVIII

¹ Vezi nota 107 la cartea precedentă.

² Trebonius, de pildă (vezi XLVII, 29) sau Decimus Brutus (vezi XLVI, 53 și notele la acest capitol).

- ³ Vezi XLVII, 49 și Appian, *Răzb. civile*, V, 4, care-l citează, din această categorie, pe Petronius.
- ⁴ Printre aceștia din urmă se numără Cassius din Parma, care avea misiunea de a apăra coastele Asiei, în vreme ce se dădea bătălia de la Philippi. Appian, *loc. cit.*, 2 și Velleius Paterculus, II, 87.
- ⁵ Întreg acest paragraf este scris în același spirit ca și introducerile la cărțile III și IV din *Răzb. civile* de Appian. Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXXIX.
- ⁶ Anticipare a evenimentelor care urmează a fi povestite, procedeu retoric preluat din tehnica narațiunii epice.
- ⁷ Informațiile lui Cassius Dio din acest capitol numai aparent contravin celorlalte izvoare. Appian, în *Răzb. civile*, V, 1 confirmă faptul că Lepidus n-a avut nici o participare la acest aranjament; în consecință „puterea supremă a imperiului roman a trecut în mâinile a doi oameni, Antonius și Caesar”. Vezi în continuare cap. 21 și 22 la această carte. Plutarh, *Antonius*, XXIII, Suetonius, *Augustus*, XIII și Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 74 sînt de acord că Antonius și-a rezervat provinciile orientale, în numărul cărora, după Eutropius, VII, 2 intrau Asia, Pontul și întreg Orientul iar Octavianus a primit cele două Hispanii, Gallia și Italia. Cu toate acestea, la o analiză atentă, datele despre triumvirat, consemnate de Dio, au toate șansele să fie aproape de adevăr, dacă le corelăm cu începutul capitolului următor și cu cap. 21 și 22 din această carte. Cînd citează aceste provincii, Dio se referă numai la *provinciile trase la sorți* de cei doi triumviri, nu la ansamblul provinciilor tutelare, informație absentă din celelalte izvoare. Este așadar vorba de o *remaniere* a unei distribuții anterioare, perfectată înainte de Philippi (vezi XLVI, 55); față de aranjamentul anterior, Octavianus primea în plus Numidia iar Antonius, Africa. În cazul cînd Lepidus n-ar fi ieșit din joc, acesta urma să primească Africa. Vezi E. Schwartz, *Die Verteilung der Provinzen nach Caesars Tod*, Hermes, XXXIII, (1898) p. 269 și urm. Ceva mai departe, în cap. 12 din această carte, Dio face mențiunea că Gallia Cisalpină a fost cu această ocazie încorporată teritoriului Italiei (cf. Appian, *loc. cit.*, V, 3 și Suetonius, *Augustus*, XIII), în vreme ce Italia peninsulară

- continua să rămână în afara partajului. Vezi Fitzler—Seek, articolul *Iulius Augustus*), RE, X, p. 298 și, în continuare, nota 80.
- ⁸ Vezi mai sus XLVII, 12 și Velleius Paterculus, II, 72.
- ⁹ Cf. Appian, *loc. cit.*, 3; Suetonius, *Augustus*, XIII și Plutarh, *Antonius*, XXIII. Cu privire la distribuțiile de bani promise de triumvirii și nemulțumirile stîrnite, vezi notele 102 și 115 la cartea precedentă. Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXV.
- ¹⁰ Plutarh, *Antonius*. XXII dă aceeași știre, care a stîrnit multă ru-moare la Roma.
- ¹¹ Lucius era cel mai mic dintre frații Antonii. Pe cît se credea, Caius fusese ucis de un tribun militar, C. Clodius, la ordinele lui Brutus. Vezi mai sus notele 43 și 53 la cartea precedentă.
- ¹² Octavius Caesar și Fulvia nu erau prieteni, deși foarte tînărul Octavius era căsătorit cu fiica Fulviei și a lui P. Clodius, Claudia, pe care în curînd avea s-o repudieze. Vezi mai sus XLVI, 56. Cf. biografiile lui Suetonius, LXI și Plutarh, XX. O bună caracterizare a Fulviei, în calitatea ei de om politic, la Plutarh, *Antonius*, X și la Velleius Paterculus, II, 74, Cf. XLVII, 8.
- ¹³ Relativ la caracterul delăsător și la indiferența lui Lepidus, izvorîată din siguranța ce i-o dădea imensa lui avere, vezi mai departe cap. 13 și XLIX, 12.
- ¹⁴ Triumful lui C. Marius asupra lui Iugurtha, în prima zi al celui de-al doilea consulat al său (anul 104 î.e.n.). Sallustius, *De Bello Jugurthino*, cap. 114.
- ¹⁵ Vezi mai sus înțelegerea dintre Octavianus Caesar și Antonius referitoare la reglementarea situației civile și militare a Italiei, după bătălia de la Philippi, cap. 2. Cf. Appian, *loc. cit.*, 14.
- ¹⁶ Despre firea și comportarea lui Lucius, care poseda toate defectele lui Marcus fără a întruni și calitățile acestuia, vezi Velleius Paterculus II, 74. Lucius a avut o contribuție hotărîtoare la învrăj-birea veteranilor împotriva lui Caesar și la începerea ostilităților pe teritoriul italian; Suetonius, *Augustus*. XIV.
- ¹⁷ După proscripțiile care au însoțit constituirea celui de-al doilea triumvirat, confiscările de pămînt, acareturi și unelte de lucru au fost și mai greu suportate de categoria socială a micilor proprietari, direct

lovită de astă dată. Producția agricolă, complet dezorganizată, a dus în curînd la un haos economic pe care Octavianus l-a stăpînit cu anevoie. Cum specifică Appian, *loc. cit.*, 15, Caesar era pe deplin conștient de poziția falsă ce-o deținea, dar nu avea nici o ieșire din impas, constrîns fiind să-și respecte angajamentele față de soldați. În aceste împrejurări grele (41 î.e.n.), atît familia lui Horațiu, din sudul Italiei, cît și cea a lui Vergilius, din preajma Mantovei, au pierdut toate bunurile materiale ce posedau, ambii poeți nevoiți fiind să lupte din greu pentru a-și cîștiga un loc în lumea literelor. Vezi Vergilius, *Bucolice*, IX, 28 și Horațiu, *Satire*, II, 2, v. 114 și urm.; *Epist.* II. 49 și urm. Confiscările de pămînt afectau nu mai puțin de 18 municipii. Appian adaugă că abuzurile soldaților nu mai puteau fi de nimeni și cu nimic stăvilite, ei însușindu-și loturi suplimentare față de cele ce li se acordau (*loc. cit.*, 13). Despre aceste fenomene negative în viața publică a Romei R. Mac Mullen, *Enemies of the Roman Order, Treason, Unrest and Alienation in the Empire*, Harvard—Massachusetts, 1966, p. 56 și urm.

- ¹⁸ Cnaeus Domitius Ahenobarbus era fiul lui Lucius Domitius, care și-a găsit moartea fugind de la Pharsalus. A trecut ulterior de partea lui Antonius (vezi în continuare cap. 16). „Golful Ionic” este denumirea greacă a Mării Adriatice.
- ¹⁹ Cf. Titus Livius, *Periochae* CXXV și Appian, *loc. cit.*, 16. Cu prilejul uciderii centurionului Nonius, care încercase să potolească spiritele înfierbîntate, Octavianus nu a avut o atitudine demnă, deși izvorul proaugustan copiat de Appian o prezintă ca atare.
- ²⁰ E vorba de trupele trimise de Octavianus în Spania, în urma convenției amintite la nota 7.
- ²¹ C. Fufius Calenus, apărătorul cauzei lui Antonius în discursul inserat de Cassius Dio în XLVI. Despre P. Ventidius Basus, un alt locotenent al lui Antonius, va veni vorba ceva mai tîrziu, în XLIX, 19. Vezi nota 40 la XLIX. Amîndoi girau, deocamdată, în numele lui Antonius, guvernarea Galliei transalpine, provincie care-i revenise acestuia prin înțelegerea dintre triumviri. Vezi nota 7.
- ²² Reconcilierea a avut loc la Teanum. Appian, *loc. cit.*, 20, dă conform obiceiului său textul tratatului încheiat, în traducere greacă. Soldații lui Octavianus Caesar, sub comanda lui Quintus Salvidienus

- Rufus, unul din cei mai devotați ofițeri pentru cauza lui Caesar, au trecut cu acest prilej munții spre Peninsula Iberică.
- ²³ Cf. Velleius Paterculus II, 74 și Appian, V, 21. Comportarea Fulviei după intrarea în Praeneste „încinsă cu sabie” (Florus, *Epitome*, IV, 5) a stîrnit o rumoare de nedescris și a avut un efect extraordinar asupra soldaților.
- ²⁴ De astă dată armata nu se mulțumește cu revendicările obișnuite (pămînt și bani), ci pretinde să joace și un rol politic, comentat de R. Mac Mullen în *lucrarea citată*, p. 61 și urm.
- ²⁵ Templul Vestei slujea ca un fel de loc sacru unde erau depuse testamentele personajelor de vază, tratatele interstatale sau, cum e cazul aici, hotărîri de ordin politic. Vezi mai departe cap. 37. Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXXIII și Tacitus, *Annales*, I, 8.
- ²⁶ Procedeau inaugurat de C. Iulius Caesar. Vezi cartea XLI, 39 și nota 57 la această carte. Cf. Appian, *Răzb. civile*, V, 24 care folosește eufemismul: „Caesar împrumută bani de la temple, cu promisiunea de a-i restitui cu mulțumiri” și enumeră principalele lăcașuri sacre cărora li s-au luat bogățiile: Capitoliul (Roma), templele de la Antium, Lanuvium și Tibur.
- ²⁷ Mărturie demnă de relevat cu privire la metoda de lucru a lui Dio, care, spre deosebire de Appian, restrînge uneori povestirea istorică, selectînd faptele care i se par mai importante și suprimînd unele discursuri. Spre comparație, vezi povestirea istorică a lui Appian, *Răzb. civile*, V, 20—49, strict necesară pentru completarea „golurilor” lăsate de Dio, cît și pentru unele rectificări.
- ²⁸ Episodul asediului de la Sentinum, preliminar războiului de la Perugia (Perugia), nu este pomenit de Appian. Dio îi acordă însă, din motive necunoscute, o deosebită importanță.
- ²⁹ Vezi mai sus nota 13 și, în continuare, cap. 53, considerațiile lui Cassius Dio asupra înalților magistrați lipsiți de orice interes pentru binele obștesc, dornici să-și afigure numai avantajele ce decurgeau din calitatea lor oficială. Despre Lepidus, însărcinat cu paza Romei, Appian, *loc. cit.*, 29. Lepidus s-a refugiat apoi la Octavianus, *ibidem*, 30.
- ³⁰ Aici se cuvine adăugat că Octavianus, anterior acestor evenimente, s-a grăbit să-l recheme pe Salvidienus, a cărui misiune era aceea de

a se ocupa de Iberia. Vezi mai sus nota 22. Appian este mai explicit: „Caesar trimise o legiune la Brundisium și-l rechemă în grabă pe Salvidienus din misiunea sa în Hispania”, *loc. cit.*, 27.

- ³¹ Conținutul acestui discurs, reprodus în câteva cuvinte de Appian, *loc. cit.*, 30, se opune altui discurs, ținut anterior de Octavianus, tot în For, înainte de a fi părăsit Roma. *Ibidem*, 28. Discursul lui Octavianus (la Appian) conținea cel puțin o idee importantă: Octavianus îi avertiza pe senatori și pe cavaleri că de aici înainte războiul civil avea să se desfășoare pe teritoriul italian. În timp ce el vorbea la Roma, Lucius Antonius aștepta la Praeneste unde, ulterior, a primit o delegație a Senatului, *Ibidem*, 29 (vezi mai sus cap. 10—11).
- ³² Caius Furnius, fost tribun al plebei în 51 î.e.n., s-a dovedit un partizan credincios lui C. Iulius Caesar în conflictul dintre Caesar și Pompeius. Acum lupta de partea Antoniiilor. Despre soarta acestui Furnius, scăpat de răzbuirea lui Octavianus datorită fiului său, vezi Seneca, *De Beneficiis*, II, 25. Vezi în continuare LII, 42 și LIV, 5. Furnius s-a bucurat de clemența lui Augustus.
- ³³ După discursul ținut de Lucius Antonius în For, în care dădea asigurări că fratele său va depune titlul de triumvir și va reinstaura legalitatea republicană — după pedepsirea lui Octavianus și a lui Lepidus — Lucius a fost proclamat *imperator* (în textul grec, αὐτοκράτωρ de Adunarea Poporului. El a fost nevoit să se îndrepte spre Gallia Cisalpină, în fruntea unei armate alcătuite îndeosebi din coloniștii lui Antonius, pentru a-l preîntîmpina pe Salvidienus Rufus care, între timp, plecase spre Gallia pentru a strînge oameni și bani.
- ³⁴ Printre aceștia se afla și Marcus Vipsanius Agrippa, ofițer de mare valoare, destinat să joace un rol hotărîtor în cariera publică și în viața particulară a lui Octavianus.
- ³⁵ Cf. Appian, *Răzb. civile*, V, 48—49. Cucerirea Perusiei este povestită de Appian, în cap. 32—49, cu detalii absente din narațiunea lui Dio și cu consemnarea numelor partizanilor lui Marcus Antonius, care au dus greul războiului: Lucius Asinius, Plancus, Ventidius, Crassus și Ateius (cap. 39).
- ³⁶ După o altă grafie, Titus Canutius. Vezi mai sus XLV, 6. El este tribunul căruia Octavianus i-a cerut să-l introducă în rîndul vorbitorilor din Adunarea Poporului, la începutul carierei sale politice.

- ³⁷ Appian, *loc. cit.*, 49, relatează că incendiul Perusiei, pe care Octavianus avea oricum de gând s-o lase pradă furiei soldaților întăritați, s-a datorat unei întâmplări. Un oarecare Cestius, zis Macedonicus, derreglat mintal (pretinde izvorul procesarian urmat de Appian), a dat foc casei în care locuia și a murit în mijlocul flăcărilor. Execuțiile care au urmat, după Appian, au fost aduse la îndeplinire la „cererea” soldaților.
- ³⁸ Inițial, Fulvia s-a îndreptat spre Puteoli (Puzzuoli) și de aici spre Brundisium, unde s-a imbarcat plecând spre Macedonia. Vezi Appian, *loc. cit.*, 50. Cei doi fii ai ei, care vor reveni în povestirea lui Dio, erau M. Antonius Antyllus (ucis în 31 î.e.n. după moartea părintelui său) și Iullus Antonius (acuzat de adulter cu Iulia și ucis în anul 2 î.e.n.).
- ³⁹ Căsătoria lui Octavianus cu Livia Drusilla a avut loc în anul 39 î.e.n. (vezi mai departe cap. 34 și 44). Cf. Suetonius, *Tiberius*, IV.
- ⁴⁰ Cn. Domitius Ahenobarbus, vezi mai sus nota 18.
- ⁴¹ Era a doua căsătorie a lui Augustus, cu Scribonia, făcută tot din rațiuni politice, și care a fost mijlocită de Maecenas. Appian, *loc. cit.*, 53.
- ⁴² Vezi mai sus XLV, 10.
- ⁴³ Greșeală tactică fundamentală, condamnată aspru de izvoarele anti-augustane. Vezi Appian, *Răz. civile*, IV, 85, deși în cartea a V-a izvorul urmat de istoric este mai mult decît favorabil lui Octavianus.
- ⁴⁴ Relativ la aceste speranțe, vezi XLVI, 40 și XLVII 12.
- ⁴⁵ Mărinimia lui Sextus era pe acea vreme (în anul 41) îndeobște lăudată. Cf. Appian, *loc. cit.*, la nota 43. Vezi XVII, 12.
- ⁴⁶ După o altă grafie, *Tyrrheneis* sau *Terrheneis*. Boissevain, II p. 259. Aceste două localități se află pe coasta de vest a vârfului septentrional al Siciliei.
- ⁴⁷ Aulus Rufus Pompeius, supranumit „Bithynicus”, guverna Sicilia în calitate de propretor. Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXIII.
- ⁴⁸ Vezi mai sus nota 24 la cartea XLVII. C. Cornificius deținea în Africa puterea proconsulară. Appian, IV, 36 îl califică drept un republican convins. Pînă la acest capitol numele lui Cornificius nu apare

- în narațiunea istorică a lui Dio. Vezi articolul *Cornificius* din RE, VII (1900), pp. 1626—1627 semnat de G. Wissowa.
- ⁴⁹ Același lucru îl spune și Appian, *Răzb. civile*, IV, 83. Sextus Pompeius avea o fire curioasă, inegală, care l-a determinat să comită mari greșeli.
- ⁵⁰ Adică înainte de Philippi. Cf. XLVII, 55. Evenimentele povestite în acest capitol reprezintă o întoarcere în timp; ele echivalau cu o simplă încercare a lui Octavianus de a tatonaa situația din Sicilia, înainte de a se îndrepta spre Macedonia.
- ⁵¹ Tînărul Sextus Pompeius, afară de realele calități pe care le avea, era încrezut și ațîșea uneori atitudini reprobabile. Sextus a fost ridiculizat de Horatius în *Epode*, IX, 7—8.
- ⁵² Lucius Staius Murcus, învingător în Marea Adriatică asupra lui Domitius Ahenobarbus. După Philippi, vezi XLVII, 48, el s-a îndreptat spre Sextus Pompeius ca spre unul din bastioanele sigure ale luptei pentru restaurarea republicii. Despre L. Staius vezi notele 64 și 68 la XLVII.
- ⁵³ După obiceiul său, Dio omite să relateze și să explice cum de se ajunsese la o apropiere de vederi și la o înțelegere între Sextus Pompeius și Marcus Antonius. Lacuna se cuvine împlinită prin lectura textului lui Appian, *Răzb. civile*, V, 54—55.
- ⁵⁴ Vezi nota 99 la cartea XLIII.
- ⁵⁵ Vezi mai sus cap. 10. C. Fufius Calenus, împreună cu P. Ventidius Bassus, răspundea de guvernarea Galliei Transalpine. După moartea lui Calenus, fiul său, tot cu numele Fufius, i-a cedat lui Octavianus legiunile comandate de tatăl său și, astfel, acesta s-a aflat în fruntea a 11 legiuni, stăpîn peste Gallia Transalpină și Hispania. Appian, *loc. cit.*, 51.
- ⁵⁶ Căci cu prilejul primei împărțiri a puterii lui Lepidus îi revenise Gallia Narbonensis, vezi XLVI, 55 și nota 7 la XLVII. Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 2.
- ⁵⁷ Evenimentele din acest capitol corespund, pe plan sincron, timpului care a precedat bătălia de la Philippi, deci anului 42 î.e.n.
- ⁵⁸ Adică în provincia romană cu numele de „Africa”: Libya. Vezi XLIII 9. Appian, *Răzb. civile*, IV, 53 explică lucrurile: partea cucerită de la cartaginezi romanii o numeau „vechea Libye”; Numidia, fostul

regat al regelui Iuba (vezi cartea XI.I cap. 42 și nota 63 la această carte), era denumită acum, „noua Libye” sau „Libya numidică”. Sextius, pe care Appian îl prezintă, contrar lui Cassius Dio. drept omul lui Octavianus, guverna Numidia; el pretindea acum de la Q. Cornificius ca acesta să părăsească „vechea Libye”, sub pretext că prin înțelegerea dintre triumviri, Libya revenea de drept lui Octavianus. „Cornificius”, scrie Appian, *loc. cit.* „răspunse că nu recunoaște împărțirea făcută de triumviri cu de la sine putere. Ba mai mult, prin faptul că a primit această provincie printr-o hotărîre a Senatului, el n-o va ceda nimănui decît tot pe baza unui Senatus consultum”. Cornificius se referea la hotărîrea din 20 decembrie 44. Așadar, nu poate fi înțeles de ce, Dio, în mod greșit, face confuzia să-l considere un partizan al lui Octavianus.

- ⁵⁹ Aceste lupte pentru stăpînirea coastei africane sînt pe larg povestite la Appian, cu amănunte care lipsesc cu desăvîrșire la Dio. Astfel, rolul atît de important jucat de Arabion, fiul lui Masinissa, în această înfruntare între forțele romane, este complet trecut sub tăcere. Vezi *Răzb. civile*, IV, 54—56.
- ⁶⁰ Dio revine la momentul celei de-a doua împărțiri a provinciilor, făcute între triumviri, în anul 40. Vezi cap. 1 al acestei cărți și Appian, V, 65. Întreagă această parte din narațiunea lui Dio este defectuos făcută, cu reveniri supărătoare, omisiuni și inexactități.
- ⁶¹ Cf. Appian, IV, 8, transcrie în grecește textul decretului, începînd cu numele lui M. Lepidus și infirmînd cele scrise aici de Dio. Vezi mai sus nota 2 la cartea LXVII.
- ⁶² Fiul lui Masinissa, într-adevăr, fusese răsplătit de Sextius pentru ajutorul primit, dar Appian nu specifică în ce fel (*loc. cit.*, 54). Relativ la condiția socială a lui Phangon, vezi XLIII, 47, XLVIII, 33 și, mai departe, L, 41. O bună caracterizare a compoziției Senatului în epoca imperială, începînd cu perioada triumviratului, la Jean Gagé, *Les Classes Sociales dans l'empire romain*, Payot, Paris, 1964, p. 66 și urm.
- ⁶³ Evenimentele din acest capitol sînt rezumate de Appian în *Răzb. civile*, V, 26. La sfîrșitul acestui capitol se explică întrucîtva eroarea lui Cassius Dio, care-l citează pe T. Sextius drept un partizan al lui Antonius. Lepidus se prezenta să ia în primire Africa (Libya) după

ce în prealabil ceilalți doi triumviri, Octavianus și Antonius, ezitaseră să i-o acorde. Vezi mai sus cap. 1 la această carte și nota 7.

- ⁶⁴ Intr-adevăr, scopul imediat al expediției lui Antonius în Asia era acela de a strânge fondurile de care avea nevoie pentru plata soldaților victorioși la Philippi. Octavianus își asumase în acest timp dificila sarcină de a prezida împărțirile de pământ în Italia. Vezi Appian, *Răz. civile*, V, 3. Cartierul general Antonius și l-a stabilit la Efes, fără să fi fost împiedicat de forțele navale ale lui Brutus și Cassius, care s-au regrupat și au trecut de partea lui Sextus Pompeius. Întîlnirea sa cu Cleopatra în Cilicia, pe apele fluviului Kyrnos, povestită cu lux de amănunte de Plutarh, *Antonius*, XXVI, cu insistență deosebită asupra măsurilor luate de regină ca să-l impresioneze pe Marcus Antonius, era o întîlnire politică și diplomatică, din care Cleopatra a ieșit pe deplin victorioasă. În acest sens A. Maşkin, *Principatul*, p. 191. De fapt, Antonius o cunoștea deja, din timpul cînd, foarte tînr încă, servise sub ordinele lui Gabinius. Vezi, XXXIX, 58. Despre importanța acestei întîlniri, Ilse Becher, *Das Bild der Kleopatra in der Griechischen und Lateinischen Literatur*, Berlin, Akademie Verlag 1966, p. 29 și R. Syme, *Roman Revolution*, ed. cit., p. 265. Pentru a întări legătura sa cu Cleopatra, Antonius nu s-a sfiit să se lege de regina Egiptului într-o ceremonie nupțială, care a avut loc la Antiochia, la începutul anului 36 sau sfîrșitul lui 37 î.e.n. Această „căsătorie” era de ordin ritual și n-a fost oficializată. Vezi în continuare nota 63 la XLIX.
- ⁶⁵ Simplificare în relatarea unor fapte care s-au petrecut separat. Frații Cleopatrei (vezi nota 9 la XLII) au fost asasinați în templul zeiței Artemis la Efes, lucru confirmat prin mărturia lui Flavius Iosephus, *Ant. Iud.* XV, 4.
- ⁶⁶ Aceiași care luptaseră în sprijinul Fulviei și a lui Lucius Antonius; L. Munatius Plancus (Velleius Paterculus, II, 74) și Decidius Saxa.
- ⁶⁷ Să ne amintim că Titus Labienus părăsise cauza lui C. Iulius Caesar, căruia îi fusese cel mai destoinic locotenent în timpul campaniei din Gallia și trecuse de partea lui Pompeius din motivele expuse în XLI, 4. Acest Labienus este fiul lui, cu numele de Quintus. Cît despre Orodes,

- tatăl lui Pacorus, el este regele part care a obținut victoria decisivă asupra legiunilor lui Crassus, LX, 28.
- ⁶⁸ Bătălia de la Philippi. Despre aceste evenimente, cf. Titus Livius, *Periochae* XXVII, Velleius Paterculus, II, 78 și Appian, *loc. cit.*, 65. Să se observe că și de astă dată (cf. XLI, 55 și XLII, 2) părții, indiferent de situație, nu se arătau dispuși să colaboreze cu romanii.
- ⁶⁹ Este așadar vorba de fratele lui Lucius Decidius Saxa, care îndeplinea doar funcția de cvestor, în vreme ce fratele său comanda întreaga provincie a Syriei.
- ⁷⁰ Sfirșitul capitolului se înfățișează ambiguu. Aici este vorba nu de cvestorul Saxa, ci de însuși Lucius Decidius, legatul lui Antonius. Cf. Velleius Paterculus, II, 78.
- ⁷¹ Titus Livius, *Periochae*, CXXVII, adaugă la Syria ocupată de parti și provincia Asiei.
- ⁷² Vezi în continuare cap. 41 și XLIX 22.
- ⁷³ În textul manuscris (Vulgata) s-a strecurat o greșală, datorată, posibil, lui Dio însuși. Fratele lui Hyrcanus era Aristobul; aici este vorba despre Antigonos, fiul lui Aristobul, Cf. Flavius Iosephus, *Ant. Iud.* XIV, 13, 9—10. Vezi în continuare cap. 41 și 49, Boissvain II, p. 267. Lecțiunea este bazată pe codicii Mediceus (A) și Venetus A.
- ⁷⁴ Ἀυτοκράτωρ; vezi semnificațiile cuvîntului în articolul *Imperator* din RE, IX (1914), pp. 1139—1154 (Rosenberg) și în articolul lui H. J. Mason, *The Roman government in Greek sources*, Phoenix, XXIV, 1970, pp. 150—159, îndeosebi p. 153.
- ⁷⁵ Fapt luat și în deridere, care l-a supărat mult pe Octavianus. Vezi Strabon, *Geografia*, XIV (660).
- ⁷⁶ Vezi Plutarh, *Antonius*, XXVIII și XXX.
- ⁷⁷ Fulvia se refugiase la Sikyon (Appian. *Răzb. civile*, V, 50 și 55), unde era grav bolnavă, iar Iulia, mama lui Antonius, la Sextus Pompeius, care, spre sfirșitul anului 40, o trimisese în Grecia pentru a negocia o înțelegere cu Antonius. Întîlnirea între mamă și fiu a avut loc la Atena.

- ⁷⁸ Grafia greacă la Dio este Σειφούντα (cazul acuzativ) și Σαφούντα, *Sipontum*, Sipuntul, localitate în Apulia, așezată pe versantul sudic al muntelui Gargano. În antichitate avea o deosebită însemnătate strategică. Cf. Caesar, *Răzb. civil.*, III, 2. Grafia greacă diferă de la autor la autor. La Strabon, *Geografia*, VI (284): Σηπιούντα.
- ⁷⁹ Relativ la moartea Fulviei (spre mijlocul anului 40), fiica lui M. Fulvius Bambalio (cel luat în deridere de Cicero în *Filippica* II, 90), vezi nota 116 la cartea XLV; Appian, *Răzb. civile*, V, 59, Plutarh, *Antonius*, 30 și Titus Livius, *Periochae*, CXXVII. Deși izvoarele sînt unanime în a susține că Fulvia a murit de inimă rea, roasă de gelozie și copleșită de nemulțumirea ce i-o arătase Antonius, adevărul este că trebuie să fi fost bolnavă. Se simțea deja foarte rău cînd părăsise Italia. A fost cea dintîi femeie romană care a avut veleități la o conducere efectivă și în cinstea căreia s-au bătut monede. Vezi articolul, *Fulvia*, RE, VII, (1912), semnat de Münzer, p. 284.
- ⁸⁰ Efectiv, aceasta era a treia împărțire făcută între triumviri, la care, acum era asociat și Lepidus; vezi mai sus nota 7; spre deosebire de clauzele înțelegerii anterioare, care urmasc nemijlocit după Philippi, noua înțelegere prevedea ca Italia să aparțină nediferențiat tuturor trei. Vezi în continuare L, cap. 1.
- ⁸¹ În urma întrevederii de la Atena, cu mama sa Iulia (Appian, *loc. cit.*, 63). Adevărul era că Antonius nu încheiase nici un fel de convenție cu Sextus Pompeius și nu își luase nici un angajament. Îl lăsase doar să înțeleagă că în cazul unui nou război cu Octavianus, îl va invita să lupte alături de sine. Informația culeasă de Dio în sensul unui angajament propriu-zis este neîntemeiată. După procedeul său obișnuit, Dio omite să povestească și să comenteze etapele reconcilierii lui Octavianus cu Antonius, rolul jucat în această ultimă etapă de Lucius Cocceius Nerva și de Iulia. Începutul acestui capitol se cuvine completat cu narațiunea lui Appian, *loc. cit.*, 60—65, care dă mai multe amănunte asupra așa-numitei înțelegeri de la Brundisium. Vezi A. Mașkin, *Principatul*, p. 210; p. 206.
- ⁸² Cf. Appian, *loc. cit.*, 62.
- ⁸³ Cn. Domitius Ahenobarbus, vezi mai sus nota 18 la această carte. Mai mult chiar, Domitius a fost recunoscut oficial ca un aliat de seamă, atît de Antonius cît și de Octavianus. Appian, *loc. cit.*, 65, Plutarh, *Antonius*, 30.

- ⁶⁴ Văzindu-se stăpîn al provinciilor de răsărit, aflate sub puterea Romei (granița stăpînirii orientale a lui Antonius se oprea la o linie de demarcație care trecea prin Illyria), Antonius dorește încă de pe acum să afișeze în public linia sa politică, tendințele sale de a transforma provinciile ce-i fuseseră atribuite într-un redutabil bloc panoriental, în care înțelegea să facă anumite concesii tradițiilor și obiceiurilor locale. R. Syme, *The Roman Revolution*, op. cit., p. 214, cap. *The Predominance of Antonius*.
- ⁶⁵ Despre Sextus Pompeius, Velleius Paterculus, II, 73, scrie: „devenise libertul libertilor săi și sclavul sclavilor săi”. Într-adevăr, Sextus era înconjurat de nu mai puțin de trei liberti, Menodoros sau Menas, Menecrates și Demochares, care aveau o influență nefastă asupra lui și-l sfătuiau să înlăture prin crime pe aceia care, părăsind partida lui Octavianus, i se alăturau. Vezi articolul *Sextus Pompeius Magnus*. RE (XLII/2) 1952, redactat de F. Miltner, p. 2223. Despre modul cum Sextus, în urma succeseilor repurtate și a considerației de care se bucura, își pierduse bunul simț, vezi cap. 19 la această carte. Despre firea sa, *articolul citat*, p. 2247—2249.
- ⁶⁶ Vezi în continuare XLIX, cap. 15 și 18.
- ⁶⁷ Acest Marcus Lurius luase parte activă la bătălia de la Philippi și acum, favorizat de Octavianus, devenise guvernatorul Sardiniei. La Actium a rămas credincios lui Octavianus. Velleius Paterculus, II, 85.
- ⁶⁸ În Vulgata, datorită unei greșeli de copist, *Aradis*. Conjectura *Caralis* este stabilită de Fabricius, Boissevain, II, p. 270. Caralis (azi Cagliari) era numele principalei așezări urbane din Sardinia.
- ⁶⁹ Menas n-a întîrziat să fie bănuît de trădare. Vezi în continuare cap. 45.
- ⁷⁰ Această sărbătorire oficială, celebrată la hotărîrea Senatului (o *ovatio*), amintită și de Suetonius, *Augustus*, XXII, a fost consemnată în Fastele Capitoline: *Imp. Caesar Divi F.C.F. III., Vir. R.P.C. ovans quod pacem cum M Antonio fecit* și amintită de însuși Octavianus în *Res Gestae*, ed. cit. I, 1.4: *Bisovans triumphavi* (cf. Appian, *loc. cit.*, 64).
- ⁷¹ Octavia, care fusese soția lui C. Claudius Marcellus, și aștepta un copil (despre a cărui naștere celelalte izvoare păstrează o tăcere desăvîrșită), era soră bună cu Octavianus, spre deosebire de o soră mai mare,

Octavia Maior, fiica lui C. Octavius și a Anchariei. Mama viitorului împărat și a *Octaviei Minor* se numea Attia. Vezi nota 2 la cartea XLV. La data când s-a căsătorit cu Antonius (toamna anului 40), Octavia avea deja trei copii, dintre care, băiatul, M. Claudius Marcellus, născut în 42 (vezi Propertius, III, 18.v.15), a fost mult îndrăgit de Augustus, care nutrea planuri mari pentru el. Octavia (născută aprox. spre 70/69) era de aceeași vîrstă cu Cleopatra, deosebit de frumoasă (Plutarh, *Antonius*, LVII) și dispusă să contribuie la o înțelegere trainică între fratele și soțul ei. Unirea dintre Octavia și Antonius (vezi Appian, *loc. cit.*, V, 66), celebrată cu mare fast, a fost comemorată printr-o monedă de aur (British Museum, *Cat. of Coins of Roman Republic*, vol. II, 499) pe care erau gravate capul lui M. Antonius și pe verso cel al Octaviei (anul 39?) Vezi articolul *Iulia (Octavia)* nr. 96 din RE (VII, 1937), semnat de M. Hammond, p. 1859—1869 și bibliografia aferentă. Mai recent, articolul lui B. Doer, *Octavia, eine aussergewöhnliche Frau der alten Rom*, *Das Altertum*, XIV, 1968, p. 20—31.

⁹² Vezi mai sus cap. 19, Jocurile de circ aici menționate nu sînt altele decît *Ludi plebei* din noiembrie 40. Aceste manifestări de simpatie față de Pompeius echivalau cu o atitudine de frondă față de triumvirii.

⁹³ Anul 40 î.e.n.

⁹⁴ Cf. XLIII, 46 și în continuare XLIX, 43, exemple asemănătoare de aspiranți la deținerea unei magistraturi fie și pentru o singură zi, oameni care vinau doar privilegiile acordate foștilor magistrați. Astfel de numiri, necesare înmulțirii misiunilor încredințate foștilor consuli sau pretori, contraveneau ordinii republicane și jigneau profund simțămintele romanilor.

⁹⁵ Nu este sigur dacă Dio nu confundă cumva aici introducerea apei potabile la Roma de către Agrippa (vezi LIV, 11) cu o măsură asemănătoare, atribuită triumvirilor; cît despre jocuri, sînt aceleași menționate mai sus, la nota 92.

⁹⁶ *Septemviri epulonum* erau membri ai unui colegiu de preoți care prezidau banchetele festive, date cu ocazia sacrificiilor.

⁹⁷ Fapt amintit și de Suetonius, *Augustus*, LXVI.

⁹⁸ Despre Salvidienus Rufus, vezi mai sus notele 22 și 27. Relativ la trădarea lui Salvidienus, întrucîtva comparabilă cu cea a lui Titus Labienus care-l părăsise pe C. Iulius Caesar, vezi Velleius Pater-

culus, II, 27 și Titus Livius, *Periochae*, CXXVII. Procesul intentat lui Salvidienus de către Senat (Salvidienus fusese rechemat din Gallia sub un pretext oarecare), după ce, nu cu mult înainte el se bucurase de încrederea deplină a lui Octavianus, care-i încredinșase guvernământul întregii Galli și-l învestise consul — nu avea alt substrat decât dezvăluirile făcute lui Octavianus de către M. Antonius, cu care Salvidienus făcuse imprudența supremă să intre în tratative. Salvidienus s-a sinucis. Vezi Suetonius, *Augustus*, LXVI, Appian, *loc. cit.*, 66. Münzer, articolul *Q. Salvidienus Rufus Salvius* nr. 4, RE, Serie Nouă în vol. I (1914) p. 2019—2021.

⁹⁹ Vezi nota 57 la XLIII.

¹⁰⁰ Relativ la participarea acestor dinastii la războiul civil, vezi mai sus LXVII, 24 și 48 și notele la aceste capitole.

¹⁰¹ Legea Falcidia, prezentată de tribunul C. Falcidius, este de fapt unul din ultimele plebiscite din istoria dreptului roman (v. Münzer, articolul *Falcidius* din RE, VI, (1907), p. 1969).

¹⁰² După alți cronografi, Lucius Porcius Censorinus.

¹⁰³ Pe Iulia (Cf. Suetonius, *Augustus*, LXII). Întreg acest paragraf este preluat din *Excerptele Valesiene* (vezi Cassius Dio, *Istoria Romană*, trad. rom., vol. I, p. 155); Boissevain, II, p. 273.

¹⁰⁴ Corect, patru ani, Appian, *Răzb. civile*, V, 73, care dă și lista consulilor. Cum această listă cuprindea și numele lui Sextus Pompeius, reiese limpede că aceste hotărâri au fost luate *după* împăcarea cu Sextus, nu înainte.

¹⁰⁵ În total opt (pe o perioadă de patru ani), de unde și confuzia săvârșită de Dio, când scrie „opt ani“.

¹⁰⁶ *Consules minores*. Despre decăderea celei mai de seamă magistraturi republicane, consulatul, în timpul instituirii Principatului, Jean Gaudemet, *Institutions de l'antiquité*, ed. cit., p. 345—346.

¹⁰⁷ Unul din acești intermediari era însuși socrul lui Sextus Pompeius, Lucius Scribonius Libo, totodată cumnat al lui Octavianus, care încă nu o repudiasse pe Scribonia. Cf. Appian, *loc. cit.*, 71.

¹⁰⁸ Primăvara anului 39. După Appian, *loc. cit.*, întâlnirea a avut loc la Dicaearhia, numele grec al orașului Puteoli (Puzzuoli).

- ¹⁰⁹ Cf. Appian, *loc. cit.*, 72. Libertatea era acordată condiționat numai acelor sclavi care făcuseră serviciul militar sub ordinele lui Pompeius. Așadar, încă o scăpare din vedere a lui Dio în această secțiune nesatisfăcător redactată, cu o tratare cronologică confuză.
- ¹¹⁰ Vezi mai sus cap. 48 din XLVI și nota 134 la XLVI referitoare la *Lex Pedia*, prin care se cerea urmărirea ucigașilor lui C. Iulius Caesar.
- ¹¹¹ La Appian, *loc. cit.*, în loc de „Achaia”, Corsica. Până atunci Achaia se aflase în lotul provinciilor controlate de Antonius. După înțelegerea de la Misenum, Sextus Pompeius a refuzat la început să preia Achaia, pe care Antonius o ceda cu clauza plății unor tributuri neachitate. Appian, *loc. cit.*, 77 și cap. 46 la această carte.
- ¹¹² Întreg acest capitol compus în spiritul istoriografiei „tragice”, în respectul preceptelor peripatetice despre tragedie, repetă într-un fel, cu mici variații, scenele tip de „despărțire” și de „regăsire” pe care Dio le presară în tot cursul *Istoriei Romane*. Vezi de exemplu, XLI, 8—9.
- ¹¹³ La Appian, *loc. cit.*: Menodorus.
- ¹¹⁴ Fiul Octaviei. Vezi mai sus nota 91. Copilul, născut în 42, nu avea decât trei ani. Pompeia, fiica Scriboniei, soția lui Sextus, avea aceeași vîrstă. Căsătoria n-a fost niciodată adusă la îndeplinire.
- ¹¹⁵ Appian, *loc. cit.*, 77, enumeră printre cauzele care au dus la prăbușirea înțelegerii de la Misenum nefasta influență avută de Menas (Menodorus) asupra lui Sextus Pompeius. Interesele puse în joc erau mult prea divergente pentru ca tratatul de la Misenum să fi avut vreo șansă de a fi respectat.
- ¹¹⁶ Întoarcere în timp. Dio reia aici povestirea întreruptă la capitolele 24 și 26 ale acestei cărți.
- ¹¹⁷ Vezi mai sus nota 11. Grecia = Achaia, numele provinciei romane din Pelopones, care acum trecea de la Antonius la Sextus.
- ¹¹⁸ În această călătorie Antonius era însoțit de Octavia. Soția sa a fost părtașă la onorurile acordate lui Antonius, cinstit prin statui și jocuri (CIA, II. 482). Cf. Plutarh, *Antonius*, LX și Velleius Paterculus, II, 82. Afară de viziunea sa politică asupra viitoarei sale misiuni în Orient (vezi mai sus nota 84) este neîndoielnic că Antonius nutrea o veche pasiune pentru ceremoniile dionysiace. Vezi XLIV, 11 și reproșurile lui Cicero pentru faptul că apăruse gol în arenă, XLV.

- ¹¹⁹ Publius Ventidius, fostul guvernator al Galliei alături de Fufius Calenus. Vezi mai sus cap. 10 și 20, momentul când Ventidius împiedică legiunile lui Octavianus să treacă spre Iberia.
- ¹²⁰ Aceste evenimente din Orientul apropiat s-au petrecut în cursul anului 39 î.e.n. Cf. Flavius Josephus, *Ant. Jud.* XIV, 26. Seria luptelor lui Labienus cu Ventidius din acest an lipsește la Appian.
- ¹²¹ Vezi în continuare XLIX, 22.
- ¹²² C. Domitius Calvinus, după ce fusese consul (vezi cap. 15 la această carte), era acum legatul lui Octavianus în Hispania, cu titlul de locțiitor. După ce a prezentat evenimentele mai de seamă petrecute în cursul anului 39 în Asia, Dio își întoarce acum atenția spre evenimentele din Vestul îndepărtat, controlat de Caesar. Cf. Velleius Paterculus, II, 78.
- ¹²³ Prin bătăi cu vergile (Velleius Paterculus, *loc. citat*) și prin decimare; obiceiul acesta nu mai fusese aplicat în ultimul timp deși, după mărturia lui Plutarh, *Crassus*, X, Marcus Crassus decimase centuriile care fugiseră din fața sclavilor lui Spartacus.
- ¹²⁴ Pe nume Vibius, *ibidem*.
- ¹²⁵ Acesta era numele locuinței Marelui Pontifex (*Pontifex Maximus*) precum și a Pontificalui care prezida sacrificiile. A rămas ca rezidență oficială a marilor pontifici pînă cînd Augustus, după moartea lui Lepidus, a preluat această înaltă demnitate (de șef al religiei romane) și a deschis propria sa casă publicului dornic s-o viziteze. Vezi în continuare LV.
- ¹²⁶ În cartea XLII, 51 Cassius Dio notează că Octavianus, în anul 45, numise cu de la sine putere 10 pretori; în anul următor, adică în 44, Caesar a sporit acest număr la 14 (XLIII, 47), și apoi la 16 (XLIII, 49) număr care, specifică Dio, „s-a menținut timp de mai mulți ani”. Exagerarea la care se ajunsese acum este simptomatică pentru scăderea importanței și prestigiului magistraturilor romane.
- ¹²⁷ *Arete*, în textul grec, o variantă romană a zeiței *Pallas Athena*. Despre obiceiul ritual ca statuile întinate să fie spălate cu apa mării, vezi Calimah, *Baia lui Pallas*, în ediția Mc. Kay, 1962, *Mnemosyne*, Suppl. VI, 139 p.

- ¹²⁸ M. Livius Drusus Claudianus. Despre trecerea acestui Claudius prin adopție în familia Livia, vezi Suetonius, *Tiberius*, III, 1, *Annales*, VI, 51. Livius Drusus a fost adoptat de faimosul tribun M. Livius Drusus în anul 91 î.e.n. Velleius Paterculus, II, 14 și urm. Căsătorit cu Alfidia, fiica sa Livia Drusilla s-a născut în jurul anilor 58—57. Cu prilejul războiului civil de la Mutina, alături de L. Aemilius Paullus, Livius Drusus a încercat să respecte legalitatea republicană (aprilie-mai 43). A fost trecut pe listele de proscritii la sfârșitul anului 43, a izbutit să se refugieze în Orient, la Caius Brutus, și, după Philippi, când totul era pierdut, s-a sinucis în cortul său pentru a nu cădea în miinile lui Octavianus (toamna anului 43). Vezi Velleius Paterculus, II, 71, 3. RE, XXV, (1926). p. 881—884, Münzer.
- ¹²⁹ Spre deosebire de Velleius Paterculus, II, 94 și de Tacitus, *Annales*, I, 10, Dio nu pomeniște nimic despre atitudinea Liviei însăși față de această neobișnuită căsătorie. Nu este sigur că Livia a părăsit de bună voie căminul conjugal unde aștepta încă un copil. Suetonius, *Augustus*, LXII, susține că Augustus a iubit-o și a stimat-o pe Livia toată viața, ceea ce nu l-a împiedicat să facă o adevărată pasiune pentru Terentia, soția lui Maecenas, pe care a avut nefericita idee s-o compare cu Livia într-un adevărat „concurș” (agòn) de frumusețe. Vezi în continuare LIV, 19.
- ¹³⁰ În sensul că Octavianus era bănuț de a fi adevăratul părinte al lui Claudius Drusus. Cf. Suetonius, *Claudius*, I.
- ¹³¹ Relativ la disputa dintre Bocchus și Bogud, regi în Mauritania, vezi nota 67 la XLI și XLII, 36. Bocchus era partizan al lui Pompeius, în vreme ce Bogud a luptat în persoană alături de Caesar în războiul hispanic. Despre soarta de mai târziu a Mauritaniei, sub domnia lui Augustus, vezi LIII, 26.
- ¹³² Vezi mai sus nota 85 și cap. 78 din Appian, *Răz. civile*, V; „Libertii au pus în aplicare cu plăcere această intrigă deoarece priveau cu invidie influența lui Menodorus asupra lui Pompeius”.
- ¹³³ Știre confirmată de Suetonius, *Augustus*, LXXIV.
- ¹³¹ Pe care Sextus Pompeius o preluase, în urma unei convenții, de la Marcus Antonius. Vezi mai sus nota 111.
- ¹³³ Motivul invocat de Antonius nu era un simplu pretext. Q. Labienus (vezi mai sus nota 67), susținut de paști, făcea tot mai dese incursiuni

- în Siria și în Ionia, situație care-l îngrijora pe Marcus Antonius. Appian, *loc. cit.*, 66.
- ¹³⁶ Deoarece relatarea lui Appian despre aceste angajamente navale între flota lui Sextus Pompeius și corăbiile lui Caesar diferă substanțial de cea a lui Cassius Dio, este de presupus că și izvoarele consultate au fost, măcar în parte, diferite. Dio pomeneste în treacăt episodul luptei pe viață și pe moarte dintre Menodorus și Menecrates (vezi Appian, V, 82), suprimă intervenția lui Demochares, tot un libert ca și Menecrates, pentru a lungi în schimb secvența furtunii dezlănțuite în plină noapte. Istoricul concentrează la maximum înlănțuirea evenimentelor și se oprește la momentul refacerii flotei caesariene, greu încercate (cap. 49). Vezi tabelul concordanțelor dintre aceste capitole cu Florus și Paulus Orosius, întocmit de Ed. Schwartz, articolul Cassius din RE, III, p. 1704 și desfășurarea evenimentelor, pas cu pas, la F. Miltner, articolul *Sextus Pompeius Magnus*, RE, XXI, p. 2228—2232.
- ¹³⁷ Agrippa îl înlocuia pe Calvisius Sabinus, destituit din funcția sa de comandant suprem al flotei, deoarece Menodorus, convins probabil de ceilalți liberti, trecuse însoțit de șapte corăbii, din nou de partea lui Pompeius. Appian, *loc. cit.*, 96. În acest pasaj Agrippa este numit „al doilea general roman care a trecut Rinul”, deoarece Caius Iulius Caesar fusese primul. Vezi XXXIX, 48.
- ¹³⁸ Cf. Velleius Paterculus, II, 79 despre această febrilă activitate în materie de construcții navale.
- ¹³⁹ Cassius Dio este singurul istoric care oferă amănunte despre activitatea de amenajare a solului vulcanic din regiunea Baiae unde, afară de construirea unui port strategic (Iulius) și unirea lacurilor Lucrinus și Avernus cu marea, Agrippa a construit și un cartier de vile. Cf. Suetonius, *Augustus*, XVI, unde aceste realizări de amploare sînt consemnate pe scurt.
- ¹⁴⁰ Banchetul sacru oferit în cinstea lui Iupiter Capitolinus, după încheierea Jocurilor Romane (*Ludi Romani*) și a celor Plebee (*Ludi Plebei*), magistraților orașului și persoanelor proeminente din ordinul senatorial.
- ¹⁴¹ Sînt cunoscute cel puțin două precedente: Sulla și Iulia, fiica lui Caesar și soția lui Pompeius, au fost înmormîntați în cîmpul lui Marte. Vezi XXXIX, 64.
- ¹⁴² La începutul primăverii anului 38 î.e.n. Antonius se îndrepta spre Tarent, în fruntea unei flote de 300 de corăbii. Urmînd de astăzi

dată un izvor anticaesarian, Appian (*loc. cit.*, 93) îl înfățișează pe Octavianus, nu pe Antonius, drept vinovat de neînțelegerile care s-au ivit, invocând motivul că Octavianus se simțea tare pe situație în urma refacerii flotei sale.

- ¹⁴³ Într-adevăr, Octavia a dus o intensă activitate diplomatică, încununată cu o întâlnire a celor doi rivali în apropierea Tarentului, trecută sub tăcere de Cassius Dio (Appian, *loc. cit.*, 95). În urma acestui acord, Antonius lăsa lui Caesar 120 de corăbii, iar acesta îi ceda 20 000 de recruți din Italia, pe care făgăduise că îi va trimite în Syria. În plus, Octavia personal dăruia fratelui ei zece corăbii de un tip special, iar ea primea o gardă de 1 000 de soldați, care urmau să fie aleși de Antonius.
- ¹⁴⁴ Fiul cel mai mare al lui Antonius, Antyllus, care a fost nu după mulți ani ucis (vezi I.I. 5 și 11), avea atunci aproximativ zece ani. Vezi anterior nota 38.
- ¹⁴⁵ Cassius Dio, din neatenție, face aici o gravă eroare. Antonia cea mare, mai târziu soția lui Lucius Domitius Ahenobarbus, fiul lui Cnaeus, nu putea lua în căsătorie pe cel ce fusese unul din ucigașii lui Caesar (adică pe Cnaeus Domitius Ahenobarbus).
- ¹⁴⁶ Prelungirea triumviratului s-a făcut, așa cum observă Appian *loc. cit.*, 95, fără consultarea vreunui for instituțional, ci prin simpla hotărîre a lui Octavianus și a lui Antonius. În *Res Gestae, ed. cit.*, I, 9, 43, Augustus certifică: *Triumvirum rei publicae constituendae fui per continuos annos decem*, „Am făcut parte din Colegiul triumvirilor timp de zece ani, fără întrerupere“. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVII. În *Răzb. illyrice XXVIII*, copiind un alt izvor, Appian susține că prorogarea triumviratului 37 î.e.n. (sept.-oct.) a fost confirmată legal de Adunarea Poporului. Este vorba de o contradicție, discutată de Mommsen, *Staatsrecht*³, vol. II, p. 708 și urm., care arată că în nici un caz instituția politică a triumviratului prin prorogarea ei n-a mai avut o bază reală. Vezi nota 2 la cartea XLVII. W. Kolbe, *Der Zweite Triumvirat*, Hermes (14), 1914, p. 2 și urm. De asemenea, Volker Fadinger, *op. cit.*, cap. *Die Dauer des Triumvirats*, pp. 84—134; Fadinger acceptă teza lui Premerstein cu privire la încetarea legală a triumviratului, la 31 dec., 32 î.e.n. Majoritatea comentatorilor însă, printre care se numără și A. Gabbia, *La data finale del secondo*

triumvirato, Rivista di Fil. e d'Istruz. Classica. 1970, pp. 5—16. optează pentru data de 31 dec. 33 î.e.n., anul 32 considerat fiind un an în care problema puterii legale este încă neclară. Vezi nota 152 la XLVI; nota 2 la XLVII și nota 16 la L.

CARTEA XLIX

- ¹ Adică acele 120 de corăbii pe care le primise pînă în cele din urmă de la Antonius. Vezi nota 143 la cartea precedentă. Ele soseau sub comanda lui T. Statilius Taurus. Despre acest personaj, nota 14 la I.
- ² Appian, *Răzb. civile*, V, 98, nu este în concordanță cu știrea despre această timpurie campanie pe mare a lui Caesar, așezată de Cassius Dio spre sfîrșitul iernii anului 36. După Appian, campania împotriva lui Sextus a pornit în prima jumătate a lunii iulie, ca un fel de omagiu adus lui Caius Iulius Caesar.
- ³ Sextus Pompeius, convins că Poseidon, drept al cărui fiu se dădea, îl apăra de orice atac pe mare, nu a profitat de situația grea în care s-a găsit flota caesarienilor (Appian, *loc. cit.*, 100). Prima lui grijă a fost să-și comande o hlamidă violetă pentru a trece în ochii tovarășilor săi de arme drept un supraom, un fiu al mării. Menodorus (Menas) însă l-a trădat din nou (Appian, *loc. cit.*, 102), incident care a tras greu în cumpăna pentru soarta operațiilor.
- ⁴ Appian explică de ce: mulți dintre vîslași muriseră de frig și lipsă de hrană în timpul iernii (*loc. cit.*, 98).
- ⁵ Descrierea acestei bătălii navale, care a avut loc în apele portului Mylae, este făcută după tipicul retoric obișnuit, folosit de Cassius Dio pentru împrejurări similare. Cf. descrierea și mai amplă a bătăliei de la Actium, L, 32—35. Dio trece sub tăcere datele culese de Appian referitoare la mișcările strategice anterioare, ale lui Octavianus însuși și ale lui Messala (*Răzb. civile*, V, 95); contramăsurile luate de adversarii lor, Demochares (la Appian, sub numele de Papias) și Apollonphanes, sînt de asemenea ignorate. Cf. Suetonius, *Augustus*, XVI. Ajutorul promis de Lepidus lui Caesar nu se arăta de nicăieri. Singurul lucru care merită să fie reținut din comentariul lui Dio este modul în care istoricul relevă superioritatea corăbiilor masive ale romanilor față de corăbiile ușoare construite după modele grecești aflate în slujba

lui Pompeius. La Actium, dimpotrivă, corăbiile-fortăreață aveau să fie învinse de cele dotate cu o capacitate superioară de manevră. Vezi F. Miltner, articolul *Sextus Pompeius Magnus*, RE, XLII, p. 2233—2237.

⁶ După obiceiul lui, Cassius Dio nu citează nici un nume dintre cele care aparțin istoricilor consultați. Cu toate acestea, deoarece Velleius Paterculus (II, 79) consideră această bătălie care a avut loc, după toată probabilitatea, în primele zile ale lunii august, 36 î.e.n., drept o înfrângere a lui Sextus Pompeius (deși situația nu era cîtuși de puțin clară), nu este greșit să-l considerăm și noi pe Paterculus drept unul din izvoarele consultate de Dio. Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXIX. W. W. Tarn și M. P. Charlesworth, *Cambridge Ancient History*, vol. X, Cambridge, University Press, 1934, (ed. revăzută, 1971) capitolul *The Triumvirs*, p. 60.

⁷ Este neîndoielnic că Dio a extras anecdota și caracterizarea lui M. Vipsanius Agrippa dintr-o biografie a marelui general și om de stat, prieten nedezmîntit al lui Augustus.

⁸ Trupe de cavalerie, după Appian, *loc. cit.*, 110.

⁹ A debarcat însoțit de un singur om în portul italic Abala, unde a fost găsit de patrulele lui Messala, care preluase comanda legiunilor din sudul Italiei. De aici s-a grăbit să se îndrepte spre Messala, iar lui Agrippa i-a dat ordin să-l sprijine pe L. Cornificius, comandantul contingentelor debarcate la Tauromenion, amenințat să fie blocat de flota pompeiană. Appian, *loc. cit.*, 112.

¹⁰ Anecdota este reprodușă și de Plinius, *Naturalis Historia*, IX, 16 și 55. După Suetonius, *Augustus*, XCVI, împlinirea a avut loc nu acum, ci în ajunul bătăliei navale cîștigată de Agrippa la Artemision (Naulochos). Cf. Appian, *loc. cit.*, V. 118.

¹¹ Corpul de armată trimis în ajutorul lui Lucius Cornificius (care nu trebuie confundat cu Quintus Cornificius, proconsulul din Africa, vezi mai sus XLVIII, 17 și 21) era comandat de Laronius. Intre timp, Agrippa izbutise să cucerească Tyndaris (Appian, *loc. cit.*, 117), unde Octavianus își instalase cartierul general.

¹² Vezi cap. 1 la această carte. Armatele rivale ocupau vîrfurile triunghiului sicilian îndreptat spre sudul Italiei.

- ¹³ Bătălia navală decisivă s-a dat în golful de la Naulochos, străjuit de un templu al zeiței Artemis (Artemision). Pe înălțimile unde era ridicat Artemision-ul se afla o fortăreață cucerită nu de mult de forțele caesariene (Appian, *loc. cit.*, 116).
- ¹⁴ Informația lui Appian (*loc. cit.*, 118) că fiecare din părți a hotărât să pună în joc un număr de 300 corăbii este considerată pe bună dreptate de M. P. Charlesworth drept o invenție retorică, *op. cit.*, p. 61. Era peste puțină ca, în urma grelelor pierderi suferite în oameni și materiale, adversarii să mai fi putut reuni un număr atât de mare de corăbii. În schimb, trebuie să ținem seama de amănuntele furnizate de Appian (*loc. cit.*) asupra cângii de prins corăbii, inventată de Agrippa; acesta, după cum reiese din XLVIII, 49 și urm., era nu numai un mare strateg, ci și un admirabil inginer, capabil să găsească soluții tehnice ingenioase. Panga-harpon (în gr. *korax* = „corb”) s-a dovedit o armă de luptă redutabilă, care a decis pînă la urmă soarta bătăliei navale de la Naulochos. Nici Octavianus, nici Sextus Pompeius n-au asistat la desfășurarea luptei navale ale cărei faze sînt conștiincios descrise de Appian, *loc. cit.*, 119—120. Bătălia din golful Naulochos, în care Sextus Pompeius a pierdut 28 de nave, a avut loc în ultimele zile ale lunii august. Sextus Pompeius era încă stăpîn pe Messina și, în disperare de cauză, trimisese după ajutor la Lilybaeum, unde se afla locotenentul său, L. Plinius Rufus. Cererea lui n-a mai putut fi însă satisfăcută. Cînd Plinius (sau Plennius) a sosit la Messina, Sextus Pompeius plecase deja pe mare.
- ¹⁵ Gallus Tisienus, vezi mai sus cap. 8. Relativ la Apolophanes, vezi XLVIII, 47.
- ¹⁶ Despre micuța Pompeia, logodită cu fiul Octaviei, M. Claudius Marcellus, vezi mai sus XLVIII, 38 și nota 114.
- ¹⁷ Appian (*loc. cit.*, 122) dă o altă versiune; la asediul Messinei, alături de Lepidus, participase și Agrippa, omis de izvorul favorabil lui Octavianus, pe care-l copiază aici Dio. Jaful, de fapt, nu a fost înfăptuit nici de unul, nici de altul, ci de L. Plinius Rufus (sau Plennius Rufus) care, între timp, îl părăsise pe Sextus Pompeius, și acum obținuse ca „premiu” jefuirea Messinei. Soldații lui Lepidus se alăturaseră acelora sosiți din vest, de la Lilybaeum. Nu-i mai puțin adevărat că Lepidus, aflat pe neașteptate în fruntea a 22 de legiuni, a fost învinuit de ororile întîmplate. Appian, *loc. cit.*, 124. Cf. Velleius Paterculus, II, 80.

- ¹⁸ Comentatorii lui Cassius Dio au fost izbiți de similitudinea acestei aserțiuni cu un vers de Eschil, *Prometeu înlănțuit*, 194, în care marele poet grec înfierează tirania.
- ¹⁹ După Appian, *loc. cit.*, 125, Octavianus a fost lovit, dar nu rănit, de o săgeată care i-a pătruns prin platoșe. Profund jignit de risul stîrnit în mijlocul unui mic post de pază, nu s-a lăsat pînă nu i-a ucis pe toți acești soldați, cu ajutorul unei trupe de călăreți.
- ²⁰ Cf. Appian, *loc. cit.*, 126 și Velleius Paterculus, II, 80.
- ²¹ Într-adevăr, începînd cu luna septembrie, anul 36, Marcus Lepidus a fost scos din triumvirat. Titus Livius, *Periochae*, CXXIX: *M. Lepidus cum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam impetrat.* Octavianus nu l-a deposedat de calitatea sa de *Pontifex Maximus*, însă l-a obligat să-și petreacă restul zilelor la Circei, unde i s-a dat domiciliu forțat. Ulterior, a revenit la Roma, unde Octavianus nu înceta să-l acopere cu dispreț. Vezi în continuare cap. 15 și LIV, 15. Cf. Appian, *loc. cit.*, 126 și 131 și Suetonius, *Augustus*, XVI.
- ²² Velleius Paterculus, II, 51, folosește exact aceleași cuvinte ca și Dio, ceea ce înseamnă că textul latin copiat a fost transmis întocmai de Dio. Într-un spațiu foarte îngust din extremitatea nordică a Siciliei se aflau masate, după victoria asupra lui Sextus și demiterea lui Lepidus, nu mai puțin de 45 de legiuni și 25 000 de călăreți.
- ²³ Appian, *loc. cit.*, 128, nu transmite această știre. În schimb, faptul că Octavianus (la Appian) proclamă în fața armatei încetarea războaielor civile și întoarcerea la o viață pașnică este semnificativ. Disimulare exista în ambele părți, soldații dîndu-și bine seama de cursul evenimentelor. Despre o situație asemănătoare, prin care trecuse Caius Iulius Caesar, vezi XLII, 53.
- ²⁴ Appian, *loc. cit.*, 129 adaugă: Și pe cei care luptaseră la Philippi.
- ²⁵ Dio omite să menționeze că tributul impus Siciliei de Caesar Octavianus se ridica la uriașă sumă de 1 500 de talanți.
- ²⁶ Aceste corăbii au fost trimise la Tarent, Appian, *loc. cit.* Despre nordul Africii și provinciile romane Vechea și Noua Africa care se găseau aici, vezi XLIII, 9 și notele la acest capitol.

- ²⁷ Vezi mai sus XLIII, 43—45, onorurile similare acordate de Senat lui Caius Iulius Caesar. Relativ la o coroană de lauri acordată deja lui Octavianus (XLVIII, 16). Cf. Appian, *loc. cit.*, 130. Articolul Fitzler—Seek, *Iulius (Augustus)*, RE, X, p. 318.
- ²⁸ Appian, *loc. citat.*, mai explicit: „a doua zi, Caesar vorbi în fața Senatului și a Poporului, enumerînd faptele și măsurile sale administrative de la început pînă în acel moment: scriindu-și cuvîntările, el publică o carte.” Este așadar de reținut că anul 36 (noiembrie-decembrie) marchează prima etapă a publicării *Actelor* lui Octavianus Caesar. Intrarea oficială a lui Octavianus la Roma a avut loc la 13 noiembrie 36 î.e.n., CIL I², 77, cînd și-a celebrat cea de-a doua *ovatio*, decretată mai înainte vreme de Senat. *Res Gestae, ed. cit.*, I, 4, 21. Vezi anterior XLVIII, 31 și nota 90. M. P. Charlesworth, *op. cit.*, p. 64.
- ²⁹ Dreptul de imunitate care i se acordă *acum* lui Octavianus, în 36 î.e.n., nu echivalează cu *tribunicia potestas*, magistratură sacrosanctă pe care o va dobîndi abia în 30 î.e.n. Vezi în continuare LI, 19; CIL², IV, 5285. Totuși, este semnificativ că aproape cu cinci ani înainte de Actium, Octavianus își arogă un drept care prefigurează viitoarea sa acțiune de constituire a Principatului. Dealtfel, să ne amintim că încă din 44, de la începutul carierii sale politice, Octavianus socotise puterea tribunicie ca cea mai importantă treaptă pentru dobîndirea puterii. Vezi nota 18 la XLV, 6 și, în continuare, cap. 38, extinderea acestui drept asupra femeilor din casa lui Caesar, Iulia și Octavia.
- ³⁰ Ar mai fi de adăugat că Octavianus, considerîndu-se urmașul necontestat al lui Iulius Caesar, începe de acum înainte să se intituleze *Imperator Caesar*. R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 113, nota 1. Acest *praenomen* apare pentru prima oară în 38 î.e.n., pe monede bătute de Agrippa în Gallia. În elogiul pe care i-l aduce Vergilius, *Bucolice*, I, 6 poetul nu ezită să-l numească și *deus*. Cf. Appian, *Răzbi. civile*, V, 132.
- ³¹ După intrarea triumfală a lui Octavianus Caesar la Roma, în urma victoriei siciliene și potolirii spiritelor agitate din armată, era absolut necesar să se aducă oarecare ordine în haosul care domnea în Italia și, îndeosebi, la Roma. În această operă a fost susținut de cei mai apropiați colaboratori ai săi, Messala, Agrippa și Maecenas, care, fiecare în parte, și-a asumat răspunderea redresării unui sector al vieții publice romane, atît de greu încercată în urma proscricțiilor

confiscărilor de bunuri și războaielor civile. Pentru fiecare în parte, Augustus a știut ce răsplătă să distribuie și cum să le cîștige o neprecupețită încredere. Coroana de aur, acordată printr-un decret al Senatului lui Agrippa (vezi mai sus cap. 15), a fost imortalizată în amintirea oamenilor printr-un vers vergilian (*Eneida*, VIII, 684); Mesalla, după cum specifică Dio, a fost numit augur, printr-un decret extraordinar, iar Maecenas devenise, încă de pe cînd Caesar era ocupat cu războiul sicilian, un adevărat „prim ministru”, care pre-gătea calm și sigur de sine instaurarea Principatului. Vezi Tacitus, *Anale*, VI, 11. Despre modul cum Octavianus a răsplătit, deschizîndu-le noi perspective, pe colaboratorii și partizanii săi, vezi R. Syme, *The Roman Revolution*, op. cit., pp. 284 și urm. Mulți dintre aceștia, printre care Maecenas și Agrippa, au contractat căsătorii avantajoase. Politica matrimonială a lui Octavianus, neobosită pînă la sfîrșitul vieții vișorului împărat, a adus avantaje, dar și mari deziluzii, însoțite de neazuri.

³² Cf. Appian, *loc. cit.*, 122 și Florus, *Epitome*, II, 18, 9. Vezi mai sus cap. 11 la această carte.

³³ Vezi în continuare cap. 25.

³⁴ La Lesbos, înaintea bătăliei de la Pharsalus, își adăpostise Cnaeus Pompeius soția, pe Cornelia, vezi XLII, 2.

³⁵ În Armenia. Vezi în continuare cap. 28.

³⁶ Cf. Appian, *loc. cit.*, 133, despre tratativele lui Sextus Pompeius cu conducători din Tracia și Pont, în fond o reeditare a politicii părintelui său. Vezi nota 83 la cartea XLI.

³⁷ Caius Furnius era omul de încredere al lui Antonius în provincia Asia. Alarmat de sosirea lui Sextus Pompeius, l-a chemat în ajutor pe Cn. Domitius Ahenobarbus, care, la rîndul său, după Philippi, fusese cîștigat pentru cauza lui Antonius, și pe noul rege, al Galatiei, pe Amyntas. Appian, *loc. cit.*, 38. Punînd în practică sistemul de a-i suprima pe cei care-i stăteau în cale, Sextus Pompeius a încercat să-l asasineze pe Ahenobarbus, prin intermediul unui anume Curius. Prin trădare, a cucerit apoi Lampsacul și amenința Cizycul. Dio trece peste luptele navale care au urmat în primăvara anului 35 și ajunge nemijlocit la bătălia finală din vara anului 35, care s-a desfășurat, probabil, în apropiere de Milet, nu de Midaion cum notează sursa lui Dio. Cf. Appian, *loc. cit.*, 44 și Strabon, III (141). Sfîrșitul

- lui Sextus, lipsit de glorie, a fost totuși privit la Roma drept o crimă. Marcus Titius, cu prilejul unor jocuri oferite plebei în cinstea victoriei sale, a fost alungat din arenă de mânia aceluia care nu puteau să-l uite pe Cn. Pompeius Magnus. Velleius Paterculus, II, 79, 6.
- ⁸⁸ Sextus Pompeius Nepos. Altfel necunoscut.
- ⁸⁹ După eliminarea lui Lepidus din triumvirat, practic, puterea politică devenise un duumvirat. Octavianus, care de fapt luase singur măsura de a-l înlătura pe Lepidus, încerca acum să contracareze eventuala opoziție a lui Antonius, atâta vreme cât acesta s-ar mai fi aflat în viață.
- ⁹⁰ Cassius Dio reia, în cap. 19 din prezenta carte, povestirea întreruptă în XLVIII, 41. Vezi notele la acest capitol. P. Ventidius Bassus (Cf. Plutarh, *Antonius*, 33), îndată după înțelegerea de la Misenum, primăvara anului 39, fusese trimis de Antonius în Asia. După Appian. *Răz. civile*, V, 65, în octombrie 40, versiune mai puțin convingătoare, deoarece campania asiatică a început în 39. Greul campaniei din 38 l-a purtat singur, Antonius petrecându-și iarna în acest timp la Atena.
- ⁹¹ Cine va fi fost acest dinast nu se știe. Frontinus, *Stratagemata*, I, 1.6, care povestește viclășugul lui Ventidius, îl numește Pharnaecus, originar din Syria Cyrthistica, iar nu din Canaan. Vezi în continuare *Stratagemata*, II, 2, 5.
- ⁹² Eutropius, VIII, 3, specifică un amănunt impresionant: „L. Ventidius Bassus l-a ucis pe Pacorus, fiul regelui Orodes, chiar în aceeași zi în care odinioară și Orodes, regele parților, îl ucisese pe Crassus, prin mijlocirea lui Surrena”. Vezi XL, 27. Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXVIII; Velleius Paterculus, II, 65, 3. Despre victoria lui Ventidius, vezi comentariul lui H. Gundel, RE (S II), XV (1955), p. 810—811. Uciderea lui Pacorus a avut loc la 9 iunie 38 î.e.n., în bătălia de la Gindaros.
- ⁹³ Triumful lui Ventidius a fost sărbătorit la 27 noiembrie 38, *Fasti Triumphales*, CIL I² (p. 50), 180, fără ca Antonius să fi fost de față. Prestigiul acestui triumf, desfășurat cu un fast puțin obișnuit, se reflecta și asupra persoanei lui Antonius, deși personal, acesta fusese înfrânt. H. Gundel, *art. cit.*, p. 813. Cf. R. Syme, *Roman Revolution*, p. 231.

- ⁴⁴ Cn. Pompeius Strabo era tatăl lui Cn. Pompeius Magnus. Întimplarea este povestită de Valerius Maximus, VI, 9, 9. Originar din Asculum (Auxinum) în Picenum, Ventidius era fiul unui sărman căruțaș. În anul 89, cu prilejul triumfului lui Pompeius Strabo, asupra picetinelor, copilul, împreună cu mama sa, au făcut parte din cortegiul triumfal. Cf. Aulus Gellius, *Noaptele Attice*, XV, 4, 3.
- ⁴⁵ Plutarh, *Antonius*, XXXIV, susține că Samosata a fost atacată tot de Ventidius, nu de Antonius.
- ⁴⁶ Plutarh, *loc. cit.*, care confirmă știrea preluării operațiilor de asediu al Samosatei de către Antonius — adaugă că acesta a mers cu concesiile pînă acolo că în loc de 1000 de talanți cît oferise Antiochos lui Ventidius s-a mulțumit cu 30!
- ⁴⁷ Acest comandant, care, împreună cu Ventidius și P. Canidius Crassus, legatul lui Antonius în Armenia, duse greul campaniilor asiatice din 39—36 î.e.n. a avut o mare contribuție la consolidarea puterii romane în Asia, ceea ce l-a determinat pe Plutarh, *Antonius*, XXXIV, să facă o reflecție ironică asupra „norocului” care surîdea triumvirilor: „ei au avut noroc în campaniile militare datorită mai mult altora decît lor înșiși”. Relativ la guvernatorii provinciilor asiatice aflate sub puterea lui Antonius, L. Gantzer, *Die Provinzial-Verwaltung der Triumvirn*, Diss. Strassburg, 1892, apud R. Syme, *Roman Revolution*, p. 266, nota 3.
- ⁴⁸ Antigonos nu era altul decît fiul lui Aristobul, regele alungat din Iudeea de Herodes. Vezi mai sus XLVIII, 41 și nota 73 la XLVIII. El fusese între timp readus la Ierusalim de Pacorus, unde-l asasinase pe fratele lui Herodes, Phasael, numit și acesta tetrarh al Iudeei de către Antonius. Flavius Iosephus, *Ant. Iud.* XIV, cap. 13, 3 (330) și urm. Ierusalimul a fost cucerit de Sossius în anul 37 î.e.n., luna iulie, sub consulatul lui Marcus Agrippa și Caninius Gallus.
- ⁴⁹ Adică „ziua lui Saturn”, Sîmbăta. Cf. XXXVII, 16, cucerirea Ierusalimului de către Pompeius, cu 22 ani mai înainte.
- ⁵⁰ Vezi articolul lui W. Otto, *Herodes* în RE, Suppl. II, (1903), p. 29—34. Cf. Flavius Iosephus, *Războiul Iudaic*, I, 343—358. Domnia lui Herodes s-a desfășurat între 37 î.e.n. și 4 î.e.n. Aparținînd dinastiei Hasmoneilor, Herodes, o puternică personalitate, a știut să ducă o abilită politică de împăciuire a partidelor rivale, Flavius

- Josephus, *Ant. Iud.* XV, 2 și urm. și să țină în șah intrigile Cleopatrei, care dorea să-l distrugă. W. Otto, *loc. cit.*, p. 39–40.
- ⁵¹ Flavius Josephus precizează că aceste însemnate evenimente din istoria Iudeei nu au avut loc în 38 î.e.n., sub consulatul lui Claudius și Norbanus, ci în 37, sub consulatul lui M. Agrippa și a lui Caninius Gallus.
- ⁵² Cf. Justin, *Epitome*, XLII, 4.
- ⁵³ De la fiica lui Antiochos al Commagenei, de care a fost vorba mai sus, în cap. 28.
- ⁵⁴ Justin, *loc. cit.*, 5, neagă paricidul lui Phraates, dar precizează că acesta a ucis peste 30 de persoane din familia regală. Monaises era un monarh din Mesopotamia, destul de puternic, care juca un dublu rol. Antonius i-a promis tronul Partiei, ceea ce nu l-a împiedicat pe Monaises să-l trădeze și să treacă de partea lui Phraates care, nu se știe din ce motive, nu lua parte activă în campaniile militare. Primăvara anului 36. Plutarh, *Antonius*, XLIV.
- ⁵⁵ L. Gellius Publicola și M. Cocceius Nerva.
- ⁵⁶ Vezi W. W. Tarn, M. P. Charlesworth, *op. cit.*, p. 72, care amintesc monedele ce-l înfățișează pe Antonius cu o tiară pe cap, pentru comemorarea victoriilor sale asupra ținuturilor din Armenia.
- ⁵⁷ Fără să posede geniul militar al lui Iulius Caesar, Antonius, care avea indiscutabile calități de comandant militar, se străduia să traducă în viață planurile de cucerire a Parthiei, făurite de Caesar. Campania împotriva Parthiei începută în 36 î.e.n. nu se desfășura însă în cadrul unor măsuri de precauție necesare. Antonius s-a angajat în lupte sterile, împotriva unor adversari care adesea simulau neînțelegeri între ei, pentru a lovi și mai puternic pe romani. Desfășurarea etapelor din această campanie la W. W. Tarn-Charlesworth, *op. cit.*, 73–74 și la R. Syme, *op. cit.*, p. 263 și urm.
- ⁵⁸ Octombrie, anul 36 î.e.n. Anecdota cu Phraates, așezat pe un tron de aur și primind pe romani, n-are consistență. În schimb, marșul de retragere al lui Antonius, care a durat aproape o lună, a fost o teribilă realitate. Cf. Plutarh, *Antonius*, XL, și urm. Titus Livius, *Periochae*, CXXX.
- ⁵⁹ Cf. Florus, IV, 11 și Frontinus, *Stratagemata*, II, 3, 15, despre acest incident sîngeros.

- ⁶⁰ Despre greutatea întâmpinate de legiunile lui Antonius în Armenia, în cursul iernii anului 36/35 Titus Livius, *Periochae*, CXXX, Plutarh, *Antonius*, L, și epitomatorii Florus, IV, 10 și Justin, XLII, 5.
- ⁶¹ Vezi nota 111 la XVII.
- ⁶² Despre Archelaos vezi XXXIV, 57; 59. Glaphyra era o celebră curtezană, heteră a lui Archelaos din Comana. Fusesse cândva amanta lui Marcus Antonius. Fiul ei, Sisimes, devine rege în Cappadocia sub denumirea de Archelaos. Appian, *Răz. civ.*, V, 7; Martial, *Epigrame*, XI, 20.
- ⁶³ Încă din anul 37, după întâlnirea lor pe fluviul din Cilicia, legătura lui Antonius cu Cleopatra devenise de notorietate publică, oficializată prin ceremoniile nuptiale desfășurate cu mare fast la Antiochia (începutul/anului 36) sau sfârșitul lui 37, dar nu sub forma unei „căsătorii” legale propriu-zise, așa cum o prezintă W. W. Tarn, M. P. Charlesworth în *op. cit.*, p. 65 și urm. și în articolul *Some Fragments of the Propaganda of Marc Antony*, „Classical Quarterly” 1933, p. 177. Vezi nota 64 la XLVIII. Pe Cleopatra, Antonius a considerat-o cu adevărat soția sa, abia după ce s-a despărțit de Octavia (anul 33) și a procedat la o nouă împărțire a provinciilor orientale. Vezi în continuare L, 3 și Ilse Becher, *op. cit.*, p. 23, care citează bibliografia la această problemă.
- ⁶⁴ După moartea lui Antonius și a Cleopatrei, acești copii au fost cruțați de Caesar. Vezi în continuare LI, 51.
- ⁶⁵ Este incontestabil că Egiptul era favorizat, pe cât îi stătea în putință lui Antonius, în această distribuție de teritorii din 36. Cf. Plutarh, *Antonius*, XXXV; Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XV, 3, 8 și 41. Monarhiei Lagide îi erau încorporate în acest fel Fenicia, Coele-syria, obiect de litigiu dintotdeauna, parte din Cilicia, din Iudeea și din Arabia, în plus, insula Cipru. Vezi în continuare cap. 41 relativ la o remaniere a acestei distribuții, anunțată și la Roma.
- ⁶⁶ Vezi mai sus cap. 25 și nota 57 la acest capitol.
- ⁶⁷ Ținut la vest de bazinul nordic al Eufratului, temporar transformat în provincie romană. Armenia Mare se afla la est de Eufrat și era un stat-tampon între regatul parților și provinciile romane din Asia (vezi nota 83 la cartea XL). În urma reglementării făcute de Iulius Caesar,

după victoria de la Zela (august 47 î.e.n.), Armenia Mică, care după anul 52 trecuse cu încuviințarea Senatului roman sub jurisdicția lui Deiotarus, unul din tetraarhii Galatiei (vezi nota 103 la cartea XLI), fusese atribuită lui Ariobarzanes al III-lea, regele Cappadociei.

- ⁶⁸ De la acest capitol înainte începe povestirea despre așa-numitul război „dalmatic“, menționat de Suetonius în *Augustus*, XX. Despre populațiile aici enumerate, vezi Felicia Vanț-Ștef, notele 498, 527, 542 (Iapozii la Strabon, pentru Iapyzi, populație din Slovenia) și 543 la cartea IV, Strabon, *Geografia*, vol. I, Edit. științifică, București, 1972. O altă sursă importantă pentru războiul dalmatic este Appian, *Războaiele Illyrice*, cap. XVII—XXVIII. De văzut și Titus Livius, *Periochae*, CXXXII. Appian, *loc. cit.*, cap. XX, lasă să se înțeleagă că Octavianus — întocmai lui Antonius, care lupta împotriva parților — avea intenția să traducă în viață planurile de cucerire făcute de Caesar și întrerupte de moartea dictatorului. La Strabon, IV, 10 se găsește o descriere a regiunii illyre, cu mențiunea orașului Siscia (Segestica) drept bază potrivită pentru o expediție romană împotriva geților. Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 83 și urm.
- ⁶⁹ După lecțiunea altor manuscrise: *Metron* sau *Metion*. La Strabon, *loc. cit.*, *Metulon*, *Metulum*. Vezi F. Vanț-Ștef, *loc. cit.*, nota 544.
- ⁷⁰ Vezi mai sus Gh. Ștefan, *Studiu Introductiv*, vol. I, p. 10.
- ⁷¹ Despre panoni, F. Vanț-Ștef, *loc. cit.*, nota 554. Populația era un amestec de illyri și de celți. Pannonia a fost împărțită în două (*Superior* și *Inferior*) abia pe vremea împăratului Traian.
- ⁷² La Strabon, IV, 10: *Colapis*, astăzi Kulpa, afluent al Savei. F. Vanț-Ștef, *loc. cit.*, nota 555. Orașul de reședință al panonilor nu este altul decât Segestica (Siscia).
- ⁷³ Vezi în continuare LV, 30, lucrările de amenajare asupra albiei fluviului, întreprinse de Tiberius în anul 12 î.e.n. Cf. Velleius Paterculus, II, 113.
- ⁷⁴ Vezi anterior nota 3 despre rolul lui Menodorus (Menas) în războiul sicilian.
- ⁷⁵ Vezi mai sus nota 29, cele spuse relativ la dreptul de inviolabilitate acordat de Senat lui Octavianus, fără însă să i se recunoască asimilarea cu tribunii plebei.

- ⁷⁶ În această campanie din 34 î.e.n. Octavianus era pentru a doua oară rănit. Vezi Suetonius, *loc. cit.* și, mai sus, cap. 35. Appian, *Răz. Illyric*, XXVII.
- ⁷⁷ Să se observe paralelismul intenționat cu narațiunea întâmplărilor similare din campania împotriva parților, condusă de Antonius (vezi mai sus cuvintele similare aplicate la această campanie, începutul cap. 27).
- ⁷⁸ Appian, *loc. cit.*, urmează același izvor ca și Dio.
- ⁷⁹ Acest Quintus Dellius este omul de încredere al lui Antonius, cel care izbutise s-o convingă pe Cleopatra să vină la întâlnirea pe care Antonius o fixase în Cilicia, pentru a cere socoteală reginei asupra sprijinului acordat lui Cassius. Vezi Plutarh, *Antonius*, XXV. Ulterior, l-a părăsit pe Antonius și a trecut de partea lui Octavianus. Vezi L, 23. Quintus Dellius, urmînd pilda lui Caesar, a scris *Memorii* militare despre campania din 38—34 î.e.n. împotriva parților.
- ⁸⁰ Numit de Tacitus (*Anale*, II, 3): *Artaxias*. Acest fiu al lui Artavasdes avea să-l războve pe tatăl său și să reabiliteze puterea dinastiei locale în Armenia Mare.
- ⁸¹ Vezi în continuare cap. 44. Numele regelui med era *Atropatiens*, deși își zicea tot *Artavasdes* (vezi anterior cap. 25 și nota 57), cap. 33 și nota 66.
- ⁸² Datorită lui Plutarh, se știe cît de mîniat s-a arătat Octavianus și, împreună cu el, Senatul roman, pentru celebrarea acestui triumf în afară de Roma. În acest timp, Octavia, însoțită de copiii lui Antonius din prima sa căsătorie (cu excepția lui Antyllus, fiul mai mare, care se afla pe lîngă Antonius), era în Italia și căuta pe orice cale să amelioreze situația care ducea spre un nou război civil, *Antonius*, LIII—LV.
- ⁸³ Fiul lui Caesar și al Cleopatrei, născut după moartea dictatorului. Vezi notele 73 la XLVII și 10 la L; în continuare L, 1. Octavianus nu i-a iertat niciodată lui Antonius îngăduința ca acest fiu ilegitim al lui C. Iulius Caesar să poarte numele de *Caesarion*.
- ⁸⁴ Anterior (vezi cap. 32), Antonius mai făcuse cu de la sine putere o distribuire a teritoriilor din Asia și Orientul apropiat, fără consultarea Senatului de la Roma. Acum proceda numai la o remaniere a hotărîrilor anterioare, cu efect retroactiv. Cf. Plutarh, *Antonius*, LIV.

- ⁶⁵ Trei la număr. Afară de Caesarion, fiul lui C. Iulius Caesar, Alexandros și Cleopatra, gemeni, și Ptolemaios (supranumit Filadelful).
- ⁶⁶ Dimpotrivă, Plutarh, *loc. cit.*, LV, susține că Octavianus a izbutit să dea citire în fața Senatului acestor scrisori care compromiteau politica dusă de Antonius în Răsărit.
- ⁶⁷ Vezi mai sus cap. 16 la prezenta carte, despre obiceiul ca în timpul Sărbătorilor Latine să fie numit un *Praefectus Urbi*. Acum, vîrsta neîngăduindu-le să participe efectiv la organizarea acestei sărbători tradiționale. Este de presupus că tot pretorii și-au asumat această sarcină, ca și în cazul precedent.
- ⁶⁸ Acest portic, căzut ulterior pradă flăcărilor a fost restaurat de Augustus, pe propria-i cheltuială. Vezi LIV, 24.
- ⁶⁹ Așa cum am specificat mai sus, meritele lui Agrippa pentru lucrările sale edilitare și ingineresti au fost extraordinare. Tot el, înainte vreme, amenajase și aducerea la Roma a riului Iulia printr-un apeduct. Vezi XLVIII, 32. Cf. Plinius, *Istoria naturală*, XXXVI, 15.
- ⁷⁰ Lucrare de mare anvergură, care a presupus săparea a nu mai puțin de șapte canale, în plus și navigabile. Plinius, *loc. cit.*
- ⁷¹ O victorie era obținută după șapte ture. „Delfinii” erau așezați într-o parte a pistei de alergare, iar „ouăle” (semnele ovale) în cealaltă. La începutul cursei toți cei șapte delfini stăteau frumos aliniați, dar dispăreau pe măsură ce turele erau alergate, ca în schimb numărul semnelor ovale să crească. Publicul avea în acest fel un indicator asemănător tabelelor de marcaj de pe stadioanele și pistele moderne. Cf. Titus Livius, XLI, 32.
- ⁷² După Plinius, *loc. citat*, numărul băilor publice la Roma s-a ridicat cu acel prilej pînă la 170.
- ⁷³ Vezi nota 99 la cartea XLI. Despre jocurile troiene în timpul lui Augustus, Erwin Mehl, *Troiaspiel*, RE Suppl. VIII, (1956), p. 888—891. Vergilius, *Eneida*, V, 545—603.
- ⁷⁴ Ținuta asistenței la jocuri și ceremonii cerea oarecare grijă. Oamenii veneau îmbrăcați ca de sărbătoare pentru că, în majoritatea cazurilor, jocurile erau date cu un prilej festiv laic sau religios, triumfuri, zile de naștere, sărbători religioase etc.
- ⁷⁵ Ca o ripostă la viața dusă de Antonius în Orient, care se înconjura cu asemenea persoane.

- ⁸⁶ Vezi mai sus cap. 39.
- ⁸⁷ Vezi nota 131 la XLVIII, 45. În acest fel Mauritania, în întregimea ei, intra în rîndul provinciilor romane din Africa, începînd cu anul 33 î.e.n.
- ⁸⁸ Vezi mai sus nota 81.
- ⁸⁹ Vezi mai sus cap. 25.
- ¹⁰⁰ Rege al Pontului — *ibidem*.
- ¹⁰¹ Vezi mai sus cap. 39. Antonius, la capătul campaniilor sale din Orient după mai bine de patru ani de lupte în care cunoscuse momente deosebit de grele, ajunsese în sfîrșit la o limpezire a situației. Roma nu putea însă să treacă cu vederea unele procedee puțin onorabile de care se folosisese în această perioadă (printre altele, capturarea prin înșelăciune a regelui armean). Campaniile orientale ale lui Antonius sînt însă de neconceput fără ajutorului Egiptului, a cărui regină devenise soția neoficială a lui Marcus Antonius încă înainte de repudierea Octaviei (vezi nota 63 la prezenta carte). Obligațiile care se acumulasă față de Egipt l-au determinat în schimb pe Antonius să comită greșeli tot mai grave, ca acelea din toamna anului 34, cînd a proclamat-o pe Cleopatra „regina regilor“, după titulatura orientală a monarhului suprem. Ajuns în pragul anului 33, în culmea puterii sale, avînd la dispoziție nu numai tezaurele Egiptului, ci și pe acelea ale Armeniei cucerite, Antonius nutrea o ultimă dorință: să cucerească și regatul parților. Situația atît de complexă din acești ani a fost analizată în studiul lui W. W. Tarn și M. P. Charlesworth, *Octavian, Antony and Cleopatra*, Cambridge University Press, 1965, XII, 167 p.

CARTEA L

- ¹ Cartea L începe printr-un scurt rezumat al expunerii precedente (cărțile XLVII și XLVIII), reluînd povestirea despre dramatica înfruntare dintre Octavianus Caesar și Marcus Antonius din acel moment în care Antonius, datorită încheierii campaniilor sale din Orient, se afla într-o poziție de echilibru față de Octavianus. Prin „guvernare democratică“ Cassius Dio înțelege „forma de guvernămînt republicană“. Dualismul puterii (*potentiae societas*) din anul 40, apărut, măcar for-

- mal, de titulatura triumviratului prelungit la Tarent în 37 (vezi nota 146 la XLVIII), nu îngăduia încă transformarea instituțiilor de stat tradiționale în instituții monarhice, cu toate abuzurile săvârșite în domeniul numirii înalților magistrați (vezi mai sus nota 126 la XLVIII).
- ² Italia. Vezi mai sus nota 80 la XLVIII.
- ³ Aluzie la supunerea dalmaților și pannonilor, relatată în cartea XLIX.
- ⁴ Anticipare. Procedeu retoric curent în *Istoria* lui Cassius Dio.
- ⁵ Analiza care urmează are ca obiect etapa finală a opoziției Octavianus Caesar—Antonius. Cassius Dio anunță că va folosi metoda istorică polybiană pentru a deosebi cauzele de pretexte, dar se mulțumește să întocmească o listă a învinuirilor reciproce pe care și le aduceau triumvirii, fără a izbuti să schițeze măcar în linii mari principalele cauze ale conflictului care au dus treptat spre deznodământul știut, bătălia de la Actium. Pentru această parte a istoriei romane, Dio a urmat tradiția liviană, cunoscută nouă prin *Periochae* CXXXI—CXXXIII și Paulus Orosius, *Epitome*, VI.
- ⁶ Măsura pe care Octavianus, așa cum s-a arătat mai sus în notele 21 și 39 la LXIX, o luase singur, fără a-l fi consultat și pe Antonius în prealabil.
- ⁷ Într-adevăr, în nici una din înțelegerile anterioare despre exercitarea puterii (vezi XLVIII—1—2 și 28—29) Antonius nu primise în mod oficial Egiptul. Aici, Dio se referă în primul rând la tragerea la sorti din anul 40 î.e.n. Ultima împărțire a puterii din 37, consemnată și de Appian în *Războiul civil*, V, 15, prevedea ca Antonius să aibă sub jurisdicția sa toate ținuturile de la est și Scodra (în Illyria), dar numai în Europa și în Asia, nu și în Africa.
- ⁸ Vezi XLIX, 18. Antonius nu era direct răspunzător de asasinarea lui Sextus Pompeius, față de care avea anumite obligații morale, căci acesta acordase adăpost Iuliei, mama lui Antonius, atunci când fusese nevoită să se refugieze în Italia. Dimpotrivă, Sextus căutase să-și creeze o bază operațională în Asia în detrimentul lui Antonius (vezi XLIX, 17 și urm.), nevoit în consecință să ia contramăsurile necesare.
- ⁹ Vezi XLIX, 39.
- ¹⁰ Efectiv, recunoașterea oficială a fiului ilegitim al lui Caesar, proclamată de Antonius, era motivul cel mai puternic de îngrijorare pentru

- Octavianus, moștenitorul legal al lui C. Iulius Caesar. Vezi anterior XLIX, 41 proclamarea lui Ptolemaios Caesarion drept „rege al regiilor”. Util de consultat articolul lui H. Heinen, *Caesar und Kaisarion*, *Historia*, XVIII, 1969, pp. 181—203.
- ¹¹ Cn. Domitius Ahenobarbus. Vezi notele 18 și 40 la XLVIII.
- ¹² Situație absolut identică cu cea din anul 46 î.e.n. când și lui C. Iulius Caesar, în calitate de dictator, i se acordase același drept. Vezi XLIII, 14. Măsurile de precauție luate de Octavianus cu prilejul acestei ședințe sînt însă elocvente.
- ¹³ Întocmai ca odinioară, în anul 49 î.e.n., consulii părăseau Capitala pentru a trece de partea adversarului celui care deținea puterea la Roma, și, respectiv, în Italia (vezi XLI, 1—6). Octavianus simula acordul pentru deplină libertate de mișcare a celor ce doreau să plece la Antonius cu scopul de a-și consolida poziția legală și a-l înfățișa pe Antonius drept singurul vinovat, în ceasul răfuieților. Vezi V. Fadinger, *op. cit.*, capitolul *Das Problem der Kriegsschuldfrage des Jahres 32 v. Chr. bei Dio und seinen Quellen*, p. 137 și urm.
- ¹⁴ C. [Marcus] Titius Statilius Taurus, fost partizan al lui Sextus, trecuse ulterior la Antonius (XLIX, 14, 18), *RE* (S II), vol. III (1927), p. 2199. El a fost acela care l-a omorît pe Sextus Pompeius, în Frigia. Cît despre L. Munatius Plancus, acesta primise de la Antonius guvernarea provinciei Asia, în vreme ce Decidius Saxa guverna Frigia (XLVIII, 24). Meritele lui Munatius Plancus în slujba lui Antonius erau mari dar, de la bun început, Plancus și-a exprimat dezaprobarea față de legătura matrimonială neoficială ce-l unea pe Antonius de Cleopatra.
- ¹⁵ Pentru a urmări paralelismul izbitor, în viziunea lui Dio, asupra împrejurărilor care odinioară au dus spre Philippi și acum premerg Actium, cf. XLI, 43. În anul 48 Republica romană avea un dublu număr de magistrați, două Senate și două Adunări ale Poporului, cu excepția consulilor.
- ¹⁶ Aceste evenimente se petrec în primăvara anului 32 (perioada mai-iunie). Vezi V. Fadinger, cap. *Das Jahr der Entscheidung: 32 v. Chr.*, *op. cit.*, p. 195 și urm. Repudierea Octaviei, care-i fusese o devotată tovarășă de viață și îi dăruise lui Antonius două fetețe, a fost făcută printr-o scrisoare oficială, menționată în *Historia Augusta (Divus Au-*

- gustus*, 69, 2). Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXXII și Paulus Orosius, VI, 9. Antonius recunoștea acum în mod public căsătoria sa cu Cleopatra. Vezi Ilse Becher, *op. cit.*, p. 23 și urm. care, totodată, arată că Egiptul reprezenta condiția primordială pentru înfăptuirea politicii orientale a lui Antonius. Constituirea uriașului imperiu de răsărit, în fruntea căruia Antonius visa să ajungă suveran, alături de Cleopatra, în vreme ce Roma își va fi urmat propriile ei destine, nu era cu puțină fără sprijinul material al Egiptului. Cf. Plutarh, *Antonius*, LVII.
- ¹⁷ Ilegalitatea acestui act, abuzul de putere săvârșit de Caesar Octavianus n-a rămas fără ecouri. Spre deosebire de Dio, izvorul urmat de Plutarh, *Antonius*, LVIII, pretinde că testamentul lui Antonius nu se afla în păstrarea unei persoane particulare, ci în păstrarea Vestalelor, care au refuzat să-l înmîneze lui Octavianus, invițându-l să-l ia singur dacă dorește. De asemenea, același izvor susține că mulți membri ai Senatului n-au fost de acord cu lectura publică a testamentului, dar proteste nu s-au auzit, nici luări de cuvînt. Dimpotrivă, notează izvorul proaugustan, urmat de Dio, lectura a produs efectul urmărit, stîrnind o indignare generală, urmată de hotărîrea de a se lua măsuri drastice împotriva lui Antonius, care mergeau pînă la excluderea lui de pe listele de candidați pentru consulat. K. E. Petzold, *Die Bedeutung des Jahres 32 für die Entstehung des Prinzipats*, Historia, XVIII, 1969, p. 334—351. De asemenea, V. Fadinger, *op. cit.*, cap. *Der Endtermin des 2. Quinquenniums*, p. 104 și urm. Vezi nota 146 la XVIII.
- ¹⁸ În tot cursul acestei ultime faze a conflictului dintre Octavianus și Antonius, Octavianus, susținut de Senat, a încercat să dea războiului declarat împotriva Egiptului aparența unui război împotriva unui stat străin. Triumviratul, la începutul anului 32, încetase să mai ființeze; vezi nota 152 la XLVI; legal, Octavianus nu mai avea nici o cădere oficială să ia împotriva lui Antonius măsurile expuse aici de Cassius Dio. În consecință, autoritatea Senatului (un *consensus*) îi era strict necesară pentru declarația de război. Intrarea sa în Senat, înconjurat de o gardă armată, și violarea secretului testamentar în favoarea începerii războiului echivalau cu o măsură deosebit de gravă, prin care Octavianus punea bazele viitorului său *principatus*. Cf. Suetonius, *Augustus*, XVII și Plutarh, *Antonius*, LXI. În plus, Octavianus

a înscris numele său în locul aceluia al lui Antonius pe lista candidaților la consulat. K. E. Petzold, *articolul citat*, p. 342.

- ¹⁹ Ceremonia declarației de război împotriva unui stat străin era îndeplinită de un colegiu de preoți, *fetiales*, însărcinați cu examinarea împrejurărilor care duceau spre începerea ostilităților. De data aceasta Octavianus însuși a săvârșit ceremonia, azvîrlind o lance care s-a înfipt în pământ, din pragul porții principale a templului zeiței Bellona (variantă a Minervei).
- ²⁰ Nu este exclus ca toate capetele de acuzare cuprinse în acest capitol, așa cum indică Ilse Becher (*op. cit.*, p. 24), să fi fost preluate de tradiția liviană, urmată de Dio, din *Memoriile* lui Augustus, pe care acesta începuse să le scrie încă de tînr. Aproape în întregime aceste acuze au fost adoptate de Horațiu în *Oda*, I, 37 care o denumește pe Cleopatra *fatale monstrum*. În această privință vezi E. d. Fraenkel, *Horace*, Oxford, 1957, p. 158 și Viktor Pöschl, *Horazische Interpretationen*, Heidelberg, Winter, 1970, p. 91 și urm.
- ²¹ Pretenția echivala cu recunoașterea reginei în calitate de comandant al unei armate romane. Datorită comentariului lui Servius la *Eneida*, VIII, v. 969 se știe fără umbră de îndoială că Augustus o înfățișa pe Cleopatra drept o femeie care nutrea ambiția să devină comandantul suprem al legiunilor romane, jignire directă pentru opinia publică de la Roma. Concordanța dintre acest pasaj și *Memoriile* lui Augustus (*Commemoratio vitae suae*, scrie Servius) este deplină. E. Malcovati, *Caesaris Augusti Imperatoris Operum Fragmenta*, Milano—Florența—Roma, Paravia, 1928, p. 69.
- ²² Un *akinakes*, pumnal curb sau sabie specific orientală. Prin *basileion* se înțelege „palatul”, „cartierul general” al unui șef de stat sau al unui rege.
- ²³ În politica antoniană de adaptare la modul de viață și la obiceiurile Orientului nu puteau să lipsească propaganda religioasă și identificarea suveranilor cu divinitățile adorate în Orient. Am semnalat mai înainte adeziunea lui Antonius la cultul dionisiac, înclinare violent dezaprobată încă de Cicero. Relativ la dezaprobarea din partea lui Octavianus, vezi D. M. Pippidi, *Dion Cassius et la Religion des Empereurs*, *Revue du Sud-Est Européen*, XIX, 2 1942, pp. 413—414. Identificarea reginelor Egiptului cu zeița Isis era un fapt curent în Egiptul elenistic

(Ilse Becher, *op. cit.*, p. 25, nota 2); Antonius, care fusese încă din 39 sărbătorit la Atena în chip de Dionysos (XLVIII, 39), se identifica acum cu Dionysos—Osiris (Plutarh, *Antonius*, LIV). Regina Egiptului avea însă toată libertatea, așa cum o dovedește studiul monedelor elenistice (U. Kahrstedt, *Frauen und antiken Münzen*, Klio, 1910), să se identifice cu orice altă divinitate feminină ar fi dorit, cu Afrodita de pildă, cunoscută în Egipt sub numele de Hathor. (Ilse Becher, *loc. cit.*, nota 7). Plinius, în *Naturalis Historia*, XIV, 148, a lăsat o notiță despre Antonius în calitate de autor al unui mic tratat „Despre beție”. Starea de extaz și euforie provocată de beție pare să fi fost considerată de Antonius „sacră”. K. Scott, *Octavian's Propaganda and Antony's „De ebrietate sua”*, *Classical Philology*, 24, 1929. În aceeași ordine de idei, Horațiu în *Oda* citată, I, 37, 14—16, o înfățișează pe Cleopatra drept o menadă beată; cf. *Propertius*, III, 11, v. 46 și urm.

²⁴ Pe toți aceștia, plin de dispreț, Horațiu îi numește „o ceată de ne-trebnici, contaminați de boală” (*contaminatus grex turpium morbo virorum*), *loc. cit.*, v. 9. Propaganda oficială romană găsisse un excelent mijloc de a trece principala răspundere a războiului pe seama Cleopatrei, care-l „vrăjise” pe Antonius. Octavianus s-a ferit să-l declare pe Antonius „dușman al poporului roman”, deși Horațiu, fără a-l numi, îi dă acestuia titlul de *hostis* în *Epoda* IX, v. 27. Printr-o astfel de manevră Octavianus se punea la adăpost de reacțiile, pentru el încă necunoscute ale partizanilor lui Antonius în Italia, unde acesta, după Philippi, înfiinșase pe baza convenției comune numeroase colonii de veterani (vezi XLVIII, 2 și 29—30, relativ la pretențiile bănești nesatisfăcute ale veteranilor). În *Res Gestae* numele lui Antonius nu este nici măcar pomenit (*damnatio memoriae*), ca și când lupta navală de la Actium ar fi fost dusă numai împotriva Egiptului (*hostis externus*). Vezi R. Syme, *Roman Revolution*, *op. cit.*, p. 299 și urm.

²⁵ Cu alte cuvinte, încălcând convenția dintre triumviri, perechea Antonius—Cleopatra își propuse ca țel suprem cucerirea Romei. Florus, *Epitome*, IV, 4, scrie următoarele: „Egipteanca, drept răsplătă a plăcerilor oferite, a cerut de la generalul beat stăpînirea peste statul roman”. Și, în continuare, cap. II: „uitînd de patrie, de numele ce-l purta, de togă, de fascii, total înrobit monstrului ce-l stăpînea, [Antonius], trup și suflet s-a îndepărtat de Roma”.

- ²⁶ *Bononia* (Bologna) fusese fondată în anul 189 î.e.n. După mărturia lui Plutarh, colonia a fost scutită de a lupta împotriva lui Antonius, *Antonius*, XVII. Cf. *Res Gestae*, ed. cit., 25: *uiravit in mea verba tota Italia sponte sua et belli, quo nunci ad Actium ducem poposcit*.
- ²⁷ Vezi notele 67 la XLI și 131 la XLVIII.
- ²⁸ După cum se știe, ultima convenție dintre triumviri, încheiată în sept. oct. — 37 î.e.n., prevedea ca Antonius să capete puteri depline asupra regiunilor balcanice. Vezi mai sus nota 7. De o deosebită însemnătate se înfățișează o informație din Plutarh, *Antonius*, LXIII, conform căreia „regele get” (*ὁ Γετῶν βασιλεὺς*), Dicoines, a făgăduit că va veni în ajutorul lui Antonius „cu multă armată” (*πολλῆ στρατιᾷ*). În cursul povestirii istorice a lui Dio intențiile romanilor de a-și întinde dominația în bazinul Dunării de Jos au fost semnalate de câteva ori, fără a căpăta claritatea informațională din Appian, *Răz. civile*. Totuși, să ne amintim de menționarea relațiilor directe ale lui Pompeius cu „regele” odrys Sadălus (*Sadălas*) și, indirect, cu Burebista (vezi nota 83 la cartea XLI); la planurile lui Caesar de a cuceri Dacia (nota 94 la XLIII), cituși de puțin uitate de Octavianus (nota 68 la XLIX), care, înainte de asasinarea dictatorului, se afla la Apollonia (Illyria), alături de legiunile pregătite să invadeze ținuturile daco-gete (anul 43—44); ceva mai târziu Octavianus, care tot timpul vieții sale a dus o politică matrimonială foarte activă, făcând și desfăcând căsătorii, s-a gândit la anumite alianțe matrimoniale cu geții, pomenite în treacăt de Suetonius în *Augustus*, LXIII. Vezi C. Daicoviciu, *Istoria României*, ed. cit., vol. I, p. 291 (negarea acestor intenții) și Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, ed. cit., vol. II, p. 31 (acceptarea lor). După izvorul copiat de Suetonius (corespondență cu Caesar Octavianus, atribuită lui Marcus Antonius însuși) aceste intenții de alianță matrimonială coincid cu evenimentele din anul 40—39 î.e.n. și premerg atribuirea (menționată la nota 7) ținuturilor de la Dunărea de Jos lui Antonius. Acesta n-a disprețuit relațiile economico-politice cu regiunile trace și daco-getice, fapt dovedit de răspândirea tezaurilor monetare cu efigia triumvirului pe toată întinderea țării noastre (indicațiile bibliografice la H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. cit., pp. 110—111). Deoarece, după bătălia de la Actium, printre captivii aduși la Roma se aflau și „daci” (geți

și daci), vezi LI, 22, este verosimil să credem că aceștia participaseră totuși, alături de Antonius, la înfruntarea cu Octavianus.

- ²⁰ În lupta propagandistică dintre Octavianus și Antonius, această declarație preliminară luptei de la Actium echivala cu o dezangajare a lui Antonius, care, oricum, în calitate de soț al Cleopatrei, se afla la conducerea unui stat puternic, destinat în viitoarele sale planuri să capete prioritate în Orient. Propunerea restaurării vechii forme de guvernământ republicane era o inițiativă abilă, echivalentă cu o lovitură gravă dată lui Octavianus, căci se înțelege de la sine că majoritatea Senatului, prelucrată de consulii care erau proantonieni (Cn. Domitius Ahenobarbus și C. Sossius), urma să-l susțină pe Antonius. Léon Homo, *Les Institutions politiques romaines*, ed. citată, p. 192 și urm. În compoziția defectuoasă a cărților din această decadă, Cassius Dio nici acum nu respectă ordinea cronologică. Abia în acest capitol introduce explicația măsurii luate de Octavianus de a intra cu o gardă armată în Senat (cap. 2 și urm.) și violarea dreptului testamentar, încălcare nemaipomenită încă a uzanțelor civice.
- ³⁰ Targa pe care era transportată statuia lui Iupiter, divinitate în cinstea căreia se dădeau Jocurile Romane (*Ludi Romani*), cele mai vechi jocuri de la Roma, fondate de Tarquinius Priscus, în cinstea triadei Iupiter, Iunona, Minerva. Ținute în luna septembrie, Jocurile Romane, însoțite și de reprezentații scenice, se deschideau printr-o *pompă* (gr. πομπή), procesiune la care era purtată statuia lui Iupiter.
- ³¹ Așa-numitul *Pons Sublicius*, construit la porunca lui Ancus Martius, care unea colina Ianiculum de orașul propriu-zis.
- ³² Că anecdota făcea parte dintr-un șir de istorioare la îndemâna acelor care cercetau „semnele” miraculoase și prevestirile, o demonstrează însuși faptul că Dio o mai folosise odată, cu prilejul enumerării „semnelor” care au precedat bătălia de la Pharsalus. Vezi XXXIX, 41. Asemenea enumerări erau de rigoare în istoriografia din epoca romană. Cf. Plutarh, *Antonius*, LX, capitol care diferă însă de cel scris de Dio.
- ³³ Adică pînă la sfîrșitul anului 32.
- ³⁴ Șir de munți în Illyria, ale căror ramuri se prelungesc pînă la mare.
- ³⁵ Plutarh, *Antonius*, LVIII, dă adevăratul motiv al acestei întîrzieri. În cursul verii și toamnei anului 32 Caesar a socotit că este cuminte

- a-i lăsa pe oameni să strângă recoltele și, întrucâtva, să se refacă în urma calamităților războiului.
- ³⁶ Vezi mai sus XLVII, 35 și notele la acest capitol.
- ³⁷ Despre personalitatea consulului ales în locul lui Antonius vezi nota 54 la XLVIII. Octavianus era pentru a treia oară consul.
- ³⁸ Adică coroana purtată de statuia care-l înfățișa pe C. Iulius Caesar. Statuia, Caesar fiind divinizat, era adusă la sărbătorile oficiale și în cortejiile religioase.
- ³⁹ Nimeni altul decât Bogud (Bogua), regele Mauritaniei. Vezi mai sus nota 131 la XLVIII. Plutarh, *Antonius*, LXI, înșiră numele tuturor monarhilor care l-au sprijinit direct pe Antonius: Tarcondimos, regele Ciliciei, Archelaos, regele Cappadociei, Philadelphos, regele Paflagoniei, Mithridates din Commagena, tracul Sadalus. A primit ajutoare de la Malchos al Arabiei, Herodes, rege al Iudeei, și de la Amyntas, care domnea în Lycaonia și în Galatia. Regele med, Artavasdes, l-a sprijinit de asemenea.
- ⁴⁰ Nicopolis este colonia înființată de Octavianus Caesar după bătălia navală de la Actium, vezi LI, 1, drept mulțumire pentru serviciile acelora care luaseră parte la luptă.
- ⁴¹ Descrierea acestor împrejurimi la Strabon, VII, (325); X (451).
- ⁴² Preliminariile bătăliei de la Actium sînt povestite și comentate pe larg de Plutarh, *Antonius*, LXI—LXIV. Cf. Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 82 și urm. și Florus, *Epitome*, II, 21. J. M. Carter, *The Battle of Actium. The Rise and Triumph of Augustus Caesar*, Londra, Hamish Hamilton, 1970, îndeosebi p. 90 și urm.
- ⁴³ Agrippa este incontestabil cel care a pregătit victoria de la Actium, implicit unul din factorii care au contribuit la succesul lui Octavianus în lupta pentru putere. Velleius Paterculus, *loc. citat.*, consideră dubla victorie navală a lui Agrippa din Golful Corintic, mai întiu asupra lui Q. Nasidius și, în al doilea rînd, asupra lui C. Sossius, drept un succes care a tras greu în cumpăna pentru deznodămint.
- ⁴⁴ Despre acești doi comandanți, care acum luptau de partea lui Caesar, vezi XLVIII, 30 și, respectiv, XLIX, 14 și 38. Despre Titius, nota 14 la această carte.

- ⁴⁵ Vezi notele 18 și 40 la cartea XVIII. Cn. Domitius Ahenobarbus fusese consul în anul 32 alături de Caius Sosius (cap. 2 la această carte). Velleius Paterculus, *loc. cit.*, 84, menționează că Domitius a fost singurul dintre romanii care-l înconjurau pe Antonius cu o ținută de o demnitate ireproșabilă în raporturile cu egiptenii.
- ⁴⁶ Quintus Dellius era omul de încredere al lui Antonius și purtătorul său de cuvânt. Vezi mai sus XLIX, 39 și notele la acest capitol. Până la urmă Dellius a trecut și el de partea lui Caesar (în continuare, cap. 23). Cf. Velleius Paterculus, *loc. cit.*
- ⁴⁷ Relativ la Amyntas și la modul cum a fost înscăunat de Antonius ca rege al Galatiei, vezi XLIX, 32. Și el a trecut de partea lui Caesar „alegînd partida mai bună și mai de folos”, cum scrie Velleius, *loc. cit.*
- ⁴⁸ Vezi mai sus nota cu privire la bunele relații dintre Antonius și regii traco-geți de la Dunărea de Jos.
- ⁴⁹ La Plutarh, *Antonius*, LXVI; (Titus) Aruntius. Cf. Velleius Paterculus, *loc. cit.*, 85. Boissevain, II, p. 335 îl identifică cu L. Tarius Rufus, *consul suffectus* în anul 16 î.e.n.
- ⁵⁰ Tarcondimotos (sau Tarcondimos) era regele Ciliciei de Sus. Vezi anterior nota 39. Cf. Strabon, XIV (676).
- ⁵¹ Referitor la motivele care au determinat-o pe Cleopatra să ia o asemenea hotărîre, independent de explicația pe linie de propagandă augustană (și anume că regina a fugit din „lașitate”, caracteristică „barbarilor”), exegeții textelor istorice referitoare la bătălia de la Actium au încercat să elucideze în alt mod propunerea reginei. Aflîndu-se departe de baza de aprovizionare a trupelor antoniene, ocupînd poziții de luptă nefavorabile și riscînd, din cauza flotei lui Agrippa, o încercuire fără speranță, Cleopatra a propus statului major al lui Antonius retragerea spre Egipt, unde știa că are la dispoziție tezaurul țării și se simțea în siguranță. Planul, nu lipsit de bun simț, a fost în cele din urmă acceptat. În acest sens, Fr. Stähelin, *Kleopatra*, în RE XI, 1921, p. 7 și J. Kromayer, *Actium*, în *Hermes* (68), 1933, pp. 361 și urm. După o altă interpretare, planul Cleopatrei a fost adoptat datorită necesității: mulți partizani ai lui Antonius treceau zilnic la Octavianus: W. W. Tarn, *The battle of Actium*, JRS, 1931, p. 173 și urm. Vezi și R. Syme, *Roman Revolution*,

ed. cit., p. 296, care meditează și la varianta acceptării unei înfruntări navale decisive, discutată dealtfel de Cassius Dio în cele ce urmează. J. M. Carter, *op. cit.*, p. 95.

⁵² Bolile contagioase ale timpului, aduse din Orient, care secerau oamenii lui Antonius, au fost un motiv în plus pentru luarea unei hotărâri de acest fel. Cf. Plutarh, *Antonius*, LX și urm.

⁵³ Plutarh, *loc. cit.*, LXIII și LXIV. După refacerea echipajelor, în sensul completării numărului oamenilor necesari, corăbiile pe care izbucniseră cazuri de ciumă au fost arse. Foarte sugestiv este redată în cap. LXIV din această biografie atitudinea lui Antonius, care începuse să-și dea seama de situație și să-și piardă încrederea, în urma criticilor aduse de propriii săi soldați.

⁵⁴ Dio nu se ostenește să citeze, după izvoare, numărul trupelor de uscat, cavalerie și infanterie, inclusiv trupe marine, pe care Antonius le avea la dispoziție. Acest număr însă este notat de Plutarh, *loc. cit.*, LXIV „pe corăbii au fost îmbarcați 20 000 de hopliți și 2 000 de arcași”. Ceva mai departe, cap. 23, putem totuși citi că „pe corăbii au fost îmbarcați mulți arcași și prăstiași”. Discursul lui Antonius, redactat de Cassius Dio, cuprinde principalele puncte atinse de un comandant de oști într-o cuvântare premergătoare unei bătălii: 1. valoarea trupelor combatante; 2. valoarea comandantului; 3. denigrarea trupelor adverse; 4. denigrarea comandantului lor; 5. enumerarea avantajelor politice și economice care vor asigura victoria; 6. enumerarea greșelilor comise de adversari; 7. încheiere, care cuprinde o comparație de tip retoric între comandanții celor două armate și țelurile urmărite. În mod vădit acest discurs este compus după sistemul antitetic, comun tuturor discursurilor de școală, dar el conține și unele idei care îi aparțineau de drept lui Antonius.

⁵⁵ Antonius depășise 50 de ani. Vezi mai departe însă, cap. 27, comentariile lui Octavianus despre vârsta lui Antonius.

⁵⁶ Pregătire pentru anunțarea hotărârii luate, care, într-un fel sau în altul, trebuia justificată. J. Kromayer, *Actium*, articolul citat, p. 176.

⁵⁷ Vezi XLVII, 45 și notele la acest capitol.

⁵⁸ Viziune anticipativă a desfășurării bătăliei. J. Leroux, în *Les problèmes stratégiques de la bataille d'Actium*, Recherches de Philologie

- et de Linguistique, Louvain, II, 1968, p. 29—61, îndeosebi p. 32 și urm., este de părere că această viziune nu avea nimic nerealist, ci, dimpotrivă, se bizuia pe elemente concrete. Forțele navale ale lui Antonius erau superioare numeric; manevrele navale ale adversarului stinghereau însă considerabil puterea lor de șoc. Studiul lui Leroux se bazează îndeosebi pe analiza *Epodei* a IX-a a lui *Horatius* și pe unele elemente din *Oda I*, 37.
- ⁵⁹ Aluzie la victoria lui Agrippa povestită și comentată în XLIX, 2—4. Semnificația acestei mențiuni trebuie căutată în faptul că oamenii lui Antonius se temeau de Agrippa, care îi învinsese deja de două ori și care ocupase toată coasta de nord a Peloponesului, pînă la Corint.
- ⁶⁰ Adică a foștilor săi sclavi, liberti deveniți figuri marcante în marina lui Sextus Pompeius: Demochares, Papias (Menodoros), Apollophanes. Vezi începutul cărții XLIX.
- ⁶¹ Vezi XLVIII, 47 și urm., încercarea lui Octavianus Caesar de a trece în Sicilia.
- ⁶² Este posibil ca anecdota cu tîle despre soldatul pedestraș care i-a reproșat lui Antonius că greșește, cînd își pune speranțe în niște „blestamate de bucăți de lemn” (corăbiile), să fie o replică la această teză, vezi *Plutarh*, *loc. cit.*, LXIV.
- ⁶³ Cf. XLIX 10. De fapt, Octavianus se mulțumise să nu-i primească în rîndurile armatei sale pe cei care luptaseră de partea lui Sextus. El nimicise însă toate ambarcațiunile care încercau să se salveze, navigînd spre mal.
- ⁶⁴ Cf. XLIX, 12 și notele la acest capitol.
- ⁶⁵ Vezi descrierea situației critice din Italia și de la Roma în timpul războaielor civile în cap. 9 și 10 din această carte.
- ⁶⁶ Referire la demiterea lui din consulat pentru anul 31. Vezi cap. 4 din această carte.
- ⁶⁷ Cn. Domitius Ahenobarbus și Caius Sossius. Vezi cap. 2 din această carte.
- ⁶⁸ Eventual, Antonius nu se referă aici la înrudirea prin căsătorie cu Octavia, ci la rudenția prin sînge, mama lui fiind o Iulia.
- ⁶⁹ Vezi anterior nota 29.

- ⁷⁰ Vezi descrierea bătăliei navale dintre Caesar și Sextus Pompeius în XLIX, 10—11.
- ⁷¹ Cu privire la efectivul trupelor caesariene de la Actium, J. Leroux, *Les Problèmes stratégiques*, art. citat, p. 44—47.
- ⁷² Unii din soldații care se aflau acum sub comanda lui Octavianus luptaseră odinioară sub cea a lui C. Iulius Caesar. Octavianus însuși avusese de înăbușit revolte în cele două Gallii, împotriva cărora îl trimisese pe Agrippa, care a repetat performanța lui Caesar, trecind Rinul; XLVII, 49.
- ⁷³ Despre războiul panonic, XLIX, 36 și urm.
- ⁷⁴ Aceste teze constituiau principalul potențial ideologic al lui Octavianus în lupta împotriva lui Antonius, despre care Octavianus se ferea să spună prea multe. Pericolul egiptean este aici prezentat ca o insultă grosolană la adresa poporului roman. În *Epoda IX* Horațiu se limitase să-l numească pe Antonius *hostis*; în *Odele I*, 37 și III, 6 Cleopatra este caracterizată cu aceleași cuvinte grele pe care Dio le folosește aici, în acest capitol. R. Syme, *Roman Revolution*, ed. cit. p. 298 și urm. trage atenția asupra acestor concordanțe, care respiră propaganda augustană. Cf. E. Fraenkel, *Horace*, ed. cit. pp. 158—159. În problema atitudinii poezilor augustani față de înfruntarea Octavianus-Antonius, vezi F. Wurzel, *Der Krieg gegen Antonius und Kleopatra in der Darstellung der augusteischen Dichter*, Diss. Heidelberg, 1941, M. L. Paladini, *A proposito della tradizione sulla battaglia di Azio*, Coll. Latomus, 35, Bruxelles, 1958. Literatură mai nouă la Ilse Becher, *op. cit.*, pp. 43—47 și V. Pöschl, *Horazische Lyrik*, ed. cit., p. 72; Antonio la Penna, *Orazio e l'ideologia del principato*, Torino, 1963; J. Leroux, *Le contenu historique de la neuvième Epode d'Horace*, *Bullet. de l'Institut historique belge de Rome*, Bruxelles, 1969, p. 9—31.
- ⁷⁵ Cf. Horațiu, *Epoda IX*, 13 și urm. F. Wurzel, *op. cit.*, p. 15 și urm.
- ⁷⁶ Vezi XLIII, 50 și XLIX, 38 adică în anii 43 și 33 î.e.n.
- ⁷⁷ Octavianus se referă la triumvirat, evitând să rostească numele lui Lepidus, pe care, în discursul precedent, Antonius îl amintise în scopul de a pune gri hotărârile arbitrare ale lui Octavianus față de fostul triumvir.

- ⁷⁸ Cf. Plutarh, *Antonius*, LIC.
- ⁷⁹ Vezi anterior cap. 5 și notele la acest capitol. Fiica Cleopatrei cu Antonius, căsătorită de Augustus după moartea părinților ei cu regele Iuba (LI, 16), purta tot numele de Cleopatra Selene.
- ⁸⁰ Despre modul cum dispunea Antonius de regiunile asiatice asupra cărora avea deplină autoritate, numind și dând jos pe „regii” localnici, împărțind cui voia și cât voia din teritoriile regatelor din Asia Anterioară, vezi XLIX, 32 și 41 și notele la aceste capitole.
- ⁸¹ Este incontestabil că purtarea lui Antonius față de acea admirabilă soție care a fost Octavia a tras greu în cumpăna hotărârilor lui Octavianus de a purta un război necruțător împotriva fostului său cumnat. W. W. Tarn și M. P. Charlesworth, *Octavian, Antony and Cleopatra*, ed. cit., p. 103 și urm.
- ⁸² Vezi XLIX, 33, de exemplu.
- ⁸³ Cele două fiice ale Octaviei cu Antonius se numeau amîndouă Antonia. Au fost crescute cu grijă părintească de Augustus și căsătorite una cu Drusus, fiul Liviei, și cealaltă cu L. Domitius Ahenobarbus.
- ⁸⁴ F. Wurzel, *op. cit.*, p. 24 și p. 48 relevă faptul semnalat de noi în notele anterioare la această carte, anume că Octavianus s-a menținut ferm pe poziția de a fi declarat război unei puteri străine și nu lui Antonius. Cu alte cuvinte nu socotea această înfruntare un *bellum intestinum*, „război intern” ci un *bellum iustum* un „război de apărare”. Aceasta este tradiția liviană, care corespunde în totul adevărului istoric, deși în istoriografia romană lupta de la Actium a fost uneori considerată în rîndul războaielor civile. Insuși Livius o socotea astfel. Vezi *Periochae* CXXXIII și Paulus Orosius, VI, 18, 2. Interesant este punctul de vedere al poetului Propertius în această privință: în *Elegia* din Cartea III, 11, v. 29 poetul se întreabă ce fel de „război extern” putea fi cel declarat împotriva Egiptului, cînd, de fapt, s-au înfruntat și s-au ciocnit legiuni romane?
- ⁸⁵ Încă o dovadă că Octavianus adopta acest punct de vedere pentru a nu răni excesiv susceptibilitatea partizanilor lui Antonius, destul de numeroși la Roma. Ilse Becher, *op. cit.*, p. 25 nota 1.
- ⁸⁶ Gradația ascendentă în acușările aduse. Antonius s-a asimilat de bunăvoie cu un egiptean, deci cu un dușman al patriei. „Serapion” înseamnă

slujitor al zeului Serapis, al cărui cult fusese interzis la Roma, alături de alte culte ale unor divinități egiptene.

- ⁶⁷ La Atena îndeosebi, dar și la Alexandria (vezi cap. 5 la această carte) lui Antonius îi plăcea să ducă o viață liberă, să participe la exercițiile din palestră și la dezbaterile filozofice. Aceste contacte directe cu populația marilor orașe i-au atras multe simpatii, dar și critici răuvoitoare.
- ⁶⁸ Oraș din Egiptul de Sus.
- ⁶⁹ Vezi anterior datele despre asediul de la Mutina, XLVI, 35 și urm.
- ⁹⁰ XLIX, 26.
- ⁹¹ Dans lasciv aparținând sărbătorilor dionysiace, cu multe elemente mimetice.
- ⁹² Faptele sînt expuse în XLIX, 39—40.
- ⁹³ Imediat după bătălia de la Philippi. Vezi Appian, *Răz. civile* V, 3 momentul cînd de la Brundisium Antonius se îndreaptă spre Gallia, ce-i fusese repartizată, fără să mai treacă prin Roma.
- ⁹⁴ Vezi XXXVI, 14 și urm., campaniile asiatice ale lui Lucullus.
- ⁹⁵ Vezi nota 68 la XLIX.
- ⁹⁶ Vezi nota 71 la XLIX. În general, despre aceste expediții conduse de Octavianus, vezi XLIX, 34 și urm.
- ⁹⁷ Această măsură de precauție a fost de îndată adusă la cunoștință lui Octavianus de spionii care împînziseră tabăra lui Antonius. Vezi anterior cap. 15 la această carte, referitor la măsurile luate de Antonius înainte de a comunica armatei hotărîrea de a da bătălia pe mare.
- ⁹⁸ Întreg acest discurs al lui Caesar Octavianus constituie, aproape frază după frază, o replică la discursul precedent. De reținut însă ca un element nou teza că Antonius și Cleopatra încearcă să „lugă”, descurajați de înfrîngerile suferite. Cum se va vedea îndată, prin mijlocirea discursului lui Octavianus, Cassius Dio pune încă de pe acum principalele jaloane ale povestirii sale despre bătălia de la Actium, schițează anticipat unele aspecte, fără însă să recurgă la mijloace retorice pe care le rezervă pentru capitolele următoare. În acest sens, G. B. Townend, *Some Rhetorical Battle-Pictures of Dio*, *Hermes* (3), 1964, pasim. În cartea L avem așadar o *dublă relatare* a bătăliei de la

Actium (un discurs și o narațiune, procedeu demn de interes, deoarece Dio a izbutit, în general, să evite repetițiile supărătoare).

- ⁹⁹ Narațiunea care urmează, raportată la Plutarh, *Antonius*, cap. LXIII și urm., Velleius Paterculus și Florus, *loc. cit.*, nu se îndepărtează de adevărul istoric, în sensul că nu prezintă bătălia navală de la Actium drept o înfrângere categorică a lui Antonius — dar nici nu cuprinde acele elemente indispensabile reconstruirii planurilor de atac și a fazelor bătăliei, pe care le găsim la Plutarh (numele comandanților opuși unul altuia, numărul efectivelor aruncate în luptă, modul de a lupta etc.). Vezi îndeosebi cap. LXV—LXVI. Cf. Velleius Paterculus, II, 85, 2. În această expunere recunoaștem în schimb procedee folosite și în alte relatări asemănătoare făcute de Dio, de pildă, evocarea strigătelor celor de pe mal, care încurajează pe cei ce luptă pe mare. De reținut sînt două observații: flota lui Antonius, înzestrată cu corăbii-turn, amenajate cu vele, dacă ar fi izbutit să iasă în larg, avea posibilitatea să se îndepărteze rapid de Golful Ambraciei, fără să mai fie ajunsă din urmă de corăbiile lui Octavianus, manevrate numai prin forța ramelor; în flota lui Antonius n-a existat însă o coordonare a corăbiilor echipate cu soldați romani și a celor cu soldați egipteni, 60 la număr (după Plutarh, *loc. cit.*, LXIV), iar legionarii romani, care luptau de partea lui Antonius, au înțeles să aplice pe mare tactica apărării unor ziduri asediate, pentru fiecare corabie în parte. J. L  roux, *Les Problèmes stratégiques...* p. 46 și urm. Cf. J. Kromayer, *Actium*, art. cit. p. 361 și urm. R. Syme, *Roman Revolution*, ed. cit. p. 296—297. Cf. W. W. Tarn, *The Battle of Actium*, *Journal of Roman Studies*, 1931, pp. 180 și urm.; J. M. Carter, *The Battle of Actium*, ed. cit. p. 253 și urm.

- ¹⁰⁰ Acesta este momentul hotăritor al bătăliei, at  t de controversat în istoriografia contemporană. Istoricii vechi, citați mai sus, interpretează în unanimitate desprinderea flotei egiptene de teatrul bătăliei drept un act de lașitate, care a decis soarta înfruntării. Regina Egiptului fusese aceea care pledase pentru   nt  mpinarea inamicului pe mare și acum, tocmai ea, hot  r  se să se retragă. Antonius, care nu pierdea nici o clipă din ochi corabia cu p  nze aurite în care se găsea Cleopatra (Florus, *loc. cit.*), a urmat-o de îndată. Plutarh susține că el a părăsit bătălia din grijă pentru soarta femeii iubite; mai realist, Dio    atribuie intenția de a-i întoarce din drum pe fugari. Oricum, bătălia navală a continuat, cu admirabilă bravură de-o parte și de alta (*in*

longum fortissime pugnandi duravit constantia, Velleius Paterculus, *loc. cit.*), situație consemnată de Dio în povestirea sa. Vezi Ilse Becher, *lucr. citată*, p. 32, nota 3.

- ¹⁰¹ După Plutarh, *Antonius*, LXVIII, Antonius a pierdut „nu mai mult de 5 000 de oameni și 300 corăbii, dintre care unele au fost capturate”. Aceste cifre sînt extrase din *Memoriile* lui Augustus. Malcovati, *ed. cit.*, p. 69. Oamenii lui, vreme îndelungată, n-au știut de plecarea lui Antonius, luptînd cu îndirjire mai departe. Octavianus, însă, încunostințat de întorsătura lucrurilor, a început o acțiune de intensă propagandă printre luptătorii din tabăra adversă (*verbis mulcere cupiens, clamitans et ostendens fugisse Antonium*, Velleius Paterculus, *loc. cit.*), pentru ca aceștia să înceteze rezistența. Urmarea a fost o dezertare masivă în tabăra lui Octavianus. Totuși, cele aproape 19 legiuni abandonate de Antonius și trupele de cavalerie, în număr de 12 000 mii de oameni, au rezistat încă o săptămînă. Bătălia de la Actium a fost subiectul multor poeme și cînturi epice din epoca augustană. I. Hartmann, *De pugna Actiaca a poetis Augustae aetatis celebrata*, Diss. Gissen, 1913; F. Wurzel, *Der Ausgang der Schlacht von Actium und die IX. Epode des Horazs*, *Hermes* (73) 1938; Léon-Marcien, *L'interprétation de la bataille d'Actium par les poètes latins de l'époque augustéenne*, *Études. Class.* (24), 1956, p. 330—348; Jean Léroux, *Le contenu historique de la neuvième Epode d'Horace*, *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome, Bruxelles*, 1968; Ilse Becher, *lucr. citată*, capitolul *Dichterzeugnisse über Kleopatra aus dem augusteischen Zeit*, p. 43—58. Nu se știe dacă Horațiu se găsea în preajma locului unde s-a desfășurat bătălia sau dacă, aflîndu-se la Roma, era ținut la curent cu mersul lucrurilor. Un lucru este însă sigur: *Epoda* a IX-a a fost scrisă de îndată ce Antonius a plecat și înainte ca trupele sale să se fi predat. Strofele trădează satisfacție față de succesele lui Octavianus dar și îngrijorare pentru rezultatul final. Numele lui Antonius nu este citat, datorită probabil acelei *damnatio memoriae* care interzicea să mai fie rostit. Răspunderea bătăliei revine totuși lui Antonius, care a pus soldații romani la dispoziția unei puteri străine. Ulterior, conform direcției politice imprimată de Augustus, această răspundere a fost atenuată, vina agresiunii fiind concentrată de Horațiu asupra Cleopatrei, *Ode* I, 37; tot ea este trădătoarea căreia i se datorează dezastrul, agresorul odată alungat (vezi interpretarea lui V. Pöschl, *op. cit.*, p. 84 și urm.). La Vergilius, bătălia de la

Actium constituie una din scenele istorice pe care meşterul Vulcan le-a gravat pe scutul destinat lui Eneas (*Eneida*, VIII, 625 şi urm.). Spre deosebire de Horaţiu care nu pomeneşte numele lui Antonius, Vergilius îl înfăţişează pe rivalul lui Caesar drept cuceritorul Orientului (după F. Wurzel, *Der Krieg gegen Antonius und Kleopatra... op. cit.*, p. 42, cuvîntul *victor* este aici spus în ironie) sosit acum cu „forţe barbare” să cucerească Occidentul. Bătălia, prezentată de Vergilius după un model homeric, este susţinută de-o parte şi de alta de zei. Bineînţeles, de partea egiptenilor se află zeii lor monstruoşi, cu capete de animale, imagine poetică care a impresionat profund pe cititorii romani, cît şi posteritatea. Propertius a atacat şi el această temă în câteva *Elegii* din cărţile III şi IV. Pentru Propertius acest război a însemnat izbăvirea de dominaţia unei puteri străine (III, 11 îndeosebi) dar, spre deosebire de ceilalţi poeţi augustani, el îl considera un război fratricid (vezi mai sus nota 84) iar pe Antonius un om fără personalitate, înrobît unei femei. Intocmai ca şi Dio, în primul capitol din cartea următoare, Propertius consideră bătălia de la Actium drept piatra de hotar care desparte Republica romană de instaurarea puterii imperiale.

CARTEA LI

¹ Testimoniile privitoare la rezultatul bătăliei de la Actium, excepţie făcînd cele provenite de la poezii glorificatori, sînt în general de acord, așa cum am arătat anterior, la nota 101 de la cartea L, că bătălia nu s-a terminat printr-o înfrîngere propriu-zisă, ci printr-o derută în rîndurile antonienilor, înştiinţaţi că Antonius a părăsit apele Golfului Ambraciei şi se îndreaptă spre Egipt. Cf. Paulus Orosius, *Epitome*, VI, 19.

² Problema instaurării Principatului şi cea a începutului domniei lui Augustus sînt două lucruri diferite, care s-au bucurat de o deosebită atenţie din partea istoricilor antici şi moderni. Din capul locului trebuie precizat că realizarea Principatului de către Augustus, din punct de vedere constituţional, a fost de lungă durată, în etape succesive (pînă în anul 12 î.e.n.) şi că afirmaţia lui Dio din acest capitol: „atunci pentru prima oară Caesar Octavianus a preluat singur puterea” trebuie interpretată: *de facto*. O simplă comparaţie cu Tacitus, *Annales*, I, 2, dovedeşte acest lucru. În anul 31 Octavianus era pentru a

treia oară consul, avându-l pe Messala drept coleg de consulat (vezi L, 10). Va rămâne consul, pînă în 23 î.e.n., consulatul fiindu-i acordat succesiv timp de 8 ani. În 31—30 Caesar Octavianus, care, fără să renunțe la titlul de triumvir (vezi nota 2 la XVII), acumulasese titlul de *imperator* (în 38) și dreptul la imunitatea persoanei sale (în 36, vezi nota 29 la XLIX), avea desigur o poziție politică superioară, pe care o va întări prin acel *jus auxilii* dobîndit în cursul anului 30 (vezi în continuare cap. 19). Jean Gaudemet, *Institutions de l'antiquité*, ed. cit., pp. 453—455; 467; Paul Petit, *La Paix romaine*, Paris, PUF, 1964, p. 126—220. Dar se afla încă despărțit prin trei ani de începutul anului 27 (vezi primele capitole din cartea LIII) cînd dobîndește titlul de *Augustus* și puterea sa consulară (*imperium consulare*) și proconsulară (*imperium proconsulare*) este cu adevărat legitimată. Relativ la formele puterii legale deținute de Octavianus în anii 31—30 și la raporturile atunci stabilite între Octavianus și Senat, N. A. Mașkin, *Principatul*, p. 335 și urm., Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 43 și urm., capitolul *La Fin des guerres civiles*; cf. p. 160 cu privire la aceeași problemă. Karl Ernst Petzold, *Die Bedeutung des Jahres 32 für die Entstehung des Prinzipats*, *Historia*, XVIII, 1969, p. 344, este de părere că în acest an au fost puse bazele viitoarei structuri politice a Principatului care se conturează clar în 28 î.e.n. (p. 346). Relativ la interpretările moderne, V. Fadinger, *op. cit.*, p. 18 și urm.; 84 și urm.; 291—314; J. M. Carter, *op. cit.*, p. 161, consideră data de 31 dec. 33 î.e.n. ca termen final pentru cel de-al doilea triumvirat, ca și Gabba dealtfel. Vezi nota 146 la XVIII.

³ Așezarea acestui lăcaș de cult apollinic era foarte veche, pomenită încă de Thucydides, I, 29. Cf. Polybios, IV, 63, Suetonius, *Augustus*, XVIII adaugă amănuntul că templul reconstituit și mărit a fost închinat lui Marte și lui Neptun, nu lui Apollo.

⁴ De fapt, Augustus n-a făcut altceva decît să reinvie și să dea o nouă strălucire concursurilor și jocurilor atletice, de la Actium, patronate de Apollo. Ulterior, jocuri „actiace“ s-au dat și la Roma (Suetonius, *Tiberius*, VI), ca un omagiu adus victoriei lui Augustus.

⁵ Suetonius, *Augustus*, XCVI, pretinde că tot aici a fost ridicat un grup de bronz, reprezentînd un om și un cătîr. Acest om, Eutychos, călare pe cătîrul său, Nikon, îl ovaționase pe Octavianus cînd acesta debarcase la Actium.

- ⁶ Despre aceste personaje, care primiseră de la Antonius guvernarea Galatiei și a Cappadociei, vezi XLIX, 32. Numele lui Amyntas va reveni la cap. 7 din această carte. Vezi nota 47 la I.
- ⁷ Relativ la Tarcondimotos, vezi nota 50 la I.
- ⁸ Dinaști arabi. Iamblichos căzuse victimă suspiciunilor lui Antonius, care se credea trădat. Vezi anterior L, 13.
- ⁹ Mysii din Asia, spre deosebire de cei din sudul Dunării, moesii.
- ¹⁰ Localități pe coasta de nord a Cretei. Numele Lampaia, Lappaia, Lappea se ortografiază și Lappa. Boissevain, II, 353.
- ¹¹ Nu poate fi vorba de Caius Sossius, fostul conul din 32. Acesta murise la Actium, în una din luptele navale preliminare mării bătălii. Vezi I, 14. Este probabil un alt Sossius, eventual același cu cel menționat în LVI, 38, tot alături de Scaurus (se bucură de bunăvoința lui Augustus).
- ¹² Mama lui Sextus Pompeius, Mucia, după ce fusese repudiată de Pompeius, se recăsătorise cu Marcus Aemilius Scaurus (clientul lui Cicero).
- ¹³ Vezi sfîrșitul cărții XL, 60 și urm. și primele capitole din XLI. Curio a murit în Africa, în luptele împotriva lui Varus, susținut de regele Iuba (XL, 42).
- ¹⁴ Întîmplarea este raportată de Suetonius, *Augustus*, XIII, după bătălia de la Philippi, nu după cea de la Actium. Realitatea nu corespundea așadar, întru totul cu mărturia lui Augustus despre clemența sa: „... victorque omnibus veniam petentibus civibus peperci”. *Res Gestae*, ed. cit., I, 3, 14.
- ¹⁵ Despre nemulțumirile armatei în legătură cu întîrzierea plăților cuvenite cf. XLIV, 34, Octavianus încercase atît mijloace blinde cît și pedepse care mergeau pînă la execuții în masă. Silit de împrejurări, fusese nevoit să reprimească în cadrele armatei sale pe mulți dintre turbulenții de odinioară.
- ¹⁶ În urma necesității de a strînge bani pentru campania împotriva lui Antonius, Octavianus îi impusese pe libertii proprietari ai unei averi care depășea 50 000 denari la un impozit de 8%, fapt care stîrnise mari tulburări. Vezi mai sus L, 10.
- ¹⁷ Amănunte asupra sigiliilor de care s-a folosit Augustus sînt date atît de Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVII, 1 cît și de Suetonius,

.Augustus, L, care citează și numele gravurului: Dioscurides, autorul portretului gravat al lui Augustus. Cît despre obiceiul de a scrie, cînd era necesar, scrisori cifrate, aceasta era o practică curentă, folosită și de Caius Iulius Caesar. Cf. Suetonius, *Augustus*, LXXXVIII, date foarte interesante despre preocupările lui Augustus asupra ortopediei și a ortografiei.

¹⁵ Misteriile eleusiene, în cinstea zeiței Demeter și a fiicei ei, Kore (Persefona).

¹⁹ Suetonius, *Augustus*, XLVI, dă unele amănunte în plus. Augustus a înființat, în 29 î.e.n., 28 de colonii în care a întreprins vaste lucrări edilitare. „Căută să egaleze coloniile într-un fel și într-o măsură oarecare cu Roma, în ceea ce privește drepturile cetățenilor și demnitățile lor; inventă pentru aceasta un nou sistem de votare, prin care decurionii coloniilor, fiecare în colonia sa, votau pentru magistrații de la Roma și trimiteau, în ajunul zilei de votare, voturile sigilate“ (trad. David Popescu). Cf. *Res Gestae*, ed. cit., I, 3, 16—19: „...*et iis omnibus agros adsignavi aut pecuniam pro praemis militiae dedi...*“

²⁰ *Res Gestae*, ed. cit., II, 16, 22—28: *Pecuniam (pr) o agris, quos in consulatu meo quarto et postea consulibus M. Cr (a) sso et Cn. Lentulo Augure adsignavi militibus solvi municipis... Ea summa sestertium circiter sexsiens milliens fuit quam (p) ro Italicos praedis numeravi et ci (r) citer bis mill(i) ens et sescentiens quod pro agris provincialibus solvi.* Augustus a fost nevoit, cu acest prilej, să cumpere, pentru uriașa sumă de 600 000 000 drachme = 150 000 000 denari, pămînturi pe care apoi le-a distribuit veteranilor. Așa cum afirmă însă Dio, nici această sumă uriașă n-a fost de ajuns pentru a satisface toate cererile celor peste 120 000 de oameni eliberați din armată. Vezi mai departe cap. 20—21, despre o nouă distribuire de bani, după cucerirea Egiptului.

²¹ Suetonius, *Augustus*, XVIII, spune: „după a douăzecișisaptea zi“.

²² Ca să evite furturile din sudul Peloponesului.

²³ Întreg acest pasaj se cuvine confruntat cu Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XV, 90 și *Impotriva lui Apion*, II, 57. Departe de a socoti partida definitiv pierdută, regina Egiptului se pregătea cu înfrigurare și fără scrupule să întîmpine atacul roman asupra Egiptului. Ura cu care vorbește Iosephus împotriva acestei neîmpăcate dușmane a Iudeii își

- are, eventual, originea în masacrele săvârșite de Cleopatra în sinul opulentei comunități iudaice din Alexandria. Relativ la pretinsa violare de către Cleopatra a tezaurului ptolemeic, vezi I l s e B e c h e r, *op. cit.*, p. 68, nota 5. Citându-l pe F. R. S. B r o u g h t o n, *Treasure of the Ptolemies*, AJPh, 1942, p. 328 și urm., Becher este de părere că știrea lui Cassius Dio se află sub semnul îndoielii, în anul 30 î.e.n. tezaurul ptolemaic nemaexistând de mult timp.
- ²⁴ Pe Artavasdes, fiul lui Tigranes, împotriva căruia Antonius pornise o expediție în anul 36 și pe care-l prinsese prin trădare (în anul 34). Vezi XLIX, 33 și 40. De atunci, regele împreună cu familia sa se afla prizonier în Egipt.
- ²⁵ Numit tot Artavasdes, dușman al regelui Armeniei. Vezi XLIX, 25.
- ²⁶ Vezi în continuare cap. 15 la această carte. Asigurarea succesiunii perechii domnitoare, Antonius și Cleopatra, era astfel făcută pe linia unor ilustre familii romane, Iulia și Antonia, Ptolemeii fiind înlăturați de la orice pretenție revendicativă. Recunoașterea lui Caesarion ca descendent al lui Caius Iulius Caesar însemna încă de multă vreme un prilej de îngrijorare pentru Octavianus (vezi anterior XLIX, 41). Relativ la Caesarion, Ptolemaios al XV-lea. Caesar, ridicat încă din 44 î.e.n. la rangul de regent, cu cognomenul de *Philopator*, H. V o l k m a n n, RE XXIII/2, 1959, p. 1760. De asemenea, H a n s H e i n e n. *Cæsar und Kaisarion*, art. citat. Vezi nota 10 la L.
- ²⁷ Dio este singurul izvor care transmite știrea despre aceste planuri. Să nu uităm că în cursul secolului I Hispania fusese adesea zguduită de războaie, fie puse la cale de populațiile locale, fie îndreptate împotriva puterii de la Roma (Sertorius; cei doi fii ai lui Pompeius). Păstrînd încă vie amintirea celor din familia Pompeia, spaniolii erau anticaesarieni. Cît despre Marea Roșie, țărmurile ei aride, mai greu de atins, ofereau totodată și posibilitatea unei deplasări spre sud, spre Golful Arabic. Cf. P a u l u s O r o s i u s VI, 19, 13; P l u t a r c h, *Antonius*, LXXII, aduce elemente în plus.
- ²⁸ Pe bună dreptate E. Schwartz, articolul *Cassius* din RE III, p. 1712 și urm., este de părere că în aceste capitole despre încercările separate ale lui Antonius și ale Cleopatrei de a obține o luare de contact cu Octavianus, istoricul s-a îndepărtat de tradiția liviană, urmînd îndeaproape anecdotică care încerca s-o discrediteze pe Cleopatra. Dealtfel, știri asemănătoare despre schimbul de scrisori dintre regină și Octavianus

- se află și la Plutarh, *Antonius*, LXXIII.
- ²⁹ Arabii nabatei, dușmani înverșunați ai Egiptului.
- ³⁰ Menționați de Plutarh, *loc. cit.*, la nota 27.
- ³¹ Publius Turullius luptase alături de Cassius și de Tullius Cimber. Vechi iup de mare, i se încredințase acum sarcina de a construi în grabă corăbii pentru refacerea flotei. Cu acest prilej tăiase arborii din pădurea sacră a lui Aesclepios din Cos. Anecdota este povestită și de Valerius Maximus, *Historia Romana*, I, 19.
- ³² Printre aceste avuții se aflau și opere de artă de un preț inestimabil, jefuite de Antonius din Orient și depuse în Egipt. În acest sens Strabon, XI (595).
- ³³ Ținând seama că regina se apropia de 40 de ani, de faptul că avea o prea mare experiență politică, este dificil să credem că ea mai putea spera la un succes de felul aceluia pe care îl avusese odinioară la C. Iulius Caesar. Vezi XLII, 35. Pe Antonius îl atrăsese în mrejele ei în primul rând prin poziția politică ce i-o oferea. În sensul negării acestei creduliții în oferta lui Octavianus, F. Blumenthal, *Die Autobiographie des Augustus*, II, Wiener Studien, 1914, p. 97 și urm. Thyrsus era omul de încredere a lui Octavianus care a dus tratative secrete cu regina, fără știrea lui Antonius.
- ³⁴ Cornelius Gallus nu e altul decât poetul elegiac, prieten cu Vergiliu și Horațiu. Acum preluase comanda trupelor romane lăsate în Egipt (vezi anterior cap. 5). Printre sarcinile politice care îi fuseseră încredințate de Octavianus, pentru care lucra în calitate de consilier politic și cultural, a fost și distribuția pământurilor pentru veterani, în Gallia Cisalpină, sarcină pe care a îndeplinit-o alături de Asinius Pollio. Începînd din 30, după Actium, deținea sarcina de Prefect a Egiptului. Paraetionium se afla în Libya, port la Marea Mediterană, în vestul Egiptului.
- ³⁵ Cf. Plutarh, *Antonius*, LXXIV. Orașul Pelusium (Pelusion) se afla în Delta Nilului, spre Canalul de Suez.
- ³⁶ Exagerarea răuvoitoare, izvorită din cercurile care o prezentau drept o ființă monstruoasă și un pericol pentru poporul roman.
- ³⁷ „Romanul” iubirii lui Antonius pentru Cleopatra a impresionat pe cei vechi și continuă și astăzi să impresioneze. Problema „trădării”

Cleopatrei a făcut să curgă multă cerneală. Fr. Stähelin, articolul citat din RE, XI (1921), pledează cu toată convingerea pentru teza „trădării” (p. 774); aceeași părere o are și W. W. Tarn, *The Battle of Actium*, *op. cit.*, p. 196. Cassius Dio, la modul romantic, îl înfățișează pe Antonius copleșit de un sentiment de milă pentru regină. Plutarh, în schimb (*Antonius*, LXXVI), îl înfățișează strigând către suita sa că „a fost trădat de Cleopatra”. După Plutarh, Cleopatra s-a închis în monument de frica „mîinii” lui Antonius, nu cu un plan deliberat de a-l nimici, așa cum pretinde Dio, care, în acest episod îl urmează pe Titus Livius (vezi *Periochae*, CXXXIII = Paulus Orosius, VI, 19, 17). Ilse Becher, *op. cit.*, pp. 34—35, este de părere că motivarea gestului Cleopatrei de a se închide în monumentul funerar și de a răspîndi zvonul că a murit plutește în incertitudine. Nu vom ști niciodată adevăratul motiv care a îndemnat-o să procedeze astfel, interpretat de autorii vechi drept „trădare”.

- ³⁸ Cf. Plutarh, *ibidem*. Numele acestui credincios era Eros.
- ³⁹ Explicația nu este clară. Textul lasă să se înțeleagă că regina nu putea sau nu voia să deschidă ușile, manevrate printr-un mecanism. Antonius a fost tras în sus cu ajutorul unei pîrghii care ridica materiale de construcție. În capitolul următor însă, după moartea lui Antonius, trimișii lui Octavianus, Proculeius și Epaphroditos, pătrund în edificiu fără nici o dificultate. La Plutarh, povestirea este aproape identică, cu mențiunea că acesta precizează „Cleopatra nu a deschis ușile...”, probabil de frica partizanilor lui Antonius care-și înconjurau generalul.
- ⁴⁰ Intocmai ca într-o tragedie antică. Dio, spre deosebire de Plutarh, *loc. cit.*, nu mai citează cuvintele de despărțire rostite de cei doi soți, nici scenele de profundă desperare care contravin cu teza „trădării”. Nu-i mai puțin adevărat că tratativele secrete duse de Cleopatra cu Octavianus rămîn o realitate. Înainte de a-și da sfîrșitul, Antonius a sfătuit-o ca dintre toți emisarii lui Octavianus să aibă încredere în Proculeius, care-i fusese prieten. Caius Proculeius i-a înșelat însă speranțele. Vezi capitolul următor.
- ⁴¹ Aritudine pentru care pînă și Horațiu o laudă: *Oda* I, 37, v. 21—22; v. 25—28; numind-o: *non humilis mulier*, v. 32. Viktor Pöschl, *op. cit.*, p. 113—115, face o frumoasă apropiere între mărturisirile istorice despre dorința Cleopatrei de a-și păstra „bunul renume” fie și cu pre-

țul victorii și idealul de glorie al vechilor romani, care puneau „renumele” mai presus de viață. *Vergilius*, *Eneida*, VIII, 625 și urm. și *Properțiu*, *Elegii*, III, 11, n-au adoptat acest punct de vedere. Un sholiast antic la *Oda* lui *Horățiu* (v. 30), nu se știe după care izvor, susține că Cleopatra ar fi declarat: *Non triumphabor* (Nu voi face parte din cortegiul triumfal).

⁴² Această scenă celebră, întrevăderea dintre *Caesar Octavianus* și *Cleopatra*, este scrisă de *Cassius Dio* întocmai unei scene de tragedie, cu un dialog bine susținut și indicarea unor amănunte ale ambianței. De fapt, este o scenă de seducție pe deplin inventată de imaginația lui *Dio*. Să se observe că *Dio*, care este de acord cu teza „trădării”, nu pomenește nimic despre desperarea reginei la moartea lui *Antonius*. Intreagă această scenă, petrecută într-un decor somptuos de alcov, este destinată să scoată în evidență perfidia reginei. *Dio* nu amintește nici de tentativa ei de sinucidere înaintea acestei întrevăderi (*Plutarh*, *loc. cit.*, LXXVIII), nici de modul cum ea însăși, cu nețărâmurită dragoste, s-a ocupat de înmormântarea lui *Antonius*. La *Plutarh* (*loc. cit.*, LXXXVIII), femeia timorată care se înfățișează lui *Caesar Octavianus* la această întrevădere, în vîrstă de 39 de ani, nu e decît umbra fermecătoarei ființe de odinioară (vezi mai sus XLII, 34).

⁴³ Cf. XLII, 44.

⁴⁴ Toate izvoarele sînt de acord că cea mai mare dorință a lui *Caesar Octavianus* era aceea de a o prezenta pe regina Egiptului în lanțuri, în cortegiul său triumfal. Vezi în continuare cap. 21 și *Suetonius*, *Augustus*, XVII.

⁴⁵ Cf. *Plutarh*, *loc. cit.*, LXXXIII. *Plutarh* adaugă: „și în Octavia”, cunoscută fiind bunătatea și delicatetea sufletească a fostei soții a lui *Antonius*.

⁴⁶ Într-adevăr, antichitatea cunoștea diverse variante cu privire la modul cum și-a pus capăt zilelor *Cleopatra*. Aceste variante au fost studiate de I. Becher în capitolul *Motivul morții prin mușcătură de șarpe...* op. cit., pp. 151—173. Becher pleacă de la mărturia comună a lui *Dio* și *Plutarh* că „nimeni n-a cunoscut adevărul” despre moartea reginei. Cercetătoarea arată că ambele posibilități ale sinuciderii au fost menționate atît de *Dio* cît și de *Plutarh*, de *Strabon* și de *Zonaras* (după tradiția liviană), *Suetonius* și *Paulus Orosius*, ca de altfel și poeții latini (*Horățiu*, *Vergilius* și *Properțiu*), optează pentru

- mușcătura de șarpe, despre care Becher arată că stârnea un mare interes științific în lumea veche și chiar în lumea literelor. Poemele cu această temă purtau titlul de *Alexipharmaca*. Cea mai completă relatare despre sinuciderea reginei se află la Plutarh, *Antonius*, LXXXVI, care citează ca sursă de încredere (LXXXII) relatările medicului personal al Cleopatrei, Olympos.
- ⁴⁷ Numele acestor două slujitoare erau Charmion și Noera (după o altă variantă: Eiras).
- ⁴⁸ *Psylli*, africani din regiunea Syrtelor, treceau drept mari meșteri în prepararea de contraotrăvuri.
- ⁴⁹ Fapt confirmat de Suetonius, *Augustus*, XVII și de Plutarh, *Antonius*, LXXXVI.
- ⁵⁰ Vezi anterior XLVIII, 54 și nota 144 la această carte. Suetonius, *Augustus*, LXIII. făcînd o referire la *Memoriile* lui Antonius, scrie: „Augustus promisese pe Iulia fiului lui Antonius, apoi lui Cotiso, regele geților, pe vremea cînd ceruse el însuși în căsătorie pe fiica regelui”. Despre aceste proiecte matrimoniale, din trecut, vezi nota 28 la L. Relativ la controversele epistolare dintre Antonius și Octavianus vezi V. Părvan, *Getica*, ed. cit., p. 84; R. Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, Dacia, n.s. IV, 1960, p. 315, nota 30; Konrad Kraft, *Zu Sueton Divus Augustus* 69, 2, *Mark Anton und Kleopatra*, *Hermes*, 95, 1967, p. 496—497.
- ⁵¹ Motivele pentru care Octavian a hotărît moartea celor doi tineri, descendenți din familia Antonia și Iulia, sînt expuse în cap. 4 din această carte. Vezi nota 26. Cf. Plutarh, *Antonius*, LXXXI.
- ⁵² Fiica Cleopatrei și a lui Antonius, Cleopatra Selene, soră cu Alexandros. Vezi XLIX, 31 și 41. Această căsătorie s-a dovedit fericită. Iuba al II-lea, fiul aceluși rege al Numidiei (capturat în urma bătăliei de la Thapsus, XLIII, 19) care a fost dus în lanțuri în cortegiul triumfal al lui C. Iulius Caesar, era acum rege al Mauretaniei. La Roma, unde fusese captiv, căpătase o cultură aleasă și a scris în limba greacă numeroase lucrări despre Arabia, Assyria și Lybia, tratînd probleme de geografie, etnografie și istorie. Ca om de litere a propagat cultura elenistică în nordul Africii. Fiul său și al Cleopatrei, Ptolemaios, i-a urmat la tron devenind rege peste amîndouă Mauretaniile. Cf. Strabon, XVII, 3.7. (828). Vezi în continuare LIII, 26.

- ⁵³ Alexandros era frate geamăn cu Cleopatra. Ptolemaios, supranumit Filadelful, frate mai mic. Vezi XLIX, 31 și 41.
- ⁵⁴ Numele este transcris Iullus în cartea LV. Iullus Antonius a fost condamnat la moarte în anul 2 e.n. sub pretext de a fi complotat împotriva lui Augustus. Copiii Fulviei și ai lui Antonius, cu excepția lui Antyllus, fuseseră crescuți de Octavia. Obligația de a face o zestre tânărului Antonius revenea numai acelor liberițoni antonieni care n-aveau copii.
- ⁵⁵ Vezi XLIX, 39; 44 și notele la aceste capitole.
- ⁵⁶ Artaxias sau Artaxes era fiul lui Artavasdes. *Ibidem*.
- ⁵⁷ Pentru a nu jigni sentimentele egiptenilor, cărora Antonius le făcuse atâtea concesii, Octavianus, care alături de Antonius fusese de acord ca la Roma să fie redeschis templul lui Serapis (vezi XLVII, 15), invocă acum numele zeului pentru a justifica iertarea ce-o acordase orașului Alexandria. Areios, fostul profesor de filozofie al lui Caesar, și prieten cu Maecenas, a fost cel care l-a introdus în oraș. Amănunte despre modul cum Caesar a intrat în Alexandria, condus de Areios, la Plutarh, *Antonius*, LXXX.
- ⁵⁸ De la Suetonius, *Augustus*, LXXXIX, aflăm că: „îi plăcea să se ocupe cu deosebire de literatura greacă... Totuși nu vorbea ușor, nici nu îndrăznește să compună ceva în limba greacă. Dacă împrejurările cereau să scrie în această limbă, compunea în limba latină și da altuia să traducă” (trad. David Popescu). E mai mult decât sigur că discursul către alexandrinii i-a fost tradus de Areios. Plutarh, *loc. cit.*, dă câteva amănunte despre panica de care au fost cuprinși alexandrinii la intrarea lui Octavianus în oraș.
- ⁵⁹ Cf. Suetonius, *Augustus*, XVIII: „În același timp, scoase din monumentul funerar sarcofagul cu corpul marelui Alexandru; în ochii tuturor îi puse deasupra capului o coroană de aur și-i acoperi corpul cu flori, în semn de respect” (trad. D. Popescu). Corpul lui Alexandru fusese transportat de la Babilon la Alexandria, de Ptolemaios Lagos, unde acum era depus într-un sicriu de aur, înlocuit ulterior prin unul de sticlă. La Muzeul arheologic din Istanbul poate fi văzut un splendid sarcofag din marmură albă, împodobit cu basoreliefuli, care înfățișează lupte dintre macedoneni și perși, datînd din epoca elenistică. Acest sarcofag trece drept monumentul funerar care ar fi adăpostit sicriul

lui Alexandru pe teritoriul Asiei. A fost găsit într-un cavou princiar din Sidon (Fenicia).

- ⁶⁰ Cf. Suetonius, *loc. cit.*: „transformă Egiptul în provincie romană” ...; *Res Gestae*, ed. cit., 27, 24: *Aegyptum imperio populi (Romani) adieci*. Iulius Caesar, observă același Suetonius, *Caesar*, XXXV. „s-a temut să transforme Egiptul în provincie romană” de teama unei eventuale mișcări disidente, din partea guvernatorului roman, cu puteri excepționale. În realitate, Iulius Caesar încredințase domnia Egiptului Cleopatrei, care l-a înlăturat fără scrupule pe tânărul ei frate, Ptolemeios al XIV-lea. Vezi XLII, 35.
- ⁶¹ Și Alexandru, după o precizare a lui Arrian, *Anabasis*, III. 5. se temuse să încredințeze guvernarea Egiptului unei persoane de rang înalt. Cornelius Gallus era un simplu cavaler, și omul de încredere al lui Augustus. Despre măsurile luate de Octavianus când a transformat Egiptul în provincie romană. A. Idris Bell, *Egypt under the early Principate*, CAN, X (1934), pp. 284—314. Vezi în continuare LIII, 13. pasaj care poate fi confruntat cu Tacitus, *Annales*, I, 59.
- ⁶² Această măsură, similară cu cea luată odinioară împotriva Capuei. Titus Livius, XXVI, 16 era o pedeapsă gravă.
- ⁶³ Fapt confirmat de Spartianus, *Viața lui Septimius Severus*, XVII. Acest Senat era prezidat de o persoană numită de împărat. Sub Antoninus Pius egiptenii de vază au primit totuși dreptul de a intra în Senatul roman.
- ⁶⁴ Vezi cap. 5 la această carte și notele la acest capitol.
- ⁶⁵ Din punct de vedere al echivalenței expresiei: „două părți”, cu textul latin folosit de Dio, nu există nici o certitudine. Nu se știe ce înseamnă aceste „două părți” în raport cu întregul.
- ⁶⁶ Suetonius, *loc. cit.*, adaugă că Caesar Octavianus a luat măsuri și pentru unele îmbunătățiri funciare la Alexandria, printre altele, dragarea canalelor astupate de mîlul cărat de Nil.
- ⁶⁷ Adică Nicopolis, colonia de veterani înființată lângă Actium. Vezi cap. 1 al acestei cărți și nota despre jocurile actiace.
- ⁶⁸ Acest Tiridates, și el de neam arsacid, se ridicase pentru a prelua puterea. Vezi XLIX, 23 și Iustinus, *Epitome* XLII, 5 care dă mai multe amănunte. Relativ la modul cum Octavianus a înțeles să păstre-

- ze bunele relații cu acești partii, în luptă pentru domnie, vezi LIII. 33. În schimbul ostaticului, Octavianus a primit de la Phraates trofeele luate de partii în urma bătăliei de la Carrhae.
- ⁶⁹ Vezi în continuare, cap. 21, descrierea festivităților acestui triumf. *Res Gestae*, ed. cit., I, 4, 21—23: *tris egi curulis triumphos*. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXII: „a avut trei triumfuri curule: după victoria din Dalmația, de la Actium și din Alexandria. Toate durară trei zile” (trad. David Popescu). Să se observe că toate aceste războaie sînt considerate drept *bella iusta*, îndreptate împotriva unor neamuri străine.
- ⁷⁰ Octavianus a refuzat această nemaiîntîlnită dovadă de lingușire, care nu fusese decretată nici în cinstea lui Iulius Caesar; vezi în continuare cap. 20.
- ⁷¹ Cf. Plutarh, *Antonius*, I.LXXXVI. Ștergerea insigneilor oficiale echi-valează cu *damnatio memoriae*.
- ⁷² Așa cum s-a mai arătat, Octavianus dorea, și dorința lui a fost respectată, ca victoria asupra lui Antonius să nu aibă caracterul unui război civil. În *Res Gestae*, în respectul unei *damnatio memoriae*, numele lui Antonius nu este pomenit. În această privință, F. Wurzel, *Der Krieg gegen Antonius und Kleopatra*, ed. cit., passim: despre propaganda oficială legată de victoria lui Octavianus, v. și R. Syme, *Roman Revolution*, ed. cit., p. 304 și urm.
- ⁷³ Vezi nota 2 la această carte. Pînă acum Caesar Octavianus avusese doar imunitatea tribuniciană, nu și calitatea de tribun perpetuu. Vezi și Suetonius, *Augustus*, XXVII. *Res Gestae*, II, 10, 22—23.
- ⁷⁴ Este vorba de o putere extraordinară, *ius auxilii*, care depășea cu mult dreptul similar al tribunilor plebei, comentat de Titus Livius în III, 20. Această acumulare de onoruri și privilegii din anul 30 creează o situație destul de neclară din punct de vedere constituțional. Situația anului 30 este analizată amănunțit de Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 189 și p. 376, care atrage atenția că Octavianus nici nu a exercitat nici nu s-a prevalat de *tribunicia potestas* înainte de anul 23 î.e.n. Dacă Dio semnalează aici acordarea acestei puteri de către Senat, urmată apoi de *ius auxiliū* (30 î.e.n.), Grenade este de părere că trebuie să se facă o distincție între privilegiile acordate și cele acceptate. În sensul

acestei interpretări citează capitolele din *Res Gestae* care nu pomenesc nimic despre ius auxilii înainte de anul 23. Vezi de asemenea Lothar Wickert, articolul *Princeps*, RE, XXII, 2, p. 2284; Jean Béranger, *op. cit.*, p. 96 și Paul Petit, *op. cit.*, p. 126—220.

- ⁷⁵ Această cinstire excepțională răsplătea meritul lui Octavianus de a fi readus trofeele romane luate de la parți, în urma înfringerii lui Crassus. Vezi mai sus nota 68. Cf. XLIV, 18, o cinstire asemănătoare decretată pentru C. Iulius Caesar. Numele lui Caesar, cu acest prilej, a fost inclus în *Carmen Saliare*, *Res Gestae*, II, 10, 21—22.
- ⁷⁶ Cassius Dio se referă la numărul de preoți ai celor patru colegii sacerdotale de la Roma: pontificii, augurii, *septemviri epulones* și quindecemvirii. Ulterior, s-a adăugat și colegiul augustalilor (sorbit după cum era nevoie, în funcție de interesele de moment).
- ⁷⁷ În istoria Romei republicane aceasta era pentru a patra oară că se închideau porțile templului lui Ianus, în semn că puterea romană nu mai purta nici un război, cu nici o populație. Prima închidere a templului avusese loc pe vremea consulatului lui Titus Manlius, după cel de-al doilea război punic (sec. III î.e.n.). Titus Livius, I, 19. Evenimentul se mai întâmplase anterior și în perioada regalității. Suetonius, *Augustus*, XXII și Velleius Paterculus, II, 38.
- ⁷⁸ În cartea XXXVII, 27.
- ⁷⁹ În cinstea căruia s-a instituit un cult.
- ⁸⁰ Cf. Suetonius, *Augustus*, LII: „Nu îngădui să i se ridice temple în nici o provincie (deși știa că se ridicau chiar și proconsulilor) dacă nu erau închinatoteodată și Romei. La Roma, refuză categoric această onoare” (trad. David Popescu).
- ⁸¹ Cf. Suetonius, *Augustus*, LIX. În același sens, Tacitus, *Annales*, IV, 37. Relativ la prescripțiile privitoare la cultul imperial în Orient și Occident, izvorite din politica religioasă a lui Augustus. D. M. Pippidi, *Note despre cultul imperial* (II), *Revista Clasică*, VII, 1—2, 1931, p. 25.
- ⁸² Amintite de Flavius Iosephus în *Antiquitates Iudaicae*, XV, 11 și XVI, 9.

- ⁵⁴ Valerius Potitus Messala care, începînd din iulie 29 î.e.n., îl înlocuise pe Sextus Apuleius. Cinstirile la care se referă Dio sînt cele enumerate în capitolele precedente, 18 și 19.
- ⁵⁴ Contrar acestor știri, Suetonius, *Augustus*, XXV, pretinde că această distincție extraordinară i-a fost acordată lui Agrippa după victoria navală din Sicilia, nu după cea de la Actium.
- ⁵⁵ Despre Marcellus, fiul Octaviei, vezi notele 91 și 114 la cartea XLVIII.
- ⁵⁶ Același lucru îl confirmă și Suetonius, *Augustus*, XLI. Creșterea bruscă a valorii proprietăților imobiliare și funciare s-a datorat prătrunderii unei masive cantități de aur provenite din tezaurul de la Alexandria. Ceva mai mult încă, Suetonius amintește și faptul că Octavianus a îngăduit împrumuturi fără nici o dobîndă, pe un timp anuit, acelor care puteau să plătească o garanție dublă.
- ⁵⁷ C. Iulius Caesar însuși nu ținuse seama de vechea lege sullană care interzicea proscrisiilor și urmașilor acestora să ocupe magistraturi. Vezi XLI, 18.
- ⁵⁸ Dorința lui Octavianus ca regina să figureze în cortegiul lui triumfal n-a putut fi îndeplinită. Statuia de ceară ce-o înfățișa, aidoma cum arăta în momentul morții, avea prinsă o viperă de braț, Plutarh, *Antonius*, LXXXVI. Generalități despre aceste triumfuri la N. A. Mașkin, *Principatul*, ed. cit., p. 256.
- ⁵⁹ Adică a lui Valerius Messala.
- ⁶⁰ Menționate în *Res Gestae*, ed. cit., IV, 19, 1—2.
- ⁶¹ După o informație culeasă de Plutarh, *Antonius*, LXXXVI, un anume Arhibios, prieten și admirator al reginei, a plătit lui Octavianus uriașa sumă de 2000 de talanți pentru ca statuile Cleopatrei, ridicate la Roma, încă pe vremea lui Iulius Caesar, să nu fie nimicite. Plinius, *Naturalis Historia*, XXXIV, 6 atestă că în sec. I Roma poseda încă trei statui ale Cleopatrei. Statuia turnată în aur, de care vorbește Dio, se afla în templul zeiței Venus Genitrix, protectoarea gîntei Iulia.
- ⁶² Relativ la cultul lui C. Iulius Caesar vezi nota 15 la XLIII. Menționarea acestor jocuri va reveni în LIII, 1.
- ⁶³ Vezi nota 28 la L. Despre intențiile lui Octavianus de a porni o campanie împotriva Daciei, avînd ca bază operativă orașul illiric Se-

gesta, vezi nota 68 la XI.IX. Dacă raportăm știrile din Florus, *Epitome*, II, 21; 26; 28, cu privire la incursiunile dacilor în sudul Dunării, la intențiile lui Octavianus — ipoteza despre o eventuală participare a dacilor la disputa Antonius-Octavianus prinde consistență. Ingrijorarea lui Horațiu relativ la „primejdia dacă” este simptomatică (*Satire*, II, 6, v. 51—53 și *Ode*, III, 6, 13—16: *Paene occupatam seditionibus / Delevit urbem Dacus et Aethiops*). Suetonius, *Augustus*, XXI, confirmă știrile despre luptele lui Caesar Octavianus de la Dunăre: „Respinsе incursiunile dacilor și ucise trei șefi de-ai lor, cu mare mulțime de oameni”. Numele „regelui” dac, citat de Florus, este Cotiso. Vezi C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, ed. cit., p. 289. Cu privire la identificarea Coson-Cotiso și la respingerea acestei identificări, vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, pp. 106—111, p. 114. În general, despre luptele dintre romani și daci în anii 29—28 î.e.n., C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, p. 288—292; Radu Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, Dacia, S. N., IV, 1960, pp. 315—316, și D. M. Pippidi, *Romani la gurile Dunării* (sec. I î.e.n. — I e.n.) în *Din istoria Dobrogei*, vol. I, pp. 291—292.

⁸⁴ Aceste jocuri sînt menționate și în *Res Gestae*, ed. cit., II, 9, 16—17: *ex iis votis saepe fecerunt vivo me ludos...*

⁸⁵ Marcus Licinius Crassus, nepotul lui Crassus ucis la Carrhae (XL, 10), fusese însărcinat cu guvernarea Galliei Cisalpine în timpul războaielor civile. Acum era proconsulul Macedoniei. În anul 30 fusese colegul lui Octavianus în cel de al IV-lea consulat al acestuia. Urmînd surse latine, probabil aceleași compilate de Florus și de Suetonius, Dio scrie: „campania împotriva dacilor”, nu a geților. Este foarte probabil ca aceasta să fi fost într-adevăr campania care s-a soldat cu moartea lui Cotiso. Cf. și Strabon VII, 3, 11; (304); 5, 2. (314). Vezi F. Vanțșef, notele la aceste capitole în *Strabon*, vol. II, București, Ed. științifică, 1974, p. 593 și 602—603. Cit despre bastarni, ei mai avuseseră, în anul 59 î.e.n. prilejul de a se ciocni cu romanii, cînd, alături de băștinași, îl învinseseră în preajma Histriei pe Caius Antonius. Vezi XXXVIII, 10 și nota 26 la această carte. Generalități despre personalitatea lui M. Licinius Crassus, învingătorul dacilor din anii 29—28, la E. Groag, *RE*, XIII (1927), p. 283 și urm.

⁸⁶ După cum reiese din acest capitol de particulară importanță pentru istoria patriei noastre, se pare că bastarnii, ale căror locuri de așe-

zare se găseau în partea de est a țării — aglomerați în pădurile din centrul și nordul Moldovei — au trecut Dunărea, au devastat ținuturile Moesiei și au înaintat spre vest, ajungând în preajma dardanilor și a triballilor. Apoi și-au îndreptat forța de șoc spre sud, încercând să depășească lanțul Balcanilor (Haemusul). Vezi R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des nouvelles fouilles en Moldavie*. Nouvelles études roumaines d'histoire, București, 1955, pp. 103—119. Acest capitol este comentat de: V. Pârvan, *Getica*, ed. cit., pp. 85—90; D. M. Pippidi în *Istoria României*, ed. cit., pp. 478—479; *Din istoria Dobrogei*, I, loc. cit.; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, ed. cit., pp. 102—105; *Din istoria Dobrogei*, II, p. 32, unde autorul exprimă convingerea că în fruntea dacilor (geților?) menționați aici de Cassius Dio s-ar fi aflat acel Dicoes, dispus să dea o mână de ajutor lui M. Antonius, menționat de Suetonius, *Antonius*, LXIII; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. cit., pp. 114—115. A. Mócsy în studiul său *Der vertuschte Dakerkrieg des M. Licinius Crassus*, *Historia*, XV, 1969, pp. 511—514, face o interesantă observație la acest capitol. Deoarece Cassius Dio scrie că M. Crassus a purtat campanii împotriva dacilor și a bastarnilor pentru ca ulterior, în capitolele următoare, să vorbească numai despre regii geți, Mócsy propune disocierea campaniei împotriva dacilor de cea împotriva triburilor bastarne, ajutate de geți, aducând următoarele argumente: 1. prizonieri daci au fost prezenți alături de prizonieri suebi capturați de C. Carrinas în cursul anului 30, cu prilejul jocurilor din 29 î.e.n. menționate în cap. 21 al acestei cărți; 2. Titus Livius, *Epitome*, CXXXIV—CXXXV și Florus, *Epitome* II, 26 vorbesc de un singur *bellum Moesicum*, menționând separat pedepsirea lui Cotiso; 3. triumful obținut de M. Crassus este consemnat în CIL, I², 478, p. 50: *ex Thraecia et Geteis* (4 iulie, 27 î.e.n.). Concluzia lui Mócsy este că în realitate Crassus a purtat două campanii diferite: una împotriva dacilor, în cursul anului 30, prelungită, eventual, în primele luni ale lui 29 î.e.n.; cealaltă, în sudul Dunării și în Dobrogea în ultimele luni ale lui 29 și în 28 î.e.n. De ce însă această tăcere în jurul campaniei împotriva dacilor lui Cotiso? Pentru că, este de părere Mócsy, Octavianus, căruia nu-i convenea ca altcineva să culeagă laurii unei campanii pe care își propusese s-o conducă în persoană, nu este de acord ca Marcus Crassus, fost partizan al lui Sextus Pompeius și Marcus Antonius să capete titlul de *imperator* în urma unui asemenea succes (v. în continuare cap. 25). De aici tăcerea păstrată de autori-

- tăți în jurul unei campanii despre care pînă și izvoarele dau extrem de puține amănunte. În același sens R. Syme, *Roman Revolution*, ed. cit., p. 308; *Res Gestae* păstrează de asemenea o nejustificată tăcere asupra acestei campanii.
- ⁹⁷ Nume neidentificat. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 211, nota 111 acceptă împreună cu W. W. Tarn și M. P. Charlesworth, CAN, X, pp. 117—119 emendația *Kebros* în loc de *Kedros*. Anterior, V. Pârvan, *Getica*, ed. cit., p. 87, nota 2, ținînd seama că orașul Callatis se numea și *Kerbatis* (*Acervetis*, la Plinius, NH, IV, 18, 5) propune emendația *Kerbos*. Prima propunere identifică actualul rîu Tîbrița din Bulgaria cu Kebrosul, iar a doua presupune existența unui curs de apă în Dobrogea, nu departe de Callatis.
- ⁹⁵ Despre Rholes vezi în continuare capitolele următoare. Octavianus I-a primit la cartierul său general de la Corint. Relațiile dintre Octavianus și Marcus Crassus sînt comentate pe larg de M. P. Charlesworth, CAN, X., loc. cit.
- ⁹⁹ Spre deosebire de Cotiso, rege dac, al cărui nume este atestat de Horațiu, *Ode*, III, 8, 17—18: *Mitte civiles super Urbe curas; Occidit Daci Cotisonis agmen* și de Florus, *Epitome*, II, 28: *Daci montibus inhaerent, inde Cotisonis regis imperio quotiens concretus gelu Danuvius iunxerat ripas decurrere solebant et vicina populari Rholes* era un rege get, aparținînd regiunilor dunărene din spațiul extracarpatic, chiar din dreapta fluviului Dunărea. Legăturile lui de prietenie cu proconsulul Macedoniei îl determină pe Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 33, să-l localizeze nu departe de ținuturile triballilor; Dapyx era probabil o căpetenie a altor triburi care-și aveau „regatul” în Scitia Mică.
- ¹⁰⁰ După o explicație a lexicografului Hesychios, *Keira* înseamnă „cea care înghite oamenii”. V. Pârvan, *Getica*, pp. 89—90, o identifică cu peștera din Gura Dobrogei. Cf. și R. Vulpe, *op. cit.*, II, p. 34 și 43.
- ¹⁰¹ Genucla, după cît se presupune, se afla pe Dunăre, în părțile de nord ale Dobrogei. D. M. Pippidi, *Istoria României*, I, ed. cit., p. 479; *Din istoria Dobrogei*, I, p. 292; Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 292, nota 44; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. cit., p. 114.
- ¹⁰² Vezi XXXVIII, 10 și nota 26 la această carte.

- ¹⁰³ La încheierea campaniei lui M. Crassus împotriva geților din Sciția Mică, teritoriile stăpînite de Dapyx și Zyraxes au trecut indirect sub protectorat roman, inițial prin mijlocirea aliatului romanilor, Rhodes. După moartea acestuia au fost supravegheate de regatul odrys din Tracia, aliat cu Roma. Zona de coastă este transformată însă într-o prefectură maritimă, care ține direct de provincia Macedonia și este pusă sub comanda proconsulului Macedoniei (anul 11 î.e.n.). D. M. Pîpîdi, *Istoria României*, I, ed. cit., p. 481.

CARTEA LII

- ¹ Cartea LII debutează prin expunerea unui punct de vedere propriu, ce aparține lui Cassius Dio. Cel puțin în formele constituționale, Imperiul n-a fost o „monarhie”. Împăratul nu era decît un *dictator* (cumul de magistraturi pe viață), recunoscut de Senat și un *imperator*, aclamat de armată, deci e vorba numai de instituții vechi republicane. Abia Diocetian va crea „monarhia” de drept divin. Conform acestei opinii, imperiul roman începe virtual cu luna ianuarie 28 î.e.n., în pofida simulatei renunțări a lui Octavianus Caesar la prerogativele ce le acumulasă. În acest sens K. E. Petzold, *articolul citat*, p. 334—335. Între capitolele prin care începe cartea LI (vezi nota 2 la această carte) și conținutul cărții LII nu există nici o contradicție. În anul 30 î.e.n., după victoria de la Actium, Octavianus înmănușia sub autoritatea sa majoritatea magistraturilor-cheie ale regimului republican. Cf. Tacitus, *Istoriei*, I, 1; 2; acum, în 28 î.e.n. se ridică întrebarea asupra celei mai bune soluții de legalizare a situației *de facto*. Vezi Gh. Ștefan, *Studiul Introductiv*, vol. I, p. 15. În prealabil, Cassius Dio socoate necesar să expună dilema reală în care se afla Octavianus, semnalată de Suetonius în *Augustus*, XXVIII: „De două ori s-a gîndit să restabilească republica: prima dată, după înfrîngerea lui Antonius, amintindu-și că adesea îi obiecta că el e singurul obstacol pentru a restabili republica” (trad. David Popescu). Dacă ținem scama de lungile discursuri cu teză atribuite în această carte lui Agrippa și lui Maecenas, primul, îl sfătuia să abdice (vezi în continuare cap. 13), iar celălalt să păstreze puterea ce-o avea, dîndu-i aparența legalității (cap. 17) — opoziția celor două discursuri despre cea mai bună formă de guvernămînt reflectă nu numai starea de spirit reală din anturajul viitorului „principe”, ci și dezbatere teore-

time mereu actuale pe această temă în timpul instaurării și consolidării Principatului. Vezi J. Bleicken, *Der politische Standpunkt Dios gegenüber die Monarchie*, Hermes, (XC), 1962, p. 444—467.

Ezitățile lui Octavianus în acest ianuarie 28 î.e.n., tentativa semnalată aici de Cassius Dio de a-și depune mandatul, sînt consemnate de el însuși în *Res Gestae*, ed. cit., IV, 34, 13—15: *In consulatu sexto... rem publicam potestate in senatus populi que Romani arbitrium transtuli*. Vezi Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 101; p. 156—158; p. 386—387. Grenade este de acord cu această interpretare a lui Cassius Dio despre începutul Principatului. În general, despre cărțile „augustane” ale lui Cassius Dio, despre modul său de informare, F. Millar, *op. cit.*, p. 91.

Discursul lui Agrippa, cap. 2—13, este întrerupt de o lacună care nu poate fi reconstituită prin Dio-Xifilinos sau Dio-Zonaras. Dacă discursul care urmează, atribuit lui Maecenas, conține, așa cum se știe, unele puncte de vedere personale ale lui Dio cu privire la îmbunătățirile pe care le preconiza în structura instituțiilor politice și administrative ale imperiului roman, pe vremea Antoninilor și a Severilor (sec. II și III e.n.) — discursul lui Agrippa în favoarea unui „guvernământ democratic” (republican) a dat naștere la interpretări diferite. Desigur, nu era pentru prima oară că într-o operă istorică se află o asemenea dezbatere în contradictoriu asupra celei mai bune forme de guvernământ. Problema fusese deja ridicată de Herodot, de Aristotel și de Polybios. Întrebarea care se pune în legătură cu tezele prezentate de Agrippa este în ce măsură propriile concepții politice ale lui Cassius Dio au putut determina selecția și corelarea punctelor de vedere expuse în acest discurs. Să acordăm, de pildă, atenția cuvenită îndemnurilor lui Cassius Dio ca împăratul să ia seama la „pericolele” ce-l pîndesc (vezi cap. 8 și începutul cap. 9). Jochen Bleicken, *art. cit.*, p. 459, vede cu drept cuvînt în aceste îndemnuri reflectarea unei atitudini față de măsurile luate de Septimius Sever pentru „democratizarea” cît mai largă a armatei și a principalului ordin care deținea puterea politico-administrativă, ordinul senatorial. Era firesc, scrie Bleicken (p. 460), ca asemenea frămîntări, care reeditau întrucîtva poziția senatorială față de împărații dinastiei Iulia-Claudia, să-l preocupe pe Dio și să-l determine să le readucă în actualitate sub această formă. Asasimarea lui Iulius Caesar se dovedea un pretext nimerit pentru dezvoltarea anumitor idei în acest discurs.

- ⁵ După cum reiese din acest pasaj, teoriile moralei practice a stoicismului nu sînt străine de ceea ce Cassius Dio dorește să demonstreze. Vezi și D. M. Pippidi, *La Religion des Empereurs*, articolul citat, p. 415.
- ⁴ Cuvintele *ἰσονομία*, egalitatea în drepturi, *ἰσογονία*, egalitatea de naștere și *ἰσομοιρία*, egalitatea în repartizarea bunurilor, sînt noțiuni preluate din vocabularul politic curent, noțiuni care s-au conturat încă din timpul mișcării sofistice (sec. V î.e.n.), folosite de un Hippias bunăoară sau un Antifon (sofistul). Vezi în acest sens Ettore Bignone, *Antifone sofista ed il problema della sofistica nella storia del pensiero greco*, Studi sul pensiero antico, Napoli, 1938, îndeosebi p. 83 și urm.
- ⁵ Preocupare mai mult decît actuală și în timpul domniei lui Severus Alexander, cînd *anonna* (stringerea și distribuirea de grîne) devenise problema cea mai importantă de rezolvat.
- ⁶ După semnalarea dificultăților economice care implicau plata soldelor militare și satisfacerea revendicărilor armatei, Cassius Dio atinge acum chestiunea organizării justiției și a organelor juridice. Asupra acestei probleme va reveni în cap. 22 (discursul lui Maecenas).
- ⁷ În mod evident, Dio pune aici în discuție relațiile dintre împărat și aristocrația senatorială căreia el îi aparținea. Întreg acest pasaj, cît și cel care urmează, se sprijină pe teza că împăratul nu izbutește singur să facă față tuturor cerințelor în conducerea unui stat. Dar necesitatea de a se înconjura de sfetnici și înalți funcționari, dacă aceștia posedă pregătirea și prestigiul corespunzător sarcinilor care li se încredințează, este echivalentă cu veșnica amenințare ca împăratul să fie răsturnat de cineva care-i este superior prin calitățile ce le are; nu mai puțin primejdioasă este, pe de altă parte, promovarea în munci de răspundere a unor oameni lipsiți de instrucție și de practică politică. *Apaidusia*, „lipsa de cultură”, reprezintă pentru Dio impedimentul cel mai de seamă pentru ocuparea unei funcții în aparatul de stat. Aceste sfaturi, arată J. Bleicken, *op. cit.*, p. 458, sînt de asemenea strîns legate de modificările aduse de Septimius Severus (193—211 e.n.) în structura socială a comandamentelor militare și a întreg aparatului de stat, de promovarea unor pătri sociale care pînă în secolul al III-lea nu avuseseră acces la posturi de conducere. Deși partizan al unei forme de guvernămînt moderate, care îmbină conducerea „monarhică” cu formele constituționale (LVI, 43, 4) „o

monarhie fără tiranie și o republică lipsită de discordii" (Gh. Ștefan, *loc. cit.*), Dio nu-și poate ascunde aici îngrijorarea față de perspectivele aristocrației senatoriale amenințate în timpul Severilor de o „invazie” a unor oameni ridicați din alte pături sociale.

⁸ Cf. Titus Livius, I, 17.

⁹ Titus Livius, V, 23; Aurelius Victor, 23.

¹⁰ Velleius Paterculus, I, 4.

¹¹ Oportunitatea introducerii acestor teze despre restaurarea regimului republican (pe care Octavianus l-a conceput sub forma unui *transfer* de autoritate din partea sa spre Senat și Adunarea Poporului, *Res Gestae*, 34, 13—15: *rem republicam mea potestate in senatus populi Romani arbitrium transtuli*) este în deplină concordanță cu desfășurarea narațiunii istorice a lui Dio, probabil, cu tradiția liviană însăși. E. Schwartz, articolul *Cassius*, RE, III 2 p. 1684 și urm. (în special p. 1692), arată că pentru primele decade ale perioadei imperiale din istoria Romei, Cassius Dio nu mai urmărește cu strictețe un anumit izvor, ci compune cărțile *Istoriei* sale ținând seama de ansamblul datelor tradiției, atât a scrierilor antoniene cât și a celor caesariene. Poziția sa de clasă îl îndemna totuși să facă anumite analogii și comparații între opoziția senatorială din vremea sa și cea de la începutul domniei lui Augustus (Gh. Ștefan, *studiul citat*, 8—10). Dio considera și traducea termenul *principatus* drept „monarhie”. În vremea Severilor, când trăia Dio, Principatul începuse să capete de fapt aspectul unei reale monarhii, prin creșterea arbitrarului împăratului și prin stabilirea unei „dinastii”, dar nu de drept. Discursul lui Agrippa îi slujește scriitorului nu numai pentru canalizarea unor reflecții critice privitoare la raporturile împărat — ordinul senatorial, ci și la rezumarea ideilor pe care Antonius și Octavianus Caesar le propagaseră în discursurile prin care amândoi căutau să se înfățișeze drept „leaderii” mișcării care milita pentru „libertățile” republicane. Să ne amintim că atât Lucius Antonius, în 41 î.e.n. (Appian, *Războaiele civile*, V, 29 și urm.), cât și Marcus Antonius (vezi mai sus XLIX, 41 și L, XXIII) declaraseră cu emfază intențiile lor de „restaurare a republicii” (*reddere rempublicam*); la rîndul său, Octavianus îi adresase lui Antonius o scrisoare (după expediția acestuia în Armenia) prin care-i propunea abolirea puterilor excepționale ce le deținuseră ca triumviri și revenirea la formele de

stat anterioare (Appian, *Răz. civile*, V, 137). V. Fadinger, *op. cit.*, *Die beginnende Konfrontation der beiden Triumvirn*, p. 180 și urm. Este așadar firesc ca Dio să folosească acest prilej pentru a rezuma principalele teze despre virtuțile „democratice” (republicane), pe care înșiși Antonius și Octavianus le folosiseră în scopul propagandei lor personale. Despre discursul lui Agrippa, vezi F. Millar, *A study of Cassius Dio*, ed. cit., p. 105 și urm. care atrage atenția asupra reluării unora din temele acestei cuvântări în discursul lui Maecenas și Jean Béranger, *Recherches sur l'aspect idéologique du Principat*, Lausanne, 1953, cap. III, *L'idéologie*, p. 137 și urm.

- ¹² De o importanță covârșitoare față de ideile expuse în discursul lui Agrippa se întâlnește discursul atribuit lui Maecenas. Punctul de vedere al lui J. Bleicken, *op. cit.*, p. 446, anume că acest discurs ar fi fost compus după retragerea lui Cassius Dio din viața publică (anul 229; vezi G. H. Ștefan, *Studiul Introductiv*, loc. cit.) și apoi introdus în corpul narațiunii, nu este admis de F. Millar, *op. cit.*, p. 103, sub motiv că istoricul, începând din anul 229, nu a mai participat în nici un fel la viața publică și în nici un caz nu s-a numărat printre consilierii lui Severus Alexander, care pregăteau reformele preconizate de tânărul împărat (suiț pe tron în 222). Deși F. Millar este înclinat să raporteze discursul lui Maecenas mai degrabă la prezentarea teoretică a transformărilor intervenite în structurile politice și economice ale statului roman îndată cu instaurarea Principatului, urmînd linia deschisă de M. Hammond, *The Significance of the Speech of Maecenas in Dio Cassius Book LII.*, Transactions and Proceedings of the American Phil. Association, 53, 1932, 88—102, el este totuși nevoit să recunoască gradul de generalizare la care se ridică multe paragrafe ale discursului, aplicabile, în principiu, la orice perioadă din evoluția imperiului roman (vezi, de pildă, p. 107). În acest discurs din care nu lipsesc unele deschideri spre trecut (idealizat), Millar recunoaște anumite tendințe de laudă pentru împărăția dinastiei Iulio-Claudiilor care înțelegeau să consulte Senatul, fie și formal. De comun acord cu J. Bleicken, Millar respinge teza lui Eduard Meyer, expusă în *De Maecenatis oratione a Dione ficta*, Diss. Berlin, 1891 și anume că acest discurs ar avea tendințe antisenatoriale. Charles Lécivain, *Études sur l'Histoire Auguste*, Paris, 1904, p. 234 și urm., consideră discursul drept una din principalele surse ale Vieții lui Severus Alexander din *Historia Augusta*.

Această teză, înainte de Millar, fusese infirmată încă de A. Jardé, *Etudes critiques sur la vie et la règne d'Alexandre Sévère*, Paris, 1925 (Studiu citat de G. h. Ștefan, *Studiul Introductiv*, p. 15, nota 13), care a demonstrat că apropierea reală din discursul fictiv al lui Maecenas și biografia lui Severus Alexander nu trebuie interpretate în sensul unei legături directe, deoarece discursul compus de Dio se înalță cu mult peste problemele actuale în secolul al III-lea.

- ¹³ În mod vădit acest pasaj conține un îndemn la cooperarea dintre împărat și aristocrația senatorială. Tema va fi amplificată în cap. 15.
- ¹⁴ Ecouri din lectura *Republicii* lui Platon.
- ¹⁵ În mod consecvent, Dio se arată un înverșunat dușman al tiraniei, al monarhiei absolute. Nu putem ști în ce măsură această poziție coincidea cu tezele dezvoltate în obișnuitele discursuri de școală, περὶ βασιλείας (*Despre regalitate*) din programul școlilor de retori ale timpului, M. Hammond, *op. cit.*, cât și F. Millar, *op. cit.*, p. 197, sînt de părere că Dio s-a inspirat din scrieri republicane care circulau încă la începutul imperiului, cum ar fi *Epistulae ad Caesarem senem* (Pseudo-Sallustius) sau așa-zisa *Constituție a lui Romulus*, prelucrată de Dionysios din Halicarnas, *Ant. Rom.*, II, 729.
- ¹⁶ În sensul: „nu la voia întâmplării, cum se petreceau lucrurile în timpul Republicii, cînd guvernămîntul Provinciilor era tras la sorți, iar *cursus honorum* depindea de abilitatea candidatului care oferea o mită mai mare.
- ¹⁷ Observație care dovedește că Dio lua în considerare întinderea și diversitatea geografică și etnică a imperiului, stadiu de dezvoltare cu totul deosebit față de premisele formării statului roman, expuse în capitolul următor.
- ¹⁸ Metaforă descoperită în poezia lirică greacă (Sappho, Alceu), dar și în istoriografie (Thucydides, VII, 25, de exemplu) preluată de Horațiu care o dezvoltă sub forma binecunoscutei *Ode*, I, 14: *O Navis, referent, in mare te novi/Fluctus? . . .*
- ¹⁹ Bolnav de cancer, Sulla s-a sinucis, dar nu din acest motiv. Vezi Plutarh, *Sulla*, XXXVI—XXXVII, o altă versiune asupra morții dictatorului.
- ²⁰ Marcus Aemilius Lepidus, tatăl triumvirului, care, după moartea lui Sulla, a propus abolirea anumitor legi din timpul dictaturii. A fost

- consul în 78 î.e.n. alături de Quintus Lutatius Catulus. Adversar al lui Catulus, a ridicat armele pentru a nimici definitiv legile sullane. Vezi Appian, *Război. Civile*, I, 107. Despre luptele împotriva lui Sertorius, și acesta adversar neîmpăcat al lui Sulla, vezi capitolul următor, 108.
- ²¹ Cf. cele scrise de Cassius Dio în cap. 2 din cartea XLIV și părerile sale cu privire la cauzele care au dus la asasinarea lui Caesar, începutul cap. 3.
- ²² Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVIII și *Res Gestae*, I, 1. Introducerea noțiunii de τύχη ca factor activ în procesul istoriei, nu este străină de concepția lui Thucydides.
- ²³ Anticipare asupra numeroaselor dări afară din Senatul roman, întreprinse de Augustus. Vezi LII, 42; LIV, 13—14 și 26; LV, 13. Cf. *Res Gestae*, ed. cit., II, 8. Cu privire la numărul excesiv de senatori pătrunși în Senat (provinciali inclusiv), vezi nota 115 la cartea XLIII. Despre componența Senatului în epoca imperială M. Hammond, *Composition of the Senate*, 68—235, JRS, XLVII, 1957, p. 74 și urm. Intenția lui Augustus era ca treptat (epurărilor au avut loc în anii 18, 13 și 11 î.e.n.) să se ajungă la un număr de 300 senatori. Ulterior, s-a ajuns la 600. Cf. LIV, 13. Natural, acest îndemn se poate interpreta și ca un ecou al unor cerințe atunci actuale.
- ²⁴ Cf. LIV, 14. Începînd de la acest capitol va fi vorba despre măsurile și reformele așteptate de la un monarh înțelept.
- ²⁵ Situație necorespunzătoare epocii de instaurare a Principatului. Îndemnul din acest paragraf, care contravine într-un anume sens cu acela de a epura Senatul, se referă la avantajele conducerii centralizate după înlăturarea celor incompetenți. Cf. sfîrșitul cap. 23 din cartea LIV, F. Millar, *op. cit.*, p. 112.
- ²⁶ Dreptul de cetățenie, dacă nu în totalitate, a fost acordat cu multă generozitate locuitorilor din imperiul roman prin așa-zisul edict al lui Caracalla, din 212 (*Constitutio Antoniana*). După F. Millar (*loc. cit.*), maniera în care vorbește aici Dio despre dreptul universal de cetățenie contravine vederilor sale de restrîngere a anumitor libertăți și drepturi civice, pe care le consideră generatoare de tulburări interne. Vezi W. Kunkel, *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History* (trad. engleză), Oxford, 1966, p. 74—77.

- ²⁷ Sfat care corespunde întocmai *Digestelor* (lui Ulpian), XLII, I, 57: *princeps enim, qui ei magistratum dedit*, Apud Millar, *loc. cit.*, p. 112 și 114.
- ²⁸ *Poliarchos: Praefectus Urbi*, magistratură din epoca imperială cu totul alta decât cea din timpul republicii, când Prefectul orașului îl substituia pe Consul, în absența acestuia, la Sărbătorile Latine. Vezi nota 121 la XLIII. Vezi și W. Kunkel, *op. cit.*, p. 54.
- ²⁹ Cf. Tacitus, *Annales*, XIII, 26. Prefectura Romei, creată de fapt de Augustus, (Suetonius, *Augustus*, XXXVII) a devenit cu vremea o putere redutabilă, care amenința însăși autoritatea principelui.
- ³⁰ Cassius Dio întocmește în acest capitol și în cele care vor urma o adevărată ierarhie a magistraturilor necesare conducerii imperiale centralizate. Un rang secund după cel al Prefectului orașului îl acordă *subcensor*-ului, totodată și *Praefectus morum*. Suetonius, *Augustus*, XXXVII. Un număr de șase subcensori, trei senatori și trei cavaleri îl ajutau direct pe Octavianus investit cu *potestas censoria*, W. Kunkel, *ibidem*.
- ³¹ Remunerarea funcției de stat are calitatea, în viziunea politică a lui Dio, să determine oarecare stabilitate în aparatul necesar conducerii imperiale centralizate, ca dealtfel și menținerea unora și a celoralți magistrați pe toată durata vieții. Remunerarea, pretinde Dio, să fie fixată conform „serviciilor aduse și demnității rangului“.
- ³² Referire la funcția de *legatus Augusti pro praetore*. După J. Bleicken, *op. cit.*, p. 450, acest paragraf și cel care urmează reflectă realități politico-administrative posteroare anului 200.
- ³³ Această propunere pentru împărțirea teritoriului italic și al provinciilor în unități politico-administrative guvernate de un *proconsul* (*vir consularis*) ajutat de doi *legati propraetore* amintește întru totul de reforma administrativă a lui Domițian. Vezi Léon Homo, *Le Haut-Empire, Histoire Romaine* III, Coll. Glotz, Paris, 1933, p. 380 și urm. În continuare, Dio prevede separarea puterii civile de cea militară, precum și autonomia sectorului financiar, lăsat pe seama ordinului ecvestru. Spre deosebire de reforma adusă la îndeplinire de Domițian, în schema lui Dio posturile-cheie din administrație și armată sînt rezervate senatorilor. Cît privește condiția Italiei, echivalentă cu cea a unei provincii, anumite premise sînt detectabile încă din se-

- colul al II-lea î.e.n. (Momm sen. *Staatsrecht*, ed. 3, vol. II, p. 1043 și urm.) iar împlinirea ei are loc sub dinastia Severilor (sec. III). J. Bleicken, *op. cit.*, pp. 450—451, și F. Millar, *op. cit.*, p. 113.
- ³⁴ Delimitare riguroasă a atribuțiilor proconsulului ce posedă *ius gladii* și a celor doi legați cu rang pretorian. În cazul când într-o provincie s-ar fi aflat două legiuni (conform regulii introduse de Septimius Severus), cei doi *legati* aveau datoria să comande fiecare câte o legiune. F. Millar, *ibidem*, care citează (la nota 1) pe Ritterling, RE, XII, 1 (1924) articolul *Legio*, p. 1310. Prerogativele juridice acordate acestor legați aveau o deosebită importanță.
- ³⁵ Această schemă, care în vârful piramidei ajunge pînă la împărat, corespunde, în mare, organizării provinciilor militare din secolul al III-lea e.n. Dio, atunci când acordă prioritate ordinului senatorial în ocuparea posturilor-cheie (F. Millar, *op. cit.*, p. 1114), combate de fapt sistemul introdus de Septimius Severus, care încredinșase cavalerilor comanda unor legiuni, J. Bleicken, *op. cit.*, p. 461).
- ³⁶ Dio pledează în acest paragraf pentru plata serviciilor aduse statului (în afara nucleului administrativ central), sub forma unor remunerații gradate, menite să-i ajute pe cei ce se află departe de casă. Augustus introdusese un asemenea *salarium* (vezi mai departe LIII, 15), cu scopul de a înlătura fraudele și uneltirile împotriva sa. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXVI. Nu începe însă îndoială că, scriind acest paragraf, Dio medita la problemele ridicate de numirea și întreținerea funcționarilor imperiali în anii de după 200 e.n. De asemenea, să reținem propunerea ca durata ocupării unui post extern, în aparatul de stat, să fie prelungită pînă la trei, chiar și cinci ani, față de durata reală: un an și jumătate pînă la doi. F. Millar, *ibidem*.
- ³⁷ Pînă la cap. 24 (începînd de la 19), Dio se arată preocupat îndeosebi de răspunderile ce revin senatorilor din aparatul de stat. Începînd cu acest capitol va discuta componența și conducerea gărzii pretoriene. Postul prefectului pretorian, *Praefectus praetorio*, i se pare încărcat cu atîta răspundere încît preferă să fie deținut de două persoane diferite, care s-au distins în campaniile militare. Vezi W. Ensslin, RE XXII 2, 1954, articolul *Praefectus Praetorio*, p. 2407 și urm. Cu excepția centurionilor, toți soldații și comandanții lor de pe teritoriul italian pot fi condamnați la moarte de prefectul gărzii pretoriene. Indiscutabil, aici se află o aluzie la conduita și la căderea

- lui Plautianus, executat în ianuarie 205 de Caracalla, în fața lui Septimius Severus. Cf. W. Kunkel, *op. cit.*, p. 67 și urm. despre atribuțiile juridice ale prefectului pretorian.
- ³⁵ Caesarieni: soldații din garda pretoriană *praetorium*, care-l păzesc pe împărat.
- ³⁶ Posturi de mai mică răspundere: *Praefectus vigiliarum*, *Praefectus annonae* pe care Dio le concede ordinului cavalerilor. W. Kunkel, *loc. cit.*
- ⁴⁰ Sectorul financiar, după cum reiese din acest paragraf, Dio îl rezervă cavalerilor, cu propunerea ca aceștia să primească un *salarium* raportat la sumele încasate. Istoricul face așadar deosebirea între compartimentul funcționarilor de rang senatorial, însărcinați cu administrația și comanda militară, și compartimentul finanțelor. Prevede totuși ca necesare anumite sectoare ale administrației financiare, în fruntea cărora să se afle funcționari specializați, competenți, ajutați de personal în subordine, care poate fi recrutat și printre liberiți (*procuratores*). Situația procuratorilor în această perioadă este studiată de H. G. Pflaum, *Les Procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris, 1950. Vezi îndeosebi p. 97 și urm., 180 și urm.
- ⁴¹ Cf. cap. 19, 1. Așa cum arată J. Bleicken, *loc. cit.*, opiniile lui Cassius Dio privitoare la lărgirea componenței Senatului nu contravin cu nimic concepției sale politice despre rolul ordinului senatorial în imperiul târziu. El condamnă însă cu severitate *promovarea* unor persoane incompetente în rândul senatorilor, lucru care se împacă foarte bine cu sfaturile despre *epurarea* Senatului. Vezi anterior nota 19.
- ⁴² Începând cu acest capitol sistemul educațional propus de Dio se axează, după toate probabilitățile, pe schema unor tratate intitulate Περὶ παιδείας (Despre educație), care circulau în școlile filozofice și retorice ale timpului, cu adaptările de rigoare la sistemul politico-administrativ elaborat de istoric. În această direcție, vezi studiul lui C. Barbagnallo, *Lo stato e l'istruzione pubblica nell'Imperio Romano*, Catania, 1911 și cartea lui H. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, ed. 5, Klincksiek, Paris, 1960, capitolele privitoare la sistemul educațional în imperiul roman târziu.
- ⁴³ Recrutarea armatei era o preocupare de prim ordin atât în epoca augustană cât și mai târziu. Dio pledează pentru o armată cu o vastă

competență etnică și socială, permanentă și bine antrenată. Selecția celor mai bune elemente este de rigoare. Și în acest sfat se strecoară, eventual, o aluzie la „greșeala” săvârșită de Septimius Severus când a alcătuit gărzile praetoriene din oameni aparținând tuturor păturilor sociale. Vezi cartea LXXIV, cap. 2.

- ⁴⁴ Capitoiul 28, ca și următorul, reprezintă o replică la temerea formulată de Agrippa față de ura populației împotriva procuratorilor însărcinați cu strângerea impozitelor (*vectigalia*) și a redevențelor în natură (*annona*). Soluția găsită de Dio se mărginește la apelul unor contribuții liber consimțite, la înțelegerea izvorită din conștiința civică. Cf. Tacitus, *Istoriile*, IV, 74.
- ⁴⁵ Dio nu vorbește mereu la modul impersonal, ci oferă uneori sugestii în a căror aplicabilitate crede cu adevărat. Prima măsură ce-o propune, vânzarea proprietăților acumulate în urma războaielor civile, are desigur o raportare directă la sfârșitul războaielor civile din sec. I e.n.; cu toate acestea, mari confiscări de pământ și bunuri avuseseră loc și în urma campaniilor lui Septimius Severus împotriva lui Niger și Albinus în 193—196 e.n. Vezi M. Besnier, *Le Bas-Empire, Histoire Romaine*, IV, coll. Glotz, Paris, 1937, p. 30 și urm. Nu este exclus ca Dio să fi scris cap. 28 din această carte având în vedere și procedura lui Traian, care a scos în vânzare bunurile confiscate de Domițian pentru refacerea finanțelor statului. Plinius cel Tânăr, *Panegiricul*, 50.
- ⁴⁶ Dobânzile excesive au provocat nu odată mișcări sociale, conducerea de stat fiind silită la abolirea datoriilor în favoarea datornicilor.
- ⁴⁷ În fond, aici este vorba despre balanța dintre venituri și impozite, despre faptul ca oamenii să înțeleagă că taxele și impozitele plătite statului se întorc sub forma de beneficiu în favoarea contribuabililor. Problema agrară, îndeosebi, este aici pusă sub forma ecuației ajutor de stat: venituri sporite, ceea ce revine la taxe plătite regulat și corect.
- ⁴⁸ Poate o referire la înfrumusețarea Romei în timpul domniei lui Septimius Severus. M. Besnier, *op. cit.*, p. 36.
- ⁴⁹ Măsură consecventă cu sistemul politico-administrativ centralizat, pe care Cassius Dio nu încetează să-l prezinte ca cea mai bună formă de guvernământ. El se ridică împotriva Senatelor și Adunărilor Popu-

lare din marile centre urbane supuse Romei, cum ar fi Alexandria, Antiochia, deși anumite forme de guvernare locală (senate), paralele cu autoritățile civile și militare romane, au existat și în primele secole ale imperiului roman.

- ⁵⁰ Sub Augustus, unele municipii și orașe libere aveau încă dreptul de a bate monedă, însă cu aprobarea împăratului. Acest drept, în fapt, n-a fost abolit niciodată.
- ⁵¹ Capitolul 31 reia tema bunelor relații dintre conducere și Senat. Istoricul, pretinzând autonomia Senatului în materie de jurisdicție față de un membru al Senatului, înfierează procedura unui șir întreg de împărați, începând cu Commodus și sfârșind cu Caracalla și Elagabal. J. Bleicken, *op. cit.*, p. 457. Vezi acel: „împărați răi”.
- ⁵² Considerațiile despre insultele și cuvintele injurioase la adresa împăratului se referă tot la măsurile arbitrare luate de acei împărați care hotărâu singuri soarta celor denunțați, fără să țină seama de părerile acelor care făceau parte din Consiliul imperial (Mommson, *Staatsrecht*³, II, p. 1116) nici de justificarea ce-o puteau avea (cazul lui Plautianus, ucis fără judecată. Vezi nota 37).
- ⁵³ Denașcația pe care Dio o face aici între atribuțiile senatorilor se referă numai la sectorul juridic, în care prevede o strictă gradație a atribuțiilor. Fostii consuli, în acest sistem, au dreptul de a judeca toate cazurile, indiferent de natura lor. Cum reiese din cap. următor, jurisdicția, pretinde Dio, trebuie să nu fie „absolută, dar nici independentă”, orice acuzat având dreptul la apel. W. Kunkel, *op. cit.*, p. 67—68.
- ⁵⁴ *Consilium principis*, care pe vremea lui Septimius Severus căpătase o reală pondere în calitatea sa de instrument al puterii centralizate. Vezi de asemenea Herodian, VI, 1, despre modul cum Severus Alexander se apropie întrucâtva de acest ideal al lui Dio (cartea LII a fost scrisă aprox. prin 214, înainte de venirea la domnie a lui Alexander) prin conducerea sa monarhică, sprijinită activ de un *sfat* ales dintre reprezentanții de seamă ai Senatului.
- ⁵⁵ În timpul domniei aceleiași împărat, ordinul cavalerilor fusese favorizat în ocuparea demnităților și funcțiilor din rețeaua provincială politico-administrativă.

- ⁵⁶ Adagio devenit celebru datorită lui Shakespeare (*Cum vă place*, actul II, scena VII, v. 139) dar care circula în lumea greacă încă din sec. V, datorită lui Democrit, Frag. 115 Diels.
- ⁵⁷ Obişnuita opoziție între natură (φύσις) și normă, lege (νόμος).
- ⁵⁸ În acest capitol găsim câteva importante idei despre cultul imperial, a căror însemnătate este relevată de D. M. Pippidi în *Dio Cassius et la religion des empereurs*, articolul citat, pp. 414—415. Analizând și alte pasaje din operă, D. M. Pippidi demonstrează într-o manieră convingătoare că totuși pietatea binecunoscută a lui Dio, care mergea pînă la credulitate, n-a făcut nicicînd concesii divinizării personalității principelui, dar imortalitatea a confundat-o, pe plan ideal, cu „bunul renume”, dobîndit prin virtuți majore.
- ⁵⁹ Mai mult decît sigur că istoricul are în vedere cultul creștin. S-ar putea totuși ca el să fi luat în considerare și politica indulgentă a lui Caracalla (211—217) față de unele divinități orientale. Caracalla a ridicat la Roma un templu în cinstea lui Serapis, chiar pe Quirinal, și a înfrumusețat templul lui Serapis și Isis din Cîmpul lui Marte.
- ⁶⁰ Vezi mai sus nota 49. Asemenea titulaturi pompoase sub care se ascundeau rivalități meschine erau uneori puse în circulație sub forma efigiilor monetare. Cf. LIV, sfîrșitul cap. 23.
- ⁶¹ Portretul împăratului ideal.
- ⁶² Să se observe că la sfîrșitul cuvîntării atribuite lui Maccenas acesta nu propune lui Octavianus alt titlu pentru puterea suverană decît acela de *Caesar* sau *Imperator*. L. Wickert, articolul citat, *Praenomen Imperatoris*, pp. 2278—2279. Numele *Augustus* (implicit în verbul „a venera” este aici o anticipare. Cuvîntul *princeps* nu apare. Faptul este semnificativ. Cuvîntul *princeps* lipsește și în legendele monetare și în textele epigrafice ale anului 28 î.e.n. Acest titlu nu i-a fost, în fapt, niciodată conferit lui Octavianus în mod oficial, printr-un act legislativ. Vezi R. Syme, *Roman Revolution*, cap. XXII, *Princeps*, p. 313 și urm. În ciuda faptului că istoricii și poeții secolului I e.n. l-au desemnat pe Augustus sub titlul de *princeps* (Tacitus în primul rînd), că Augustus însuși în *Res Gestae* se referă la *principatus* (ἡγεμονία) — oficial, această titulatură nu apare nicăieri. Vezi nota 5 la LIII.

- ⁶³ În acest capitol Cassius Dio marchează începutul instaurării regimului condus de un suveran care înțelege să procedeze la reforme constituționale pe etape. Așa cum remarcă P. Grenade, *op. cit.*, acest început corespunde anului 28 î.e.n., perioadă de altfel considerată în aceeași lumină de Tacitus, *Annales*, III 28: *Sexto demum consulatu Caesar Augustus, potentiae securus, quae triumviratu iusserat, abolevit, deditque iura quis pace et principe uteremur.* Cf. Horațiu, *Ode*, IV. 15 în care poetul glorifică închiderea templului lui Ianus. Vezi și *Res Gestae*, ed. cit., 34, I: *In sexto consulatu... meo... etc.*
- ⁶⁴ Dio scrie „în al cincilea consulat” raportându-se la faptele petrecute înainte de 1 ian. 28, deci în cursul anului 29 î.e.n.
- ⁶⁵ Vezi XLIII, 43. Relativ la semnificația titlului în anul 29 î.e.n. N. A. Mașkin, *Principatul*, p. 346—347.
- ⁶⁶ Capitolul 42 expune prima epurare a Senatului de către Augustus. Vezi anterior nota 23. La începutul secolului I înainte de tirania lui Sulla, senatorii erau în număr de 300. *Res Gestae*, ed. cit., II, 8, 2.
- ⁶⁷ Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXV, *Res Gestae*, ed. cit., II, 8, 1 *Patriciorum numerum auxili consul quintum iussu populi et senatus.* Acest Quintus Statilius nu are nici o legătură cu T. Statilius Taurus. Vezi mai sus nota 14 la L.
- ⁶⁸ Aici Clavius are prenumele de Caius. Să fie același cu cel numit Lucius Cluvius în XLIX, 44? Cît despre Furnius, acesta a fost menționat anterior în XLVIII, 4.
- ⁶⁹ Din motive de precauție. Ca să nu conducă o mișcare de răscoală datorită nemulțumirilor locale.
- ⁷⁰ Cartagina fusese prima oară colonizată de C. Iulius Caesar. Vezi anterior XLIII, 50. Lepidus, înainte de a fi înlăturat din viața publică, îi luase dreptul acordat.
- ⁷¹ Cf. XLIX 20 și 22 și notele la aceste capitole.
- ⁷² Vezi mai departe LIV, 9.
- ⁷³ Înulă unde Tiberius și-a petrecut ultimii ani ai domniei, înfățișaj într-o lumină atât de sumbră de Tacitus, *Annales*, IV passim.

CARTEA LIII

- ¹ În virtutea principiului unității *imperium*-ului consular (*consules pari potestate*) Octavianus a cedat lui Agrippa, colegul său de consulat, 12 lictori, pentru a marca astfel refuzul dictaturii (vezi mai departe LIV, 1); după interpretarea lui P. Grenade, *op. cit.*, p. 31, era vorba doar de o alternanță mensuală a celor 24 lictori. Cassius Dio vorbește însă clar de o împărțire a fasciilor, și nu de o alternanță.
- ² Cuvintele „reintroduse jurământul conform tradiției” se referă la un vechi obicei instituționalizat, *eiuratio*, și anume la jurământul consulului, depus la ieșirea sa din funcție, și anume că: n-a săvârșit „nimic împotriva legilor” (*nihil contra leges fecisse*).
- ³ Pe Marcella, fiica Octaviei din prima ei căsătorie cu Caius Marcellus. Vezi nota 91 la XLVIII și, în continuare, LIV, 6. În urma acestei alianțe de familie, Agrippa a primit dreptul de a se instala pe Palatin, în casa care aparținuse lui Antonius. Vezi în continuare cap. 27.
- ⁴ Dio se referă aici la primul din cele trei recensăminte ale populației, organizate de Octavianus, pe baza puterii de censor, *potestas censoria*, menționată în *Fasti Venusini*, CIL², p. 221 și consemnată în *Res Gestae*, ed. cit., II, 8, 3—4. Rezultatul recensământului a fost: 4 063 000 de cetățeni față de aprox. 1 000 000 cifra recensământului precedent, ținut în anul 69 î.e.n. sub consulatul lui Lucius Gellius și Cn. Lentulus. Ceremoniile care au avut loc cu acest prilej, un *lustrum* (sacrificii expiatorii), se țineau după 42 de ani. Despre perioadele lustrale la romani, Mommsen, *Staatsrecht*³ II, p. 342.
- ⁵ Augustus a oficializat acest titlu abia în 14 e.n. *Res Gestae*, I, 7.44. Mommsen, *Staatsrecht*³ II, p. 766. Generalități la A. Mașkin, *Principatul*, p. 289. Conferit în 17 august 28, titlul de *Princeps Senatus* n-avea decât o valoare pur onorifică (*Res Gestae*, versiunea greacă, 7, 3), dar se potrivea cu orientarea politică a lui Octavianus în acest al șaselea consulat al său care încerca să lase impresia unei reveniri spre formele de guvernământ republicane. În limba greacă πρόκριτος τῆς γέροντας, traducere diferită de cea a cuvântului *princeps* în *Res Gestae*: ἡγεμών. Accepția termenului de *princeps*, diferită de cea a lui *Princeps Senatus*, reiese clar din Horațiu, *Ode*, I, 2, v. 50: *Hic ames dici Pater*

- atque Princeps*. I. Wickert, articolul *Princeps*, RE. XXII/2, 1954, p. 2068—2080 și Jean Béranger, *op. cit.*, p. 31 și urm.
- ⁶ Aceste jocuri s-au ținut cu regularitate din patru în patru ani începând din 28 î.e.n. Vezi în continuare LIV, 19 și Suetonius, *Augustus*, XLIV. Apollo, în cinstea căruia a fost terminat templul de pe Palatin, a primit cognomenul de *Actius*. *Res Gestae*, IV, 19, 1—2.
- ⁷ Cf. în cartea precedentă discursul lui Maecenas, 30, sfaturile cu privire la organizarea jocurilor și a festivităților.
- ⁸ Edificii proprietate de stat, închiriate particularilor.
- ⁹ Fapt confirmat în Suetonius, *Augustus*, XXXII.
- ¹⁰ Cf. discursul lui Maecenas, cap. 36, relativ la cultele străine.
- ¹¹ Situație lapidar caracterizată de Tacitus, *Annales*, III, 28: *non mos, non ius*.
- ¹² Acest edict a fost, după toată probabilitatea, dat în aceeași ședință din 17 august 28 când Octavianus a primit titlul onorific de *Princeps Senatus*. Termenul de „lichidare” a stării anterioare era fixat la sfârșitul anului 28, deci al celui de al șaselea consulat al său. Cf. Velleius Paterculus, II, 89. Discuția asupra acestei interpretări a capitolului I.III, 2, la Pierre Grenade, *op. cit.*, pp. 74—75 și 105, care, în chip logic, leagă conținutul acestui edict de „lichidarea” stării *non mos, non ius*, de acea *eiuratio* (jurământul) de la sfârșitul celui de al șaselea consulat, comentată la nota 2. Prin acel jurământ Octavianus Caesar recunoștea oficial că și-a făcut datoria în conformitate cu angajamentul luat, că a renunțat la acumularea puterii de stat în favoarea revenirii la formele politice republicane. Vezi și Dieter Timpe, *Untersuchungen zur Kontinuität des frühen Prinzipats*, Historia, Einzelschriften 5, Franz Steiner, Wiesbaden, 1962, *Einleitung*, p. 3 și urm.
- ¹³ Discursul care urmează a fost rostit de Octavianus în fața Senatului la 1 ianuarie 27 î.e.n., consul fiind pentru a șaptea oară împreună cu M. Agrippa, care era consul pentru a treia oară. Acest discurs, deosebit de important, care marchează cea de-a doua pretinsă încercare a lui Octavianus de a renunța la puterea monarhică acumulată după înfringerea lui Antonius, este consemnat de însuși viitorul împărat în *Res Gestae*, ed. cit., VI, 34, 13—15: „*In consulatu sexto et septimo postquam bella civilia extinxeram per consensum universorum*

potitus rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in senatus populi Romani arbitrium transtuli". Să se observe coincidența cuvintelor lui Cassius Dio: „cu deplinul consimțământ al oamenilor” cu textul latin: *per consensum universorum*. Suetonius, *Augustus*, XXVIII, ne-a transmis textul prescurtat al unui edict dat de Octavianus după această ședință istorică, prin care se instituia pe noi baze juridice (*nova iura*) un *novus status* (cf. Titus Livius, *Periochae*, LXXXIX), Octavianus recunoscând oficial atribuțiile ce-i reveneau în urma refuzului Senatului de a-i primi abdicarea. Acest edict a fost datat de cercetători la 13 ianuarie 27 î.e.n., după o indicație a *Fastelor* lui Ovidius, I, 589. Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 76. Cf. și nota 1 la LII. Edictul preceda cu trei zile acordarea titlului de *Augustus* și coincide cu instaurarea propriu-zisă a Principatului, consemnată de Tacitus în *Annales*, I, 1: *non regno tamen neque dictatura sed principis nomine constitutam rem publicam*. Generalități la I. Wickert, RE, articolul *Princeps*, p. 2258—2269: *Versuch der recusatio* și *Consensus universorum*. Vezi și J. Béranger, *op. cit.*, p. 108.

¹¹ În limba greacă: ἀπαρχία.

¹⁵ Acest capitol în discursul de remitere a puterilor constituționale către Senat, în vederea revenirii la forma republicană de stat, este o replică la discursul lui Agrippa din cartea precedentă. Compunând acest discurs în spiritul celor rostite de Octavianus la începutul anului 27 î.e.n., Cassius Dio a încercat să scoată în evidență câteva din tezele prezentate de vorbitor: 1. legalitatea împuternicirilor deținute pînă în 28 î.e.n.; 2. abnegația cu care a luptat constant pentru restaurarea republicii; 3. mulțumirea de a-și socoti misiunea încheiată. Acest joc, care mai fusese o dată încercat în 36, pentru ponegrirea lui Antonius (vezi nota 1 la LII), avea și un substrat practic: simularea unei întoarceri liber consimțite la *mos maiorum* era un ră-puns indirect la protestele care se făceau auzite din partea celor cu convingeri republicane și a rudelor celor odinioară proscriși. Jean Béranger, *Le refus du pouvoir*, *Museum Helveticum*, V, 1948, p. 178 și urm.

¹⁶ Cuvîntul „mărinimie” μεγαλοψυχία aparținea fondului propagandistic al Caesarilor. Cf. XLIX, 15, 3 și Appian, *Războaiele civile*, V, 130, relativ la discursul similar din noiembrie 36.

- ¹⁷ Similitudine desăvârșită cu discursul lui Pompeius din 67 î.e.n. Vezi XXXVI, 25. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVIII.
- ¹⁸ Acest pasaj se cuvine luat în considerație cu deosebită atenție: Caesar „transferă” Senatu’lui, de sub autoritatea sa (în *Senatus Populique Romani arbitrium*), legiunile, provinciile, legile, renunță oficial la calitățile și prerogativele cu care fusese investit prin *lex Titia*, o dată cu instituirea triumviratului, dar nu renunță la funcția de consul pe care o exercită pentru a șaptea oară, după cum nu renunță nici la puterea tribuniciană. În privința „nemuririi” la care aspiră, aceea a „bunului renume”, vezi D. M. Pippidi, *Dio Cassius et la Religion des Empereurs*, articolul citat la nota 23, cartea L.
- ¹⁹ În considerațiile care urmează, ca și în cele precedente, Cassius Dio arată profund influențat de concepția că Senatul era viroara primă în guvernarea „republicană”, în vreme ce Adunarea Poporului nu însemna nimic, sau aproape nimic. Istoricul nu ține însă seama că restaurarea activității temporare a Comițiilor curiate datează tocmai din perioada instituirii Principatului și că această activitate începea în primul rând prin alegerea consulului. El se transpune cu totul în contemporaneitate.
- ²⁰ În text: ἡγεμονία. Μοναρχία va fi la începutul capitolului următor echivalentă cu ἡγεμονία, termen prin care Cassius Dio înțelege *principatus*, repetat în 54, 12 și 55, 6. Instituirea Principatului, așadar, datează după Cassius Dio din luna ianuarie 27, dar pregătirea acestui act se desfășoară încă din 28 î.e.n. După toată probabilitatea, puterea supremă i-a fost acordată lui Octavianus printr-o *lex de imperio*.
- ²¹ Termenul δημοτικός (*civilis*) înseamnă nu numai „popular”, „devotat poporului”, ci și aparținând partidei care milita pentru popor, pentru regimul republican. Vezi nota 63 la XXXVI. Conform textului lui Dio, Octavianus își asumă acum conducerea treburilor politice ale statului προστασία τῶν κοινῶν, în calitate oficială de consul, ales de Comiții în mod legal. Vezi N. A. Maşkin, *op. cit.*, p. 297; pp. 318—319; p. 336; L. Wickert, articolul *Princeps*, pp. 2270—2272: *Imperium proconsulare*. Faptul că «cedează» (benevol) Senatului unele provincii, este o consecință logică a declarațiilor de la sfârșitul cap. 9: „vă redau legiunile, provinciile, veniturile și legile”. Cf. Suetonius, *Augustus*, XLVII: „își luă asupra-și (*suscepit*) și

conducerea provinciilor celor mai de seamă, de care nu era sigur, și pe care nu era ușor să le încredințeze magistraților anuali" (*imperium proconsulare*).

- ²² Ci numai pe o perioadă de zece ani. Vezi în continuare capitolul 13.
- ²³ Cf. Suetonius, *Augustus*, XLVII, și în continuare LIV, 7 și 34.
- ²⁴ Provinciile „senatoriale” urmau să fie guvernate ca și mai înainte vreme prin mijlocirea *proconsulilor*. Cele „imperiale” au fost încredințate unor *legati pro praetore*. Despre autoritatea lui Augustus asupra acestor din urmă provincii vezi R. Syme, *Roman Revolution*, p. 314 și urm.
- ²⁵ Vezi anterior LI, 17, nota despre Cornelius Gallus.
- ²⁶ Relativ la guvernatorii provinciilor în timpul imperiului timpuriu, generalități la Léon Homo, *Les institutions politiques romaines*, ed. cit., p. 380 și urm. Guvernatorii provinciilor senatoriale erau selectați după anumite criterii, menționate în acest capitol. De fapt, sub imperiu se instituie un nou *cursus honorum* senatorial, deosebit de cel equestru. Durata acestei magistraturi nu depășea un an iar atribuțiile se mărgineau la cele juridice și civile. Ulterior, Caesar, în virtutea puterii sale consulare și proconsulare, a căpătat dreptul de a interveni și în treburile interne ale acestor provincii. Vezi mai departe cap. 32.
- ²⁷ Cum s-au petrecut lucrurile sub dinastia Severilor.
- ²⁸ *Quaestorul* (magistratul care-l însoțea pe proconsul și pe *propraetor*) avea în grija sa administrația financiară a provinciei. *Quaestores aeriarii* erau desemnați prin tragere la sorți și în munca lor erau ajutați de funcționari în subordine. Erau însoțiți de doi lictori, care purtau fascii lipsite de secure. Spre deosebire de procuratori (vezi în continuare nota 33) cvestorii vărsau impozitele ce le strângeau la *aerarium*, tezaurul public senatorial, corespunzător întrucâtva vechiului *aerarium Saturni* republican.
- ²⁹ *Assessores*, asesorii, pe care uneori Dio îi numește „funcționari inferiori”, ca în cap. 25 din această carte. Dio menționează și titulatura de *legati* ce li se dădea uneori. Să se observe constanta referire la realități mult mai recente, când se dau amănunte asupra istoricului unei magistraturi.
- ³⁰ Cum era cazul în Pannonia, Moesia și în Britannia. Vezi LV, 23. Cf. Discursul lui Maecenas, cap. 22.

- ³¹ Dintre foștii edili, de pildă. Incepînd din anul 19 î.e.n. Augustus va dispune și de consulat. În anul 7 e.n. a numit personal toți înalții magistrați, LV, 34.
- ³² În sensul că unii fuseseră senatori și acum erau înlăturați din Senat, în urma eliminărilor făcute de Caesar. Vezi nota 23 la cartea LII și discursul lui Maecenas, cap. 25.
- ³³ Despre *procuratores* vezi nota 40 la cartea LII. Ei erau denumiți *rationales Caesaris* deoarece dădeau socoteală direct conducerii imperiale asupra încasărilor cheltuielilor, indiferent dacă era vorba despre provincii senatoriale sau imperiale. Încasările însă, spre deosebire de cvestori, le vărsau la *fiscus*, cassa centrală imperială. Această reformă financiară, care ducea spre un pseudodualism, se datorește lui Octavianus. În general, despre această organizare, Léon Homo, *Les Institutions politiques romaines*, op. cit., p. 416 și urm.
- ³⁴ Vezi nota 40 la cartea LII. Antreprenori: în gr. ἐργολαβοῦντες.
- ³⁵ În virtutea *Imperium*-ul pe care îl avea, Principele (împăratul) depășește legal sfera puterii senatoriale. Însăși calitatea sa onorifică de *princeps Senatus* îi conferea o autoritate sporită, *auctoritas*, ce-l ridica deasupra tuturor organismelor de stat: în limba greacă: αὐταρχείν. Vezi Jean Béranger, op. cit., capitolul *Auctoritas*, p. 114 și urm.; L. Wickert, articolul *Princeps*, RE, XXII/2, p. 2287. *Auctoritas*; Jean Béranger, op. cit., p. 114 și Paul Petit, op. cit., p. 217 și urm.; D. Timppe, *Untersuchungen*, p. 13.
- ³⁶ Despre reînnoirea puterilor suverane ale lui Octavianus Caesar, purtînd din 16 ianuarie 27 și titlul de *Augustus*, vezi A. Piganiol. *Les pouvoirs constitutionnels et le principat d'Auguste*, Journal des Savants, 1937, pp. 150—166. Datele oferite aici de Cassius Dio, conjugate cu LIV, 12; LV, 6; 12 și LVI, 28, ar constitui următorul tablou: 27—18 î.e.n.; 18—13 î.e.n.; 13—8 î.e.n.; 8 î.e.n.—3 e.n.; 3—13 e.n. Această reînnoire din zece în zece ani a puterii suverane cu excepția intervalului 18—8 î.e.n., deținută de primul *princeps*, a continuat să fie sărbătorită de festivitățile organizate de consuli, așa-numitele *decennalia*, prilej de a se aduce noi urări de sănătate, *vota*, împăratului.
- ³⁷ Atributele *principelui*. Cf. *Res Gestae*, VI, 34, 16—18: *Quo pro merito meo senatus consulto Augustus appellatus sum et laureis / postes*

aedium mearum vestiti publice coronaque civica super / ianuam meam fixa est. Laurii simbolizau bravura, gloria de a fi învins pe dușmanii patriei, iar coroana cu frunze de stejar clemența, mila, cuvinte folosite de însuși Augustus în rîndul 20: *virtutis clementiaeque... causa.* Cf. Ovidius, *Fastele*, IV, 953. Textul din *Res Gestae* adaugă și atribuirea unui scut de aur, păstrat la Curia Iulia. Acest paragraf din *Res Gestae*, de o deosebită însemnătate, se încheie prin cuvintele: *Post id tempus auctoritate omnibus praestitii, potestatis autem nihilo amplius habui quam qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt* (rîndurile 21—23), care consemnează oficial dubla calitate a împăratului: depășirea atribuțiilor tuturor înalților magistrați prin calitatea sa de *princeps*, prin aceea ce Augustus numește *auctoritas* și egalitatea în atribuții cu colegii de magistraturi acumulate: consulatul, *praetura*, *tribunicia potestas* etc., prin *potestas*. Vezi L. Wickert, articolul citat, p. 2295. De asemenea, interpretarea lui N. A. Mașkin, *Principatul*, p. 340 și urm.

- ²⁹ Aici, pe muntele Palatin, a fost construit primul mare palat imperial din istoria Romei, *Domus Augustiana*, căruiu i s-au atașat bogatul templu al lui Apollo despre care a fost vorba mai sus (vezi nota 6) și Bibliotheca Palatina. Tot în același perimetru s-a ridicat și un sanctuar al Vestei. Relativ la nașterea lui Romulus pe Palatin, vezi Plutarh, *Romulus*, XX. Suetonius, *Augustus*, V, ne informează că Octavianus se născuse în același carier al Romei. Relativ la casa de pe Palatin, *ibidem*, LXXII.
- ³⁰ Acest titlu, conferit la propunerea fostului consul Lucius Munatius Plancus, era un act de mulțumire pentru faptul că Octavianus Caesar renunțase la gîndul de a abdică, de a-și „transfera” investiturile acumulate pe seama Senatului. Alături de *imperium consulare*, pe care îl deținea pentru a șaptea oară, de titlul de *imperator*, preluat de la Caesar și oficializat prin anii 40—38 (vezi nota 2 la LI), și de *tribunicia potestas* (vezi notele 2 și 74 la LI), numele de *Augustus* îi conferea un caracter sacru. Cf. Velleius Paterculus, II, 91, cu privire la ceremoniile oficiale care presupuneau un *consensus* unanim. Titulatura oficială a lui Augustus, începînd din anul 27 î.e.n., va păstra constant de aici înainte acest titlu alături de cognomenul *Caesar* și de titlul *Imperator*, transformat cu vremea în cognomen: *Imperator Caesar Augustus*. Vezi nota 62 la LII și comentariul larg al lui N. A. Mașkin. *op. cit.*, pp. 346—347. Cît despre dorința lui perso-

nală de a fi numit *Romulus*, aceasta era legată de faptul că în timpul primului său consulat din anul 43 (vezi nota 132 la XLVI), cu prilejul unei consultații augurale, îi apăruseră 12 vulturi, întocmai ca odinioară lui Romulus. Cf. Suetonius, *Augustus*, XLV și VII, unde biograful încearcă o etimologie fantezistă a cuvântului *Augustus*.

- ⁴⁰ În textul grec μοναρχία ἀκριβής. Spre deosebire de ἡγεμονία (cap. 12) sau de αὐταρχία (cap. 11). Această formulă reia cu aceleași cuvinte formula de la începutul cărții LII, anterioară expunerii evenimentelor și transformărilor constituționale din anul 28 pînă în ianuarie 27 î.e.n.: ἐκ δὲ τούτου μοναρχεῖσθαι αὐθις ἀκριβῶς ἤρξαντο. Cele ce urmează se referă nu la acumularea puterii de către Augustus în special, ci la specificul puterii imperiale în general, la etapa cînd împăratul avea unul sau chiar doi asociați de același rang. Problema a fost studiată de E. Kornemann, *Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum*, Leipzig—Berlin, 1930. Anterior, cap. 12, Cassius Dio scrisese că: «Senatorii îl rugau pe Caesar să accepte monarhia». În acest capitol trece însă cu vederea modul în care, practic, s-a ajuns la forma de guvernămînt monarhică. Vezi Gh. Ștefan, *Studiul Introductiv*, p. 15, cu privire la judecata de valoare a lui Dio asupra «monarhiei».
- ⁴¹ În timpul republicii romane, cu excepția magistraturilor urbane, în incinta *pomoerium*-ului nu era îngăduită exercitarea nici unei alte magistraturi sau vreunui comandament militar. Vezi mai departe LIV, 35 autoritatea proconsulară acordată lui Drusus.
- ⁴² Vezi XLIII, 44 și anterior, LII, 41.
- ⁴³ În limba greacă αὐτοκράτωρ.
- ⁴⁴ Urmează o trecere în revistă a puterilor acumulate de împărat. *Censura*, una din cele mai de seamă magistraturi republicane în *cursus honorum*, fusese suprimată la începutul sec. I î.e.n. de Sulla. Ulterior, censorii au fost aleși în chip neregulat, cu intermitențe, vezi LII, 47. Încercarea de mai târziu, în anul 22 î.e.n., de a restaura censura, cu L. Munatius Plancus și Paullus Aemilius Lepidus, a dat greș. Vezi LIV, 2 și Suetonius, *Augustus*, XXVII. *Potestas censoria* intra în sfera puterilor imperiale. Vezi sfîrșitul cap. XVIII.
- ⁴⁵ Referire la expresia *Princeps legibus solutus est*; această formulă juridică viza numai anumite legi, de obligativitatea cărora *principele*

(împăratul) era scutit sau de care cerea să fie scutit. Vezi în continuare cap. 28. Cu vremea, formula a fost generalizată, împărații fiind într-adevăr deasupra legilor și având posibilitatea să impună, la rândul lui, orice lege ar fi dorit. W. Kunkel, *op. cit.*, p. 119. Vezi LIV, 10, pasajul referitor la legile augustane și notele 66 și 67 la LIV. De asemenea, L. Wickert, *articolul citat*, p. 2293.

- ⁴⁶ Dinastia Iulio-Claudiilor se termină prin domnia lui Nero. Titulatura imperială a păstrat însă și cognomenul *Caesar* (rezervat mai târziu pentru moștenitorul tronului) și pe cel de *Augustus*.
- ⁴⁷ *Pater patriae*. Acest nume, după Suetonius, i-a fost conferit lui Octavianus, printr-un „consimțământ spontan și unanim”, *Augustus*, LVIII. A fost acceptat de Octavianus după o cuvântare ținută în Senat de Valerius Messala (la 5 febr. anul 2 î.e.n.), din care Suetonius reproduce un fragment. Cf. *Res Gestae*, VI, 35, r. 24—25: *Senatus et equester ordo populusque Romanus universus appellavit me patrem patriae*. Originea acestei titulaturi are toate șansele să provină din timpul regalității, dar se folosea și în timpul republicii. Neoficial, propaganda augustană o folosea curent și mai înainte vreme, după cum reiese din Horațiu, *Ode*, I, 2, v. 50. Cf. Ovidius, *Fastele*, II, 127—128.
- ⁴⁸ Cassius Dio revine în acest capitol la tezele atribuite lui Maecenas, în III, 14. Totodată, capitolul este programatic, deoarece istoricul face o deosebire netă între difuzarea și consemnarea corectă a actelor publice în timpul republicii și disimularea adevărului în epoca imperială; de asemenea, între structura Statului roman republican și structura imperiului. La adăpostul acestor constatări își cere iertare de la cititor pentru eventualele știri și amănunte inexacte pe care le va consemna, căutând, pe cât posibil, să le privească cu discernământ critic. Adevărul este că începând cu sfârșitul domniei lui Augustus, Cassius Dio a fost nevoit să cerceteze și alte izvoare istorice decât cele urmate pînă acum, dintre care nu toate l-au convins. Vezi R. Schwartz, *articolul Cassius*, R.E. III, p. 1711—1714.
- ⁴⁹ Întîmplarea a fost povestită de Macrobius, *Saturnalia*, II, 4. Aici este vorba de o „devoțiune”, făcută în genul respectat de celtiberi: după o știre din Valerius Maximus, II, 6, 11, celor ce se „devotau” nu le era îngăduit să supraviețuiască acelor cărora își „închinau” viața. Devoțiunea era făcută întocmai ca față de o divinitate (*numen*). Același Macrobius, la care anecdota este altfel povestită decât

la Dio (vezi *Saturnalia* în traducerea lui G. Tohăneanu, Editura Academiei, 1961, p. 134), ne înștiințează că la propunerea unui tribun. Pacuvius (să fie oare același cu Pacuvius Taurus?), Senatul a hotărât printr-un *senatus consultum* ca lunii *Sextilis*, legată prin diferite evenimente de cariera lui Augustus, să i se dea numele de August. *Saturnalia*, I, 12, 35. Cum numele tribunului din ianuarie 27 î.e.n., care a făcut propunerea de devoțiune nu-i este clar lui Dio, nici mărturia din acest capitol nu este sigură. Discuția la Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 46, 47. De reținut amănuntul că: „mulțimea (*populus*) stătea îngrămădită în fața porților Curiei“, participând oarecum la lucrările Senatului. Nu se știe când anume a fost făcută cealaltă propunere cu privire la schimbarea de nume a lunii *Sextilis*. Părerile sînt împărțite.

- ⁵⁰ În textul grec: ἐθελοντι παρὰ πάντων, expresie care traduce *consensus omnium* sau *universorum*, studiată de H. U. Instinsky în articolul *Consensus Universorum*, publicat în *Hermes*, 1940, p. 265—278. Trecînd în revistă împrejurările din viața privată și publică în care era nevoie de un *consensus*, Instinsky arată că acest „consimțămînt“, „consens“, n-avea din punct de vedere juridic o valoare propriu-zis legală — ci avea mai degrabă sensul afirmării unui sentiment de aprobare, eventual, cu o nuanță de stimă, de deferență, la care Augustus ținea atît de mult. Vezi mai sus nota 13. V. Fadinger, *op. cit.*, p. 318 și urm., scoate în evidență deosebirile între acest *consensus* și cel consemnat în *Res Gestae*, 34, 7, anterior bătăliei de la Actium.
- ⁵¹ Cassius Dio vorbește aici de pe poziția unui om care a studiat dreptul și istoria dreptului.
- ⁵² Activitatea legislativă a lui Augustus în timpul celui de al șaselea consulat a fost rodnică, cîntată de Vergilius în *Georgice* (III și IV îndeosebi) și indirect în *Eneida* (I, 286 și urm.) și de Ovidius în *Metamorfoze* (XV, 840 și urm. de ex.: „*Pace data terris animum ad civilia vertet / Jura suum leges feret iustissimus auctor*“). Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVIII, textul edictului din 13 ian. 27. Textul lui Ovidius pomenește de *iura civilia* și de *leges*. *Iura* se referă la ansamblul constituțional al statului, la acel *novus status*, sau *optimus status*, despre care vorbește și Suetonius; *leges* la activitatea legislativă propriu-zisă, despre care Dio va da cu grijă detalii în cărțile următoare. Cf. Tacitus, *Annales*, III, 28. Informația că „aducea unele legi în

fața Adunării Poporului“ *leges ferre*, cum se exprimă și Ovidius, denotă grija lui Augustus de a nu rupe brusc cu pretențiile sale de restaurare a republicii și a tradiției republicane. Vezi nota 67 la I.VI. Generalități la A. Gardthausen, *Augustus*, I, ed. cit., p. 897 și urm. capitolul *Sitten unde Gesetze*.

⁵³ Inaugurarea obiceiului ca împăratul să fie înconjurat de un „sfat“ care se schimba de două ori pe an: *consilia semestria*. Cf. *Discursul lui Maecenas*, LII, 15 și, în continuare, I.VI, 28, ridicarea numărului de consilieri de la 15 la 20. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXV. Augustus se consultă cu consilierii săi înainte de a discuta în Senat treburile de stat de importanță majoră. Alteori îi asocia la activitățile sale juridice.

⁵⁴ Situație tranzitorie, îngăduită în lumina celor spuse mai sus despre dorința lui Augustus de a lăsa iluzia unei reînțarceri la instituțiile republicane. Augustus a reorganizat fundamental atribuțiile judecătorești ale Senatului și tribunalelor, transformând Senatul în cea mai înaltă instanță judecătorească a Imperiului, pe care totuși o depășea prin autoritatea (*auctoritas*) ce-o deținea. Cât despre competența judiciară a Comițiilor, aceasta a fost total abolită câțiva ani mai târziu. Vezi LVI, 40.

⁵⁵ În sensul că de aici înainte narațiunea istorică va fi structurată după criteriul sincroniei anuale și nu după seriile de evenimente. Această schimbare, determinată în bună măsură de izvoarele urmate, aduce profunde prejudicii cursivității în expunere, de care Cassius Dio însuși, într-o măsură oarecare, este conștient.

⁵⁶ Augustus a fost un bun gospodar, un mare constructor, de aceea spre sfârșitul domniei îi plăcea să spună: „am preluat o Romă de cărămidă vă las un oraș de marmură“ (I.VI, 30). Încă din vremea edilității sale din anul 33 (vezi XLIX, 43) a procedat la substanțiale îmbunătățiri funciare, aducând în Roma apă potabilă. Acum, în 28 î.e.n., se ocupă de rețeaua de drumuri, fără să uite importanța strategică a unor căi de acces. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXX.

⁵⁷ Diferența dintre *aerarium* și *fiscus*. Vezi mai sus nota 33.

⁵⁸ Vezi discursul lui Maecenas, LII, 35 și consemnarea faptului în *Res Gestae*, IV, 24, 51—54.

⁵⁹ Fapte care depășesc limita anului 28 î.e.n.

- ⁶⁰ *Septa* înseamnă propriu-zis „sarcuri”. Triburile adunate în Comițiile centuriate, în timpul istoriei primitive a Romei, pentru a se distinge unele de altele, erau separate prin mijlocirea acestor îngrădiri. Ulterior, Lepidus a construit un circ imens, împodobit cu colonade și fresce, pe care Agrippa l-a definitivat în 28 î.e.n. Alături de aceste *Septa*, care au căpătat numele de *Iulia*, Agrippa a ridicat un alt portic, numit *Septa Agrippina*. A. Gardthausen, *Augustus*, I, p. 583, capitoul *Das Volk*.
- ⁶¹ Făcînd acest portret al lui Agrippa, Dio face în același timp portretul consilierului ideal al împăratului.
- ⁶² Prin contrast, istoricul amintește soarta poetului Cornelius Gallus, prietenul lui Vergilius. Născut în 69 î.e.n., Gallus făcea parte din pleiada tinerilor poeți care au aderat cu sincer entuziasm la programul reformelor preconizate de Octavianus, pe cînd acesta era încă triumvir. Din 30 î.e.n. Gallus era prefect al Egiptului, după ce se distinsese în bătălia de la Actium (vezi nota 61 la LI).
- ⁶³ Ovidius, *Tristele*, II, 446, adaugă că poetul căzuse și în patima beției, iar Ammianus Marcellinus, XVII, 4, îl acuză de ne-reguli financiare.
- ⁶⁴ Acest Procluius, dat ca exemplu de Dio pentru curajul arătat, pomenit și de Horațiu în *Ode*, II, 2, era fratele lui T. Varro Murena, acuzat de a fi pus la cale un complot împotriva lui Augustus, LVI, 4. Vezi în continuare nota 70.
- ⁶⁵ Suetonius, *Augustus*, XIX, îl trece pe Egnatius în numărul acelor care au conspirat împotriva lui Augustus. Aceste anecdote, relatate aici de Dio, sînt culese din fondul literaturii antimonarhice care, cu toată vigilența împăraților, n-a putut fi oprită să circule în tot cursul secolului I.
- ⁶⁶ Vezi în continuare LIV, 8. Velleius Paterculus, II, 94, notează că Egnatius, datorită măsurilor energice luate în timpul edilității sale și a sumelor cheltuite, își dobîndise o popularitate puțin obișnuită, care nu convenea lui Augustus.
- ⁶⁷ Despre Polemon, care trecuse de partea lui Antonius în timpul campaniei acestuia din Armenia, vezi XLIX, 26 și 44. El primise din partea lui Antonius regiunile cunoscute sub denumirea de Armenia Mică. Vezi în continuare LIV, 24, cînd acest susținător al romanilor în Orient primește în plus și regatul Bosforului.

- ⁶⁵ Nepotrivire cu afirmația mai sus făcută, la sfârșitul cap. 22, sau poate referință la o situație anterioară acceptării condițiilor sale.
- ⁶⁹ Cf. XLIX, 34, când C. Iulius Caesar, după moartea lui Sextus Pompeius, încearcă să treacă din Sicilia în Spania, unde aceleași populații refuză să plătească tributul și se ridică împotriva stăpînirii romane.
- ⁷⁰ Aulus Terentius Varro Murena, viitorul consul din 23, care a participat la complotul împotriva lui Augustus. Privitor la prenumele Licinius, care i se dă în unele texte (Horațiu, *Ode*, III, 19, 11; *Satire*, I, 5, 38) există mari controverse. Cf. Strabon, *Geografia*, IV (205). Vezi în continuare nota 14 la I.IV.
- ⁷¹ Actualmente Aosta. Plinius, *Naturalis Historia* III, 17, amintește de originea diversă a praetorienilor care au populat orașul, iar Strabon, *loc. cit.*, de numărul lor: 3 000 de oameni.
- ⁷² Suetonius, *Augustus*, LXXXV menționează că în *Autobiografia* împăratului, memoriile sale cu privire la campaniile purtate se încheiau cu această campanie din Spania. Vezi și cap. LXXXI, în care este vorba de pre îmbolnăvirea lui Augustus. Nu este exclus ca Augustus să fi profitat de convalescența sa din cursul anului 26—25, pentru lucrul necesar la redactarea *Memoriilor*.
- ⁷³ Consemnate în *Epitomele* lui Florus, IV, 12, și Paulus Orosius, VI, 21.
- ⁷⁴ Nepotul și fiul său vitreg pe care Augustus dorea să-l promoveze în fruntea treburilor publice.
- ⁷⁵ Regatul strămoșesc, Numidia. Vezi mai sus LI, 15 și notele la acest capitol. În schimbul Numidiei Iuba primea acum o parte din Getulia și cele două Mauretanii (vezi nota 131 la XLVIII).
- ⁷⁶ Proconsulatul Africii.
- ⁷⁷ Despre Amyntas, fostul secretar al regelui Deiotarus, vezi XLIX, 32 și nota 47 la L. La moartea lui Augustus, survenită în anul 14 e.n., Augustus transformase deja Galatia în provincie romană, unde-l numise legat (*legatus Augusti propraetore*) pe Marcus Lollius. Cf. Strabon, XII (569).
- ⁷⁸ Același cu Marcus Vinicius care a pătruns în nord-vestul Daciei într-o expediție de represalii, în anul 11 î.e.n., cf. V. Pârvan, *Getica*, ed. cit., p. 93.

- ⁷⁹ Era pentru a VIII-a oară că Augustus căpăta acest titlu, care i s-a decernat în anul 24. Refuzul lui Augustus de a primi triumful înseamnă că aclamația triumfală, distincție mult râvnită, i-a fost atribuită de astă dată lui M. Vinicius, Velleius Paterculus, II, 104. Vinicius nu repetă însă greșeala lui M. Licinius Crassus de a cere pentru sine însuși titlul de *imperator*. Vezi însă mai departe prudența lui M. Agrippa, care nu acceptă triumful ce-i fusese acordat de însuși Augustus în urma victoriilor sale asupra cantabrilor, LIV, 11 și 24.
- ⁸⁰ Vezi mai sus LI, 20. Templul rămăsese închis aproape vreme de cinci ani. Cf. LIV, 36, a treia închidere a templului.
- ⁸¹ Despre aceste monumente, ridicate prin grija lui Agrippa, vezi A. Gardthausen, *Augustus*, partea I, VII, ed. citată, p. 754—761 și nota de la p. 427; *Augustus*, partea a II-a, în care A.G. indică greșeala săvârșită de Dio: Pantheonul *fusese început* (conform inscripțiilor găsite) cu 2 ani înainte, deci în 27 î.e.n. Vezi, de asemenea Pierre Grimal, *Civilizația Romei* (trad. rom.), vol. I, B.P.T., București, pp. 345—348. Din Suetonius, *Augustus*, LXXXII, aflăm că Augustus însuși era mare amator de „băi laconiene”. Cît despre Pantheon, pradă flăcărilor (LVI, 24), a fost refăcut sub domnia lui Hadrian.
- ⁸² Căsătoria Iuliei cu Marcellus, vărul ei, n-a fost de lungă durată. Marcellus a murit în cursul anului 23. Vezi în continuare cap. 30.
- ⁸³ Ulterior, prin căsătoria sa cu Marcella, Agrippa a intrat în familia lui Augustus. Invitația de a locui împreună, avea o deosebită semnificație.
- ⁸⁴ Acest jurământ, depus la 1 ianuarie 24 î.e.n., este un jurământ de esență monarhică, diferit de cel depus de Antonius și Octavianus Caesar la 1 ian. 39, cînd triumvirii cereau Senatului consfințirea actelor înfăptuite. Vezi XLVIII, 34. Cf. LI, 20, jurământul depus de Senat.
- ⁸⁵ Lucius Aemilius Lepidus (?), fratele triumvirului (?).
- ⁸⁶ Aelius Gallus, ale cărui acțiuni în Arabia sînt confirmate prin mărturiile combinate ale lui Strabon, XVI, 4 (780), de pildă, sau XVII, 1 (816—820) și Plinius, *Naturalis Historia*, VI, 28, nu trebuie confundat cu omonimul său, Cornelius Gallus. Plinius, din punct de vedere geografic și etnografic, se arată foarte interesat de expediția lui Gallus în direcția peninsulei Arabia. Drept este că Strabon, *loc. cit.*, în loc de Arabia scrie Numidia, ceea ce ar schimba cu totul direcția spre care s-a îndreptat Gallus. Arabia „fericită”, spre deosebire de

cea „pietroasă” sau „deșertul Arabiei”. Cf. *Res Gestae*, V, 26, r. 19, 22—23. Această expediție, fără rezultate practice, a contribuit la ridicarea prestigiului lui Augustus și la înviorarea comerțului prin porturile egiptene.

⁵⁷ În calitate de ginere.

⁵⁸ Calpurnius Piso, colegul său de consulat din anul 23.

⁵⁹ După îmbolnăvirile grave din 29 (LI, 22) și 28 î.e.n. (LIII, 1) aceasta era a treia criză prin care trecea Augustus. Abținerea lui de a desemna un urmaș este conformă cu permanenta sa grijă de a nu recunoaște oficial schimbarea formei de guvernământ, între timp devenită o realitate. Înminarea datelor oficiale colegului său de consulat — e vorba de un *rationarium imperii*, registre în care datele erau ținute la zi — avea semnificația unei recunoașteri a egalității puterii consulare (*pari potestate*) ce-o împărtășea cu acesta. În ce privește gestul înmînării inelului său cu sigiliu lui Agrippa, s-ar putea să fi avut semnificația dorinței ca Agrippa să fie ales *Princeps* în locul său, dar în nici un caz semnificația unei impunerii.

⁹⁰ Suetonius, *Augustus*, LIX, amintește și de înălțarea unei statui în cinstea lui Antonius Musa.

⁹¹ Moartea lui Marcellus, întâmplată după o jumătate de an de la boala lui Augustus, relatată aici ca un eveniment oarecare, l-a afectat foarte tare pe Augustus. Poeții augustani, Vergilius îndeosebi, *Eneida*, VI, 883, cu neîntrecută sensibilitate au cinșit memoria tânărului destinat să aibă un viitor strălucit. Monumentul funerar despre care vorbește aici Dio nu-i altul decât Mausoleul construit în mijlocul Romei, în fața căruia, pe tăblițe de aramă, au fost săpate *Res Gestae* (azi reproduse acolo în marmură). S-a spus, nu fără dreptate, că Augustus, om încă tânăr, a poruncit ridicarea acestui monument în urma frecventelor crize prin care trecea cu sănătatea. Iată însă și o altă interpretare, dată de K. Kraft, *Der Sinn des Mausoleum des Augustus*, *Historia*, XVI, 1967, pp. 189—206. Deoarece, cum reiese din acest capitol, construcția monumentului pare să fi fost aproape terminată în anul 28 î.e.n., este plauzibil să credem că lucrările de construcție începuseră încă din anul 32, adică anul când a fost dat publicității testamentul lui Antonius, prin care se anunțau intențiile acestuia de a-și înălța, întocmai regilor orientali, un monument funerar la Alexandria. Așadar, situarea Mausoleului iulian în inima Romei, între Via Flaminia și țărmul Tibrului,

era o replică dată lui Antonius în polemica ce-l despărțea pe Octavianus de marele său rival. Informația lui Suetonius, *Augustus*, C, despre ridicarea monumentului în anul 28 (al șaselea consulat) trebuie interpretată în sensul „definitivării” construcției. G. Kornemann, articolul *Monumentum Ancyranum*, RE, XVI, 1, p. 214—215, este de părere că în anul 28 ideea gravării faptelor săvârșite pînă la instituirea Principatului se conturase destul de pregnant în cugetul lui Augustus și că sensul justificativ care se desprinde din *Res Gestae* nu poate fi separat de acela al ridicării unui monument funerar, fără precedent în trecut.

⁸² *Res Gestae*, IV, 21, 4. 22—23. Consacrarea s-a făcut la 4 mai anul 11 î.e.n. Cf. Plinius, *Naturalis Historia*, VIII, 65 și Suetonius, *Augustus*, XXIX. Vezi în continuare LIV, 16.

⁸³ În sensul celor spuse la nota 89.

⁸⁴ Lux asemănător aceleia pe care și-l îngăduise Caius Iulius Caesar în anul 46 î.e.n. Vezi XLIII, 24 și nota 49 la acea carte.

⁸⁵ În cazul încetării din viață, lasă să se înțeleagă Dio, Augustus considera că persoana cea mai potrivită pentru a ocupa locul de conducere al imperiului (*principatus*) era Agrippa. Cf. Velleius Paterculus, II, 93. Vezi mai sus nota 89.

⁸⁶ Numirea pretorilor urbani de către șeful statului era un obicei statornic încă de pe vremea lui C. Iulius Caesar. Acesta ridicase la zece numărul pretorilor. Vezi XLIII, 51. Numărul de 10 nu era însă fix, putînd depăși numărul de 14, atins în anul 47 î.e.n. (vezi XLIII, 47 și XLIII, 51). Despre temeiurile legale ale unor astfel de numiri. Velleius Paterculus, *loc. cit.* Relativ la numirea pretorilor însărcinați cu trezoreria, vezi cap. 2 din această carte.

⁸⁷ Adică din anul 27 î.e.n.

⁸⁸ Importanța acestui capitol este de prisos să mai fie subliniată. După cel de al XI-lea consulat al său, în anul 24 î.e.n., avîndu-l drept coleg pe Cn. Calpurnius Piso, Augustus renunță la exercitarea *imperium-ului consulare* pe durata unui an întreg, în favoarea numirii (onorifice mai degrabă) a unor *consules suffecti*. Era o măsură de atragere a aristocrației republicane care nu putea renunța ușor la vechile idealuri, lucru care rezultă din însăși alegerea succesoriului său, Lucius Sestius.

⁹⁹ Toate aceste îputerniciri, conform tezei lui Pierre Grenade, *op. cit.*, cap. *L'évolution des pouvoirs impériaux d'Auguste*, p. 367—372, nu sînt noi în esența lor, ci se integrează celui *imperium* extraordinar căpătat de Octavianus la începutul anului 27; după interpretarea Grenade, încă de pe atunci, un *imperium proconsulare maius* îngăduise lui Augustus controlul asupra tuturor provinciilor, fie ele senatoriale sau imperiale. Cf. cap. 17. O părere contrară la N. A. Mașkin, *Principatul*, p. 350. Vezi de asemenea Dieter Timpe, *Untersuchungen*, p. 10—13. Despre modul cum i-a fost atribuită, în etape, puterea tribuniciană, vezi nota 2 la cartea LI. În acest an Augustus intenționa să întreprindă o lungă călătorie în Orient și Egipt. Dreptul ce i se acordă acum de a depăși la plecare și la sosire incinta Urbei (*pomoerium*) este echivalent cu un spor de autoritate față de consulul care nu deținea decît *imperium domi*. Vezi N. A. Mașkin, *Principatul*, p. 337, nota 6; p. 350 și urm. Cf. *Res Gestae*, II, 10, r. 21—23, XLIX, 15 (anul 36 î.e.n.), I.I. 19 (anul 30 î.e.n.), cînd Octavianus primește *ius auxilii*, cu acest pasaj în care este vorba pentru a treia oară (în *Istoria Romană* a lui Cassius Dio) de *potestas tribunicia*. Puterea tribuniciană îi conferea lui Augustus, cît și succesorilor săi, dreptul juridic de a trata direct cu Adunarea poporului (*ius cum populo agendi*) și cu Senatul (*ius cum Senatu agendi*), depășind puterea consulară. Indiferent de controversele existente între cei ce susțin că aceste îputerniciri sînt variante ale puterii conferite lui Augustus în 27 î.e.n., pe timp de zece ani, și cei ce susțin (Mommesen în primul rînd) că există o deosebire de esență rezultată din atribuirea *pe viață* a acestor îputerniciri, fapt cert este că anul 23 î.e.n., ca și anul 28—27 î.e.n., marchează o etapă capitală în consolidarea Principatului. Începînd din anul 9 e.n. Augustus reia dealtfel ritmul decennal al atribuirii îputernicirilor. Vezi în continuare nota 55 la LIV.

¹⁰⁰ Despre disputa dintre Tiridates și Phraates, vezi LI, 18, 4, nota. 68.

¹⁰¹ Dezastrul militar suferit de Crassus în bătălia de la Carrhae (XLI, 21 și urm.) și cel suferit de Marcus Antonius (XLVIII, 24 și urm.).

¹⁰² *Feriae Latinae*, vezi nota 121 la XLIII.

¹⁰³ Frazele scurte, disparate ca sens, care încheie această carte, au îndemnat pe comentatori să considere întreg acest capitol copiat după un *Breviarum* (eventual, *Periochae* ale lui Titus Livius).

CARTEA LIV

- ¹ Despre această statuie, așezată alături de cea a lui Agrippa în vestibulul Pantheonului, vezi, anterior, I, III, 27.
- ² Cf. *Res Gestae*, I, 5, 31—32: *Dictaturam et absentis et presentis mihi delatam et a populo et a senatu M. Marcello et L. Arruntio Cos. non recepi*. Suetonius, *Augustus*, LII. Spre deosebire de textul din *Res Gestae* Cassius Dio pretinde că dictatura i-a fost oferită lui Augustus numai de plebea dezlănțuită, nu și de Senat. De asemenea, atât la Suetonius cât și la Dio, lipsește mențiunea unei duble oferte a dictaturii, odată în absență, altă dată în prezența lui Augustus. Deosebit de importantă însă este știrea asupra existenței unui *senatus-consultum* în acest sens, „smuls” prin presiunile plebei, care, nu este exclus, să fie emis și un plebiscit referitor la înființarea dictaturii, ferm refuzată de Augustus. Despre un refuz similar al lui Pompeius cu aceleași temeuri, vezi XXXIX, 9. G. Alföldy, *Die Ablehnung der Diktatur durch Augustus*, *Gymnasium*, LXXIX, 1972, pp. 1—2.
- ³ *Cura annonae*, sarcină de mare răspundere, pe care o îndeplinesc odinioară și Pompeius. Această magistratură, pe care Octavianus o acceptă, n-a fost votată de Senat, deși probabil un *consensus* a existat și în această privință. Ea este însă consemnată în *Res Gestae*, I, 5, 33—34.
- ⁴ Cu privire la împuternicirile deținute de Augustus vezi nota 99 la LIII. Dictatura fusese oficial abolită după moartea lui Caesar printr-o lege adusă de Antonius. Vezi XLIV, 51 și notele la acest capitol.
- ⁵ Fastele Venusine din 28, CIL², p. 221, certifică investitura de censori (*ensoria potestas*) pentru consulii anului, Caesar Octavianus și Agrippa. Vezi mai sus nota 4 la LIII. Refuzul censurii perpetue se înscria pe linia refuzului dictaturii; cf. Suetonius, *Augustus*, XXVII. Ceva mai târziu (în 19 î.e.n.) Augustus a primit oficial censura pe o perioadă de cinci ani, reînnoită în continuare, prin vot unanim (*consensus*) al Senatului și al Adunării Poporului. Censura (*Potestas censoria*) a trecut definitiv în atribuțiile împăratului, a coasociațiilor săi la domnie sau a delegațiilor săi direcți. A. E. Astin, *Augustus and Censoria Potestas*, *Latomus*, XXII, 1963, pp. 226—235.

- ⁶ În calitatea sa de *curator annonae*. După o anumită interpretare: *legum et morum*: Blaise Parsi—A. Magdelain, *La cura legum et morum*, *Revue Historique de Droit*, 1964, pp. 376—389.
- ⁷ În perioada republicană, organizarea jocurilor și a serbărilor publice, sarcină oneroasă, revenea edililor. Vezi însă XLIII, 48 cu trecerea jocurilor Apollinare în sarcina pretorilor. Fondurile statului alocate în acest scop erau luate din tezaurul public (în textul grec: ἀπὸ δημοσίου). Vezi în continuare cap. 17 la această carte.
- ⁸ Cf. Suetonius, *Tiberius*, XXXIV și Tacitus, *Annales*, IV, 36, relativ la măsuri similare luate de Tiberius.
- ⁹ Vezi anterior LIII, 24.
- ¹⁰ Vezi anterior LIII, 31.
- ¹¹ Suetonius, *Augustus*, XLIII, confirmă această hotărâre, Cf. I.V, 4.
- ¹² În limba greacă νομοθέτης și αὐτοκράτωρ. Despre dreptul lui Augustus de a aduce spre votare orice lege ar fi vrut și de a fi dispensat de obligația de a le supune legilor existente, vezi anterior LIII, 26—28 și nota 45 la LIII. Cf. *Res Gestae*, II, 8, 12; textul grec, 4—7 (ediția citată). Jean Gaudemet, *op. cit.*, pp. 587—588.
- ¹³ Vezi în continuare LV, 4 împrejurări când Augustus ia apărarea unui soldat și a unui prieten personal. Cf. Suetonius, *Augustus*, LVI.
- ¹⁴ Aulus Terentius Varro Murena, consul în 23 (CIL², 1, 28). Vezi anterior nota 70 la LIII. Datorită poziției puternice ce avea căci era frate vitreg cu C. Proculus și frate cu Terentia, soția lui Maecenas, Murena își permitea să-l critice fățiș pe Augustus. Fastele Capitoline, care îi confermează funcția de consul, menționează că: „a murit în timpul magistraturii”. Această mărturie schimbă însă data complotului la care Dio pretinde, fără a fi sigur, că Murena ar fi fost părtaș. Vezi articolul *A. Terentius Varro* (29) de Max Fluss, în RE, Seria II, V (1934), p. 706 și urm. Ținând seama de mărturiile istorice cu privire la guvernarea Macedoniei de către Marcus Primus, D. Stockton, în articolul *Primus and Murena*, *Historia*, XIV, 1965, pp. 18—40, demonstrează că desfășurarea procesului trebuie să fi avut loc în 23, în prima jumătate a anului (deci înainte de modificările constituționale intervenite), și nu în 22, cum datează Dio acest proces, despre care se cu-

- nosc puține amănunte. Murena era consul (*consul suffectus*) când s-a judecat procesul; această interpretare pleacă de la observațiile lui Max Fluss, articolul citat, p. 707.
- ¹⁵ Drept pe care în timpul republicii îl aveau numai consulii. În anul 22 î.e.n. Augustus nu mai era consul.
- ¹⁶ Fannius Caepio, eventual unul din locotenenții lui Cassius în timpul războiului civil. Vezi articolul *Fannius Caepio*, RE, VI, p. 1993, semnat de Kappelmacher. Se pare că Caepio avea o fire brutală. Este menționat de Seneca în *De brevitare vite* IV, 5 și *De clementia* I, 9, 6. Velleius Paterculus, II, 91—93, spre deosebire de Dio, condamnă cu asprime conjurația; Suetonius, *Tiberius*, 8, amintește că Tiberius a fost acela care a pronunțat sentința, acuzându-l pe Caepio de crimă de înaltă trădare. Complotul, dacă într-adevăr a existat, a fost denunțat de un anume Castrius. Suetonius, *Augustus*, LVI, R. J. Rowland, *The conspiracy of Varro Murena*, Classical Journal, LXII, 1967, p. 362—363, aduce argumente în favoarea tezei despre netemeinicia acuzațiilor aduse lui Caepio. Despre modul cum a scăpat Fannius Caepio de rigorile legii, grație unui sclav credincios, Macrobius, *Saturnalia* I, II, 21.
- ¹⁷ Modul trivial de a se exprima al lui Murena, cu toată înrudirea sa cu unul din favoriții lui Augustus, a dat de bănuț că a participat la conjurație. Dio însă nu este sigur de acest lucru.
- ¹⁸ Despre rolul jucat de C. Proculius în Egipt, vezi LI, II și urm.
- ¹⁹ Terentia, mult iubită de Augustus. Vezi în continuare cap. 19.
- ²⁰ Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 477, nota 2.
- ²¹ Anecdota este raportată și de Suetonius, *Augustus*, XCI, care o povestește pentru a ilustra cât era Augustus de superstițios.
- ²² În acest capitol este reluată narațiunea despre evenimentele relatate în LIII, 24—25.
- ²³ Caius Furnius a preluat guvernarea Spaniei după victoriile combinate ale lui Augustus însuși și ale lui C. Antistius asupra cantabrilor. Fost partizan al lui Antonius (vezi XLVIII, 13) Furnius se bucura acum de bunele grații ale lui Augustus, care înțelegea să ducă o politică de reconciliere.
- ²⁴ Vezi în continuare cap. 11.

- ²⁵ Despre această expediție în sudul Egiptului, *Strabon* XVII, 5 (788) și XVII, 52—54 (819—82). Petronius nu avea decît 10 000 de oameni la dispoziție care au înfruntat peste 30 000 de dușmani într-o adevărată expediție de legendă. Vezi *Plinius*, *Naturalis Historia*, VI, 181—182, și *Propertius*, *Elegii*, VII, 6, v. 78.
- ²⁶ Cf. *Justin*, *Epitome*, XLII, 5, și *Suetonius*, *Augustus*, XLVII, care susțin că singurele provincii nevizitate de Augustus au rămas doar Africa și Sardinia.
- ²⁷ Aceste tulburări se petrec spre mijlocul anului 21 î.e.n. și aveau să se repete după doi ani. Vezi în continuare cap. 10. Dio a găsit o explicație refuzului lui Augustus de a fi consul: dorința de a onora cu acest titlu cît mai mulți ambițioși, din rîndurile ordinului senatorial: LIII, 32.
- ²⁸ În 21 î.e.n., rechemat din Sicilia (cap. II), Agrippa a primit sarcina de *praefectus Urbi* fără ca totuși să fie investit legal cu această demnitate. Despre puterea legală la care a ajuns Agrippa, egală sau aproape egală cu cea a lui Augustus, vezi în continuare cap. 12.
- ²⁹ Marcella. Despre căsătoria lui Agrippa cu Marcella vezi LIII, 1 și 30.
- ³⁰ Vezi mai sus LIII, 2.
- ³¹ Relativ la *Feriae Latinae* și la obligațiile prefectului urban nota 121 la XLIII.
- ³² *Res Gestae*, V, 28, r. 35: *Colonias in Africa, Sicilia, Macedonia... deduxi.*
- ³³ Vezi XLVIII, 15.
- ²⁴ *Jean Gaudemet*, *op. cit.*, p. 529 și urm. despre acordarea cetățeniei mijlocite.
- ³⁵ Vezi enumerarea din cap. 12, LIII. Atît Grecia cît și Bithynia sînt trecute pe lista provinciilor senatoriale care aparțin senatului și poporului roman.
- ³⁶ Vezi în continuare cap. 23 al acestei cărți. Cyzicul, printr-un act de generozitate, își recapătă mai tîrziu libertatea. Despre eliberarea sclavilor sau a celor căzuți în sclavie, N. A. Maşkin, *op. cit.*, pp. 366—267.
- ³⁷ Vezi anterior LIII, 33, lupta dintre Tiridates și Phraates al IV-lea, măsurile luate de Augustus, precum și notele 100 și 101 la această carte.

- ³⁸ Ca și cum ar fi reperțat o victorie reală asupra parților. Faptul a fost celebrat de poezii vremii și imortalizat prin reliefulurile statuii lui Augustus (numită „della Prima Porta”), realizare remarcabilă datînd din anii 19—18 î.e.n. (Statuia se află la Muzeul Vaticanului). Reliefulurile prin care și celebra victoriile au fost sculptate pe cuirasa împăratului. Cf. *Res Gestae*, V, 29, 40—42: „*Parthis trium exercitum Romanorum spolia et signa reddere mihi supplicesque amicitiam populi Romani petere cœgi*.”
- ³⁹ Coloana ridicată în dreptul intrării în templul lui Saturn, lângă tribuna Ro trelor, în interiorul Forului Roman, de unde plecau marile drumuri ale Imperiului. Începînd din acest punct se măsurau distanțele cu unitatea de o mie de pași (*mille passuum*), prin stîlpii denumiți *milliaria*.
- ⁴⁰ Caius Caesar, născut în 20 î.e.n. Vezi Suetonius, *Augustus*, LXIII. Bucuros de a avea un urmaș din propriul său sînge, Augustus l-a considerat de îndată drept moștenitor prezumtiv. Vezi în continuare cap. 18. Cf. Tacitus, *Annales*, I, 3.
- ⁴¹ Augustus s-a născut la Roma în 23 septembrie 63 î.e.n. (ziua a noua a calendarelor din octombrie). Serbările în cinstea acestei zile sînt amintite de Horațiu, *Epistulae*, I, 5, *Ad Numicium*, v. 6 și urm.
- ⁴² Vezi L, 13 și notele la acest capitol.
- ⁴³ *Ibidem*, 14.
- ⁴⁴ Despre Archelaos, vezi XLIX 32 și LI, 2 (deposedarea de teritoriile primite de la Antonius).
- ⁴⁵ Vezi XLIX.
- ⁴⁶ Relativ la ridicarea lui Herodes ca rege al Iudeei, vezi Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XV, 15 și *Războiul cu iudeii*, I, 45.
- ⁴⁷ În zona Orientului mijlociu și apropiat, Augustus a trecut, treptat, de la o politică de protectorat la una de anexiuni. Léon Homo, *Les Institutions politiques romaines*, ed. cit., pp. 404—405. Micile state tampon dintre teritoriul roman, alcătuit din lanțul provinciilor Siria, Asia, Bithynia-Pont și regatul parților — Galatia, Cappadocia, Armenia Mică, Commagena și Iudeea — făceau parte din sistemul defensiv roman. În anul 25 e.n., la moartea lui Amyntas, Galatia a devenit la rîndul ei provincie romană. Vezi LIII, 26. Acum, în anul 20 î.e.n. Augustus hotărăște să pună capăt influenței parthice în Armenia unde, practic,

atotputernic era Artaxes (Artaxias), ultimul descendent al dinastiei Arsacizilor. Vezi XLIX, 40 și 44 și notele la aceste capitole. În urma expediției lui Tiberius în Armenia a fost instalat ca rege Tigranes al III-lea, fapt menționat în *Res Gestae*, V, 27, 25—27.

- ⁴⁵ Velleius Paterculus, II, 94; Suetonius, *Tiberius*, II; Tacitus, *Annales*, II, 3. Aprecierile lui Dio asupra caracterului lui Tiberius sînt în deplină concordanță cu tradiția antitiberiană urmată de Tacitus. Relativ la „semnul” ce i s-a arătat lui Tiberius, Suetonius, *Tiberius*, XI.
- ⁴⁹ Primul popas al lui Augustus la Samos este menționat în cap. 7 al acestei cărți.
- ⁵⁰ Relațiile politice și comerciale stabilite după anul 20 cu India, îndeosebi cu Pendjabul, unde domnea regele Kanichka, nu erau noi. O ambasadă indiană venise în Apus încă din anul 25 și îl întâlnise pe Augustus la Tarragona, unde acesta se afla în timpul campaniei iberice. Stabilirea acestor relații este amintită în *Res Gestae*, V, 31, 50—51, cu mențiunea expresă că înainte vreme asemenea legături diplomatice nu existaseră: *Ad me ex India regum legationes saepe missae sunt non visae ante id tempus apud quemquam Romanorum dux.*
- ⁵¹ Cf. Suetonius, *Augustus*, XLIII. Pentru Roma, tigrul trimis din India și prezentat în arena circului închinat lui Marcellus era o premieră absolută. Cf. XLIII, 23, cu privire la alte animale exotice prezentate în Italia. Grecii însă cunoșteau de mult înfățișarea tigrilor, dovadă numeroasele avertizări despre acest animal la Aristotel, Teofrast, la istoricii lui Alexandru sau la autorii de *Indika*, Megasthenes, de exemplu.
- ⁵² „Înțelepții” indieni, curent numiți în literatura istorică greacă *gymnosophisti*, erau membrii unei secte filosofic-religioase, ascetice, lipsiți de veșminte. Misterele celor două zeițe sînt misterele eleusine, celebrate în cinstea zeiței Ceres (Demeter) în luna octombrie, și a fiicei ei, Proserpina (Persefona), în luna martie, timp de nouă zile.
- ⁵³ În anul 19 se repeta situația tulbure din 21, cînd Augustus refuzase să fie consul. Vezi anterior cap. 6.
- ⁵⁴ Această numire, făcută pe moment, fără o pregătire prealabilă, echivalează cu vechiul deziderat augustan de menținere a formelor constituționale republicane. Întocmai ca și Caius Iulius Caesar (vezi Suetonius, *Caesar*, XLI), Augustus căuta să se arate generos față de foștii pro-

scriși care scăpaseră cu viață. Despre modul cum a fost salvat Quintus Lucretius Vespillo de soția sa, Thuria, vezi Valerius Maximus, VI, 7.

- ⁵⁵ Acumularea de *potestates* de la sfârșitul anului 19 de către Augustus și atribuirea unei *cura, cura morum*, atestă desprinderea acestor *potestates* de magistraturile cărora le erau anterior alipite, destinate să-și piardă definitiv legalitatea. N. A. Mașkin, *Principatul*, p. 353, Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 314 și urm. Intrarea lui Augustus în Roma, noaptea, s-a petrecut la 12 octombrie 19 î.e.n. Despre *potestas censoria*, implicată anterior în *summa potestate*, vezi notele 4 la LIII și 5 la această carte. Censura îi conferea lui Augustus dreptul de a hotărî recensământul populației și epurările Senatului (*lectiones*). Cât despre *imperium consulare* perpetuu pe care-l acceptă acum, după ce îl refuzase cu obstinație câțiva ani mai înainte, nu-i acordă de fapt alt drept decât acela de a fi „colegul” (*pari potestate*) celor doi consuli în funcție. Cu aceasta, refuzul repetat de a fi consul, din 23 și 22 este dat uitării. Din 23 î.e.n. Augustus este însă deținătorul unui *imperium* superior, *imperium proconsulare*, definit ca *infinutum* sau *maius* care întrunește ansamblul puterii militare, civile și judiciare, de la care decurg toate celelalte *potestates* ce le acumulează oficial, în decursul anilor. Vezi însă și interpretarea lui P. Grenade, consemnată la nota 99 de la cartea LIII. Cf. D. Timpe, *Untersuchungen*, p. 11—12. Deoarece *Res Gestae* nu pomenesc nimic despre acceptarea în 19 î.e.n. a unui *imperium consulare* pe viață, știrea lui Dio este pusă de comentatori sub semnul îndoielii. Jean Béranger, *op. cit.*, capitolul *Imperium maius*, p. 74.
- ⁵⁶ Noua titulatură de *curator legum*, adăugată celor anterioare de *curator annonae* și *curator morum*, pare să-i fi fost atribuită separat, eventual în 18 î.e.n., deși *Res Gestae*, I, 6, 37—40, pomenesc de un singur *consensus* (*Senatu populoque Romano consentientibus*) și de un singur titlu: *curator legum et morum summa potestate*. Despre interpretarea corectă a acestui titlu W. Kunkel, *op. cit.*, p. 117 și urm. Spre deosebire de Cassius Dio, Suetonius, *Augustus*, XXVII, pretinde că aceste împunterniciri i-au fost acordate pe viață. Dio însă, în cap. 30 al acestei cărți, repetă informația prorogării acestei puteri din cinci în cinci ani, știre preluată dintr-o sursă de încredere. Vezi mai sus nota 6.
- ⁵⁷ Anterior, în 23 î.e.n., Agrippa avusese o misiune asemănătoare în Orient, despre care vorbește Velleius Paterculus, II, 93, 2. În anii care au urmat a primit alte misiuni de încredere, printre altele pe aceea de *Praefectus Urbi* (cap. 6). Acum, în două campanii succesive, în anii

20 și 19 î.e.n., Agrippa a izbutit să înfrângă rezistența eroică a acestor iberici și să grăbească procesul de romanizare. Vezi LIII, 29.

⁵⁸ Vezi nota 79 la LIII.

⁵⁹ Dio nu precizează totuși din punct de vedere legal în ce consta această „putere supremă” (gr. *αὐταρχία*). Cîteva rînduri mai jos adaugă că Agrippa a primit puterea tribunicie pe o durată de cinci ani, ca și Augustus. Pentru Tacit, *Annales*, III, 56 *tribunicia potestas* este expresia supremă a puterii de stat, *summum fastigium*. Vezi în continuare cap. 38. Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 456. Atrage atenția că deoarece Augustus nu era supus dreptului de *intercessio* al colegului său de tribunat, această *potestas* apare ca disociată de magistratura respectivă. În ce-l privește pe Agrippa, el este un *consors*, un *particeps imperii*, așa cum rezultă din *Res Gestae*, VI, 34. 23 (*op. cit.*, p. 479). Cf. Jean Béranger, *op. cit.*, p. 96; Paul Petit, *op. cit.*, pp. 126—226.

⁶⁰ Vezi nota 36 la LIII despre reînnoirea atribuțiilor lui Augustus în calitatea sa de șef de stat. Frica lui Augustus de a nu fi asasinat de membrii unui complot este confirmată și de Suetonius.

⁶¹ În anul 13 î.e.n. Această perioadă trebuie considerată ca o perioadă de criză internă, de tensiune între *imperator* și Senat care, în pofida onorurilor și împuternicirilor acordate lui Augustus, manifesta pe sub ascuns o certă opoziție. Așa se explică și renunțarea lui Augustus la prorogarea atribuțiilor sale pe zece ani și opțiunea pentru o durată de timp mai scurtă, de cinci ani.

⁶² Este a doua *lectio* (epurare) a Senatului, după cea din 29—28 î.e.n. menționată în LII, 42, petrecută, cum se știe, în două etape; epurarea Senatului din anul 18 î.e.n. apărea ca o necesitate de a înlătura pe toți partizanii lui Antonius din Senat și a risipi nucleurile protestatate. Cu toate acestea, și acum, în virtutea puterii de censor ce-o avea, Augustus a găsit modalități noi de procedură, ca să nu-și atragă ura întregului corp senatorial. A imaginat în consecință un sistem complicat de eliminare a membrilor Senatului, la care a renunțat în cele din urmă. Cum era și firesc, intervențiile și influența și-au spus în cele din urmă cuvîntul. Mulți din cei eliminați în această *lectio* au revenit în Senat.

⁶³ S-a creat astfel o categorie socială, restrînsă ca număr, dar specifică pentru perioada de criză semnalată mai sus. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXV, care compilează și încurcă datele culese despre cele două epurări succesive efectuate la un interval de 10 ani.

- ⁶⁴ Tînărul Marcus Lepidus, fiul lui Lepidus, fostul triumvir, și al Iuniei, sora lui Brutus, a fost acuzat de a fi complotat împotriva lui Augustus. Complotul a fost descoperit de Maecenas. Velleius Paterculus, II, 88; Titus Livius, *Epitome*, CXXXIII; Suetonius, *Augustus*, XIX.
- ⁶⁵ Cf. XLIX, 15 și nota la acel capitol. După moartea lui Marcus Lepidus în anul 2 î.e.n. Augustus a primit acest titlu, care a rămas permanent în titulatura împăraților, LV, 10. Vezi în anul 2 î.e.n. Augustus a primit acest titlu, care a rămas permanent în titulatura împăraților, LV, 10. Vezi în continuare cap. 27 (un nou refuz al titlului). Despre titlul de *Pater Patriae*, în general, LIII, 18.
- ⁶⁶ Vezi în continuare IV, 5. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXIV și Florus, *Epitome*, IV, 12. Aceste legi, menționate în acest capitol, fac parte dintr-o serie de măsuri legislative cunoscute sub numele de *Leges Iuliae*, aduse de Augustus în anul 18 î.e.n. în dubla sa calitate de tribun al plebei și de censor. Anterior, după anul 28, Augustus îngăduise ca unele legi să fie aduse în dezbaterea Adunării Poporului și votate după normele din timpul Republicii. Vezi LIII, 21. Acum, spre deosebire de acea tehnică legislativă (*leges latae*), care presupunea votul Adunării și sancțiunea Senatului, Augustus își exercita dreptul de *legislator* (νομοθέτης) *iusdicendi* și dă anumite legi (*leges datae*) prin simpla delegare căpătată de la Adunarea Poporului. Prima lege menționată de Dio este *Lex Iulia de repetundis*, care frîna neregulile pentru ocuparea posturilor de magistrați. Jules Girard, *Manuel de Droit Romain*⁶, 1929 (Rousseau), p. 259; Mommsen, *Staatsrecht*³, II, p. 724; W. Kunkel, op. cit., p. 119.
- ⁶⁷ Augustus a dus o adevărată luptă împotriva depopulării Italiei încă din anii 29—28. Vezi Horațiu, *Ode*, III, 24. În această bătălie a folosit în primul rînd propaganda, Horațiu aflîndu-se în primele rînduri ai celor care l-au sprijinit pe Augustus în această direcție Antonio La Penna, *Orazio e l'ideologia del Principato*, op. cit., passim. Afară de *Oda* citată, vezi *Ode*, II, 15; IV, 5, 21; *Carmen Saeculare*, v. 13—20. În al doilea rînd, o legislație socială vastă și complexă, căreia Dio Cassius îi acordă atenția cuvenită: *Lex Iulia de adulteriis* (cf. Tacitus, *Annales*, III, 24); *Lex Iulia sumptuaria*; *Lex Iulia de maritandis ordinibus* etc. Vezi în continuare LVI, 1—10 și 16. Tot el a instituit și *ius trium liberorum*, care acorda anumite privilegii familiilor cu trei copii, prin care este onorată Livia după moartea lui Drusus, LV, 2. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXIV. Jules Girard, op. cit., p. 56.

- ⁶⁸ Suetonius, *ibidem*.
- ⁶⁹ De preoții care aparțineau colegiului *quindecemvirilor*. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXI. Cărțile sibylline care, conform tradiției, datau de pe vremea lui Tarquinius Superbus se aflau depuse în Capitoliu. În aceste cărți, scrise în limba greacă, se găsea prevestit „viitorul” Romei. Ele erau rare ori consultate și interpretate, și numai în cazuri deosebit de grave. Dio pare să nu cunoască incendiul care le-a mistuit în anul 83 î.e.n. și reconstituirea lor.
- ⁷⁰ Cu 12 ani în urmă, după bătălia de la Actium, urmînd exemplul lui Caesar. Augustus îngăduise unor familii plebeie să treacă în ordinul patricienilor, iar membrilor acestor familii să candideze la magistratură. Condiția era posesiunea unei anumite sume în bani (80 000 de sestertii), pe care acum o ridică la 1 200 000 de sestertii. Vezi Suetonius, *Augustus*, XLI.
- ⁷¹ Vezi anterior cap. 4.
- ⁷² Pylades, dansator și pantomim foarte iubit la Roma, se făcuse vinovat de a fi instigat publicul împotriva unui spectator care îl susținea pe rivalul său, Bathyllus, omul lui Maecenas. De aici, bătăi și proteste, unele cu nuanță antimonarhică.
- ⁷³ Amîndoi băieții au fost adoptați de Augustus în anul 17 după un procedeu tradițional, acela al „cumpărării” (*per aes et libram*). Copiii au primit numele de Caius Iulius Caesar și Lucius Iulius Caesar. Tatăl lor, Agrippa, care încă din 23 pōdea puterea proconsulară și din 18 puterea tribunicie, era în acest fel aproape egalul lui Augustus, asociatul său la domnie.
- ⁷⁴ Aceste jocuri, după alungarea Tarquiniilor, erau pentru a cincea oară celebrate la Roma. Cu acest prilej Horațiu a compus *Carmen Saeculare*, imn oficial în cinstea Dianei și a lui Apollo, executat cu mare pompă de coruri de tinere și de tineri romani în luna iunie, anul 17. Ceremonia încheia un lung șir de practici rituale și serbări, însoțite de jocuri, *Ludi Saeculares*. Ultima ediție a acestor jocuri avusese loc în 126. Augustus, dornic să sărbătorească 10 ani de la învestitura puterii, a rînduit, însă, prin mijlocirea colegiului quindecemvirilor, care dețineau cărțile sibylline, celebrarea jocurilor cu un an înainte.
- ⁷⁵ Augustus actualiza o veche lege din timpul republicii, *lex Cincia* (promulgată în 191 î.e.n.) de către un tribun Cincius Alimentus, cf. Tacit-

- ius, *Annales*, XI, 5, prin care se urmărea instituirea asistenței juridice gratuite.
- ⁷⁶ Cf. LIV, 31 și LV, 3 măsuri similare.
- ⁷⁷ Despre Terentia, vezi articolul lui A. Stein în RE, S. II, V (1934) p. 716; R. Verdière, *Un amour secret d'Ovide, L'Antiquité Classique* Bruxelles, 1971, încearcă să identifice pe Terentia cu femeia cîntată de Ovidius în *Amores* și în *Ars Amandi* (Corina).
- ⁷⁸ Augustus, formal, respectă hotărârile Senatului, deși el le dictează. Autorizația căpătată de fiii săi vitregi echivalează cu dreptul de a executa funcția de edili.
- ⁷⁹ Titus Statilius Taurus, care, deși în vîrstă, a exercitat foarte bine funcția de *Praefectus Urbi*. Despre acest personaj vezi nota 14 la L.
- ⁸⁰ Vezi anterior LIII, 82; LIV, 11.
- ⁸¹ În sensul că Tiberius avea obligații la Roma și nu putea părăsi capitala.
- ⁸² Jocurile din patru în patru ani, în cinstea victoriei de la Actium. Pentru a desemna „putera” (*potestas*) lui Augustus, *imperium*-ul pe care îl deținea, Dio folosește aici termenul de ἀρχή. După cum rezultă din această mărturie jocurile Actiace erau *Ludi votivi*.
- ⁸³ Fostul consul din anul 20, Publius Silius Nerva, pomenit de Dio în cap. 7 al acestei cărți, desăvîrșește supunerea acestui ținut în 16 î.e.n. Anterior, începînd din 19, campaniile panonice fuseseră conduse de Agrippa și de M. Vinicius. Vezi în continuare cap. 24 și modul cum panonii au fost supuși definitiv, de Marcus Silanus, LV, 34.
- ⁸⁴ Cotys regele trac care, după bătălia de la Actium, se bucura de protecția Romei.
- ⁸⁵ Numele Lucius Caius este o greșală. Trebuie să fie Lucius Calpurnius Piso, guvernatorul Macedoniei, care între anii 13 și 11 izbutește să-i bată pe sialeți și pe bessi și să instaleze protectoratul roman asupra coastei dobrogene. Vezi anterior nota 103, la LI și în continuare, cap. 34 la această carte. Cf. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 305.
- ⁸⁶ În anul 16 î.e.n. după ce în 25 î.e.n. M. Vinicius repurtase o frumoasă victorie împotriva germanilor care omorîseră cetățeni romani (vezi anterior LIII, 26). Sugambrii, sub conducerea lui Maelo, însoțiți de

usipeți și de teneteri au trecut Rinul aducând mari pagube teritoriilor controlate de romani pe malul stîng. Cf. Velleius Paterculus, II, 97; Suetonius, *Augustus*, XXIII, Tacitus, *Annales*, I, 20. În fața acestor atacuri repetate Augustus s-a hotărît să-și extindă dominația și pe malul drept al Rinului. Deocamdată, germanii se mulțumesc să reentre în hotarele lor și să predea ostatici. Dieter Timppe, *Zur Geschichte der Rheingrenze, Zwischen Caesar und Drusus*, Monumentum Chiloniense, Studien zur augusteischen Zeit, Kieler, Textschrift für E. Burck, Amsterdam, 1975, p. 136—137; 140 despre politica lui Augustus la granița renană, politică de intimidare dar nu de cucerire.

⁸⁷ Despre acest capitol, în general, M. Bénabou, *Une escroquerie de Licinius aux dépens des Gaulois (Dion Cassius)* REA, 1967, p. 221—227. Bénabou demonstrează că, deoarece calendarul gal permitea adăugarea periodică a unor luni suplimentare, Licinius, fără știrea Romei, a făcut să coincidă anul fiscal cu cel civil, în folosul său personal. În pofida legilor sale împotriva venalității, Augustus a închis totuși ochii față de neregulile săvîrșite de acest procurator necinstit. A. Gardthausen, *Augustus*, I, ed. cit., p. 967.

⁸⁸ Începînd cu acest capitol Cassius Dio comentează campania combinată condusă de Drusus și de Tiberius în Germania, campanie concomitentă cu cea din Balcani, condusă de proconsulul Macedoniei, Lucius Calpurnius Piso. În anul 12, ca o replică față de atacurile neamurilor germanice din anii precedenți, Drusus, fiul Liviei, în dubla sa calitate de comandant al legiunilor de pe Rin și de guvernator al Galliei, trece Rinul și obține o serie de victorii. Pentru aceste succese este onorat cu insignele de praetor deși, pe scara legală a magistraturilor, nu era nici măcar cvestor. Suetonius, *Claudius*, I. Vezi mai jos LVI, 17. De la o politică defensivă romanii trec acum la o politică ofensivă, continuată pînă în ultimii ani ai domniei lui Augustus.

⁸⁹ Tiberius atacă pe reși prin partea de Apus a E.veției, traversînd cu ambarcațiuni *Lacus Venetus*, actualul Lac de Genève (Léman).

⁹⁰ Povestea despre Asinius Pollio a intrat în anecdotică vremii slujind ca istorioară morală care se preda în școli. Cît despre porticul înălțat de Augustus la Pausilypos (azi Posilippo), promontoriul aflat între Napoli și Puzzuoli, a atras după sine ridicarea nenumărate case de odihnă, localitatea înflorind în timpul primului secol al erei noastre, pînă la dezastrul provocat de Vezuviu în 78.

- ⁹¹ *Res Gestae*, V, 28, 35—36.
- ⁹² Relativ la acest pasaj despre emulația nesănătoasă uneori a marilor centre urbane din imperiul roman vezi notele 49 și 60 la LII.
- ⁹³ Dacă augurii, din anumite motive, nu erau de acord cu exercitarea unei magistraturi de către anumite persoane, dreptul augural interzicea ținerea unor noi alegeri pentru acea magistratură.
- ⁹⁴ L. Paullus Aemilius, descendent al ilustrei familii patriciene Aemilia, înrudită cu Scipionii; L. Paullus Aemillus din secolul al II-lea î.e.n. fusese învingătorul lui Perseus. Vezi cartea XX, Frag. B 66₁ (vol. I, p. 141).
- ⁹⁵ Este a doua revoltă a panonilor după cea menționată în cap. 20 al acestei cărți. Vezi în continuare LV, 34.
- ⁹⁶ Despre această campanie din anii 14—13 î.e.n. în Bo-forul cimmerian cf. Flavius Josephus, *Ant. Jud.*, XVI, 3. Și în această împrejurare, ca și în altele, Agrippa, ca să nu displacă lui Augustus, nu și-a celebrat triumful. Vezi anterior cap. 11 la această carte unde este vorba despre aceeași „Scrisoare” oficială către Senat, prin care generalul-comandant (*imperator*) cerea să i se acorde dreptul de celebrare a triumfului. Despre generozitatea cu care Augustus se arăta binevoitor față de asemenea cereri, Suetonius, *Augustus*, XXXVIII.
- ⁹⁷ Adică în anul 13 î.e.n., dată la care expirau prerogativele acordate lui Augustus în 18 după o perioadă de cinci ani. Augustus a revenit la Roma cu prilejul reînnoirii împuternicirilor sale. Cf. Suetonius, *Augustus*, LIII despre dorința principelui de a evita aclamațiile mulțimii (*ovationes*) cu prilejul intrării sale în Urbe. Vezi anterior LI, 20.
- ⁹⁸ Vezi cap. 10 din această carte unde este menționată *Ara Fortunae Reducis*. *Res Gestae*, II, 1, 29. Altarul amintit aici de Dio nu este Ara Pacis, inaugurat ceva mai târziu în anul 9 î.e.n.
- ⁹⁹ Vezi anterior XLIX, 43, dotarea Romei cu băi publice de către Agrippa și, în continuare, cap. 29. Agrippa a lăsat prin testament aceste băi plebei din Roma.
- ¹⁰⁰ Augustus a reorganizat armata în calitatea sa de comandant suprem, dezvoltând considerabil trupele auxiliare (*auxilia*) și instituind corpuri permanente. Garda praetoriană, corpul de elită care-l înconjură pe comandantul suprem al armatei, o fixează definitiv la Roma, integrând-o

în garnizoana de pază a Urbei. Léon Homo, *Les Institutions politiques romaines*, pp. 272, 370—371. Praetorienii, privilegiați din toate punctele de vedere, au devenit cu vremea o putere redutabilă, de care depindea însăși securitatea împăratului. Relativ la organizarea garnizoanei însărcinate cu paza Capitalei, vezi în continuare LV, 24—25.

- ¹⁰¹ Iullus Antonius organizează o *venatio*, spectacol mult îndrăgit de populația Romei. Pentru modul cum se desfășurau aceste spectacole, în general, vezi Suetonius, *Augustus*, XLIII. Data inaugurării teatrului dedicat lui Marcellus, conform unei indicații date de Plinius, *Naturalis Historia*, VIII, 65, nu este anul 13, ci 11 î.e.n., 4 mai. Să ne amintim că sarcina organizării spectacolelor și a jocurilor trecuse pe seama praetorilor. Vezi anterior cap. 17, referitor la mărirea fondurilor alocate pentru jocuri. În cinstea acestui eveniment Horațiu a compus *Oda II* din cartea IV.
- ¹⁰² A treia *lectio Senatus* organizată de Augustus personal. Vezi anterior cap. 13 al acestei cărți și nota 62. Această nouă *lectio*, care a durat pînă în anul 11, deschidea porțile ordinului senatorial aceloră dintre cavaleri care posedau o avere de minimum 200 000 sesterți. Fără să existe o legătură directă între aceste trei *lectiones*, organizate de Augustus (*Res Gestae*, II, 8, 2: *Senatum ter legi*), recensămintele populației și ale averii posedate (amintite în același cap. 8 din *Res Gestae*, II, care au avut loc în 29—28 î.e.n. — 13—14 e.n.), pe baza puterii censoriale deținute legal de Augustus — este indiscutabil că Augustus căuta să întărească componența Senatului epurat în anul 18 de ultimii partizani ai lui Antonius și de persoanele cu vederi republicane prin introducerea unor *homines novi*, ridicați din rîndurile propriilor săi partizani. Ultima *lectio* din timpul domniei lui Augustus (o *subselectio*, de fapt), care a avut loc în anul 4 e.n. nu a mai fost organizată direct de Augustus, ci de o comisie de trei membri, însărcinată totodată cu recensămîntul averii cavalerilor și instituirea decuriilor de cavaleri, pe baza unei *potestas censoria*. Suetonius, *Augustus*, XXXVII. Generalități la Pierre Grenade, *op. cit.*, pp. 332—335, R. Syme, *Roman Revolution*, pp. 362; 372 și urm.; cf. Henry Stuart, Jones, *CAN*, X, 1934, p. 148.
- ¹⁰³ Adică înainte de întoarcerea lui Augustus la Roma, în vara anului 13. În timpul guvernămîntului republican *cursus honorum* începea prin alegerea viitorului candidat la magistraturi ca *vigintivir*, magistra-

tură inferioară, care dădea totuși posibilitatea unui tânăr să se afirme. *Vigintiviratul* imperial înlocuia, de fapt, un *vigintisexvirat*, diminuat de două atribuții: *duoviri viis extra urbem purgandis* și *quattuorviri jure dicundo*, deci, în total, șase persoane. Léon Homo, *op. cit.*, p. 126. Rămăneau în acest colegiu: *decemviri stilitibus iudicandis* (stabilirea condiției și a drepturilor private a cetățenilor romani), *tresviri nocturni capitales* (miliția Urbei, deținând puterea executivă), *quattuorviri viis in Urbe purgandis* (întreținerea drumurilor și șoselelor în incinta pomocrium-ului). Léon Homo, *op. cit.*, p. 370—372. În acest fel Augustus pune bazele unei *carriere ecvestre*, desăvârșită în cursul secolului următor, paralelă cu cariera senatorială.

- ¹⁰⁴ Augustus însuși îndeplinise din însărcinarea Senatului funcția de *curator viarum*. Vezi LIII, 22 și LIV, 8.
- ¹⁰⁵ Pentru a fi praetor era necesar să fi împlinit 40 de ani; pentru a candida la consulat, 43. Bineînțeles, membrii familiei lui Augustus și prietenii săi personali erau scutiți de aceste restricții de vârstă.
- ¹⁰⁶ Acest rol de *mentor* al tânărului Caius, atribuit de Augustus lui Tiberius, care ținea în căsătorie pe Vipsania Agrippina, sora vitregă a lui Caius, a dus ulterior la o gravă dezbinare între fiii Iuliei cu Agrippa, și Tiberius, soldată cu retragerea acestuia din urmă la Rhodos. Cf. Suetonius, *Augustus*, LVI.
- ¹⁰⁷ Vezi anterior nota 125 la XLVIII.
- ¹⁰⁸ *Domus Augustana*, despre care a mai fost vorba în cursul povestirii istorice a lui Dio, vezi nota 38 la LIII.
- ¹⁰⁹ *Rex sacrificulus* era un titlu pur onorific, care păstra în amintirea poporului funcția de odinioară a regilor Romei de șefi ai religiei. Făcând parte din Colegiul pontificilor, acest „rege” avea îndatorirea de a îndeplini anumite rituri sacre de mare vechime. Dio greșește când amestecă atribuțiile lui *Pontifex Maximus* cu acelea ale lui *Rex sacrificulus*, subordonat Marelui Pontifex.
- ¹¹⁰ Agrippa a plecat în Pannonia la sfârșitul anului 13 î.e.n. Relativ la puterea egală cu cea a lui Augustus, cu care fusese investit cu cinci ani mai înainte, în anul 18 î.e.n., vezi cap. 12 din această carte și nota 59. Relativ la misiunea sa din Syria, LIII, 32.
- ¹¹¹ Cu alte cuvinte, deținea *imperium proconsulare*, probabil tot pe cinci ani, ca și puterea tribuniciană. Augustus respecta cu strictețe principiul

- reînnoirii *puterilor* (*potestates*) atât pentru sine cât și pentru asociații sau colaboratorii săi. A. Piganiol, articolul citat la nota 36, LIII.
- ¹¹² Asimilare cu serbările panathenee din Atena, a serbării romane numite *Quinquatria*, dată în cinstea Minervei (*Athena*), pe muntele Aventin, unde zeița avea un templu. De astă dată jocurile erau oferite în numele nepoților lui Augustus, Caius și Lucius.
- ¹¹³ Agrippa a murit la vârsta de 51 de ani, la începutul anului 12 î.e.n. Plinius, *Naturalis Historia*, VII, 8.
- ¹¹⁴ Aceeași procedură la moartea Octaviei: vezi în continuare cap. 35. Dacă ar fi să dăm crezare unei explicații a lui Seneca, *Consolatio ad Marciam*, XV, și Tiberius respectă obiceiul la moartea lui Brusus, pentru că împărații posedau calitatea de mari pontifici. Cf. Tacitus, *Annales*, I, 62, unde Marele Pontifice este înlocuit cu augurii.
- ¹¹⁵ Adică încheiau un *lustrum*, perioada de 5 ani pusă la dispoziție pentru lucrările censitare, prin ceremonii religioase și sacrificii de animale, de obicei *suovetaurilia*. Vezi nota 4 la LIII relativ la perioadele lustrale.
- ¹¹⁶ Cf. Suetonius, Augustus, XCVII.
- ¹¹⁷ Vezi anterior LIII, 27, construcția acestor monumente publice și nota 81 la LIII.
- ¹¹⁸ Fapt consemnat în *Res Gestae*, III, 15, 12—13, alături de distribuțiile anterioare și anume: 1. după uciderea lui Caesar; 2. în anul 24 î.e.n., la întoarcerea din campania iberică (LIII, 28), cind fiecare soldat primește 400 sesterți = 10 denari; 3. distribuțiile de grâne din 23—22 î.e.n. (LIV, 1 și urm.). Aceasta este a patra distribuție în bani, tot de 400 sesterți. Vezi în continuare LV, 10.
- ¹¹⁹ Din timpul Sărbătorilor Latine.
- ¹²⁰ Cf. XLVIII, 43, o întâmplare identică.
- ¹²¹ În limba greacă: ἐπιμελητής τε καὶ ἐπανορθωτής τῶν τρόπων „supraveghetor și restaurator al moravurilor”. Formulei acceteia îi este implicată noțiunea unei *potestas censoria*, care, în fapt, se cuvenea acum reînnoită. Este posibil să fie vorba de reînnoirea puterilor censitare primite de Augustus în anul 18 î.e.n. și Dio să fi greșit cu o diferență de un an (12 în loc de 13 î.e.n.). Vezi mai sus nota 97. Discuția asupra succesiunii a două perioade ale puterii censitare, la Pierre Grenade, *op. cit.*, capitolul VIII, *La cura morum et les*

concessions quinquennales de potestas censoria, pp. 301—335 precum și tabelul cronologic de la p. 335. De asemenea, J. Gaudemet, *Institutions*, op. cit., p. 456. Spre deosebire de Suetonius, *Augustus XXVII*, care susține că Augustus a îndeplinit cele trei *lectiones Senatus* în virtutea unei *cura morum et legum* perpetuă, Dio, cap. 10 al acestei cărți, notează că în anul 19 Augustus a primit această împuternicire numai pentru o perioadă de 5 ani; Augustus însuși, *Res Gestae*, I, 6, 40—41 (textul grec, 15—19), consemnează refuzul acestei împuterniciri, justificând că „acte pe care Senatul a vrut să le îndeplinească prin intermediul meu, le-am perfectat prin puterea tribuniciană. Cf. LIV, 2, 1. În acest capitol Dio vorbește, în fond, despre prelungirea puterii censitare pentru Augustus, în anul 12 î.e.n., fapt însă neconfirmat de un alt izvor. Despre o a treia perioadă cincinală a acestei împuterniciri nu mai apare nici o mențiune în textul lui Dio. De reținut că pentru anul 19 î.e.n. Cassius Dio consideră ca distincte *potestas censoria* de *cura morum* și, între sfârșitul anului 14, când normal se încheia prima perioadă cincinală și anul 12 î.e.n. lasă un interval de un an, anul 13. De aici presupunerea firească că reînnoirea puterii censitare pentru Augustus a avut loc în 13 și nu în 12 î.e.n.

¹²² Vezi mai sus nota 102.

¹²³ În enumerarea făcută în LIII, 12, Asia este trecută în rîndul provinciilor senatoriale. În capitolul 14 însă, din acea carte, Dio are grijă să specifice că o deosebire radicală nu exista între cele două serii de provincii în ceea ce privește prerogativele principelui.

¹²⁴ Augustus se născuse la 23 septembrie. Asupra modului cum era sărbătorită această *dies natalis* vezi LI, 19 (suplicații); LIV, 26 și LV, 6 (jocuri de circ), LIV, 34 (vinătoarea de animale sălbatice). De asemenea, vezi mai sus cap. 26 în care este amintit un banchet oferit pe Capitoliu.

¹²⁵ Vipsania Agrippina. Suetonius, *Augustus*, LXIII și *Tiberius*, VII. Neptoții lui Augustus, Caius și Lucius, nu împliniseră încă cinci ani. Aceeași metodă pentru a-și asigura un coasociat de încredere (un *consors* sau *particeps imperii*) o aplicase și cu Agrippa. Vezi cap. 6 din această carte.

¹²⁶ Expediția lui Tiberius în Pannonia, după cea condusă de M. Silius Nerva în anul 16 (vezi cap. 20), a durat nu mai puțin de trei ani (între 12 și 9 î.e.n.), Velleius Paterculus, II, 39 și 96;

Titus Livius, *Epitome*, CXXXIX; *Res Gestae*, V, 30, 44—47. Intocmai cum s-au petrecut odinioară lucrurile cu Crassus (vezi LI, 25), Augustus n-a îngăduit lui Tiberius să-și sărbătorească triumful.

- ¹²⁷ Concomitent cu expediția lui Tiberius în Pannonia, începe marca ofensivă împotriva neamurilor germanice de dincolo de Rin, sub conducerea lui Drusus, care va dura tot pînă în anul 9 î.e.n., cînd Drusus ajunge pînă la Elba. Generalități la A. Gardthausen, *Augustus*, I, ed. cit., p. 1061 și urm., capitolul *Drusus am Rhein*; D. Timpe, *Zur Geschichte der Reingrenze*, p. 142—144.
- ¹²⁸ Sub pretextul unei convocări la Lugudunum, unde se afla un altar consacrat lui Augustus (Titus Livius, *Epitome*, CXXXVII și Strabon, IV (192), Drusus a izbutit să prevină răscoala gallilor. Acest altar, ridicat de nu mai puțin de 60 neamuri de galli, avea ulterior să joace un mare rol cultural pe vremea lui Caligula prin concursurile de oratorie instituite aici (Suetonius, *Caligula*, XX).
- ¹²⁹ În dreapta vărsării Rinului, spre sud-est de Zuidersee, pînă la Ems. Usipeții și tencterii fuseseră odinioară neamurile germanice care dăduseră cel mai mult de lucru lui Caesar. Cf. Plinius, *Naturalis Historia*, IV, 97 și Strabon, VII, I, 3 (290).
- ¹³⁰ Lippa, afluent al Rinului, la nordul căruia se aflau ținuturile bructerilor și la sud cele ale sugambrilor.
- ¹³¹ Weser, spre Est de Lippa, ținut populat de triburile cheruscilor. D. Timpe, loc. cit., p. 144.
- ¹³² Aliso? Tacitus, *Annales*, II, 7 confirmă existența acestei fortărețe în dreapta Rinului. Cf. Velleius Paterculus, II, 126.
- ¹³³ Rezervat principelui, titlul de imperator intră acum definitiv în titulatura împăratului. Vezi LIII, 17 despre acest titlu (cf. XLIII, 44).
- ¹³⁴ Augustalia, sărbătoarea înființată în anul 19 î.e.n. după întoarcerea din Orient a lui Augustus. Vezi anterior cap. 10.
- ¹³⁵ Înainte vreme Dalmația (Illyricum) făcuse și ea parte din seria provinciilor senatoriale. În anul 11 trece în lotul provinciilor atribuite lui Augustus, deoarece se simțea nevoia unei supravegheri mai severe. Cf. LIII 12 și mai departe, LV 28 o nouă revoltă a dalmaților.

- ¹³⁶ Vezi anterior XIVII, 25, notele la acest capitol precum și cap. 20 din această carte, notele 84 și 85.
- ¹³⁷ Velleius Paterculus, II, 98 și Florus, *Epitome*, IV, 12, 17.
- ¹³⁸ De fapt, acum încheie recensământul început anul precedent. Revizia Senatului de care este aici vorba nu este propriu-zis o *lectio* (o epurare). Vezi mai sus nota 102. Având de înfruntat rezistența acelor care din diferite motive refuzau să facă parte din corpul senatorial, Augustus s-a văzut nevoit să scadă numărul legal al voturilor necesare pentru ratificarea unui *senatus-consultum*. Cu toată deschiderea spre ordinul senatorial, operată în favoarea cavalerilor (vezi cap. 26). Senatul nu devine în această perioadă un organism politic satisfăcător pentru vederile politice ale lui Augustus. Vezi anterior cap. 18, sfârșitul (amenzile aplicate).
- ¹³⁹ Cf. Suetonius, *Augustus*, XCI.
- ¹⁴⁰ Cele două fiice ale Octaviei, Antonia maior și Antonia minor, erau căsătorite cu Lucius Domitius Ahenobarbus și cu Drusus. În anul 1927 săpăturile întreprinse la Mausoleul lui Augustus au dat la iveală o dublă inscripție funerară, a Octaviei și a lui M. Marcellus. „Revue Archéologique”, XXVIII, 1928, p. 111 și AJA, XXXVIII, 1929, p. 118.
- ¹⁴¹ Cornelius Merula. Vezi Velleius Paterculus, II, 22. Partizan înfocat al regimului republican, s-a sinucis pe altarul lui Iupiter, tăindu-și vinele, în anul 87 î.e.n. când Marius s-a reîntors la Roma.
- ¹⁴² Inițial, aceste acte publice erau păstrate în templul zeiței Ceres, date în grija edililor plebei. Ulterior au fost păstrate în aerarium (tezaurul public).
- ¹⁴³ În cărțile LI, 20 și LIII, 26, mai fuseseră menționate alte două închideri ale templului. Cît despre această incursiune a dacilor peste Istru, în anul 11—10 î.e.n., Florus, *Epitome*, IV, 12, 18. Vezi nota 99 la LI și bibliografia citată.
- ¹⁴⁴ *Lugdunum* sau *Lugdunum*, azi Lyon.
- ¹⁴⁵ Iullus Antonius, fiul lui Marcus Antonius. Extrema concizie a sfârșitului acestei cărți îndrituiește pe comentatori să-l considere copia după un rezumat oarecare, Dio concentrînd și mai mult încă rezumatul.

CARTEA LV

- ¹ Pe Capitoliu, vârful sudic al colinei, se înălța marele templu al lui Iupiter asociat cu lăcașuri de cult închinat Junonei și Minervei (triada capitolină). Fulgerul cade drept pe *cella* centrală, care adăpostea cultul lui Iupiter. S-ar putea totuși ca Dio să facă o aluzie la celelalte două temple care flancau templul lui *Iupiter Feretrius* și anume cel al lui *Iupiter Tonans* și al lui *Mars Ulter*.
- ² Vezi harta de la finele volumului. Visurgos: Weser; Albion (Albis): Elba. După alte transcrieri: Visurgis și Albis, Tacitus, *Annales*, II, a.
- ³ Florus, *Epitome*, XII, 23.
- ⁴ Privitor la motivul îmbolnăvirii și al morții lui Drusus existau diferite versiuni. Versiunea acreditată, Titus Livius, *Epitome*, CXL, este aceea că moartea i-a provenit în urma unei căzături de pe cal, căreia i-a supraviețuit doar două săptămâni. Cf. Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 97. După părerea lui Dieter Timpe este de presupus că în anul 9 s-au dus lupte deosebit de grele cu sugambrii, care au depus o rezistență îndârjită. Înțoarcerea lui Drusus de la Elba, pusă pe seama unei epifanii (apariție miraculoasă), era de fapt opera dușmanilor personali ai tânărului general, ponegrit pe lângă Augustus că duce o tactică de uzură și nu repurtează succese spectaculoase. Drusus a primit ordin să se întoarcă, dar un accident întâmplător a pus capăt unei strălucite cariere. Această teză este susținută de D. Timpe în două studii, ambele publicate în 1967: *Drusus Umkehr an der Elbe*, *Rheinisches Museum*, NF, 110, 4, 1967, pp. 259—306 și *Zur Geschichte und Überlieferung der Okkupation Germaniens unter Augustus*, *Sacculum*, 1967, XVIII, pp. 278—293.
- ⁵ O dovadă în sensul celor de mai sus ar fi și faptul că partida opusă lui Drusus a inventat apariția Dioscurilor, care străbat în galopul calului lagărul de război al romanilor. Comentînd un text din Tacitus, *Germania*, XLIII, H. Schwarz, *Germanische Dioskuren?* *Bonner Jahrbücher des Rhein. Landesmuseums in Bonn*, CLXVII, 1967, 1—10, a arătat că nu poate fi vorba de menționarea unor divinități din panteonul germanic, deoarece popoarele nordice nu posedă cultul divinității pereche.

- ¹³⁶ Vezi anterior XLVII, 25, notele la acest capitol precum și cap. 20 din această carte, notele 84 și 85.
- ¹³⁷ Velleius Paterculus, II, 98 și Florus, *Epitome*, IV, 12, 17.
- ¹³⁸ De fapt, acum încheie recensământul început anul precedent. Revizia Senatului de care este aici vorba nu este propriu-zis o *lectio* (o epurare). Vezi mai sus nota 102. Având de înfruntat rezistența acelor care din diferite motive refuzau să facă parte din corpul senatorial, Augustus s-a văzut nevoit să scadă numărul legal al voturilor necesare pentru ratificarea unui *senatus-consultum*. Cu toată deschiderea spre ordinul senatorial, operată în favoarea cavalerilor (vezi cap. 26), Senatul nu devine în această perioadă un organism politic satisfăcător pentru vederile politice ale lui Augustus. Vezi anterior cap. 18, sfârșitul (amenzile aplicate).
- ¹³⁹ Cf. Suetonius, *Augustus*, XCI.
- ¹⁴⁰ Cele două fiice ale Octaviei, Antonia maior și Antonia minor, erau căsătorite cu Lucius Domitius Ahenobarbus și cu Drusus. În anul 1927 săpăturile întreprinse la Mausoleul lui Augustus au dat la iveală o dublă inscripție funerară, a Octaviei și a lui M. Marcellus. „Revue Archéologique”, XXVIII, 1928, p. 111 și AJA, XXXVIII, 1929, p. 118.
- ¹⁴¹ Cornelius Merula. Vezi Velleius Paterculus, II, 22. Partizan înfocat al regimului republican, s-a sinucis pe altarul lui Iupiter, tăindu-și vinele, în anul 87 î.e.n. când Marius s-a reîntors la Roma.
- ¹⁴² Inițial, aceste acte publice erau păstrate în templul zeiței Ceres, date în grija edililor plebei. Ulterior au fost păstrate în aerarium (tezaurul public).
- ¹⁴³ În cărțile LI, 20 și LIII, 26, mai fuseseră menționate alte două închideri ale templului. Cît despre această incursiune a dacilor peste Istru, în anul 11—10 î.e.n., Florus, *Epitome*, IV, 12, 18. Vezi nota 99 la LI și bibliografia citată.
- ¹⁴⁴ *Lugdunum* sau *Lugdunum*, azi Lyon.
- ¹⁴⁵ Iullus Antonius, fiul lui Marcus Antonius. Extrema concizie a sfârșitului acestei cărți îndrituiește pe comentatori să-l considere copia după un rezumat oarecare, Dio concentrînd și mai mult încă rezumatul.

CARTEA LV

- ¹ Pe Capitoliu, vârful sudic al colinei, se înălța marele templu al lui Iupiter asociat cu lăcașuri de cult închinat Junoniei și Minervei (triada capitolină). Fulgerul cade drept pe *cella* centrală, care adăpostea cultul lui Iupiter. S-ar putea totuși ca Dio să facă o aluzie la celelalte două temple care flancau templul lui *Iupiter Feretrius* și anume cel al lui *Iupiter Tonans* și al lui *Mars Ulter*.
- ² Vezi harta de la finele volumului. Visurgos: Weser; Albion (Albis): Elba. După alte transcrieri: Visurgis și Albis, Tacitus, *Annales*, II, a.
- ³ Florus, *Epitome*, XII, 23.
- ⁴ Privitor la motivul îmbolnăvirii și al morții lui Drusus existau diferite versiuni. Versiunea acreditată, Titus Livius, *Epitome*, CXL, este aceea că moartea i-a provenit în urma unei căzături de pe cal, căreia i-a supraviețuit doar două săptămâni. Cf. Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 97. După părerea lui Dieter Timpe este de presupus că în anul 9 s-au dus lupte deosebit de grele cu sugambrii, care au depus o rezistență îndârjită. Înțoarcerea lui Drusus de la Elba, pusă pe seama unei epifanii (aparitie miraculoasă), era de fapt opera dușmanilor personali ai tinărului general, ponegrit pe lângă Augustus că duce o tactică de uzură și nu repurtează succese spectaculoase. Drusus a primit ordin să se întoarcă, dar un accident întâmplător a pus capăt unei strălucite cariere. Această teză este susținută de D. Timpe în două studii, ambele publicate în 1967: *Drusus Umkehr an der Elbe*, *Rheinisches Museum*, NF, 110, 4, 1967, pp. 259—306 și *Zur Geschichte und Überlieferung der Okkupation Germaniens unter Augustus*, *Saeculum*, 1967, XVIII, pp. 278—293.
- ⁵ O dovadă în sensul celor de mai sus ar fi și faptul că partida opusă lui Drusus a inventat apariția Dioscurilor, care străbat în galopul calului lagărul de război al romanilor. Comentînd un text din Tacitus, *Germania*, XLIII, H. Schwarz, *Germanische Dioskuren?* *Bonner Jahrbücher des Rhein. Landesmuseums in Bonn*, CLXVII, 1967, 1—10, a arătat că nu poate fi vorba de menționarea unor divinități din panteonul germanic, deoarece popoarele nordice nu posedă cultul divinității pereche.

- ⁶ Cf. Suetonius, *Claudius*, I.
- ⁷ Revenind victorios dintr-o campanie purtată pe un teritoriu străin dar îndoliată prin pierderea unui comandant militar cu atribuțiile unui *imperator*, este de presupus că Augustus, înainte de a trece linia *pomoerium-ului* pentru a intra în Roma, avea datoria de a îndeplini anumite ceremonii sacre și purificatorii.
- ⁸ Vezi nota 126 la LIV.
- ⁹ Relativ la Sărbătorile Latine, vezi nota 121 la XLIII.
- ¹⁰ *Jus trium liberorum*. Vezi nota 67 la LIV.
- ¹¹ Într-adevăr, pentru ca un templu să intre în posesia unei moșteniri trebuia ca și zeul respectiv să îndeplinească prevederile dreptului familial roman.
- ¹² Suetonius, *Augustus XXXV* precizează: „Pentru ca noii aleși și confirmați să-și îndeplinească datina senatorială cu mai multă vrednicie... decise ca Senatul să nu se întrunească decît de două ori pe lună, la calendele și la idele fiecărei luni, afară de septembrie și octombrie” (trad. David Popescu), cînd era culesul viilor.
- ¹³ Vezi anterior LIV, 18, asupra lipsei de disciplină în rîndurile senatorilor. Numărul voturilor necesare pentru ratificarea decretelor senatoriale era acum inferior celui din perioada republicană.
- ¹⁴ În limba greacă transcrierea cuvîntului latin: *auctoritas*. Din punct de vedere juridic această informație, pe care nu se știe de unde a preluat-o Dio Cassius, este deosebit de importantă pentru stabilirea diferenței dintre *auctoritas principis* și *auctoritas senatus*, care, după explicația din acest capitol, n-are altă valoare decît aceea de manifestare a voinței Senatului.
- ¹⁵ Vezi anterior LIV, 30.
- ¹⁶ Cf. Suetonius, *Augustus*, LVI.
- ¹⁷ Anul 8 î.e.n. Augustus depune coroana de laur decernată *imperator-ului* nu în templul lui Iupiter Capitolinul, după uzanță, ci în cel al lui Iupiter Feretrius, pentru a marca preferința sa pentru o tradiție care urca pînă la Romulus. Cf. un gest asemănător al lui Caesar, XLIV, 4, ceea ce explică gestul lui Augustus, izvorît dintr-o

- solidaritate de familie. Restaurarea sanctuarului, începută în 31 î.e.n., fusese terminată în 28.
- ¹⁹ După Tacitus, *Annales*, II, 30 și 67, această măsură a fost luată de Tiberius, nu de Augustus. Cf. însă LVII, 19, sclavi torturați pentru a depune mărturie împotriva propriilor stăpîni.
- ¹⁹ Deși oficial domnia lui Augustus începe la 16 ianuarie 27 î.e.n. cînd a primit titlul de *Augustus*, izvoarele antice sînt de acord în a recunoaște că anul 8 deschide cea de a treia perioadă decennală a *imperium*-ului augustan. În acest sens Censorinus, *De die natali*, XXI, 8. După Cassius Dio, prima perioadă decennală începe în 28 și durează pînă în 18 (vezi nota 36 la LIII), iar a doua se împarte în două perioade cincinale: 18—13; 13—8 î.e.n. Vezi LIII, 16 și LIV, 120; 30. Vezi A. Mașkin, *Principatul*, p. 349.
- ²⁰ Expediția din anii 8—7 în teritoriile din dreptul Rinului, condusă de Tiberius, confirmă ipoteza lui D. Timpe cu privire la necesitatea continuării campaniei întrerupte de Drusus. Tiberius, după ce izbuti să alunge triburile germanice rebele la est de Elba, mută peste 40 000 de germani în stînga Rinului, în Gallia, unde îi coloniză și îi ținu sub strictă supraveghere. Suetonius, *Augustus*, XXI și *Tiberius*, IX. Concomitent cu aceste operații, Lucius Domitius Ahenobarbus, soțul Antoniei cea Mare, însărcinat cu un comandament suprem la sud de Dunăre, pătrunse și el adînc în teritoriul triburilor germanice de răsărit intrînd în contact cu marcomanii. Suetonius, *Tiberius*, XX. Vezi în continuare cap. 16.
- ²¹ Colonii, în stînga Rinului.
- ²² Aluzie anticipativă la dezastrul suferit de legiunile comandate de P. Quintilius Varus în pădurea Teuturgică (9 e.n.).
- ²³ Pe Tiberius, Augustus îl socotește acum un membru important din familie, în dubla sa calitate de soț al Iuliei și de coasociat la domnie (*particeps imperii*). Cf. Velleius Paterculus, II, 99, 1. Tiberius, era deja investit cu *imperium* încă din anul 13 î.e.n. Suetonius, *Tiberius*, XVII. În consecință, îi acordă titlul de *imperator* și, în anul următor, 7, consulatul.
- ²⁴ Acest „edict”, conform unui vechi obicei, era un fel de program electoral, totodată un angajament de modul cum Tiberius avea să-și

exercite magistratura în spiritul politicii augustane, care inaugura al treilea deceniu de existență.

- ²⁵ Deosebita însemnătate a lunii august (Sextilis) anul 8 se cuvine relevată. Augustus, deși acceptă instituirea unei sărbători oficiale a zilei sale de naștere, 23 septembrie — ceea ce echivalează cu instituirea unui cult imperial la Roma, refuzat cu hotărâre cu 20 de ani în urmă (vezi LI, 19) — concentrează noile privilegii prin care își întărește investitura în luna august, lună în care coincideau aniversările mai multor momente însemnate din cariera sa: un text din *Saturnaliile* lui Macrobius, I, 12, 35 menționează un *Senatus-consultum* echivalent cu un plebiscit, dat prin sîrguința tribunului Pacuvius Taurus. în care sînt înșirate aceste coincidențe: 1. primul consulat (anul 43 î.e.n.); 2. sărbătorirea a trei triumfuri; 3. victoria asupra lui Antonius și a Cleopatrei (*Bellum Alexandrinum*). Cît despre noua lărgire a *promoerium*-ului vezi anterior XLIII, 50 și nota 126 la acest capitol. Cf. Tacitus, *Annales*, XII, 24.
- ²⁶ După moartea lui Agrippa și a lui Drusus, moartea lui Maecenas de care era foarte legat sufletește, în ciuda trecătoarei pasiuni ce-o nutrise pentru Terentia, l-a durut mult pe Augustus, care pierdea în Maecenas pe cel mai prețuit consilier al său în materie de politică internă.
- ²⁷ Care nu trebuie confundat cu băile „laconiene” ale lui Agrippa. băi cu abur. Băile lui Maecenas erau bazine de înot cu apă caldă, mult frecventate de tineretul roman.
- ²⁸ Înaintea acestui Aquila se știe că Tiro, libertul și secretarul lui Cicero, folosisse și el stenografia, sub dictarea lui Cicero. Probabil că încă din secolul I î.e.n. la Roma existau diferite școli și sisteme de stenografie.
- ²⁹ Calendele lui ianuarie ale anului 7. Acesta era al doilea consulat al lui Tiberius, care încă nu putea pătrunde în incinta Romei, în virtutea puterii proconsulare ce-o deținea.
- ³⁰ Tiberius restaura vechiul templu al Concordiei, înălțat odinioară de Camillus. Vezi în continuare LVI, 25, momentul consacării acestui templu. Triumful pe care-l sărbătorește acum și care îi fusese acordat în anul precedent este primul din cele trei pe care le-a acceptat în cursul vieții. Velleius Paterculus, II, 122.

- ³¹ Vezi Suetonius, *Tiberius*, I: „Întoarcerile” lui Augustus din campanii erau întotdeauna sărbătorite cu mare fast, prilej de a i se acorda noi onoruri, pe care, de obicei, le refuza. Cf. LIV, 20 și 27. Cît despre Caius, în calitate de locșitor al lui Tiberius pentru această ceremonie, nu mai era un secret pentru nimeni că el era destinat să devină moștenitorul *in spe* al lui Augustus, care începuse să-i dea diferite însărcinări în viața publică. Dieter Timpe, articolul citat din *Saeculum*, 1967, XVIII, *Zur Geschichte* . . . , p. 279.
- ³² Acel portic fusese dedicat în anul 27 î.e.n. LIII, 27. Vezi nota 81 la LIII. Cît despre marele teren lăsat prin moștenire plebei romane, vezi LIV, 29.
- ³³ Un edificiu, început tot de Augustus, despre care va fi vorba din nou în LIX, 7, servea la reprezentații de teatru. Edificiul era rotund și cupola s-a prăbușit cu vremea.
- ³⁴ Sau *magistri vicorum*.
- ³⁵ Vezi anterior LIV, 27.
- ³⁶ O părere cu totul contrară, la Tacitus, *Annales*, I, 3. Despre educația primită de nepoții lui Augustus și modul cum bunicul, în lipsa tatălui, s-a ocupat de ei, Suetonius, *Augustus*, LXIV. Nu era pentru prima oară că Augustus refuza asemenea cinstiri. Caius a devenit consul abia în anul 1 e.n.
- ³⁷ Atribuirea puterii tribunicii lui Tiberius în anul 6 î.e.n. avea o dublă semnificație. Recunoașterea sa oficială, în calitate de coasociat la conducere, și recunoașterea rolului de rector moral al tinerilor Caius și Lucius. Cf. Suetonius, *Tiberius*, IX. Neînțelegerile însă au izbucnit curînd, așa cum dealtfel specifică mai jos Dio însuși.
- ³⁸ Hotărîrea lui Tiberius de a se retrage la Rhodos l-a jignit profund pe Augustus. Nimic însă nu l-a înduplecat pe Tiberius să renunțe la această gravă hotărîre, mai ales că între timp se despărțise de Iulia. Despre perioada exilului voluntar al lui Tiberius la Rhodos și intrigile care l-au însoțit, Suetonius, *Tiberius*, X—XIV și Tacitus, *Annales*, I, 53. Relativ la Tigranes, LIV, 19.
- ³⁹ *Res Gestae*, II, 14, 46—III, 1—6. Calitatea de *principes iuventutis*, care-i făcea pe tinerii Caius și Lucius fruntași ai ordinului ecvestru, era, oarecum, un echivalent al calității de principeps *Senatus*, deținută de bunicul lor. Vezi articolul *Princeps* din RE, vol. citat, p. 2297 și urm.

- ⁴⁰ Despre distribuiri de grâne și bani făcute de Augustus vezi anterior LIII, 2.
- ⁴¹ În Cîmpul lui Marte.
- ⁴² Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXI.
- ⁴³ *Ibidem*, XXIX. Cf. însă LIV, 8 cu știrea despre ridicarea templului lui Mars Ultor (*Res Gestae*, IV, 21, 21) cu o destinație asemănătoare celui al lui Iupiter Feretrius.
- ⁴⁴ Pentru a marca trecerea anilor.
- ⁴⁵ Vezi nota 99 la XLIII.
- ⁴⁶ Această reprezentație celebră, care simula bătălia de la Salamina, a fost dată pe apele unui lac artificial, creat special pe cursul Tibrului. Evenimentul a fost consemnat în *Res Gestae*, IV, 23, 43: *Navalis proeli spectaculum populo dedi trans Tiberim in quo loco nunc nemus est Caesarum, cavato solo in longitudinem mille et octingentos pedes in latitudinem mille et ducenti*, etc. La acest spectacol cîntat și de Ovidius, *Ars Amatoria*, I, v. 171 și urm., au participat, după însăși mărturia lui Augustus, aproximativ trei mii de oameni. Cf. Suetonius, *Augustus*, XLVIII.
- ⁴⁷ În anul 14, puțin înaintea morții, Augustus a asistat cu mare plăcere la jocurile organizate în cinstea sa la Napoli, Suetonius, *Augustus*, XCVIII.
- ⁴⁸ Titlul de *Pater Patriae*, acordat prin *consensus universorum* lui Augustus în anul 2 î.e.n., fusese refuzat în repetate rînduri. Vezi Suetonius, *Augustus*, LVIII, cu împrejurările în care i-a fost conferit, și Ovidius, *Fastele* II, 119 și urm. *Res Gestae*, VI, 35, 24—25. *Pater Patriae* a intrat definitiv în titulatura oficială a împăraților.
- ⁴⁹ Cu privire la întărirea *praetorium*-ului și la solda acordată soldaților din aceste trupe de elită vezi LIII, 11. August a creat acum, în anul 2 î.e.n., funcția de prefect al pretoriului (*praefectus praetorio*), a cărui putere, strict limitată inițial la sfera unui comandament militar încredințat unui reprezentant al ordinului equestru, a ajuns cu vremea pînă la aceea de comandant suprem al forțelor armate de pe teritoriul Italiei. Cassius Dio este primul istoric al Romei care a păstrat numele celor dintîi prefecti ai pretoriului. Vezi în continuare nota 76.

- ⁵⁰ Despre Pylades și năînțelegerile sale cu confrății de breaslă vezi mai sus LIV, 17.
- ⁵¹ Cf. Suetonius, *Augustus*, LXV: „comunică Senatului purtarea acesteia printr-o scrisoare, pe care o citi cvestorul în Senat, în absența lui. De rușine n-a mai apărut multă vreme în public, ba s-a gândit dacă n-ar fi mai bine s-oucidă” (trad. David Popescu).
- ⁵² Iullus, fiul Fulviei și al lui Antonius, căruia Augustus, datorită intervenției Octaviei, nu numai că i-a cruțat viața în anul 31 (vezi LI, 15), dar i-a și îngăduit să urce treptele unei strălucite cariere (vezi nota 101 la LIV).
- ⁵³ Printre exilați se afla, probabil, și poetul Ovidius.
- ⁵⁴ Suetonius, *ibidem*.
- ⁵⁵ Fragment dintr-un text corupt, referitor la evenimentele din Parthia și Armenia. După cum se știe, în anul 20 î.e.n. Tiberius, fără nici o dificultate, pătrunsesse în Armenia unde în locul lui Artaxias, ucis de adversarii săi politici, l-a instalat pe tronul Armeniei pe Tigranes al III-lea. Vezi LIV, 9, *Res Gestae*, V, 27, 24—28. După domnia lui Tigranes al IV-lea și a surorii sale Erato (dușmani ai Romei, înătu-rați în favoarea lui Artavasdes al III-lea, probabil unchiul celor doi frați), în anii 2—1 î.e.n., Augustus sprijinea candidatura lui Ariobarzanes din Atropatena, cu acordul lui Phraatakes, regele parților. Negocierile din Orient au fost duse la bun sfârșit pentru Roma de Caius Caesar, trimis aici în misiune specială. Singura rezistență, după cum rezultă din acest fragment, venea dinspre Sud, din direcția Egiptului. În principiu, Armenia, în jurul anului I, se afla sub protectorat roman. Cf. Tacit, *Annales*, II, 1—4.
- ⁵⁶ Lucius Domitius Ahenobarbus, soțul Antoniei celei Mari, bunicul lui Nero. Vezi Tacitus, *Annales*, IV, 44. Campania menționată aici de Dio a avut loc în anii 8—7 î.e.n. după moartea lui Drusus și concomitent cu campania lui Tiberius. În regiunile unde se aflau triburile marcomanilor, un anume Marbod își croise un regat puternic în podișurile Boemiei. Domitius, sub pretextul apărării intereselor unui trib germanic din regiunile de Sud ale Germaniei, trece Elba și îi atacă direct pe marcomani, stabilind astfel primele contacte directe cu germanii din răsărit. Tacitus, *Annales*, I, 63 și Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 104. Dieter Timpe, *Zur*

- Geschichte* . . . , p. 280. De confruntat acest text cu Tacitus, *Annales*, II, 26 și Strabon, VII, I, 3 (299).
- ⁵⁷ Cf. *Res Gestae*, V, 27, 29.
- ⁵⁸ Adică în anul 2—3 î.e.n.
- ⁵⁹ Artagira sau Artageira se afla în Armenia.
- ⁶⁰ Caius murea la vârsta de 23 de ani, în anul 4 e.n., după ce fratele său, Lucius, murise la Marsilia în anul 2 e.n. Cf. Suetonius, *Augustus*, LXV, Tacitus, *Annales*, I, 3 și Velleius Paterculus, II, 102.
- ⁶¹ Cf. Suetonius, *Tiberius*, X—XIV. Conținutul acestui capitol este, cu mici deosebiri, redat întocmai la Suetonius, XIV.
- ⁶² În limba greacă *despotes*, cuvânt care evoca puterea monarhilor orientali.
- ⁶³ Cf. LIII, 16—17 și nota 36; LIV, 12 și nota 61; LV, 6 și nota 19. Ultima perioadă cincinală care încheia în anul 3 perioada decenală 8 î.e.n. — 3 e.n. este marcată prin acordarea în anul 6 î.e.n. a puterii tribunicii lui Tiberius. Vezi mai sus cap. 9 și LIV, 18, acordarea preturii. Când Tiberius, din motivele cunoscute, hotărăște să se retragă la Rhodos, *potestas tribunicia*, ce-i fusese atribuită, rămâne în vigoare, vezi Suetonius, *Tiberius*, XI, singura dată când la Rhodos Tiberius și-a exercitat calitatea de tribun. În anul 4 e.n. după moartea lui Caius, care fusese investit pentru misiunea sa în Orient cu un *imperium proconsulare*, Augustus se găsește (practic) fără asociat la conducere.
- ⁶⁴ Vezi LIV, 18; 35 și nota 138.
- ⁶⁵ Cf. Suetonius, *Augustus*, LVII. Suetonius însă vorbește despre un *denarius* preluat din fiecare sumă adusă de „veterani, decurii și triburi”. Un *denarius* din perioada augustană echivala cu o drahmă atică, reprezentând a 7-a parte dintr-o uncie.
- ⁶⁶ Vezi anterior nota 38 la LIII despre *Domus Augustana*.
- ⁶⁷ Adopțiunea lui Tiberius, împreună cu cea a lui Agrippa Postumus, fratele mai mic al lui Caius, a fost făcută în anul 4, an în care Augustus se vede nevoit să reinnoiască puterea de tribun a lui Tiberius, de data aceasta pentru o perioadă de zece ani. Este de presupus că Tiberius, revenit la Roma încă din anul 2 e.n., în anul 3, când Augustus își reinnoiește puterile ce-i fuseseră acordate de Senat, refuză să devină asociatul la domnie al aceluia care se arătase de acord cu îndelungatul său exil și ezitase să-l recheme la Roma. Abia

- în anul 4, silit de împrejurări, acceptă să reintre în arena politică, unde îl așteptau greutăți de natură diversă. Cf. Velleius Paterculus, II, 103—104. Vezi în continuare LIV, 28. E. Kornemann, *Tiberius*, Stuttgart, 1960, p. 166.
- ⁶⁸ Drusus, *post mortem*, primise cognomenul de *Germanicus*, pe care acum îl poartă și fiul său, mai mare, C. Iulius Caesar. Fiul lui Tiberius și al Vipsaniei se numea tot Drusus.
- ⁶⁹ Anterioarele *lectiones* sînt menționate în LII, 4; LIV, 13 și 27. Este a patra *lectio* efectuată sub regimul augustan dar, de această dată, epurarea Senatului nu se face pe baza unei *potestas censoria* acordată lui Augustus, ci prin mijlocirea unui triumvirat (Suetonius, *Augustus*, XXXII), al cărui mecanism de alegere și numire este explicat de Cassius Dio în acest capitol. De fapt, această *lectio* era o acțiune combinată de recensămînt al averilor și de eliminare a unor persoane *non gratae*.
- ⁷⁰ 20 000 de sestertii.
- ⁷¹ Puterea censitară a lui Augustus expirase încă din anul 9—8 î.e.n. dar, așa cum s-a arătat la nota 102, cartea LIV, această putere nu era o condiție *sine qua non* pentru ținerea unui recensămînt, care se putea face și pe baza puterii consulare sau tribunicii. Vezi mai sus LIV, 1—2.
- ⁷² Cf. LIV, 17 și 27 privitor la mărirea censului senatorial, Suetonius, *Augustus*, XLIV.
- ⁷³ Aluzie la legea Fufia Caninia și Aelia Sextia prin care se reglementa modalitatea de a elibera sclavi după anumite criterii care reglementau dreptul ca libertul să primească sau nu dreptul de cetățenie.
- ⁷⁴ Cnaeus Cornelius Cinna, care, dealtfel, nu e trecut de către Suetonius în lista acelor ce-au complotat împotriva lui Augustus (*Augustus*, XXVII). Fastele îl numesc *Cn. Cornelius Cinna Magnus, Lucii filius*. Tatăl său, Lucius Cornelius Lentulus, fusese pretor în anul 44. Vezi XLV, 50, manifestarea sentimentelor antimonarhice ale lui Lucius, Münzer, RE, IV, 2, p. 1287—1288.
- ⁷⁵ Teza sofistică a opoziției natură-lege, folosită atît de des și de Tucidide.

- ⁷⁶ Față de cele două părți constitutive ale armatei romane republicane, legiunile și corpurile auxiliare, Augustus mai adaugă o a treia, garnizoana Romei și garda sa personală. Aceste unități, lărgite cu alte trupe speciale, își extind supravegherea asupra întregii Italii, care, de mai bine de un secol, era *inermis* „neînarmată”, adică lipsită de staționarea unor trupe militare. Garnizoana Romei cuprindea patru corpuri: cohortele pretoriene, cohortele urbane, cohortele trupelor de pază (*vigiles*), garda împăratului. Cohortele praetoriene erau nouă la număr: trei se aflau la Roma, celelalte erau dispuse în diferite locuri din Italia. Cohortele trupelor de pază (*vigiliae*) răspundeau de securitatea Urbei ca și cele urbane de altfel (miliția Romei), precum și de paza împotriva incendiilor. Garda imperială era alcătuită îndeosebi din străini: spanioli, germani, traci, sub motiv că aceștia erau mai greu de corupt. Ceea ce nu a împiedicat ca un soldat din Illyria să atenteze la viața împăratului, Suetonius, *Augustus*, XIX.
- ⁷⁷ Aluzie la cei ce fac parte din *Consilium Principis*.
- ⁷⁸ În limba greacă *φιλανθρωπία*, cuvânt aparținând fondului de cuvinte al eticii stoice. Seneca însuși a scris un tratat, *De Clementia*, prin care a exprimat idealurile aristocrației romane despre un „principe” generos și drept. Întreg acest dialog, inventat de Cassius Dio în cartea LV, se încadrează în ansamblul de judecăți pe care istoricul îl face asupra „principelui” și rolului acestuia de conducător politic dublat de un rol justițiar.
- ⁷⁹ Unul din principiile de bază ale medicinei hippocratice, deseori întâlnit în scrierile autorilor greci.
- ⁸⁰ În limba greacă *προστασία*. Cuvântul a mai fost întrebuințat și altă dată de autor; vezi nota 21 la cartea LIII, 12. Este evident că și în cazul de față, deși cu sens politic, are și o semnificație morală, tot de esență stoică, merită să dea o justificare de ordin moral instituirii imperiului: *προστασία τῶν κοινῶν* (LIII, 12 și LIV, 12; cf. Strabon, VI, 4 (288^c). Prin *προστασία* sau prin locuțiunea *προστασία τῆς ἡγεμονίας* (L, 20 și 25) Cassius Dio înțelege izvorul îndatoririlor, obligațiilor care revin aceluia ce ocupă locul cel mai înalt în ierarhia de conducere în Stat. Vezi N. A. Mașkin, *Principatul*, p. 536—537 și L. Wickert RE, art. *Princeps*, p. 2121.

- ⁸¹ Aluzie la opera legislativă a lui Augustus.
- ⁸² Exilul este preferabil condamnării la moarte.
- ⁸³ Vezi anterior nota 77. *Italia inermis*, consecință a încheierii războaielor civile.
- ⁸⁴ Alături de Lucius Valerius Messala Valesus, în anul 5 e.n.
- ⁸⁵ În calitatea lor de fii adoptivi ai lui Augustus, Lucius și Caius primiseră toga virilă în cadrul unor ceremonii deosebite (vezi LIV, 18 și LV, 6). Agrippa Postumus, deși fusese și el înfiat în anul 4 î.e.n. odată cu Tiberius, datorită caracterului său brutal, care dă de bănuit că era schizofrenic, nu a fost agreat de Augustus; mai târziu a fost exilat și pus sub pază. Cf. Velleius Paterculus, II, 112.
- ⁸⁶ Cf. LX, 7. Amănunte asupra acestei reglementări la Suetonius, *Augustus*, XLIV. Cf. Tacitus, *Annales*, XV, 32. Această reglementare a fost perfecționată de Claudius și apoi de Nero.
- ⁸⁷ Reținerea familiilor patriciene de a-și da fiicele pentru Colegiul Vestei era interpretată de Augustus, care sprijinea oficial cultul strămoșesc, drept un simptom negativ. Vezi Suetonius, *Augustus*, XXXI. Afară de faptul că a readus în actualitate vechi serbări și jocuri religioase, ca Jocurile Seculare (Suetonius, *ibidem*) și Lupercaliile, a încurajat și reînființarea unor colegii sacerdotale căzute în desuetudine, cum ar fi: Colegiul fraților arvali, al preoților salieni sau al acelorora denumiți *Sodales Titii*. Mai presus de orice ținea să dea o nouă strălucire Colegiului Vestei, regretând că nu poate introduce în acest Colegiu o membră a familiei sale.
- ⁸⁸ Tabloul legiunilor întocmit în acest capitol de Cassius Dio corespunde situației din secolul al III-lea e.n. Generalități despre repartizarea legiunilor în imperiul roman la Ritterling, articolul *Legio*, RE XII (1925), p. 123. La moartea lui Augustus existau 25 de legiuni, sub Antonini 30, iar sub Severi, când scria Dio, 33.
- ⁸⁹ Vezi Suetonius, *Claudius*, XIII, revolta din Dalmația a lui Furius Camillus Scribonianus, care s-a terminat printr-un eșec pentru cel ce-o instigase. Camillus s-a sinucis în insula Issa în Dalmația.
- ⁹⁰ Cazul legiunilor XVII, XVIII și XIX distruse de triburile germanice în pădurea teuturgică. Tacitus, *Annales*, I, 59.

- ⁹¹ Denumită *Secunda Traiana*.
- ⁹² Denumită *Trigesima Ulpia*.
- ⁹³ Recrutările regulate și armata permanentă cu efective fixe sînt opera lui Augustus. Pentru soldații, subofițerii și ofițerii legiunilor, Augustus a pus condiția ca toți recruții să fie cetățeni romani. În secolele următoare, cînd afluxul de provinciali amenința să modifice substanțial componența legiunilor, recrutările se făceau de preferință din regiunile cele mai romanizate, Gallia, Hispania, Italia de nord; cei recrutați căpătau automat calitatea de cetățean. Acest capitol a fost scris de Dio după un tratat de specialitate, închinat componenței armatei imperiale.
- ⁹⁴ Acești evocați erau ofițeri inferiori, aparținînd trupelor de pretorienii.
- ⁹⁵ *Aerarium*. Vezi notele 33 și 57 la LIII. Acum, în anul 6 e.n. Augustus creează un tezaur aparte de tradiționalul *aerarium*, un *aerarium militare*, pe care-l dotează pentru început cu suma de 170 milioane de sesterți și căruia îi destinează veniturile realizate din noile impozite menționate în acest capitol. Administrarea acestui *aerarium* era încredințată unui colegiu de trei bărbați consulari, aleși prin sorți tot la trei ani, *praefecti aerarii militaris*.
- ⁹⁶ Acest impozit *vicesima hereditatum et legatorum* stabilea o taxă de 5% asupra oricărei moșteniri sau donații primite de cetățenii romani, cu excepția moștenirilor primite de la părinți sau rude directe. Cf. LVI, 8 și LXXXVII, 9. Moștenirile mici erau și ele scutite de această taxă. Un al doilea impozit, creat tot pentru nevoile acoperirii de cheltuieli pentru armată, impozitul pentru vînzări, *centesima rerum venalium*, nu este menționat de Cassius Dio. Vezi Tacitus, *Annales*, I, 78. De asemenea a creat și un impozit pentru vînzările de sclavi, în anul 7 e.n., sensibil mărit în anii următori. Vezi în continuare nota 124.
- ⁹⁷ În grecește δίκων ἀνοχή: *iusstitium*.
- ⁹⁸ Contrar hotărîrii luate de Augustus în anul 29. Vezi LII, 42.
- ⁹⁹ Pentru validarea senatus-consultelor era necesar un anumit număr de voturi. Vezi mai sus nota 13. Acum se suspendă și această regulă.

- ¹⁰⁰ Comisia din anul 6 e.n., alcătuită din consulares (foști consuli), era temporară, pentru a face față unei situații de maximă criză economică, similară cu aceea din 22 î.e.n. când Augustus a fost silit să accepte *cura annonae* (vezi LIV, 1 și nota 3), pe care a trecut-o pe seama unor foști praetori, însărcinați cu *frumentum populo dividendum*. O situație similară se va ivi și în 19 e.n. Tacitus, *Annales*, II, 87. Cf. Suetonius, *Augustus*, XLI și XLII despre politica de conciliere a plebei înfometate prin distribuții de grâne.
- ¹⁰¹ Despre modul cum s-a hotărât sărbătorirea zilei de naștere a lui Augustus, LIV, 26.
- ¹⁰² Cf. Suetonius, *Augustus*, XXV și XXX. Sarcina stingerii incendiilor se afla odinioară dată pe seama unei comisii de triumviri, ajutați de edili (LIII, 25) și, uneori, chiar de tribuni (LIV, 2). La dispoziția acestei comisii se afla un corp de pompieri alcătuit din sclavi.
- ¹⁰³ Cassius Dio reia motivele de nemulțumire expuse mai sus: foametea, impozitele pentru necesitățile armatei, incendiile. Cf. Suetonius, *Augustus*, XIX. Suetonius îl numește pe instigatorul la nemulțumiri *Plautius Rufus*; Dio, *Publius Rufus*.
- ¹⁰⁴ Fiul lui Drusus, viitorul împărat, Tiberius Claudius Drusus.
- ¹⁰⁵ Cf. XLVI, 47.
- ¹⁰⁶ Cf. Suetonius, *Tiberius*, XXIX.
- ¹⁰⁷ Grecia era împărțită în două provincii: Achaia și Macedonia, amândouă trecute în seama Senatului.
- ¹⁰⁸ Vezi LIII, 14.
- ¹⁰⁹ Istmul de Corint.
- ¹¹⁰ Nu Herodes, ci Archelaos, fiul lui Herodes. Flavius Iosephus, *Ant. Iud.* XVII, 13, 2 și XVIII, I, 1, *Războiul Iudaic*, II, 7, 3; 8, 1. După tulburările din anul 6 Augustus a anexat Iudeea, care a fost pusă sub controlul legatului imperial al Siriei.
- ¹¹¹ Sardinia fusese pînă atunci provincie senatorială. Tulburările din acest an fac să treacă și această provincie în rîndul provinciilor imperiale, sub un regim militar.

- ¹¹² Cu privire la guvernatorii provinciilor și criteriile după care erau aleși, vezi LIII, 14 și LIV, 31.
- ¹¹³ După bătălia de la Actium, perechea Iuba al II-lea și Cleopatra Selene (fiica Cleopatrei) au stăpinit Numidia, regatul lui Iuba I. Începînd cu anul 25 î.e.n. regatul numid a fost anexat Africii care era provincie romană, iar Iuba a primit în schimb Mauritania. Vezi nota 52 la LI. Getulii, populație învecinată, au produs mereu noi tulburări, care au afectat deopotrivă Africa și Mauritania. În anul 21 î.e.n. Lucius Sempronius Atratinus, în anul 19 L. Cornelius Balbus și P. Sulpicius Quirinus, în anul 3 al erei noastre, L. Passienus Rufus au fost nevoiți să intervină adesea pentru menținerea liniștii; în anul 6 e.n. proconsulul Cossus Cornelius Lentulus, începînd o companie sistematică de operații ofensive la care au participat și trupele regelui Iuba, îi atacă pe isauri și pe gaetuli pentru a pune definitiv capăt vărsărilor de sînge care durau de peste 30 de ani. Lentulus a căpătat titlul de *imperator* și cognomenul de *Gaetulicus*. Iuba a primit și el onorurile triumfului. Florus, *Epitome*, II, 31. Ultimii ani ai domniei lui Augustus nu au mai fost tulburați de încălcările teritoriului african controlat de Roma.
- ¹¹⁴ Între anii 4 și 6 e.n., Tiberius, reluînd operațiile întrerupte în campania ce-o condusese în anii 8—7 î.e.n. în teritoriile din dreapta Rinului, a izbutit să transforme regiunea dintre Rin și Elba în provincie romană, fapt consemnat în *Res Gestae*, V, 26, 11—17. Cf. Velleius Paterculus, II, 104 și urm. Izvorul urmat de Dio este în mod vădit răuvoitor lui Tiberius, care se afla în fruntea a 12 legiuni, concentrate pe malul drept al Dunării și care au făcut joncțiunea cu cele 5 legiuni ale armatei de pe Rin, comandate de C. Sentius Saturninus. În momentul cînd a izbucnit revolta dalmato-panonică, triburile germanice, măcar aparent, se aflau într-o perioadă de acalmie. Un studiu detaliat asupra acestei campanii se găsește în articolul lui Dieter Timpe, *Geschichte und Überlieferung der Okkupation Germaniens unter Augustus*, citat la nota 4. Vezi și Friedrich Marx, *Die Quellen der Germanenkriege bei Tacitus und Dio*, Klio, 29, 1933, p. 3 și urm.
- ¹¹⁵ Cassius Dio dă aici motivarea răscoalei din Illiria.

- ¹¹⁶ **Sirmium**: oraș în Pannonia (astăzi Mitrovica, în Iugoslavia), așezare de seamă a tauriscilor.
- ¹¹⁷ **Salona**, port din Dalmația, actualul Split; vezi nota 33 la XLII.
- ¹¹⁸ Întreg ținutul dintre Dunăre și Adriatică era acum pradă unei mari răcoale, care întrunise peste 200 000 de oameni. Cucerirea podișului Boemiei, plănuită pentru anul 6, a fost abandonată în favoarea întăririi puterii romane pe malul drept al Dunării din bazinul iugoslav. Desfășurarea campaniei a fost studiată de E. Köstermann, *Der pannonisch-dalmatische Krieg*, Hermes (1953), p. 345—378. Köstermann pune în adevărata sa lumină meritele lui Tiberius în calitate de comandant militar și strateg. Util încă și R. Rau, *Zur Geschichte des pannonisch-dalmatischen Krieges de Jahres 6—9 n. Chr.* Klio, XIX (1924), p. 313 și urm. Generalități la Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1 (*bis zur Festsetzung der Römer in Transdanubium*), Sitzber. der Berlin. Akad., Wien, Phil.-hist. Klasse, 214 (1932), p. 44 și urm.; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbogens im 1 Jhd. v. Chr.*, Budapesta—Leipzig, 1942, p. 10 și urm.; A. Mócsy, articolul *Pannonia*, RE, IX, Suppl. 1962, p. 527 și urm.; R. Syme, *Augustus and the South Slav Lands in Danubian Papers*, AIESE, București, 1971, pp. 13—25; același, CAN X, 1935, p. 938 și urm.
- ¹¹⁹ **Aulus Caecina Severus**, „comandant” (*legatus Augusti pro praetore exercitus*) al Moesiei, comandament militar care se afla în lotul provinciilor imperiale. Nu se știe ce masiv muntos poate fi Alma. Cf. Velleius Paterculus, II, 112, care susține că masivul muntos a fost cucerit de romani, nu de breuci. Despre Rhymetalkes (Rhoematalces), vezi LIV, 20 și 34 și notele 84 și 135 la LIV. Relativ la acest pasaj din Cassius Dio, Radu Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, vol. II, ed. cit., p. 43, nota 81. Prof. Radu Vulpe discută ordinea succesiunii la comandamentul militar al Moesiei și admite prezența lui Aulus Caecina înaintea aceleia a lui Sextus Aelius Catus. Despre activitatea lui Caecina, în general, A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 10 și urm.; p. 17; R. Syme, *Lentulus and the origin of Moesia* în *Danubian Papers*, pp. 51—52; p. 56—57.

- ¹²⁰ Nu era prima oară că triburile dace, cărora li se alăturau sarmații, atacau provincia Moesia. Încă din timpul războiului dalmato-pannonic anterior, 13—11 î.e.n., dacii profitaseră de situația tulbură din bazinul inferior al Tisei pentru a face incursiuni în Pannonia, vezi LIV, 36. Împotriva acestor triburi dacice fusese trimis Marcus Vinicius, care a desfășurat în cursul anului 11—10 (?) operații de represalii înaintînd în Transilvania pe cursul Mureșului. C. Daicoviciu, *Istoria României*, vol. I. p. 293; vezi îndeosebi Radu Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, p. 316 și urm., care atrage atenția asupra începuturilor politicii ofensive a romanilor în Dacia; R. Syme, *M. Vinicius (cos 19 B.C.)* în *Danubian Papers*, ed. cit., pp. 26—34 și *Lentulus and the Origin of Moesia*, ibidem, pp. 66—67. Syme explică faptul că numele lui Cn. Cornelius Lentulus nu apare în textul lui Dio prin lacunele care presară sfîrșitul cărții a LV-a.
- ¹²¹ Adică la Segetica (Segeste), unde Tiberius își avea instalat cartierul general.
- ¹²² Germanicus, fiul lui Drusus, era pe acea vreme aproape un copil; Suetonius, *Caligula*, I.
- ¹²³ Informație care se cuvine pusă în legătură cu unele explicații date de Suetonius, *Augustus*, XXV, semnificative pentru modul cum se făcea deosebirea între oamenii liberi, liberiți și sclavi, în ceea ce privește serviciul militar: „În afară de incendiile și mișcările de la Roma din cauza scumpirii traiului, nu s-a folosit de liberiți decît de două ori, o dată pentru a apăra coloniile limitrofe cu Illyria și altă dată ca să apere malul fluviului Rin. Dar și acești liberiți erau sclavi cumpărați de bărbați și femei bogate, și apoi îndată eliberați și pe care i-a avut în prima linie, să-i amestece însă cu oamenii liberi și fără a-i înarma la fel”. Cf. Velleius Paterculus, II, 110.
- ¹²⁴ *Ludi Magni*. Vezi nota 18 la XXXVII.
- ¹²⁵ Vezi anterior LIV, 1 și 17 și nota 3 la LIV. Mai înainte vreme în această funcție, pe care plebea îl silise pe Augustus însuși s-o primească în anul 22 î.e.n., fuseseră numiți doi foști praetori. Acum, dată fiind gravitatea situației, sînt numiți doi foști consuli. Vezi nota 100 la această carte.

- ¹²⁶ Vezi nota 7 la LIV, 2 și nota 95 la prezenta carte. Cît despre acest impozit a fost modificat de succesorii lui, începînd cu Tiberius. Tacitus, *Annales*, II, 42.
- ¹²⁷ Exilul lui Agrippa Postumus, izvoarele sînt unanime, se datora în bună măsură influenței crescînde a Liviei asupra lui Augustus. Cf. Tacitus, *Annales*, I, 3 și Suetonius, *Augustus*, LXV. Cynnos e numele grec al Corsicii.
- ¹²⁸ Cf. LIV, 6 și 10. C. Iulius Caesar procedase la fel. Suetonius, *Caesar*, XLI.
- ¹²⁹ Vezi nota 38 la LIV.
- ¹³⁰ Marcus Plautius Silvanus.

- 1 Becher, Illse, *Das Bild der Kleopatra in der Griechischen und Lateinischen Literatur*, Berlin, Akademie Verlag, 1966.
- 2 Béranger, Jean, *Recherches su l'aspect idéologique du Principat*, Lausanne, 1953.
- 3 Beringer, Walter, *Princeps Iuventutis*, RE, XII, 2 (Seria Nouă), p. 2296—2311.
- 4 Fadinger, Volker, *Quellenuntersuchungen zur Geschichte des 2. Triumvirats*, München, 1969.
- 5 Fitzler, K.—Seek, O., *Iulius Caesar (Augustus)*, nr. 132, REX, p. 275—381.
- 6 Fröhlich, O., *C. Cassius Longinus*, RE, III, p. 1727—1736.
- 7 Gagé Jean, *Les classes sociales dans l'empire romain*, Paris, Payot, 1964.
- 8 Gardthausen, V., *Augustus und seine Zeit*, I, 1—3; II, 1—3, Leipzig, Teubner, 1891—1904.
- 9 Gelzer, Mathias, *M. Iunius (Brutus)* RE, X, p. 974—1020.
- 10 Gelzer M.—Kroll W.; Büchner Karl, *Marcus Tullius Cicero*, RE, XIII, 2 (Seria Nouă), p. 827—1274.
- 11 Grant, M., *From Imperium to Auctoritas. A historical Study of Coinage in Roman Empire*, 49 BC-AD 14, Cambridge, 1946.
- 12 Grenade Pierre, *Essai sur les origines du Principat*, Paris, Boccard, 1961.
- 13 Grueber H. A. *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, 2 vol., Londra, 1910.
- 14 Hahn H., *Untersuchungen zur Autobiographie des Kaisers Augustus*, Leipzig, 1957.
Hahn H., *Neue Untersuchungen zur Autobiographie des Kaisers Augustus*, Klio, (Serie Nouă), X, 1960.
- 15 Homo, Léon, *Les institutions politiques romaines*, Nouvelle édition augmentée, Évolution de l'humanité, Paris, Albin Michel, 1950.
- 16 Kunkel, Wolfgang, *Roman Legal and Constitutional History* (trad. engleză), Oxford, Clarendon Press, 1966.
- 17 Magdelain, A., *Auctoritas Principis*, Paris, 1947.
- 18 Mac Mullen, Ramsay, *Enemies of the Roman Order. Treason, unrest and alienation in the Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 1966.

- 19 Maşkin, N. A. *Principatul lui Augustus* (traducere românească) Bucureşti, ESPLA, 1954.
- 20 Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum* (CRBM) Londra, vol. I, 1923.
- 21 Miltner, F., *Cn. Pompeius Magnus* (nr. 31), RE, XXI, p. 2062—2211.
Miltner, F. *Sextus Pompeius Magnus* (nr. 33), p. 2213—2250.
- 22 La Penna, Antonio, *Orazio e l'ideologia del Principato*, Torino, 1963.
- 23 Wilcken, Ulrich, *Der angebliche Staatsstreich Octavianus im Jahre 32 v. Chr.* SB Preuss. Akad. der Wissen., Phil. Hist. Klasse, Berlin, 1925.
- 24 Wickert, Lothar, *Princeps*, RE, XXII, 2 (Seria Nouă), p. 1998—2296.
- 25 Karl-Heinrich Lütcke, „*Auctoritas*“ bei Augustus. Mit einer Einleitung zur römischen Vorgeschichte des Begriffs, Stuttgart, Kohlhammer, 1968, 223 p.
- 26 H. Volkmann, *Kleopatra. Politik und Propaganda*, München, 1953.
- 27 *Cambridge Ancient History*, vol. X, ediție revizuită, 1971, S. A. Cook—F. E. Adcock și M. P. Charlesworth.
- 28 Paul Petit, *La Paix Romaine*, Paris, Preses Univ. de France, 1967.
- 29 Dieter Timpe, *Untersuchungen zur Kontinuität des Frühen Prinzipats*, Historia, Einzelschriften, Steiner, Wiesbaden, 1962.
- Wilcken, Ulrich, *Zur Entwicklung der römischen Diktatur* Abhd. der Preuss. Akad. der Wissen., Phil. Hist. Klasse, Berlin, 1940.

CUPRINS

Cartea XLV	5
Cartea XLVI	45
Cartea XLVII	95
Cartea XLVIII .	139
Cartea XLIX	191
Cartea L .	233
Cartea LI .	271
Cartea LII .	305
Cartea LIII	353
Cartea LIV .	391
Cartea LV .	431
Comentariu .	477

Redactor: *Elena Curtov*
Tehnoredactor: *Mircea Nasta*

Coli de tipar: 41,5 Tirajul 5.500 ex.
Bun de tipar: 11.VIII.1977

Republica Socialistă România
Comanda nr. 178/1977

Egalitatea în drepturi este un cuvânt de bun augur, iar înfăptuirea ei un lucru cum nu se poate mai drept. Într-adevăr, de ce n-ar fi drept ca oamenii care au dobândit aceeași natură, care sînt înrudiți prin legături de sînge, crescuți în aceleași obiceiuri și educați în spiritul aceluiași legi, care își pun cu toții laolaltă în slujba patriei puterea trupurilor și a sufletelor, de ce n-ar fi drept să împartă și celelalte în comun? Cum de-ar putea exista ceva mai de preț decît judecata de valoare făcută după nici un alt criteriu afară de acela al meritului personal?

Cassius Dio, LII, 4.

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ